ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

สคาถาวคฺคฏีกา

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

๑. สํวณฺณนารมฺเภ รตนตฺตยวนฺทนา สํวณฺเณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ, ตํ ปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ, ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหณธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถนฺติฯ อถ วา มงฺคลภาวโต, สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต, ปณฺฑิเตหิ สมาจริตภาวโต, อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยาติฯ อถ วา รตนตฺตยปณามกรณํ ปูชนียปูชาปุญฺญวิเสสนิพฺพตฺตนตฺถํ, ตํ อตฺตโน ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส พลานุปฺปทานตฺถํ, อนฺตรา จ ตสฺส อสํโกจาปนตฺถํ, ตทุภยํ อนนฺตราเยน อฏฺฐกถาย ปริสมาปนตฺถนฺติ อิทเมว จ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อิติ เม ปสนฺนมติโน…เป…. ตสฺสานุภาเวนา’’ติฯ วตฺถุตฺตยปูชา หิ นิรติสยปุญฺญเกฺขตฺตสํพุทฺธิยา อปริเมยฺยปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธนสกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ, ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติฯ ยถาห ‘‘ปูชารเห ปูชยโต’’ติอาทิ (ธ. ป. ๑๙๕; อป. เถร ๑.๑๐.๑), ตถา ‘‘เย, ภิกฺขเว, พุเทฺธ ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนา, อเคฺค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก โหตี’’ติอาทิ (อิติวุ. ๙๐)ฯ

‘‘พุโทฺธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺส;
ธโมฺมติ…เป…., สโงฺฆติ…เป…., ชมฺพุทีปสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖);

ตถา ‘‘ยสฺมิํ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส…เป…. น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ ‘‘อรเญฺญ รุกฺขมูเล วา…เป…. ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส น เหสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) จฯ

ตตฺถ ยสฺส วตฺถุตฺตยสฺส วนฺทนํ กตฺตุกาโม, ตสฺส คุณาติสยโยคสนฺทสฺสนตฺถํ **‘‘กรุณาสีตลหทย’’**นฺติอาทินา คาถตฺตยมาหฯ คุณาติสยโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว, วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิเปฺปตํ ปโยชนํ สาเธตีติฯ ตตฺถ ยสฺสา เทสนาย สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา น วินยเทสนา วิย กรุณาปฺปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปฺปธานา, อถ โข กรุณาปญฺญาปฺปธานาติ ตทุภยปฺปธานเมว ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โถมนํ กาตุํ ตมฺมูลกตฺตา เสสรตนานํ **‘‘กรุณาสีตลหทย’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กิรตีติ **กรุณา,** ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อโตฺถฯ อถ วา กิณาตีติ **กรุณา,** ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หิํสติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา **กรุณา**ฯ อถ วา กมิติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ **กรุณา**ฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพนฺธตีติ อโตฺถฯ

กรุณาย สีตลํ **กรุณาสีตลํ,** กรุณาสีตลํ หทยํ อสฺสาติ **กรุณาสีตลหทโย,** ตํ กรุณาสีตลหทยํฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ ปเรสํ หิโตปสํหารสุขาทิอปริหานิจฺฉนสภาวตาย, พฺยาปาทารตีนํ อุชุวิปจฺจนีกตาย จ สตฺตสนฺตานคตสนฺตาปวิเจฺฉทนาการปวตฺติยา เมตฺตามุทิตานมฺปิ จิตฺตสีตลภาวการณตา อุปลพฺภติ, ตถาปิ ปรทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติยา ปรูปตาปาสหนรสา อวิหิํสาภูตา กรุณาว วิเสเสน ภควโต จิตฺตสฺส จิตฺตปสฺสทฺธิ วิย สีติภาวนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ **"กรุณาสีตลหทย"**นฺติฯ กรุณามุเขน วา เมตฺตามุทิตานมฺปิ หทยสีตลภาวการณตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพา ฯ

อถ วา ฉอสาธารณญาณวิเสสนิพนฺธนภูตา สาติสยํ นิรวเสสญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สวิสยพฺยาปิตาย มหากรุณาภาวมุปคตา กรุณาว ภควโต อภิสเยน หทยสีตลภาวเหตูติ อาห **"กรุณาสีตลหทย"**นฺติฯ

อถ วา สติปิ เมตฺตามุทิตานํ สาติสเย หทยสีติภาวนิพนฺธนเตฺต สกลพุทฺธคุณวิเสสการณตาย ตาสมฺปิ การณนฺติ กรุณาว ภควโต ''หทยสีตลภาวการณ''นฺติ วุตฺตาฯ กรุณานิทานา หิ สเพฺพปิ พุทฺธคุณา, กรุณานุภาวนิพฺพาปิยมานสํสารทุกฺขสนฺตาปสฺส หิ ภควโต ปรทุกฺขาปนยนกามตาย อเนกานิปิ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปานํ อกิลนฺตรูปเสฺสว นิรวเสสพุทฺธกรธมฺมสมฺภรณนิยตสฺส สมธิคตธมฺมาธิปเตยฺยสฺส จ สนฺนิหิเตสฺปิ สตฺตสงฺฆาฏสมฺปนีตหทยูปตาปนิมิเตฺตสุ น อีสกมฺปิ จิตฺตสีติภาวสฺส อญฺญถตฺตมโหสีติฯ เอตสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ตีสฺปิ อวตฺถาสุ ภควโต กรุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ปชานาตีติ **ปญฺญา,** ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ปญฺญาว เญยฺยาวรณปฺปหานโต ปกาเรหิ ธมฺมสภาวโชตนเฏฺฐน ปโชฺชโตติ **ปญฺญาปโชฺชโต**ฯ สวาสนปฺปหานโต วิเสเสน หตํ สมุคฺฆาฏิตํ **วิหตํ**ฯ ปญฺญาปโชฺชเตน วิหตํ **ปญฺญาปโชฺชตวิหตํ**ฯ มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, โมหนมตฺตเมว วา ตนฺติ **โมโห,** อวิชฺชาฯ เสฺวว วิสยสภาวปฏิจฺฉาทนกรณโต อนฺธการสริกฺขตาย ตโม วิยาติ **ตโม**ฯ ปญฺญาปโชฺชตวิหโต โมหตโม เอตสฺสาติ **ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตโม,** ตํ ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ สติปิ ปญฺญาปโชฺชเตน อวิชฺชนฺธการสฺส วิหตภาเว สทฺธาธิมุเตฺตหิ วิย ทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ สาวเกหิ ปเจฺจกสมฺพุเทฺธหิ จ สวาสนปฺปหาเนน สมฺมาสมฺพุทฺธานํ กิเลสปฺปหานสฺส วิเสโส วิชฺชตีติ สาติสเยน อวิชฺชาปฺปหาเนน ภควนฺตํ โถเมโนฺต อาห **"ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม"**นฺติฯ

อถ วา อนฺตเรน ปโรปเทสํ อตฺตโน สนฺตาเน อจฺจนฺตํ อวิชฺชนฺธการวิคมสฺส นิพฺพตฺติตตฺตา, ตถา สพฺพญฺญุตาย พเลสุ จ วสีภาวสฺส สมธิคตตฺตา, ปรสนฺตติยญฺจ ธมฺมเทสนาติสยานุภาเวน สมฺมเทว ตสฺส ปวตฺติตตฺตา ภควาว วิเสสโต โมหตมวิคเมน โถเมตโพฺพติ อาห **"ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม"**นฺติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ''ปญฺญาปโชฺชโต''ติ ปเทน ภควโต ปฏิเวธปญฺญา วิย เทสนาปญฺญาปิ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

อถ วา ภควโต ญาณสฺส เญยฺยปริยนฺติกตฺตา สกลเญยฺยธมฺมสภาวาวโพธนสมเตฺถน อนาวรณญาณสงฺขาเตน ปญฺญาปโชฺชเตน สพฺพเญยฺยธมฺมสภาวจฺฉาทกสฺส โมหนฺธการสฺส วิธมิตตฺตา อนญฺญสาธารโณ ภควโต โมหตมวินาโสติ กตฺวา วุตฺตํ **"ปญฺญาปโชฺชตวิหต**

โมหตม''นฺติฯ เอตฺถ จ โมหตมวิธมนเนฺต อธิคตตฺตา อนาวรณญาณํ การณูปจาเรน สสนฺตาเน โมหตมวิธมนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อภินีหารสมฺปตฺติยา สวาสนปฺปหานเมว หิ กิเลสานํ เญยฺยาวรณปหานนฺติ, ปรสนฺตาเน ปน โมหตมวิธมนสฺส การณภาวโต ผลูปจาเรน อนาวรณญาณํ ''โมหตมวิธมน''นฺติ วุจฺจตีติฯ

กึ ปน การณํ อวิชฺชาสมุคฺฆาโตเยเวโก ปหานสมฺปตฺติวเสน ภควโต โถมนานิมิตฺตํ คยฺหติ, น ปน สาติสยํ นิรวเสสกิเลสปหานนฺติ? ตปฺปหานวจเนเนว ตเทกฏฺฐตาย สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาตสฺส โชติตภาวโตฯ น หิ โส ตาทิโส กิเลโส อตฺถิ, โย นิรวเสสอวิชฺชาปฺปหาเนน น ปหียตีติฯ

อถ วา วิชฺชา วิย สกลกุสลธมฺมสมุปฺปตฺติยา นิรวเสสากุสลธมฺมนิพฺพตฺติยา สํสารปฺปวตฺติยา จ อวิชฺชา ปธานการณนฺติ ตพฺพิฆาตวจเนน สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาโต วุโตฺต เอว โหตีติ วุตฺตํ **''ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม''**นฺติฯ

นรา จ อมรา จ **นรามรา,** สห นรามเรหีติ **สนรามโร,** สนรามโร จ โส โลโก จาติ **สนรามรโลโก,** ตสฺส ครูติ **สนรามรโลกครุ,** ตํ สนรามรโลกครุํฯ เอเตน เทวมนุสฺสานํ วิย ตทวสิฏฺฐสตฺตานมฺปิ ยถารหํ คุณวิเสสาวหตาย ภควโต อุปการตํ ทเสฺสติฯ น เจตฺถ ปธานาปฺปธานภาโว โจเทตโพฺพฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมฯ เอทิเสสุ หิ สมาสปเทสุ ปธานมฺปิ อปฺปธานํ วิย นิทฺทิสียติ ยถา ''สราชิกาย ปริสายา''ติ (อป. อฏฺฐ. ๑.๑.๘๒)ฯ กามเญฺจตฺถ สตฺตสงฺขาโรกาสวเสน ติวิโธ โลโก, ครุภาวสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ครุกรณสมตฺถเสฺสว สตฺตโลกสฺส วเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โส หิ โลกียนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ ตพฺพิปาโก จาติ ''โลโก''ติ วุจฺจติฯ อมรคฺคหเณน เจตฺถ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ

อถ วา สมูหโตฺถ **โลก**-สโทฺท สมุทายวเสน โลกียติ ปญฺญาปียตีติฯ สห นเรหีติ **สนรา,** สนรา จ เต อมรา จาติ **สนรามรา,** เตสํ โลโกติ **สนรามรโลโก**ติ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อมร-สเทฺทน เจตฺถ วิสุทฺธิเทวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ เต หิ มรณาภาวโต ปรมตฺถโต อมรา, นรามรานํเยว คหณํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน ยถา ''สตฺถา เทวมนุสฺสาน''นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๕๗)ฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปริหรณปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตมุปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ **''สนรามรโลกครุ''**นฺติฯ

โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ **สุคโต**ฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ, ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิกกุฏิลากุลตาทิ- โทสรหิตมวหสิตราชหํสวสภวารณมิคราชคมนํ กายคมนํ ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสสหิตมภินีหารโต ยาว มหาโพธิ นิรวชฺชตาย โสภนเมวาติฯ

อถ วา สยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานโนฺต ญาเณน สมฺมา คโต อวคโตติ **สุคโต,** ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหโนฺต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทโนฺต สมฺมา คโต อตีโตติ **สุคโต,** โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ **สุคโต,** โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปโนฺนติ **สุค**

โตฯ ‘‘โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต’’ติอาทินา นเยน (มหานิ. ๓๘) อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพติฯ

อถ วา สุนฺทรํ ฐานํ สมฺมาสโมฺพธึ, นิพฺพานเมว วา คโต อธิคโตติ **สุคโต**ฯ ยสฺมา วา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ เวเนยฺยานํ ยถารหํ กาลยุตฺตเมว จ ธมฺมํ ภาสติ, ตสฺมา สมฺมา คทติ วทตีติ **สุคโต** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ อิติ โสภนคมนตาทีหิ **สุคโต,** ตํ สุคตํฯ

ปุญฺญปาปเกหิ อุปปชฺชนวเสน คนฺตพฺพโต **คติโย,** อุปปตฺติภววิเสสาฯ ตา ปน นิรยาทิวเสน ปญฺจวิธาฯ ตา หิ สกลสฺสปิ ภวคามิกมฺมสฺส อริยมคฺคาธิคเมน อวิปาการหภาวกรเณน นิวตฺติตตฺตา ภควา ปญฺจหิปิ คตีหิ สุฏฺฐุ มุตฺโต วิสํยุตฺโตติ อาห **‘‘คติวิมุตฺต’’**นฺติฯ เอเตน ภควโต กตฺถจิปิ อปริยาปนฺนตํ ทเสฺสติ, ยโต ภควา ‘‘เทวาติเทโว’’ติ วุจฺจติฯ เตนาห –

> ‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

ตํตํคติสํวตฺตนกานญฺหิ กมฺมกิเลสานํ อคฺคมคฺเคน โพธิมูเลเยว สุปฺปหีนตฺตา นตฺถิ ภควโต คติปริยาปนฺนตาติ อจฺจนฺตเมว ภควา สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาสสตฺตนิกาเยหิ สุปริมุตฺโตฯ ตํ คติวิมุตฺตํฯ **วเนฺท**ติ นมามิ, โถเมมีติ วา อโตฺถฯ

อถ วา **คติวิมุตฺต**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุปฺปตฺติยา ภควนฺตํ โถเมติฯ เอตฺถ หิ ทฺวีหิ อากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติโต ปรหิตปฏิปตฺติโต จฯ เตสุ **อตฺตหิตสมฺปตฺติ** อนาวรณญาณาธิคมโต, สวาสนานํ สเพฺพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตปหานโต, อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติโต จ เวทิตพฺพาฯ **ปรหิตปฏิปตฺติ** ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมเทสนโต, วิรุเทฺธสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยวเสน ญาณปริปากกาลาคมนโต จฯ สา ปเนตฺถ อาสยโต ปโยคโต จ ทุวิธา ปรหิตปฏิปตฺติ, ติวิธา จ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปกาสิตา โหติ, กถํ? ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน อาสยโต ปรหิตปฏิปตฺติ, สมฺมาคทนเตฺถน สุคต-สเทฺทน ปโยคโต ปรหิตปฏิปตฺติ, ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ คติวิมุตฺต’’นฺติ เอเตหิ จตุสจฺจปฏิเวธเตฺถน จ สุคต-สเทฺทน ติวิธาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อวสิฏฺฐเตฺถน เตน ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ เอเตน จ สพฺพาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ ปกาสิตา โหตีติฯ

อถ วา ตีหิ อากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา – เหตุโต ผลโต อุปการโต จฯ ตตฺถ **เหตุ** มหากรุณา, สา ปฐมปเทน ทสฺสิตาฯ **ผลํ** จตุพฺพิธํ ญาณสมฺปทา ปหานสมฺปทา อานุภาวสมฺปทา รูปกายสมฺปทา จาติฯ ตาสุ ญาณปหานสมฺปทา ทุติยปเทน สจฺจปฏิเวธเตฺถน จ สุคต-สเทฺทน ปกาสิตา โหนฺติ, อานุภาวสมฺปทา ปน ตติยปเทน, รูปกายสมฺปทา ยถาวุตฺตกายคมนโสภนเตฺถน สุคต-สเทฺทน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปาริปูริยา วินา ตทภาวโต ฯ **อุปกาโร** อนนฺตรํ อพาหิรํ กริตฺวา ติวิธยานมุเขน วิมุตฺติธมฺมเทสนาฯ โส สมฺมาคทนเตฺถน สุคต-สเทฺทน ปกาสิโต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํ ทเสฺสติฯ มหากรุณาย สโญฺจทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาโร อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อธิคโตติ กรุณา สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหต

โมหตม’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธึ ทเสฺสติฯ อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ สมฺมาสโมฺพธีติ วุจฺจตีติฯ สมฺมาคมนเตฺถน สุคต-สเทฺทน สมฺมาสโมฺพธิยา ปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยค-สสฺสตุเจฺฉทาภินิเวสาทิ-อนฺตทฺวยรหิตาย กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปกาสนโต สุคต-สทฺทสฺสฯ อิตเรหิ สมฺมาสโมฺพธิยา ปธานาปฺปธานเภทํ ปโยชนํ ทเสฺสติฯ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณเญฺหตฺถ ปธานํ ปโยชนํ, ตทญฺญมปฺปธานํฯ เตสุ ปธาเนน ปรหิตปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, อิตเรน อตฺตหิตสมฺปตฺตึ, ตทุภเยน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ ภควโต จตุตฺถปุคฺคลภาวํ ทเสฺสติฯ เตน จ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ, อุตฺตมวนฺทนียภาวํ, อตฺตโน จ วนฺทนกิริยาย เขตฺตงฺคตภาวํ ทเสฺสติฯ

เอตฺถ จ กรุณาคหเณน โลกิเยสุ มหคฺคตภาวปฺปตฺตาสาธารณคุณทีปนโต ภควโต สพฺพโลกิยคุณสมฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติ, ปญฺญาคหเณน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานมคฺคญาณทีปนโต สพฺพโลกุตฺตรคุณสมฺปตฺติฯ ตทุภยคฺคหณสิโทฺธ หิ อโตฺถ ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติอาทินา วิปญฺจียตีติฯ กรุณาคหเณน จ อุปคมนํ นิรุปกฺกิเลสํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคหเณน อปคมนํฯ ตถา กรุณาคหเณน โลกสมญฺญานุรูปํ ภควโต ปวตฺตึ ทเสฺสติ โลกโวหารวิสยตฺตา กรุณาย, ปญฺญาคหเณน สมญฺญาย อนติธาวนํฯ สภาวานวโพเธน หิ ธมฺมานํ สมญฺญํ อติธาวิตฺวา สตฺตาทิปรามสนํ โหตีติฯ ตถา กรุณาคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติวิหารํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคหเณน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ จตุสจฺจญาณํ จตุปฏิสมฺภิทาญาณํ จตุเวสารชฺชญาณํ, กรุณาคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส คหิตตฺตา เสสาธารณญาณานิ ฉ อภิญฺญา อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณานิ ทส พลานิ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ โสฬส ญาณจริยา อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนีติ เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปเภทานํ วเสน ญาณจารํ ทเสฺสติฯ ตถา กรุณาคหเณน จรณสมฺปตฺตึ, ปญฺญาคหเณน วิชฺชาสมฺปตฺตึฯ กรุณาคหเณน อตฺตาธิปติตา, ปญฺญาคหเณน ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาคหเณน โลกนาถภาโว, ปญฺญาคหเณน อตฺตนาถภาโวฯ ตถา กรุณาคหเณน ปุพฺพการิภาโว, ปญฺญาคหเณน กตญฺญุตาฯ กรุณาคหเณน อปรนฺตปตา, ปญฺญาคหเณน อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาคหเณน วา พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาคหเณน พุทฺธภาวสิทฺธิฯ ตถา กรุณาคหเณน ปเรสํ ตารณํ, ปญฺญาคหเณน สยํ ตารณํฯ ตถา กรุณาคหเณน สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาคหเณน สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ทสฺสิตา โหติฯ

สเพฺพสญฺจ พุทฺธคุณานํ กรุณา อาทิ ตนฺนิทานภาวโต, ปญฺญา ปริโยสานํ ตโต อุตฺตริกรณียาภาวโตฯ อิติ อาทิปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา กรุณาคหเณน สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโต โหติฯ กรุณานิทานญฺหิ สีลํ ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต, สา จ ฌานตฺตยสมฺปโยคินีติฯ ปญฺญาวจเนน ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลญฺจ สพฺพพุทฺธคุณานํ อาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติ เอวมฺปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย, ยทิทํ นยคฺคหณํ, อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตเนวาห –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,

วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔๒๕; อุทา. ๕๓; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๕; จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา, ปกิณฺณกกถา; อป. ๒.๗.๒๐) –

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตตฺเถเรนปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติ อนุยุตฺเตน ‘‘โน เหตํ, ภนฺเต’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘อปิ จ เม, ภนฺเต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) วุตฺตํฯ

๒. เอวํ สงฺเขเปน สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ **‘‘พุทฺโธปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุทฺโธ**ติ กตฺตุนิทฺเทโสฯ **พุทฺธภาว**นฺติ กมฺมนิทฺเทโสฯ **ภาเวตฺวา สจฺฉิกตฺวา**ติ จ ปุพฺพกาลกิริยานิทฺเทโสฯ **ย**นฺติ อนิยมโต กมฺมนิทฺเทโสฯ **อุปคโต**ติ อปรกาลกิริยานิทฺเทโสฯ **วนฺเท**ติ กิริยานิทฺเทโสฯ **ต**นฺติ นิยมนํฯ **ธมฺม**นฺติ วนฺทนกิริยาย กมฺมนิทฺเทโสฯ **คตมลํ อนุตฺตร**นฺติ จ ตพฺพิเสสนํฯ

ตตฺถ พุทฺธสทฺทสฺส ตาว – ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ, โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ’’ติ อาทินา นิทฺเทสนเยน (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิทฺเทส ๙๗) อตฺโถ เวทิตพฺโพฯ อถ วา สวาสนาย อญฺญาณนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมโต, พุทฺธิยา วา วิกสิตภาวโต พุทฺธวาติ **พุทฺโธ** ชาครณวิกสนตฺถวเสนฯ อถ วา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาเวน อคฺคหณโต กมฺมวจนิจฺฉาย อภาเวน อวคมนตฺถวเสเนว กตฺตุนิทฺเทโส ลพฺภตีติ พุทฺธวาติ **พุทฺโธ** ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภุญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธสฺตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณา สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุทฺโธฯ ยถาห – ‘‘พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิฯ ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒)ฯ **อปิ**-สทฺโท สมฺภาวเนฯ เตน ‘‘เอวํ คุณวิเสสยุตฺโตปิ โสปิ นาม ภควา’’ติ วกฺขมานคุเณ ธมฺเม สมฺภาวนํ ทีเปติฯ **พุทฺธภาว**นฺติ สมฺมาสมฺโพธิํฯ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวา วฑฺเฒตฺวา จฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปคโต**ติ ปตฺโต, อธิคโตติ อตฺโถฯ เอตสฺส ‘‘พุทฺธภาว’’นฺติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ **คตมล**นฺติ วิคตมลํ, นิทฺโทสนฺติ อตฺโถฯ **วนฺเท**ติ ปณมามิ, โถเมมิ วาฯ **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตรรหิตํ, โลกุตฺตรนฺติ อตฺโถฯ **ธมฺม**นฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายโต สํสารโต จ อปตมาเน ธาเรตีติ **ธมฺโม**ฯ

อยเมฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เอวํ วิวิธคุณคณสมนฺนาคโต พุทฺโธปิ ภควา ยํ อริยมคฺคสงฺขาตํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา ผลนิพฺพานสงฺขาตํ ปน ธมฺมํ สจฺฉิกตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิํ อธิคโต, ตเมตํ พุทฺธานมฺปิ พุทฺธภาวเหตุภูตํ สพฺพโทสมลรหิตํ อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรํ ปฏิเวธสทฺธมฺมํ นมามีติฯ ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺสปิ ตปฺปกาสนตฺตา อิธ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา ‘‘อภิธมฺมนยสมุทฺทํ อธิคจฺฉิ, ตีณิ ปิฏกานิ สมฺมสี’’ติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา ปริยตฺติธมฺมสฺสปิ สจฺฉิกิริยสมฺมสนปริยาโย ลพฺภตีติ โสปิ อิธ วุโตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตถา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา สจฺฉิกตฺวา’’ติ จ วุตฺตตฺตา พุทฺธกรธมฺมภูตาหิ ปารมิตาหิ สห ปุพฺพภาเค อธิสีลสิกฺขาทโยปิ อิธ ธมฺม-สเทฺทน สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ ตาปิ หิ มลปฏิปกฺขตาย คตมลา อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรา จาติฯ ตถา หิ สตฺตานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถาย กตมหาภินีหาโร มหากรุณาธิวาสเปสลชฺฌาสโย ปญฺญาวิเสสปริโยทนิมฺมลานํ ทานทมสญฺญมาทีนํ อุตฺตมธมฺมานํ สตสหสฺสาธิกานิ กปฺปานํ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสานํ ภาวนาปจฺจกฺขกรเณหิ กมฺมาทีสุ อธิคตวสีภาโว อจฺฉริยาจิเนฺตยฺยมหานุ

ภาโว อธิสีลาธิจิตฺตานํ ปรมุกฺกํสปารมิปฺปตฺโต ภควา ปจฺจยากาเร จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณํ เปเสตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติฯ

เอตฺถ จ ‘‘ภาเวตฺวา’’ติ เอเตน วิชฺชาสมฺปทาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน วิมุตฺติสมฺปทายฯ ตถา ปฐเมน ฌานสมฺปทาย, ทุติเยน วิโมกฺขสมฺปทายฯ ปฐเมน วา สมาธิสมฺปทาย, ทุติเยน สมาปตฺติสมฺปทายฯ อถ วา ปฐเมน ขเยญาณภาเวน, ทุติเยน อนุปฺปาเทญาณภาเวนฯ ปุริเมน วา วิชฺชูปมตาย, ทุติเยน วชิรุปมตายฯ ปุริเมน วา วิราคสมฺปตฺติยา, ทุติเยน นิโรธสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน นิยฺยานภาเวน, ทุติเยน นิสฺสรณภาเวนฯ ปฐเมน วา เหตุภาเวน, ทุติเยน อสงฺขตภาเวนฯ ปฐเมน วา ทสฺสนภาเวน, ทุติเยน วิเวกภาเวนฯ ปฐเมน วา อธิปติภาเวน, ทุติเยน อมตภาเวน ธมฺมํ โถเมติฯ อถ วา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา พุทฺธภาวํ อุปคโต’’ติ เอเตน สฺวากฺขาตตาย ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน สนฺทิฏฺฐิกตายฯ ตถา ปุริเมน อกาลิกตาย, ปจฺฉิเมน เอหิปสฺสิกตายฯ ปุริเมน วา โอปเนยฺยิกตาย, ปจฺฉิเมน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพตาย ธมฺมํ โถเมติฯ ‘‘คตมล’’นฺติ อิมินา สํกิเลสาภาวทีปเนน ธมฺมสฺส ปริสุทฺธตํ ทเสฺสติฯ ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปเนน วิปุลปริปุณฺณตํฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทํ ธมฺมสฺส ทเสฺสติ, ทุติเยน สภาวสมฺปทํฯ ภาเวตพฺพตาย วา ธมฺมสฺส คตมลภาโว โยเชตโพฺพฯ ภาวนาพเลน หิ โส โทสานํ สมุคฺฆาตโก โหตีติฯ สจฺฉิกาตพฺพภาเวน อนุตฺตรภาโว โยเชตโพฺพฯ สจฺฉิกิริยานิพฺพตฺติโต หิ ตตุตฺตริกรณียาภาวโต อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตโรติฯ ตถา ‘‘ภาเวตฺวา’’ติ เอเตน สห ปุพฺพภาคสีลาทีหิ เสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ‘‘สจฺฉิกตฺวา’’ติ เอเตน สห อสงฺขตาย ธาตุยา อเสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ

๓. เอวํ สเงฺขเปเนว สพฺพธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ **‘‘สุคตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุคตสฺสา**ติ สมฺพนฺธนิเทฺทโส ฯ ตสฺส ‘‘ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธ ฯ **โอรสาน**นฺติ ปุตฺตวิเสสนํฯ **มารเสนมถนาน**นฺติ โอรสปุตฺตภาเว การณนิเทฺทโสฯ เตน กิเลสปหานเมว ภควโต โอรสปุตฺตภาเว การณํ อนุชานาตีติ ทเสฺสติฯ **อฏฺฐนฺน**นฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ เตน จ สติปิ เตสํ สตฺตวิเสสภาเวน อเนกสหสฺสสงฺขาภาเว อิมํ คณนปริเจฺฉทํ นาติวตฺตนฺตีติ ทเสฺสติ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาวานติวตฺตนโตฯ **สมูห**นฺติ สมุทายนิเทฺทโสฯ **อริยสงฺฆ**นฺติ คุณวิสิฏฺฐสงฺฆาตภาวนิเทฺทโสฯ เตน อสติปิ อริยปุคฺคลานํ กายสามคฺคิยํ อริยสงฺฆภาวํ ทเสฺสติ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตภาวโตฯ

ตตฺถ อุรสิ ภวา ชาตา สํพทฺธา จ โอรสาฯ ยถา หิ สตฺตานํ โอรสปุตฺตา อตฺตชาตตาย ปิตุ สนฺตกสฺส ทายชฺชสฺส วิเสเสน ภาคิโน โหนฺติ, เอวเมเตปิ อริยปุคฺคลา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมสฺสวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาตตาย ภควโต สนฺตกสฺส วิมุตฺติสุขสฺส อริยธมฺมรตนสฺส จ เอกนฺตภาคิโนติ โอรสา วิย **โอรสา**ฯ อถ วา ภควโต ธมฺมเทสนานุภาเวเนว อริยภูมึ โอกฺกมมานา โอกฺกนฺตา จ อริยสาวกา ภควโต อุเรน วายามชนิตาภิชาติตาย นิปฺปริยาเยน โอรสาปุตฺตาติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ สาวเกหิ ปวตฺติยมานาปิ หิ ธมฺมเทสนา ‘‘ภควโต ธมฺมเทสนา’’อิเจฺจว วุจฺจติ ตมฺมูลิกตฺตา ลกฺขณาทิวิเสสาภาวโต จฯ

ยทิปิ อริยสาวกานํ อริยมคฺคาธิคมสมเย ภควโต วิย ตทนฺตรายกรณตฺถํ เทวปุตฺตมาโร, มารวาหินี วา น เอกเนฺตน อปสาเทติ, เตหิ ปน อปสาเทตพฺพตาย การเณ วิมถิเต เตปิ วิมถิตา เอว นาม โหนฺตีติ อาห **‘‘มารเสนมถนาน’’**นฺติฯ อิมสฺมึ ปนเตฺถ ‘‘มารมารเสนมถนาน’’นฺติ วตฺตเพฺพ **มารเสนมถนาน**นฺติ เอกเทสสรูเปกเสโส กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา

ขนฺธาภิสงฺขารมารานํ วิย เทวปุตฺตมารสฺสปิ คุณมารเณ สหายภาวูปคมนโต กิเลสพลกาโย ‘‘เสนา’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทิ (สุ. นิ. ๔๓๘)ฯ สา จ เตหิ ทิยฑฺฒสหสฺสเภทา, อนนฺตเภทา วา กิเลสวาหินี สติธมฺมวิจยวีริยสมถาทิคุณปหรเณหิ โอธิโส วิมถิตา วิหตา วิทฺธสฺตา จาติ **มารเสนมถนา,** อริยสาวกาฯ เอเตน เตสํ ภควโต อนุชาตปุตฺตตํ ทเสฺสติฯ

อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต **อริยา** นิรุตฺตินเยนฯ อถ วา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต, อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต **อริยา**ฯ อริยานํ สโงฺฆติ **อริยสโงฺฆ**ฯ อริโย จ โส สโงฺฆ จาติ วา **อริยสโงฺฆ**ฯ ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อสฺส อริยสงฺฆสฺส พหูปการตํ ทเสฺสตุํ อิเธว **‘‘สิรสา วเนฺท’’**ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน ปหานสมฺปทํ สกลสํกิเลสปหานทีปนโต, ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ญาณสมฺปทํ มคฺคฎฺฐผลฎฺฐภาวทีปนโตฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ สพฺพสงฺฆานํ อคฺคภาวทีปนโตฯ อถ วา **สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน**นฺติ อริยสงฺฆสฺส วิสุทฺธนิสฺสยภาวทีปนํฯ **มารเสนมถนาน**นฺติ สมฺมาอุชุญายสามีจิปฺปฏิปนฺนภาวทีปนํฯ **อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห**นฺติ อาหุเนยฺยาทิภาวทีปนํฯ **อริยสงฺฆ**นฺติ อนุตฺตรปุญฺญเขตฺตภาวทีปนํฯ ตถา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส โลกุตฺตรสรณคมนสภาวํ ทีเปติฯ โลกุตฺตรสรณคมเนน หิ เต ภควโต โอรสปุตฺตา ชาตาฯ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน อภินีหารสมฺปทาย สิทฺธํ ปุพฺพภาเค สมฺมาปฎิปตฺตึ ทเสฺสติฯ กตาภินีหารา หิ สมฺมาปฎิปนฺนา มารํ มารปริสํ วา อภิวิชินนฺติฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ปฎิวิทฺธสฺตวิปเกฺข เสกฺขาเสกฺขธเมฺม ทเสฺสติ ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน มคฺคผลธมฺมานํ ปกาสิตตฺตาฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาวํ ทเสฺสติฯ สรณคมนญฺจ สาวกานํ สพฺพคุณานํ อาทิ, สปุพฺพภาคปฎิปทา เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย มเชฺฌ, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเงฺขปโต สเพฺพ อริยสงฺฆคุณา ปกาสิตา โหนฺติฯ

๔. เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสํกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํ นิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปเต ปโยชเน ปริณาเมโนฺต **‘‘อิติ เม’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ รติชนนเฎฺฐน **รตนํ,** พุทฺธธมฺมสงฺฆาฯ เตสญฺหิ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวเชฺชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมึ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมึ สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตํ อารพฺภฯ อุชุคตจิโตฺต โข ปน, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ

จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนโฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓๓; ขุ. ปา. อฎฺฐ. ๖.๓; สุ. นิ. อฎฺฐ. ๒๒๖; มหานิ. อฎฺฐ. ๕๐) –

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสุ เอว ลพฺภนฺตีติฯ

วนฺทนาว **วนฺทนามยํ** ยถา ‘‘ทานมยํ สีลมย’’นฺติฯ วนฺทนา เจตฺถ กายวาจาจิเตฺตหิ ติณฺณํ รตนานํ คุณนินฺนตา, โถมนา วาฯ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโต **ปุญฺญํ,** อตฺตโน สนฺตานํ ปุนาตีติ วาฯ **สุวิหตนฺตราโย**ติฯ สุฏฺฐุ วิหตนฺตราโยฯ เอเตน อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา, รตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา ตํ ปุญฺญํ อตฺถปฺปกาสนสฺส อุปฆาตกอุปทฺทวานํ วิหนเน สมตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ **หุตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยาฯ ตสฺส ‘‘อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ **ตสฺสา**ติ ยํ รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ, ตสฺสฯ **อานุภาเวนา**ติ พเลนฯ

๕. เอวํ รตนตฺตยสฺส นิปจฺจกาเร ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺสา ธมฺมเทสนาย อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม, ตสฺสา ตาว คุณาภิตฺถวนวเสน อุปญฺญาปนตฺถํ **‘‘สํยุตฺตวคฺคปฏิมณฺฑิตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, เทวตาสํยุตฺตาทิสํยุเตฺตหิ เจว นฬวคฺคาทิวเคฺคหิ จ วิภูสิตสฺสาติ อโตฺถฯ ตตฺถ ‘‘สํยุตฺต’’นฺติ ‘‘สํโยโค’’ติ จ อตฺถโต เอกํฯ เกสํ สํยุตฺตํ? สุตฺตวคฺคานํฯ ยถา หิ พฺยญฺชนสมุทาโย ปทํ, เอวํ อเตฺถสุ จ กตาวธิโก ปทสมุทาโย วากฺยํ, วากฺยสมุทาโย สุตฺตํ, สุตฺตสมุทาเย วโคฺคติ สมญฺญา, ตถา สุตฺตวคฺคสมุทาเย สํยุตฺตสมญฺญาฯ สํยุชฺชนฺตีติ เอตฺถ สุตฺตวคฺคาติ **สํยุตฺตํ**ฯ ยทิปิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม ปรมตฺถโต นตฺถิ, อวยเว เอว ตํตํสนฺนิเวสวิสิเฏฺฐ อุปาทาย ปทาทิสมญฺญา วิย สุตฺตวคฺคสมญฺญา สํยุตฺตสมญฺญา อาคมสมญฺญา จ, ตถาปิ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ สมุทาโย พุทฺธิปริกปฺปิตรูเปน วิชฺชมาโน วิย คยฺหมาโน อวยวานํ อธิฏฺฐานภาเวน โวหรียติ ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สํยุตฺตวคฺคปฏิมณฺฑิตสฺสา’’**ติฯ

นนุ สํยุตฺตวโคฺค เอว อาคโม, ตสฺส ปน เกหิ มณฺฑนนฺติ? น โจเทตพฺพเมตํฯ ภวติ หิ อภิเนฺนปิ วตฺถุสฺมิํ ยถาธิเปฺปตวิเสสาวโพธนโต เภทกสมุทาจาโร ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติฯ อาคมิสฺสนฺติ เอตฺถ, เอเตน, เอตสฺมา วา อตฺตตฺถปรตฺถาทโยติ **อาคโม,** อาทิกลฺยาณาทิคุณสมฺปตฺติยา อุตฺตมเฏฺฐน ตํตํอภิปตฺถิตสมิทฺธิเหตุตาย ปณฺฑิเตหิ วริตพฺพโต **วโร,** อาคโม จ โส วโร จาติ **อาคมวโร**ฯ อาคมสมฺมเตหิ วา วโรติ **อาคมวโร,** สํยุโตฺต จ โส อาคมวโร จาติ **สํยุตฺตาคมวโร,** ตสฺสฯ พุทฺธานํ อนุพุทฺธา **พุทฺธานุพุทฺธา,** พุทฺธานํ สจฺจปฏิเวธํ อนุคมฺม ปฏิวิทฺธสจฺจา อคฺคสาวกาทโย อริยาฯ เตหิ อตฺถสํวณฺณนาคุณสํวณฺณนานํ วเสน **สํวณฺณิตสฺส**ฯ

อถ วา พุทฺธา จ อนุพุทฺธา จ **พุทฺธานุพุทฺธา**ติ โยเชตพฺพํฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธเนว หิ วินยสุตฺตอภิธมฺมานํ ปกิณฺณกเทสนาทิวเสน โย ปฐมํ อโตฺถ วิภโตฺต, โส เอว ปจฺฉา เตสํ อตฺถวณฺณนาวเสน สงฺคีติกาเรหิ สงฺคหํ อาโรปิโตติฯ เอตฺถ จ สํยุตฺตานํ วคฺคา สมูหาติ **สํยุตฺตวคฺคา,** สคาถาวคฺคาทโยฯ ตปฺปริยาปนฺนตาย สํยุเตฺตสุ วคฺคา **สํยุตฺตวคฺคา,** นฬวคฺคาทโยฯ สํยุตฺตาว วคฺคา **สํยุตฺตวคฺคา**ฯ ติวิเธปิ เต เอกเสสนเยน คเหตฺวา วุตฺตํ **‘‘สํยุตฺตวคฺคปฏิมณฺฑิตสฺสา’’**ติฯ

ตตฺถ สคาถาวเคฺค ตาว เอกาทส สํยุตฺตานิ อฏฺฐตึส วคฺคาฯ นิทานวเคฺค นว สํยุตฺตานิ เอกูนจตฺตาลีส วคฺคาฯ ขนฺธวเคฺค เอกาทส สํยุตฺตานิ เอกูนสฏฺฐิ วคฺคาฯ สฬายตนวเคฺค นว สํยุตฺตานิ อฏฺฐตึส วคฺคาฯ มหาวเคฺค ทฺวาทส สํยุตฺตานิ อฏฺฐจตฺตาลีส วคฺคาฯ อิทเมตฺถ สํยุตฺตนฺตรวคฺคานํ ปริมาณํฯ

ญาณปฺปเภทชนนสฺสาติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทขนฺธายตนาทิกถาพหุลตาย คมฺภีรญาณจริยาวิภาวนโต ปญฺญาวิภาคสมฺปฺปาทกสฺส ฯ อิธ ปน “ปญฺญาปฺปเภทชนนสฺสา”ติ สฺวายมาคโม โถมิโต, สํวณฺณนาสุ จายํ อาจริยสฺส ปกติ, ยทิทํ ตํตํสํวณฺณนานํ อาทิโต ตสฺส ตสฺส สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส วิเสสคุณกิตฺตเนน โถมนาฯ ตถา หิ สุมงฺคลวิลาสินีปปญฺจสูทนีมโนรถปูรณีอฏฺฐสาลินีอาทีสุ จ ยถากฺกมํ “สทฺธาวหคุณสฺส, ปรวาทมถนสฺส, ธมฺมกถิกปุงฺควานํ วิจิตฺตปฏิภานชนนสฺส, ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ โอคาฬฺหสฺส อภิณฺหโส นานานยวิจิตฺตสฺส อภิธมฺมสฺสา”ติอาทินา โถมนา กตาฯ

๖. อโตฺถ กถียติ เอตายาติ **อตฺถกถา,** อตฺถกถาว **อฏฺฐกถา** ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา ยถา “ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ”ติฯ **อาทิโต**ติ อาทิมฺหิ ปฐมสงฺคีติยํฯ ฉฬภิญฺญตาย ปรเมน จิตฺตวสิภาเวน สมนฺนาคตตฺตา ฌานาทีสุ ปญฺจวิธวสิตาสมฺภาวโต จ **วสิโน,** เถรา มหากสฺสปาทโย ฯ เตสํ สเตหิ ปญฺจหิฯ **ยา**ติ ยา อฏฺฐกถาฯ **สงฺคีตา**ติ อตฺถํ กเถตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน “อยํ เอตสฺส อโตฺถ, อยํ เอตสฺส อโตฺถ”ติ สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ **อนุสงฺคีตา จ** ยสเตฺถราทีหิ **ปจฺฉาปิ** ทุติยตติยสงฺคีตีสุฯ อิมินา อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมนวิสุทฺธึ ทเสฺสติฯ

๗. สีหสฺส ลานโต คหณโต **สีหโฬ,** สีหกุมาโร, ตพฺพํสชาตตาย ตมฺพปณฺณิทีเป ขตฺติยา, เตสํ นิวาสตาย ตมฺพปณฺณิทีปสฺส จ สีหฬภาโว เวทิตโพฺพฯ **อาภตา**ติ ชมฺพุทีปโต อานีตาฯ **อถา**ติ ปจฺฉาฯ อปรภาเค หิ นิกายนฺตรลทฺธีหิ อสงฺกรตฺถํ สีหฬภาสาย อฏฺฐกถา ฐปิตาติฯ เตน มูลฏฺฐกถา สพฺพสาธารณา น โหตีติ อิทํ อตฺถปฺปกาสนํ เอกเนฺตน กรณียนฺติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **“ทีปวาสีนมตฺถายา”**ติฯ เอตฺถ **ทีปวาสีน**นฺติ ชมฺพุทีปวาสีนํ, สีหฬทีปวาสีนํ วา อตฺถาย สีหฬภาสาย ฐปิตาติ โยชนาฯ

๘. **อปเนตฺวา**ติ กญฺจุกสทิสํ สีหฬภาสํ อปเนตฺวาฯ **ตโต**ติ อฏฺฐกถาโตฯ **อหน**ฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **มโนรมํ ภาส**นฺติ มาคธภาสํฯ สา หิ สภาวนิรุตฺติภูตา ปณฺฑิตมนํ รมยติฯ เตเนวาห **“ตนฺตินยานุจฺฉวิก”**นฺติ, ปาฬิคติยา อนุโลมิกํ ปาฬิฉายานุวิธายินินฺติ อโตฺถฯ **วิคตโทส**นฺติ อสภาวนิรุตฺติภาสนฺตรรหิตํฯ

๙. **สมยํ อวิโลเมโนฺต**ติ สิทฺธนฺตํ อวิโรเธโนฺตฯ เอเตน อตฺถโทสาภาวมาหฯ อวิรุทฺธตฺตา เอว หิ เถรวาทาปิ อิธ ปกาสียิสฺสนฺติฯ **เถรวํสทีปาน**นฺติ ถิเรหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา **เถรา,** มหากสฺสปาทโยฯ เตหิ อาคตา อาจริยปรมฺปรา **เถรวํโส,** ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา อาคมาธิคมสมฺปนฺนตฺตา ปญฺญาปโชฺชเตน ตสฺส สมุชฺชลนโต **เถรวํสทีปา,** มหาวิหารวาสิโน, เตสํฯ วิวิเธหิ อากาเรหิ นิจฺฉียตีติ **วินิจฺฉโย,** คณฺฐิฏฺฐาเนสุ ขิลมทฺทนากาเรน ปวตฺตา วิมติเจฺฉทนี กถาฯ สุฏฺฐุนิปุโณ สโณฺห วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยา**ฯ อถ วา วินิจฺฉิโนตีติ **วินิจฺฉโย** วุตฺตปฺปการวิสยํ ญาณํฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ เฉโก วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ โยเชตพฺพํฯ เอเตน มหากสฺสปาทิเถรปรมฺปราคโต, ตโต เอว จ อวิปรีโต สโณฺห สุขุโม มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉโย, ตสฺส ปมาณภูตตํ ทเสฺสติฯ

๑๐. **สุชนสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน “น เกวลํ ชมฺพุทีปวาสีนเมว อตฺถาย , อถ โข สาธุชนโตสนตฺถญฺจา”ติ ทเสฺสติฯ เตน จ “ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ อตฺถายา”ติ อยมโตฺถ สิโทฺธ โหติ อุคฺคหณาทิสุกรตาย เตสมฺปิ พหุการตฺตาฯ **จิรฏฺฐิตตฺถ**นฺติ จิรฏฺฐิติอตฺถํ, จิรกาลปฺปวตฺตนายาติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ อตฺถปฺปกาสนํ อวิปรีตปทพฺยญฺชนสุนิเกฺขปสฺส อตฺถสุนยสฺส จ อุปายภาวโต สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติยา ปวตฺตติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา

‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสโมฺมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม เทฺว? สุนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ อโตฺถ จ สุนีโต’’ติ (อ. นิ. ๒.๒๐)ฯ

๑๑-๑๒. ยํ อตฺถวณฺณนํ กตฺตุกาโม, ตสฺสา มหตฺตํ ปริหริตุํ **‘‘สาวตฺถิปภูตีน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนวาห – **‘‘น อิธ ภิโยฺย วิตฺถารกถํ กริสฺสามิ, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามี’’**ติ จฯ **สงฺคีตีนํ ทฺวินฺนน**นฺติ ทีฆมชฺฌิมนิกายานํฯ

๑๓. ‘‘น อิธ ภิโยฺย วิตฺถารกถํ กริสฺสามี’’ติ สามญฺญโต วุตฺตสฺส อตฺถสฺส อวสฺสยํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุตฺตานํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๔. ยํ อฎฺฐกถํ กตฺตุกาโม, ตเทกเทสภาเวน วิสุทฺธิมโคฺค คเหตโพฺพติ กถิกานํ อุปเทสํ กโรโนฺต ตตฺถ วิจาริตธเมฺม อุเทฺทสวเสน ทเสฺสติ **‘‘สีลกถา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **สีลกถา**ติ จาริตฺตวาริตฺตาทิวเสน สีลสฺส วิตฺถารกถาฯ **ธุตธมฺมา**ติ ปิณฺฑปาติกงฺคาทโย เตรส กิเลสธุนนกธมฺมาฯ **กมฺมฎฺฐานานิ สพฺพานี**ติ ปาฬิยํ อาคตานิ อฎฺฐตฺติํส, อฎฺฐกถายํ เทฺวติ นิรวเสสานิ โยคกมฺมสฺส ภาวนาย ปวตฺติฎฺฐานานิฯ **จริยาวิธานสหิโต**ติ ราคจริยาทีนํ สภาคาทิวิธาเนน สหิโตฯ **ฌานานิ** จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโยฯ อฎฺฐปิ วา ปฎิลทฺธมตฺตานิ **ฌานานิ,** สมาปชฺชนวสิภาวปฺปตฺติยา **สมาปตฺติโยฯ ฌานานิ** วา รูปารูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติโยฯ

๑๕. โลกิยโลกุตฺตรเภทา ฉ อภิญฺญาโย **สพฺพา อภิญฺญาโย**ฯ ญาณวิภงฺคาทีสุ อาคตนเยน เอกวิธาทินา ปญฺญาย สงฺกเลตฺวา สมฺปิเณฺฑตฺวา นิจฺฉโย **ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย**ฯ

๑๖. ปจฺจยธมฺมานํ เหตุอาทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทิภาโว **ปจฺจยากาโร,** ตสฺส เทสนา **ปจฺจยาการเทสนา,** ปฎิจฺจสมุปฺปาทกถาติ อโตฺถฯ สา ปน นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรรหิตตาย สุฎฺฐุปริสุทฺธา, ฆนวินิโพฺภคสฺส จ ทุกฺกรตาย นิปุณา สณฺหสุขุมา, เอกตฺตนยาทิสหิตา จ ตตฺถ วิจาริตาติ อาห **‘‘สุปริสุทฺธนิปุณนยา’’**ติฯ ปฎิสมฺภิทาทีสุ อาคตนยํ อวิสเชฺชตฺวาว วิจาริตตฺตา **อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา**ฯ

๑๗. **อิติ ปน สพฺพนฺติ อิติ**-สโทฺท ปริสมาปเน, **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาเร, เอตํ สพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ อิมิสฺสา อฎฺฐกถายฯ **น ตํ วิจารยิสฺสามิ** ปุนรุตฺติภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

๑๘. อิทานิ ตเสฺสว อวิจารณสฺส เอกนฺตการณํ นิทฺธาเรโนฺต **‘‘มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค’’**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘มเชฺฌ ฐตฺวา’’ติ เอเตน มชฺฌฎฺฐภาวทีปเนน วิเสสโต จตุนฺนํ อาคมานํ สาธารณฎฺฐกถา วิสุทฺธิมโคฺค, น สุมงฺคลวิลาสินิอาทโย วิย อสาธารณฎฺฐกถาติ ทเสฺสติฯ ‘‘วิเสสโต’’ติ จ อิทํ วินยาภิธมฺมานมฺปิ วิสุทฺธิมโคฺค ยถารหํ อตฺถวณฺณนา โหติ เอวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๑๙. **อิเจฺจวา**ติ อิติ เอวฯ **ตมฺปี**ติ วิสุทฺธิมคฺคมฺปิฯ **เอตายา**ติ สารตฺถปฺปกาสินิยาฯ

เอตฺถ จ ‘‘สีหฬทีปํ อาภตา’’ติอาทินา อฎฺฐกถากรณสฺส นิมิตฺตํ ทเสฺสติ, ‘‘ทีปวาสีนมตฺถาย สุชนสฺส จ ตุฎฺฐตฺถํ จิรฎฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสา’’ติ เอเตหิ ปโยชนํ, ‘‘สํยุตฺตาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอเตน ปิณฺฑตฺถํ, ‘‘อปเนตฺวาน ตโตหํ สีหฬภาสํ’’นฺติอาทินา ‘‘สาวตฺถิปภูตีน’’นฺติอาทินา ‘‘สีลกถา’’ติอาทินา จ กรณปฺปการํฯ เหฎฺฐิมนิกาเยสุ วิสุทฺธิมเคฺค จ วิจาริตานํ อตฺถานํ อวิจารณมฺปิ หิ อิธ กรณปฺปกาโร เอวาติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. เทวตาสํยุตฺตํ

๑. นฬวโคฺค

๑. โอฆตรณสุตฺตวณฺณนา

วิภาควนฺตานํ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนวเสเนว โหตีติ ปฐมํ ตาว สํยุตฺตวคฺคสุตฺตาทิวเสน สํยุตฺตาคมสฺส วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ สํยุตฺตาคโม นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ยํ วุตฺตํ – ‘‘สํยุตฺตาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ, ตสฺมิํ วจเนฯ **ตตฺถา**ติ วา ‘‘เอตาย อฏฺฐกถาย วิชานาถ สํยุตฺตนิสฺสิตํ อตฺถ’’นฺติ เอตฺถ ยํ สํยุตฺตคฺคหณํ กตํ, ตตฺถฯ ปญฺจ วคฺคา เอตสฺสาติ **ปญฺจวโคฺค**ฯ อวยเวน วิคฺคโห, สมุทาโย สมาสโตฺถฯ

อิทานิ ตํ อาทิโต ปฏฺฐาย สํวเณฺณตุกาโม อตฺตโน สํวณฺณนาย ตสฺส ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมเนว ปวตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ, **“ตสฺส วเคฺคสุ สคาถาวโคฺค อาที”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ **สงฺคีติ,** มหาวิสยตฺตา ปูชนิยตฺตา จ มหตี สงฺคีติ **มหาสงฺคีติ**ฯ ปฐมา มหาสงฺคีติ **ปฐมมหาสงฺคีติ,** ตสฺสา ปวตฺติตกาโล **ปฐมมหาสงฺคีติกาโล,** ตสฺมิํ ปฐมมหาสงฺคีติกาเลฯ

นิททาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทเสฺสตีติ **นิทานํ**ฯ โย โลเก คนฺถสฺส อุโปคฺฆาโตติ วุจฺจติ, สฺวายเมตฺถ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ-อาทิโก คโนฺถ เวทิตโพฺพ, น ปน ‘‘สนิทานาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๒๖) วิย อตฺตชฺฌาสยาทิเทสนุปฺปตฺติเหตุฯ เตเนวาห – ‘‘เอวํ เม สุตนฺติ-อาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล **วุตฺตํ นิทานมาที**’’ติฯ กามเญฺจตฺถ ยสฺสํ ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมน สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา วิตฺถารโต วตฺตพฺพา, สุมงฺคลวิลาสินิยํ ปน อตฺตนา วิตฺถาริตตฺตา ตเตฺถว คเหตพฺพาติ อิมิสฺสา สํวณฺณนาย มหตฺตํ ปริหรโนฺต **“สา ปเนสา”**ติอาทิมาหฯ

๑. เอวํ พาหิรนิทาเน วตฺตพฺพํ อติทิสิตฺวา อิทานิ อพฺภนฺตรนิทานํ อาทิโต ปฏฺฐาย สํวเณฺณตุํ **“ยํ ปเนต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺมา สํวณฺณนํ กโรเนฺตน สํวเณฺณตเพฺพ ธเมฺม ปทวิภาคํ ปทตฺถญฺจ ทเสฺสตฺวา ตโต ปรํ ปิณฺฑตฺถาทิทสฺสนวเสน สํวณฺณนา กาตพฺพา, ตสฺมา ปทานิ ตาว ทเสฺสโนฺต **“เอวนฺติ นิปาตปท”**นฺติ-อาทิมาหฯ ตตฺถ **ปทวิภาโค**ติ ปทานํ วิเสโส, น ปทวิคฺคโหฯ อถ วา ปทานิ จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค**ฯ ปทวิคฺคโห จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค**ติ วา เอกเสสวเสน ปทปทวิคฺคหา ปทวิภาคสเทฺทน วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ปทวิคฺคโห ‘‘เชตสฺส วนํ เชตวน’’นฺติอาทินา สมาสปเทสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

อตฺถโตติ ปทตฺถโตฯ ตํ ปน ปทตฺถํ อตฺถุทฺธารกฺกเมน ปฐมํ เอวํสทฺทสฺส ทเสฺสโนฺต **“เอวํสโทฺท ตาวา”**ติอาทิมาหฯ **อวธารณาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อิทมตฺถปุจฺฉาปริมาณาทิอตฺถานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘เอวํคตานิ ปุถุสิปฺปายตนานิ (ที. นิ. ๑.๑๖๓, ๑๖๕), เอวํวิโธ เอวมากาโร’’ติ จ อาทีสุ อิทํ-สทฺทสฺส อเตฺถ เอวํ-สโทฺทฯ คต-สโทฺท หิ ปการปริยาโย, ตถา วิธาการ-สโทฺท จฯ ตถา หิ คตวิธอาการสเทฺท โลกิยา ปการเตฺถ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู อามุตฺตมาลาภรณา โอทาตวตฺถวสนา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ, เสยฺยถาปิ ตฺวํ เอตรหิ สาจริยโกติฯ โน

หิทํ, โภ โคตมา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๖) ปุจฺฉายํ, ‘‘เอวํ ลหุปริวตฺตํ (อ. นิ. ๑.๔๘), เอวมายุ ปริยนฺโต’’ติ (ปารา. ๑๒) จ อาทีสุ ปริมาเณฯ

นนุ จ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา, เอวมายุปริยนฺโต’’ติ เอตฺถ เอวํ-สเทฺทน ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วุตฺตตฺตา อาการตฺโถ เอว เอวํ-สโทฺทติ? น, วิเสสสพฺภาวโตฯ อาการมตฺตวาจโก หิ เอวํ-สโทฺท, อาการตฺโถติ อธิเปฺปโต ยถา ‘‘เอวํ พฺยาโข’’ติอาทีสุ, น ปน อาการวิเสสวาจโกฯ เอวญฺจ กตฺวา, ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจนา’’ติอาทีนิ (ธ. ป. ๕๓) อุปมาทีสุ อุทาหรณานิ อุปปนฺนานิ โหนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ยถาปิ…เป…. พหุ’’นฺติ (ธ. ป. ๕๓)? เอตฺถ ปุปฺผราสิฏฺฐานิยโต มนุสฺสูปปตฺติสปฺปุริสูปนิสฺสย-สทฺธมฺมสฺสวน- โยนิโสมนสิการ-โภคสมฺปตฺติอาทิทานาทิปุญฺญกิริยเหตุสมุทายโต โสภาสุคนฺธตาทิคุณโยคโต มาลาคุฬสทิสิโย ปหูตา ปุญฺญกิริยา มริตพฺพสภาวตาย มเจฺจน สเตฺตน กตฺตพฺพาติ โชติตตฺตา ปุปฺผราสิมาลาคุฬาว อุปมา, เตสํ อุปมากาโร ยถา-สเทฺทน อนิยมโต วุโตฺตติ ‘‘เอวํ-สโทฺท อุปมาการนิคมนโตฺถ’’ติ วตฺตุํ ยุตฺตํ, โส ปน อุปมากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อุปมาว โหตีติ อาห **‘‘อุปมายํ อาคโต’’**ติฯ ตถา ‘‘เอวํ อิมินา อากาเรน อภิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทินา อุปทิสิยมานาย สมณสารุปฺปาย อากปฺปสมฺปตฺติยา โย ตตฺถ อุปทิสนากาโร, โส อตฺถโต อุปเทโส เอวาติ วุตฺตํ, **‘‘เอวํ เต…เป…. อุปเทเส’’**ติฯ ตถา ‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติ เอตฺถ จ ภควตา ยถาวุตฺตมตฺถํ อวิปรีตโต ชานเนฺตหิ กตํ ตตฺถ สํวิชฺชมานคุณานํ ปกาเรหิ หํสนํ อุทคฺคตากรณํ สมฺปหํสนํฯ โย ตตฺถ สมฺปหํสนากาโรติ โยเชตพฺพํฯ

เอวเมวํ ปนายนฺติ เอตฺถ ครหณากาโรติ โยเชตพฺพํ, โส จ ครหณากาโร วสลีติ-อาทิขุํสนสทฺทสนฺนิธานโต อิธ เอวํ-สเทฺทน ปกาสิโตติ วิญฺญายติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุปมาการาทโยปิ อุปมาทิวเสน วุตฺตานํ ปุปฺผราสิอาทิสทฺทานํ สนฺนิธานโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ, ภเนฺตติ ปน ธมฺมสฺส สาธุกํ สวนมนสิกาเร สนฺนิโยชิเตหิ ภิกฺขูหิ อตฺตโน ตตฺถ ฐิตภาวสฺส ปฏิชานนวเสน วุตฺตตฺตา เอตฺถ เอวํ-สโทฺท **‘‘วจนสมฺปฏิจฺฉนโตฺถ’’**ติ วุโตฺตฯ เตน **เอวํ, ภเนฺต**ติ สาธุ, ภเนฺต, สุฏฺฐุ, ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวญฺจ วเทหี**ติ ยถาหํ วทามิ, เอวํ สมณํ อานนฺทํ วเทหีติ โย เอวํ วทนากาโร อิทานิ วตฺตโพฺพ, โส เอวํ-สเทฺทน นิทสฺสียตีติ **‘‘นิทสฺสนโตฺถ’’**ติ วุโตฺตติฯ **เอวํ โน**ติ เอตฺถาปิ เนสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ อหิตทุกฺขาวหภาเว สนฺนิฏฺฐานชนนตฺถํ อนุมติคหณวเสน ‘‘สํวตฺตนฺติ วา โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตี’’ติ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตทาการสนฺนิฏฺฐานํ เอวํ-สเทฺทน วิภาวิตนฺติ วิญฺญายติฯ โส ปน เตสํ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนากาโร นิยมิยมาโน อวธารณโตฺถ โหตีติ อาห – **‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตีติอาทีสุ อวธารเณ’’**ติฯ

นานานยนิปุณนฺติ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา, นนฺทิยาวฏฺฏติปุกฺขลสีหวิกฺกีฬิตองฺกุสทิสาโลจนสงฺขาตา วา อาธาราทิเภทวเสน นานาวิธา นยา **นานานยา**ฯ นยา วา ปาฬิคติโย ตา จ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติอาทิวเสน สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสกาทิวเสน กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน สงฺคหาทิวเสน สมยวิมุตฺตาทิวเสน ฐปนาทิวเสน กุสลมูลาทิวเสน ติกปฺปฏฺฐานาทิวเสน จ นานปฺปการาติ **นานานยา,** เตหิ นิปุณํ สณฺหํ สุขุมนฺติ **นานานยนิปุณํ**ฯ อาสโยว **อชฺฌาสโย,** เต จ สสฺสตาทิเภเทน ตตฺถ จ อปฺปรชกฺขตาทิเภเทน **อเนเก,** อตฺตชฺฌาสยาทโย เอว วา สมุฏฺฐานํ อุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ **อเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ** ฯ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺน**นฺติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณํ อุปเนตพฺพาภาวโต, สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตนฺติ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิวิธปาฏิหาริยนฺติ เอตฺถ ปาฏิหาริยปทสฺส วจนตฺถํ (อุทา. อฏฺฐ. ๑; อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา; ธ. ส. มูลฏี. ๒) ‘‘ปฏิปกฺขหรณโต ราคาทิกิเลสาปนยนโต **ปาฏิหาริย**’’นฺติ วทนฺติฯ ภควโต ปน ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ เย หริตพฺพา, ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิเตฺต หตปฏิปเกฺข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วตฺตุํฯ สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, เตสํ หรณโต **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วุตฺตํ, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ อถ วา ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต **ปาฏิหาริยํ**ฯ เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺตีติฯ **ปฏี**ติ วา อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมึ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๙๘๕; จูฬนิ. วตฺถุคาถา ๔) วิย, ตสฺมา สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิเจฺจน ปจฺฉาหริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํ, อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา หรณํ ปฏิหาริยํ, อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตูปกฺกิเลเสน กตกิเจฺจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปตฺติเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ ภวนฺติ, ปฏิหาริยเมว **ปาฏิหาริยํ**ฯ ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิสมุทาเย ภวํ เอเกกํ **ปาฏิหาริย**นฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมึ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ **ปาฏิหาริยํ**ฯ ตสฺส ปน อิทฺธิอาทิเภเทน วิสยเภเทน จ พหุวิธสฺส ภควโต เทสนายํ ลพฺภมานตฺตา อาห ‘‘วิวิธปาฏิหาริย’’นฺติฯ

น อญฺญถาติ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต น อญฺญถาติ อโตฺถ, น ปน ภควโต เทสิตาการโตฯ อจิเนฺตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุ’’นฺติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ ภวติ, ธารณพลทสฺสนญฺจ น วิรุชฺฌติ สุตาการอวิรุชฺฌนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ น เหตฺถ อตฺถนฺตรตาปริหาโร ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถานํ เอกวิสยตฺตาฯ อิตรถา เถโร ภควโต เทสนาย สพฺพถา ปฏิคฺคหเณ สมโตฺถ อสมโตฺถ จาติ อาปเชฺชยฺยาติฯ

‘‘โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา’’ติ เอวํ วุตฺตาย นิยกชฺฌตฺตสงฺขาตาย สสนฺตติยา วตฺตนโต ติวิโธปิ เม-สโทฺท กิญฺจาปิ เอกสฺมึ เอว อเตฺถ ทิสฺสติ, กรณสมฺปทานสามินิเทฺทสวเสน ปน วิชฺชมานํ เภทํ สนฺธายาห, **‘‘เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี’’**ติฯ

กิญฺจาปิ อุปสโคฺค กิริยํ วิเสเสติ, โชตกภาวโต ปน สติปิ ตสฺมึ สุต-สโทฺท เอว ตํ ตํ อตฺถํ วทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุต-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺคสฺส คหณํ น วิรุชฺฌตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จา’’**ติอาทิมาหฯ **อสฺสา**ติ สุต-สทฺทสฺสฯ กมฺมภาวสาธนานิ อิธ สุตสเทฺท สมฺภวนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วา อโตฺถ’’**ติฯ **มยาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา เม-สทฺทสฺส กตฺตุวเสน กรณนิเทฺทโส, ตทาติ อโตฺถฯ **มมาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา สมฺพนฺธวเสน สามินิเทฺทโส, ตทาฯ

สุต-สทฺทสนฺนิธาเน ปยุเตฺตน เอวํ-สเทฺทน สวนกิริยาโชตเกน ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **‘‘เอวนฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสน’’**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาณานํ ตทภินีหฏานญฺจ มโนทฺวาริกวิญฺญาณานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ สเพฺพสมฺปิ วากฺยานํ เอวการตฺถสหิตตฺตา ‘‘สุต’’นฺติ เอตสฺส สุตเมวาติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **‘‘อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต’’**ติฯ เอเตน อวธารเณน นิราสงฺกตํ ทเสฺสติฯ ยถา จ สุตํ สุตเมวาติ นิยเมตพฺพํ, ตํ สมฺมา สุตํ โหตีติ อาห **‘‘อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน’’**นฺติฯ อถ วา สทฺ

ทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตีติ สุตนฺติ อสุตํ น โหตีติ อยเมตสฺส อโตฺถติ วุตฺตํ **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติฯ อิมินา ทิฏฺฐาทิวินิวตฺตนํ กโรติฯ

อิทํ วุตฺตํ โหติ – น อิทํ มยา ทิฏฺฐํ, น สยมฺภูญาเณน สจฺฉิกตํ, อถ โข สุตํ, ตญฺจ โข สมฺมเทวาติฯ เตเนวาห **“อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน”**นฺติฯ อวธารณเตฺถ วา เอวํ-สเทฺท อยมตฺถโยชนา กรียตีติ ตทเปกฺขสฺส สุต-สทฺทสฺส อยมโตฺถ วุโตฺต **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติฯ เตเนวาห **“อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน”**นฺติฯ สวนสโทฺท เจตฺถ กมฺมโตฺถ เวทิตโพฺพ ‘‘สุยฺยตี’’ติฯ

เอวํ สวนเหตุสวนวิเสสวเสน ปทตฺตยสฺส เอเกน ปกาเรน อตฺถโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปการนฺตเรหิ ตํ ทเสฺสตุํ **“ตถา เอว”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ยา สา ภควโต สมฺมุขา ธมฺมสฺสวนากาเรน ปวตฺตา มโนทฺวารวิญฺญาณวีถิ, ตสฺสาฯ สา หิ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวเตฺตตุํ สมตฺถาฯ ตถา จ วุตฺตํ **“โสตทฺวารานุสาเรนา”**ติฯ **นานปฺปกาเรนา**ติ วกฺขมานานํ อเนกวิหิตานํ พฺยญฺชนตฺถคฺคหณานํ นานากาเรนฯ เอเตน อิมิสฺสา โยชนาย อาการโตฺถ เอวํ-สโทฺท คหิโตติ ทีเปติฯ **ปวตฺติภาวปฺปกาสน**นฺติ ปวตฺติยา อตฺถิตาปกาสนํฯ **สุตนฺติ ธมฺมปฺปกาสน**นฺติ ยสฺมิํ อารมฺมเณ วุตฺตปฺปการา วิญฺญาณวีถิ นานปฺปกาเรน ปวตฺตา, ตสฺส ธมฺมตฺตา วุตฺตํ, น สุต-สทฺทสฺส ธมฺมตฺถตฺตาฯ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏีกรณํ **“อยํ เหตฺถา”**ติ อาทิฯ ตตฺถ **วิญฺญาณวีถิยา**ติ กรณเตฺถ กรณวจนํ, **มยา**ติ กตฺตุอเตฺถฯ

เอวนฺติ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสนนฺติ นิทสฺสนตฺถเมวํ สทฺทํ คเหตฺวา วุตฺตํ นิทเสฺสตพฺพสฺส นิทฺทิสิตพฺพตฺตาภาวาภาวโตฯ เตน เอวํ-สเทฺทน สกลมฺปิ สุตฺตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ ทเสฺสติฯ สุต-สทฺทสฺส กิริยาสทฺทตฺตา สวนกิริยาย จ สาธารณวิญฺญาณปฺปพนฺธปฏิพทฺธตฺตา ตตฺถ จ ปุคฺคลโวหาโรติ วุตฺตํ **“สุตนฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสน”**นฺติฯ น หิ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปฺปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภตีติฯ

ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺสาติอาทิปิ อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ปุริมโยชนาย อญฺญถา อตฺถโยชนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาการปญฺญตฺตี**ติ อุปาทาปญฺญตฺติ เอว ธมฺมานํ ปวตฺติอาการุปาทานวเสน ตถา วุตฺตาฯ **สุตนฺติ วิสยนิเทฺทโส**ติ โสตพฺพภูโต ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ จิตฺตสนฺตานวินิมุตฺตสฺส ปรมตฺถโต กสฺสจิ กตฺตุ อภาเวปิ สทฺทโวหาเรน พุทฺธิปริกปฺปิตเภทวจนิจฺฉาย จิตฺตสนฺตานโต อญฺญํ วิย ตํสมงฺคิํ กตฺวา วุตฺตํ **“จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคีโน”**ติฯ สวนกิริยาวิสโยปิ โสตพฺพธโมฺม สวนกิริยาวเสน ปวตฺตจิตฺตสนฺตานสฺส อิธ ปรมตฺถโต กตฺตุภาวโต, สวนวเสน จิตฺตปฺปวตฺติยา เอว วา สวนกิริยาภาวโต ตํกิริยากตฺตุ จ วิสโย โหตีติ วุตฺตํ **“ตํสมงฺคีโน กตฺตุวิสเย”**ติฯ สุตาการสฺส จ เถรสฺส สมฺมานิจฺฉิตภาวโต อาห **“คหณสนฺนิฏฺฐาน”**นฺติฯ เอเตน วา อวธารณตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา อยมตฺถโยชนา กตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุเพฺพ สุตานํ นานาวิหิตานํ สุตฺตสงฺขาตานํ อตฺถพฺยญฺชนานํ อุปธาริตรูปสฺส อาการสฺส นิทสฺสนสฺส, อวธารณสฺส วา ปกาสนสภาโว เอวํ-สโทฺทติ ตทาการาทิอุปธารณสฺส ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตธมฺมปฺปพนฺธพฺยาปารตาย วุตฺตํ **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ สวนกิริยา ปน ปุคฺคลวาทิโนปิ วิญฺญาณนิรเปกฺขา นตฺถีติ วิเสสโต วิญฺญาณพฺยาปาโรติ อาห **“สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ **เม**ติ สทฺทปฺปวตฺติยา เอกเนฺตเนว สตฺตวิสยตฺตา วิญฺญาณกิจฺจสฺส จ ตเตฺถว สโมทหิตพฺพโต **“เมติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโส”**ติ วุตฺตํฯ อวิชฺชมานปญฺญตฺติวิชฺชมานปญฺญตฺติสภาวา ยถากฺกมํ เอวํ-สทฺทสุต-สทฺ

ทานํ อตฺถาติ เต ตถารูป-ปญฺญตฺติ-อุปาทานภูต-ธมฺมปฺปพนฺธพฺยาปารภาเวน ทเสฺสนฺโต อาห – **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส, สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ เอตฺถ จ กรณ กิริยากตฺตุกมฺม-วิเสสปฺปกาสนวเสน ปุคฺคลพฺยาปารวิสย-ปุคฺคลพฺยาปารนิทสฺสนวเสน คหณาการคาหกตพฺพิสยวิเสสนิเทฺทสวเสน กตฺตุกรณพฺยาปาร-กตฺตุนิเทฺทสวเสน จ ทุติยา ทโย จตโสฺส อตฺถโยชนา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพสฺสปิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา สพฺพปญฺญตฺตีนญฺจ วิชฺชมานาทิวเสน ฉสุ ปญฺญตฺติเภเทสุ อโนฺตคธตฺตา เตสุ ‘‘เอว’’นฺติอาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปํ นิทฺธาเรโนฺต อาห **“เอวนฺติ จ เมติ จา”**ติอาทิฯ ตตฺถ เอวนฺติ จ เมติ จ วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส อาการาทิโน ธมฺมานํ อสลกฺขณภาวโต อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวติ อาห **“สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ ตตฺถ **สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสนา**ติ ภูตตฺถอุตฺตมตฺถวเสนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ, อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถ จ น โหติ, โส รูปสทฺทาทิสภาโว, รุปฺปนานุภวนาทิสภาโว วา อโตฺถ สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ จาติ วุจฺจติ, น ตถา เอวํ เมติ ปทานํ อโตฺถติฯ เอตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“กิเญฺหตฺถต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ สุตนฺติ ปน สทฺทายตนํ สนฺธายาห **“วิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ เตเนว หิ **“ยญฺหิ ตํ เอตฺถ โสเตน อุปลทฺธ”**นฺติ วุตฺตํฯ โสตทฺวารานุสาเรน อุปลทฺธนฺติ ปน วุเตฺต อตฺถพฺยญฺชนาทิ สพฺพํ ลพฺภตีติฯ **ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโต**ติ โสตปถมาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการาทิโน ปจฺจามสนวเสน เอวนฺติ, สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ อุปาทาย เมติ วตฺตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐาทิสภาวรหิเต สทฺทายตเน ปวตฺตมาโนปิ สุตโวหาโร ‘‘ทุติยํ ตติย’’นฺติอาทิโก วิย ปฐมาทีนิ ทิฏฺฐมุตวิญฺญาเต อเปกฺขิตฺวา ปวโตฺตติ อาห **“ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต”**ติฯ อสุตํ น โหตีติ หิ สุตนฺติ ปกาสิโต ยมโตฺถติฯ

อตฺตนา ปฏิวิทฺธา สุตฺตสฺส ปการวิเสสา เอวนฺติ เถเรน ปจฺจามฏฺฐาติ อาห **“อสโมฺมหํ ทีเปตี”**ติฯ **นานปฺปการปฏิเวธสมโตฺถ โหตี**ติ เอเตน วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส นานปฺปการตํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตญฺจ ทเสฺสติฯ **สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปตี**ติ สุตาการสฺส ยาถาวโต ทสฺสิยมานตฺตา วุตฺตํฯ **อสโมฺมเหนา**ติ สโมฺมหาภาเวน, ปญฺญาย เอว วา สวนกาลสมฺภูตาย ตทุตฺตรกาลปญฺญาสิทฺธิ ฯ เอวํ **อสโมฺมเสนา**ติ เอตฺถาปิ วตฺตพฺพํฯ พฺยญฺชนานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ อากาโร นาติคมฺภีโร ยถาสุตธารณเมว ตตฺถ กรณียนฺติ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ตตฺถ คุณีภูตาติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปุพฺพงฺคมายา”**ติอาทิ ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมาติ กตฺวาฯ ปุพฺพงฺคมตา เจตฺถ ปธานตา ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติอาทีสุ วิยฯ ปุพฺพงฺคมตาย วา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ อาวชฺชนาทีนํ วิย อปฺปธานเตฺต ปญฺญา ปุพฺพงฺคมา เอติสฺสาติ อยมฺปิ อโตฺถ ยุชฺชติ, เอวํ สติ**ปุพฺพงฺคมายา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตวิปริยาเยน ยถาสมฺภวํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺสา**ติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณสฺส , สงฺกาสน-ปกาสน-วิวรณ-วิภชน-อุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตสฺสาติ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

โยนิโส มนสิการํ ทีเปติ เอวํ-สเทฺทน วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อวิเกฺขปํ ทีเปตี**ติ ‘‘โอฆตรณสุตฺตํ กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทิปุจฺฉาวเสน ปกรณปฺปวตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส สวนํ สมาธานมนฺตเรน น สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺสา**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส สมตฺถนวเสน วุตฺตํฯ **สพฺพสมฺปตฺติยา**ติ อตฺถพฺยญฺชนเทสก-ปโยชนาทิสมฺปตฺติยาฯ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสเยหิ วิย อาการนิทสฺสนาว

ธารณเตฺถหิ โยนิโสมนสิการสฺส, สทฺธมฺมสฺสวเนน วิย จ อวิเกฺขปสฺส ยถา โยนิโสมนสิกาเรน ผลภูเตน อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตานํ สิทฺธิ วุตฺตา ตทวินาภาวโต, เอวํ อวิเกฺขเปเนว ผลภูเตน การณภูตานํ สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยานํ สิทฺธิ ทเสฺสตพฺพา สิยา อสฺสุตวโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ ''น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต''ติอาทินา สมตฺถนวจเนน ปน อวิเกฺขเปน การณภูเตน สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ ผลภูตสฺส สทฺธมฺมสฺสวนสฺส สิทฺธิ ทสฺสิตาฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา, สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยา น เอกเนฺตน อวิเกฺขปสฺส การณํ พาหิรงฺคตฺตาฯ อวิเกฺขโป ปน สปฺปุริสูปนิสฺสโย วิย สทฺธมฺมสฺสวนสฺส เอกนฺตการณนฺติ, เอวมฺปิ อวิเกฺขเปน สปฺปุริสูปนิสฺสยสิทฺธิโชตนา น สมตฺถิตาว, โน น สมตฺถิตา วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ สปฺปุริสปยิรูปาสนาภาวสฺส อตฺถสิทฺธิโตฯ เอตฺถ จ ปุริมํ ผเลน การณสฺส สิทฺธิทสฺสนํ นทีปูเรน วิย อุปริ วุฎฺฐิสพฺภาวสฺสฯ ทุติยํ การเณน ผลสฺส สิทฺธิทสฺสนํ ทฎฺฐพฺพํ เอกนฺตวสฺสินา วิย เมฆวุฎฺฐาเนน วุฎฺฐิปฺปวตฺติยาฯ

ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปเภท-ปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติ-โอคาหนากาโร นิรวเสสปรหิต-ปาริปูริการณนฺติ วุตฺตํ **''เอวํ ภทฺทโก อากาโร''**ติฯ ยสฺมา น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติ**นฺติ อตฺตสมฺมาปณิธิ-ปุเพฺพกตปุญฺญตา-สงฺขาตํ คุณทฺวยํฯ อปราปรวุตฺติยา เจตฺถ จกฺกภาโว, จรนฺติ เอเตหิ สตฺตา, สมฺปตฺติภเวสูติ วา ฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี''ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๑)ฯ ปุริมปจฺฉิมภาโว เจตฺถ เทสนกฺกมวเสน ทฎฺฐโพฺพฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา**ติ ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสฺส จ อตฺถิตายฯ สมฺมาปณิหิตโตฺต ปุเพฺพ จ กตปุโญฺญ สุทฺธาสโย โหติ ตทสุทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ทูรีภาวโตติ อาห **''อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหตี''**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร''ติ (ธ. ป. ๔๓) ''กตปุโญฺญสิ, ตฺวํ อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว''ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗) จฯ เตเนวาห **''อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธี''**ติฯ **ปโยคสุทฺธิยา**ติ โยนิโสมนสิการปุพฺพงฺคมสฺส ธมฺมสฺสวนปโยคสฺส วิสทภาเวนฯ ตถา จาห **''อาคมพฺยตฺติสิทฺธี''**ติ, สพฺพสฺส วา กายวจีปโยคสฺส นิโทฺทสภาเวนฯ ปริสุทฺธกายวจีปโยโค หิ วิปฺปฎิสาราภาวโต อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหตีติฯ

นานปฺปการปฎิเวธทีปเกนาติอาทินา อตฺถพฺยญฺชเนสุ เถรสฺส เอวํ-สทฺทสุต-สทฺทานํ อสโมฺมหาสโมฺมสทีปนโต จตุปฎิสมฺภิทาวเสน อตฺถโยชนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **โสตพฺพเภทปฎิเวธทีปเกนา**ติ เอเตน อยํ สุต-สโทฺท เอวํ-สทฺทสนฺนิธานโต, วกฺขมานาเปกฺขาย วา สามเญฺญเนว โสตพฺพธมฺมวิเสสํ อามสตีติ ทีเปติฯ มโนทิฎฺฐีหิ ปริยตฺติธมฺมานํ อนุเปกฺขน สุปฺปฎิเวธา วิเสสโต มนสิการปฎิพทฺธาติ เต วุตฺตนเยน โยนิโสมนสิการทีปเกน เอวํ สเทฺทน โยเชตฺวา, สวนธารณวจีปริจยา ปริยตฺติธมฺมานํ วิเสเสน โสตาวธานปฎิพทฺธาติ เต วุตฺตนเยน อวิเกฺขปทีปเกน สุต-สเทฺทน โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต สาสนสมฺปตฺติยา ธมฺมสฺสวเน อุสฺสาหํ ชเนติฯ ตตฺถ **ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธมฺมาฯ **มนสา อนุเปกฺขิตา**ติ ''อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกา เอตฺถ อนุสนฺธิโย''ติอาทินา นเยน มนสา อนุเปกฺขิตาฯ **ทิฎฺฐิยา สุปฺปฎิวิทฺธา**ติ นิชฺฌานกฺขนฺติ ภูตาย, ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฎฺฐิยา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ''อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป''นฺติอาทินา สุฎฺฐุ ววตฺถเปตฺวา ปฎิวิทฺธาฯ

สกเลน วจเนนาติ ปุเพฺพ ตีหิ ปเทหิ วิสุํ วิสุํ โยชิตตฺตา วุตฺตํฯ **อตฺตโน อทหโนฺต**ติ ''มเมท''นฺติ อตฺตนิ อฎฺฐเปโนฺตฯ ภฺมฺมเตฺถ เจตํ สามิวจนํฯ **อสปฺปุริสภูมิ**นฺติ อกตญฺญุตํฯ ''อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี''ติ (ปารา. ๑๙๕) เอวํ วุตฺตํ อนริยโวหาราวตฺถํ, สา เอว อนริยโวหาราวตฺถา อสทฺธโมฺม ฯ นนุ จ อานนฺท

เตฺถรสฺส ‘‘มเมทํ วจน’’นฺติ อธิมานสฺส, มหากสฺสปเตฺถราทีนญฺจ ตทาสงฺกาย อภาวโต อสปฺปุริสภูมิ-สมติกฺกมาทิวจนํ นิรตฺถกนฺติ? นยิทเมวํฯ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ วทเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ วิภาวิโตติ ทสฺสนโตฯ เกจิ ปน ‘‘เทวตานํ ปริวิตกฺกาเปกฺขํ ตถาวจนนฺติ เอทิสี โจทนา อนวกาสา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺมิํ กิร ขเณ เอกจฺจานํ เทวตานํ เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘ภควา จ ปรินิพฺพุโต, อยญฺจ อายสฺมา เทสนากุสโล อิทานิ ธมฺมํ เทเสติ, สกฺยกุลปฺปสุโต ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุปุโตฺตฯ กิํ นุ โข สยํ สจฺฉิกตํ ธมฺมํ เทเสติ? อุทาหุ ภควโต เอว วจนํ ยถาสุต’’นฺติ, เอวํ ตทาสงฺกิตปฺปการโต อสปฺปุริสภูมิสโมกฺกมาทิโต อติกฺกมาทิ วิภาวิตนฺติฯ **อเปฺปตี**ติ นิทเสฺสติฯ ทิฎฺฐธมฺมิก-สมฺปรายิก-ปรมเตฺถสุ ยถารหํ สเตฺต เนตีติ เนตฺติ, ธโมฺม เอว เนตฺติ **ธมฺมเนตฺติ**ฯ

ทฬฺหตรนิวิฎฺฐา วิจิกิจฺฉา **กงฺขา,** นาติสํสปฺปนา มติเภทมตฺตา **วิมติฯ อสฺสทฺธิยํ วินาเสตี**ติ ภควตา ภาสิตตฺตา สมฺมุขาวสฺส ปฎิคฺคหิตตฺตา ขลิตทุรุตฺตาทิคหณโทสาภาวโต จฯ เอตฺถ จ ปฐมาทโย ติโสฺส อตฺถโยชนา อาการาทิอเตฺถสุ อคฺคหิตวิเสสเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ทสฺสิตา, ตโต ปรา จตโสฺส อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วิภาวิตาฯ ปจฺฉิมา ปน ติโสฺส ยถากฺกมํ อาการตฺถํ นิทสฺสนตฺถํ อวธารณตฺถญฺจ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา โยชิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอก-สโทฺท อญฺญเสฎฺฐอสหายสงฺขยาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗) อญฺญเตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๘; ปารา. ๑๑) เสเฎฺฐ, ‘‘เอโก วูปกโฎฺฐ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๐๕) อสหาเย, ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) สงฺขยายํฯ อิธาปิ สงฺขยายนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส**’’ติฯ **กาลญฺจ สมยญฺจา**ติ ยุตฺตกาลญฺจ ปจฺจยสามคฺคิญฺจฯ **ขโณ**ติ โอกาโสฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยสฺส ปฎิลาภเหตุตฺตาฯ ขโณ เอว จ สมโย, โย ขโณติ จ สมโยติ จ วุจฺจติ, โส เอโก เอวาติ หิ อโตฺถฯ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ **สมโยปิ โข**ติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุปิฯ **สมยปฺปวาทเก**ติ ทิฎฺฐิปฺปวาทเกฯ ตตฺถ หิ นิสินฺนา ติตฺถิยา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปวทนฺติฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ หิตปฎิลาภาฯ อภิสเมตโพฺพติ อภิสมโย, อภิสมโย อโตฺถ **อภิสมยโตฺถ**ติ ปีฬนาทีนิ อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา วุตฺตานิฯ อภิสมยสฺส วา ปฎิเวธสฺส วิสยภูโต อโตฺถ **อภิสมยโตฺถ**ติ ตาเนว ตถา เอกเตฺตน วุตฺตานิฯ ตตฺถ **ปีฬนํ** ทุกฺขสจฺจสฺส ตํสมงฺคิโน หิํสนํ อวิปฺผาริกตากรณํ, **สนฺตาโป** ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหนํฯ

ตตฺถ สหการิการณํ สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณฯ สเมติ เอตฺถ, เอเตน วา สํคจฺฉติ สโตฺต, สภาวธโมฺม วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฎฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวสหาวฎฺฐานเมว หิ สมูโหติฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพโนฺธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฎฺฐิฯ ทิฎฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สมิติ สํคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฎิลาโภฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโม อปวตฺติ **สมโย,** ปหานํฯ อภิมุขํ

ญาเณน สมฺมา เอตโพฺพ อธิคนฺตโพฺพติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวาวโพโธ ฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อ เตฺถ สมยสทฺทปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อภิสมยสทฺทสฺส อุทาหรณํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อสฺสาติ** สมยสทฺทสฺสฯ **กาโล อโตฺถ** สมวายาทีนํ อตฺถานํ อิธ อ สมฺภวโต เทสเทสกปริสานํ วิย สุตฺตสฺส นิทานภาเวน กาลสฺส อปทิสิตพฺพโต จฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อนิยมิตวเสเนว กาโล นิทฺทิโฎฺฐ? น อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยมิโตติ อาห **"ตตฺถ กิญฺจาปี"**ติอาทิฯ อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยมํ อกตฺวา สมยสทฺทสฺส วจเน อยมฺปิ คุโณ ลโทฺธ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **"เย วา อิเม"**ติอาทิมาหฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฎฺฐตีติฯ ตตฺถ **ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย** เทวสิกํ ฌานผลสมาปตฺตีหิ วีตินามนกาโล, วิเสสโต สตฺตสตฺตาหานิฯ **สุปฺปกาสาติ** ทสสหสฺสิโลกธาตุปกมฺปน-โอภาสปาตุภาวาทีหิ ปากฎาฯ ยถาวุตฺตปฺปเภเทสุ เอว สมเยสุ เอกเทสํ ปการนฺตเรหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **"โย จาย"**นฺติอาทิมาหฯ ตถา หิ ญาณกิจฺจสมโย, อตฺตหิตปฎิปตฺติสมโย จ อภิสโมฺพธิสมโย, อริยตุณฺหีภาวสมโย, ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย, กรุณากิจฺจปรหิตปฎิปตฺติธมฺมีกถาสมยา, เทสนาสมโย เอวฯ

กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถาติ** อภิธมฺมตทญฺญสุตฺตปทวินเยสุฯ **ตถาติ** ภุมฺมกรเณหิฯ **อธิกรณโตฺถ** อาธารโตฺถฯ ภาโว นาม กิริยา, ตาย กิริยนฺตรลกฺขณํ **ภาเวนภาวลกฺขณํ**ฯ ตตฺถ ยถา กาโล สภาวธมฺมปริจฺฉิโนฺน สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญาโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ ปรโต จ อภาวโต ''ปุพฺพเณฺห ชาโต, สายเณฺห คจฺฉตี''ติ จ อาทีสุ, สมูโห จ อวยววินิมฺมุโตฺต วิสุํ อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิโทฺธ อวยวานํ อาธารภาเวน ปญฺญาปียติ ยถา ''รุเกฺข สาขา, ยวราสิยํ สมฺภูโต''ติอาทีสุ, เอวํ อิธาปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"อธิกรณญฺหิ...เป.... ธมฺมาน"**นฺติฯ ยสฺมึ กาเล, ธมฺมปุเญฺช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมึ เอว กาเล ธมฺมปุเญฺช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยํ หิ ตตฺถ อโตฺถฯ ยถา จ ''คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต''ติ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวํ อิธาปิ ยสฺมึ สมเย, ตสฺมึ สมเยติ จ วุเตฺต ''สตี''ติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอว โหติ ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโตติ สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา ผสฺสาทิภวนกิริยา จ ลกฺขียติฯ **ยสฺมึ สมเยติ** ยสฺมึ นวเม ขเณ, ยสฺมึ โยนิโสมนสิการาทิเหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย วา สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมึเยว ขเณ, เหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย วา ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อุภยตฺถ สมยสเทฺท ภุมฺมนิเทฺทโส กโต ลกฺขณภูตภาวยุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต อาห **"ขณ...เป.... ลกฺขียตี"**ติฯ

เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติ ''อเนฺนน วสติ, วิชฺชาย วสติ, ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี''ติอาทีสุ วิยฯ วีติกฺกมญฺหิ สุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติณฺณวตฺถุกํ ปุคฺคลํ ปฎิปุจฺฉิตฺวา วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุโอติณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปโนฺต ภควา วิหรติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ตติยปาราชิกาทีสุ วิยฯ

อจฺจนฺตเมว อารมฺภโต ปฎฺฐาย ยาว เทสนานิฎฺฐานํฯ ปรหิตปฎิปตฺติสงฺขาเตน **กรุณาวิหาเรนฯ ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถโชตนตฺถํฯ **อุปโยคนิเทฺทโส กโต** ยถา ''มาสํ สชฺฌายตี''ติ ฯ **โปราณาติ** อฎฺฐกถาจริยาฯ **อภิลาปมตฺตเภโทติ** วจนมเตฺตน วิเสโสฯ เตน สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติพฺยตฺตโย กโตติ ทเสฺสติฯ

เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ วจนํ ‘‘เสฏฺฐ’’นฺติ วุตฺตํ เสฏฺฐคุณสหจรณโต, ตถา **‘‘อุตฺตม’’**นฺติ เอตฺถาปิฯ **คารวยุตฺโต**ติ ครุภาวยุตฺโต ครุคุณโยคโต, ครุกรณารหตาย วา คารวยุตฺโตฯ **วุตฺโตเยว,** น ปน อิธ วตฺตพฺพํ วิสุทฺธิมคฺคสฺส อิมิสฺสา อฏฺฐกถาย เอกเทสภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อปโร นโย (อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา; สารตฺถ. ฏี. ๑.๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔๔) – *ภาควาติ ภควา, ภตวาติ ภควา, ภาเค วนีติ ภควา, ภเค วนีติ ภควา, ภตฺตวาติ ภควา, ภเค วมีติ ภควา, ภาเค วมีติ ภควา*ฯ

> ‘‘*ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;*
> *ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน*’’ฯ

ตตฺถ กถํ ***ภาควาติ ภควา***? เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา, เต อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคเต อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ ตถา หิสฺส สีลํ สมาธิ ปญฺญา วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ, หิรี โอตฺตปฺปํ, สทฺธา วีริยํ, สติ สมฺปชญฺญํ, สีลวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, สมโถ วิปสฺสนา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ สุจริตานิ, ตโย สมฺมาวิตกฺกา, ติโสฺส อนวชฺชสญฺญา, ติโสฺส ธาตุโย, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ อริยผลานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณานิ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ, ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, ฉ คารวา, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ฉ สตตวิหารา, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานิยา ธมฺมา, สตฺต อริยธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, สตฺต สปฺปุริสธมฺมา, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต สญฺญา, สตฺตทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา, สตฺตขีณาสวพลเทสนา, อฏฺฐปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ, อฏฺฐโลกธมฺมาติกฺกโม, อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฏฺฐอกฺขณเทสนา, อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา, อฏฺฐอภิภายตนเทสนา, อฏฺฐ วิโมกฺขา, นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นวสตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฏิวินยา, นว สญฺญา, นวนานตฺตา, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถกรณา ธมฺมา, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปถา, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาสา, ทส อเสกฺขธมฺมา, ทส ตถาคตพลานิ, เอกาทส เมตฺตานิสํสา, ทฺวาทส ธมฺมาจกฺกาการา, เตรส ธุตคุณา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ, โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ, ปโรปญฺญาส กุสลา ธมฺมา, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ , อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐาน-ปวิจย-ปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ, ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ เอวมาทโย อนนฺตาปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตวิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ‘‘ภาควา’’ติ วตฺตเพฺพ อาการสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา ‘‘ภควา’’ติ วุตฺโตฯ เอวํ ตาว ภาควาติ ***ภควา***ฯ

> ‘‘ยสฺมา สีลาทโย สเพฺพ, คุณภาคา อเสสโต;
> วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา, ภควาติ ปวุจฺจติ’’ฯ

กถํ **ภตวาติ ภควา**? เย เต สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺเนหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธมฺเม สโมธาเนตฺวา สมฺมาสโมฺพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสตฺเตหิ ปริปูริตพฺพา ทานปารมี, สีล, เนกฺขมฺม, ปญฺญา, วีริย, ขนฺติ, สจฺจ, อธิฏฺฐาน, เมตฺตา, อุเปกฺขาปารมีติ ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย, ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, สจฺจาทีนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, องฺคปริจฺจาโค, ชีวิต, รชฺช, ปุตฺต, ทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา, ปุพฺพโยโค, ปุพฺพจริยา, ธมฺมกฺขานํ, ญาตตฺถจริยา, โลกตฺถจริยา, พุทฺธิจริยาติ เอวมาทโย, สเงฺขปโต วา สเพฺพ ปุญฺญญาณสมฺภารา พุทฺธกรธมฺมา, เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ยถา หานภาคิยา สํกิเลสภาคิยา ฐิติภาคิยา วา น โหนฺติ, อถ โข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหนฺติ, เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา อสฺส อตฺถีติ ‘‘ภตวา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ภควา’’ติ วุโตฺต นิรุตฺตินเยน ต-การสฺส ค-การํ กตฺวา ฯ อถ วา **ภตวา**ติ เตเยว ยถาวุเตฺต พุทฺธกรธเมฺม วุตฺตนเยเนว ภริ, สมฺภริ, ปริปูเรสีติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ ภตวาติ **ภควา**ฯ

> ‘‘สมฺมาสโมฺพธิยา สเพฺพ, ทานปารมิอาทิเก;
> สมฺภาเร ภตวา นาโถ, ตสฺมาปิ ภควา มโต’’ฯ

กถํ **ภาเค วนีติ ภควา**? เย เต จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺติภาคา, เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ นิจฺจกปฺปํ วนิ, ภชิ, เสวิ, พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ **ภควา**ฯ อถ วา อภิเญฺญยฺยธเมฺมสุ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริเญฺญยฺยาทิวเสน สเงฺขปโต วา จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา, วิตฺถารโต ปน ‘‘จกฺขุ ปริเญฺญยฺยํ โสตํ…เป…. ชรามรณํ ปริเญฺญยฺย’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๒๑) อเนเก ปริเญฺญยฺยภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ…เป…. ชรามรณสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ’’ติอาทินา ปหาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส นิโรโธ…เป…. ชรามรณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ’’ติอาทินา สจฺฉิกาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุนิโรธคามินีปฏิปทา’’ติอาทินา, ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา, เต สเพฺพ วนิ, ภชิ, ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ **ภควา**ฯ อถ วา ‘‘เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณโกฏฺฐาสา คุณภาคา, กินฺติ นุ โข เต วิเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเปยฺย’’นฺติ มหากรุณาย วนิ อภิปตฺถยิ, สา จสฺส อภิปตฺถนา ยถาธิเปฺปตผลาวหา อโหสิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ **ภควา**ฯ

> ‘‘ยสฺมา เญยฺยสมาปตฺติ-คุณภาเค ตถาคโต;
> ภชิ ปตฺถยิ สตฺตานํ, หิตาย ภควา ตโต’’ฯ

กถํ **ภเค วนีติ ภควา**? สมาสโต ตาว กตปุเญฺญหิ ปโยคสมฺปเนฺนหิ ยถาวิภวํ ภชียนฺตีติ ภคา, โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติโยฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สมฺมาสโมฺพธิโต ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต, วนิ, ภชิ, เสวิ, ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธกรธเมฺม สมนฺนาเนโนฺต พุทฺธธเมฺม ปริปาเจสิ, พุทฺธภูโต ปน เต นิรวเชฺชสุ อุปสํหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ, วนิ, ภชิ, เสวิ, วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺช-อิสฺสริยจกฺกวตฺติสมฺปตฺติ-เทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสน ฌาน-วิโมกฺข-สมาธิสมาปตฺติ-ญาณทสฺสน-มคฺคภาวนา-ผลสจฺฉิ-กิริยาทิ-อุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ, ภเค, วนิ, ภชิ, เสวิฯ เอวมฺปิ ภเค วนีติ **ภควา**ฯ

> ‘‘ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก, ยา จ โลกุตฺตรา ปุถุ;
> สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ภควา มโต’’ฯ

กถํ **สตฺตวาติ ภควา**? ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภตฺตวาฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิ-อปริมิตนิรุปมปฺปภาว-คุณวิเสสสมงฺคิภาวโต สพฺพสตฺตุตฺตโม, สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณอสีติ อนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาทิ อนญฺญสาธารณวิเสสปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ยถาภุจฺจคุณาธิคเตน ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติ อาทินยปฺปวตฺเตน โลกตฺตยพฺยาปินา สุวิปุเลน สุวิสุทฺเธน จ ถุติโฆเสน สมนฺนาคตตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิอาทีสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทิ-นิรติสยคุณวิเสส-สมงฺคีภาวโต จ รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสนฺโน, โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสนฺโน, ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสนฺโน, ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสนฺโนติ เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทรพหุมานคารวายตนตาย ปรมเปมสมฺภตฺติฏฺฐานํฯ เย ตสฺส โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ, เกนจิ อสํหาริยา เตสํ ปสาทภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาฯ ตถา หิ เต อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชนฺติ, ตสฺส วา อาณํ ทฬฺหภตฺติภาวโตฯ

เตเนวาห –

‘‘โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร;
กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหาสมุทฺโท ฐิตธมฺโม เวลํ นาติวตฺตติ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕) จฯ –

เอวํ ภตฺตวาติ **ภควา** นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ต-การสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส ค-การํ กตฺวาฯ

‘‘คุณาติสยยุตฺตสฺส, ยสฺมา โลกหิเตสิโน;
สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

กถํ **ภเค วมีติ ภควา**? ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺตภูโตปิ อปริมาณาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปริปูเรนฺโต ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ, เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ, จริมตฺตภาเวปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ จตุทีปิสฺสริยํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยํ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุทฺโธ, ตสฺมา อิเม สิรีอาทิเก ภเค วมีติ **ภควา**ฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา, สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภา กปฺปฏฺฐิยภาวโต, เตปิ ภควา วมิ ตนฺนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺกมโต ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ **ภควา**ฯ

‘‘จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา, ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ;
ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ, สุคโต ภควา ตโต’’ฯ

กถํ **ภาเค วมีติ ภควา**? ภาคา นาม สภาคธมฺมโกฏฺฐาสา, เต ขนฺธายตนธาตาทิวเสน, ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน ปถวิยาทิวเสน อตีตาทิวเสน จ อเนกวิธา, เต จ ภควา สพฺพํ

ปปญฺจํ สพฺพํ โยคํ สพฺพํ คนฺถํ สพฺพํ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตธาตุํ สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ, อนเปโกฺข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาวมิฯ ตถา เหส ‘‘สพฺพตฺถกเมว ปถวิํ อาปํ เตชํ วายํ, จกฺขุํ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ มนํ, รูเป สเทฺท คเนฺธ รเส โผฎฺฐเพฺพ ธเมฺม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป…. มโนวิญฺญาณํ, จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป…. มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ…เป…. มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ, รูปตณฺหํ…เป…. ธมฺมตณฺหํ, รูปวิตกฺกํ…เป…. ธมฺมวิตกฺกํ, รูปวิจารํ…เป…. ธมฺมวิจาร’’นฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาควเสนปิ สเพฺพว ธมฺมโกฎฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ, อนเปกฺขปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํ ตํ, อานนฺท, จตฺตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฎินิสฺสฎฺฐํ, ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาวมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ***ภควา***ฯ อถ วา ***ภาเค วมี***ติ สเพฺพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวชฺเช หีนปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฎิภาเค ธเมฺม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ, อนเปโกฺข ปริจฺจชิ ปชหิ, ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ กุลฺลูปมํ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย, โน คหณตฺถายา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ***ภควา***ฯ

‘‘ขนฺธายตนธาตาทิ-ธมฺมภาคา-มเหสินา;
กณฺหสุกฺกา ยโต วนฺตา, ตโตปิ ภควา มโต’’ฯ

เตน วุตฺตํ –

‘‘*ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;*
ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน’’ติฯ

ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรตีติ ‘‘โย โว, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ วจนโต ธมฺมสฺส สตฺถุภาวปริยาโย วิชฺชตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วชิรสงฺฆาตสมานกาโย** ปเรหิ อเภชฺชสรีรตฺตาฯ น หิ ภควโต รูปกาเย เกนจิ สกฺกา อนฺตรายํ กาตุนฺติฯ **เทสนาสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ** วกฺขมานสฺส สกลสฺส สุตฺตสฺส **‘‘เอว’’**นฺติ นิทสฺสนโตฯ **สาวกสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ** ปฎิสมฺภิทาปฺปเตฺตน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ภควตา เอตทเคฺค ฐปิเตน มยา มหาสาวเกน สุตํ, ตญฺจ โข มยาว สุตํ, น อนุสฺสุตํ น ปรมฺปราภตนฺติ อิมสฺสตฺถสฺส ทีปนโตฯ **กาลสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ** ภควาสทฺทสนฺนิธาเน ปยุตฺตสฺส สมยสทฺทสฺส พุทฺธุปฺปาทปฎิมณฺฑิตภาวทีปนโตฯ พุทฺธุปฺปาทปรมา หิ กาลสมฺปทาฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘กปฺปกสาเย กลิยุเค, พุทฺธุปฺปาโท อโห มหจฺฉริยํ;
หุตาวหมเชฺฌ ชาตํ, สมุทิตมกรนฺทมรวินฺท’’นฺติฯ

ภควาติ เทสกสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ คุณวิสิฎฺฐสตฺตุตฺตมภาวทีปนโต ครุคารวาธิวจนภาวโตฯ

อวิเสเสนาติ น วิเสเสน, วิหารภาวสามเญฺญนาติ อโตฺถฯ **อิริยาปถ…เป…. วิหาเรสู**ติ อิริยาปถวิหาโร, ทิพฺพวิหาโร, พฺรหฺมวิหาโร, อริยวิหาโรติ เอเตสุ จตูสุ วิหาเรสุฯ **สมงฺคีปริทีปน**นฺติ สมงฺคีภาวปริทีปนํฯ **เอต**นฺติ ‘‘วิหรตี’’ติ เอตํ ปทํฯ ตถา หิ ตํ ‘‘อิเธกโจฺจ คิหีหิ สํสโฎฺฐ วิหรติ สหนนฺที สหโสกี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) อิริยาปถวิหาเร อาคตํฯ ‘‘ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, สมเย ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ (ธ. ส. ๑๖๐;

วิภ. ๖๒๔) เอตฺถ ทิพฺพวิหาเรฯ ‘‘โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗; ๒.๓๐๙; ๓.๒๓๐) พฺรหฺมวิหาเรฯ ‘‘โส โข อหํ, อคฺคิเวสฺสน, ตสฺสาเยว กถาย ปริโยสาเน ตสฺมิํ เอว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิตฺเต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสาเทมิ เอโกทิํ กโรมิ สมาทหามิ, เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อริยวิหาเรฯ

ตตฺถ อิริยนํ วตฺตนํ **อิริยา,** กายปฺปโยโคฯ ตสฺสา ปวตฺตนุปายภาวโต ฐานาทิ **อิริยาปโถ**ฯ ฐานสมงฺคี วา หิ กาเยน กิญฺจิ กเรยฺย คมนาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี วาฯ อถ วา อิริยติ ปวตฺตติ เอเตน อตฺตภาโว กายกิจฺจํ วาติ **อิริยา,** ตสฺสา ปวตฺติอุปายภาวโต อิริยา จ โส ปโถ จาติ **อิริยาปโถ,** ฐานาทิ เอวฯ โส จ อตฺถโต คตินิวตฺติอาทิอาการเรน ปวตฺโต จตุสนฺตติรูปปพนฺโธ เอวฯ วิหรณํ, วิหรติ เอเตนาติ วา **วิหาโร,** อิริยาปโถ เอว วิหาโร **อิริยาปถวิหาโร**ฯ ทิวิ ภโว **ทิโพฺพ,** ตตฺถ พหุลปฺปวตฺติยา พฺรหฺมปาริสชฺชาทิเทวโลเก ภโวติ อโตฺถฯ ตตฺถ โย ทิพฺพานุภาโว, ตทตฺถาย สํวตฺตตีติ วา **ทิโพฺพ,** อภิญฺญาภินีหารวเสน มหาคติกตฺตา วา **ทิโพฺพ,** ทิโพฺพ จ โส วิหาโร จาติ **ทิพฺพวิหาโร,** จตโสฺส รูปาวจรสมาปตฺติโยฯ อารุปฺปสมาปตฺติโยปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมาโน วา วิหารา **พฺรหฺมวิหารา,** จตโสฺส อปฺปมญฺญาโยฯ อริยานํ, อริยา วา วิหารา **อริยวิหารา,** จตฺตาริ สามญฺญผลานิฯ **โส หิ เอกํ อิริยาปถพาธน**นฺติอาทิ ยทิปิ ภควา เอเกนปิ อิริยาปเถน จิรตรํ กาลํ อตฺตภาวํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติ, ตถาปิ อุปาทินฺนกสรีรสฺส นาม อยํ สภาโวติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ ฯ ยสฺมา วา ภควา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺต วิเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต, นานาสมาปตฺตีหิ จ กาลํ วีตินาเมโนฺต วสตีติ สตฺตานํ อตฺตโน จ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ อุปเนติ อุปฺปาเทติ, ตสฺมา วิวิธํ หรตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปจฺจตฺถิเก ชินาตีติ **เชโต**ฯ เชต-สโทฺท หิ โสต-สโทฺท วิย กตฺตุสาธโนปิ อตฺถีติฯ รโญฺญ วา ปจฺจตฺถิกานํ ชิตกาเล ชาตตฺตา **เชโต**ฯ รโญฺญ หิ อตฺตโน ชยํ ตตฺถ อาโรเปตฺวา ชิตวาติ เชโตติ กุมาโร วุโตฺตฯ มงฺคลกามตาย วา เชโตติสฺส นามํ กตํ, ตสฺมา ‘‘เชโยฺย’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ‘‘เชโต’’ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตสฺส เชตสฺส ราชกุมารสฺสฯ **วเน**ติอาทิโต ปฎฺฐาเยว ตํ ตสฺส สนฺตกนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ หิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สพฺพกามสมิทฺธิตาย วิคตมลเจฺฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อุปฎฺฐปิโต อนาถานํ ปิโณฺฑ เอตสฺส อตฺถีติ **อนาถปิณฺฑิโก,** ตสฺส อนาถปิณฺฑิกสฺสฯ ยทิ เชตวนํ, กถํ อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโมติ อาห **‘‘อนาถปิณฺฑิเกนา’’**ติอาทิฯ ปญฺจวิธเสนาสนงฺคสมฺปตฺติยา อารมนฺติ เอตฺถ ปพฺพชิตาติ **อาราโม,** ตสฺมิํ อาราเมฯ ยทิปิ โส ภูมิภาโค โกฎิสนฺถเรน มหาเสฎฺฐินา กีโต, รุกฺขา ปน เชเตน น วิกฺกีตาติ ตํ ‘‘เชตวน’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ วทนฺติฯ อุภินฺนมฺปิ วา ตตฺถ ปริจฺจาควิเสสกิตฺตนตฺถํ อุภยวจนํ, เชเตนปิ หิ ภูมิภาควิกฺกเยน ลทฺธธนํ ตตฺถ ทฺวารโกฎฺฐกกรณวเสน วินิยุตฺตํฯ สาวตฺถิเชตวนานํ ภูมิภาควเสน ภินฺนตฺตา วุตฺตํ **‘‘น หิ สกฺกา อุภยตฺถ เอกํ สมยํ วิหริตุ’’**นฺติฯ

อปากฎาติ สโกฺก สุยาโมติอาทินา อนภิญฺญาตาฯ อภิญฺญาตานมฺปิ อญฺญตรสโทฺท ทิสฺสเตว เอกสทิสายตฺตตฺตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อภิชานาติ โน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อหุนา** อิทาเนวฯ **สาธารณวจนํ** ทิพฺพตํ อโนฺตนีตํ กตฺวาฯ เทโว เอว **เทวตา** ปุริเสปิ วตฺตนโตฯ เตเนวาห **‘‘อิมสฺมิํ ปนเตฺถ’’**ติอาทิฯ นนุ จ รูปาวจรสตฺตานํ ปุริสินฺทฺริยํ นตฺถิ, เยน เต ปุริสาติ วุเจฺจยฺยุํ? ยทิปิ ปุริสินฺทฺริยํ นตฺถิ, ปุริสสณฺฐานสฺส ปน ปุริสเวสสฺส จ วเสน ปุริสปุคฺคลาเตฺวว วุจฺจนฺติ ปุริสปกติภาวโตฯ

อภิกฺกนฺตาติ อติกฺกนฺตา, วิคตาติ อโตฺถติ อาห **“ขเย ทิสฺสตี”**ติฯ เตเนว หิ **“นิกฺขนฺโต ปฐโม ยาโม”**ติ อุปริ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโรฯ ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห **“สุนฺทเร ทิสฺสตี”**ติฯ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโม? **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริจฺฉเทน จฯ **ชลนฺ**ติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนิเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ สพฺพาปิ ทิสา ปภาเสนฺต จนฺท วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ

กญฺจนสนฺนิภตฺตจตา สุวณฺณวณฺณคฺคหเณน คหิตาติ อธิปฺปาเยนาห **“ฉวิย”**นฺติฯ ฉวิคตา ปน วณฺณธาตุ เอว ‘‘สุวณฺณวโณฺณ’’ติ เอตฺถ วณฺณคฺคหเณน คหิตาติ อปเรฯ วณฺณนํ กิตฺติยา อุคฺฆสนนฺติ **วโณฺณ,** ถุติฯ วณฺณียติ อสงฺกรโต ววตฺถปียตีติ **วโณฺณ,** กุลวโคฺคฯ วณฺณียติ ผลํ เอเตน ยถาสภาวโต วิภาวียตีติ **วโณฺณ,** การณํฯ วณฺณนํ ทีฆรสฺสาทิวเสน สณฺฐหนนฺติ **วโณฺณ,** สณฺฐานํฯ วณฺณียติ อณุมหนฺตาทิวเสน ปมียตีติ **วโณฺณ,** ปมาณํฯ วเณฺณติ วิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **วโณฺณ,** รูปายตนํฯ เอวํ เตน เตน ปวตฺตินิมิเตฺตน วณฺณสทฺทสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **อิทฺธึ มาเปตฺวา**ติ วตฺถาลงฺการกายาทีหิ โอภาสมุญฺจนาทิวเสน ทิพฺพํ อิทฺธานุภาวํ นิมฺมินิตฺวาฯ **กามาวจรา อนภิสงฺขเตนปิ อาคนฺตุํ สโกฺกนฺติ** โอฬาริกรูปตฺตาฯ ตถา หิ เต กพฬีการภกฺขาฯ **รูปาวจรา น สโกฺกนฺติ** ตโต สุขุมตรรูปตฺตาฯ เตนาห **“เตสํ หี”**ติอาทิฯ ตตฺถ ‘‘อติสุขุโม’’ติ มูลปฏิสนฺธิรูปํ สนฺธาย วทติฯ **น เตน อิริยาปถกปฺปนํ โหตี**ติ เอเตน พฺรหฺมโลเกปิ พฺรหฺมาโน เยภุเยฺยน นิมฺมิตรูเปเนว ปวตฺตนฺตีติ ทเสฺสติฯ อิตรณฺหิ อติวิย สุขุมํ รูปํ เกวลํ จิตฺตุปฺปาทสฺส นิสฺสยาธิฏฺฐานภูตํ สณฺฐานวนฺตํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ

อนวเสสตฺตํ สกลตาฯ **เยภุยฺยตา** พหุลภาโวฯ **อพฺยามิสฺสตา** วิชาติเยน อสงฺกโรฯ สุเขน หิ อโวกิเณฺณตา ตตฺถ อธิเปฺปตา ฯ **อนติเรกตา** ตํปรมตา วิเสสาภาโวฯ **เกวลกปฺป**นฺติ เกวลํ ทฬฺหํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **สงฺฆเภทายา**ติ สเงฺฆ วิวาทาย, วิวาทุปฺปาทายาติ อโตฺถฯ เกวลํ วุจฺจติ นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตวิวิตฺตตฺตา, เอตสฺส ตํ อตฺถีติ **เกวลี,** สจฺฉิกตนิโรโธ ขีณาสโวฯ เตนาห **“วิสํโยโค อโตฺถ”**ติฯ

กปฺปสโทฺท ปนายํ สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จาติ อธิปฺปาเยน โอกปฺปนิยปเท ลพฺภมานํ กปฺปสทฺทมตฺตํ ทเสฺสติ, อญฺญถา กปฺปปทํ อนิทสฺสนเมว สิยาฯ **สมณกเปฺปหี**ติ วินยสิเทฺธหิ สมณโวหาเรหิฯ **นิจฺจกปฺป**นฺติ นิจฺจกาลํฯ **ปญฺญตฺตี**ติ นามํฯ นามเญฺหตํ ตสฺส อายสฺมโต, ยทิทํ กโปฺปติฯ **กปฺปิตเกสมสฺสู**ติ กตฺตริกาย เฉทิตเกสมสฺสุฯ **ทฺวงฺคุลกโปฺป**ติ มชฺฌนฺหิกเวลาย วีติกฺกนฺตาย ทฺวงฺคุลตาวิกโปฺปฯ **เลโส**ติ อปเทโสฯ อนวเสสํ ผริตุํ สมตฺถสฺสปิ โอภาสสฺส เกนจิปิ การเณน เอกเทสผรณมฺปิ สิยา, อยํ ปน สพฺพโสว ผรตีติ ทเสฺสตุํ สมนฺตโตฺถ กปฺป-สโทฺท คหิโตติ อาห **“อนวเสสํ สมนฺตโต”**ติฯ อีสํ อสมตฺตํ, เกวลํ วา **เกวลกปฺปํ**ฯ ภควโต อาภาย อโนภาสิตเมว หิ ปเทสํ เทวตา อตฺตโน ปภาย โอภาเสนฺติฯ น หิ ภควโต ปภา กายจิ ปภาย อภิภุยฺยติ, สูริยาทีนมฺปิ ปภํ สา อภิภุยฺย ติฏฺฐตีติฯ

เยน วา การเณนาติ เหตุมฺหิ อิทํ กรณวจนํฯ เหตุอโตฺถ หิ กิริยาย การณํ, น กรณํ วิย กิริยโตฺถ, ตสฺมา นานปฺปการ-คุณวิเสสาธิคมนตฺถา อิธ อุปสงฺกมนกิริยาติ ‘‘อเนฺนน วสติ, วิชฺชาย วสตี’’ติอาทีสุ วิย เหตุอตฺถเมว ตํ กรณวจนํ ยุตฺตํ น กรณตฺถํ ตสฺส อยุชฺชมานตฺตาติ

วุตฺตํ ‘‘เยน วา การเณนา’’ติอาทิฯ ภควโต สตตปฺปวตฺตนิรติสย-สาธุวิปุลมตรส-สทฺธมฺมผลตาย สาธุผลนิจฺจผลิตมหารุเกฺขน ภควา อุปมิโตฯ สาธุผลูปโภคาธิปฺปายคฺคหเณเนว หิ มหาการุณิกสฺส สาธุผลตา คหิตาติฯ **อุปสงฺกมี**ติ อุปสงฺกนฺตาฯ สมฺปตฺตกามตาย หิ กิญฺจิ ฐานํ คจฺฉโนฺต ตํตํปเทสาติกฺกมเนน อุปสงฺกมิ, อุปสงฺกโนฺตติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ เตนาห **‘‘คตาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ, อุปคตาติ อโตฺถฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสติ อาห **‘‘อุปสงฺกมนปริโยสานทีปน’’**นฺติฯ **ตโต**ติ ยํ ฐานํ ปตฺตา ‘‘อุปสงฺกมี’’ติ วุตฺตา, ตโต อุปคตฎฺฐานโตฯ

คตินิวตฺติอตฺถโต สามญฺญโต อาสนมฺปิ ฐานคฺคหเณน คยฺหตีติ วุตฺตํ **‘‘อาสนกุสลตาย เอกมนฺตํ ติฎฺฐนฺตี’’**ติฯ นิสินฺนาปิ หิ คมนโต นิวตฺตา นาม โหนฺติ ฐตฺวา นิสีทิตพฺพตฺตา, ยถาวุตฺตฎฺฐานาทโยปิ อาสเนเนว สงฺคหิตาติฯ อติทูรอจฺจาสนฺนปฏิเกฺขเปน นาติทูรนจฺจาสนฺนํ นาม คหิตํฯ ตํ ปน อวกํสโต อุภินฺนํ ปสาริตหตฺถสงฺฆฎฺฎเนน ทฎฺฐพฺพํฯ **คีวํ ปสาเรตฺวา**ติ คีวํ ปริวตฺตนวเสน ปสาเรตฺวาฯ

กามํ ‘‘กถ’’นฺติ อยมาการปุจฺฉา, ตรณาการโร อิธ ปุจฺฉิโตฯ โส ปน ตรณาการโร อตฺถโต การณเมวาติ อาห **‘‘กถํ นูติ การณปุจฺฉา’’**ติ? **ปากโฎ** อภิสโมฺพธิยํ มหาปถวีกมฺปนาทิอเนกจฺฉริยปาตุภาวาทินาฯ

มริสนเฎฺฐน ปาปานํ โรคาทิอนตฺถานํ อภิภวนเฎฺฐน **มาริโส,** ทุกฺขรหิโตฯ เตนาห **‘‘นิทฺทุกฺขาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ นิรยปเกฺข ปิยาลปนวจนวเสน อุปจารวจนเญฺจตํ ยถา ‘‘เทวานํ ปิยา’’ติฯ เตเนวาห **‘‘ยทิ เอว’’**นฺติอาทิฯ **สงฺกุนา สงฺกู**ติ มตฺถกโต สมโกฎฺฎิเตน ยาว หทยปเทสา นิพฺพิชฺฌิตฺวา โอติเณฺณน สงฺกุนา ปาทตลโต สมโกฎฺฎิโต สงฺกุ นิพฺพิชฺฌิตฺวา อาโรหโนฺต **หทเย** หทยสฺส ปเทเส สมาคเจฺฉยฺย, อถ เนสํ สงฺกูนํ สมาคมสมกาเล **นํ** ยถาติกฺกนฺตสงฺกุกรณกาลํ ชาเนยฺยาสิฯ กิญฺจิ นิมิตฺตํ อุปาทาย กิสฺมิญฺจิ อเตฺถ ปวตฺตสฺส สทฺทสฺส ตนฺนิมิตฺตรหิเต ปวตฺติ รุฬฺหี นาม คมนกิริยารหิเต สาสนาทิมฺติ ปฏิปิเณฺฑ ยถา โคสทฺทสฺสฯ

โอฆมตรีติ เยสํ โอฆานํ ตรณํ ปุจฺฉิตํ, เต คณนปริเจฺฉทโต สรูปโต จ ทเสฺสตุํ **‘‘จตฺตาโร’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ จตฺตาโร เอว โอฆา วุตฺตา, เต จ กามาทโย เอวาติ? น โจเทตพฺพเมตํ, ยสฺมา ธมฺมานํ สภาวกิจฺจวิเสสญฺญุนา ภควตา สพฺพํ เญยฺยํ ยาถาวโต อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา เอตฺตกาว โอฆา เทสิตา, อิเม เอว จ เทสิตาติฯ วฎฺฎสฺมิํ โอหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ โอฆา, โอหนนฺติ เหฎฺฐา กตฺวา หนนฺติ คาเมนฺติ, ตถาภูตา สเตฺต อโธ คาเมนฺติ นามฯ อยญฺจ อโตฺถ ‘‘สโพฺพปิ เจสา’’ติอาทินา ปรโต อฎฺฐกถายเมว อาคมิสฺสติฯ กามนเฎฺฐน **กาโม,** กาโม จ โส ยถาวุเตฺตนเตฺถน โอโฆ จาติ, กาเมสุ โอโฆติ วา **กาโมโฆ**ฯ ภโวโฆ นาม ภวราโคติ ทเสฺสตุํ **‘‘รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ฌานนิกนฺติ จา’’**ติ วุตฺตํฯ **สุมงฺคลวิลาสินี**อาทีสุ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๓.๓๑๒) ปน ‘‘สสฺสตทิฎฺฐิสหคตราโค จา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐโม อุปฺปตฺติภเวสุ ราโค, ทุติโย กมฺมภเวฯ ภวทิฎฺฐิวินิมุตฺตสฺส ทิฎฺฐิคตสฺส อภาวโตฯ **‘‘ทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิโย ทิโฎฺฐโฆ’’**ติ วุตฺตํ, จตุสจฺจโนฺตคธตฺตา สพฺพสฺส เญยฺยสฺส **‘‘จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํ อวิโชฺชโฆ’’**ติ อาหฯ

อิทานิ เตสํ โอฆสงฺขาตานํ ปาปธมฺมานํ อุปฺปตฺติฎฺฐานํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํ, ปวตฺติฎฺฐานํ ปน กามคุณาทโย ทสฺสิตา เอวฯ ‘‘ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราโค กาโมโฆ’’ติ เอตฺถ ภโวฆํ ฐเปตฺวา สโพฺพ โลโภ กาโมโฆติ ยุตฺตํ สิยาฯ สสฺสตทิฎฺฐิสหคโต ราโค ภวทิฎฺฐิสมฺปยุตฺตตฺตา ภโวโฆติ อฎฺฐกถาสุ วุโตฺต, ภโวโฆ ปน ทิฎฺฐิคตวิปฺปยุเตฺตสุ เอว อุปฺ

ปชฺชตีติ ปาฬิยํ วุโตฺตฯ เตเนวาห – **“ภโวโฆ จตูสุ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี”**ติฯ ตสฺมา ทิฏฺฐิสหคตโลโภปิ กาโมโฆติ ยุตฺตํ สิยาฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกทุกฺขานญฺหิ การณภูตา กามาสวาทโยปิ ทฺวิธา วุตฺตา, อาสวา เอว จ โอฆาฯ กามาสวนิเทฺทเส จ กาเมสูติ กามราคทิฏฺฐิราคาทีนํ อารมฺมณภูเตสุ เตภูมเกสุ วตฺถุกาเมสูติ อโตฺถ สมฺภวติฯ ตตฺถ หิ อุปฺปชฺชมานา สายํ ตณฺหา สพฺพาปิ น กามจฺฉนฺทาทินามํ น ลภตีติฯ

ยทิ ปน ปญฺจกามคุณิโก จ ราโค กาโมโฆติ วุโตฺตติ กตฺวา พฺรหฺมานํ วิมานาทีสุ ราคสฺส ทิฏฺฐิราคสฺส จ กาโมฆภาโว ปฏิเสธิตโพฺพ สิยา, เอวํ สติ กาโมฆภโวฆวินิมุเตฺตน นามโลเภน ภวิตพฺพํ ฯ โส ยทา ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุเตฺตสุ อุปฺปชฺชติ, ตทา เตน สมฺปยุโตฺต อวิโชฺชโฆ โอฆวิปฺปยุโตฺตติ โทมนสฺสวิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตสฺส วิย ตสฺสปิ โอฆวิปฺปยุตฺตตา วตฺตพฺพา สิยา ‘‘จตูสุปิ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปโนฺน โมโห สิยา โอฆสมฺปยุโตฺต สิยา โอฆวิปฺปยุโตฺต’’ติฯ ‘‘กาโมโฆ อฏฺฐสุ โลภสหคเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี’’ติ, ‘‘กาโมฆํ ปฏิจฺจ ทิโฏฺฐโฆ อวิโชฺชโฆ’’ติ จ วจนโต ทิฏฺฐิสหคโต กาโมโฆ น โหตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา เหตฺถ ‘‘รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค ฌานนิกนฺติ จ ภโวโฆ นามาติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, น วุตฺตํ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค’’ติฯ

อโธคมนเฏฺฐนาติ เหฏฺฐาปวตฺตนเฏฺฐนฯ เหฏฺฐาปวตฺตนเญฺจตฺถ น เกวลํ อปายคมนิยภาเวน, อถ โข สํสารตรกาวโรธเนนปีติ ทเสฺสตุํ **“อุปริภวญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กามํ นิพฺพานํ อรูปีภาวา อเทสํ, น ตสฺส ฐานวเสน อุปริคหณํ, สพฺพสงฺขตวินิสฺสฏตฺตา ปน สพฺพสฺสปิ ภวสฺส อุปรีติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อุปริภวํ นิพฺพาน”**นฺติฯ ‘‘มหาอุทโกโฆ’’ติอาทีสุ ราสโฏฺฐ โอฆ-สโทฺทติ ‘‘มหา เหโส กิเลสราสี’’ติ วุตฺตํ **เสเสสุปี**ติ ภโวฆาทีสุปิฯ

อปฺปติฏฺฐหโนฺตติ กิเลสาทีนํ วเสน อสนฺติฏฺฐโนฺต, อสํสีทโนฺตติ อโตฺถฯ **อนายูหโนฺต**ติ อภิสงฺขาราทิวเสน น อายูหโนฺต มชฺฌิมํ ปฏิปทํ วิลงฺฆิตฺวา นิพฺพุยฺหโนฺตฯ เตนาห – **“อวายมโนฺต”**ติ, มิจฺฉาวายามวเสน อวายมโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ คูฬฺหนฺติ สํวุตํฯ **ปฏิจฺฉนฺนนฺ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อตฺถวเสน วา สํวุตฺตํ **คูฬฺหํ,** สทฺทวเสนปิ อปากฏํ **ปฏิจฺฉนฺนํ** อนุตฺตรทีปาทิเก **ฐาตพฺพฏฺฐาเนฯ อายูหนฺตา**ติ หเตฺถหิ จ ปาเทหิ จ วายมนฺตาฯ **เอตํ** อตฺถชาตํ, **เอตํ** วา วิสฺสชฺชนํฯ

อิทานิ เยนาธิปฺปาเยน ภควตา ตถาคูฬฺหํ กตฺวา ปโญฺห กถิโต, ตํ ทเสฺสตุํ **“กิํ ปนา**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **นิคฺคหมุเขนา**ติ เวเนยฺยานํ วินยอุปายภูตนิคฺคหวเสนฯ เตนาห **เย ปณฺฑิตมานิโน”**ติอาทิฯ **ปวยฺห ปวยฺหา**ติ โอผุณิตฺวา โอผุณิตฺวาฯ

โสติ เทวปุโตฺต **นิหตมาโน** อโหสิ ยถาวิสฺสชฺชิตสฺส อตฺถสฺส อชานโนฺตฯ **ยถา**ติ อนิยมวจนํ นิยมนิทฺทิฏฺฐํ โหติ, ตํสมฺพนฺธญฺจ กถนฺติ ปุจฺฉาวจนนฺติ ตทฺภยสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ยถาหํ ชานามิ, เอวํ เม กเถหี”**ติ อาหฯ

ยทาสฺวาหนฺติ ยทา สุ อหํ, สุ-กาโร นิปาตมตฺตํ ‘‘ยทิทํ กถํ สู’’ติอาทีสุ วิยฯ **สพฺพปเทสู**ติ ‘‘ตทาสฺสุ สํสีทามี’’ติอาทีสุ ตีสุปิ ปเทสุฯ **อตรโนฺต**ติ โอฆานํ อติกฺกมนตฺถํ ตรณปฺปโยคํ อกโรโนฺตฯ **ตเตฺถวา**ติ โอฆนิยโอเฆสุ เอวฯ **โอสีทามี**ติ นิมุชฺชามิ โอเฆหิ อโชฺฌตฺถโฏ โหมิฯ **นิพฺพุยฺหามี**ติ โอเฆหิ นิพฺพูโฬฺห โหมิฯ **ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต** อสํสีทโนฺตฯ **อติวตฺตามี**ติ อนุปโยคํ อติกฺกมามิ, อปนิธานวเสน สมฺมาปฏิปตฺตึ วิราเธมีติ อโตฺถฯ **ฐาเน จ วายาเมจา**ติ วกฺขมานวิภาเค ปติฏฺฐหเน วายาเม จ **โทสํ ทิสฺวา**ติ ปติฏฺฐานายูหเนสุ สํสีทนนิพฺพุยฺ

หนสงฺขาตํ ตรณสฺส วิพนฺธนภูตํ อาทีนวํ ทิสฺวานฯ อิทํ ภควตา โพธิมูเล อตฺตนา ปวตฺติต-ปุพฺพภาค-มนสิการวเสน วุตฺตํฯ **อติฏฺฐนฺโต อวายมนฺโต**ติ ปติฏฺฐานายูหนกรณกิเลสาทีนํ ปริวชฺชเนน อสํสีทนฺโต อนิพฺพุยฺหนฺโตฯ **เทวตายปิ ปฏิวิโทฺธ** ตทตฺโถ อุปนิสฺสยสมฺปนฺน ตาย วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมานํ ปริปกฺกตฺตาฯ **น ปน ปากโฏ** วิปญฺจิตญฺญูอาทีนํ, อุคฺฆฏิตญฺญูนํ ปน ยถา ตสฺสา เทวตาย, ตถา ปากโฏ เอวาติฯ **สตฺต ทุกา** อิทานิ วุจฺจมานรูปา **ทสฺสิตา** โปราณฏฺฐกถายํฯ **กิเลสวเสน สนฺติฏฺฐนฺโต**ติ โลภาทีหิ อภิภูตตาย สํสาเร ปติฏฺฐหนฺโต สมฺมา อปฺปฏิปชฺชเนน ตเตฺถว สํสีทติ นามฯ **อภิสงฺขารวเสนา**ติ ตเตฺถวาภิสงฺขาร เจตนาย เจเตนฺโต สมฺมาปฏิปตฺติโยคฺยสฺส ขณสฺส อติวตฺตเนน นิพฺพุยฺหติ นามฯ อิมินา นเยน เสสทุเกสฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ วฏฺฏมูลกา กิเลสาติ เตสํ วเสน สํสาเร อวฏฺฐานํ ตํตํกมฺมุนา ตตฺถ ตตฺถ ภเว อภินิพฺพตฺติ, กิเลสา ปน เตสํ ปจฺจยมตฺตํฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว อปราปรํ นิพฺพเตฺตนฺโต สํสาเร นิพฺพุยฺหติ นามาติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนวเสน **ปฐมทุโก** วุโตฺตฯ อิเม สตฺตา สํสาเร ปริพฺภมนฺตา ทุวิธา ตณฺหาจริตา ทิฏฺฐิจริตา จาติ เตสํ สํสารนายิกภูตานํ ธมฺมานํ วเสน สนฺติฏฺฐนํ, ตทเณฺญสํ ปวตฺติปจฺจยานํ วเสน อายูหนนฺติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนวเสน **ทุติยทุโก** วุโตฺตฯ สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาททสฺสนสภาวาย ตณฺหาย วเสน วิเสสโต ปติฏฺฐานํ, อมุตฺติมเคฺค มุตฺติมคฺคปรามาสโต ตถา อายูหนมฺปิ ทิฏฺฐิยา วเสน โหตีติ ทเสฺสตุํ **ตติยทุโก** วุโตฺตฯ **จตุตฺถทุเก** ปน อธิปฺปาโย อฏฺฐกถาย เอว วิภาวิโตฯ ยสฺมา ‘‘สสฺสโต อตฺตา’’ติ อภินิวิสนฺโต อรูปราคํ, อสญฺญูปคํ วา อวิโมกฺขํเยว วิโมโกฺขติ คเหตฺวา สํสาเร เอว โอลียติฯ เตนาห **‘‘โอลียนาภินิเวสา หิ ภวทิฏฺฐี’’**ติฯ ยสฺมา ปน กามภวาทีสุ ยํ วา ตํ วา ภวํ ปตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรํ มรณาติ อภินิวิสนฺโต ภววิปฺปโมกฺขาวหาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อปฺปฏิปชฺชเนน ตํ อติวตฺตติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อติธาวนาภินิเวสา วิภวทิฏฺฐี’’**ติฯ

ลีนวเสน สนฺติฏฺฐนฺโตติ โกสชฺชาทิวเสน สํโกจาปชฺชเนน สมฺมา อปฺปฏิปชฺชนฺโตฯ **อุทฺธจฺจวเสน อายูหนฺโต**ติ สมฺมาสมาธิโน อภาเวน วิเกฺขปวเสน **ปญฺจโม ทุโก** วุโตฺตฯ ยถา กามสุขํ ปวิฏฺฐสฺส สมาธานํ นตฺถิ จิตฺตสฺส อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตา, เอวํ อตฺตปริตาปนมนุยุตฺตสฺส กายสฺส อุปกฺกิลิฏฺฐตฺตาฯ อิติ จิตฺตกายปริกฺกิเลสกรา เทฺว อนฺตา ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยตาย สํสีทนนิพฺพุยฺหนนิมิตฺตา วุตฺตา **ฉฏฺฐทุเก**ฯ ปุเพฺพ สปฺปเทสโตว สํกิเลสธมฺมา ‘‘สํสีทนนิมิตฺต’’นฺติ ทสฺสิตาติ อิทานิ นิปฺปเทสโต ทสฺสนวเสน, ปุเพฺพ จ สาธารณโต อภิสงฺขารธมฺมา ‘‘นิพฺพุยฺหนนิมิตฺต’’นฺติ ทสฺสิตาติ อิทานิ ปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขาเร เอว ‘‘อายูหนนิมิตฺต’’นฺติ ทสฺสนวเสน **สตฺตมทุโก** วุโตฺตฯ เอวญฺหิ ทุคฺคติสุคตูปปตฺติวเสน สํสีทนนิพฺพุยฺหนานิ วิภชฺช ทสฺสิตานิ โหนฺตีติฯ เตเนวาห **‘‘วุตฺตมฺปิ เจต’’**นฺติอาทิฯ อโธภาคํ ทุคฺคตึ คเมนฺตีติ **อโธภาคงฺคมนียา** อนฺนาสิกโลปํ อกตฺวาฯ ตถา อุปริภาคํ คเมนฺตีติ **อุปริภาคงฺคมนียา**ฯ

เอตฺถ จ โอฆตรณํ ปุจฺฉิเตน ภควตา **‘‘อปฺปติฏฺฐํ อนายูห’’**นฺติ ตสฺส ปหานงฺคเมว ทสฺสิตํ, น สมฺปโยคงฺคนฺติ? น เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, ยาวตา เยน ปติฏฺฐานํ โหติ, เยน จ อายูหนํ, ตทุภยปฏิเกฺขปมุเขน ตปฺปฏิปกฺขธมฺมทสฺสนเมตนฺติฯ น เหส อ-กาโร เกวลํ ปฏิเสเธ, อถ โข ปฏิปเกฺข ‘‘อกุสลา ธมฺมา, อหิโต, อธโมฺม’’ติอาทีสุ วิย, ตสฺมา **อปฺปติฏฺฐํ อนายูห**นฺติ ปติฏฺฐานายูหนานํ ปฏิปกฺขวเสน ปวตฺตมาโน ตถาปวตฺติเหตูวาติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **โข**ติ จ อวธารณเตฺถ นิปาโต ‘‘อโสฺสสิ โข’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑) วิยฯ เตน อปฺปติฏฺฐานสฺส เอกํสิกตํ ทเสฺสติฯ โสยํ โข-สโทฺท ‘‘อนายูห’’นฺติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา วตฺตโพฺพฯ อนายูหนมฺปิ หิ เอกํสิกเมวาติ ตสฺส ปฏิปโกฺข สห วิปสฺสนาย อริยมโคฺคฯ เตน หิ โอฆตรณํ โหติ, น อญฺญถาฯ

เอวมยํ ยถานุสนฺธิเทสนา กตา, เทวตา จ สหวิปสฺสนํ มคฺคํ ปฏิวิชฺฌิตฺ ปฐมผเล ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **“อิมํ ปญฺหวิสฺสชฺชน”**นฺติอาทิฯ

‘‘จิรสฺสา’’ติ อิมินา สมานตฺถํ ปทนฺตรเมตนฺติ อาห **“จิรสฺส กาลสฺสา”**ติ ยถา ‘‘มมํ วา, ภิกฺขเว’’ติ (ที. นิ. ๑.๕-๖) เอตฺถ ‘‘มมา’’ติ อิมินา สมานตฺถํ ปทนฺตรํ มมนฺติฯ **น ทิฏฺฐปุพฺพา**ติ อทสฺสาวีฯ อทสฺสาวิตา จ ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสฺส อสิทฺธตาย เวทิตพฺพาฯ อญฺญถา กา นาม สา เทวตา, ยา ภควนฺตํ น ทิฏฺฐวตี? เตนาห **“กึ ปนิมายา”**ติอาทิฯ **ทสฺสนํ อุปาทาย เอวํ วตฺตุํ วตฺตตี**ติ ยทา กทาจิ กญฺจิ ปิยชาติกํ ทิสฺวา ตํ ทสฺสนํ อุปาทาย ‘‘จิเรน วต มยํ อายสฺมนฺตํ ปสฺสามา’’ติ อทิฏฺฐปุพฺพํ ทิฏฺฐปุพฺพํ วา เอวํ วตฺตุํ ยุชฺชติ, อยํ โลเก นิรุฬฺโห สมุทาจาโรติ ทเสฺสติฯ พฺรหฺมํ วา วุจฺจติ อริยมคฺค, ตสฺส อณนโต ชานนโต ปฏิวิชฺฌนโต **พฺราหฺมโณ**ฯ **กิเลสนิพฺพาเนนา**ติ กิเลสานํ อจฺจนฺตสมุจฺเฉทสงฺขาเตน นิพฺพาเนน **นิพฺพุตํ** สมฺมเทว วูปสนฺต-สพฺพกิเลสทรถ-ปริฬาหํฯ **อาสตฺตวิสตฺตาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน วิสตาทิอากาเร สงฺคณฺหาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘วิสตาติ วิสตฺติกา, วิสฏาติ วิสตฺติกา, วิสาลาติ วิสตฺติกา, วิสกฺกตีติ วิสตฺติกา, วิสํวาทิกาติ วิสตฺติกา, วิสํ หรตีติ วิสตฺติกา, วิสมูลาติ วิสตฺติกา, วิสผลาติ วิสตฺติกา, วิสปริโภคาติ วิสตฺติกา, วิสาลา วา ปน สา ตณฺหา รูเป สเทฺท คเนฺธ รเส โผฏฺฐเพฺพ ธเมฺม กุเล คเณ วิสตา วิตฺถตาติ วิสตฺติกา’’ติ (มหานิ. ๓)ฯ

ตตฺถ **วิสตา**ติ วิตฺถตา รูปาทีสุ เตภูมกธเมฺมสุ อภิพฺยาปนวเสน **วิสฏา**ติ ปุริมวจนเมว ต-การสฺส ฏ-การํ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิสาลา**ติ วิปุลาฯ **วิสกฺกตี**ติ ปริสกฺกติ, สหติ วาฯ รโตฺต หิ ราควตฺถุนา ปาเทน ตาฬิยมาโนปิ สหตีติฯ โอสกฺกนํ วิปฺผนฺทนํ วา **“วิสกฺกน”**นฺติปิ วทนฺติฯ อนิจฺจาทึ นิจฺจาทิโตฯ คณฺหาตีติ **วิสํวาทิกา** โหติฯ **วิสํ หรตี**ติ ตถา ตถา กาเมสุ อานิสํสํ ปสฺสนฺตี วิวิเธหิ อากาเรหิ เนกฺขมฺมาภิมุขปฺปวตฺติโต จิตฺตํ สํหรติ สํขิปติ, วิสํ วา ทุกฺขํ, ตํ หรติ, วหตีติ อโตฺถฯ ทุกฺขนิพฺพตฺตกกมฺมสฺส เหตุภาวโต **วิสมูลา**ฯ วิสํ วา ทุกฺขาภิภูตา เวทนา มูลํ เอติสฺสาติ **วิสมูลา**ฯ ทุกฺขสมุทยตฺตา วิสํ ผลํ เอติสฺสาติ **วิสผลา**ฯ ตณฺหาย รูปาทิกสฺส ทุกฺขเสฺสว ปริโภโค โหติ, น อมตสฺสาติ **วิสปริโภโค**ติ วุตฺตา, สพฺพตฺถ นิรุตฺติวเสน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ โย ปเนตฺถ ปธาโน อโตฺถ, ตํ ทเสฺสตุํ ปุน ‘‘วิสาลา วา ปนา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ วิสตฺติกาปทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ติณฺณํ** ปฐมทุติยมเคฺคหิฯ **นิตฺติณฺณํ** ตติยมเคฺคนฯ **อุตฺติณฺณํ** จตุตฺถมเคฺคนฯ

สมนุโญฺญติ สมฺมเทว กตานุโญฺญฯ เตนาห **“เอกชฺฌาสโย อโหสี”**ติฯ **อนฺตรธายี**ติ อทสฺสนํ อคมาสิฯ ยถา ปน อนฺตรธายิ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อภิสงฺขตกาย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **มาเลหี**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, ‘‘มาลาหี’’ติ เกจิ ปฐนฺติ, ‘‘มเลฺยหี’’ติ วตฺตเพฺพ ย-การโลปํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ อยํ ตาว อฏฺฐกถาย ลีนตฺถวณฺณนาฯ

เนตฺตินยวณฺณนา

อิทานิ ปกรณนเยน ปาฬิยา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ สา ปน อตฺถวณฺณนา ยสฺมา เทสนาย สมุฏฺฐานปฺปโยชนภาชเนสุ ปิณฺฑเตฺถสุ จ นิทฺธาริเตสุ สุกรา โหติ สุวิเญฺญยฺยา จ, ตสฺมา สุตฺตเทสนาย สมุฏฺฐานาทีนิ ปฐมํ นิทฺธารยิสฺสามฯ ตตฺถ **สมุฏฺฐานํ** ตาว เทสนานิทานํ, ตํ สาธารณํ อสาธารณนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ สาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโต ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ อชฺฌตฺติกสมุฏฺฐานํ** นาม โลกนาถสฺส มหากรุณาฯ ตาย หิ สมุสฺสาหิตสฺส ภควโต

เวเนยฺยานํ ธมฺมเทสนาย จิตฺตํ อุทปาทิ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘สเตฺตสุ จ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙)ฯ เอตฺถ จ เหตุอวตฺถายปิ มหากรุณาย สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพ ยาวเทว สํสารมโหฆโต สทฺธมฺมเทสนาหตฺถทาเนหิ สตฺตสนฺตารณตฺถํ ตทุปฺปตฺติโตฯ ยถา จ มหากรุณา, เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทสพลญาณาทีนิ จ เทสนาย อพฺภนฺตรสมุฎฺฐานภาเวน วตฺตพฺพานิฯ สพฺพญฺหิ เญยฺยธมฺมํ เตสํ เทเสตพฺพปฺปการํ สตฺตานญฺจ อาสยานุสยาทิํ ยาถาวโต ชานโนฺต ภควา ฐานาฎฺฐานาทีสุ โกสเลฺลน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิจิตฺตนยเทสนํ ปวเตฺตสีติฯ **พาหิรํ** ปน **สาธารณํ สมุฎฺฐานํ** ทสสหสฺสมหาพฺรหฺมปริวาร-สหมฺปติมหาพฺรหฺมุโน อเชฺฌสนํฯ ตทเชฺฌสนุตฺตรกาลญฺหิ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณาชนิตํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ธมฺมสฺสามี ธมฺมเทสนาย อุสฺสาหชาโต อโหสิฯ อสาธารณมฺปิ อพฺภนฺตรพาหิรเภทโต ทุวิธเมวฯ ตตฺถ **อพฺภนฺตรํ** ยาย มหากรุณาย เยน จ เทสนาญาเณน อิทํ สุตฺตํ ปวตฺติตํ, ตทุภยํ เวทิตพฺพํ **พาหิรํ** ปน ตสฺสา เทวตาย ปุจฺฉา, ปุจฺฉาวสิโก เหส สุตฺตนิเกฺขโปฯ ตยิทํ ปาฬิยํ อาคตเมวฯ

ปโยชนมฺปิ สาธารณาสาธารณโต ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ** อนุกฺกเมน ยาว อนุปาทาปรินิพฺพานํ วิมุตฺติรสตฺตา ภควโต เทสนายฯ เตเนวาห ‘‘เอตทตฺถา กถา, เอตทตฺถา มนฺตนา’’ติอาทิ (ปริ. ๓๖๖)ฯ **อสาธารณํ** ปน ตสฺสา เทวตาย ทสฺสนมคฺคสมธิคโม, อุภยเมฺปตํ พาหิรเมวฯ สเจ ปน เวเนยฺยสนฺตานคตมฺปิ เทสนาพลสิทฺธิสงฺขาตํ ปโยชนํ อธิปฺปายสมิชฺฌนภาวโต ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธิยา มหาการุณิกสฺส ภควโตปิ ปโยชนเมวาติ คเณฺหยฺย, อิมินา ปริยาเยนสฺส อพฺภนฺตรตาปิ สิยาฯ

อปิจ ตสฺสา เทวตาย โอฆตรณาการสฺส ยาถาวโต อนวโพโธ อิมิสฺสา เทสนาย สมุฎฺฐานํ, ตทวโพโธ ปโยชนํฯ โส หิ อิมาย เทสนาย ภควนฺตํ ปโยเชติ ตนฺนิปฺผาทนปรายํ เทสนาติ กตฺวาฯ ยญฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ ผลํ, ตํ อากงฺขิตพฺพตฺตา เทสกํ เทสนาย ปโยเชตีติ ปโยชนนฺติ วุจฺจติฯ ตถา เทวตาย ตทเญฺญสญฺจ วิเนยฺยานํ ปติฎฺฐานายูหนวิสฺสชฺชนเญฺจตฺถ ปโยชนํ ฯ ตถา สํสารจกฺกนิวตฺติ-สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสสฺสตาทิมิจฺฉาจาร-นิราครณํ สมฺมาวาทปฺปุเรกฺขาโร อกุสลมูลสมูหนนํ กุสลมูลสมาโรปนํ อปายทฺวารปิทหนํ สคฺคโมกฺขทฺวารวิวรณํ ปริยุฎฺฐานวูปสมนํ อนุสยสมุคฺฆาตนํ ‘‘มุโตฺต โมเจสฺสามี’’ติ ปุริมปฏิญฺญาอวิสํวาทนํ ตปฺปฎิปกฺขมารมโนรถวิสํวาทนํ ติตฺถิยสมยนิมฺมถนํ พุทฺธธมฺมปติฎฺฐาปนนฺติ เอวมาทีนิปิ ปโยชนานิ อิธ เวทิตพฺพานิฯ

ยถา เทวตา โอฆตรเณ สํสยปกฺขนฺทา, ตาทิสา อเญฺญ จ สงฺขาตธมฺมานํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส จ ปฏิปตฺติํ อชานนฺตา อสทฺธมฺมสฺสวน-ธารณ-ปริจย-มนสิการวิปลฺลตฺถพุทฺธิกา สทฺธมฺมสฺสวน-ธารณ-ปริจยวิมุขา จ ภววิโมเกฺขสิโน วิเนยฺยา อิมิสฺสา เทสนาย **ภาชนํ**ฯ

ปิณฺฑตฺถา ปน ‘‘อปฺปติฎฺฐํ อนายูห’’นฺติ ปททฺวเย จตุสจฺจกมฺมฎฺฐานานุโยควเสน โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร กุสลมูลสมาโยโค โอลียนาติธาวนาวิสฺสชฺชนํ อุปายวินิพนฺธวิธมนํ มิจฺฉาภินิเวสทูรีภาโว ตณฺหาวิชฺชาวิโสธนํ วฎฺฎตฺตยวิเจฺฉทนุปาโย อาสโวฆ-โยค-คนฺถาคติ-ตณฺหุปฺปาทุปาทานวิโยโค เจโตขิลวิเวจนํ อภินนฺทนนิวารณํ สํสคฺคาติกฺกโม วิวาทมูลปริจฺจาโค อกุสลกมฺมปถวิทฺธํสนํ มิจฺฉตฺตาติวตฺตนํ อนุสยมูลเจฺฉโทฯ สพฺพกิเลส-ทรถปริฬาห-สารมฺภปฎิปฺปสฺสมฺภนํ ทสฺสนสวนนิเทฺทโส วิชฺชูปมวชิรูปมธมฺมาปเทโส อปจยคามิธมฺมวิภาวนา ปหานตฺตยทีปนา สิกฺขตฺตยานุโยโค สมถวิปสฺสนานุฎฺฐานํ ภาวนาสจฺฉิกิริยาสิทฺธิ สีลกฺขนฺธาทิปาริสุทฺธีติ เอวมาทโย เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ เยสํ กิเลสาทีนํ วเสน ปติฏฺฐาติ สํสีทติ, เยสญฺจ อภิสงฺขาราทีนํ วเสน อายูหติ นิพฺพุยฺหติ, อุภยเมตํ สมุทยสจฺจํ, ตปฺปภาวิตา ตทุภยนิสฺสิตา จ ขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ, ตทุภยมโตฺถ, ‘‘อปฺปติฏฺฐํ อนายูห’’นฺติ อธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา เทสนา อุปาโย มานนิคฺคณฺหนวเสน ตสฺสา เทวตาย สจฺจาภิสมยการณภาวโต ปติฏฺฐานายูหนปฏิเกฺขโปปเทเสน จตุโรฆนิรตฺถรณตฺถิเกหิ อนฺตทฺวยรหิตา มชฺฌิมา ปฏิปตฺติ ปฏิปชฺชิตพฺพาติ อยเมตฺถ ภควโต อาณตฺตีติ อยํ **เทสนาหาโร**ฯ

ปรสํสยปกฺขนฺทนตาย ญาตุกามตาย จ **กถํ นู**ติ ปุจฺฉาวเสน วุตฺตํ? อภิมุขภาวโต เอกปุคฺคลภาวโต จ ‘‘ตฺว’’นฺติ วุตฺตํฯ ปรมุกฺกํสคตสฺส ครุภาวสฺส อนญฺญโยคฺยสฺส สทฺธมฺมธุรสฺส ปริทีปนโต สาธูติ มริสสีลาทิคุณตาย **‘‘มาริสา’’**ติ วุตฺตํ ฯ อวหนนโต ราสิภาวโต จ **‘‘โอฆ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส กตตฺตา ปริโยสาปิตตฺตา **‘‘อิตี’’**ติ วุตฺตํฯ สํสีทนลกฺขณสฺส ปติฏฺฐานสฺส อกาตพฺพโต สพฺพโส จ อกตตฺตาฯ **‘‘อปฺปติฏฺฐ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตยิทํ อกรณํ เอกํสิกนฺติ **โข**ติ อวธารณวเสน วุตฺตํฯ ตสฺส จ อปฺปติฏฺฐานสฺส สสนฺตติคตตฺตา ‘‘ตฺว’’นฺติ จ ปุจฺฉิตตฺตา **‘‘อห’’**นฺติ วุตฺตํฯ เทวตาย สโมฺพธนโต ปิยาลปนโต จ, **‘‘อาวุโส’’**ติ วุตฺตํฯ นิพฺพุยฺหนลกฺขณสฺส อายูหนสฺส อกาตพฺพโต สพฺพโส จ อกตตฺตา **อนายูห**นฺติ วุตฺตํฯ ติณฺณาการสฺส โอฆานํ อนิจฺฉิตภาวโต เอว ตตฺถ สํสยสฺส อนปคตตฺตา โอฆตรณสฺส จ อวิเสสตฺตา **‘‘ยถา กถํ ปนา’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา สํสีทนลกฺขณํ ปติฏฺฐานํ สํสาเร จ สณฺฐานนฺติ อนตฺถนฺตรตฺตา อภินุนกาลิกํฯ ตถา นิพฺพุยฺหนลกฺขณํ อายูหนํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อติวตฺตนนฺติ อนตฺถนฺตรตฺตา อภินฺนกาลิกนฺติ วุตฺตํ **‘‘ยทา สฺวาหํ…เป…. ตทาสฺสุ นิพฺพุยฺหามี’’**ติฯ ตทุภยสฺส ปฏิปกฺขภาวโต ปฏิพาหนโต จ โอฆาติณฺณาติ วุตฺตํ **‘‘เอวํ ขฺวาหํ…เป…. โอฆมตริ’’**นฺติฯ

เอกพุทฺธนฺตรนฺตริกตฺตา สุทูรกาลิกตาย **‘‘จิรสฺส’’**นฺติ วุตฺตํฯ อนฺตรา อทิฏฺฐปุพฺพตาย วิมฺหยนียตาย จ **‘‘วตา’’**ติ วุตฺตํฯ ตทา อุปลพฺภมานตาย อตฺตปจฺจกฺขตาย จ **‘‘ปสฺสามี’’**ติ วุตฺตํฯ พาหิตปาปโต พฺรหฺมสฺส จ อริยมคฺคสฺส อณนโต ปฏิวิชฺฌนโต **‘‘พฺราหฺมณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ กิเลสสนฺตาปวูปสมนโต ทุกฺขสนฺตาปวูปสมนโต จ สพฺพโส นิพฺพุตตฺตา **‘‘ปรินิพฺพุต’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตรณปโยคสฺส นิพฺพตฺติตตฺตา อุปริ ตริตพฺพาภาวโต จ **‘‘ติณฺณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ญาณจกฺขุนา โอโลเกตพฺพโต ลุชฺชนโต ปลุชฺชนโต จ ‘‘โลเก’’ติ วุตฺตํฯ วิสเยสุ สญฺชนโต ชาตภาวโต **‘‘วิสตฺติก’’**นฺติ วุตฺตํฯ ญาณสฺส ปจฺจกฺขภาวโต นิคมนโต จ **‘‘อิท’’**นฺติ วุตฺตํฯ ภาสิตตฺตา ปริสมตฺตตฺตา จ **‘‘อโวจา’’**ติ วุตฺตํฯ ปฐมํ คหิตตฺตา ปจฺจามสนโต จ ‘‘สา เทวตา’’ติ วุตฺตํฯ ปฏิเกฺขปสฺส อภาวโต อตฺถสฺส อนุโมทิตพฺพโต **‘‘สมนุโญฺญ’’**ติ วุตฺตํฯ วิเนยฺยานํ สาสนโต ปรมตฺถสมฺปตฺติโต จ **‘‘สตฺถา’’**ติ วุตฺตํฯ จกฺขุปถาติกฺกเมน ติโรภาวูปคมนโต **‘‘อนฺตรธายี’’**ติ วุตฺตนฺติ อยํ อนุปทวิจยโต **วิจยหาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐานานายูหเนหิ โอฆตรณํ ยุชฺชติ กิเลสาภิสงฺขารวิชหเนน ปารสมฺปตฺติสมิชฺฌนโตฯ สพฺพกิเลส-ตณฺหาทิฏฺฐิ-ตณฺหายตน-สสฺสตาทิวเสน สนฺติฏฺฐโต สํสาเร สํสีทนํ โหตีติ ยุชฺชติ การณสฺส สุปฺปติฏฺฐิตภาวโตฯ อภิสงฺขรณกิเจฺจ กิเลสาภิสงฺขาเร วิชฺชมาเน สพฺพทิฏฺฐาภินิเวส-อติธาวนาภินิเวสาทีนํ วเสน อายูหนฺตสฺส สํสารมโหเฆน นิพฺพุยฺหนํ โหตีติ ยุชฺชติ สมฺมาปฏิปตฺติยา อติวตฺตนโตฯ พฺรหฺมสฺส อริยมคฺคสฺส อณนโต ปฏิวิชฺฌนโต พฺราหฺมณภาโว ยุชฺชฺชติ พาหิตปาปตฺตาฯ สมฺมเทว สนฺตธมฺมสมธิคมโต ปรินิพฺพุตภาโว ยุชฺชติ สพฺพโส สวาสนปหีนกิเลสตฺตาฯ ตถา จ วิสตฺติกาย ติณฺณภาโว ยุชฺชติ ยถา ยาย เลโสปิน ทิสฺสติ, เอวํ อคฺคมเคฺคน ตสฺสา สมุจฺฉินฺนตฺตาติ อยํ **ยุตฺติหาโร**ฯ

กิเลสวฏฺฏวเสน ปติฏฺฐานํ วิเสสโต กมฺมวฏฺฏสฺส ปทฏฺฐานํฯ อภิสงฺขารวเสน อายูหนญฺจ วิปากวฏฺฏสฺส ปทฏฺฐานํฯ อปฺปติฏฺฐานานายูหนานิ โอฆตรณสฺส ปทฏฺฐานํ, โอฆตรณํ อนุปาทิเสสนิพฺพานสฺสฯ ตณฺหาวเสน ปติฏฺฐานสฺส อสฺสาทานุปสฺสิตา ปทฏฺฐานํฯ เตนาห ภควา – ''สํโยชนิเยสุ, ภิกฺขเว, ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน ตณฺหา ปวฑฺฒตี''ติ (สํ. นิ. ๒.๕๒, ๕๖)ฯ

ขนฺธาวิชฺชา-ผสฺส-สญฺญา-วิตกฺกาโยนิโสมนสิการ-ปาปมิตฺตปรโตโฆสา ทิฏฺฐิวเสน ปติฏฺฐานสฺส ปทฏฺฐานํฯ ยถาห – **ปฏิสมฺภิทามคฺเค** (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔) ''ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อวิชฺชาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน''นฺติอาทิฯ ตณฺหาทิฏฺฐาภินนฺทนอวเสสกิเลสาภิสงฺขารวเสน อายูหนสฺส ปทฏฺฐานํฯ อิมินา นเยน ยถารหํ ตณฺหาทิฏฺฐาทิวเสน ปติฏฺฐานายูหนานํ ปทฏฺฐานภาโว วตฺตพฺโพฯ เสสเมตฺถ ปาฬิโต เอว สุนิทฺธาริยํฯ อยํ **ปทฏฺฐานหาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ ปติฏฺฐานายูหนปฏิกฺเขปน วิสฺสเชฺชเนฺตน นิยฺยานาวหา สมฺมาปฏิปตฺติ คหิตา เอกนฺตโต โอฆนิตฺถรณูปายภาวโตฯ ตคฺคหเณน จ สเพฺพปิ สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมา คหิตา โหนฺติ นิยฺยานลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาติ อยํ **ลกฺขณหาโร**ฯ

นิทานมสฺสา เทวตาย โอฆตรณาการสฺส ยาถาวโต อนวโพโธติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ อเญฺญปิ เย อิมํ เทสนํ นิสฺสาย โอฆตรณูปายํ ปฏิวิชฺฌนฺติ, เตปิ อิมิสฺสา เทสนาย นิทานนฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ ''กถํ นุ โข อิมํ เทสนํ นิสฺสาย สมฺมเทว ปฏิวิชฺฌนฺตา จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตรนฺตา สกลสํสารมโหฆโต นิตฺถเรยฺยุํ, ปเร จ ตตฺถ ปติฏฺฐเปยฺยุ''นฺติ อยเมตฺถ ภควโต **อธิปฺปาโย**ฯ ปทนิพฺพจนํ **นิรุตฺตํ,** ตํ ''เอวํ''นฺติอาทินิทานปทานํ ''กถ''นฺติอาทิปาฬิปทานญฺจ อฏฺฐกถาย ตสฺสา ลีนตฺถวณฺณนาย จ วุตฺตนยานุสาเรน สุกรตฺตา อติวิตฺถารภเยน น วิตฺถารยิมฺหฯ

ปท-ปทตฺถ-เทสนา-นิเกฺขป-สุตฺตสนฺธิ-วเสน ปญฺจวิธา **สนฺธิ**ฯ ตตฺถ ปทสฺส ปทนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทสนฺธิ**ฯ ตถา ปทตฺถสฺส ปทตฺถนฺตเรน สมฺพโนฺธ **ปทตฺถสนฺธิ,** โย ''กิริยาการกสมฺพโนฺธ''ติ วุโตฺตฯ นานานุสนฺธิกสฺส ตํตํอนุสนฺธีติ สมฺพโนฺธ, เอกานุสนฺธิกสฺส ปน ปุพฺพาปรสมฺพโนฺธ **เทสนาสนฺธิ,** ยา อฏฺฐกถายํ ''ปุจฺฉานุสนฺธิ อชฺฌาสยานุสนฺธิ ยถานุสนฺธี''ติ ติธา วิภตฺตาฯ อชฺฌาสโย เจตฺถ อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโยติ ทฺวิธา เวทิตโพฺพฯ **นิเกฺขปสนฺธิ** จตุนฺนํ สุตฺตนิเกฺขปานํ วเสน เวทิตพฺพาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **ปปญฺจสูทนีฏีกายํ** วุตฺตนเยน คเหตพฺพํฯ **สุตฺตสนฺธิ** อิธ ปฐมนิเกฺขปวเสน เวทิตพฺพาฯ

''กสฺมา ปเนตฺถ โอฆตรณสุตฺตเมว ปฐมํ นิกฺขิตฺต''นฺติ นายมนุโยโค กตฺถจิ น ปวตฺตติ? อปิจ ''อปฺปติฏฺฐํ อนายูหํ โอฆมตริ''นฺติ ปติฏฺฐานายูหนปฏิเกฺขปวเสน อนฺตทฺวยวิวชฺชนมุเขน วา มชฺฌิมาย ปฏิปทาย วิภาวนโต สพฺพปฐมมิทํ สุตฺตํ อิธ นิกฺขิตฺตํฯ อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา สงฺกาสนปรมฺหิ พุทฺธานํ สาสนนฺติฯ ยํ ปน เอกิสฺสา เทสนาย เทสนนฺตเรน สทฺธึ สํสนฺทนํ, อยมฺปิ เทสนาสนฺธิฯ สา อิธ เอวํ เวทิตพฺพา –

''อปฺปติฏฺฐํ…เป…. อนายูหํ โอฆมตริ''นฺติ อยํ เทสนา –

''สพฺพทา สีลสมฺปโนฺน, ปญฺญวา สุสมาหิโต;
อารทฺธวีริโย ปหิตโตฺต, โอฆํ ตรติ ทุตฺตรํฯ

''วิรโต กามสญฺญาย, รูปสํโยชนาติโค;

นนฺทีราคปริกฺขีโณ, โส คมฺภีเร น สีทติ; (สํ. นิ. ๑.๙๖);
สทฺธาย ตรติ โอฆํ, อปฺปมาเทน อณฺณวํฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๖);

‘‘ปญฺจ ฉินฺเท ปญฺจ ชเห, ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย;
ปญฺจสงฺคาติโค ภิกฺขุ, โอฆติโณฺณติ วุจฺจติฯ (สํ. นิ. ๑.๕; ธ. ป. ๓๗๐);

‘‘ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต, กามานิ ปริวชฺชเย;
เต ปหาย ตเร โอฆํ, นาวํ สิตฺวาว ปารคูฯ (สุ. นิ. ๗๗๗; มหานิ. ๖; เนตฺติ. ๕);

‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี, มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
เอเตน มคฺเคน ตรึสุ ปุพฺเพ, ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๓๘๔, ๔๐๙; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๐๗; ปฐมวคฺค ๑๒๑; เนตฺติ. ๑๗๐) –

เอวมาทีหิ เทสนาหิ สํสนฺทตีติ อยํ **จตุพฺยูโห หาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ เอตฺถ สํกิเลสวเสน ปติฏฺฐานํ อายูหนญฺจฯ เตน อโยนิโสมนสิกาโร ทีปิโต, สนฺตกิเลสวเสน อนายูหเนน โยนิโสมนสิกาโรฯ ตตฺถ อโยนิโสมนสิกโรโต ตณฺหาวิชฺชา ปวฑฺฒติฯ เตสุ ตณฺหาคหเณน จ ตณฺหามูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ อวิชฺชาคหเณน อวิชฺชามูลกํ สพฺพํ ภวจกฺกํ อาวตฺตติฯ โยนิโสมนสิการคฺคหเณน จ โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติ จตุพฺพิธญฺจ สมฺปตฺติจกฺกํฯ ปติฏฺฐานายูหนปฏิเกฺขเปน ปน สมฺมาปฏิปตฺติ ทีปิตา, สา จ สเงฺขปโต สีลาทิสงฺคหาฯ ตตฺถ สีลคฺคหเณน เอกาทส สีลานิสํสา อาวตฺตนฺติ, สมาธิคฺคหเณน ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ ปญฺจญฺญาณิโก สมฺมาสมาธิ สมาธิปริกฺขารา จ อาวตฺตนฺติฯ ปญฺญาคหเณน ปญฺญา จ สมฺมาทิฏฺฐีติ สมฺมาทิฏฺฐิสุทสฺสนา สเพฺพปิ อริยมคฺคธมฺมา อาวตฺตนฺตีติ อยํ **อาวโฏฺต หาโร**ฯ

ปติฏฺฐานํ กิเลสาทิวเสน สตฺตวิธํฯ อายูหนํ อภิสงฺขาราทิวเสน สตฺตวิธํฯ ตถา ตปฺปฏิปกฺขโต อปฺปติฏฺฐานํ อนายูหนญฺจฯ อยเมตฺถ ธมฺมวิภตฺติฯ ปทฏฺฐานภูมิวิภตฺติโย ปน เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ อยํ **วิภตฺติหาโร**ฯ

ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ สมฺมเทว สมฺปาเทตฺวา สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ กตฺวา ภาวนํ อุสฺสเกฺกโนฺต กิเลสาทีนํ ทูรีกรณโต เตสํ วเสน อสํสีทโนฺต อนิพฺพุยฺหโนฺต อปฺปติฏฺฐํ อนายูหํ โอฆํ ตรติฯ กิเลสาทีนํ วเสน ปน สํสีทโนฺต นิพฺพุยฺหโนฺต สํสาเร ปติฏฺฐานโต อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา อายูหนโต โอฆํ น ตรตีติ อยํ **ปริวโตฺต หาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อสนฺติฏฺฐโนฺต อสํสีทโนฺต อนิพฺพิสํ อนวินิพฺพิสนฺติ ปริยายวจนํ, อนายูหํ อนิพฺพุยฺหโนฺต อเจเตโนฺต อปกเปฺปโนฺตติ ปริยายวจนํ, โอฆํ กิเลสสมุทฺทนฺติ ปริยายวจนํ, อตริ อติกฺกมิ อจฺจวายีติ ปริยายวจนํฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ ปริยายวจนํ เวทิตพฺพนฺติ อยํ **เววจโน หาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ เอตฺถ ปติฏฺฐํ อายูหนฺติ กิเลสานํ กิจฺจกรณปญฺญตฺติฯ ปริยุฏฺฐานานํ วิภาวนปญฺญตฺติฯ อภิสงฺขารานํ วิรุหนปญฺญตฺติฯ ตณฺหาย อสฺสาทปญฺญตฺติฯ ทิฏฺฐิยา ปรินิปฺผนฺทนปญฺญตฺติฯ ภวทิฏฺฐิยา ภวาภินิเวสปญฺญตฺติฯ วิภวทิฏฺฐิยา วิปลฺลาสปญฺญตฺติฯ กามสุขานุโยคสฺส กาเมสุ อนุคิชฺฌนปญฺญตฺติฯ อตฺตกิลมถานุโยคสฺส อตฺตปริตา

ปนปญฺญตฺติฯ อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ ปน อภิเญฺญยฺยธมฺมานํ อภิญฺญาปญฺญตฺติฯ ปริเญฺญยฺยธมฺมานํ ปริญฺญาปญฺญตฺติฯ โอฆมตรินฺติ ปหาตพฺพธมฺมานํ ปหานปญฺญตฺติฯ มคฺคสฺส ภาวนาปญฺญตฺติฯ นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺตีติ อยํ **ปญฺญตฺติหาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ เอตฺถ ปติฏฺฐานายูหนคฺคหเณน โอฆคฺคหเณน จ สมุทยสจฺจํ คหิตํฯ อปฺปติฏฺฐํ อนายูหํ อตรินฺติ ปน ปทตฺตเยน มคฺคสจฺจํ คหิตํ, เหตุคหเณน จ เหตุมโต คหณํ สิทฺธเมวาติ ทุกฺขนิโรธสจฺจานิ อตฺถโต คหิตาเนวาติ อยํ สเจฺจหิ โอตรณาฯ ตตฺถ เย โลกิยา ปญฺจกฺขนฺธา, เยสํ วเสน ปติฏฺฐานายูหนสิทฺธิฯ เย โลกุตฺตรา จตฺตาโร ขนฺธา, เยสํ วเสน โอฆตรณสิทฺธิฯ อยํ ขนฺธมุเขน โอตรณาฯ เย เอว ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย, เต จตฺตาโร ขนฺธา ทฺวายตนานิ เทฺว ธาตุโยติ อยํ อายตนมุเขน ธาตุมุเขน จ โอตรณาฯ ตถา อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ เอตฺถ ปติฏฺฐานายูหนคฺคหเณน กิเลสาภิสงฺขาราทีนํ คหณํฯ กิเลสาภิสงฺขาราทโย โอฆา จ สงฺขารกฺขนฺธา ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตุ จ, อปฺปติฏฺฐานานายูหนคฺคหเณน โอฆตรณวจเนน จ สห วิปสฺสนาย มโคฺค กถิโตฯ เอวญฺจ สงฺขารกฺขนฺธ ธมฺมายตนํ ธมฺมธาตุ จ คหิตาติ เอวมฺปิ ขนฺธมุเขน อายตนมุเขน ธาตุมุเขน โอตรณาฯ วิปสฺสนา เจ อนิจฺจานุปสฺสนา, อนิมิตฺตมุเขน วิโมกฺขมุขํ, ทุกฺขานุปสฺสนา เจ, อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ, อนตฺตานุปสฺสนา เจ, สุญฺญตวิโมกฺขมุขนฺติ เอวํ วิโมกฺขมุเขน โอตรณํฯ มเคฺค เสกฺขาสีลกฺขนฺธาทโย ธมฺมายตนธมฺมธาตู อนาสวา จ เอวมฺปิ โข ขนฺธาทิมุเขน โอตรณาติ อยํ **โอตรโณ หาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐนฺติ อารโมฺภฯ **อนายูห**นฺติ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิ, ตถา **โอฆ**นฺติฯ **อตริ**นฺติ ปน ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จาติ อยํ **โสธโน หาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ ตณฺหาทิฏฺฐิอาทิวเสน ปติฏฺฐานายูหนานํ สาธารณโต ปฏิเกฺขปโจทนาติ กตฺวา **โอฆมตริ**นฺติ ตํ วิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํฯ โอฆตรณญฺหิ จตฺตาโร อริยมคฺคาฯ ตตฺถ ปฐมทุติยมคฺคา อวิเสเสน ทิโฏฺฐฆตรณํ, ตติยมโคฺค กาโมฆตรณํ, อคฺคมโคฺค เสโสฆตรณนฺติ อยํ **อธิฏฺฐาโน หาโร**ฯ

กิเลสวเสน ปติฏฺฐานสฺส อโยนิโสมนสิกาโร เหตุฯ อภิสงฺขารวเสน อายูหนสฺส กิเลสา เหตูฯ อปฺปติฏฺฐานานายูหนานํ ปน ยถากฺกมํ โยนิโสมนสิการปหานานิ เหตูฯ สํโยชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสนา ตณฺหาวเสน ยถารหํ ตสฺส เหตูฯ เตนาห ภควา – ‘‘สํโยชนิเยสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติฯ ขนฺธาวิชฺชาผสฺสสญฺญาวิตกฺกาโยนิโสมนสิการปาปมิตฺตปรโตโฆสา ทิฏฺฐิวเสน ปติฏฺฐานสฺส เหตูฯ เตนาห – **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** ‘‘ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, อวิชฺชาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน’’นฺติอาทิฯ ตณฺหาภินนฺทนา อวเสสกิเลสาภิสงฺขารวเสน อายูหนสฺส เหตูฯ อิมินา นเยน ยถารหํ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปติฏฺฐานายูหนานํ เหตุวิภาโค นิทฺธาเรตโพฺพ, ตพฺพิปริยาเยน อปฺปติฏฺฐานานายูหนานํฯ กิเลสุปฺปาทเนหิ สมฺมเทว อาทีนวทสฺสนํ อปฺปติฏฺฐานสฺส เหตุ, อภิสงฺขรเณ อาทีนวทสฺสนํ อนายูหนสฺส เหตุ, วิปสฺสนาย อุสฺสุกฺกาปนํ โอฆตรณสฺส เหตูติ อยํ **ปริกฺขาโร หาโร**ฯ

ยถาวุตฺตวิภาเคหิ ปติฏฺฐานายูหเนหิ จตุพฺพิธสฺสปิ โอฆสฺส ปริสุทฺธิฯ อปฺปติฏฺฐานานายูหเนหิ ปน โสตานํ สํวโร สพฺพโส ปิธานญฺจาติ จตุพฺพิธสฺสปิ โอฆสฺส วิเสสโต ปิธานํ อปฺปวตฺติกรณํฯ อริยมคฺคสฺส ภาวนาย หิ กิเลสวเสน ปติฏฺฐานํ อภิสงฺขารวเสน อายูหนํ อุปจฺฉินฺนํ, ตสฺส สเพฺพปิ โอฆา ติณฺณา สมฺมติณฺณา ปหีนา โหนฺตีติ อยํ **สมาโรปโน หาโร**ฯ

อปฺปติฏฺฐํ อนายูหนฺติ เอตฺถ ปติฏฺฐาคหเณน ตณฺหาวิชฺชา คหิตาฯ ตาสํ หิ วเสน ส โตฺต ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปติฏฺฐาติฯ อายูหนคฺคหเณน ตปฺปจฺจยา อภิสงฺขารธมฺมา คหิตาฯ ตตฺถ ตณฺหาย วิเสสโต รูปธมฺมา อธิฏฺฐานํ, อวิชฺชาย อรูปธมฺมาฯ เตสํ ยถากฺกมํ สมโถ จ วิปสฺสนา จ ปฏิปกฺขา, เต ''อปฺปติฏฺฐํ อนายูหํ โอฆมตริ''นฺติ ปเทหิ ปกาสิตา โหนฺติ, เตสุ สมถสฺส เจ โตวิมุตฺติ ผลํ, วิปสฺสนาย ปญฺญาวิมุตฺติฯ ตถา หิ สา ''ราควิราคา อวิชฺชาวิราคา''ติ วิเสเสตฺวา วุจฺจติฯ ตตฺถ ตณฺหาวิชฺชา อภิสงฺขาโร จ สมุทยสจฺจํ, เตสํ อธิฏฺฐานภูตา รูปารูปธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, เตสํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฏิปทา โอฆตรณปริยาเยน วุตฺตา มคฺคสจฺจํฯ ตณฺหาคหเณน เจตฺถ มายา-สาเฐยฺยมานาติมาน-มทปฺปมาท-ปาปิจฺฉตา-ปา ปมิตฺตตา-อหิริกาโนตฺตปฺปาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ อวิชฺชาคหเณน วิปรีตมนสิการ- โกธูปนาห-มกฺขปฬาส-อิสฺสามจฺฉริย-สารมฺภ- โทวจสฺสตา-ภวทิฏฺฐิอาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ วุตฺตวิปริยาเยน อมายาอสาเฐยฺยาทิอวิปรีตมนสิการาทิวเสนฯ ตถา สมถปกฺขิ ยานํ สทฺธินฺทฺริยานํ วิปสฺสนาปกฺขิยานํ อนิจฺจสญฺญาทีนญฺจ วเสน โวทานปโกฺข เนตโพฺพติ อยํ **นนฺทิยาวตฺตสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

ตถา วุตฺตนเยน คหิเตสุ ตณฺหาวิชฺชาตปฺปกฺขิยธเมฺมสุ ตณฺหา โลโภ, อวิชฺชา โมโห, อ วิชฺชาย สมฺปยุโตฺต โลหิเต สติ ปุโพฺพ วิย ตณฺหาย สติ สิชฺฌมาโน อาฆาโต โทโส อิติ ตีหิ อกุสลมูเลหิ คหิเตหิ, ตปฺปฏิปกฺขโต ''อปฺปติฏฺฐ''นฺติอาทิวจเนหิ จ ตีณิ อกุสลมูลานิ ตีณิ กุสลมูลานิ จ สิทฺธานิ เอว โหนฺติฯ อิธาปิ โลโภ สพฺพานิ สาสวกุสลมูลานิ อายูหนธมฺมา จ สมุทยสจฺจํ, ตนฺนิพฺพตฺตา เตสํ อธิฏฺฐานโคจรภูตา จ อุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา สจฺจโยชนา โยเชตพฺพาฯ ผลํ ปเนตฺถ วิโมกฺขตฺตยวเสน นิทฺธาเรตพฺพํ, ตีหิ อกุสลมูเลหิ ติ วิธทุจฺจริต-สํกิเลสมลวิสมอกุสลสญฺญา-วิตกฺกาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพ, ตถา ตีหิ กุ สลมูเลหิ ติวิธสุจริต-สมกุสลสญฺญา-วิตกฺก-สมาธิ-วิโมกฺขมุขาทิวเสน โวทานปโกฺข เนต โพฺพติ อยํ **ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

ตถา วุตฺตนเยน คหิเตสุ ตณฺหาวิชฺชาตปฺปกฺขิยธเมฺมสุ วิเสสโต ตณฺหาทิฏฺฐีนํ วเสน อสุ เภ ''สุภ''นฺติ, ทุเกฺข ''สุข''นฺติ จ วิปลฺลาสา, อวิชฺชาทิฏฺฐีนํ วเสน ''อนิเจฺจ นิจฺจ''นฺติ อนตฺ ตนิ ''อตฺตา''ติ วิปลฺลาสา เวทิตพฺพาฯ เตสํ ปฏิปกฺขโต ''อปฺปติฏฺฐ''นฺติอาทิวจเนหิ จ ล เทฺธหิ สติวีริยสมาธิปญฺญินฺทฺริเยหิ จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ สิทฺธาเนว โหนฺติฯ

ตตฺถ จตูหิ อินฺทฺริเยหิ จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพาฯ กถํ? ทุวิโธ หิ ตณฺหาจริโต มุ ทินฺทฺริโย ติกฺขินฺทฺริโยติ, ตถา ทิฏฺฐิจริโตฯ เตสุ ปฐโม อสุเภ ''สุภ''นฺติ วิปริเยสคฺคาหี สติพ เลน ยถาภูตํ กายสภาวํ สลฺลเกฺขโนฺต ภาวนาพเลน ตํ วิปลฺลาสํ สมุคฺฆาเตตฺวา สมฺมตฺตนิ ยามํ โอกฺกมติฯ ทุติโย อสุเข ''สุข''นฺติ วิปริเยสคฺคาหี ''อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี''ติ อาทินา วุเตฺตน วีริยสํวรภูเตน วีริยพเลน ปฏิปกฺขํ วิโนเทโนฺต ภาวนาพเลน ตํ วิปลฺลาสํ วิทฺธํ เสตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ตติโย อนิเจฺจ ''นิจฺจ''นฺติ อยาถาวคฺคาหี สมถพเลน สมา หิตจิโตฺต สงฺขารานํ ตงฺขณิกภาวํ สลฺลเกฺขโนฺต ภาวนาพเลน ตํ วิปลฺลาสํ สมุคฺฆาเตตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ จตุโตฺถ สนฺตติ-สมูห-กิจฺจารมฺมณ-ฆนวญฺจิตตาย ผสฺสาทิธมฺมปุญฺ ชมเตฺต อนตฺตนิ ''อตฺตา''ติ มิจฺฉาภินิเวสี จตุโกฏิกสุญฺญตามนสิกาเรน ตํ มิจฺฉาภินิเวสํ วิทฺธํ เสตฺวา สามญฺญผลํ สจฺฉิกโรติฯ สุภสญฺญาสุขสญฺญาทีหิ จตูหิ วา วิปลฺลาเสหิ สมุทยสจฺจํ, เตสมธิฏฺฐานารมฺมณภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา สจฺจโยชนา เวทิตพฺ พาฯ ผลํ ปเนตฺถ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, จตูหิ เจตฺถ วิปลฺลาเสหิ จตุราสโวฆโยค-กายคนฺถ- อคติ-ตณฺหุปฺปาทุปาทาน-สตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติ-อปริญฺญาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพ, ตถา

จตูหิ สติปฏฺฐาเนหิ จตุพฺพิธฌาน-วิหาราธิฏฺฐาน-สุขภาคิยธมฺม-อปฺปมญฺญาสมฺมปฺปธานิทฺธิปาทาทิวเสน โวทานปกฺข เนตโพฺพติ อยํ **สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

อิเมสํ ปน ติณฺณํ อตฺถนยานํ สิทฺธิยา โวหารนยทฺวยํ สิทฺธเมว โหติฯ ตถา หิ อตฺถนยานํ ทิสาภูตธมฺมาโลจนํ **ทิสาโลจนํ,** เตสํ สมานยนํ **องฺกุโส**ติ ปญฺจปิ นยา อิธ นิยุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อิทญฺจ สุตฺตํ โสฬสวิเธ สุตฺตนฺตปฏฺฐาเน นิเพฺพธเสกฺขภาคิยํ พฺยติเรกมุเขน ปติฏฺฐานายูหนานิ คหิตานีติ สํกิเลสนิเพฺพธเสกฺขภาคิยํ จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อฏฺฐวีสติวิเธ ปน สุตฺตนฺตปฏฺฐาเน โลกิยโลกุตฺตรํ สตฺตาธิฏฺฐานํ ญาณเญยฺยํ ทสฺสนภาวนํ สกวจนํ วิสฺสชฺชนียํ กุสลํ อนุญฺญาตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

โอฆตรณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา

๒. **ปฐมมาคต**นฺติ สํวณฺณนาวเสน ปฐมสุตฺตาทีสุ ปฐมํ อาคตปทํฯ **อุตฺตานตฺถ**นฺติ ปากฏตฺถํฯ อปุพฺพํเยว หิ ทุวิเญฺญยฺยตฺถญฺจ ปทํ สํวเณฺณตพฺพํฯ **โน**ติ ปุจฺฉายํ **นุ**-สเทฺทน สมานโตฺถ นิปาโตติ อาห **“ชานาสิ โนติ ชานาสิ นู”**ติฯ วฏฺฏโต นิมุจฺจนฺติ เตน สตฺตาติ **นิโมโกฺข,** มโคฺคฯ โส จ ปมุจฺจนฺติ เตนาติ **ปโมโกฺข,** ปมุจฺจนเนฺต ปน อธิคนฺตพฺพตฺตาผลํ “ปโมโกฺข”ติ วุตฺตํ, ยถา อรหตฺตํ “ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโย”ติ วุตฺตํฯ **เต**ติ สตฺตาฯ **วิวิจฺจตี**ติ วิสุํ อสมฺมิโสฺส โหติ, วิคจฺฉตีติ อโตฺถฯ วิวิจฺจติ ทุกฺขํ เอตสฺมาติ **วิเวโก**ฯ ทุติยวิกเปฺป ปน สกลวฏฺฏทุกฺขโต สตฺตา นิมุจฺจนฺติ เอตฺถ ปมุจฺจนฺติ วิวิจฺจนฺติ จาติ **นิโมโกฺข ปโมโกฺข วิเวโก,** นิพฺพานนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอตฺถา**ติ จ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อวธารณโตฺถ **โข**-กาโร “อโสฺสสิ โข”ติอาทีสุ วิยฯ

นนฺทีมูลโก ภโว **นนฺทีภโว** ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปน “สากภโกฺข ปตฺถโว สากปตฺถโว”ติ ยถาฯ ปฐมํ กมฺมวฏฺฏปธานํ อตฺถํ วตฺวา ปุน กิเลสกมฺมานํ วเสน อุภยปฺปธานํ อตฺถํ วทโนฺต **“นนฺทิยา จา”**ติอาทิมาหฯ **ปุริมนเย**ติ นนฺทีมูลโก กมฺมภโว นนฺทีภโวติ เอตสฺมิํ ปเกฺขฯ **นนฺทีภเวนา**ติ นนฺทีภวปเทนฯ **ติวิธกมฺมาภิสงฺขารวเสนา**ติ ปุญฺญาภิสงฺขาราทิวเสน กายสงฺขาราทิวเสน จ ติปฺปการสฺส กมฺมาภิสงฺขารสฺส วเสนฯ **สงฺขารกฺขโนฺธ คหิโต** เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธสฺสฯ **สญฺญาวิญฺญาเณ**หีติ “สญฺญาวิญฺญาณสงฺขยา”ติ เอวํ วุตฺตสญฺญาวิญฺญาณปเทหิฯ **ตํสมฺปยุตฺตา จา**ติ เตน ยถาวุตฺตสงฺขารกฺขเนฺธน สมํ ยุตฺตา เอวฯ **เทฺว ขนฺธา**ติ สญฺญาวิญฺญาณกฺขนฺธาฯ

นนุ เอตฺถ เวทนากฺขโนฺธ น คหิโตติ? โน น คหิโตติ ทเสฺสโนฺต **“เตหิ ปนา”**ติอาทิมาหฯ **ตีหิ ขเนฺธหี**ติ สญฺญาสงฺขารวิญฺญาณกฺขเนฺธหิฯ **คหิตาว** อวินาภาวโตฯ น หิ เวทนารหิโต โกจิ จิตฺตุปฺปาโท อตฺถิฯ **อนุปาทิณฺณกาน**นฺติ กุสลากุสลานํฯ น เหตฺถ กิริยาขนฺธานํ อปฺปวตฺติ อธิเปฺปตาฯ **อปฺปวตฺติวเสนา**ติ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปตฺติวเสนฯ นิพฺพตฺตนวเสน กมฺมกิเลเสหิ อุปาทียตีติ **อุปาทิ,** ปญฺจกฺขนฺธาฯ อุปาทิโน เสโส **อุปาทิเสโส,** สห อุปาทิเสเสนาติ **สอุปาทิเสสํ**ฯ **นิพฺพานํ กถิตํ** สกลกมฺมกิเลสวูปสมตฺถสฺส โชติตตฺตาฯ เหฏฺฐา ทฺวีหิ ปเทหิ อนุปาทิณฺณกกฺขนฺธา คหิตาติ “เวทนาน”นฺติ เอตฺถ อุปาทิณฺณกคฺคหณํ ยุตฺตนฺติ อาห **“อุปาทิณฺณกเวทนาน”**นฺติฯ **นิโรเธนา**ติ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคนิโรธวเสน นิรุชฺฌเนนฯ **อุปสเมนา**ติ อจฺจนฺตูปสเมน อปฺปวตฺตเนนฯ เอวญฺจ กตฺวา จ-สทฺทคฺคหณํ

สมตฺถิตํ โหติฯ **เตส**นฺติ ตสฺสา เวทนาย ตํสมฺปยุตฺตานญฺจ ติณฺณํ ขนฺธานํฯ **วตฺถารมฺมณวเสนา**ติ วตฺถุภูตานํ ฉนฺนํ อารมฺมณภูตานญฺจ สเพฺพสมฺปิ อุปาทิณฺณกรูปธมฺมานํ วเสนฯ

กสฺมา ปน เหฏฺฐา จตฺตาโร อรูปกฺขนฺธาเยว วุตฺตา, รูปกฺขโนฺธ น คหิโตติ? วิเสสภาวโตฯ สอุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยญฺหิ อุปาทิณฺณกรูปธมฺมานํ วิย อนุปาทิณฺณกรูปธมฺมานํ อปฺปวตฺติเยว นตฺถิฯ **ทุติยนเย**ติ นนฺทิยา จ ภวสฺส จาติ เอตมฺหิ ปเกฺขฯ นนฺทิคฺคหเณน สงฺขารกฺขโนฺธ คหิโต ตํสหจรณโตฯ **อุปปตฺติภวสงฺขาโต รูปกฺขโนฺธ**ติ อุปาทิณฺณกรูปธมฺมเมว วทติฯ ตคฺคหเณเนว จ ตนฺนิมิตฺตกานิ อุตุอาหารชานิ, วิญฺญาณคฺคหเณน จิตฺตชานีติ จตุสนฺตติรูปสฺสเปตฺถ คหิตตา เวทิตพฺพาฯ **สญฺญาทีหี**ติ สญฺญาวิญฺญาณเวทนาคหเณหิ ตโย ขนฺธา คหิตา, ตญฺจ โข อุปาทิณฺณา อนุปาทิณฺณาติ วิภาคํ อกตฺวา อวิเสสโตฯ อวิเสเสน หิ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อปฺปวตฺติ นิพฺพานํฯ เตนาห **“เอวํ…เป…. นิพฺพานํ กถิตํ โหตี”**ติฯ ‘‘นิพฺพาน’’นฺติ หิ อิธ อมตมหานิพฺพานํ อธิเปฺปตํฯ **อิมเมว จ นย**นฺติ อิทํ ยถาวุตฺตํ ทุติยเมวฯ จตฺตาโร มหานิกาเย ธาเรตีติ **จตุนิกายิโก**ฯ ภณฺฑิกนามโก เถโร **ภณฺฑิกเตฺถโรฯ อิตี**ติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ **นิพฺพานวเสเนวา**ติ ปฐมนเย สอุปาทิเสสนิพฺพานสฺส อนุปาทิเสสนิพฺพานสฺส จ, ทุติเย ปน ‘‘อมตมหานิพฺพานสฺสา’’ติ สพฺพถาปิ นิพฺพานเสฺสว วเสน ภควา เทสนํ นิฏฺฐเปสิ สมาเปสีติฯ

นิโมกฺขสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อุปนียสุตฺตวณฺณนา

๓. อเนกตฺถตฺตา ธาตุสทฺทานํ อุปสคฺควเสน อตฺถวิเสสวาจโก โหตีติ อาห **“อุปนียตีติ ปริกฺขียติ นิรุชฺฌตี”**ติฯ วินสฺสตีติ อโตฺถฯ อุปนียตีติ วา สรเสเนว ชีวิตสฺส มรณูปคมนํ วุตฺตนฺติ อาห – **“อุปคจฺฉติ วา, อนุปุเพฺพน มรณํ อุเปตีติ อโตฺถ”**ติฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘อุปนียตี’’ติ ปทํ อปากฏกมฺมวิเสสํ วุตฺตํฯ ยถา ปน ‘‘สพฺพํ อาโรคฺยํ พฺยาธิปริโยสานํ, สพฺพํ โยพฺพนํ ชราปริโยสานํ, สพฺพํ ชีวิตํ มรณปริโยสาน’’นฺติ, ‘‘อุปนียติ ชีวิต’’นฺติ วุตฺตตฺตา **“มรณํ อุเปตี”**ติ วุตฺตํฯ กมฺมกตฺตุวเสน เหตํ วุตฺตํฯ

อิทานิ กมฺมสาธนวเสน อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ยถา วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โคปาเลน โคคโณ นียติ** ยถิจฺฉิตํ ฐานํฯ ชีวนฺติ เตน สตฺตา, สหชาตธมฺมา วาติ **ชีวิตํ,** ตเทว เตสํ อนุปาลเน อาธิปจฺจสพฺภาวโต **อินฺทฺริย**นฺติ อาห **“ชีวิตนฺติ ชีวิตินฺทฺริย”**นฺติ **ปริตฺต**นฺติ อิตฺตรํฯ เตนาห **“โถก”**นฺติฯ ปพนฺธานุปเจฺฉทสฺส ปจฺจยภาโว อิธ ชีวิตสฺส มรณกิจฺจนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“สรสปริตฺตตาย จา”**ติอาทิฯ **อายู**ติ จ ปรมายุ อิธาธิเปฺปตํ, ตญฺจ อชฺชกาลวเสน เวทิตพฺพํฯ

อิมสฺมิญฺหิ พุทฺธุปฺปาเท อยํ กถาติ ชีวิตสฺส อติอิตฺตรภาวทีปนปรา อยํ เทสนาฯ ชีวิตินฺทฺริยวเสน ชีวิตกฺขยํ นิยเมโนฺต **“เอกจิตฺตปฺปวตฺติมโตฺตเยวา”**ติ อาห, เอกสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส ปวตฺติกฺขณมโตฺต เอวาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **“ยถา นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปวตฺตมาน**นฺติ เนมิรถีสา วตฺตนฺตี เอเกเนว เนมิปฺปเทเสน ปวตฺตติ เอกสฺมึ ขเณติ อธิปฺปาโยฯ **“เอเกเนว ติฏฺฐตี”**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เอกจิตฺตกฺขณิก**นฺติ เอกจิตฺตกฺขณมตฺตวนฺตํฯ **ตสฺมึ จิเตฺต**ติ ตสฺมึ ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ เอกสฺมึ จิเตฺตฯ **นิรุทฺธมเตฺต**ติ นิรุทฺธภาวปฺปตฺตมเตฺตฯ **นิรุโทฺธติ วุจฺจตี**ติ มโตติ วุจฺจติ ตํสมงฺคี สโตฺต ปรมตฺถโตฯ อวิเสสวิทุโน ปน อวิญฺญายมานนฺตเรน อนุสนฺธานสฺส นิรุทฺธนํ นิโรธํ สลฺลเกฺขนฺติฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ สุ

เตฺตน วิภาเวตุํ “**ยถาหา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน ตีสุปิ กาเลสุ สตฺตานํ ปรมตฺถโต ชีวนํ มรณํ จิตฺตกฺขณวเสเนวาติ ทเสฺสติฯ

ชีวิตนฺติ ชีวิตินฺทฺริยํฯ **อตฺตภาโว**ติ ชีวิตเวทนาวิญฺญาณานิ ฐเปตฺวา อวสิฏฺฐธมฺมา อธิเปฺปตาฯ **สุขทุกฺขา**ติ สุขทุกฺขา เวทนา, อุเปกฺขาปิ อิธ สุขทุกฺขาเสฺวว อโนฺตคธา อิฏฺฐานิฏฺฐภาวโตฯ **เกวลา**ติ อตฺตนา, นิจฺจภาเวน วา อโวมิสฺสาฯ **เอกจิตฺตสมายุตฺตา**ติ เอกเกน จิเตฺตน สหิตาฯ **ลหุโส วตฺตเต ขโณ**ติ วุตฺตนเยน เอกจิตฺตกฺขณิกตาย ลหุโก อติอิตฺตโร ชีวิตาทีนํ ขโณ วตฺตติฯ

เย นิรุทฺธา มรนฺตสฺสาติ จวนฺตสฺส สตฺตสฺส จุติโต อุทฺธํ นิรุทฺธาติ วตฺตพฺพา เย ขนฺธาฯ **ติฏฺฐมานสฺส วา อิธา**ติ เย วา อิธ ปวตฺติยํ ติฏฺฐมานสฺส ธรนฺตสฺส ภงฺคปฺปตฺติยา นิรุทฺธา ขนฺธา, **สเพฺพปิ สทิสา** เต สเพฺพปิ เอกสทิสา **คตา** อตฺถงฺคตา **อปฺปฏิสนฺธิยา** ปุน อาคนฺตฺวา ปฏิสนฺธานาภาเวน วิคตาฯ ยถา หิ จุติขนฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, เอวํ ตโต ปุเพฺพปิ ขนฺธาฯ ตสฺมา เอกจิตฺตกฺขณิกํ สตฺตานํ ชีวิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อนิพฺพเตฺตน น ชาโตติ อนุปฺปเนฺนน จิเตฺตน ชาโต น โหติ ‘‘อนาคเต จิตฺตกฺขเณ น ชีวิตฺถ น ชีวติ ชีวิสฺสตี’’ติ วตฺตพฺพโตฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนน** วตฺตมาเนน จิเตฺตน **ชีวติ** ชีวมาโน นาม โหติ, น ชีวิตฺถ น ชีวิสฺสติฯ **จิตฺตภงฺคา มโต โลโก**ติ จุติจิตฺตสฺส วิย สพฺพสฺสปิ ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคปฺปตฺติยา อยํ โลโก ปรมตฺถโต มโต นาม โหติ ‘‘อตีเต จิตฺตกฺขเณ ชีวิตฺถ น ชีวติ น ชีวิสฺสตี’’ติ วตฺตพฺพโต, นิรุทฺธสฺส อปฺปฏิสนฺธิกตฺตาฯ เอวํ สเนฺตปิ **ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา,** ยายํ ตํ ตํ ปวตฺตํ จิตฺตํ อุปาทาย ‘‘ติโสฺส ชีวติ, ผุโสฺส ชีวตี’’ติ วจนปฺปวตฺติยา วิสยภูตา สนฺตานปญฺญตฺติ, สา เอตฺถ ปรมตฺถิยา ปรมตฺถภูตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘นามโคตฺตํ น ชีรตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๗๖)ฯ

น สนฺติ ตาณาติ ชรํ อุปคตสฺส ตโต ตํนิมิตฺตํ ยํ วา ปาปการิโน ปาปกมฺมานํ อุปฏฺฐานวเสน ปุญฺญการิโน ปิยวิปฺปโยควเสน จิตฺตทุกฺขํ อุภเยสมฺปิ พนฺธนเจฺฉทนาทิวเสน วิตุชฺชมานํ อนปฺปกํ สรีรทุกฺขํ สโมฺมหปฺปตฺติ จ โหติ, ตโต ตายนฺตา น สนฺติฯ เตนาห – “**ตาณํ เลณํ สรณํ ภวิตุํ สมตฺถา นาม เกจิ นตฺถี**”ติฯ ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํ,** ภยนิมิตฺตนฺติ อาห “**ภยวตฺถู**”ติฯ ตคฺคหเณน จ จิตฺตุตฺราสลกฺขณํ ภยํ คหิตเมว, สติ นิมิเตฺต เนมิตฺตํ สนฺตเมวาติฯ **ปุพฺพเจตน**นฺติ เอกาวชฺชนวีถิยํ นานาวชฺชนวีถิยํ สมฺปวตฺตํ อุปจารชฺฌานเจตนํฯ **อปรเจตน**นฺติ วสีภาวาปาทนวเสน ปรโต สมาปชฺชนวเสน จ ปวตฺตํ สมาปตฺติเจตนํฯ **มุญฺจเจตน**นฺติ วิกฺขมฺภนวเสน ปวตฺตํ ปฐมปฺปนาเจตนํฯ กุสลชฺฌานสฺส วิปากชฺฌาเนว ลพฺภมานํ สุขํ **ฌานสุขํ**ฯ อิฏฺฐปริยาโย เจตฺถ สุข-สโทฺทฯ ฌาเน อเปกฺขา **ฌานนิกนฺติ**ฯ ฌานสฺส อสฺสาทวเสน ปวโตฺต โลโภ **ฌานสฺสาโท**ฯ เยน เต เต พฺรหฺมาโน ฌานโต วุฏฺฐาย ‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’นฺติ วาจํ นิจฺฉาเรสุนฺติฯ ยถา เทวา สุขพหุลา ติเหตุปฏิสนฺธิกาวาติ ปฏิปชฺชนฺตา ฌานํ อธิคนฺตุํ ภพฺพา, น อิตเรติ “**กามาวจรเทเวสู**”ติ วุตฺตํฯ กามาวจรา จ อุปริเทวา จ **กามาวจรเทวา**ติ เอกเทสสรูเปกเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ เตน มนุสฺสานมฺปิ เอกจฺจานํ สเพฺพสมฺปิ วา สงฺคโห สิโทฺธ โหติ ปตฺถนาปริกปฺปนาย วิสยภาวโตฯ เตนาห “**อโห วติเม จ...เป.... ติเฏฺฐยฺยุ**”นฺติฯ ถุลฺลานิ ผุสิตานิ วิปฺผุรานิ เอตฺถาติ ถุลฺลผุสิตโก, กาโล, เทโส วาฯ ตสฺมิํ **ถุลฺลผุสิตเก**ฯ

‘‘ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานี’’ติ วุตฺตตฺตา “**อนิยฺยานิกํ วฏฺฏคามิกํ กเถตี**”ติ วุตฺตํฯ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโก, กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต อามิสญฺจาติ **โลกามิสํ**ฯ นิปฺปริยายามิสํ

ปน โลเก อามิสนฺติปิ **โลกามิสํ**ฯ ปริยาเยติ สภาวโต ปริวเตฺตตฺวา ญาเปติ เอเตนาติ ปริยาโย, เลโส, การณํ วาติ อาห **“นิปฺปริยาเยน จตฺตาโร ปจฺจยา”**ติ, วฏฺฏสฺส เอกนฺตโต พาลโลเกหว อามสิตพฺพภาวโต ปริยายามิสตา วุตฺตาฯ **อิธ ปริ..เป.... อธิเปฺปตํ** วิวฏฺฏปฏิโยคิโน อิจฺฉิตตฺตาฯ จตุปจฺจยาเปกฺขญฺหิ ปหานํฯ เอกจฺจสฺส สกลวฏฺฏาเปกฺขปฺปหานสฺสปิ ปจฺจโย โหตีติ **“วฏฺฏติเยวา”**ติ สาสงฺกํ วทติฯ วูปสมติ เอตฺถ สกลวฏฺฏทุกฺขนฺติ **สนฺติ,** อสงฺขตธาตูติ อาห **“นิพฺพานสงฺขาต”**นฺติฯ

อุปนียสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อเจฺจนฺติสุตฺตวณฺณนา

๔. กาลยนฺติ เขเปนฺตีติ **กาลา**ฯ ปุเรภตฺตาทโย หิ กาลา ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย ปรมตฺถโต อวิชฺชมานาปิ โลกสเงฺกตมตฺตสิทฺธา ตสฺสาเยว ธมฺมปฺปวตฺติยา คตคตาย อนิวตฺตนโต ตํ ตํ ธมฺมปฺปวตฺตึ เขเปนฺตา วินาสยนฺตา วิย สยญฺจ ตาหิ สทฺธึ อเจฺจนฺตา วิย โหนฺติฯ เตนาห – ‘‘กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา’’ติ (ชา. ๑.๒.๑๙๐)ฯ **“ตรยนฺติ รตฺติโย”**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘เอตํ ภยํ มรเณ เปกฺขมาโน’’ติ วุจฺจมานตฺตา ปุคฺคลํ มรณูปคมนาย ตรยนฺตีติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **วโยคุณา**ติ เอตฺถ โกฏฺฐาสา คุณาฯ ติตฺถิยานํ หิ จริมจิเตฺตน สกลจิเตฺต วยสมูเห วยสมญฺญาติ อาห – **“ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมวยานํ คุณา, ราสโยติ อโตฺถ”**ติฯ **อานิสํสโฏฺฐ คุณโฏฺฐ** ‘‘วากจิรํ นิวาเสสึ, ทฺวาทสคุณมุปาคต’’นฺติอาทีสุ (พุ. วํ. ๒.๓๐) วิยฯ ‘‘ตนฺทิคุณาหํ กริสฺสามิ, ทิคุณํ ทิคุณํ วเทฺธยฺยา’’ติ จ เอวมาทีสุ ปน **ตพฺภาววุตฺติอโตฺถ คุณโฏฺฐ**ฯ

> ‘‘อสเงฺขยฺยยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นาม สหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. ๕๓; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๗๖) –

อาทีสุ **ปสํสโฏฺฐ คุณโฏฺฐ** ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติ เอตฺถ อโตฺถ ‘‘อเจฺจนฺติ กาลา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนโย เอวฯ **ปฐมมชฺฌิมวยา**ติ ปฐมคฺคหเณฺจตฺถ วยสฺส คตสฺส อปุนราวตฺติทสฺสนตฺถํ กตํฯ เตเนวาห – **“มรณกฺขเณ ปน ตโยปิ วยา ชหเนฺตวา”**ติฯ

เอตฺถ จ ปาฬิยํ ‘‘อเจฺจนฺติ กาลา’’ติ สามญฺญโต กาลสฺส อปคมนํ ทสฺสิตํ, ปุน ตํ วิเสสโตปิ ทเสฺสตุํ อิตรทฺวยํ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน มุทินฺทฺริยสฺส วเสน ‘‘วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติ วุตฺตํ, มชฺฌิมินฺทฺริยสฺส วเสน ‘‘ตรยนฺติ รตฺติโย’’ติ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **“กาลาติ ปุเรภตฺตาทโย กาลา”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ปจฺฉาภตฺตปฐมยาม-มุหุตฺตกาลาทิ-กาลโกฏฺฐาโส เอว อณุปเภโท กาลวิภาโค คหิโตติ เวทิตโพฺพฯ **เสส**นฺติ อิธ ทฺวีสุ คาถาสุ ปจฺฉิมโทฺธฯ โส หิ อิธ อตฺถโต อธิคตตฺตา อนนฺตรสุเตฺต จ วุตฺตตฺตา อติทิสิโตฯ

อเจฺจนฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. กติฉินฺทสุตฺตวณฺณนา

๕. **ฉินฺทโนฺต**ติ สมุจฺฉินฺทโนฺตฯ **กติ ฉิเนฺทยฺยา**ติ กิตฺตเก ปาปธเมฺม สมุจฺฉิเนฺทยฺย, อนุปฺปตฺติธมฺมตํ ปาเปยฺยฯ **เสสปเทสุปี**ติ เสเสสุปิ ทฺวีสุ ปเทสุฯ ชหโนฺต กติ ชเหยฺย, ภาเวโนฺต กติ อุตฺตริ ภาเวยฺยาติ อิมมตฺถํ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา อติทิสติฯ จตุตฺถปทสฺส ปน อโตฺถ สรู

เปเนว ทสฺสิโตฯ **อตฺถโต เอก**นฺติ ภาวตฺถโต เอกํฯ ยทิ เอวํ กิมตฺถํ ปริยายนฺตรํ คหิตนฺติ อาห **“คาถาพนฺธสฺส ปนา”**ติอาทิฯ อตฺถโต เอตฺถ ปุนรุตฺติ อเตฺถวาติ อาห **“สทฺทปุนรุตฺติํ วชฺชยนฺตี”**ติฯ สงฺคํ อติกฺกมยตีติ **สงฺคาติโค**ติ อาห **“อยเมวโตฺถ”**ติฯ

โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ, ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยภาเวน ตญฺจ ภชนฺตีติ **โอรมฺภาคิยานิ**ฯ ตตฺถ จ กมฺมํ ตพฺพิปากํ สเตฺต ทุกฺขํ, กมฺมุนา วิปากํ, สเตฺตน ทุกฺขํ สํโยเชนฺตีติ **สํโยชนานิ,** สกฺกายทิฏฺฐิ-วิจิกิจฺฉา-สีลพฺพตปรามาส-กามราค-ปฏิฆาฯ อุทฺธํ วุจฺจติ จตโสฺส อรูปธาตุโย, วุตฺตนเยน ตํ ภชนฺตีติ **อุทฺธมฺภาคิยานิ, สํโยชนานิ** รูปารูปราคมานุทฺธจฺจาวิชฺชาฯ **อาโรปิตวจนานุรูเปเนว เอวมาหา**ติ ‘‘ปญฺจ ฉิเนฺท ปญฺจ ชเห’’ติ เอวํ กเถสิ ตสฺสา เทวตาย สุขคฺคหณตฺถํฯ น เกวลํ ตาย เทวตาย วุตฺตวจนานุรูปโต เอว, อถ โข เตสุ สํโยชเนสุ วตฺตพฺพาการโตปีติ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ นาม ครูนิ ทุเจฺฉทานิ คาฬฺหพนฺธนภาวโต, ตสฺมา ตานิ สนฺธาย **“ปญฺจ ฉิเนฺท”**ติ วุตฺตํฯ

อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ ปน ลหูนิ สุเจฺฉทานิ เหฏฺฐา ปวตฺติตานุกฺกเมน ภาวนานเยน ปหาตพฺพโต, ตสฺมา ตานิ สนฺธาย **“ปญฺจ ชเห”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“ปาเทสุ พทฺธปาสสกุโณ วิยา”**ติอาทิฯ **วิเสส**นฺติ ภาวนานํ วิเสสํ วิปสฺสนาภาวนํ **ภาเวโนฺต** อุปฺปาเทโนฺต วิปเจฺจโนฺต วเฑฺฒโนฺต จฯ สํสารปเงฺก สญฺชนเฏฺฐน ราโค เอว สโงฺค **“ราคสโงฺค”**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ยสฺมา เอตฺถ ราค-โมห-ทิฏฺฐิ-ตพฺภาคิยสกฺกายทิฏฺฐิ-สีลพฺพตปรามาส-กามราคาวิชฺชา อตฺถโต โอฆา เอว, อิตเร ตเทกฏฺฐา, ตสฺมา ภควา สํโยชนปฺปหานสงฺคาติกฺกเมหิ โอฆตรณํ กเถสิฯ **โลกิยโลกุตฺตรานิ กถิตานิ** ‘‘ภาวเย’’ติ ปุพฺพภาคาย มคฺคภาวนาย อธิเปฺปตตฺตาฯ

กติฉินฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ชาครสุตฺตวณฺณนา

๖. **ชาครต**นฺติ อนาทเร สามิวจนํฯ เตนาห **“อินฺทฺริเยสุ ชาครเนฺตสู”**ติฯ ‘‘วิสฺสชฺชนคาถายํ ปนา’’ติ อิมสฺส ปทสฺส ‘‘อยมโตฺถ เวทิตโพฺพ’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ ปุจฺฉาคาถาย ปน อโตฺถ อิมินาว นเยน วิญฺญายตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปญฺจ ชาครตํ สุตฺตา**ติ เอตฺถ ‘‘สุตฺตา’’ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา **ปญฺจา**ติ ปจฺจตฺตวจนํ ‘‘ชาครต’’นฺติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา สามิวเสน ปริณาเมตพฺพํ ‘‘ปญฺจนฺนํ ชาครต’’นฺติฯ เตนาห – **“ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ ชาครเนฺตสู”**ติ, ชาครเนฺตสุ พทฺธาภาเวน สกิจฺจปฺปสุตตาย สกิจฺจสมตฺถตาย จาติ อโตฺถฯ โสตฺตํว **สุตฺตา** ปมาทนิทฺทาภาวโตฯ ตเมว สุตฺตภาวํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย ทเสฺสตุํ **“กสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปมชฺชติ, ปมาโท วา เอตสฺส อตฺถีติ ปมาโท, ตสฺส ภาโว **ปมาทตา,** ตาย, ปมตฺตภาเวนาติ อโตฺถฯ

เอวํ คาถาย ปฐมสฺส ปาทสฺส อตฺถํ วตฺวา ทุติยสฺส วตฺตุํ **“เอวํ สุเตฺตสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา อปฺปหีนสุปนกิริยาวเสน สนีวรณสฺส ปุคฺคลสฺส อนุปฺปนฺนราครชาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา ปวฑฺฒนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“นีวรเณเหว กิเลสรชํ อาทิยตี”**ติฯ เตเนวาห **“ปุริมา”**ติอาทิฯ ปุริมานํ ปจฺฉิมานํ อปราปรุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาโว เหตุ อาทิยนํฯ **ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ ปริสุชฺฌตี**ติ มคฺคปริยาปเนฺนหิ สทฺธาทีหิ ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ สกลสํกิเลสโต วิสุชฺฌติฯ ปญฺญินฺทฺริยเมว หิ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทีนิ, อิตรานิ จ อนฺวยานีติฯ

ชาครสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อปฺปฏิวิหิตสุตฺตวณฺณนา

๗. ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตุวิภาคสฺส ธมฺมสฺสปิ จตุสจฺจโนฺตคธตฺตา อาห **“ธมฺมาติ จตุสจฺจธมฺมา”**ติฯ จตฺตาริปิ หิ อริยสจฺจานิ จตุสจฺจโนฺตคธานิฯ **อปฺปฏิวิทฺธา**ติ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน อนภิสมิตาฯ **ทิฏฺฐิคตวาเทสู**ติ ทิฏฺฐิคตสญฺญิเตสุ วาเทสุฯ ทิฏฺฐิคเตหิ เต ปวตฺติตาฯ **อิโต ปเรส**นฺติ อิโต สาสนิเกหิ ปเรสํ อเญฺญสํฯ **ธมฺมตายา**ติ สภาเวน, สยเมวาติ อโตฺถฯ **คจฺฉนฺตี**ติ ปวตฺตนฺติ ทิฏฺฐิวาทํ ปคฺคยฺห ติฏฺฐนฺติฯ **ปเรนา**ติ ทิฏฺฐิคติเกนฯ **นียนฺตี**ติ ทิฏฺฐิวาทสงฺคณฺหเน อุโยฺยชียนฺติฯ เตนาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ **ปพุชฺฌิตุ**นฺติ ปมาทนิทฺทาย ปฏิพุชฺฌิตุํฯ **ปฏิปทา** ยถาเทสิตสฺส ธมฺมสฺส กถิตตาย, ปฏิพุชฺฌิตุํ โยนิโส ปวตฺติยมานตฺตา ***ภทฺทิกา***ฯ

เหตุนาติ ญาเยนฯ **การเณนา**ติ จตุสจฺจานํ สโมฺพธยุตฺติยาฯ หตฺถตเล อามลกํ วิย สพฺพํ เญยฺยํ ชานาตีติ สพฺพญฺญู, เตเนว สพฺพญฺญุตาภิสโมฺพเธน พุโทฺธติ **สพฺพญฺญุพุโทฺธ**ฯ ปเจฺจกํ ปเรหิ อสาธารณตาย วิสุํ สยมฺภุญาเณน สจฺจานิ พุทฺธวาติ **ปเจฺจกพุโทฺธ**ฯ ปโรปเทเสน จตุสจฺจํ พุชฺฌตีติ **จตุสจฺจพุโทฺธ**ฯ ตถา หิ โส สยมฺภุตาย อภาวโต เกวลํ จตุสจฺจพุโทฺธติ วุจฺจติฯ สุเตน สุตมยญาเณน ขนฺธาทิเภทํ เญยฺยํ พุทฺธวาติ **สุตพุโทฺธ**ฯ สพฺพญฺญุพุทฺธปเจฺจกพุเทฺธ ฐเปตฺวา อวเสสา อคฺคสาวกมหาสาวกาปิ ปกติสาวกาปิ วีตราคา **อวเสสา ขีณาสวาฯ ตโยปิ ปุริมา วฏฺฏนฺติ** สมฺพุทฺธาติอาทิวจนโตฯ สนฺนิวสติ เอเตนาติ สนฺนิวาโส, จริตํฯ โลกสฺส สนฺนิวาโส **โลกสนฺนิวาโส,** ตสฺมิํฯ กายทุจฺจริตาทิเภเท **วิสเม**ฯ สติสโมฺมเสน **วิสเม วา สตฺตนิกาเย**ฯ โส หิ วิสมโยคโต วิสโมฯ ราควิสมาทิเก **วิสเม วา กิเลสชาเต**ฯ ตํ วิสมํ ปหาย ตํ วิสมํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา **สมํ** สทิสํ ยุตฺตรูปํ, ปุริมเกหิ วา สมฺพุเทฺธหิ **สมํ** สทิสํ **จรนฺติ** วตฺตนฺติฯ

อปฺปฏิวิหิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุสมฺมุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๘. **สุสมฺมุฏฺฐา**ติ สุฏฺฐุ อติวิย สมฺมุฏฺฐาฯ สตฺต เสกฺขา หิ สุสมฺมุสิตา วินฏฺฐาฯ กถํ ปน เต อนธิคตา นฏฺฐา นาม โหนฺตีติ อาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **อธิคตสฺสา**ติ อธิคโต อสฺสฯ โส วทโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ **เสส**นฺติ ‘‘ธมฺมา’’ติอาทิฯ **ปุริมสทิสเมวา**ติ อนนฺตรคาถาย วุตฺตสทิสเมวฯ

สุสมฺมุฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. มานกามสุตฺตวณฺณนา

๙. เสยฺยาทิเภทํ มานํ อปฺปหาย ตํ ปคฺคยฺห วิจรโนฺต กาเมโนฺต นาม โหตีติ อาห **“มานํ กาเมนฺตสฺส อิจฺฉนฺตสฺสา”**ติฯ ทมติ จิตฺตํ เอเตนาติ **ทโม,** สติสโมฺพชฺฌงฺคาทิโก สมาธิปกฺขิโก ทโมฯ มนจฺฉฏฺฐานิ อินฺทฺริยานิ ทเมตีติ **ทโม,** อินฺทฺริยสํวโรฯ กิเลเส ทเมติ ปชหตีติ **ทโม,** ปญฺญาฯ อุปวสนวเสน กายกมฺมาทิํ ทเมตีติ **ทโม,** อุโปสถกมฺมํฯ โกธูปนาหมกฺขมานาทิเก ทเมติ วิเนตีติ **ทโม,** อธิวาสนขนฺติฯ **เตเนวา**ติ ‘‘ทโม’’ติ สมาธิปกฺขิกธมฺมานํ เอว อธิเปฺปตตฺตา ฯ ‘‘น โมนํ อตฺถี’’ติ จ ปาโฐฯ **อสมาหิตสฺสา**ติ สมาธิปฏิเกฺขโป โชติโตฯ

มจฺจุเธยฺยสฺส ปารตรณสฺส วุจฺจมานตฺตา **“โมนนฺติ จตุมคฺคญาณ”**นฺติ วุตฺตํฯ น หิ ตโต อเญฺญน ตํ สมฺภวติฯ **ชานาติ** อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ มจฺจุ ธียติ เอตฺถาติ **มจฺจุเธยฺยํ,** ขนฺธปญฺจกํ มรณธมฺมตฺตาฯ **ตเสฺสวา**ติ มจฺจุเธยฺยเสฺสวฯ **ปารํ** ปรตีรภูตํ นิพฺพานํฯ **ตเรยฺยา**ติ เอตฺถ ตรณํ นาม อริยมคฺคพฺยาปาโรติ อาห **“ปฏิวิเชฺฌยฺย ปาปุเณยฺยา”**ติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ปฏิเวธตรณํ นาม วุตฺต’’นฺติฯ ‘‘น ตเรยฺย น ปฏิวิเชฺฌยฺย น ปาปุเณยฺย วา’’ติ อยเมตฺถ ปาโฐ ยุโตฺตฯ อญฺญถา ‘‘อิทํ วุตฺตํ โหตี’’ติอาทิวจนํ วิรุเชฺฌยฺยฯ **เอโก อรเญฺญ วิหรโนฺต**ติ เอกากี หุตฺวา อรเญฺญ วิหรนฺตติ อโตฺถฯ

กามํ เหฏฺฐิมมเคฺคหิปิ เอกจฺจสฺส มานสฺส ปหานํ ลพฺภติฯ อคฺคมเคฺคเนว ปน ตสฺส อนวเสสโต ปหานนฺติ อาห – **“อรหตฺตมเคฺคน นววิธมานํ ปชหิตฺวา”**ติฯ อุปจารสมาธิปุพฺพโก อปฺปนาสมาธีติ วุตฺตํ **“อุปจารปฺปนาสมาธีหี”**ติ, น อุปจารสมาธิมเตฺตน สมาธิมตฺตํ สนฺธาย ปเจฺจกํ วากฺยปริสมาปนสฺส อยุชฺชนโตฯ น หิ อปฺปนํ อปฺปตฺตํ โลกุตฺตรชฺฌานํ อตฺถิฯ **“สุเจตโส”**ติ จิตฺตสฺส ญาณสหิตตาย ลกฺขณวจนนฺติ อาห **“ญาณสมฺปยุตฺตตายา”**ติ อาทิฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สุเจตโสติ เอตฺถ จิเตฺตน ปญฺญา ทสฺสิตา’’ติฯ **“สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต”**ติ สเพฺพสุ ภวาทีสุ วิสํสฏฺฐจิโตฺต สพฺพโส ขนฺธาทีหิ วิสํยุโตฺต โหตีติ วุตฺตํ **“สเพฺพสุ ขนฺธายตนาทีสุ วิปฺปมุโตฺต หุตฺวา”**ติฯ ปริญฺญาปฏิเวโธ สจฺฉิกิริยปฏิเวเธน วินา นตฺถีติ อาห **“เตภูมก…เป…. วุตฺต”**นฺติฯ

มานํ นิสฺสาย ทุจฺจริตจรณโต **มาโน นามายํ สีลเภทโน**ฯ **ตสฺมา**ติ มานสฺส สีลปฏิปกฺขภาวโตฯ **อิมินา** ปฏิปกฺขปฺปหานกิตฺตเนนฯ **อธิจิตฺตสิกฺขา กถิตา** สรูปโต เอวาติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ **จิเตฺตนา**ติ สุ-สเทฺทน วิเสสิตจิเตฺตนฯ **ตสฺมา**ติ ปญฺญาย ทสฺสิตตฺตาฯ **อิมินา**ติ ‘‘สุเจตโส’’ติ อิมินา ปเทนฯ อธิสีลสิกฺขา อธิจิตฺตสิกฺขา อธิปญฺญาสิกฺขาติ สีลาทีนิปิ วิเสเสตฺวา วุตฺตานิฯ สมฺภเว พฺยภิจาเร จ วิเสสนวิเสสิตพฺพตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อธิสีลญฺจ นาม สีเล สติ โหตี”**ติอาทึ วตฺวา ตทุภยํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ตสฺมา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฐมนโย สงฺกรวเสน ปวโตฺตติ อสงฺกรวเสน ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทินา ทุติยนโย วุโตฺตฯ **“สมาปนฺนา”**ติ เอตฺถาปิ ‘‘นิพฺพานํ ปตฺถยเนฺตนา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ วิปสฺสนาย ปาทกภาวํ อนุปคตาปิ ตทตฺถํ นิพฺพตฺตนาทิวเสน สมาปนฺนาติ อยมโตฺถ ปุริมนยโต วิเสโสฯ อธิปญฺญาย ปเนตฺถ ปุริมนยโต วิเสโส นตฺถีติ สา อนุทฺธฏาฯ **สโมธาเนตฺวา**ติ ปริยายโต สรูปโต จ สงฺคเหตฺวาฯ **สกลสาสน**นฺติ ติสฺสนฺนํ กถิตตฺตา เอว สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกลสาสนํ กถิตํ โหตีติฯ

มานกามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อรญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๐. **สนฺตกิเลสาน**นฺติ วูปสนฺตกิเลสปริฬาหานํฯ ยสฺมา สีลาทิคุณสมฺภวํ ตโต เอว ภยสนฺตญฺจ อุปาทาย ปณฺฑิตา ‘‘สโนฺต’’ติ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปณฺฑิตานํ วา”**ติฯ เตนาห **“สโนฺต หเว”**ติอาทิฯ **เสฏฺฐจารีน**นฺติ เสฏฺฐจริยํ จรนฺตานํฯ ยสฺมา ปุถุชฺชนกลฺยาณโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วสติ นาม, ตสฺมา อาห **“มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺตาน”**นฺติฯ อริยานํ ปน มุขวณฺณสฺส ปสีทเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **มูลกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานํฯ **วิสภาคสนฺตตี**ติ นานารมฺมเณสุ ปวตฺตจิตฺตสนฺตติฯ สา หิ วิเกฺขปพฺยากุลตาย อปฺปสนฺนา สมาหิตจิตฺตสนฺตติยา วิสภาคสนฺตติฯ **โอกฺกมตี**ติ สมาธิสภาคา จิตฺตสนฺตติ สมถวีถึ อนุปวิสติฯ **จิตฺตํ ปสีทตี**ติ กมฺมฏฺฐานนิรตํ ภาวนาจิตฺตํ สนฺธายาห, ตํ ปสนฺนํ หุตฺวา ปวตฺตติฯ **โลหิตํ ปสีทตี**ติ จิตฺตกาลุสฺสิยสฺสาภาวโต โลหิตํ อนาวิลํ โหติฯ **ปริสุทฺธานิ โหนฺ**

ติ การณสฺส ปริสุทฺธภาวโตฯ **ตาลผลมุขสฺส วิย มุขสฺส วโณฺณ โหตี**ติ มุข-สทฺทสฺส อาทิมฺหิ ปมุตฺตปเทน โยเชตโพฺพฯ เอวญฺหิ จสฺส ปมุตฺตคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติ ตาลผลมุขสฺส วณฺณสมฺปทาสทิสตฺตาฯ ติภูมโก **เอว เตภูมโก**ฯ

อตีตํ นานุโสจนฺติ อตีตํ ปจฺจยลาภํ ลกฺขณํ กตฺวา น โสจนฺติ น อนุตฺถุนนฺติฯ ชปฺปนตณฺหาย วเสน น ปริกปฺปนฺตีติ อาห **“น ปเตฺถนฺตี”**ติ ฯ **เยน เกนจี**ติ อิตรีตเรนฯ **ตงฺขเณ ลเทฺธนา**ติ สนฺนิธิการปริโภคาภาวมาหฯ **ติวิเธนปิ การเณนา**ติ ติปฺปกาเรน เหตุนา, ติลกฺขณสโนฺตสนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

วินาสนฺติ วินาสนเหตุํฯ วินสฺสนฺติ เอเตหีติ **วินาโส,** โลภโทสา ตเทกฏฺฐา จ ปาปธมฺมาฯ อรูปกายสฺส วิย รูปกายสฺสปิ วิเสสโต สุกฺขภาวการณนฺติ อาห **“เอเตน การณทฺวเยนา”**ติฯ **ลุโต**ติ ลูโนฯ

อรญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นฬวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นนฺทนวโคฺค

๑. นนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ‘‘ตตฺร ภควา’’ติ วุเตฺต น ตถา พฺยญฺชนานํ สิลิฏฺฐตา, ยถา ‘‘ตตฺร โข ภควา’’ติ วุเตฺตติ อาห **“พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาวเสนา”**ติฯ **ปริสเชฏฺฐเก**ติ ปริสาย เชฏฺฐเก, เย ตสฺสา เทสนาย วิเสสโต ภาชนภูตาฯ **ปริสเชฏฺฐเก ภิกฺขู**ติ จตุปริสเชฏฺฐเก ภิกฺขูฯ จตุนฺนํ หิ ปริสานํ เชฏฺฐา ภิกฺขุปริสา ปฐมุปฺปนฺนตฺตาฯ **อามเนฺตสี**ติ สโมฺพเธสิ, สโมฺพธนญฺจ ชานาปนนฺติ อาห **“ชานาเปสี”**ติฯ **ภทเนฺต**ติ ครุคารวสปฺปติสฺสววจนเมตํ, อตฺถโต ปน **ภทเนฺต**ติ ภทฺทํ ตว โหตุ อตฺตโน นิฏฺฐานปริโยสานตฺตา ปเรสญฺจ สนฺตตาวหตฺตาฯ **ภควโต ปจฺจโสฺสสุ**นฺติ เอตฺถ **ภควโต**ติ สามิวจนํ อามนฺตนเมว สมฺพนฺธิอตฺถปทํ อเปกฺขตีติ อธิปฺปาเยนาห **“ภควโต วจนํ ปติอโสฺสสุ”**นฺติฯ **ภควโต**ติ ปน อิทํ ปติสฺสวนสมฺพเนฺธน สมฺปทานวจนํ ยถา ‘‘เทวทตฺตสฺส ปฏิสฺสุณาตี’’ติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ นิทานวคฺคสฺส อาทิสุตฺตวณฺณนายํ อาคมิสฺสติฯ

ตาวตึสกาโยติ ตาวตึสสญฺญิโต เทวนิกาโยฯ **ทุติยเทวโลโก**ติ ฉสุ กามโลเกสุ ทุติโย เทวโลโกฯ เตตฺตึส ชนา สหปุญฺญการิโน ตตฺถ อุปฺปนฺนา, ตํสหจริตฏฺฐานํ **ตาวตึสํ** , ตนฺนิวาสิโนปิ ตาวตึสนามกา สหจรณญาเยนาติ อาห **“มเฆน มาณเวนา”**ติอาทิฯ อยํ ปน เกจิวาโท พฺยาปโนฺน โหตีติ ตํ อโรเจเนฺตน **“วทนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ พฺยาปนฺนตํ ทเสฺสโนฺต **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เอวํ หิ นิโทฺทสํ ปทํ โหตี’’ติฯ **นามปณฺณตฺติเยวา**ติ อตฺถนิรเปกฺขตฺตา นิรุฬฺหสมญฺญา เอวฯ

ตํ วนนฺติ ตํ อุปวนํฯ ปวิเฏฺฐ ปวิเฏฺฐ ทุกฺขปฺปเตฺตปิ อตฺตโน สมฺปตฺติยา นนฺทยติ, ปเคว อทุกฺขปฺปเตฺตติ ทเสฺสตุํ **“ปญฺจสุ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปเวสิตาน**นฺติ ปโกฏฺฐวาเรน ปเวสิตานมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ จวนกาเลเยว โถกํ ทิสฺสมานวิการา หุตฺวา จวนฺติ, เต สนฺธาย **“หิมปิโณฺฑ วิย วิลียนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ เย ปน อทิสฺสมานวิการา สหสา อนฺตรธายนฺติ, เต สนฺธาย **“ทีปสิขา วิย วิชฺฌายนฺตี”**ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ **นนฺทยติ** ปกติยา โสมนสฺสิตํ โทมนสฺสิตญฺจฯ

นนฺทเนติ เอวํอนฺวตฺถนามเก อุยฺยาเนฯ **ปริวุตา**ติ ‘‘เทวตา’’ติ วจนํ อุปาทาย อิตฺถิลิงฺควเสน วุตฺตํฯ เทวปุตฺโต หิ โสฯ

ทิวิ ภวตฺตา ทิพฺพาติ อาห **‘‘เทวโลเก นิพฺพตฺตหี’’**ติฯ กาเมตพฺพตาย **กาม พนฺธเนหิ,** ตถา อญฺญมญฺญํ อสํกิณฺณสภาวตาย **กามโกฏฺฐาเสหิ**ฯ **อุเปตา**ติ อุปคตา สมนฺนาคตาฯ **ปริจารยมานา**ติ ปริรมมานาฯ อิทญฺหิ ปทํ อเปกฺขิตฺวา ‘‘กามคุเณหี’’ติ กตฺตริ กรณวจนํ, ปุริมานิ อเปกฺขิตฺวา สหโยเคฯ รมมานา จรนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘รมมานา’’**ติฯ **ปริ จารยมานา**ติ วา ปริโต สมนฺตโต จารยมานาติ อโตฺถติ อาห **‘‘อินฺทฺริยานิ สญฺจารยมา นา’’**ติฯ ปฐมนเย หิ อนุภวนโตฺถ ปริจรณสโทฺท, ทุติยนเย ปริวตฺตนโตฺถฯ **โส ปนา**ติ ‘‘ตายํ เวลาย’’นฺติ วุตฺตกาโลฯ **อธุนา**ติ สมฺปติฯ โส วิจรีติ สมฺพโนฺธฯ **กามคุเณหี**ติ เหตุมฺหิ กรณว จนํฯ **โอวุโต**ติ ยถา ตํ น ญายติ, เอวํ ปิหิตจิโตฺตฯ **นิวุโต ปริโยนโทฺธ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ เต นาห **‘‘โลกาภิภูโต’’**ติฯ **อาสภิ**นฺติ เสฏฺฐํ ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗) **ภาสโนฺต** โพธิสโตฺต วิยฯ

เกวลํ ทสฺสนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห – **‘‘เย…เป…. วเสนา’’**ติ, ตสฺมิํ นนฺทนวเน อวฏฺฐิตกาม ภาคานุภวนวเสนาติ อโตฺถฯ **นรเทวาน**นฺติ ปุริสภูตเทวตานํฯ เตนาห **‘‘เทวปุริสาน’’**นฺติฯ อปฺปกํ อธิกํ อูนํ วา คณนูปคํ นาม น โหตีติ **‘‘ติกฺขตฺตุํ ทสนฺน’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘เตตฺติํสาน’’นฺติ หิ วตฺตเพฺพ อยํ รุฬฺหีฯ **ปริวารสงฺขาเตน,** น กิตฺติสงฺขาเตนาติ อธิปฺปาโยฯ สีลาจาราทิคุณ เนมิตฺติกา หิ กิตฺติฯ ‘‘ตาวติํสา เทวา ทีฆายุกา วณฺณวโนฺต สุขพหุลา’’ติ เอวมาทิวจเนน ยเส อิจฺฉิเต อวิเสเสตฺวาว **‘‘ยเสน สมฺปนฺนาน’’**นฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ

อริยสาวิกาติ โสตาปนฺนาฯ ‘‘สกทาคามินี’’ติ เกจิฯ **อธิปฺปายํ วิวเฏฺฏตฺวา**ติ ยถา ตฺวํ อนฺธพาเล มญฺญสิ, ธมฺมสภาโว เอวํ น โหตีติ ตสฺสา เทวตาย อธิปฺปายํ วิปริวเตฺตตฺวาฯ เอ กนฺตโต สุขํ นาม นิพฺพานเมวฯ กามา หิ ทุกฺขา วิปริณามธมฺมาติ อิมินา อธิปฺปาเยน **ตสฺสา อธิปฺปายํ ปฏิกฺขิปิตฺวา**ฯ กามํ จตุตฺถภูมกาปิ สงฺขารา อนิจฺจา เอว, เต ปน สมฺมสนูปคา น โหนฺตีติ **เตภูมก**คฺคหณํ สมฺมสนโยเคฺคนฯ **หุตฺวา**ติ ปุเพฺพ อวิชฺชมานา ปจฺจยสมวาเยน ภ วิตฺวา อุปฺปชฺชิตฺวาฯ เอเตน เนสํ ภาวภาโค ทสฺสิโตฯ **อภาวเตฺถนา**ติ สรสนิโรธภูเตน วิทฺธํ สนภาเวนฯ

อนิจฺจา อทฺธุวา, ตโต เอว ‘‘มยฺหํ อิเม สุขา’’ติ วา น อิจฺจาติ **อนิจฺจา**ฯ **อุปฺปาทวย สภาวา**ติ ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชนนิรุชฺฌนสภาวาฯ เตนาห **‘‘อุปฺป…เป…. เววจน’’**นฺติฯ ปุริม สฺส วา ปจฺฉิมํ การณเววจนนฺติ อาห **‘‘ยสฺมา วา’’**ติอาทิฯ **ตทนนฺตรา**ติ เตสํ อุปฺปาทวยานํ อนนฺตเรฯ **เวมชฺฌฏฺฐาน**นฺติ ฐิติกฺขณํ วทติฯ เย ปน ‘‘สงฺขารานํ ฐิติ นตฺถี’’ติ วทนฺติ, เตสํ ตํ มิจฺฉาฯ ยถา หิ ตเสฺสว ธมฺมสฺส อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนา ภงฺคาวตฺถา อิจฺฉิตา, อญฺญถา อญฺญํ อุปฺปชฺชติ, อญฺญํ นิรุชฺฌตีติ อาปชฺชติ, เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ภงฺคาภิมุขาวตฺถา อิจฺฉิตพฺพา, สาว ฐิติกฺขโณฯ น หิ อุปฺปชฺชมาโน ภิชฺชตีติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติฯ **วูปสมสงฺขาต**นฺติ อจฺจนฺตํ วูป สมสงฺขาตํ **นิพฺพานเมว สุขํ,** น ตยา อธิเปฺปตา กามาติ อธิปฺปาโยฯ

นนฺทนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นนฺทติสุตฺตวณฺณนา

๑๒. **นนฺทตี**ติ เอตฺถ นนฺทนํ สปฺปีติกกามตณฺหากิจฺจนฺติ อาห – **“ตุสฺสตี”**ติ, ตสฺมา กามปริโตเสน หฏฺฐตุโฏฺฐ โหตีติ อโตฺถฯ **ปุตฺติมา**ติ ปุตฺตวาฯ ปหูเต จายํ มา-สโทฺทติ อาห **“พหุปุโตฺต”**ติฯ พหุปุตฺตตาคหเณน อิทํ ปโยชนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตสฺส หิ”**ติอาทิมาหฯ **ปูเรนฺตี**ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา **ธญฺญสฺสา**ติ สามิวจนํฯ **อิติ อาหา**ติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห, เอวํอธิปฺปาโย หุตฺวาติ อโตฺถฯ **โคสามิโก**ติ โคมาฯ อิธาปิ ปหูเต มา-สโทฺทฯ **โครสสมฺปตฺติ**นฺติ โครเสหิ นิปฺผชฺชนสมฺปตฺติํฯ **อุปธี**ติ ปจฺจตฺตพหุวจนํฯ **หี**ติ เหตุอเตฺถ นิปาโตฯ นนฺทยนฺติ ปีติโสมนสฺสํ ชนยนฺตีติ **นนฺทนา**ฯ กามํ ทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต นิปฺปริยายโต กามา ‘‘อุปธี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ, ตสฺสา ปน เทวตาย อธิปฺปายวเสนาห **“สุขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต”**ติฯ กิเลสวตฺถุเหตุกตฺตา เสสปททฺวยสฺส กิญฺจาปิ สพฺพํ สํสารทุกฺขํ กิเลสเหตุกํ, วิเสสโต ปน ปาปธมฺมา อปายูปปตฺติํ นิพฺพเตฺตนฺตีติ อาห – **“กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฎฺฐานภาวโต”**ติฯ **อุปสํหรมานา**ติ อุปเนนฺตา อุปฺปาเทนฺตาฯ มนุสฺสชาติโกปิ ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนตาย ทุกฺขพหุโล เปโต วิยาติ **มนุสฺสเปโต**ฯ มนุสฺสชาติโกปิ วุตฺตรูโป อนตฺถปาติโต ปเรหิ หิํสิโต สมาโน เนรยิโก วิยาติ **มนุสฺสเนรยิโก**ฯ

ผเลน รุกฺขโต **ผลํ** ปาเตโนฺต วิยฯ **ตเถว นวหากาเรหี**ติ ยถา ตีสุ กาเลสุ นาสมรณเภทนวเสน ปุตฺติมา ปุตฺตนิมิตฺตํ, ตเถว โคมา โคนิมิตฺตํ โสจติ นวปฺปกาเรหิฯ ปญฺจ กามคุโณปธีปิ นรํ โสเจนฺตีติ โยชนาฯ **ตสฺสา**ติ โย อุตฺตริ อนุคิชฺฌติ ตสฺสฯ **กามยานสฺสา**ติ ชาตกามจฺฉนฺทสฺสฯ **ชนฺตุโน**ติ สตฺตสฺสฯ **ปริหายนฺติ เจ** วินสฺสนฺติ เจฯ **สลฺลวิโทฺธวา**ติ สเลฺลน วิโทฺธ วิยฯ **รุปฺปตี**ติ วิการํ อาปชฺชติ, โสจตีติ อโตฺถฯ **นรสฺส โสจนา** โสกฆฎฺฎนปจฺจโยฯ **อุปธโย นตฺถี**ติ กามํ กิเลสาภิสงฺขารูปธโย ตาว ขีณาสวสฺส นเตฺถว มคฺคาธิคเมน นิโรธิตตฺตา, ขนฺธูปธโย ปน กถนฺติ? เตปิ ตสฺส สอุปาทิเสสกาเลปิ อฎฺฐุปฺปตฺติเหตุภูตา น สเนฺตว, อยญฺจ อนุปาทิเสสกาเลฯ เตนาห **“โส นิรุปธิ มหาขีณาสโว”**ติฯ

นนฺทติสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. นตฺถิปุตฺตสมสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ปุตฺตเปมํ ปุตฺตคฺคหเณน คหิตํ อุตฺตรปทโลเปนาติ อาห **“ปุตฺตเปมสม”**นฺติฯ **โคสมิต**นฺติ โคหิ สมํ กตํฯ เตนาห **“โคหิ สม”**นฺติฯ สูริยสฺส สมาติ **สูริยสมา**ฯ อวยวสมฺพเนฺธ เจตํ สามิวจนํฯ อวยโว เจตฺถ อาภา เอวาติ วิญฺญายติ ‘‘อนนฺตรํ อาภา’’ติ วุจฺจมานตฺตาติ อาห **“สูริยาภาย สมา”**ติอาทิฯ มโหฆภาเวน สรนฺติ สวนฺตีติ **สรา,** มหนฺตา ชลาสยาฯ **สเพฺพ เต สมุทฺทปรมา** โอริมชเนหิ อทิฎฺฐปรตีรตฺตา ตสฺสฯ

นตฺถิ อตฺตสมํ เปมนฺติ คาถาย ปฐมคาถายํ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อตฺตเปเมน สมํ เปมํ นาม นตฺถีติ อยมโตฺถฯ อนุทกกนฺตาเร ฆมฺมสนฺตาปํ อสหนฺติยา อเงฺก ฐปิตปุตฺตกํ กนฺทนฺตํ ภูมิยํ นิปชฺชาเปตฺวา ตสฺส อุปริ ฐตฺวา มตอิตฺถิวตฺถุนา ทีเปตพฺพํฯ เตนาห – **“มาตาปิตาทโย หิ ฉเฑฺฑตฺวาปิ ปุตฺตธีตาทโย”**ติฯ ตถา จาห –

‘‘สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา,
เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจิ;
เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรสํ,
ตสฺมา น หิํเส ปรมตฺตกาโม’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๑๙; อุทา. ๔๑; เนตฺติ. ๑๑๓);

ธเญฺญูน สมํ ธนํ นาม นตฺถิ, ยสฺมา ตปฺปฏิพทฺธา อาหารูปชีวีนํ สตฺตานํ ชีวิตวุตฺติฯ **ต ถารูเป กาเล**ติ ทุพฺภิกฺขกาเลฯ **เอกเทสํเยว โอภาสนฺตี**ติ เอกสฺมิํ ขเณ จตูสุ มหาทีเปสุ โอภาสํ ผริตุํ อสมตฺถตฺตา สูริยสฺสปิ, ปเคว อิตเรสํฯ โพธิสตฺตสฺส อุทยพฺพยสฺส ญาณานุภาเวน สกลชาติเขตฺตํ เอกาโลกํ อโหสีติ อาห **"ปญฺญา...เป.... สโกฺกตี"**ติฯ **ตมํ วิธมตี**ติ ปุเพฺพนิวาสญาณาทโย ปญฺญา ยตฺถ ปวตฺตนฺติ, ตมนวเสสํ พฺยาเปตฺวา เอกปฺปหาเรน ปวตฺตนโตฯ **"วุฏฺฐิยา ปน ปวตฺตมานาย ยาว อาภสฺสรภวนา"**ติ ปจฺฉาวเสน วุตฺตํฯ

นตฺถิปุตฺตสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๑๔. เขตฺตโต วิวาทา สเตฺต ตายตีติ **ขตฺติโย**ฯ **วทติ** เทวตา อตฺตโน อชฺฌาสยวเสนฯ **ทฺวิปทาทีนนฺ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน จตุปฺปทภริยปุตฺตา คหิตาฯ **พุทฺธาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาชานียสฺสุสฺสภริยสฺสวปุตฺตาฯ **ทฺวิปทานํ เสโฏฺฐ**ติ เอตฺถ ทฺวิปทานํ เอว เสโฏฺฐติ นายํ นิยโม อิจฺฉิโต, เสโฏฺฐ เอวาติ ปน อิจฺฉิโต, ตสฺมา สมฺพุโทฺธ ทฺวิปเทสุ อเญฺญสุ ตตฺถ จ อุปฺปชฺชนโต เสโฏฺฐ เอว สเพฺพสมฺปิ อุตฺตริตรสฺส อภาวโตติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เตนาห **"อุปฺปชฺชมาโน ปเนสา"**ติอาทิฯ การณาการณํ อาชานาตีติ **อาชานีโยฯ คณฺหาเปถา**ติ ยถา อุทโก น เตมิสฺสติ, เอวํ วาฬํ คณฺหาเปถฯ ''อสฺสุสฺสา''ติ เกจิ ปฐนฺติฯ **อาสุณมาโน**ติ สปฺปฏิสฺสโวหุตฺวา วจนสมฺปฏิจฺฉโกฯ

ขตฺติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สณมานสุตฺตวณฺณนา

๑๕. **ฐิเต มชฺฌนฺหิเก**ติ ปุพฺพทฺธํ นิกฺขมิตฺวา อปรทฺธํ อปฺปตฺวา ฐิตมชฺฌเนฺหฯ **สนฺนิสีเวสู**ติ ปริสฺสมวิโนทนตฺถํ สพฺพโส สนฺนิสีทเนฺตสุฯ ท-การสฺส หิ ว-การํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ เตนาห **"สนฺนิสิเนฺนสุ วิสฺสมมาเนสู"**ติฯ **สพฺพสตฺตานนฺ**ติ สเพฺพสญฺจ อาหารูปชีวิตสตฺตานํ ฆมฺมตาปเน สนฺตตฺตกายานํ **อิริยาปถทุพฺพลฺยกาโล**ติ ฐานาทิอิริยาปถสฺส อสมตฺถกาโลฯ **สณติ วิยา**ติ สทฺทํ กโรติ วิย, ยถา ตํ อณฺณมฺปิ มหาวนํ วกฺขมานนเยนฯ เตนาห **"ตปฺปฏิภาคํ นาเมต"**นฺติ **ฉิทฺทเวณุปพฺพานนฺ**ติ รนฺธชาตกีจกมหาเวฬุปพฺพานํฯ **ทุติยกํ** สหายํ อลภนฺตี อนภิรติปริตสฺสนาย เอวมาหฯ **อนปฺปกํ สุข**นฺติ วิปุลํ อุฬารํ วิเวกสุขํฯ

เอกวิหารตาย **สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส**ฯ เตน กายวิเวกํ ทเสฺสติฯ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาทิปฺปหาเนน **สนฺตจิตฺตสฺส**ฯ เตน จิตฺตวิเวกํ ทเสฺสติฯ สํสาเร ภยํ อิกฺขนโต **ภิกฺขุโน** อุภยวิเวกสมฺปนฺนสฺส, ตโต เอว อุตฺตริํ มนุสฺสธมฺมโต รติํ ลาภิโนฯ **อมานุสี รตี**ติ ภาวนารติฯ **ปุรโต**ติ ปุริมภาเคฯ **ปจฺฉโต**ติ ปจฺฉิมภาเคฯ **อปโร**ติ อโญฺญฯ **ปุรโต**ติ วา อนาคเต, อนาคตํ อารพฺภาติ อโตฺถฯ **ปจฺฉโต**ติ อตีเต อตีตํ อารพฺภ ปฏิปตฺติยา วิพาธนโตฯ **ปโร**ติ โกโธ จิตฺตปฏิทุสฺสนตายฯ น ปโรติ **อปโร,** โลโภ, โส **เจ น วิชฺชติ**ฯ เอเตน อนาคตปฺปชปฺปนาย อตีตานุโสจนาย จ อภาวํ ทเสฺสติฯ **อตีว ผาสุ ภวตี**ติ นีวรณเชฏฺฐกสฺส กามจฺฉนฺทสฺส วิคเมน วิกฺขมฺภิตนีวรณสฺส ฌานสฺส วเสน อติวิย ผาสุวิหาโร โหติฯ **เอกสฺส วสโต วเน**ติ ตณฺหาทุติยิกาภาเวน เอกสฺส อรเญฺญ วิเวกวาสํ วสโตฯ **เสสํ ตาทิสเมวา**ติ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปฐมคาถายํ วุตฺตสทิสเมวฯ

สณมานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นิทฺทาตนฺทีสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ปจฺฉิเม มาเส ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกนฺโต จตุกฺคุณํ สงฺฆาฏึ ปญฺญเปตฺวา ทกฺขิเณน ปเสฺสน สโต สมฺปชาโนติ เอตฺตกํ ปาฐํ สงฺขิปิตฺวา **“นิทฺทํ โอกฺกมิตา”**ติ วุตฺตํฯ กิริยามยจิตฺเตหิ อโวมิโสฺส ภวงฺคโสโต **อพฺยากตนิทฺทา**ฯ สา หิ ขีณาสวานํ อุปฺปชฺชนารหา, ตสฺสา ปุพฺพภาคาปรภาเคสุ…เป…. อุปฺปนฺนํ ถินมิทฺธํ อิธาธิเปฺปตา นิทฺทา, สา อขีณาสวานํ เยภุเยฺยน อนิยตกาลา, ตพฺพิธุรนิยตสพฺภาวํ ทเสฺสโนฺต **“อติจฺฉาต…เป…. อาคนฺตุกํ อาลสิย”**นฺติ อาหฯ กายาลสิยปจฺจยา วีริยสฺส ปฏิปกฺขภูตา จตฺตาโร อกุสลกฺขนฺธา **ตนฺที** นามฯ **ตนฺที**ติ สภาวนิเทฺทโสฯ **ตนฺทิยนา**ติ อาการนิเทฺทโสฯ **ตนฺทีมนตา**ติ ตนฺทีภูตจิตฺตตาฯ **อาลสฺย**นฺติ อลสภาวาหรณํฯ **อาลสฺยายิตตฺต**นฺติ อลสภาวปฺปตฺติฯ **กายวิชมฺภนา**ติ กายสฺส วินามนาฯ **อกุสลปกฺขา อุกฺกณฺฐิตตา**ติ อกุสลปกฺขิยา อนภิรติฯ **ภตฺตกิลมโถ**ติ ยถาวุตฺตสฺส ภตฺตวตฺถุกสฺส อาหารสฺส วเสน สรีเร อุปฺปชฺชนกเขโทฯ **อุปกฺกิลิโฏฺฐ**ติ ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณน อุปกฺกิลิฏฺฐจิโตฺตฯ จิตฺตสฺส อสมาหิตตฺตา **นิวาริตปาตุภาโว**ฯ อริยมคฺคสฺส โชตนํ นาม อุปฺปชฺชนเมวาติ อาห **“น โชตติ , น ปาตุภวตีติ อโตฺถ”**ติฯ น หิ อริยมโคฺค โชติอโชตินาโม ปวตฺตติฯ

มคฺคสหชาตวีริเยนาติ โลกิยโลกุตฺตรมคฺคสหชาตวีริเยนฯ มิสฺสกมโคฺค หิ อิธ อธิเปฺปโตฯ **นีหริตฺวา**ติ นีหรณเหตุฯ เหตุอโตฺถ หิ อยํ **ตฺวา**-สโทฺท ‘‘ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา’’ติ อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๗๑) วิยฯ เตน ‘‘มโคฺค วิสุชฺฌตี’’ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ‘‘อริยมคฺคํ วิสุชฺฌตี’’ติ เกจิ ปฐนฺติฯ

นิทฺทาตนฺทีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทุกฺกรสุตฺตวณฺณนา

๑๗. ทุกฺขํ ติติกฺขนฺติ **ทุตฺติติกฺขํ**ฯ ตญฺจ ทุกฺขมํ ทุสฺสหนํ อารมฺภวเสน ทุกฺกรํ, อนุยุญฺชนวเสน ทุตฺติติกฺขนฺติฯ **อพฺยเตฺตนา**ติ สามญฺญสฺส อุปการานุปกาเร ธเมฺม ชานนสมตฺถายเวยฺยตฺติยสงฺขาตาย ปญฺญาย อภาวโต น พฺยเตฺตนฯ เตนาห **“พาเลนา”**ติฯ ยสฺมึ ธเมฺม สติ สมโณติ วุจฺจติ, ตํ สามญฺญนฺติ อาห **“สมณธโมฺม”**ติฯ **อิมินา**ติ ‘‘ทุกฺกรํ ทุตฺติติกฺขญฺจ, อพฺยเตฺตน จ สามญฺญ’’นฺติ อิมินา คาถเทฺธน **อิทํ ทเสฺสตี**ติ อิทํ อิทานิ วุจฺจมานํ อตฺถชาตํ ทเสฺสติฯ **อภิทนฺต**นฺติ อภิภวนทนฺตํ, อุปริทนฺตนฺติ อโตฺถฯ โส หิ อิตรํ มุสลํ วิย อุทุกฺขลํ วิเสสโต กสฺสจิ ขาทนกาเล อภิภุยฺย วตฺตติฯ **อาธายา**ติ นิปฺปีฬนวเสเนว ฐเปตฺวาฯ **ตาลุํ อาหจฺจา**ติ ตาลุปเทสมาหนิตฺวา วิยฯ **เจตสา**ติ กุสลจิเตฺตนฯ **จิตฺต**นฺติ อกุสลจิตฺตํฯ **อภินิคฺคณฺหิตฺวา**ติ ยถา อติสมุทาจาโร น โหติ, เอวํ วิพาธนวเสน นิคฺคเหตฺวาฯ **อาปาณโกฏิก**นฺติ ปาณโกฏิปริโยสานํ, ปริชีวนฺติ อโตฺถฯ สมฺพาเธตีติ **สมฺพาโธ,** อนฺตรายิโกฯ **พหู ปริสฺสยา**ติ อโยนิโส กามวิตกฺกาทิวเสนฯ

ปชฺชติ จิตฺตเมตฺถาติ ปทํ, อารมฺมณํฯ อิริยาปถํ เอว ปทํ **อิริยาปถปทํ**ฯ

คีวา จตฺตาโร ปาทาติ **คีวปญฺจมานิ**ฯ **สโมทหนฺ**ติ วา สโมธานเหตูติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห – **“สโมทหิตฺวา วา”**ติ, สมฺมา โอธาย อโนฺต ปเวเสตฺวาติ อโตฺถฯ **สเก อารมฺมณก**

ปาเลติ โคจรชฺฌตฺตํ วทติฯ **สโมทหนฺติ** สโมทหโนฺตฯ **อนิสฺสิโต**ติ เตภูมกธเมฺมสุ กญฺจิปิ ธมฺมํ ตณฺหาทิฏฺฐาภินิเวสวเสน อนิสฺสิโตฯ **อวิหิํสมาโน** วิหิํสานิมิตฺตานํ ปชหเนนฯ **อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตนา**ติ สีลพฺยสนโต อุทฺธรณรูเป สณฺฐิเตน, กรุณายุเตฺตนาติ อโตฺถฯ เตนาห ‘‘**การุญฺญตํ ปฏิจฺจา**’’ติฯ

ทุกฺกรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. หิรีสุตฺตวณฺณนา

๑๘. **นิเสเธตี**ติ นิวาเรติ ปวตฺติตุํ น เทติฯ **ปุจฺฉติ** เทวตาฯ **อปหรโนฺต**ติ อปเนโนฺต, ยถา สเพฺพน สพฺพํ อโกฺกสวตฺถุ น โหติ, เอวํ ปริหรโนฺตติ อโตฺถฯ **พุชฺฌติ** สารถิวิธํฯ **อตฺตนิ นิปาตํ น เทติ,** อาชานีโย หิ ยุตฺตํ ปชานาติฯ อภูเตน **อภูตโกฺกเสน ปริมุโตฺต นาม นตฺถิ** พาลานญฺจ ชนานํ ปราปวาเท ยุตฺตปยุตฺตภาวโตฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘นินฺทนฺติ ตุณฺหิมาสีนํ, นินฺทนฺติ พหุภาณินํ;
> มิตภาณิมฺปิ นินฺทนฺติ, นตฺถิ โลเก อนินฺทิโต’’ติฯ (ธ. ป. ๒๒๗);

ตนุยาติ วา กติปยาฯ เตนาห ‘‘**อปฺปกา**’’ติฯ **สทา สตา**ติ หิรินิเสธภาเว การณวจนํฯ **ปปฺปุยฺยา**ติ ปตฺวา อธิคนฺตฺวาฯ วานโต นิกฺขนฺตตฺตา **นิพฺพานํ,** อสงฺขตธาตุฯ

หิรีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กุฏิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๙. **อโนฺต**ติ กุจฺฉิอพฺภนฺตเรฯ **วสนฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ วสนภาเวนฯ **กุลปเวณิ**นฺติ กุลาจารํ กุลตนฺติํฯ **สนฺตานกเฏฺฐนา**ติ กุลสนฺตติยา พนฺธนภาเวน ฯ เอวํ สพฺพปเทหิ ปุจฺฉิตตฺถสฺส อนุชานนวเสน ‘‘**เอกํสวจเน นิปาโต**’’ติ วุตฺตํฯ อาปาทิกา โปสิกา มาตุจฺฉา มหาปชาปติ มาตา เอวาติ กตฺวา ‘‘**ปหาย ปพฺพชิตตฺตา**’’ติ อวิเสสโต วุตฺตํฯ ปหาย ปพฺพชิตตฺตา นตฺถีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ ปุน มาตุกุจฺฉิวาสาทีนํ อภาววจเนเนว วฏฺฏมฺหิ พนฺธนสฺส อภาโว ทีปิโต โหตีติ น คหิโตฯ อยํ กิร เทวตา ยถา ปุถุชฺชนา พุทฺธานํ คุเณ น ชานนฺติ, เอวํ น ชานาติ, ตสฺมา ‘‘**มยา สนฺนาหํ พนฺธิตฺวา**’’ติอาทิมาหฯ

กุฏิกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ตปนภาเวน ตปโนทกตฺตา **ตโปทา**ติ ตสฺส รหทสฺส นามํฯ เตนาห ‘‘**ตโปฺตทกสฺส รหทสฺสา**’’ติฯ **ตโต**ติ นาคภวเน อุทกรหทโต ตโปทา นาม นที สนฺทติฯ สา หิ นที ภูมิตลํ อาโรหติฯ ‘‘เอทิสา ชาตา’’ติ วจนเสโสฯ **เปตโลโก**ติ โลหกุมฺภินิรยา อิธาธิเปฺปตาติ วทนฺติฯ รหทสฺส ปน อาทิโต ปพฺพตปาทวนนฺตเรสุ พหู เปตา วิหรนฺติ, สฺวายมโตฺถ **เปตวตฺถุปาฬิยา ลกฺขณสํยุเตฺตน** จ ทีเปตโพฺพฯ **ยตายน**ฺติ ยโต รหทโต อยํฯ **สาโตทโก**ติ มธุโรทโกฯ **เสโตทโก**ติ ปริสุโทฺธทโก, อนาวิโลทโกติ อโตฺถฯ **ตโต**ติ ตโปทานทิโตฯ

สมิโทฺธติ อวยวานํ สมฺปุณฺณตาย สํสิทฺธิยาว สมฺมา อิโทฺธฯ เตนาห **“อภิรูโป”**ติอาทิฯ ปธาเน สมฺมสนธมฺเม นิยุโตฺต, ตํ วา เอตฺถ อตฺถีติ **ปธานิโก**ฯ เสนาสนํ สุฏฺฐปิตทฺวารวาตปานํ, เตสํ ปิทหเนน **อุตุํ คาหาเปตฺวา**ฯ

ปุพฺพาปยมาโนติ นฺหานโต ปุพฺพภาเค วิย โวทกภาวํ อาปชฺชมาโน คเมโนฺตฯ อวตฺตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา วตฺตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ...เป.... น โอตริตพฺพ”**นฺติ ปฐมํ วุตฺตํฯ **สพฺพทิสาปโลกนํ** ยถา นฺหายนฏฺฐานสฺส มนุเสฺสหิ วิวิตฺตภาวชานนตฺถํฯ **ขาณุอาทิววตฺถาปนํ** จีวราทีนํ ฐปนตฺถํ อุทกสมีเปติ อธิปฺปาโยฯ **อุกฺกาสนํ** อมนุสฺสานํ อปคมนตฺถํฯ **อวกุชฺชฏฺฐานํ** ตงฺขเณปิ อุปริมกายสฺส อุชุกํ อวิวฏกรณตฺถํฯ **จีวรปิเฏฺฐเยว ฐเปตพฺพํ** ยตฺถ วา ตตฺถ วา อฏฺฐเปตฺวาฯ **อุทกเนฺต**ติ อุทกสมีเปฯ **สินฺนฏฺฐาน**นฺติ เสทคตปเทโสฯ **ปสาเรตพฺพํ** ตสฺส สุกฺขาปนตฺถํฯ **สํหริตฺวา ฐปนํ** ปุน สุเขน คเหตฺวา นิวาสนตฺถํฯ **นาภิปฺปมาณมตฺตํ โอตรณํ** ตาวตา อุทกปฏิจฺฉาทิลกฺขณปฺปตฺตโตฯ **วีจิํ อนุฏฺฐาเปเนฺตนา**ติอาทิ สํยตการิตาทสฺสนํฯ **นิวาสนํ ปริกฺขิปิตฺวา**ติ อนฺตรวาสกํ กฏิปฺปเทสสฺส ยถา ปริโต โหติ, เอวํ ขิปิตฺวา ปริวสิตฺวาฯ

สรีรวโณฺณปิ วิปฺปสีทิ สมฺมเทว ภาวนานุสฺสติมฺปิ วินฺทนฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **สมนํ นิคฺคเหตุ**นฺติ กิเลสวสํ คตํ อตฺตโน จิตฺตํ นิคฺคณฺหิตุํฯ **กามูปนีตา**ติ กามํ อุปคตจิตฺตาฯ อถ วา กิเลสกาเมน เถเร อุปนีตจิตฺตาฯ

อปริภุญฺชิตฺวาติ อนนุโภตฺวาฯ อนุภวิตพฺพนฺติ อตฺถโต อาปนฺนเมวาติ อาห **“ปญฺจกามคุเณ”**ติ ฯ ***ภิกฺขสี***ติ ยาจสิฯ ตญฺจ ภิกฺขาจริยวเสนาติ อาห **“ปิณฺฑาย จรสี”**ติฯ กามปริโภคครุคมนกาโล นาม วิเสสโต ปฐมโยพฺพนาวตฺถาติ อาห **“ทหรโยพฺพนกาโล”**ติฯ **โอภเคฺคนา**ติ มเชฺฌ สํภคฺคกาเยนฯ ชิณฺณกาเล หิ สตฺตานํ กฏิยํ กาโย โอภโคฺค โหติฯ

โวติ นิปาตมตฺตํ ‘‘เย หิ โว อริยา’’ติอาทีสุ วิยฯ **สตฺตาน**นฺติ สามญฺญวจนํ, น มนุสฺสานํ เอวฯ **เทหนิเกฺขปน**นฺติ กเฬวรฏฺฐปิตฏฺฐานํฯ นตฺถิ เอเตสํ นิมิตฺตนฺติ **อนิมิตฺตา,** ‘‘เอตฺตกํ อยํ ชีวตี’’ติอาทินา สญฺชานนนิมิตฺตรหิตาติ อโตฺถฯ **น นายเร**ติ น ญายนฺติฯ **อิโต ปร**นฺติ เอตฺถ **ปร**นฺติ อญฺญํ กาลํฯ เตน โอรกาลสฺสปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ ปรมายุโน โอรกาเล เอว เจตฺถ ปรนฺติ อธิเปฺปตํ ตโต ปรํ สตฺตานํ ชีวิตสฺส อภาวโตฯ **ววตฺถานาภาวโต**ติ กาลวเสน ววตฺถานาภาวโตฯ **ววตฺถาน**นฺติ เจตฺถ ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ, น อสงฺกรโต ววตฺถานํ, นิจฺฉโยวาฯ **อพฺพุทเปสี**ติอาทีสุ อพฺพุทกาโล เปสิกาโลติอาทินา กาล-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ **กาโล**ติ อิธ ปุพฺพณฺหาทิเวลา อธิเปฺปตาฯ เตนาห **ปุพฺพเณฺหปิ หี**ติอาทิ ฯ อิเธว เทเหน ปติตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อเนกปฺปการโต**ติ นคเร ชาตานํ คาเม, คาเม ชาตานํ นคเร, วเน ชาตานํ ชนปเท, ชนปเท ชาตานํ วเนติอาทินา อเนกปฺปการโตฯ **อิโต จุเตนา**ติ อิโต คติโต จุเตนฯ **อิธ** อิมิสฺสํ คติยํฯ **ยเนฺต ยุตฺตโคโณ วิยา**ติ ยถา ยเนฺต ยุตฺตโคโณ ยนฺตํ นาติวตฺตติ, เอวํ กาโล คติปญฺจกนฺติ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

อยํ กาโลติ อยํ มรณกาโลฯ **ปจฺฉิเม กาเล**ติ ปจฺฉิเม วเยฯ **ติโสฺส วโยสีมา**ติฯ ปฐมาทิกา ติโสฺส วยสฺส สีมา อติกฺกเนฺตนฯ ปุริมานํ หิ ทฺวินฺนํ วยานํ สพฺพโส สีมา อติกฺกมิตฺวา ปจฺฉิมสฺส อาทิสีมํ อติกฺกโนฺต ตถา วุโตฺตฯ **“อยญฺหิ สมณธโมฺม...เป.... น สกฺกา กาตุ”**นฺติ วตฺวา ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ตทา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **คณฺหิตุ**นฺติ ปาฬิโต อตฺถโต จ หทเย ฐปนวเสน คณฺหิตุํฯ **ปริภุญฺชิตุ**นฺติ วุตฺตธมฺมปริหรณสุขํ อนุภวิตุํฯ เอกสฺส กถนโต ปฐมํ คาถํ สุตฺตํ วา อุสฺสาเรติ, ตสฺมิํ นิฏฺฐิเต อิตโร ธมฺมกถิโก ตํเยว วิตฺถาเรโนฺต ธมฺมํ

กเถติ, อยํ **สรภาณธมฺมกถา**ฯ สุตฺตเคยฺยานุสาเรน ยาว ปริโยสานา อุสฺสารณํ **สรภญฺญ ธมฺมกถา**ฯ **"มา มํ กาโล อุปจฺจคา"**ติ วทโนฺต "สมณธมฺมสฺส กรณสฺส อยํ เม กาโล"ติ กเถติ, ตโต ปโร "ปจฺฉิมวโย อโญฺญ กาโล"ติ กเถติฯ **"กาลํ โวหํ...เป.... ตสฺมา อภุตฺวา ภิกฺขามี"**ติ วทโนฺต อตฺตนา กตํ ปฏิปตฺติญฺจ สเหตุกํ สานิสํสํ กเถติฯ

ตํ คารวการณํ สนฺธายฯ **เอต**นฺติ "อถ โข สา เทวตา ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา"ติ เอตํ วุตฺตํฯ **ทหโร ตฺวนฺติอาทิมาห** โลภาภิภูตตาย อธิคตตฺตาฯ **สพฺพสมฺปตฺติยุโตฺต**ติ โภคสมฺปทา ปริวารสมฺปทาติ สพฺพสมฺปตฺตีหิ ยุโตฺตฯ **อลงฺการปริหาร**นฺติ อลงฺการกรณํฯ **อนิกฺกีฬิตาวี**ติ อกีฬิตปุโพฺพฯ กีฬนเญฺจตฺถ กามานํ ปริโภโคติ อาห **"อภุตฺตาวี"**ติฯ **อกตกามกีโฬ**ติ อกตกามานุภวนปฺปโยโคฯ สยํ อตฺตนา เอว ทิสฺสนฺตีติ สนฺทิฏฺฐา, สนฺทิฏฺฐา **เอว สนฺทิฏฺฐิกา,** อตฺตปจฺจกฺขโต สนฺทิฏฺฐิกาฯ ปกโฏฺฐ กาโล ปโตฺต เอเตสนฺติ กาลิกา, เต **กาลิเก**ฯ

จิตฺตานนฺตรนฺติ อิจฺฉิตจิตฺตานนฺตรํ, อิจฺฉิติจฺฉิตารมฺมณาภาเวติ อโตฺถฯ เตเนวาห **"จิตฺตานนฺตรํ อิจฺฉิติจฺฉิตารมฺมณานุภวนํ น สมฺปชฺชตี"**ติอาทิฯ **จิตฺตานนฺตรํ ลทฺธพฺพตายา**ติ อนนฺตริตสมาธิจิตฺตานนฺตรํ ลทฺธพฺพผลตายฯ **สโมหิเตสุปี**ติ สมฺภเตสุปิฯ **สมฺปนฺนกามสฺสา**ติ สมิทฺธกามสฺสฯ **จิตฺตการา** รูปลาเภน, **โปตฺถการา** ปฏิมาการกา, **รูปการา** ทนฺตรูปกฏฺฐรูป-โลหรูปาทิการกาฯ **อาทิ**สเทฺทน นานารูปเวสธารีนํ นฏาทีนํ สงฺคโหฯ **เสสทฺวาเรสู**ติ เอตฺถ คนฺธพฺพมาลาการสูปการาทโย วตฺตพฺพาฯ

โสติ สมิทฺธิเตฺถโรฯ **สโมหิตสมฺปตฺตินา**ติ สงฺคาหโภคูปกรณสมฺปตฺตินาฯ **ปตฺตพฺพ ทุกฺขสฺสา**ติ กามานํ อาปชฺชนรกฺขณวเสน ลทฺธพฺพสฺส กายิกเจตสิกทุกฺขสฺสฯ **อุปายาสสฺสา**ติ ทฬฺหปริสฺสมสฺส วิรตสฺสฯ "วิสฺสาตสฺสา"ติ เกจิฯ **"ปจฺจเวกฺขณญาเณนา"**ติ เกจิ ปฐนฺติฯ อสฺมึ นาม กาเล ผลํ โหตีติ เอวํ อุทิกฺขิตโพฺพ นสฺส กาโลติ **อกาโล**ฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ นวสุ โลกุตฺตรธเมฺมสุฯ **เอหิปสฺสวิธิ**นฺติ "เอหิ ปสฺสา"ติ เอวํ ปวตฺตวิธิวจนํฯ อุปเนตโพฺพติ วา อุปเนโยฺย, โส เอว **โอปเนยฺยิโก**ฯ **วิญฺญูหี**ติ วิทูหิ ปฏิวิทฺธสเจฺจหิฯ เต เอกํสโต อุคฺฆฏิตญฺญูอาทโย โหนฺตีติ อาห **"อุคฺฆฏิตญฺญูอาทีหี"**ติฯ "ปจฺจตฺต"นฺติ เอตสฺส ปติอตฺตนีติ ภุมฺมวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพติ อาห **"อตฺตนิ อตฺตนี"**ติฯ

สพฺพปเทหิ สมฺพโนฺธติ "กถํ อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย, กถํ อกาลิโก"ติอาทินา สเพฺพหิ ปเจฺจกํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ

นโวติ ตรุโณ น จิรวโสฺสฯ เย ภิกฺขุโนวาทกลกฺขณปฺปตฺตา, เต สนฺธาย **"วีสติวสฺสโต ปฏฺฐาย เถโร"**ติ วุตฺตํฯ อิธ สาสนํ นาม สิกฺขตฺตยสงฺคหํ ปิฏกตฺตยนฺติ อาห **"ธเมฺมน หี"**ติ อาทิฯ ตตฺถ ธเมฺมน วินโย เอตฺถ วินา ทณฺฑสเตฺถหีติ **ธมฺมวินโย**ฯ ธมฺมาย วินโย เอตฺถ น อามิสตฺถนฺติ ธมฺมวินโยฯ ธมฺมโต วินโย น อธมฺมโตติ ธมฺมวินโยฯ ธโมฺม วา ภควา ธมฺมสฺสามี ธมฺมกายตฺตา, ตสฺส ธมฺมสญฺญิตสฺส สตฺถุ วินโย, น ตกฺกิกานนฺติ ธมฺมวินโยฯ ธเมฺม วินโย น อธเมฺม วินโยฯ ธโมฺม จ โส ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน สเตฺต อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ, สเพฺพ สํกิเลสโต วิเนตีติ วินโย จาติ ธมฺมวินโยฯ เตนาห **"อุภยเมฺปตํ สาสนเสฺสว นาม"**นฺติฯ

ธมฺมวินโยติ ธเมฺมน ยุโตฺต วินโยติ ธมฺมวินโย อาชญฺญรโถ วิยฯ ธโมฺม จ วินโย จาติ วา ธมฺมวินโย, ตํ **ธมฺมวินยํ**ฯ ธมฺมวินยานญฺหิ สตฺถุภาววจนโต ธมฺมวินยตฺตสํสิทฺธิ ธมฺมวินยานํ อญฺญมญฺญํ วิเสสนโตฯ อภิธเมฺมปิ วินยวจนนฺติ ธมฺมวินยทฺวยสิทฺธิ, เทสิตปญฺญตฺตว

จนโต ธมฺมวินยสิทฺธิฯ ธโมฺม จตุธา เทสิโต สนฺทสฺสน-สมาทาปน-สมุเตฺตชน-สมฺปหํสนวเสน, วินโย จตุธา ปญฺญโตฺต สีลาจารโต ปราชิตวเสนฯ ธมฺมจริยา สกวิสโย, วินยปญฺญตฺติ พุทฺธวิสโยฯ ปริยาเยน เทสิโต ธโมฺม, นิปฺปริยาเยน ปญฺญโตฺต วินโยฯ ธมฺมเทสนา อธิปฺปายตฺถปฺปธานา, วินยปญฺญตฺติ วจนตฺถปฺปธานาฯ ปรมตฺถสจฺจปฺปธาโน ธโมฺม, สมฺมุติสจฺจปฺปธาโน วินโยฯ อาสยสุทฺธิปธาโน ธโมฺม, ปโยคสุทฺธิปธาโน วินโยฯ

กิริยทฺวยสิทฺธิยา ธมฺมวินยสิทฺธิฯ ธเมฺมน หิ อนุสาสนสิทฺธิ, วินเยน โอวาทสิทฺธิฯ ธเมฺมน ธมฺมกถาสิทฺธิ, วินเยน อริยตุณฺหีภาวสิทฺธิฯ สาวชฺชทฺวยปริวชฺชนโต ธมฺมวินยสิทฺธิฯ ธเมฺมน หิ วิเสสโต ปกติสาวชฺชปริจฺจาคสิทฺธิ, วินเยน ปญฺญตฺติสาวชฺชปริจฺจาคสิทฺธิฯ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารณาสาธารณคุณทฺวยสิทฺธิฯ พหุสฺสุตสุตปสนฺนทฺวยโต ปริยตฺติ-ปริยาปุณน-ธมฺมวิหาร-วิภาคโต ธมฺมธรวินยธรวิภาคโต จ ธมฺมวินยทฺวยสิทฺธิ, สรณทฺวยสิทฺธิยา ธมฺมวินยทฺวยสิทฺธิฯ อิธ สตฺตานํ ทุวิธํ สรณํ ธโมฺม อตฺตา จฯ ตตฺถ ธโมฺม สุจิโณฺณ สรณํฯ ‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ’’นฺติ (เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒; ๑.๑๕.๓๘๕) หิ วุตฺตํฯ สุทโนฺต อตฺตาปิ สรณํ ‘‘อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ’’ติ (ธ. ป. ๑๖๐, ๓๘๐) วจนโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สรณทฺวยสิทฺธิยา ธมฺมวินยสิทฺธี’’ติฯ ตตฺถ ยตสฺส ธมฺมสิทฺธิ, ยโต จ วินยสิทฺธิ, ตทุภยํ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘ธเมฺมน เหตฺถ เทฺว ปิฏกานิ วุตฺตานิ, วินเยน วินยปิฏก’’**นฺติฯ **อธุนาอาคโต** อิทาเนว น จิรเสฺสว อุปคโตฯ

มหเนฺต ฐาเน ฐเปตฺวาติ มเหสกฺขตาทสฺสนตฺถํ อตฺตโน ปริวาเรน มหนฺตฏฺฐาเน ฐปิตภาวํ ปเวเทตฺวาฯ **มหติยา**ติ อุปสงฺกมนวนฺทนาทิวจนาปชฺชนวเสน สมาจิณฺณายฯ สเพฺพปิ กิร นิสีทนฺตา ตํ ฐานํ ฐเปตฺวาว นิสีทนฺติฯ **ถิรกรณวเสนา**ติ ทฬฺหีกรณวเสนฯ อยํ กิร เทวตา ญาณสมฺปนฺนา มานชาติกา, ตสฺมา นายํ มานํ อปฺปหาย มม เทสนํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกตีติ มานนิคฺคณฺหนตฺถํ อาทิโต ทุวิเญฺญยฺยํ กเถโนฺต ภควา ‘‘อเกฺขยฺยสญฺญิโน’’ติอาทินา ตาย ญาตุมิจฺฉิตกามานํ กาลิกาทิภาวํ, ธมฺมสฺส จ สนฺทิฏฺฐิกาทิภาวํ วิภาเวโนฺต เทฺว คาถา อภาสิฯ

อเกฺขยฺยโตติ คิหิลิงฺคปริยายนามวิเสสาทิวเสน ตถา ตถา อกฺขาตพฺพโตฯ เตนาห **‘‘กถานํ วตฺถุภูตโต’’**ติฯ **เอเตสนฺ**ติ สตฺตานํฯ **ปติฏฺฐิตา**ติ ปวตฺติตา อาสตฺตาฯ ปญฺจนฺนํ กามสงฺคาทีนํ วเสน อาสตฺตา โหนฺตุ, อิตเรสํ ปน กถนฺติ? อนิฏฺฐงฺคโตปิ หิ ‘‘อิทํ นุ โข’’ติ อาทินา กงฺขโต ตตฺถ อาสโตฺต เอว นาม อวิชหนโต, ตถา วิเกฺขปคโต วิเกฺขปวตฺถุสฺมึ, อนุสยานํ ปน อาสตฺตภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **มจฺจุโน โยคนฺ**ติ, มจฺจุพนฺธนํ, มรณธมฺมตนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา อปริญฺญาตวตฺถุกา อนตีตมรณตฺตา มจฺจุนา ยถารุจิ ปโยเชตพฺพา, ตตฺถ ตตฺถ อุปรูปริ จ ขิปิตาย อาณาย อพฺภนฺตเร เอว โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปโยคํ…เป.… อาคจฺฉนฺตี’’**ติฯ ยสฺมา เตภูมกา ธมฺมา กมนียเฏฺฐน กามา, เนสมฺปิ กาลสฺส ลทฺธพฺพตาย กาลิกตา อิธ อเกฺขยฺยวจเนน ปเวทิตาฯ เตนาห – **‘‘เอวมิมาย คาถาย กาลิกา กามา กถิตา’’**ติฯ สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา กมนียา, ยสฺมา จ กาลิกานํ กามานํ ตถาสภาวตา กถิตาฯ อยมฺปิ คาถา ตทตฺถเมว ทีเปตีติ อิมาย เต กถิตา เอว โหนฺติฯ เย จ สตฺตา ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ทิฏฺฐิตณฺหาทิวเสน ปติฏฺฐิตา ‘‘อิตฺถี, ปุริโส, อหํ, มมา’’ติ จ อภินิวิสิย กาเม ปริภุญฺชนฺติ, เต มรณํ นาติวตฺตนฺติฯ เอวเมฺปตฺถ กามานํ กาลิกโตฺถ กถิโตติ อาห **‘‘กาลิกา กามา กถิตา’’**ติฯ

อยํ ญาตปริญฺญาติ รูปารูปธเมฺม ลกฺขณาทิโต ญาเต กตฺวา ปริจฺฉินฺทนปญฺญาฯ เตนาห **‘‘เอวํ ญาตํ กตฺวา’’**ติอาทิฯ ปทฏฺฐานคฺคหเณเนว เจตฺถ เตสํ รูปารูปธมฺมานํ ปจฺจโยคหิโตติ ปจฺจยปริคฺคหสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **ตีเรติ** ตุเลติ วีมํสติฯ **ทฺวาจตฺตาลีสาย อา**

กาเรหีติ อิมินา มตฺถกปฺปตฺตํ มหาวิปสฺสนํ ทเสฺสติฯ เต ปน อาการา วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ ‘‘อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปชหตี’’ติอาทินา วิปสฺสนากฺขเณปิ เอกเทเสน ปหานํ ลพฺภเตว, อนวเสสโต ปน ปหานวเสน ปหานปริญฺญํ ทเสฺสโนฺต อาห **“อคฺคมเคฺคน …เป…. อยํ ปหานปริญฺญา”**ติฯ ตถา จ อาห **“เอวํ ตีหิ ปริญฺญาหี”**ติ อาทิฯ

อกฺขาตารนฺติ อกฺขาตพฺพํ, น อเกฺขยฺยกํฯ เตนาห **“กมฺมวเสน การก”**นฺติอาทิฯ **การก**นฺติ จ สาธนมาหฯ **น มญฺญตี**ติ วา มญฺญนํ นปฺปวเตฺตติ **อกฺขาตาร**นฺติ ขีณาสวํฯ อถ วา **ตณฺหิ ตสฺส น โหตี**ติ ตํ การณํ ตสฺส ขีณาสวสฺส น โหติ น วิชฺชติ, **เยน** ทิฎฺฐิตณฺหาทิ การเณน **อเกฺขยฺยํ** ขนฺธปญฺจกํ ‘‘ติโสฺส’’ติ วา ‘‘ผุโสฺส’’ติ วา ‘‘อิตฺถี’’ติ วา ‘‘ปุริโส’’ติ วา อภินิวิสฺส วเทยฺยาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ มนุสฺสนาคาทีหิ ปูชนียตฺตา ‘‘ยโกฺข’’ติ สพฺพ เทวานํ สาธารณวจนนฺติ เทวธีตาปิ ‘‘ยกฺขี’’ติ วุตฺตาฯ **อเกฺขยฺย**นฺติ ปหานปริญฺญาย ปหานมโคฺค, ตสฺส อารมฺมณภูตํ นิพฺพานมฺปิ คหิตํฯ **น มญฺญตี**ติ ขีณาสวสฺส อสฺส ผลปฺปตฺตีติ อาห **“นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺม กถิโต”**ติฯ

วิเสสีติ วิเสสชาติอาทิวเสน เสโยฺยติ อโตฺถฯ **เตสุ คหิเตสู**ติ เตสุ เสยฺยมานาทีสุ ตีสุ มาเนสุ คหิเตสุฯ ตโย เสยฺยมานา, ตโย สทิสมานา, ตโย หีนมานา คหิตาว โหนฺติฯ **โส ปุคฺคโล**ติ โส อปฺปหีนมญฺญนปุคฺคโลฯ **เตเนว มาเนน** เหตุภูเตนฯ **อุปฺปชฺฌคาถายา**ติ ปุริมเทฺธน ปน วตฺถุกามา วุตฺตาติ อาห **“กาลิกา กามา กถิตา”**ติฯ

วิธียติ วิสทิสากาเรน ฐปียตีติ **วิธา,** โกฎฺฐาโสฯ **กถํวิธ**นฺติ กถํ ปติฎฺฐิตํ, เกน ปกาเรน ปวตฺติตนฺติ อโตฺถฯ วิทหนโต หีนาทิวเสน วิวิเธนากาเรน ทหนโต อุปธารณโต **วิธา,** มาโนฯ **มาเนสู**ติ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํ, มานเหตูติ อโตฺถฯ **น จลตี**ติ น เวธติ อตฺตโน ปริสุทฺธปกติํ อวิชหนโตฯ

ปญฺญา “สงฺขา”ติ อาคตา, ปญฺญาติ โยนิโส ปฎิสงฺขานํฯ **สงฺขายโก**ติ สงฺกลนปทุปฺปาทนาทิ-ปิณฺฑคณนาวเสน คณโก **ปปญฺจสงฺขา**ติ มานาทิปปญฺจภาคาฯ เต เต ธมฺมา สมฺมา ยาถาวโต สงฺขายนฺติ อุปติฎฺฐนฺติ เอตายาติ **สงฺขา,** ปญฺญาฯ เอกํ เทฺวติอาทินา สงฺขานํ คณนํ ปริจฺฉินฺทนนฺติ **สงฺขา,** คณนาฯ สงฺขายติ ภาคโส กถียตีติ **สงฺขา** , โกฎฺฐาโสฯ สงฺขานํ สโตฺต ปุคฺคโลติอาทินา สญฺญาปนนฺติ **สงฺขา,** รโตฺตติอาทิ ปณฺณตฺติฯ **ขีณาสโว ชหิ ปชหิ** ราคาทีนํ สุปฺปหีนตฺตาฯ **นวเภทํ** ปเภทโต, สเงฺขปโต **ติวิธมาน**นฺติ อโตฺถฯ **นววิธ**นฺติ วา ปาเฐ นวเภทตฺตา อนุตรเภทวเสน นววิธนฺติ อโตฺถฯ ปจฺจยวิเสเสหิ อิตฺถิภาวาทิวิเสเสหิ วิเสเสน มานียติ คโพฺภ เอตฺถาติ **วิมานํ,** คพฺภาสโยฯ **น อุปคจฺฉี**ติ น อุปคมิสฺสติฯ เตนาห **“อนาคตเตฺถ อตีตวจน”**นฺติฯ ‘‘นาชฺฌคา’’ติ หิ อตีตํ ‘‘น คมิสฺสตี’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถฯ **ฉินฺทิ** อริยมคฺคสเตฺถนฯ **โอโลกยมานา** อุปปตฺตีสุฯ **สตฺตนิเวสเนสู**ติ สตฺตานํ อุปฺปชฺชนฎฺฐาเนสุฯ **โลกุตฺตรธมฺมเมว กเถสิ** อรหตฺตสฺส ปเวทิตตฺตาฯ

‘‘คาถาย อตฺถํ กเถตุํ วฎฺฎตี’’ติ อตฺถ-สโทฺท อาหริตฺวา วตฺตโพฺพฯ **อฎฺฐงฺคิกมคฺควเสนปี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สติสมฺปชญฺญํ นาม กุสลธมฺมานุโยเค การณนฺติ อาห **“ทสกุสลกมฺมปถการณ”**นฺติฯ

อฎฺฐงฺคิกมคฺควเสน จ คาถาอตฺถวจเน **อยํ** อิทานิ วุจฺจมาโน วิตฺถาร-**นโยฯ ตสฺมิํ กิร ฐาเน**ติ ตสฺมิํ กิร เทวตาย ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ วิสฺสชฺชนฎฺฐาเนฯ เทวตาย ญาณปริปากํ โอโลเกตฺ

วา อนุปุพฺพิยา กถาย สทฺธึ สามุกฺกํสิกเทสนา มหตี **ธมฺมเทสนา อโหสิฯ ญาณํ เปเสตฺวา**ติ สตฺถุเทสนาย อนุสฺสรณวเสน ปตฺตวิสุทฺธิปฏิปาฏิปวตฺตํ ภาวนาญาณํ พนฺธิตฺวาฯ **โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐายา**ติ สตฺถุเทสนาวิลาเสน อตฺตโน จ ปริปกฺกญาณตฺตา ปฐมํ ผลํ ปตฺวาฯ **เอวมาหา**ติ เอวํ ''ปาปํ น กยิรา''ติอาทิปฺปกาเรน คาถมาหฯ **องฺคํ น โหติ,** อาชีโว ยถา กุปฺปมาโน วาจากมฺมนฺตวเสน กุปฺปติ, ตถา สมฺปชฺชมาโนปีติฯ โส วาจากมฺมนฺตปกฺขิโก, ตสฺมา ตคฺคหเณน **คหิโตว โหติฯ วายามสติสมาธโย คหิตา** สมาธิกฺขนฺธสงฺคหโตฯ **สมฺมาทิฏฺฐิสมฺมาสงฺกปฺปา คหิตา** ปญฺญากฺขนฺธสงฺคหโตฯ **อนฺตทฺวยวิวชฺชนํ คหิตํ** สรูเปเนวาติ อธิปฺปาโยฯ **อิตี**ติอาทิ นิคมนํฯ

สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นนฺทนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สตฺติวโคฺค

๑.สตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๑. **เทสนาสีส**นฺติ เทสนาปเทสลกฺขณวจนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **โอมฏฺฐ**ติ อโธมุขํ กตฺวา ทินฺนปฺปหาโรฯ อิมินา เอว ปสงฺเคน ปหาเร วิภาคโต ทเสฺสตุํ **"จตฺตาโร หี"**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ **อุปริ ฐตฺวา**ติ หตฺถิอาทีนํ อุปริ ฐตฺวาฯ **อโธมุขํ ทินฺนปฺปหาโร**ติ ขคฺคกรวาลาทีนํ อโธมุขํ กตฺวา ปหตปหาโรฯ **อุมฺมฏฺฐ** วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ วิวิธปฺปหาโร **วิมฏฺฐ**ฯ **"โอมฏฺฐ คหิโต"**ติ วตฺวา ตเสฺสว คหเณ การณํ ทเสฺสตุํ **"โส หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทุคฺคนฺธกิมิอาทีนํ วเสน **อโนฺตโทโสฯ มเญฺจน สทฺธึ พนฺธิตฺวา**ติ ยสฺมึ มเญฺจ วณิกปุคฺคโล นิปโนฺน, ตตฺถ ตํ สุพนฺธํ กตฺวา ปาทฏฺฐานํ อุทฺธํ กโรเนฺตหิ สีสฏฺฐานํ อโธ กาตพฺพํฯ เตนาห **"อโธสิโร กาตโพฺพ"**ติฯ **ปริพฺพเช**ติ ปวเตฺตยฺยฯ สา ปน ปวตฺติ ภาวนาวิหาเรน ยุตฺตาติ อาห **"วิหเรยฺยา"**ติฯ

สลฺลสฺส อุพฺพหนํ **สลฺลุพฺพหนํฯ อตฺถํ ปริตฺตกํ คเหตฺวา ฐิตา** อุปมาการสฺส วิกฺขมฺภนปฺปหานสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห **"ปุนปฺปุน"**นฺติอาทิฯ **อนุพโนฺธว โหติ** สติ ปจฺจเย อุปฺปชฺชนารหโต เทวตาย กามราคปฺปหานสฺส โชติตตฺตาฯ นนุ ภควตา อนาคามิมเคฺคน เทสนา นิฏฺฐาเปตพฺพาติ? น, อิตริสฺสา ญาณพลานุรูปเทสนาย ปวเตฺตตพฺพโตฯ เวเนยฺยชฺฌาสยานุกุลญฺหิ ธมฺมํ ธมฺมสฺสามี เทเสตีติฯ

สตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ผุสติสุตฺตวณฺณนา

๒๒. **กมฺมํ อผุสนฺต**นฺติ กมฺมผสฺสํ อผุสนฺตํ, กมฺมํ อกโรนฺตนฺติ อโตฺถฯ **วิปาโก น ผุสตี**ติ วิปากผโสฺส น ผุสติ, วิปาโก น อุปฺปชฺชเตว การณสฺส อภาวโตฯ เอวํ พฺยติเรกมุเขน กมฺมวเฏฺฏน วิปากวฏฺฏํ สมฺพนฺธํ กตฺวา อตฺถํ วตฺวา อิทานิ เกวลํ กมฺมวฏฺฏวเสน อตฺถํ วทโนฺต **"กมฺมเมวา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นากโรโต กริยตี**ติ กมฺมํ อกฺพฺพโต น กยิรติ, อนภิสนฺธิกตกมฺมํ นาม นตฺถีติ อโตฺถฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ อนฺวยโต ทเสฺสตุํ **"ผุสนฺตญฺจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตโต**ติ ผุสนเหตุฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ วุตฺตเมวตฺถํ สการณํ กตฺวา ปริเวฐิตวเสน วิภูตํ กตฺ

วา ทเสฺสตุํ **“ตสฺมา ผุสนฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ธมฺมตา**ติ การกเสฺสว กมฺมวิปากานุพโนฺธ, นา การกสฺสาติ อยํ กมฺมวิปากานํ สภาโวฯ

ปเจฺจติ อุปคจฺฉติ อนุพนฺธติฯ **ปาป**นฺติ ปาปกํ กมฺมํ ผลญฺจฯ อยญฺจ อโตฺถ อรเญฺญ ลุทฺทกสฺส อุโยฺยชนาย สุนเขหิ ปริวาริยมานสฺส ภิกฺขุโน ภเยน รุกฺขํ อารุฬฺหสฺส จีวเร ลุทฺทสฺส อุปริ ปติเต ตสฺส สุนเขหิ ขาทิตฺวา มาริตวตฺถุนา ทีเปตโพฺพติฯ

ผุสติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ชฏาสุตฺตวณฺณนา

๒๓. เยน อเตฺถน ตณฺหา ‘‘ชฏา’’ติ วุตฺตา, ตเมวตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ชาลินิยา”**ติ วุตฺตํฯ สา หิ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปเภทา อตฺตโน อวยวภูตา เอว ชาลา เอติสฺสา อตฺถีติ **ชาลินี**ติ วุจฺจติฯ อิทานิสฺสา ชฏากาเรน ปวตฺตึ ทเสฺสตุํ **“สา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **รูปาทีสุ อารมฺมเณสู**ติ ตสฺสา ปวตฺติฏฺฐานมาห รูปาทิฉฬารมฺมณวินิมุตฺตสฺส ตณฺหาวิสยสฺส อภาวโตฯ **เหฏฺฐุปริยวเสนา**ติ กทาจิ รูปารมฺมเณ กทาจิ ยาว ธมฺมารมฺมณา, กทาจิ ธมฺมารมฺมเณ กทาจิ ยาว รูปารมฺมณาติ เอวํ เหฏฺฐา จ อุปริ จ ปวตฺติวเสนฯ เทสนากฺกเมน เจตฺถ เหฏฺฐุปริยตา เวทิตพฺพา, กามราคาทิวเสนปิ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สงฺขารานํ ขณิกภาวโต อปราปรุปฺปตฺติ เอตฺถ สํสิพฺพนนฺติ อาห **“ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสิพฺพนเฏฺฐนา”**ติฯ อิทํ เยน สมฺพเนฺธน **ชฏา วิยาติ ชฏา**ติ ชฏาตณฺหานํ อุปมูปเมยฺยตา, ตํทสฺสนํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ยถา ชาลินี เวฬุคุมฺพสฺส สาขา, ตาสํ สญฺจยาทโย จ อตฺตโน อวยเวหิ สํสิพฺพิตา วินทฺธา ‘‘ชฏา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ ตณฺหาปิ สํสิพฺพนสภาเวนาติฯ

อิเม สตฺตา ‘‘มม อิท’’นฺติ ปริคฺคหิตํ อตฺตนิพฺพิเสสํ มญฺญมานา อพฺภนฺตริมํ กโรนฺติฯ อพฺภนฺตรโฏฺฐ จ อโนฺต-สโทฺทติ สกปริกฺขาเรสุ อุปฺปชฺชนมานาปิ ตณฺหา ‘‘อโนฺตชฏา’’ติ วุตฺตาฯ ปพฺพชิตสฺส ปตฺตาทิ, คหฏฺฐสฺส หตฺถิอาทิ **สกปริกฺขาโร**ฯ อตฺตาติ ภวติ เอตฺถ อภิมาโนติ **อตฺตภาโว,** อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํฯ สรีรนฺติ เกจิฯ ‘‘มม อตฺตภาโว สุนฺทโร, อสุกสฺส วิย มม อตฺตภาโว ภเวยฺยา’’ติอาทินา สกอตฺตภาวาทีสุ ตณฺหาย อุปฺปชฺชนากาโร เวทิตโพฺพฯ อตฺตโน จกฺขาทีนิ **อชฺฌตฺติกายตนานิ,** อตฺตโน จ ปเรสญฺจ รูปาทีนิ **พาหิรายตนานิ,** ปเรสํ สพฺพานิ วาฯ สปรสนฺตติปริยาปนฺนานิ วา จกฺขาทีนิ **อชฺฌตฺติกายตนานิ,** ตถา รูปาทีนิ **พาหิรายตนานิ**ฯ ปริตฺตมหคฺคตภเวสุ ปวตฺติยาปิ ตณฺหาย อโนฺตชฏาพหิชฏาภาโว เวทิตโพฺพฯ กามภโว หิ กสฺสจิปิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา กตฺถจิปิ อวิมุโตฺต อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส วิเสสปจฺจโยติ ‘‘อชฺฌตฺตํ อโนฺต’’ติ จ วุจฺจติ, ตพฺพิปริยายโต รูปารูปภโว ‘‘พหิทฺธา พหี’’ติ จฯ เตนาห ภควา – ‘‘อชฺฌตฺตสํโยชโน ปุคฺคโล, พหิทฺธาสํโยชโน ปุคฺคโล’’ติ (อ. นิ. ๒.๓๗)ฯ

วิสยเภเทน ปวตฺติอาการเภเทน อเนกเภทภินฺนมฺปิ ตณฺหํ ชฏาภาวสามเญฺญน เอกนฺติ คเหตฺวา **“ตาย เอวํ อุปฺปชฺชมานาย ชฏายา”**ติ วุตฺตํฯ สา ปน ปชาติ วุตฺตสตฺตสนฺตานปริยาปนฺนา เอว หุตฺวา ปุนปฺปุนํ ตํ ชเฏนฺตี วินนฺธนฺตี ปวตฺตตีติ อาห **“ชฏาย ชฏิตา ปชา”**ติฯ ตถา หิ ปรมตฺถโต ยทิปิ อวยวพฺยติเรเกน สมุทาโย นตฺถิ, เอกเทโส ปน สมุทาโย นาม น โหตีติ อวยวโต สมุทายํ ภินฺนํ กตฺวา อุปมูปเมยฺยํ ทเสฺสโนฺต **“ยถา นาม เวฬุชฏาทีหิ...เป.... สํสิพฺพิตา”**ติ อาหฯ อิมํ ชฏนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตีสุ ธาตูสุ เอกมฺปิ อเสเสตฺวา สํสิพฺพเนน **เต**

ธาตุกํ ชเฏตฺวา ฐิตํฯ เตนสฺสา มหาวิสยตํ วิชฏนสฺส จ สุทุกฺกรภาวมาหฯ **วิชเฏตุํ โก สมโตฺถ**ติ อิมินา ‘‘วิชฏเย’’ติ ปทํ สตฺติอตฺถํ, น วิธิอตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ

เอวํ ‘‘อโนฺตชฏา’’ติอาทินา ปุโฏฺฐ อตฺถสฺส ภควา ตมตฺถํ วิสฺสเชฺชโนฺต **“สีเล ปติฏฺฐาย”**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ **สีเล**ติ กุสลสีเลฯ ตํ ปน ปาติโมกฺขสํวราทิเภเทสุ ปริสุทฺธเมว อิจฺฉิตพฺพนฺติ อาห **“จตุปาริสุทฺธิสีเล”**ติฯ

นรติ เนตีติ **นโร,** ปุริโสฯ กามํ อิตฺถีปิ ตณฺหาชฏาวิชฏเน สมตฺถา อตฺถิ, ปธานเมว ปน สตฺตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘นโร’’ติ อาห ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ, อฎฺฐกถายํ ปน อวิภาเคน ปุคฺคลปริยาโย อยนฺติ ทเสฺสตุํ **“นโรติ สโตฺต”**ติ วุตฺตํฯ วิปากภูตาย สห ปญฺญาย ภวตีติ **สปโญฺญ**ฯ ตาย หิ อาทิโต ปฏฺฐาย สนฺตานวเสน พหุลํ ปวตฺตมานาย อยํ สโตฺต สวิเสสํ สปโญฺญติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ วิปากปญฺญาปิ หิ สนฺตานวิเสเสน ภาวนาปญฺญุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติ อเหตุกทฺวิเหตุกานํ ตทภาวโตฯ **กมฺมชติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญายา**ติ กมฺมชาย ติเหตุกปฏิสนฺธิยํ ปญฺญายาติ เอวํ ติเหตุกสโทฺท ปฏิสนฺธิสเทฺทน สมฺพนฺธิตโพฺพ, น ปญฺญาสเทฺทนฯ น หิ ปญฺญา ติเหตุกา อตฺถิฯ ปฏิสนฺธิโต ปภุติ ปวตฺตมานา ปญฺญา ‘‘ปฏิสนฺธิยํ ปญฺญา’’ติ วุตฺตา ตํมูลกตฺตา, น ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปวตฺตา เอวฯ

จิเนฺตติ อารมฺมณํ อุปนิชฺฌายตีติ **จิตฺตํ,** สมาธิฯ โส หิ สาติสยํ อุปนิชฺฌานกิโจฺจฯ น หิ วิตกฺกาทโย วินา สมาธินา ตมตฺถํ สาเธนฺติ, สมาธิ ปน เตหิ วินาปิ สาเธตีติฯ ปคุณพลวภาวาปาทเนน ปจฺจเยหิ จิตฺตํ, อตฺตสนฺตานํ จิโนตีติปิ **จิตฺตํ,** สมาธิฯ ปฐมชฺฌานาทิวเสน จิตฺตวิจิตฺตตาย อิทฺธิวิธาทิจิตฺตกรเณน จ สมาธิ จิตฺตนฺติ วินาปิ ปโรปเทเสนสฺส จิตฺตปริยาโย ลพฺภเตวฯ อฎฺฐกถายํ ปน จิตฺต-สโทฺท วิญฺญาเณ นิรุโฬฺหติ กตฺวา วุตฺตํ **“จิตฺตสีเสน เหตฺถ อฎฺฐ สมาปตฺติโย กถิตา”**ติฯ ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ชานาตีติ **ปญฺญา**ฯ สา ยทิปิ กุสลาทิเภทโต พหุวิธา, ‘‘ภาวย’’นฺติ ปน วจนโต ภาเวตพฺพา อิธาธิเปฺปตาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“ปญฺญานาเมน วิปสฺสนา กถิตา”**ติฯ ยทิปิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนํ, ตํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ อตฺถิว, อาตปฺปสโทฺท วิย ปน อาตาป-สโทฺท วีริเย เอว นิรุโฬฺหติ อาห **“อาตาปีติ วีริยวา”**ติฯ ยถา กมฺมฏฺฐานํ ตาย ปญฺญาย ปริโต หรียติ ปวตฺตียติ, เอวํ สาปิ ตทตฺถํ โยคินาติ อาห **“ปาริหาริยปญฺญา”**ติฯ อภิกฺกมาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ สาตฺถกสมฺปชญฺญาทิวเสน ปริจฺฉิชฺช เนตีติ **สพฺพกิจฺจปริณายิกา**ฯ

ยสฺมา ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน คาถา ภาสิตา, ตสฺมา ปุคฺคลาธิฏฺฐานเมว อุปมํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ยถา นาม ปุริโส’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุนิสิต**นฺติ สุฏฺฐุ นิสิตํ, อติวิย ติขิณนฺติ อโตฺถฯ สตฺถสฺส นิสิตตรภาวกรณํ นิสานสิลายํ, พาหุพเลน จสฺส อุกฺขิปนนฺติ อุภยเมฺปตํ อตฺถาปนฺนํ กตฺวา อุปมา วุตฺตาติ ตทุภยํ อุปเมยฺยํ ทเสฺสโนฺต **“สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ...เป.... ปญฺญาหเตฺถน อุกฺขิปิตฺวา”**ติ อาหฯ สมาธิคุเณน หิ ปญฺญาย ติกฺขภาโวฯ ยถาห ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑)ฯ วีริยญฺจสฺสา อุปตฺถมฺภกํ ปคฺคณฺหนโตฯ **วิชเฏยฺยา**ติ วิชเฏตุํ สกฺกุเณยฺยฯ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย หิ วตฺตมานาย โยคาวจโร ตณฺหาชฏํ วิชเฏตุํ สมโตฺถ นามฯ วิชฏนเญฺจตฺถ สมุเจฺฉทวเสน ปหานนฺติ อาห – ‘‘สญฺฉิเนฺทยฺย สมฺปทาเลยฺยา’’ติฯ

มคฺคกฺขเณ ปเนส **วิชเฏติ** นาม, อคฺคผลกฺขเณ สพฺพโส **วิชฏิตชโฏ** นามฯ เตนาห ‘‘อิทานี’’ติอาทิฯ ยสฺมา ชฏาย วิชฏนํ อริยมเคฺคน, ตญฺจ โข นิพฺพานํ อาคมฺม, ตสฺมา ตํ สนฺธายาห **“ชฏาย วิชฏโนกาส”**นฺติฯ ยตฺถ ปน สา วิชฏียติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ยตฺถ นามญฺจา”**ติ

อาทิ วุตฺตํฯ **“ปฏิฆํ รูปสญฺญา จา”**ติ คาถาสุขตฺถํ สานุนาสิกํ กตฺวา นิเทฺทโส, ‘‘ปฏิฆรูปสญฺญา’’ติ วุตฺตํ โหติฯ **ปฏิฆสญฺญาวเสน กามภโว คหิโต** กามภวปริยาปนฺนตฺตา ตายฯ ปถวีกสิณาทิรูเป สญฺญา รูปสญฺญาฯ อุภยตฺถาปิ สญฺญาสีเสน จิตฺตุปฺปาทเสฺสว คหณํฯ **ภวสเงฺขเปนาติ** ภวภาเวน สงฺขิปิตพฺพตาย, ภวลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาติ อโตฺถฯ รูเป วา วิรชฺชนวเสน จ วตฺตุํ สกฺกุเณยฺยา อิธ **รูปสญฺญา**ติ วุตฺตา , เอวเมฺปตฺถ อรูปภวสฺส จ คหิตตาเวทิตพฺพาฯ **“นามญฺจ รูปญฺจา”**ติ อนวเสสโต นามรูปํ คหิตนฺติ อรูปภว-อสญฺญภวานเมฺปตฺถ คหณํ สิทฺธนฺติ อปเรฯ **ปริยาทิยนฏฺฐาเน**ติ ปริยาทิยนการเณ สพฺพโส เขปนนิมิเตฺต นิพฺพาเนฯ เตนาห **“นิพฺพานํ…เป…. ทสฺสิโต โหตี”**ติฯ

ชฏาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มโนนิวารณสุตฺตวณฺณนา

๒๔. **เอวํลทฺธิกา**ติ สพฺพถาปิ จิตฺตุปฺปตฺติ สทุกฺขา, สพฺพถาปิ อจิตฺตกภาโว เสโยฺย, ตสฺมา ยโต กุโตจิ จิตฺตํ นิวาเรตพฺพนฺติ เอวํทิฏฺฐิกา ฯ **โส**ติ สโตฺถฯ **อนิยฺยานิกกถํ กเถติ** อโยนิโส จิตฺตนิวารณํ วทนฺตีฯ **สํยตภาวํ อาคต**นฺติ ราควิเสวนาทิโต สมฺมเทว สํยตภาวํ โอตรภาวํฯ ธมฺมจริยาวเสน หิ ปวตฺตมาเนน จิเตฺต นตฺถิ อีสกมฺปิ ราคาทิวิเสวนํ, น ตสฺส สมฺปติ อายติญฺจ โกจิ อนโตฺถ สิยา, ตสฺมา ตํ มโน สพฺพโต อนวชฺชวุตฺติโต น นิวาเรตพฺพํฯ เตนาห **“ทานํ ทสฺสามี”**ติอาทิฯ **ยโต ยโต**ติ ยโต ยโต สาวชฺชวุตฺติโต อโยนิโสมนสิการโตฯ **ต**นฺติ มโน **นิวาเรตพฺพํ** อนตฺถาวหตฺตาฯ

มโนนิวารณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อรหนฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๕. **กตาวี**ติ กตวา, ปริญฺญาทิกิจฺจํ กตฺวา นิฏฺฐเปตฺวา ฐิโตติ อโตฺถฯ เตนาห **“จตูหิ มเคฺคหิ กตกิโจฺจ”**ติฯ สฺวายมโตฺถ อรหนฺติอาทิสทฺทสนฺนิธานโต วิญฺญายติฯ **เอวํ** ‘‘อหํ วทามี’’ติอาทิอากาเรน **ปุจฺฉ**ติฯ

ขนฺธาทีสุ กุสโลติ ขนฺธายตนาทีสุ สลกฺขณาทีสุ จ สมูหาทิวเสน ปวตฺติยญฺจ เฉโก ยถาภูตเวทีฯ **อุปลทฺธินิสฺสิตกถ**นฺติ อตฺตุปลทฺธินิสฺสิตกถํ หิตฺวาฯ **โวหารเภทํ อกโรโนฺต**ติ ‘‘อหํ ปรมตฺถํ ชานามี’’ติ โลกโวหารํ ภินฺทโนฺต อวินาเสโนฺต โลเก โลกสมญฺญเมว นิสฺสาย **“อหํ, มมา”ติ วเทยฺยฯ ขนฺธา ภุญฺชนฺตี**ติอาทินา โวหารเภทํ, ตตฺถ จ อาทีนวํ ทเสฺสติฯ

มาโน นาม ทิฏฺฐิยา สมธุโรฯ ตถา หิ ทุติยมคฺคาทีสุ สมฺมาทิฏฺฐิยา ปหานาภิสมยสฺส ปฏิวิปจฺจนีเก ปฏิปตฺติสิทฺธิฯ เตนาห **“ยทิ ทิฏฺฐิยา วเสน น วทติ, มานวเสน นุ โข วทตีติ จิเนฺตตฺวา”**ติฯ **วิธูปิตา**ติ สนฺตาปิตา ญาณคฺคินา ทฑฺฒาฯ เต ปน วิทฺธํสิตา นาม โหนฺตีติ อาห **“วิธมิตา”**ติฯ มมงฺการาทโย มยนฺติ สตฺตสนฺตาเนน สติ ปวตฺตนฺติ เอเตนาติ มโย, มญฺญนาฯ มโย เอว **มยตา**ติ อาห **“มยตนฺติ มญฺญน”**นฺติฯ

อรหนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปโชฺชตสุตฺตวณฺณนา

๒๖. **ทิวารตฺติ**นฺติ น อาทิโจฺจ วิย ทิวา เอว, น จนฺทิมา วิย รตฺตึ เอว, อถ โข ทิวา จ รตฺติญฺจฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ยตฺถ ยตฺถ สมฺปชฺชลิโต, ตตฺถ ตเตฺถว ปเทเส, น อาทิโจฺจ วิย จนฺทิมา วิย สกลํ มหาทิสํ ทิสนฺตราฬญฺจฯ ญาณานุภาเวน อุปฺปนฺนาโลโก **ญาณาโลโก**ติ วทนฺติฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจนฺติ ปุเพฺพ เม, ภิกฺขเว, อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาที’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๕; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ปน วจนโต มโคฺค **ญาณาโลโก**ฯ ‘‘ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺน’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๖; ปารา. ๑๒) วา วจนโต วิชฺชตฺตยาโลโก **ญาณาโลโก**ฯ ปฐมาภิสโมฺพธิยํ วิย สญฺชาตปีติวิปฺผาโร, วิเสสโต รตนฆเร สมนฺตปฏฺฐานวิจินเน สญฺชาตปีติวเสน อุปฺปนฺนสรีโรภาโส วา **ปีติอาโลโก**ฯ ตเตฺถว อุปฺปนฺนปสาทวเสน สญฺชาตอาโลโกว **ปสาทาโลโก**ฯ ธมฺมจกฺกปวตฺตเน ‘‘อญฺญาสิ วต, โภ, โกณฺฑโญฺญ’’ติ อุปฺปนฺนปสาทาโลโกติ จ วทนฺติฯ สพฺพเตฺถว สตฺถุ ธมฺมเทสนา สตฺตานํ หทยตมํ วิธมนฺตี **ธมฺมกถาอาโลโก**ฯ **สโพฺพปิ พุทฺธานํ ปาตุภาวา อุปฺปโนฺน อาโลโก**ติ อิมินา สาวกานํ เทสนาย สญฺชาตธมฺมาโลโกปิ พุทฺธานุภาโวติ ทเสฺสติฯ

ปโชฺชตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สรสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สรณโต อวิเจฺฉทวเสน ปวตฺตนโต ขนฺธาทีนํ ปฏิปาฏิ **สรา**ฯ เตนาห **‘‘อิเม สํสารสรา’’**ติฯ **กุโต**ติ เกน การเณน, กิมฺหิ วา? เตนาห **‘‘กึ อาคมฺมา’’**ติ? **น ปติฏฺฐาติ** ปจฺจยาภาวโตฯ **อาโป**ติอาทินา ปาฬิยํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อปฺปติฏฺฐานาปเทเสน ตตฺถ กามรูปภวานํ อภาโว ทสฺสิโตฯ ตทุภยาภาวทสฺสเนน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อรูปภวสฺสปิ อภาโว ทสฺสิโตว โหติ, ยถารุตวเสน วา เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปุริมา เทฺว คหิตา, คหิตญฺจ อตฺถํ ปริคฺคเหตฺวาว ปจฺฉิมโตฺถ ปวโตฺตติฯ

สรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มหทฺธนสุตฺตวณฺณนา

๒๘. นิธียตีติ **นิธานํ**ฯ นิธาตพฺพตํ คตํ นิหิตนฺติ อโตฺถฯ **มุตฺตสาราที**ติ มุตฺตามณิเวฬุริยปวาฬรชตชาตรูปาทิฯ **สุวณฺณรชตภาชนาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน กหาปณ-ธญฺญโกฏฺฐภณฺฑาทึ สงฺคณฺหาติฯ ตมฺปิ หิ นิจฺจปริพฺพยวเสน ภุญฺชียตีติ **‘‘โภโค’’**ติ วุจฺจติฯ **อญฺญมญฺญํ อภิคิชฺฌนฺตี**ติ อญฺญมญฺญสฺส สนฺตกํ อภิคิชฺฌนฺติฯ เตนาห **‘‘ปเตฺถนฺตี’’**ติฯ **อนลงฺกตา**ติ น อลํ ปริยตฺตนฺติ เอวํ กตจิตฺตา, อตฺริจฺฉตามหิจฺฉตาหิ อภิภูตาฯ เตนาห **‘‘อติตฺตา อปริยตฺตชาตา’’**ติฯ **อุสฺสุกฺกชาเตสู**ติ ตํตํกิเจฺจ สญฺชาตอุสฺสุเกฺกสุฯ **นานากิจฺจชาเตสู**ติ นานาวิธกิเจฺจสุ, สญฺชาตนานากิเจฺจสุ วาฯ วฏฺฏคามิกปสุเตน **วฏฺฏโสตํ อนุสรเนฺตสุ**ฯ ตณฺหานิวาสตาย เคหนฺติปิ อคารนฺติปิ วุจฺจตีติ อาห **‘‘มาตุคาเมน สทฺธึ เคห’’**นฺติฯ **วิราชิยา**ติ เหตุอตฺถทีปกํ ปทนฺติ อาห **‘‘วิราเชตฺวา’’**ติ, **ตฺวา**-สโทฺทปิ จายํ เหตุอโตฺถติฯ

มหทฺธนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จตุจกฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๙. อิริยา วุจฺจติ กาเยน กตฺตพฺพกิริยา, ตสฺสา ปวตฺติฏฺฐานภาวโต **อิริยาปโถ,** คมนาทิฯ ตํ อปราปรปฺปวตฺติยา จกฺกํฯ เตนาห **"จตุจกฺกนฺติ จตุอิริยาปถ"**นฺติฯ **นวทฺวารนฺ**ติ กรชกาโย อธิปฺเปโตฯ โส จ เกสาทิอสุจิปริปูโรติ อาห **"ปุณฺณนฺติ อสุจิปูร"**นฺติฯ **ตณฺหาย สํยุตฺตนฺ**ติ ตณฺหาสหิตํฯ เตน น เกวลํ สภาวโต **เอว,** อถ โข นิสฺสิตธมฺม จ อสุจึ ทเสฺสติฯ มาตุกุจฺฉิสงฺขาเต อสุจิปงฺเก ชาตตฺตา **ปงฺกชาตํ,** เกสาทิอสุจิปงฺกชาตตฺตา จ **ปงฺกชาตํฯ ยาตฺรา**ติ อปคโมฯ เตน สภาวโต นิสฺสิตธมฺมโต จ อสุจิสภาวโต กายโต กถํ อปคโม สิยาติ ปุจฺฉติฯ เตนาห **"เอตสฺสา"**ติอาทิฯ

นหนเฏฺฐน พนฺธนเฏฺฐน นทฺธีติ อุปนาโห อิธาธิเปฺปโตติ อาห "นทฺธินฺติ อุปนาห"นฺติฯ โส ปน อิโต ปุพฺพกาเล โกโธติ อาห **"ปุพฺพกาเล"**ติอาทิ ฯ **ปาฬินิทฺทิเฏฺฐ**ติ อุปนาหอิจฺจาทิเก อิธ ปาฬิยํ นิทฺทิเฏฺฐ **กิเลเส ฐเปตฺวา อวเสสา** ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทโย สตฺต กิเลสา ทุมฺมจยตาย วรตฺตา วิยาติ **วรตฺตาติ เวทิตพฺพา**ฯ อารมฺมณคฺคหณสภาวโต **เอโก** เอเวส ธมฺโม, ปวตฺติ-อาการเภเทน ปน **อิจฺฉนเฏฺฐน** ปตฺถนเฏฺฐน **อิจฺฉา, ลุพฺภนเฏฺฐน** คิชฺฌนเฏฺฐน **โลโภ**ติ วุโตฺตฯ **ปฐมุปฺปตฺติกา**ติ เอกสฺมึ อารมฺมเณ, วาเร วา ปฐมํ อุปฺปนฺนาฯ **อปราปรุปฺปตฺติโก**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานโกฯ **อลทฺธปตฺถนา** อปฺปฏิลทฺธวตฺถุมฺหิ อาสตฺติ โลโภฯ **อุปฺปาเฏตฺวา**ติ สสนฺตานโต อุทฺธริตฺวาฯ

จตุจกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เอณิชงฺฆสุตฺตวณฺณนา

๓๐. เอณิมิคสฺส วิยาติ เอณิมิคสฺส ชงฺฆา วิยฯ อวยวีสมฺพเนฺธ หิ อิทํ สามิวจนํฯ ปิณฺฑิมํสสฺส ปริโต สมสณฺฐิตตฺตา **สุวฏฺฏิตชโงฺฆฯ กิสนฺ**ติ ถูลภาวปฏิเกฺขปปราโชตนา, น สุฏฺฐุ กิสภาวทีปนปราติ อาห **"อถูลํ สมสรีร"**นฺติฯ **อาตเปน มิลาตนฺ**ติ ตปสา มิลาตกายํ อินฺทฺริยสนฺตาปนภาวโตฯ เตเนวาห – **"ตโป มิลาต"**นฺติอาทิ, ตถา จาห ปาฬิยํ **"อปฺปาหารํ อโลลุป"**นฺติฯ ยถา "วีรสฺส ภาโว วีริย"นฺติ วีรภาเวน วีริยํ ลกฺขียติ, เอวํ วีริยสมฺภเวน วีรภาโวติ อาห **"วีรนฺติ วีริยวนฺต"**นฺติฯ "จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว"ติ (เถรคา. ๙๘๓; มิ. ป. ๖.๕.๑๐) ธมฺมเสนาปติวุตฺตนิยาเมน ปริมิตโภชิตาย อปฺปาหารตา **โภชเนมตฺตญฺญุตาฯ "มิตาหาร"**นฺติ วตฺวา ปุน ปริจฺฉินฺนกาลโภชิตายปิ อปฺปาหารตํ ทเสฺสโนฺต **"วิกาล...เป.... ปริตฺตาหาร"**นฺติ อาหฯ **จตูสุ ปจฺจเยสุ โลลุปฺปวิรหิตํ** โพธิมูเล **เอว** สพฺพโส โลลุปฺปสฺส ปหีนตฺตาฯ "จตูสุ ปจฺจเยสู"ติ หิ อิมินาว สพฺพตฺถ โลลุปฺปวิคโม ทีปิโตวาติฯ **รสตณฺหาปฏิเกฺขโป วา เอส** "อปฺปาหาร"นฺติ วตฺวา "อโลลุป"นฺติ วุตฺตตฺตาฯ "สีหํ วา"ติ เอตฺถ เอกจรสโทฺท วิย อิว-สโทฺท อตฺถโต "นาค"นฺติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา, สมฺพนฺธิตพฺพติ อาห – **"เอกจรํ สีหํ วิย, เอกจรํ นาคํ วิยา"**ติฯ **เอกจรา อปฺปมตฺตา** เอกีกตายฯ

ปญฺจกามคุณวเสน รูปํ คหิตํ เตสํ รูปสภาวตฺตาฯ **มเนน นามํ คหิตํ** มนสฺส นามสภาวตฺตาฯ **อวินิภุตฺตธเมฺม**ติ อวินาภาวธเมฺม คเหตฺวาฯ **อาทิ**-สเทฺทน อายตนธาตุอาทโย คหิตาฯ กามคุณคฺคหเณน เหตฺถ รูปภาวสามเญฺญน ปญฺจ วตฺถูนิ คหิตาเนว โหนฺติ, มโนคหเณน ธมฺมายตนํ, เอวํ ทฺวาทสายตนานิ คหิตานิ โหนฺติฯ อิมินา นเยน ธาตุอาทีนมฺปิ คหิตตา โยเชตพฺพาฯ เตนาห **"ปญฺจกฺขนฺธาทิวเสนเปตฺถ ภุมฺมํ โยเชตพฺพ"**นฺติฯ **เอตฺถา**ติ ปาฬิยํฯ กามวตฺถุ **ภุมฺมํ**ฯ

เอณิชงฺฆสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺติวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สตุลฺลปกายิกวโคฺค

๑. สพฺภิสุตฺตวณฺณนา

๓๑. สตํ สาธูนํ สรณคมนสีลาทิเภทสฺส ธมฺมสฺส อุลฺลปนโต, อตฺตโน วา ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติยา ตสฺส ธมฺมสฺส อุลฺลปนโต กถนโต สตุลฺลปา, เทวตา, ตาสํ กาโย สมูโห, ตตฺถ ภวาติ **สตุลฺลปกายิกา**ฯ เตนาห **“สตํ ธมฺม”**นฺติอาทิฯ **สมาทานวเสน อุลฺลเปตฺวา,** น วณฺณนากถนมเตฺตน **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ตาสํ เทวตานํ สตุลฺลปกายิกภาเวฯ **อิทํ วตฺถู**ติ อิทํ การณํฯ **สมุทฺทวาณิชา**ติ สํยตฺติกาฯ **ขิตฺตสรเวเคนา**ติ ขิยามุตฺตสรสทิสเวเคน, สีฆโอเฆนาติ อโตฺถฯ อุปฺปตตีติ อุปฺปาโตฯ อุปฺปาเต ภวํ พฺยสนํ **อุปฺปาติกํฯ ปติฎฺฐา**ติ หิตปติฎฺฐาฯ ปรโลเก หิตสุขาวหํ **อภยการณํฯ ชงฺฆสต**นฺติ มนุสฺสสตํฯ ชงฺฆาสีเสน หิ มนุเสฺส วทติ สหจาริภาวโตฯ **อคฺคเหสิ** ปญฺจสีลานิฯ อาสนฺนานาสเนฺนสุ อาสนฺนเสฺสว ปฐมํ วิปจฺจนโต **“อาสนฺนกาเล คหิตสีลํ นิสฺสายา”**ติ วุตฺตํฯ **ฆฏาวเสนา**ติ สมูหวเสนฯ

สพฺภีติ สาธูหิฯ เต หิ สปรหิตสาธนโต ปาสํสตาย สนฺตคุณตาย จ สโนฺตติ วุจฺจติฯ เตปน ยสฺมา ปณฺฑิตลกฺขเณหิ สมนฺนาคตา โหนฺติ, ตสฺมา **“ปณฺฑิเตหี”**ติ อาหฯ **สมาเสถา**ติ สํวเสถาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยติ อาห **“สพฺพอิริยาปเถ”**ติอาทิฯ **มิตฺตสนฺถว**นฺติ เมตฺติสนฺธานํฯ สตฺตานํ หิเตสิตาลกฺขณา หิ เมตฺติ, สา จ ญาณสหิตา ญาณปุพฺพงฺคมาวาติ มิตฺตสนฺถโว อสํกิลิโฎฺฐ, อิตโร สํกิลิโฎฺฐติ อาห **“น เกนจิ สทฺธึ กาตโพฺพ”**ติฯ **สทฺธมฺม**นฺติ ทิฎฺฐธมฺมิกาทิหิตาวหํ สุนฺทรธมฺมํฯ **เสโยฺย**ติ หิตวฑฺฒนตาทิ วุตฺตนฺติ อาห **“วฑฺฒี”**ติฯ

สตํ สาธูนํ, ปณฺฑิตานนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ตปฺปฏิโยควิสยตฺตา อญฺญ-สทฺทสฺส วุตฺตํ **“อญฺญโต อนฺธพาลโต”**ติฯ โสกนิมิตฺตํ โสกการณํ อุตฺตรปทโลเปน อิธ โสกสเทฺทน คหิตนฺติ อาห **“โสกวตฺถูน”**นฺติอาทิฯ **โสกวตฺถูนิ** นาม โจราทโย อจฺฉินฺทนาทิวเสน ปเรสํ โสกกรณโตฯ **โสกานุคตา** โสกปฺปตฺตาฯ

เถรสฺสาติ สํกิจฺจเตฺถรสฺสฯ อตฺตโน ภคินิยา เชฎฺฐตฺตา **“ตุเมฺห”**ติ อาหฯ อยํ ‘‘อิธ โจรา ปฏิปชฺชึสู’’ติ อเมฺห ติณายปิ น มญฺญตีติ จิเนฺตตฺวา **เอกเจฺจ “มาเรม น”นฺติ อาหํสุฯ** กรุณาย **เอกเจฺจ “วิสฺสเชฺชมา”**ติ อาหํสุฯ **มเนฺตตฺวา**ติ ภาเสตฺวาฯ

อหุ อโหสิ, ภูตปุพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อรญฺญสฺมึ พฺรหาวเน**ติ ตาทิเส พฺรหาวเน, มหารเญฺญ นิวาสีติ อโตฺถ **เจโต**ติ พฺยาโธฯ **กูฎานี**ติ วากฺราทโยฯ **โอเฑฺฑตฺวา**ติ สเชฺชตฺวาฯ **สสก**นฺติ เปลกํ **อุพฺพิคฺคา**ติ ภีตตสิตาฯ **เอกรตฺติ**นฺติ เอกรเตฺตเนวฯ **ธนชานี**ติ ปริพฺพยวเสน อทฺธิเกหิ ลทฺธพฺพธนโต หานิ, ‘‘สมณมฺปิ นาม หนฺติ, กึ อเมฺหสุ ลชฺชิสฺสตี’’ติ อทฺธิกานํ อนาคมนโต เอกทิวสํ ลทฺธพฺพปริพฺพยมฺปิ น ลภิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

ญาตโยปิ มาตาปิตุภาตุภคินิอาทิเก ญาตเกฯ เต กิร อธิมุตฺตสฺส ภคินิยา สนฺติกํ อุปคจฺฉนฺตา อนฺตรามเคฺค เตน สมาคตา, อธิมุโตฺต สจฺจวาจํ อนุรกฺขโนฺต โจรภยํ เตสํ นาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ **“เตสมฺปี”**ติอาทิฯ ตํ นิสฺสาย ปพฺพชิตตฺตา **“อธิมุตฺตสามเณรสฺส สนฺติเก”**ติ วุตฺตํ, น อุปสมฺปทาจริโย หุตฺวาฯ เตนาห **“อตฺตโน อเนฺตวาสิเก กตฺวา”**ติฯ สจฺจานุรกฺขเณน อนุตฺตรคุณาธิคเมน จ **ญาติมเชฺฌ วิโรจติ**ฯ

สาตตนฺติ สตตํฯ ส-สทฺทสฺส หิ อิธ สาภาโว ยถา ''สาราโค''ติอาทีสุฯ สาตภาโว วา **สาตต**นฺติ อาห **''สุขํ วา''**ติฯ **การเณนา**ติ เตน เตน การเณนฯ สพฺพาสํ ตาสํ วจนํ สุภาสิตํ, ภควโต ปน อุกฺกํสคตํ สุภาสิตเมวฯ สฺวายมโตฺถ ตํตํคาถาปเทเนว วิญฺญายตีติ ตํ นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **''น เกวล''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตน สปฺปุริสูปสํเสวสทฺธมฺมาภิโยโค ยถา สตฺตานํ วฑฺฒิยา ปญฺญาปฏิลาภสฺส เอกนฺติกํ การณํ, เอวํ โสกปจฺจเย สติ วิโสกภาวสฺส, ญาติมเชฺฌ โสภาย, สุคติคมนสฺส, จิรํ สุขฏฺฐานสฺส, วฏฺฏทุกฺขโมจนสฺสปิ อญฺญาสาธารณํ โหตีติ วุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺภิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มจฺฉริสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ปมชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปลทฺธิ **ปมาโท**ฯ เตน เอกนฺตโต สติรหิตา โหนฺตีติ วุตฺตํ **''สติวิปฺปวาสลกฺขเณนา''**ติฯ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทโย เจตฺถ ปมาเทเนว สงฺคหิตาฯ อิทานิ ยถา มจฺฉริยนิมิตฺตญฺจ ปมาทนิมิตฺตญฺจ ทานํ น ทียติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''เอกโจฺจ หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริกฺขยํ คมิสฺสตี**ติ โภคปริหานึ คมิสฺสติฯ **ขิฑฺฑาทีติ อาทิ**-สเทฺทน มณฺฑนวิภูสนฉณนกฺขตฺตกิจฺจพฺยสนาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ยสทายก**นฺติ กิตฺติยสสฺส ปริวารยสสฺส จ ทายกํฯ **สิรีทายก**นฺติ โสภคฺคทายกํฯ **สมฺปตฺติทายก**นฺติ กุลโภครูปโภคสมฺปทาหิ สมฺปตฺติทายกํฯ **ปุญฺญ**นฺติ วา อิธ ปุญฺญผลํ ทฏฺฐพฺพํ ''เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๘๐) วิยฯ **อตฺถิ ทานสฺส ผล**นฺติ เอตฺถ เทยฺยธมฺมสฺส อนวฏฺฐิตตํ พหุลสาธารณตํ, ตํ ปหาย คมนียตํ , ตพฺพิสยาย ปีติยา สาวชฺชตํ, ทานธมฺมสฺส อนญฺญสาธารณตํ อนุคามิกตํ, ตพฺพิสยาย ปีติยา อนวชฺชตํ, โลภาทิปาปธมฺมานํ วิโนทนํ, เสสปุญฺญานํ อุปนิสฺสยญฺจ ชานเนฺตนาติ วตฺตพฺพํฯ

ตํเยว พาลนฺติ โย มจฺฉรี, ตเมวฯ อทานสีลา **พาลา**ฯ เอกโจฺจ ธนสฺส ปริโภคปริกฺขยภเยน อตฺตนาปิ น ปริภุญฺชติ อติโลภเสฏฺฐิ วิยาติ อาห **''อิธโลกปรโลเกสู''**ติฯ

ยสฺมา เอกโจฺจ อทานสีโล ปุริโส อทฺธิเก ทิสฺวา ปสฺสโนฺตปิ น ปสฺสติ, เตสํ กถํ สุณโนฺตปิ น สุโณติ, สยํ กิญฺจิ น กเถติ, อทาตุกมฺยตาถเมฺภ พทฺโธ โหติ, ตสฺมา ตตฺถ มตลิงฺคานิ อุปลพฺภนฺติเยวาติ อาห **''อทานสีลตาย มรเณน มเตสู''**ติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ทานมตฺตเมว คเหตฺวา มเตนสฺส สมตํ ทเสฺสตุํ **''ยถา หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทานสีลสฺส ปน อมตลิงฺคานิ วุตฺตวิปริยายโต เวทิตพฺพานิฯ **วช**นฺติ ปุถุเตฺต เอกวจนํ, ตสฺมา วจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **''สหวชนฺตา''**ติฯ ทานสีลาทิธโมฺม ปุราตโน, น อชฺชตโนติ สนนฺตโน, โส เอเตสุ อตฺถีติ **สนนฺตนา,** ปณฺฑิตา, เตสํ ธมฺมาติ เตสํ วเสนปิ ธโมฺม **สนนฺตโน**ติ อาห **''สนนฺตนานํ วา ปณฺฑิตานํ เอส ธโมฺม''**ติฯ **อปฺปสฺมิมฺปิ เทยฺยธเมฺม** สติ **เอเก** ทานํ ททนฺติ, **เอเก** น ททนฺติ มจฺฉริภาวาฯ **สหสฺสทานสทิสา**ติ เอกาปิ ทกฺขิณา ปริจฺจาคเจตนาย อุฬารภาวโต สหสฺสทานสทิสา โหติฯ

ทุรนฺคมโนติ อสมงฺคินา อนุคนฺตุํ ทุกฺกโรฯ อนนฺคมนญฺจสฺส ธมฺมสฺส อปูรณเมวาติ อาห **''ทุปฺปูโร''**ติฯ ''ธมฺมํ จเร''ติ อยํ ธมฺมจริยา คหฏฺฐสฺส วเสน อารทฺธาติ อาห **''ทสกุสลกมฺมปถธมฺมํ จรตี''**ติฯ เตนาห **''ทารญฺจ โปส''**นฺติฯ **สมุญฺชก**นฺติ กสฺสเกหิ อตฺตนา กาตพฺพํ กตฺวา วิสฏฺฐธญฺญกรณโต ขเล อุญฺฉาจริยวเสน สมุญฺชนิอาทินา ฉฑฺฑิตธญฺญสํหรณํฯ เตนาห **''โย อปิ...เป.... สมุญฺชกํ จรตี''**ติฯ **เอเตนา**ติ สตสหสฺสสหสฺสยาคิคฺคหเณน ทสนฺนมฺปิ ภิกฺขุโกฏีนํ ปิณฺฑปาโต ทสฺสิโต โหติฯ ''ทิโนฺน''ติ ปทํ อาเนตฺวา โยชนาฯ

ทสนฺนํ วา กหาปณโกฏีนํ ปิณฺฑปาโตติ ทสนฺนํ กหาปณโกฏีนํ วินิยุญฺชนวเสน สมฺปาทิต ปิณฺฑปาโตฯ ตยิทํ สตสหสฺสํ สหสฺสยาคีนํ ทานํ เอตฺตกํ โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **สมฺมุญฺชกํ จร โนฺตปี**ติ สมฺมุญฺชกํ จริตฺวาปิ, สมฺมุญฺชกจรณเหตูติ อโตฺถฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ทารํ โปเสโนฺตปิ ธมฺมํ จรติ, อปฺปกสฺมิํ ททโนฺตปิ ธมฺมํ จรตีติ โยชนาฯ **ตถาวิธสฺสา**ติ ตาทิสสฺส ต ถาธมฺมจาริโน ยา ธมฺมจริยา, ตสฺสา กลมฺปิ นคฺฆนฺติ **เอเต สหสฺสยาคิโน** อตฺตโน สหสฺส ยาคิตายฯ **ยํ เตน ทลิเทฺทนา**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส วิวรณํฯ **สเพฺพสมฺปิ เตส**นฺติ ‘‘สตํสหสฺ สานํ สหสฺสยาคิน’’นฺติ วุตฺตานํ เตสํ สเพฺพสมฺปิฯ **อิตเรส**นฺติ ‘‘ตถาวิธสฺสา’’ติ วุตฺตปุริสโต อเญฺญสํฯ **ทสโกฏิสหสฺสทาน**นฺติ ทสโกฏิสงฺขาตํ ตโต อเนกสหสฺสเภทตาย สหสฺสทานํฯ

‘‘กลํ นคฺฆตี’’ติ อิทํ เตสํ ทานโต อิมสฺส ทานสฺส อุฬารตรภาเวน วิปุลตรภาเวน วิปุลตร ผลตาย วุตฺตนฺติ อาห **‘‘กถํ นุ โข เอตํ มหปฺผลตรนฺติ ชานนตฺถ’’**นฺติฯ ปจฺจยวิเสเสน มหตฺตํ คโตติ **มหคฺคโต,** อุฬาโรติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘วิปุลเสฺสตํ เววจน’’**นฺติฯ **สเมนา**ติ ญา เยน, ธเมฺมนาติ อโตฺถฯ **วิสเม**ติ น สเม มจฺฉริยลกฺขณปฺปเตฺตฯ **เฉตฺวา**ติ ปีเฬตฺวาฯ ตํ ปน ปีฬนํ โปถนนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โปเถตฺวา’’**ติ อาหฯ **อสฺสุมุขา**ติ ตินฺตอสฺสุมุขสมฺมิสฺสา ปรํ โร ทาเปตฺวาฯ **มหาทาน**นฺติ ยถาวุตฺตํ พหุเทยฺยธมฺมสฺส ปริจฺจชเนน มหนฺตทานํฯ **อุปฺปตฺติยา อปริสุทฺธตายา**ติ อชฺฌาสยสฺส เทยฺยธมฺมคเวสนาย จ สุทฺธตาย มลีนตฺตาฯ **อิตรํ** ธมฺมจริยา ย นิพฺพตฺติตทานํฯ **ปริตฺตทาน**นฺติ ปริตฺตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส วเสน ปริตฺตทานํฯ **อตฺตโน อุปฺ ปตฺติยา ปริสุทฺธตายา**ติ อชฺฌาสยสฺส เทยฺยธมฺมคเวสนาย จ วิสุทฺธตายฯ **เอวนฺติอาทิมา หา**ติ ‘‘เอวํ สหสฺสานํ สหสฺสยาคิน’’นฺติ อโวจฯ ตตฺถ **สหสฺสาน**นฺติ สตํสหสฺสานํฯ คาถาพนฺธ สุขตฺถํ สตคฺคหณํ น กตํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

มจฺฉริสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สาธุสุตฺตวณฺณนา

๓๓. **อุทานํ อุทาเนสี**ติ ปีติเวเคน อุคฺคิริตพฺพตาย อุทานํ อุคฺคิริ อุจฺจาเรสิฯ ตยิทํ ยสฺ มา ปีติสมุฏฺฐาปิตํ วจนํ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุทาหารํ อุทาหรี’’**ติ ฯ ยถา ปน ตํ วจนํ ‘‘อุทาน’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สทฺธายา**ติ เอตฺถ **ย**-กาโร เหตฺอโตฺถฯ ปริจฺจาค เจตนาย หิ สทฺธา วิเสสปจฺจโย อสฺสทฺธสฺส ตทภาวโตฯ **ปิ**-สโทฺท วุตฺตตฺถสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ **‘‘สาหู’’**ติ ปทํ สาธุสเทฺทน สมานตฺถํ ทฏฺฐพฺพํฯ **กถ**นฺติ ทานยุทฺธานํ วิปกฺขสภาวาติ อธิปฺปา โยฯ **เอตํ อุภย**นฺติ ทานํ ยุทฺธนฺติ อิทํ ทฺวยํฯ **ชีวิตภีรุโก**ติ ชีวิตวินาสภีรุโกฯ **ขยภีรุโก**ติ โภคกฺขยสฺส ภีรุโกฯ **วทโนฺต**ติ ชีวิเต สาลยตํ, ตโต เอว ยุชฺฌเน อสมตฺถตํ ปเวเทโนฺตฯ **เฉชฺช**นฺติ หตฺถปาทาทิเฉโทฯ **อุสฺสหโนฺต**ติ วีริยํ กโรโนฺตฯ **เอวํ โภเค รกฺขิสฺสามี**ติ ตถา โภเค อปริกฺขีเณ กริสฺสามีติฯ **วทโนฺต**ติ อิธ โภเคสุ โลภํ, ตโต เอว ทาตุํ อสมตฺถตํ ปเวเท โนฺตฯ **เอว**นฺติ เอวํ ชีวิตโภคนิรเปกฺขตาย ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมํ โหติฯ **สทฺธาทิสมฺปโนฺน**ติ สทฺธาธมฺมชีวิตาวีมํสาสีลาทิคุณสมนฺนาคโตฯ โส หิ เทยฺยวตฺถุโน ปริตฺตกตฺตา อปฺปกมฺปิ ททโนฺต อตฺตโน ปน จิตฺตสมฺปตฺติยา เขตฺตสมฺปตฺติยา จ พหุํ อุฬารปุญฺญํ ปวเฑฺฒโนฺต พหุ วิธํ โลภ-โทส-อิสฺสา-มจฺฉริย-ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิเภทํ ตปฺปฏิปกฺขํ อภิภวติ, ตโต เอว จ ตํ มหปฺ ผลํ โหติ มหานิสํสํฯ อฏฺฐกถายํ ปน **‘‘มเจฺฉรํ มทฺทติ’’**เจฺจว วุตฺตํ, ตสฺส ปน อุชุวิปจฺจนีกภาว โตฯ

ปรตฺถาติ ปรโลเกฯ **เอกสาฏกพฺราหฺมณวตฺถุ** อนฺวยวเสน, องฺกุรวตฺถุ พฺยติเรกวเสน วิตฺถาเรตพฺพํฯ

ธโมฺม ลโทฺธ เอเตนาติ **ธมฺมลโทฺธ,** ปุคฺคโลฯ อคฺคิอาหิตปทสฺส วิย สทฺทสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพาฯ **“อุฏฺฐาน**นฺติ กายิกํ วีริยํ, **วีริย**นฺติ เจตสิก’’นฺติ วทนฺติฯ **อุฏฺฐาน**นฺติ โภคุปฺปาเท ยุตฺตปฺปยุตฺตตาฯ **วีริย**นฺติ ตโชฺช อุสฺสาโหฯ **ยมสฺส** อาณาปวตฺติฏฺฐานํฯ **เวตรณิมฺปิ** อิตเร นิรเย จ อติกฺกมฺมฯ เต ปน อพฺพุทาทีนํ วเสน อวีจึ ทสธา กตฺวา อวเสสมหานิรเย สตฺตปิ อายุปฺปมาณเภเทน ตโย ตโย กตฺวา เอกตึสาติ วทนฺติฯ สญฺชีวาทินิรยสํวตฺตนสฺส กมฺมสฺส ติกฺขมชฺฌมุทุภาเวน ตสฺส อายุปฺปมาณสฺส ติวิธตา วิภาเวตพฺพาฯ อปเร ปน ‘‘อฏฺฐ มหานิรยา โสฬส อุสฺสทนิรยา อาทิโต จตฺตาโร สิตนิรเย เอกํ กตฺวา สตฺต สิตนิรยาติ เอวํ เอกตึส มหานิรยา’’ติ วทนฺติฯ มหานิรยคฺคหณโต อาทิโต จตฺตาโร สิตนิรยา เอโก นิรโย กโตติฯ

เตสนฺติ วิจินิตฺวา คหิตปจฺจยานํฯ **ปญฺจนวุติปาสณฺฑเภทา** ปปญฺจสูทนิสํวณฺณนายํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ทฺวีสุ วิจินเนสุฯ **ทกฺขิณาวิจินนํ อาห,** อุปมานานิ หินาม ยาวเทว อุปเมยฺยตฺถวิภาวนตฺถานิฯ เอเตน สุเขตฺตคหณโตปิ ทกฺขิเณยฺยวิจินนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปาเณสุ สํยโมติ อิมินา ทสวิธมฺปิ กุสลกมฺมปถธมฺมํ ทเสฺสติฯ ยถา หิ ‘‘ปาเณสุ สํยโม’’ติ อิมินา สตฺตานํ ชีวิตาโวโรปนโต สํยโม วุโตฺต, เอวํ เตสํ สาปเตยฺยาวหารโต ปรทารามสนโต วิสํวาทนโต อญฺญมญฺญเภทนโต ผรุสวจเนน สงฺฆฏฺฏนโต นิรตฺถกวิปฺปลปนโต ปรสนฺตกาภิชฺฌานโต อุเจฺฉทจินฺตนโต มิจฺฉาภินิเวสนโต จ สํยโม โหตีติฯ เตนาห **“สีลานิสํสํ กเถตุมารทฺธา”**ติฯ ผรุสวจนสํยโม ปเนตฺถ สรูเปเนว วุโตฺตฯ

ปรสฺส อุปวาทภเยนาติ ปาปกิริยเหตุ ปเรน อตฺตโน วตฺตพฺพอุปวาทภเยนฯ **อุปวาทภยา**ติ อุปวาทภยนิมิตฺตํฯ ‘‘กถํ นุ โข อเมฺห ปเร น อุปวเทยฺยุ’’นฺติ อาสีสนฺตา **ปาปํ น กโรนฺติฯ ธมฺมปทเมวา**ติ อสงฺขตธมฺมโกฏฺฐาโส เอว **เสโยฺย** เสโฏฺฐฯ ยสฺมา สพฺพสงฺขตํ อนิจฺจํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมํ, ตสฺมา ตทธิคมาย อุสฺสาโห กรณีโยติ ทเสฺสติฯ ปุพฺพสโทฺท กาลวิเสสวิสโยติ อาห **“ปุเพฺพ จ กสฺสปพุทฺธาทิกาเลปี”**ติอาทิฯ ปุน อกาลวิเสโส อปาฏิเยโกฺก ภุมฺมตฺถวิสโยวาติ อาห **“สเพฺพปิ วา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **สเพฺพปิ วา**ติ เอเต สเพฺพปิ กสฺสปพุทฺธาทโย โลกนาถา **สโนฺต นาม** วูปสนฺตสพฺพกิเลสสนฺตาปา สนฺตสพฺภูตคุณตฺตาฯ

สาธุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นสนฺติสุตฺตวณฺณนา

๓๔. **กมนียานี**ติ กนฺตานิฯ ตโต เอว เอตานิ **อิฏฺฐารมฺมณานิ** สุขารมฺมณานิ **รูปาทีนิ,** เต ปน วตฺถุกามา, ตทารมฺมณกิเลสกามา วาฯ **“น สนฺติ กามา มนุเชสู”**ติ เทสนาสีสเมตํ, นิจฺฉเยน กามา อนิจฺจาเยวฯ มจฺจุ ธียติ เอตฺถาติ **มจฺจุเธยฺยํ**ฯ น ปุน อาคจฺฉติ เอตฺถ ตํ **อปุนาคมนํฯ อปุนาคมนสงฺขาตํ นิพฺพานํ** อนุปคจฺฉนโตฯ **นิพฺพานํ หี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส วิวรณํฯ **พโทฺธ**ติ ปฏิพทฺธจิโตฺตฯ **ปมโตฺต**ติ โวสฺสคฺคปมาทํ อาปโนฺนฯ

ตณฺหาฉนฺทโต ชาตํ ตสฺส วิเสสปจฺจยตฺตาฯ อิจฺฉิตํ หนตีติ **อฆํ,** ทุกฺขํฯ อิธ ปน อนวเสสปริยาทานวเสน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขนฺติฯ **ฉนฺทวินยา อฆวินโย**ติ เหตุนิโรเธน หิ ผลนิโรโธ, เอวํ สอุปาทิเสสนิพฺพานํ วตฺวา **อฆวินยา ทุกฺขวินโย**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานํ วทติฯ

จิตฺรานีติ กิเลสกามาปิ เวทนาทิฏฺฐิสมฺปโยคเภเทน โหนฺติ, อาการเภเทน จ อตฺถิ สวิฆาตาวิฆาตาติ ตโต วิเสเสตุํ **“อารมฺมณจิตฺตานี”**ติ วุตฺตํฯ **สงฺกปฺปิตราโค**ติ สุภาทิวเสน สงฺกปฺปิตวตฺถุมฺหิ ราโคฯ **กิเลสกาโม กาโมติ วุโตฺต** ตเสฺสวิธ วิเสสโต กามภาวสิทฺธิโตฯ **ปสูรสฺเตฺตน วิภาเวตโพฺพ** ‘‘น เต กามา’’ติอาทินา ตสฺส วตฺถุมฺหิ อาคตตฺตาฯ อิทานิ ตมตฺถํ สเงฺขเปเนว วิภาเวโนฺต **“ปสูรปริพฺพาชโก หี”**ติอาทิมาหฯ **น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก**ติ เต เจ กามา น โหนฺติ, ยานิ โลเก จิตฺรานิ รูปาทิอารมฺมณานิฯ **เวเทสี**ติ เกวลํ สงฺกปฺปราคญฺจ กามํ กตฺวา วเทสิ เจฯ **เหหินฺตี**ติ ภเวยฺยุนฺติ อโตฺถฯ สุณโนฺต สทฺทานิ มโนรมานิ, สตฺถาปิ เต เหหิติ กามโภคีติ ปเจฺจกํ คาถา, อิธ ปน สํขิปิตฺวา ทสฺสิตาฯ ธีรา นาม ธิติสมฺปนฺนาติ อาห **“ปณฺฑิตา”**ติฯ

ตสฺสาติ โย ปหีนโกธมาโน สพฺพโส สํโยชนาติโค นามรูปสฺมึ อสชฺชโนฺต ราคาทิกิญฺจนรหิโต, ตสฺสฯ **โมฆราชา นาม เถโร** พาวรีพฺราหฺมณสฺส ปริจารกานํ โสฬสนฺนํ อญฺญตโรฯ **ยถานุสนฺธึ** อปฺปโตฺต สาวเสส-**อโตฺถ,** กิญฺจิ วตฺตพฺพํ อตฺถีติ อธิปฺปาโย ฯ สพฺพโส วิมุตฺตตฺตาว เทวมนุสฺสา นมสฺสนฺติ, เย ตํ ปฏิปชฺชนฺติฯ เตสํ กึ โหติ? กิญฺจิปิ น สิยาติ อยเมตฺถ อตฺถวิเสโส? **ทสพลํ สนฺธาเยวมาห** อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสนฯ **อนุปฏิปตฺติยาติ** ปฏิปตฺตึ อนุคนฺตฺวา ปฏิปชฺชเนนฯ **นมสฺสนฺติ** ตํ ปูเชนฺติฯ

จตุสจฺจธมฺมํ ชานิตฺวาติ เตน ปฏิวิทฺธํ จตุสจฺจธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ ตถา จ พุทฺธสุพุทฺธตาย นิเพฺพมติกา โหนฺตีติ อาห **“วิจิกิจฺฉํ ปหายา”**ติฯ ตโต ปรํ ปน อนุกฺกเมน อคฺคมคฺคาธิคเมน **สงฺคาติคาปิ** โหนฺติฯ อเสกฺขธมฺมปาริปูริยา **ปสํสิยา** วิญฺญูนํ ปสํสาปิ โหนฺตีติฯ

นสนฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุชฺฌานสญฺญิสุตฺตวณฺณนา

๓๕. อุชฺฌานวเสน ปวตฺตา สญฺญา เอเตสํ อตฺถิ, อุชฺฌานวเสน วา สญฺชานนฺตีติ **อุชฺฌานสญฺญีฯ การเย**ติ กตานํ ปริยนฺตํ การเยติ อโตฺถฯ **ปริยนฺตการิต**นฺติ ปริจฺฉินฺนการิตํ ปริมิตวจนนฺติ อโตฺถฯ ปํสุกูลาทิปฏิปกฺขเนยน **ปตฺตุณฺณทุกุลาทิ** วุตฺตํฯ **นามํ คหิต**นฺติ เอเตน ‘‘อุชฺฌานสญฺญิกา’’ติ เอตฺถ ก-สโทฺท สญฺญายนฺติ ทเสฺสติฯ

อเณฺญนาการเน ภูตนฺติ อตฺตนา ปเวทิยมานาการโต อเญฺญน อสุเทฺธน อาการเรน วิชฺชมานํ อุปลพฺภมานํ อตฺตานํฯ **วเณฺจตฺวา**ติ ปลเมฺภตฺวาฯ **ตสฺส** กุหกสฺสฯ **ตํ** จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ปริภุญฺชนํฯ **ปริชานนฺตี**ติ ตสฺส ปฏิปตฺตึ ปริจฺฉิชฺช ชานนฺติฯ **การโก**ติ สมฺมาปฏิปตฺติยา กตฺตา, สมฺมาปฏิปชฺชิตาติ อโตฺถฯ

อิทนฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, อยนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺมานุธมฺมปฏิปทา**ติ นิพฺพานธมฺมสฺส อนุจฺฉวิกตาย อนุธมฺมภูตา ปฏิปทาฯ ปฏิปกฺขวิธมเน อสิถิลตาย **ทฬฺหาฯ ภาสิตมเตฺตน จ สวนมเตฺตน จา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถฯ เตน ภาสิตสฺส สุตสฺส จ สมฺมาปฏิปตฺติวิเสสํ นิวเตฺตติฯ **โลกปริยาย**นฺติ โลกสฺส ปริวิธมนํ อุปฺปาทนิโรธวเสน สงฺขารานํ ปราวุตฺติํฯ เตนาห **“สงฺขารโลกสฺส อุทยพฺพย”**นฺติฯ สฺวายมโตฺถ สจฺจปฏิเวเธเนว โหตีติ อาห **“จตุสจฺจธมฺมญฺจ อญฺญายา”**ติ ฯ **เอวํ น กุพฺพนฺตี**ติ อตฺตนิ วิชฺชมานมฺปิ คุณํ อนาวีกโรโนฺต ‘‘ยถา ตุเมฺห วทถ, เอวํ น กุพฺพนฺตี’’ติ อวิชฺชมานตํ พฺยากโรตีติ อโตฺถฯ

อการกเมวาติ โทสํ อการกเมวฯ อจฺจยสฺส ปฏิคฺคณฺหนํ นาม อธิวาสนํ, เอวํ โส เทสเกน เทสิยมาโน ตโต วิคโต นาม โหติฯ เตนาห **“ปฏิคฺคณฺหาตูติ ขมตู”**ติฯ

สภาเวนาติ สภาวโตฯ **เอกสทิสนฺ**ติ ปเรสํ จิตฺตาจารํ ชานนฺตมฺปิ อชานเนฺตหิ สห เอกสทิสํ กโรนฺตาฯ **ปรโต**ติ ปจฺฉาฯ **กถาย อุปฺปนฺนายา**ติ ‘‘กสฺสจฺจยา น วิชฺชนฺตี’’ติอาทิกถาย ปวตฺตมานาย ‘‘ตถาคตสฺส พุทฺธสฺสา’’ติอาทินา **พุทฺธพลํ** พุทฺธานุภาวํ ทีเปตฺวาฯ **ขมิสฺสามี**ติ อจฺจยเทสนํ ปฏิคฺคณฺหิสฺสามิฯ ตปฺปฏิคฺคโห หิ อิธ ขมนนฺติ อธิเปฺปตํ, สตฺถา ปน สพฺพกาลํ ขโม เอวฯ

โกโป อนฺตเร จิเตฺต เอตสฺสาติ **โกปนฺตโร**ฯ โทโส ครุ ครุกาตโพฺพ อสฺสาติ **โทสครุ**ฯ ‘‘ปฏิมุจฺจตี’’ติ วา ปาโฐ, อยเมว อโตฺถฯ **อจฺจายิกกมฺมนฺ**ติ สหสา อนุปธาเรตฺวา กิริยาฯ **โนจิธา**ติ โน เจ อิธฯ **อิธา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อปคตํ** อปนีตํฯ โทโส โน เจ สิยา, เตน ปริยาเยน ยทิ อปราโธ นาม น ภเวยฺยาติฯ **น สเมฺมยฺยุํ** น วูปสเมยฺยุํฯ **กุสโล**ติ อนวโชฺชฯ

ธีโร สโตติ ปททฺวเยน วฏฺฏฏฺฐินฺทํ อาหฯ **โก นิจฺจเมว ปณฺฑิโต นามาติ อโตฺถ**ติ ‘‘กสฺสจฺจยา’’ติอาทิกาย ปุจฺฉาคาถาย อโตฺถฯ ทีฆมชฺฌิมสํวณฺณนาสุ ตถาคต-สโทฺท วิตฺถารโต สํวณฺณิโตติ อาห **“เอวมาทีหิ การเณหิ ตถาคตสฺสา”**ติฯ **พุทฺธตฺตาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน ‘‘โพเธตา ปชายา’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗) นิเทฺทเส อาคตการณานิ สงฺคยฺหนฺติฯ **วิโมกฺขํ** วุจฺจติ อริยมโคฺค, ตสฺส **อโนฺต** อคฺคผลํ, ตตฺถ ภวา **ปณฺณตฺติ,** ตสฺสา วเสนฯ เอวํ พุทฺธพลํ ทีเปติฯ อิทานิ ขิตฺตํ สเงฺขเปน สํหราปิตํ โหตีติ ทเสฺสติฯ

อุชฺฌานสญฺญิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สทฺธาสุตฺตวณฺณนา

๓๖. **ตตฺวสฺสา**ติ โอ-การสฺส ว-การาเทสํ อ-การสฺส จ โลปํ กตฺวา นิเทฺทโสติ อาห **“ตโต อสฺสา”**ติฯ ‘‘ตตสฺสา’’ติ วา ปาโฐ, **ตโต**ติ จ สทฺธาเหตูติ อโตฺถฯ **นานุปตนฺตี**ติ น วตฺตนฺติฯ **ปมาทํ กโรนฺตี**ติ ปมชฺชนฺติ, มิจฺฉา ปฏิปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **ลกฺขณานี**ติ อนิจฺจาทิลกฺขณานิฯ **อุปนิชฺฌายตี**ติ อุเปจฺจ ญาณจกฺขุนา เปกฺขติ, อนุปสฺสตีติ อโตฺถฯ **อาคตกิจฺจนฺ**ติ อาหตกิจฺจํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **สาเธตี**ติ อสโมฺมหปฏิเวธวเสน นิปฺผาเทติ, ตถลกฺขณํ นิโรธสจฺจํ อุปนิชฺฌายตีติ อยมโตฺถ มเคฺคปิ วตฺตโพฺพ เตน วินา อสโมฺมหปฏิเวธสฺส อสมฺภวโตฯ **กสิณารมฺมณสฺสา**ติ อิทํ ลกฺขณวจนํฯ อกสิณารมฺมณสมาปตฺติโยปิ หิ สนฺตีติฯ ยถา จ กสิณารมฺมณานิ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อวเสสานญฺจ ตทารมฺมณานํ ปจฺจเวกฺขณวเสน จิตฺตานํ, เอวํ เตน ตานิ อารมฺมณานิ คหิตานีติ ‘‘กสิณารมฺมณสฺส’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ ปรมํ อุตฺตมํ สุขนฺติ วตฺตพฺพโต **ปรมสุขํ อรหตฺตํ**ฯ

สทฺธาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สมยสุตฺตวณฺณนา

๓๗. **อุหานํ ปฏิจฺจา**ติ อุกฺกากรญฺญา ชาติสเมฺภทปริหารนิมิตฺตํ อตฺตโน วํสปริสุทฺธํ นิสฺสาย วุตฺตํ ปีติอุทาหารํ ปฏิจฺจ โคตฺตวเสน **“สกฺกา”ติ ลทฺธนามานํ**ฯ ยทิ เอโกปิ ชนปโท, กถํ พหุวจนนฺติ อาห **“รุฬฺหีสเทฺทนา”**ติฯ อกฺขรจินฺติกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย

สลิงฺควจนานิ อิจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ รุฬฺหี ยถา ‘‘อวนฺตี กุรู’’ติ, ตพฺพิเสสเน ปน ชนปทสทฺท ชาติสทฺทตาย เอกวจนเมวฯ **อโรปิเม**ติ เกนจิ น โรปิเมฯ

อาวรเณนาติ เสตุนาฯ **พนฺธาเปตฺวา**ติ ปณฺฑุปลาสปาสาณมตฺติกขณฺฑาทีหิ อาลึ ถิรํ การาเปตฺวาฯ **สสฺสานิ กาเรนฺตี**ติ เชฏฺฐมาเส กิร ฆมฺมสฺส พลวภาเวน หิมวนฺต หิมํ วิลียิตฺวา สนฺทิตฺวา อนุกฺกเมน โรหิณึ นทึ ปวิสติ, ตํ พนฺธิตฺวา สสฺสานิ กาเรนฺติฯ **‘‘ชาตึ ฆเฏฺฏตฺวา กลหํ วฑฺฒยึสู’’**ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘โกลิยกมฺมกรา วทนฺตี’’**ติ อาหฯ **นิยุตฺตอมจฺจาน**นฺติ ตสฺมึ สสฺสปริปาลนกเมฺม นิโยชิตมหามตฺตานํฯ

ตีณิ ชาตกานีติ ‘‘กุฐาริหโตฺถ ปุริโส’’ติอาทินา **ผนฺทนชาตกํ** (ชา. ๑.๑๓.๑๔ อาทโย) ‘‘ทุทฺทุภายติ ภทฺทเนฺต’’ติอาทินา **ทุทฺทุภชาตกํ,** (ชา. ๑.๔.๘๕ อาทโย) ‘‘วนฺทามิ ตํ กุญฺชรา’’ติอาทินา **ลฏุกิกชาตก**นฺติ (ชา. ๑.๕.๓๙ อาทโย) อิมานิ ตีณิ ชาตกานิฯ **เทฺว ชาตกานี**ติ –

‘‘สาธุ สมฺพหุลา ญาตี, อปิ รุกฺขา อรญฺญชา;
วาโต วหติ เอกฏฺฐํ, พฺรหนฺตมฺปิ วนปฺปติ’’นฺติฯ –

อาทินา **รุกฺขธมฺมชาตกํ** (ชา. ๑.๑.๗๔)ฯ

‘‘สโมฺมทมานา คจฺฉนฺติ, ชาลมาทาย ปกฺขิโน;
ยทา เต วิวทิสฺสนฺติ, ตทา เอหินฺติ เม วส’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๓๓) –

อาทินา **สโมฺมทมานชาตก**นฺติ อิมานิ เทฺว ชาตกานิฯ

‘‘อตฺตทณฺฑา ภยํ ชาตํ, ชนํ ปสฺสถ เมธคํ;
สํเวคํ กิตฺตยิสฺสามิ, ยถา สํวิชิตํ มยา’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๔๑) –

อาทินา **อตฺตทณฺฑสุตฺตํ**ฯ

เตนาติ ภควตาฯ **กลหกรณภาโว**ติ กลหกรณสฺส อตฺถิภาโวฯ มหาปถวิยา มหเคฺฆ ขตฺติเย กสฺมา นาเสถาติ ทเสฺสตฺวา กลหํ วูปสเมตุกาโม ภควา ปถวึ นิทสฺสนภาเวน คณฺหีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปถวี นาม กึ อคฺฆตี’’**ติอาทิมาหฯ **อฏฺฐาเน**ติ อการเณฯ **เวรํ กตฺวา**ติ วิโรธํ อุปฺปาเทตฺวาฯ ตํตํปโลภนกิริยาย ปรกฺกมนฺติโย **‘‘อุกฺกณฺฐนฺตู’’ติ สาสนํ เปเสนฺติ**ฯ **กุณาลทเหติ** กุณาลทหตีเร ปติฏฺฐายฯ **ปุจฺฉิตํ กเถสิ** อนุกฺกเมน กุณาลสกุณราชสฺส ปุจฺฉาปสเงฺคน **กุณาลชาตกํ** (ชา. ๒.๒๑.กุณาลชาตก) กเถสฺสามีติฯ **อนภิรตึ วิโนเทสิ** อิตฺถีนํ โทสทสฺสนมุเขน กามานํ อาทีนโวการสํกิเลสวิภาววเสนฯ **ปุริสปุริเสหี**ติ โกสชฺชํ วิทฺธํเสตฺวา ปุริสถามพฺรูหเนน อุตฺตมปุริเสหิ โน ภวิตุํ วฏฺฏตีติ อุปฺปนฺนจิตฺตา ฯ **อวิสฺสฏฺฐสมณกมฺมนฺตา** อปริจฺจตฺตกมฺมฏฺฐานาภิโยคาติ อโตฺถฯ **นิสีทิตุํ วฏฺฏตี**ติ ภควา จิเนฺตสีติ โยชนาฯ

ปทฺมินิยนฺติ ปทุมวเนฯ **วิกสึสุ** คุณคณวิโพเธนฯ **อยํ อิมสฺส...เป.... น กเถสี**ติ อิมินา สเพฺพปิ เต ภิกฺขู ตาวเทว ปฏิปาฏิยา อาคตตฺตา อญฺญมญฺญสฺส ลชฺชมานา อตฺตนา ปฏิลทฺธวิเสสํ ภควโต นาโรเจสุนฺติ ทเสฺสติฯ **ขีณาสวาน**นฺติอาทินา ตตฺถ การณมาหฯ

โอสฎมเตฺตติ ภควโต สนฺติกํ อุปคตมเตฺตฯ **อริยมณฺฑเล**ติ อริยปุคฺคลสมูเหฯ **ปาจีนยุคนฺธรปริเกฺขปโต**ติ ยุคนฺธรปพฺพตสฺส ปาจีนปริเกฺขปโต, น พาหิรเกหิ วุจฺจมานอุทยปพฺพตโตฯ **รามเณยฺยกทสฺสนตฺถ**นฺติ พุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตตฺตา วิเสสโต รมณียสฺส โลกสฺส รมณียภาวทสฺสนตฺถํฯ **อุลฺลงฺฆิตฺวา**ติ อุฏฺฐหิตฺวาฯ **เอวรูเป ขเณ ลเย มุหุเตฺต**ติ ยถาวุเตฺต จนฺทมณฺฑลสฺส อุฏฺฐิตกฺขเณ อุฏฺฐิตเวลายํ อุฏฺฐิตมุหุเตฺตติ อุปรูปริกาลสฺส วฑฺฒิตภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ

เตสํ ภิกฺขูนํ ชาติอาทิวเสน ภควโต อนุรูปปริวารภาวํ ทเสฺสนฺโต **“ตตฺถ”**ติอาทิมาหฯ **มหาสมฺมตสฺส วํเส อุปฺปนฺน**ติอาทิ กุลวํสสุทฺธิทสฺสนํฯ **ขตฺติยคเพฺภ ชาโต**ติ อิทํ สติปิ ชาติวิสุทฺธิยํ มาตาปิตูนํ วเสน อวิสุทฺธตา สิยาติ เตสมฺปิ ‘‘อวิสุทฺธตา นตฺถิ อิเมส’’นฺติ วิสุทฺธิทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ สติปิ จ คพฺภวิสุทฺธิยํ กตโทเสน มิสฺสกตฺตา อรชฺชารหตาปิ สิยาติ ‘‘ตมฺปิ นตฺถิ อิเมส’’นฺติ ทสฺสนตฺถํ **“ราชปพฺพชิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สามนฺตาติ สมีเปฯ **จลึสู**ติ อุฏฺฐหึสุฯ โกสมตฺตํ ฐานํ **สทฺทนฺตรํ,** ‘‘สทฺทสวนฏฺฐานเมว สทฺทนฺตร’’นฺติ อปเรฯ **ติกฺขตฺตุํ เตสฏฺฐิยา นครสหเสฺสสู**ติ ชมฺพุทีเป กิร อาทิโต มหนฺตานิ เตสฏฺฐิ นครสหสฺสานิ อุปฺปนฺนานิ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํฯ ตํ สนฺธายาห ‘‘ติกฺขตฺตุํ เตสฏฺฐิยา นครสหเสฺสสู’’ติฯ ตานิ ปน สมฺปิเณฺฑตฺวา สตสหสฺสโต ปรํ นวสหสฺสาธิกานิ อสีติสหสฺสานิฯ **นวนวุติยา โทณมุขสตสหเสฺสสู**ติ นวสตสหสฺสาธิเกสุ นวุติสตสหเสฺสสุ โทณมุเขสุฯ **โทณมุข**นฺติ จ มหานครสฺส อายุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ ปาทนครํ วุจฺจติฯ **ฉนวุติยา ปฏฺฏนโกฏิสตสหเสฺสสู**ติ ฉโกฏิสตสหสฺสอธิเกสุ นวุติโกฏิสตสหสฺสปฏฺฏเนสุฯ ตมฺพปณฺณิทีปาทิ**ฉปณฺณาสาย รตนากเรสุ**ฯ เอวํ ปน นคร-โทณมุขปฏฺฏน-รตนากราทิภาเวน กถนํ ตํตํอธิวตฺถาย วสนฺตีนํ ตาสํ เทวตานํ พหุภาวทสฺสนตฺถํฯ ยทิ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา สนฺนิปติตาฯ อถ กสฺมา ปาฬิยํ ‘‘ทสหิ จ โลกธาตูหี’’ติ? วุตฺตนฺติ อาห **“ทสสหสฺส…เป…. อธิเปฺปต”**นฺติฯ เตน สหสฺสิโลกธาตุ อิธ ‘‘เอกา โลกธาตู’’ติ เวทิตพฺพาฯ

โลหปาสาเทติ สพฺพปฐมกเต โลหปาสาเทฯ **พฺรหฺมโลเก**ติ เหฏฺฐิเม พฺรหฺมโลเกฯ ยทิ ตา เทวตา เอวํ นิรนฺตรา หุตฺวา สนฺนิปติตา, ปจฺฉา อาคตานํ โอกาโส เอว น ภเวยฺยาติ โจทนํ สนฺธายาห **“ยถา โข ปนา”**ติอาทิฯ

สุทฺธาวาสกาเย อุปฺปนฺนา **สุทฺธาวาสกายิกา**ฯ ตาสํ ปน ยสฺมา สุทฺธาวาสภูมิ นิวาสฏฺฐานํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สุทฺธาวาสวาสีน”**นฺติฯ **อาวาสา**ติ อาวาสฏฺฐานภูตาฯ เทวตา ปน โอรมฺภาคิยานํ อิตเรสญฺจ สํโยชนานํ สมุจฺฉินฺนเฏฺฐน สุโทฺธ อาวาโส วิหาโร เอเตสนฺติ **สุทฺธาวาสา**ฯ **มหาสมาคมํ ญตฺวา**ติ มหาสมาคมํ คตาติ ญตฺวาฯ

ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ โอตริ อญฺญตฺถ โอกาสํ อลภมาโนฯ เอวํ เสสาปิฯ **มณิวมฺม**นฺติ อินฺทนีลมณิมยํ กวจํฯ พุทฺธานํ อภิมุขภาโค **พุทฺธวีถิ,** สา ยาว จกฺกวาฬา **อุตฺตริตุํ น สกฺกา**ฯ **มหติยา พุทฺธวีถิยาวา**ติ พุทฺธานํ สนฺติกํ อุปสงฺกมนฺเตหิ เตหิ เทวพฺรเหฺมหิ วลญฺชิตพุทฺธวีถิยาวฯ

สมิติ สงฺคติ สนฺนิปาโต สมโย, มหนฺโต สมโย **มหาสมโย**ติ อาห **“มหาสมูโห”**ติฯ ปวทฺธํ วนํ **ปวน**นฺติ อาห **“วนสโณฺฑ”**ติฯ **เทวกายา**ติ เทวสมูหาฯ **สมาทหํสู**ติ สมาหิตํ โลกุตฺตรสมาธึ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ อกํสุฯ ตถา สมาหิตํ ปน สมาธินา นิโยชิตํ นาม โหตีติ วุตฺตํ **“สมาธินา โยเชสุ”**นฺติฯ สเพฺพสํ โคมุตฺตวงฺกาทีนํ ทูรสมุสฺสาริตตฺตา **อตฺตโน…เป…. อกรึสุ**ฯ

วินยติ อเสส เอเตหีติ **เนตฺตานิ,** โยตฺตานิฯ อวีถิปฏิปนฺนานํ อสฺสานํ วีถิปฏิปาทนํ รสฺมิคฺคหเณน โหตีติ **“โยตฺตานิ คเหตฺวา อโจเทนฺต”**ติ วตฺวา ตํ ปน อโจทนํ อวารณเมวาติ อาห **“อโจเทนฺต อวาเรนฺต”**ติฯ

ยถา ขีลํ ภิตฺติยํ, ภูมิยํ วา อาโกฏิตํ ทุนฺนีหรณํ, ยถา จ ปลิฆํ นครปฺปเวสนิวารณํ, ยถา จ อินฺทขีลํ คมฺภีรเนมิ สุนิขาตํ ทุนฺนีหรณํ, เอวํ ราคาทโย สตฺตสนฺตานโต ทุนฺนีหรณา นิพฺพานนครปฺปเวสนิวารณา จาติ เต **“ขีลํ ปลิฆํ อินฺทขีล”**นฺติ จ วุตฺตาฯ **อูหจฺจา**ติ อุทฺธริตฺวาฯ ตณฺหาเอชาย อภาเวน **อเนชา**ฯ ปรมสนฺตุฏฺฐภาเวน จาตุทฺทิสตฺตา **อปฺปฏิหตจาริกํ จรนฺติ**ฯ พุทฺธจกฺขุ-ธมฺมจกฺขุ-ทิพฺพจกฺขุ-สมนฺตจกฺขุ-ปกติจกฺขูนํ วเสน **ปญฺจหิ จกฺขูหิ**ฯ สุทนฺตา กุโตติ อาห **“จกฺขุโตปี”**ติฯ **ฉนฺทาทีหี**ติ ฉนฺทาทีนํ วเสน **น คจฺฉนฺติ** น วตฺตนฺติฯ **น อาคจฺฉนฺติ** อนุปฺปาทนโตฯ **อาคุ**นฺติ อปราธํฯ

สพฺพสํโยคาติ วิภตฺติโลเปน นิเทฺทโส, สเพฺพ สํโยเคติ อโตฺถฯ **วิสชฺชาติ** วิสชฺชิตฺวาฯ **เอวมฺปี**ติ อิมายปิ คาถาย วเสน ‘‘อาคุํ น กโรตี’’ติ ปเทฯ

คตาเสติ คตา เอวฯ **น คมิสฺสนฺติ** ปรินิฏฺฐิตสรณคมนตฺตาฯ โลกุตฺตรสรณคมนเญฺหตฺถ อธิเปฺปตํฯ เตนาห **“นิเพฺพมติกสรณคมเนน คตา”**ติฯ เต หิ นิยเมน อปายํ น คมิสฺสนฺติ, เทวกายญฺจ ปริปูเรสฺสนฺติฯ เย ปน โลกิเยน สรณคมเนน พุทฺธํ สรณํ คตา, น เต คมิสฺสนฺติ อปายํ, สติ จ ปจฺจยนฺตรสมวาเย ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตีติฯ เตนาห โส พฺรหฺมา **“เย เกจิ พุทฺธํ…เป…. ปริปูเรสฺสนฺตี”**ติฯ

สมยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สกลิกสุตฺตวณฺณนา

๓๘. **ตนฺ**ติ อุยฺยานํ สงฺขํ คตนฺติ สมฺพโนฺธฯ ธนุนา สเรน คหนฺติ โปถยนฺติ พาเธนฺตีติ **ธนุคฺคหาฯ ตํ สมฺปฏิจฺฉี**ติ ตสฺสา สิลาย เหฏฺฐาภาเคน อุคฺคนฺตฺวา สมฺปฏิจฺฉิฯ สตฺถุ ปุญฺญานุภาเวน อุปหตตฺตา สยมฺปิ ปริปตนฺตี วาตํ อุปตฺถมฺภติฯ **อภิหนิ** สตฺถารา อนาวชฺชิตตฺตาฯ ตญฺจ โข กมฺมผลวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตโต เอว **ตโต ปฏฺฐาย ภควโต อผาสุ ชาต**นฺติ เอเตนปิ อุปาทิณฺณกสรีเร นาม อนิฏฺฐาปิ สมฺผสฺสกา ปตนฺติ เอว ตถารูเปน กมฺมุนา กโตกาเสติ ทเสฺสติฯ **อยํ วิหาโร**ติ คิชฺฌกูฏวิหาโรฯ **อุชฺชงฺคโล** น กตฺตพฺพปโรฯ **วิสโม**ติ ภูมิภาควเสน วิสโมฯ สิวิกากาเรน สชฺชิโต มโญฺจ เอว **มญฺจสิวิกา**ฯ

ภุสาติ ทฬฺหาฯ **ทุกฺขา**ติ ทุกฺขมา ทุตฺติติกฺขาฯ **ขรา**ติ กกฺกสาฯ **กฏุกา**ติ อนิฏฺฐาฯ **อสาตา**ติ น สาตา อปฺปิยาฯ **น อเปฺปตี**ติ น อุเปติฯ **น อปฺปายนฺตี**ติ น ขมนฺติฯ เวทนาธิวาสนขนฺติยา สติสมฺปชญฺญยุตฺตตฺตา สพฺพสตฺตฎฺฐิตาหารสมุทยวตฺถุชาตสฺส อาทีนวนิสฺสรณานํ ปเคว สุปฺปฏิวิทิตตฺตา ยถา สมุทาจาโร จิตฺตํ นาภิภวติ, เอวํ สมฺมเทว อุปฏฺฐาปิตสติสมฺปชญฺญตฺตา วุตฺตํ **“เวทนาธิวาสน…เป…. หุตฺวา”**ติฯ **อวิหญฺญมาโน**ติ อพาธิยมาโนฯ กามํ อนิฏฺฐาย เวทนาย ผุโฏฺฐ ตาย อปีฬิยมาโน นาม นตฺถิ, ปริญฺญาตวตฺถุกตฺตา ปน ตสฺสา วเส อวตฺตมาโน ‘‘อวิหญฺญมาโน’’ติ วุโตฺตฯ เตนาห **“สมฺปริวตฺตสายิตาย เวทนานํ วสํ อคจฺฉโนฺต”**ติฯ

สีหเสยฺยนฺติ เอตฺถ สยนํ เสยฺยา, สีหสฺส วิย เสยฺยา สีหเสยฺยา, ตํ สีหเสยฺยํฯ อถ วา **สีหเสยฺยนฺ**ติ เสฏฺฐเสยฺยํ อุตฺตมเสยฺยํฯ สฺวายมตฺโถ อฏฺฐกถายเมว อาคมิสฺสติฯ ‘‘วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี’’ติ เอวํ วุตฺตา **กามโภคิเสยฺยาฯ ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิ** ทกฺขิณหตฺถสฺส สรีรคฺคหณาทิโยคกฺขมโตฯ ปุริสวเสน เจตํ วุตฺตํฯ **เอเกน ปเสฺสน สยิตุํ น สโกฺกนฺติ** ทุกฺขุปฺปตฺติโตฯ **อยํ สีหเสยฺยา**ติ อยํ ยถาวุตฺตา สีหเสยฺยาฯ **เตชุสฺสทตฺตา**ติ อิมินา สีหสฺส อภีตภาวํ ทเสฺสติฯ ภีรุกชาติกา หิ เสสมิคา อตฺตโน อาสยํ ปวิสิตฺวา อุตฺราสพหุลา สนฺตาส ปุพฺพกํ ยถา ตถา สยนฺติ, สีโห ปน อภิรุกภาวโต สโตการี ภิกฺขุ วิย สตึ อุปฏฺฐเปตฺวาว สยติฯ เตนาห **‘‘เทฺว ปุริมปาเท’’**ติอาทิฯ **ปุริมปาเท**ติ ทกฺขิณปุริมปาเท วามสฺส ปุริมปาทสฺส ฐปน วเสน เทฺว ปุริมปาเท เอกสฺมึ ฐาเน ฐเปตฺวาฯ **ปจฺฉิมปาเท**ติ เทฺว ปจฺฉิมปาเทฯ วุตฺตนเยเนว อิธาปิ เอกสฺมึ ฐาเน ฐปนํ เวทิตพฺพํฯ **ฐิโตกาสสลฺลกฺขณํ** อภีรุกภาเวเนวฯ **สีสํ ปน อุกฺขิปิตฺวา**ติอาทินา วุตฺตสีหกิริยา อนุตฺราสปพุชฺฌนํ วิย อภีรุกภาวสิทฺธา ธมฺมตาวเสเนวาติ เวทิตพฺพาฯ **สีหวิชมฺภิตวิชมฺภนํ** อติเวลํ เอกากาเรน ฐปิตานํ สรีราวยวานํ คมนาทิกิริยาสุ โยคฺคภาวาปาทนตฺถํฯ **ติกฺขตฺตุํ สีหนาทนทนํ** อเปฺปสกฺขมิคชาตปริหรณตฺถํฯ

เสติ อพฺยาวฏภาเวน ปวตฺตติ เอตฺถาติ เสยฺยา, จตุตฺถชฺฌานเมว เสยฺยา **จตุตฺถชฺฌานเสยฺยา**ฯ กึ ปเนตฺถ ตํ จตุตฺถชฺฌานนฺติ? อานาปานจตุตฺถชฺฌานํฯ ตโต หิ วุฏฺฐหิตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนุกฺกเมน อคฺคมคฺคํ อธิคนฺตฺวา ตถาคโต ชาโตติฯ ‘‘ตยิทํ ปทฏฺฐานํ นาม, น เสยฺยา, ตถาปิ ยสฺมา ‘จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมนนฺตรํ ภควา ปรินิพฺพายี’ติ **มหาปรินิพฺพาเน** (ที. นิ. ๒.๒๑๙) อาคตํฯ ตสฺมา โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ เอว **ตถาคตเสยฺยา’’**ติ เกจิฯ เอวํ สติ ปรินิพฺพานกาลิกาว ตถาคตเสยฺยาติ อาปชฺชติ; น จ ตถาคโต โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปชฺชนพหุโล วิหาสิฯ อคฺคผลวเสน ปวตฺตํ ปเนตฺถ จตุตฺถชฺฌานํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ยถา สตฺตานํ นิทฺทุปคมลกฺขณา เสยฺยา ภวงฺคจิตฺตวเสน โหติ, สา จ เนสํ ปฐมํ ชาติสมนฺวยา เยภุยฺยวุตฺติกา, เอวํ ภควโต อริยชาติสมนฺวยํ เยภุยฺยวุตฺติกํ อคฺคผลภูตํ จตุตฺถชฺฌานํ **ตถาคตเสยฺยา**ติ เวทิตพฺพาฯ **สีหเสยฺยา** นาม เสฏฺฐเสยฺยาติ อาห **‘‘อุตฺตมเสยฺยา’’**ติฯ

‘‘กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา ยถาปริเจฺฉทํ อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ เอวํ ตทา มนสิการสฺส อกตตฺตา ปาฬิยํ ‘‘อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิกริตฺวา’’ติ น วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อุฏฺฐานสญฺญนฺติ ปเนตฺถ น วุตฺต’’**นฺติฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘คิลานเสยฺยา เหสา’’**ติฯ สา หิ จิรกาลปฺปวตฺติกา โหติฯ

วิสุํ วิสุํ ราสิวเสน อนาคนฺตฺวา เอกชฺฌํ ปุญฺชวเสน อาคตตฺตา วุตฺตํ **‘‘สพฺพาปิ ตา’’**ติฯ เตนาห **‘‘สตฺตสตา’’**ติฯ **วิการมตฺตมฺปี**ติ เวทนาย อสหนวเสน ปวตฺตนาการมตฺตมฺปิฯ **สุสมฺมฏฺฐกญฺจนํ วิยา**ติ สมฺมฏฺฐสุสชฺชิตสุวณฺณํ วิยฯ

ธมฺมาลปนนฺติ อสงฺขาริกสมุปฺปนฺนสภาวาลปนํฯ สมุลฺลปิตญฺหิ อาการสมานวจนเมตํฯ นาโค วิย วาติ ปวตฺตตีติ นาคโวฯ ตสฺส ภาโว **นาควตา**ฯ วิภตฺติโลเปน เหส นิเทฺทโส, มหานาคหตฺถิสทิสตายาติ อโตฺถฯ **พฺยตฺตุปริจรณเฏฺฐนา**ติ พฺยตฺตํ อุปรูปริ อตฺตโน กิริยาจรเณนฯ **อาชานีโย**ติ สมฺมาปตติตํ **ทุกฺขํ** สหโนฺต อตฺตนา กาตพฺพกิริยํ ธีโร หุตฺวา นิตฺถารโกฯ การณาการณชานเนนาติ นิยฺยานิกานิยฺยานิกกรณญฺญาตตายฯ **เตเนวเฏฺฐนา**ติ อปฺปฏิสมเฏฺฐเนวฯ ‘‘มุโตฺต โมเจยฺย’’นฺติอาทิ **ธุรวาหเฏฺฐนฯ นิพฺพิเสวนเฏฺฐนา**ติ ราคาทิวิสวิคตภาเวนฯ

อนิยมิตาณตฺตีติ อนุเทฺทสิกํ อาณาปนํฯ สามญฺญกโตปิ สมาธิสโทฺท ปกรณโต อิธ วิเสสโตฺถติ อาห **‘‘สมาธินฺติ อรหตฺตผลสมาธิ’’**นฺติฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน สพฺพกิเลเสหิ สุฏฺฐุ

วิมุตฺตนฺติ **สุวิมุตฺตํฯ อภินตํ นาม** อารมฺมเณ อภิมุขภาเวน ปวตฺติยาฯ **อปนตํ** อปคมนวเสน ปวตฺติยา, วิมุขตายาติ อโตฺถฯ โลกิยชฺฌานจิตฺตํ วิย วิปสฺสนา วิย จ สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน ตทงฺคปฺปหานวิกฺขมฺภนปหานวเสน จ วิกฺขเมฺภตฺวา น อธิคตํ น ฐปิตํ, กิญฺจรหิ กิเลสานํ สพฺพโส ฉินฺนตายาติ อาห **“ฉินฺนตฺตา วตํ ผลสมาธินา สมาหิต”**นฺติฯ **อติกฺกมิตพฺพ**นฺติ อาจาราติกฺกมวเสน ลงฺฆิตพฺพํฯ สา ปน ลงฺฆนา อาสาทนา ฆฏฺฏนาติ อาห **“ฆเฏฺฏตพฺพ”**นฺติฯ

ปญฺจเวทา นาม – อิรุเวโท, ยชุเวโท, สามเวโท, อาถพฺพณเวโท, อิติหาโส จาติ เอวํ อิติหาสปญฺจมานํ เวทานํฯ ‘‘จร’’นฺติ วจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **“จรนฺตา”**ติ, ตปนฺตาติ อโตฺถฯ **หีนตฺตรูปา**ติ หีนาธิมุตฺติกตาย นิหีนจิตฺตสภาวาฯ วิมุตฺติกตาย อภาวโต **นิพฺพานงฺคมา น โหนฺติ**ฯ อรหตฺตาธิคมกมฺมสฺส อภพฺพตาย **ปริหีนตฺถา**ฯ **อโชฺฌตฺถฏา**ติ อภิภูตาฯ **ตาทิเสเหว สีเลหี**ติ โคสีลาทีหิฯ **พทฺธา**ติ สมาทเปตฺวา ปวตฺตนวเสน อนุพทฺธาฯ **ลูขํ ตป**นฺติ อตฺตกิลมถานุโยคํฯ ตํ ปน เอกเทเสน ทเสฺสโนฺต **“ปญฺจาตปตาปน”**นฺติอาทิมาหฯ ‘‘เอวํ ปฏิปนฺนสฺส โมโกฺข นตฺถิ, เอวํ ปฏิปนฺนสฺส วฏฺฏโต มุตฺติ อตฺถี’’ติ วทนฺตี สา อตฺตโต สาสนสฺส นิยฺยานภาโว กถิโต นาม โหตีติ อาห **“สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ กเถนฺตี”**ติฯ **อาทิ**นฺติ คาถาทฺวยํฯ

สกลิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ปฐมปชฺชุนฺนธีตุสุตฺตวณฺณนา

๓๙. **จาตุมหาราชิกสฺสา**ติ จาตุมหาราชิกกายิกสฺสฯ **ธโมฺม อนุพุโทฺธ**ติ จตุสจฺจธโมฺม ปริเญฺญยฺยาทิภาวสฺส อนุรูปโต พุโทฺธฯ **ปจฺจกฺขเมวา**ติ ปรปตฺติยา อหุตฺวา อตฺตปจฺจกฺขเมว กตฺวา ชานามิฯ ธมฺมํ ครหนฺตา นาม สทฺทโทสวเสน วา อตฺถโทสวเสน วา ครเหยฺยุนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“หีนกฺขร...เป.... โกติวา”**ติ อาหฯ สา ปน ‘‘เตสํ วิครหา ทุเมฺมธตาย มหานตฺถาวหาวา’’ติ ทเสฺสนฺตี เทวตา อาห **“ทุเมฺมธา อุเปนฺติ โรรุว”**นฺติฯ **วิสุํ โหตี**ติ อวีจิมหานิรยโต วิสุํ เอว โหติฯ **ขนฺติยา**ติ ญาณขนฺติยาฯ **อุปสเมนา**ติ ราคาทีนํ สพฺพโส วูปสเมนฯ เตนาห **“รุจฺจิตฺวา”**ติอาทิฯ

ปฐมปชฺชุนฺนธีตุสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยปชฺชุนฺนธีตุสุตฺตวณฺณนา

๔๐. **พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ นมสฺสมานา**ติ พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตญฺจ ญตฺวา ตทุภยํ นมสฺสมานาฯ ยสฺมา พุเทฺธ จ ธเมฺม จ ปสโนฺน สเงฺฆ จ ปสโนฺน เอว โหติ ตสฺส สุปฺปฏิปตฺติยา วิชานนโต, ตสฺมา โส อโตฺถ คาถาย จ-สทฺทสงฺคหิโตติ ทเสฺสโนฺต **“จ-สเทฺทน สงฺฆญฺจา”**ติ อาห **อตฺถวติโย**ติ โลกิยโลกุตฺตรอตฺถสงฺคหิตา โลกิยกุสลโลกุตฺตรมคฺคสงฺคณฺหนโตฯ **ยํ ธมฺมํ สา อภาสี**ติ ยํ ตุมฺหากํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตา, สา มหาโกกนทา อตฺตโน พลานุรูปํ อภาสิฯ **พหุนา**ติ นานปฺปกาเรนฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ **ตาทิโส**ติ ตถารูโป ตถาปฏิวิทฺธสโจฺจ อตฺถธมฺมาทีสุ กุสโล เอเกกํ ปทมฺปิ อุทาหรณเหตุนิคมนานิ นีหรโนฺต อาจิกฺขติ เทเสติ ปญฺญเปติ ปฐเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานีกโรติฯ เตนาห **“อยํ ภควา”**ติอาทิฯ เอเตน อติวิย วิตฺถารกฺขโม สุคตธโมฺมติ ทเสฺสติฯ **ปริยาปุฏ**นฺติ ปริวตฺติตํฯ เอวํ วิตฺถารกฺขมํ ธมฺมํ ยสฺมา เทวธีตา ‘‘สํขิตฺตมตฺถํ ลปยิสฺสามี’’ติ อโวจ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตสฺสตฺถ”**นฺติอาทิฯ

ทุติยปชฺชุนฺนธีตุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตุลฺลปกายิกวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อาทิตฺตวโคฺค

๑. อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๑. **สีส**นฺติ เทสนาปเทโส, เทสนาย อเญฺญสุปิ วตฺตเพฺพสุ กสฺสจิเทว สีสภาเคน อปทิสนํฯ เตนาห **“ราคาทีหิ”**ติอาทิฯ **ทาเนนา**ติ อตฺตโน สนฺตกสฺส ปเรสํ ปริจฺจชเนนฯ ตํ ปน ปริจฺจชนํ เจตนาย โหตีติ อาห **“ทานเจตนายา”**ติ **ทานปุญฺญเจตนา**ติ ทานมยา ปุญฺญเจตนา **ทายกเสฺสว โหติ** ตํสนฺตติปริยาปนฺนตฺตาฯ **นีหตภณฺฑก**นฺติ อาทิตฺตเคหโต พหินิกฺขามิตํ ภณฺฑกํฯ **เอต**นฺติ ‘‘ทินฺนํ โหตี’’ติอาทิวจนํฯ **อทินฺน**นฺติ ทานมุเข อนิยฺยาชิเต โภเคฯ ‘‘อเนฺตนา’’ติ ชีวิตสฺส อโนฺต อธิเปฺปโตติ อาห **“มรเณนา”**ติฯ มมาติ ปริคฺคหิตตฺตา **ปริคฺคหา,** โภคาฯ เตปิ เกนจิ อากาเรน วินาสํ อนุปคตา มรเณน ปหียนฺติ นามาติ วุตฺตํ **“โจราทีนํ วเสน อวินฏฺฐโภเค”**ติฯ โสภนา อคฺคภูตา รูปาทโย เอตฺถาติ สโคฺค, ตํ **สคฺคํ**ฯ

อาทิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กิํททสุตฺตวณฺณนา

๔๒. **เทฺว ตีณิ ภตฺตานิ อภุตฺวา**ติ เทฺว ตโย วาเร ภตฺตานิ อภุญฺชิตฺวาฯ **อุฏฺฐาตุํ น สโกฺกตี**ติ อุฏฺฐาตุมฺปิ น สโกฺกติ, ปเคว อญฺญํ สรีเรน กาตพฺพกิจฺจํ ทุพฺพลภาวโตฯ **ทุพฺพโลปิ หุตฺวา**ติ ภุญฺชนโต ปุเพฺพ ทุพฺพโล หุตฺวา พลสมฺปโนฺน โหติฯ เอวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ อาหารสฺส สรีเร พลวตํ อาหฯ ยสฺมา อนฺนโท ทายโก ปฏิคฺคาหกสฺส พลโท โหติ, ตสฺมา โส อายติํ อตฺตโน สรีเร พลโท อวินาสวเสน พลสฺส รกฺขโก จ โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘พลํ โข ปน ทตฺวา พลสฺส ภาคี โหตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๓๗) เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **สุรูโปปี**ติ อภิรูโปปิฯ **วิรูโป โหตี**ติ พีภจฺฉรูโป โกปีนสฺส อจฺฉนฺนตฺตาฯ **อิทญฺจ ยาน**นฺติ สามญฺญโต วุตฺตํฯ **อุปาหนา**ติ สรูปโต ทเสฺสติฯ อทุกฺขปฺปโตฺต หุตฺวา ยาติ วตฺตติ เอเตนาติ **ยาน**นฺติ ฉตฺตาทีนมฺปิ ยานภาโว วุโตฺตฯ เตนาห **“ยานโท สุขโท โหตี”**ติฯ **จกฺขุโท นาม** โหติ จกฺขุนา กาตพฺพกิเจฺจ สหการีการณภาวโต ทีปสฺสฯ

“สเพฺพสํเยว พลาทีนํ ทายโก โหตี”ติ สเงฺขปโต วุตฺตํ อตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“เทฺว ตโย คาเม”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นิสชฺชาทิวเสน ปติสฺสยิตพฺพโต **ปติสฺสโย,** วิหาโรฯ **ปกฺขิตฺตํ วิย โหติ** ปริสฺสมสฺส วิโนทิตตฺตาฯ **พหิ วิจรนฺตสฺสา**ติ ปติสฺสยํ อลภิตฺวา พหิ วิวฏงฺคเณ วิจรนฺตสฺสฯ **ฌายตี**ติ ฌายนฺตํ โหติ, กิลมตีติ อโตฺถฯ สีตุณฺหาทิวิโรธิปจฺจยวเสน สสนฺตาเน **วิสภาคสนฺตติ,** ตพฺพิปริยายโต **สภาคสนฺตติ** เวทิตพฺพาฯ สุขํ นาม ทุกฺขปจฺจยปริหารโต สุขปจฺจยุปฺปนฺนโต จ โหติ, ตทุภยํ ปติสฺสยวเสน ลภตีติ ทเสฺสโนฺต **“พหิ วิจรนฺตสฺส ปาเท”**ติอาทิมาหฯ **ธมฺมปีติสุข**นฺติ ธมฺมปจฺจเวกฺขเณน อุปฺปนฺนปีติสุขํฯ **อุปสมสุข**นฺติ กิเลสานํ วูปสเมน ปวตฺตสุขํฯ นิวาตํ ปิหิตวาตปานํ ปติสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย ฐิตสฺส อนฺธกาโร โหตีติ วุตฺตํ **“กูเป โอติโณฺณ วิย โหตี”**ติฯ เตนาห **“มญฺจปีฐาทีนิ น ปญฺญายนฺตี”**ติฯ ตยิทํ พหิสมาปนฺนปริสฺสมโทเสน, น จ ปติสฺสยโทเสนฯ เตนาห **“มุหุตฺต”**นฺติอาทิฯ

น มรติ เอเตนาติ **อมรณํ,** นิพฺพานาธิคมาทโยฯ ตสฺส ทานํ ธมฺมูปเทโส, ตํ เทติฯ เตนาห **“โย ธมฺมํ อนุสาสตี”**ติฯ ตยิทํ ธมฺมานุสาสนํ กถํ โหตีติ อาห **“อฎฺฐกถ”**นฺติอาทิฯ **อฎฺฐกถํ กเถตี**ติ อวิวฎฺปาฐสฺส ปาฬิยา อตฺถสํวณฺณนํ กโรตีติ อโตฺถฯ อนธีติโน ปน **ปาฬึ วาเจติ**ฯ ตตฺถ ตตฺถ คตฎฺฐาเน **ปุจฺฉิตปญฺหํ วิสฺสเชฺชติ,** อยํ ตาว คนฺถธุโร, ปฏิปตฺติวาสธุเร ปน **กมฺมฎฺฐานํ อาจิกฺขติ,** อุภเยสมฺปิ **ธมฺมสฺสวนํ กโรติฯ สพฺพทาน**นฺติ ยถาวุตฺตอามิสทานํ อภยทานํฯ **ธมฺมทาน**นฺติ ธมฺมเทสนาฯ **ธมฺมรตี**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺม อภิรติฯ **ธมฺมรโส**ติ สทฺธมฺมสนฺนิสฺสยํ ปีติปาโมชฺชํฯ

กึททสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อนฺนสุตฺตวณฺณนา

๔๓. **ปเตฺถนฺตี**ติ ปิเหนฺติฯ ยตฺถสฺส อุปคมนํ โลเก ปากฎตรํ อโหสิ, เต อุทาหรณวเสน ทเสฺสโนฺต **“จิตฺตคหปติสีวลิเตฺถราทิเก วิยา”**ติ อาหฯ **อนฺนนฺ**ติ อนฺนสญฺญิโต จตุพฺพิโธปิ ปจฺจโยฯ สเพฺพปิ ทายเก เอกชฺฌํ คเหตฺวา สามญฺญโต เอกวเสน **“ทายกเมวา”**ติ วุตฺตํ, ยถา จาห **“โก นาม โส ยโกฺข, ยํ อนฺนํ นาภินนฺทตี”**ติ? ตตฺถ **ยโกฺข**ติ สโตฺตฯ สามญฺญโชตนา จ นาม ยสฺมา ปุถุอตฺถวิสยา, ตสฺมา **“เย นํ ททนฺติ สทฺธาย, วิปฺปสเนฺนน เจตสาฯ ตเมว อนฺนํ ภชตี”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโร, เต เอวาติ อโตฺถฯ **ทายกํ** อปริจฺจชนเมว **อนุคจฺฉติ** จกฺกํ วิย กุพฺพรํฯ

อนฺนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. เอกมูลสุตฺตวณฺณนา

๔๔. ปติฎฺฐเฎฺฐน อวิชฺชาสงฺขาตํ เอกํ มูลํ เอติสฺสาติ เอกมูลาฯ ตํ **เอกมูลํ**ฯ ยถา สํโยชนีเยสุ อสฺสาทานุปสฺสนาวเสน ตณฺหาสมฺปฺปาโท, เอวํ ตณฺหาภิภววเสน อนวโพโธติ **อวิชฺชา ตณฺหาย มูลํ, ตณฺหา จ อวิชฺชาย มูลํ**ฯ อยญฺหิ นโย อุปนิสฺสยตาวเสน วุโตฺต, สหชาตวเสน จายํ อญฺญมญฺญํ มูลภาโว ปากโฎเยวฯ **อิธ ปน** อิมิสฺสํ คาถายํ **อธิเปฺปตา** ‘‘เอกมูล’’นฺติ สา ตณฺหาฯ ตตฺถ ยา ภวตณฺหา, สา สสฺสตทิฎฺฐิวเสน อาวฎฺฎติ ปริวตฺตติ, วิภวตณฺหา อุเจฺฉททิฎฺฐิวเสน, เอวํ **ทฺวิราวฎฺฎํฯ สหชาตโกฎิยา**ติ สหชาตโกฎิยาปิ, ปเคว สมฺมุยฺหํ อาปนฺนสฺส ปน วตฺตมานาย ตณฺหาย พลวภาเวน มลีนตา สิยาฯ **อุปนิสฺสยโกฎิยา**ติ อุปนิสฺสยโกฎิยาว สหชาตโกฎิยา อสมฺภวโตฯ **ปตฺถรณฎฺฐานา**ติ วิตฺถตา หุตฺวา ปวตฺติฎฺฐานภูมิ ฯ เตนาห **“เตสุ สา ปตฺถรตี”**ติฯ สมุทฺทนเฎฺฐน **สมุโทฺท**ฯ อุตฺตริตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปตาย อลํ ปริยโตฺตติ ปาตาโล, อยํ ปน ปาตาโล วิยาติ **ปาตาโล**ฯ เตนาห **“อปฺปติฎฺฐเฎฺฐนา”**ติฯ อคาธคมฺภีรตายาติ อโตฺถฯ

เอกมูลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อโนมสุตฺตวณฺณนา

๔๕. **อโนมนาม**นฺติ อนูนนามํฯ คุณเนมิตฺติกานิ เอว หิ ภควโต นามานิฯ คุณานญฺจสฺส ปริปุณฺณตาย อนูนนามนฺติ อาห **“สพฺพคุณสมนฺนาคตตฺตา”**ติอาทิฯ อปิจ ตถา เตวิโชฺช, ฉฬภิโญฺญติอาทีนิ นามานิ อโนมนามานิ น โหนฺติ ปริจฺฉินฺนวิสยตฺตา, ภควโต ปน สตฺถา, สพฺพญฺญู, สมฺมาสมฺพุโทฺธติอาทีนิ นามานิ อโนมนามานิ นาม มหาวิสยตฺตา อนูนภาวโตฯ

เตนาห **“อเวกลฺลนาม”**นฺติฯ **ขนฺธนฺตราทโย**ติ ขนฺธวิเสสาทิเกฯ ญาเณน ยาถาวโต อรณียเฏฺฐน **อเตฺถฯ อนฺวยปญฺญาธิคมายา**ติ โลกุตฺตรปญฺญาปฏิลาภายฯ **ปฏิปทนฺ**ติ สมถวิปสฺสนาปฏิปทํฯ กิเลสกามานํ วเสน อลฺลียิตพฺพเฏฺฐน กามา เอว **อาลโย**ฯ อตีตกาเลเยว กมนตํ คเหตฺวา วุตฺตํ **“กมมาน”**นฺติฯ น เอตรหิ ตทภาวโตติ อาห **“อตีตํ ปน อุปาทาย อิทํ วุตฺต”**นฺติฯ มหานุภาวตาทินา **มหนฺตานํ**ฯ

อโนมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อจฺฉราสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ‘‘อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺฐ’’นฺติ คาถา เทวปุเตฺตน เยนาธิปฺปาเยน คายิตา, โส อนุปุพฺพิกถาย วินา น ปญฺญายตีติ ตํ อาคมนโต ปฏฺฐาย กเถโนฺต **“อยํ กิร เทวปุโตฺต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาสเน**ติ อิมเสฺสว สตฺถุสาสเนฯ **กมฺมากมฺมนฺ**ติ กมฺมวินิจฺฉยํฯ อตฺถปุเรกฺขารตาย อปฺปกิจฺจตาย จ **สลฺลหุกวุตฺติโกฯ สยนสฺส โกฏฺฐาโส**ติ ทิวสํ ปุริมยามญฺจ ภาวนานุโยควเสน กิลนฺตกายสฺส สมสฺสาสนตฺถํ เสยฺยาย อุปคมนภาโค อนุญฺญาโตฯ

อพฺภนฺตเรติ กุจฺฉิยํ ภตฺตสฺส ปริตฺตตาย **สตฺถกวาตา**ติ ติกฺขภาเวน สตฺถกา วิย กนฺตนกา วาตาฯ **ธุรสฺมิํเยวา**ติ กิเลสมาเรน ยุเทฺธ เอวฯ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา **ธมฺมํ เทเสโนฺตวาฯ อุปนิสฺสยมนฺทตาย** อปริปกฺกญาณตาย อาสวกฺขยํ อปฺปโตฺต กาลํ กตฺวาติ โยชนาฯ **อุปริ ฐิต**นฺติ ปริกฺขารภาเวน ทิพฺพทุสฺสูปริ ฐิตํฯ **ตเถว อฏฺฐาสี**ติ ตาหิ ตถา วุเตฺตปิ ยถา ตโต ปุเพฺพ, ตเถว อฏฺฐาสิฯ **สุวณฺณปฏฺฏ**นฺติ นิพฺพุเทฺธ ปฏิชินิตฺวา ลทฺธพฺพสุวณฺณปฏฺฏํฯ วีติกฺกมสฺส อกตตฺตา **อสมฺภิเนฺนเนว สีเลน**ฯ ยสฺมา ตสฺมิํ สตฺถุ สนฺติกํ อาคจฺฉเนฺต ตาปิ เตน สทฺธิํ อาคมํสุ ตสฺมา **“อจฺฉราสงฺฆปริวุโต”**ติ วุตฺตํฯ

สโฆฺฆสิตนฺติ สงฺคมฺม โฆสิตํ, ตตฺถ ตตฺถ อจฺฉรานํ คีตสทฺทวเสน โฆสิตํฯ **ปิสาจคณํ กตฺวา วทติ** อจฺฉนฺทราคตายฯ **นิยามจิตฺตตายา**ติ สมฺมตฺตนิยาเม นินฺนจิตฺตตายฯ **ครุภาวนา**ติ ตาสํ วเส อวตฺตนโต ครุฏฺฐานภาเวนฯ **ยาตฺรา**ติ นิพฺพานํ ปติ ยาตฺราฯ ตํ ปน วฏฺฏโต นิคฺคมนํ โหตีติ อาห **“กถํ นิคฺคมนํ ภวิสฺสตี”**ติฯ

อติสเลฺลขเตวาติ อติวิย กิเลสานํ สเลฺลขิตวุตฺติโกฯ **อกตาภินิเวสสฺสา**ติ ภาวนมนนุยุตฺตสฺส อนารทฺธวิปสฺสกสฺสฯ **การกสฺสา**ติ สุคโตวาทการกสฺส สมฺมาปฏิปชฺชโตฯ **สุญฺญตาวิปสฺสน**นฺติ สุญฺญตาทีปนํ วิปสฺสนํ ทุจฺจริตตณฺหาย ทูรีกรเณน เอกวิหาริตายฯ **เอโก มโคฺค อสฺสา**ติ โลกุตฺตรมโคฺค เอว อสฺส อนาคโต, ปุพฺพภาคมโคฺค ปน กตปริจโยติ อโตฺถฯ

กายวงฺกาทีนนฺติ กายทุจฺจริตาทีนํ อภาวโต สมุจฺฉินฺทเนน อนุปลพฺภนโตฯ นตฺถิ เอตฺถ ภยํ, อสฺมิํ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส นตฺถิ ภยนฺติ **อภยํ นาม**ฯ สํสารกนฺตารํ อติกฺกมิตฺวา นิพฺพานสงฺขาตํ เขมํ อมตฏฺฐานํ คมเน สุคตสารถินา สุสชฺชิตยานภาวโต **รโถ อกูชโนติ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคว อธิเปฺปโต**ฯ ธมฺมโต อนเปตตาย อปราปรุปฺปตฺติยา จ **ธมฺมจเกฺกหิ**ฯ

โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตเมว อวินาภาวาฯ **อปาลโมฺพ**ติ อวสฺสโยฯ **ปริวาโร**ติ ปริกฺขาโร อภิสงฺขรณโตฯ มคฺคสฺส กรณฏฺฐาเน ธโมฺม ตปฺปริยาปนฺนา **สมฺมาทิฏฺฐิฯ อนิจฺจาทิวเสนา**ติ อนิจฺจานุปสฺสนาทิวเสนฯ **โสธิเตสุ** วชฺฌมาเนสุฯ **ภูมิลทฺธวฏฺฏ**นฺติ ภูมิลทฺธสงฺขาตํ วฏฺฏํฯ ตตฺถ วิปสฺสนาย ปวตฺติฏฺฐานภาวโต ปญฺจกฺขนฺธา ภูมิ นาม, วฏฺฏมยกมฺมภาวโต ตตฺถ

อุปฺปชฺชนารหํ กิเลสชาตํ ภูมิลทฺธวฏฺฏํฯ **ปริชานมานา**ติ ปริจฺฉินฺทนวเสน สมติกฺกมวเสน ชานมานา ปฏิวิชฺฌนฺตีฯ

กสฺมา เทวปุตฺโต โสตาปตฺติผเลเยว ปติฏฺฐาสิ, นนุ จ สา เทสนา ภควตา จตุมคฺคปฺปธานภาเวน ปวตฺติตาติ อาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ

อจฺฉราสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วนโรปสุตฺตวณฺณนา

๔๗. **เกส**นฺติ สามิวเสน วุตฺตกสโทฺท ‘‘ธมฺมฏฺฐา สีลสมฺปนฺนา’’ติ เอตฺถ ปจฺจตฺตพหุวจนวเสน ปริณาเมตโพฺพฯ อตฺถวเสน หิ วิภตฺติวิปริณาโมฯ **เก ชนา**ติ เอตฺถ วา วุตฺตเกสโทฺท สีหวิโลกนนเยน อาเนตฺวา โยเชตโพฺพติ อาห **“เก ธมฺมฏฺฐา, เก สีลสมฺปนฺนา”**ติ? **ปุจฺฉตี**ติ อิมินา ตตฺถ การณมาหฯ ผลาทิสมฺปตฺติยา อารมนฺติ เอตฺถ สตฺตาติ อาราโมฯ อาราเม โรเปนฺติ นิปฺผาเทนฺตีติ **อารามโรปา**ฯ วนียติ ฉายาสมฺปตฺติยา ภชียตีติ **วนํ**ฯ ตตฺถ ยํ อุปวนลกฺขณํ วนํ, ตํ อารามคฺคหเณเนว คหิตนฺติ ตโปวนลกฺขณํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“สีมํ ปริกฺขิปิตฺวา”**ติอาทิมาหฯ **วิสเม**ติ อุทกจิกฺขลฺลาน วิสเม ปเทเสฯ ปานียํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ ปปา, ตํ **ปปํ**ฯ อุทกํ ปียติ เอตฺถาติ วา ปปาฯ **ตฬากาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มาติกํ สงฺคณฺหาติฯ

อิมมตฺถํ สนฺธายาติ อิมินา กมฺมปฺปถปฺปตฺตํ ปฏิกฺขิปติฯ อตฺตนา กตฌฺหิ ปุญฺญํ อนุสฺสรโต ตํ อารพฺภ พหุํ ปุญฺญํ ปสวติ, น ปน ยถา กตํ ปุญฺญํ สยเมว ปวฑฺฒติฯ **ตสฺมิํ ธเมฺม ฐิตตฺตา**ติ ตสฺมิํ อารามโรปนาทิธเมฺม ปติฏฺฐิตตฺตาฯ **เตนปิ สีเลน สมฺปนฺนตฺตา**ติ เตน ยถาวุตฺตธเมฺม กตสีเล ฐตฺวา จิเณฺณน ตทเญฺญนปิ กายวาจสิกสํวรลกฺขเณน สีเลน สมนฺนาคตตฺตาฯ **ทส กุสลา ธมฺมา ปูเรนฺติ** ทุจฺจริตปริวชฺชนโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

วนโรปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เชตวนสุตฺตวณฺณนา

๔๘. เอสิตคุณตฺตา เอสิยมานคุณตฺตา จ อิสี, อเสกฺขา เสกฺขกลฺยาณปุถุชฺชนา จฯ อิสีนํ สโงฺฆ **อิสิสโงฺฆ**ฯ อิสิสเงฺฆน นิเสวิตํฯ เตนาห **“*ภิกฺขุสงฺฆนิเสวิต*”**นฺติฯ

ตํ กาเรนฺตสฺส คนฺธกุฏิปาสาทกูฏาคาราทิวเสน สินิทฺธสนฺทจฺฉายรุกฺขลตาวเสน ภูมิภาคสมฺปตฺติยา จ อนญฺญสาธารณํ อติรมณียํ ตํ เชตวนํ จิตฺตํ โตเสติ, ตถา อริยานํ นิวาสภาเวนปีติ อาห **“เอวํ ปฐมคาถาย เชตวนสฺส วณฺณํ กเถตฺวา”**ติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก’’นฺติ (ธ. ป. ๙๘; เถรคา. ๙๙๑)ฯ อปจยคามิเจตนา สตฺตานํ วิสุทฺธิํ อาวหติ กมฺมกฺขยาย สํวตฺตนโตติ อาห **“กมฺมนฺติ มคฺคเจตนา”**ติฯ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ วิทิตกรณเฏฺฐน กิเลสานํ วิชฺฌนเฏฺฐน จ **วิชฺชา** ฯ มคฺคปญฺญา สมฺมาทิฏฺฐีติ อาห **“วิชฺชาติ มคฺคปญฺญา”**ติฯ **สมาธิปกฺขิกา ธมฺมา** สมฺมาวายามสติสมาธโยฯ ยถา หิ วิชฺชาปิ วิชฺชาภาคิยา, เอวํ สมาธิปิ สมาธิปกฺขิโกฯ สีลํ เอตสฺส อตฺถีติ **สีล**นฺติ อาห **“สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตํ อุตฺตม”**นฺติฯ **ทิฏฺฐิสงฺกปฺปา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิสงฺกปฺปาฯ ตตฺถ สมฺมาสงฺกปฺปสฺส สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปการภาเวน วิชฺชาภาโว วุโตฺตฯ ตถา หิ โส ปญฺญากฺขนฺธสงฺคหิโตติ วุจฺจติฯ ยถา จ สมฺมาสงฺกปฺปาทโย ปญฺญากฺขนฺธสงฺคหิตา, เอวํ วายามสติโย สมาธิกฺขนฺธสงฺคหิตาติ อาห **“วายามสติสมาธโย”**ติฯ ธโมฺมติ หิ อิธ สมาธิ อธิเปฺปโต ‘‘เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต

อเหสุ''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ม. นิ. ๓.๑๙๗; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) วิยฯ **วาจากมฺมนฺตาชีวา**ติ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวาฯ มคฺคปริยาปนฺนา เอว เหเต สงฺคหิตาฯ เตนาห **''เอเตน อฎฺฐงฺคิกมเคฺคนา''**ติฯ

อุปาเยน วิธินา อริยมโคฺค ภาเวตโพฺพฯ เตนาห **''สมาธิปกฺขิยธมฺม''**นฺติฯ สมฺมาสมาธิปกฺขิยํ วิปสฺสนาธมฺมเญฺจว มคฺคธมฺมญฺจฯ ''อริยํ โว, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธึ เทเสสฺสามิ สอุปนิสํ สปริกฺขาร''นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๓๖) หิ วจนโต สมฺมาทิฎฺฐิอาทโย มคฺคธมฺมา สมฺมาสมาธิปริกฺขาราฯ **วิจิเนยฺยา**ติ วีมํเสยฺย, ภาเวยฺยาติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํฯ อริยมคฺคเหตุกา หิ สตฺตานํ วิสุทฺธิฯ เตนาห **''ตสฺมึ อริยมเคฺค วิสุชฺฌตี''**ติฯ **ปญฺจกฺขนฺธธมฺมํ วิจิเนยฺยา**ติ ปจฺจุปฺปเนฺน ปญฺจกฺขเนฺธ วิปเสฺสยฺยฯ เตสุ วิปสฺสิยมาเนสุ วิปสฺสนาย อุกฺกํสคตาย ยทเคฺคน ทุกฺขสจฺจํ ปริญฺญาปฎิเวเธน ปฎิวิชฺฌียติ, ตทเคฺคน สมุทยสจฺจํ ปหานปฎิเวเธน ปฎิวิชฺฌียติ, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาปฎิเวเธน, มคฺคสจฺจํ ภาวนาปฎิเวเธน ปฎิวิชฺฌียตีติ เอวํ เตสุ จตูสุ สเจฺจสุ วิสุชฺฌตีติ อิมสฺมึ ปเกฺข นิมิตฺตเตฺถ เอว ภุมฺมํ, เตสุ สเจฺจสุ ปฎิวิชฺฌิยมาเนสูติ อโตฺถฯ

อวธารณวจนนฺติ ววตฺถาปนวจนํ, อวธารณนฺติ อโตฺถฯ ''สาริปุโตฺตวา''ติ จ อวธารณํ สาวเกสุ **สาริปุโตฺตว เสโยฺย**ติ อิมมตฺถํ ทีเปติ ตเสฺสวุกฺกํสภาวโตฯ **กิเลสอุปสเมนา**ติ อิมินา มหาเถรสฺส ตาทิโส กิเลสวูปสโมติ ทเสฺสติฯ ตสฺส สาวกวิสเย ปญฺญาย ปารมิปฺปตฺติ อโหสิฯ ยทิ เอวํ ''โยปิ ปารงฺคโต ภิกฺขุ, เอตาวปรโม สิยา''ติ อิทํ เตสํ พุทฺธานํ ญาณวิสเย ปญฺญาปารมิปฺปตฺตานํ วเสเนว วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อวธารณมฺปิ วิมุตฺติยา นานตฺตา ตีหิ วิมุตฺตีหิ ปารงฺคเต สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตนาห – **''ปารํ คโตติ นิพฺพานํ คโต''**ติอาทิฯ **น เถเรน อุตฺตริตโร นาม อตฺถิ** ลพฺภติ, ลพฺภติ เจ, เอวเมว ลเพฺภยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

เชตวนสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. มจฺฉริสุตฺตวณฺณนา

๔๙. **มจฺฉริโน**ติ มเจฺฉรวโนฺต มเจฺฉรสมงฺคิโนติ อาห **''มเจฺฉเรน สมนฺนาคตา''**ติฯ มเจฺฉรํ มจฺฉริยนฺติ อตฺถโต เอกํฯ **น วนฺทตี**ติ วนฺทนมตฺตมฺปิ น กโรติ, กุโต ทานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อุปฎฺฐานํ กาตุ**นฺติ มธุรปฎิสนฺถารํ กโรตีติ โยชนาฯ **อิทํ ตาว มุทฺมจฺฉริยํ** น หทยํ วิย อตฺตานํ ทเสฺสนฺตสฺส มจฺฉริยนฺติ กตฺวาฯ **กึ ตุยฺหํ ปาทา รุชฺชนฺติ** นนุ ตุยฺหํเยว อาคตคมเนสุ ปาทา รุชฺชนฺติ, กิเนฺต อิเม ฉินฺทนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **สามีจิมฺปิ น กโรติ** กุโต ทานนฺติ อธิปฺปาโยฯ ยถากมฺมํ ตํตํคติโย อรนฺติ อุปคจฺฉนฺตีติ อริยา, สตฺตาฯ อิเม ปน กุจฺฉิตา อริยาติ **กทริยา,** ถทฺธมจฺฉริโนฯ มจฺฉริยสทิสญฺหิ กุจฺฉิตํ สพฺพหีนํ นตฺถิ สพฺพคุณาภิภูตตฺตา โภคสมฺปตฺติอาทิสพฺพสมฺปตฺตีนํ มูลภูตสฺส ทานสฺส นิเสธโตฯ **อิติอาทีหิ** วจเนหิฯ **อตฺตโน อุปฆาตโก**ติ มจฺฉริยานุโยเคน กุสลธมฺมานํ คติสมฺปตฺติยา จ วินาสโกฯ

ปุญฺญปาปวเสน สมฺปเรตพฺพโต อุปคนฺตพฺพโต **สมฺปราโย,** ปรโลโกฯ **กามคุณรตี**ติ กามคุณสนฺนิสฺสโย อสฺสาโทฯ **ขิฑฺฑา**ติ กายิกขิฑฺฑา วาจสิกขิฑฺฑา เจตสิกขิฑฺฑาติ เอวํ ติวิธาฯ **เอส วิปาโก**ติ โจฬาทีนํ กิจฺฉลาโภติ เอส เอวรูโป วิปาโกฯ **ยมโลก**นฺติ ปรโลกํฯ **อุปปชฺชเร**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถฯ เตน ปาฬิยํ วุตฺตํ นิรยํ ติรจฺฉานโยนิญฺจ สงฺคณฺหาติฯ

ยาจนฺติ นาม อริยยาจนายฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ, เอสา อริยาน ยาจนา’’ติ (ชา. ๑.๗.๕๙)ฯ เย สํวิภชนฺติ, เต **วทญฺญู** นาม ญตฺวา กตฺตพฺพกรณโตฯ **วิมานปฺปภายาติ** นิทสฺสนมตฺตํ, อุยฺยานกปฺปรุกฺขปฺปภาหิ เทวตานํ วตฺถาภรณสรีรปฺปภาหิปิ สเคฺค ปกาเสนฺติเยวฯ **ปกาสนฺตีติ** วา ปากฏา โหนฺติ, น อปายโลเก วิย อปากฏาติ อโตฺถฯ **ปรสมฺภเตสูติ** สยํ สมฺภตํ อนาปชฺชิตฺวา ปเรเหว สมฺภริเตสุ สุขูปกรเณสุฯ เตนาห ปาฬิยํ **‘‘วสวตฺตีว โมทเร’’**ติ, ปรนิมฺมิตโภเคสุ วสวตฺตี เทวปุตฺตา วิย สุขสมงฺคิตาย โมทนฺตีติ อโตฺถฯ **เอวํ วุตฺตสมฺปราโย**ติ เอเต สคฺคาติ เอวํ เหฏฺฐา วุตฺตสมฺปราโยฯ **อุภินฺนนฺ**ติ เอเตสํ ยถาวุตฺตานํ อุภินฺนํ ทุกฺกฏสุกฏกมฺมการีนํฯ **ตโต จวิตฺวา** ตโต นิรยสคฺคาทิโต จวิตฺวา มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺตติฯ เตสุ โย มจฺฉรี มนุเสฺสสุ นิพฺพโตฺต, โส ทลิโทฺท หุตฺวา ปุพฺพจริยวเสน มจฺฉรีเยว โหโนฺต ทาราทิภรณตฺถํ มจฺฉกจฺฉปาทีนิ หนฺตฺวา ปุนปิ นิรเย นิพฺพโตฺตฯ อิตโร สุทฺธาสโย สมิโทฺธ หุตฺวา ปุพฺพจริยาวเสน ปุนปิ ปุญฺญานิ กตฺวา สเคฺค นิพฺพเตฺตยฺยฯ เตนาห **‘‘ปุน สมฺปราเยปิ ทุคฺคติสุคฺคติเยว โหตี’’**ติฯ

มจฺฉริสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ฆฏีการสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ‘‘อุปปนฺนาเส’’ติ เส-การาคมํ กตฺวา นิเทฺทโส, ‘‘อุปปนฺนา’’อิเจฺจว อโตฺถติ อาห **‘‘นิพฺพตฺติวเสน อุปคตา’’**ติฯ อตฺตโน สมฺปตฺติโต อวิหานโต อวิหา, เตสํ พฺรหฺมโลโก **อวิหาพฺรหฺมโลโก,** ตสฺมิํฯ **อุปปตฺติสมนนฺตรเมวาติ** ปฐมโกฏฺฐาเส เอวฯ **อรหตฺตผลวิมุตฺติยาติ** อเสกฺขวิมุตฺติยาฯ เสกฺขวิมุตฺติยา ปน อวิหูปปตฺติโต ปเคว วิมุตฺตาฯ มานุสํ เทหํ สมติกฺกมนฺติ จิตฺตุปกฺกิเลสปหานวเสนาติ ผเลน เหตุทสฺสนมิทนฺติ อาห **‘‘มานุสํ เทหนฺติ อิธ… เป…. วุตฺตานี’’**ติฯ ทิวิ ภวํ ทิพฺพํ, พฺรหฺมตฺตภาวสญฺญิตํ ขนฺธปญฺจกํฯ ตตฺถ สํโยชนโกติ วุตฺตํ **‘‘ทิพฺพํ โยคนฺติ ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานี’’**ติฯ **อิมสฺสาติ** เทวปุตฺตสฺสฯ **‘‘หิตฺวา มานุสํ เทหํ, ทิพฺพโยคํ อุปจฺจคุ’’**นฺติ เตสํ ตฺวํ กุสลํ สพฺพาวชฺชปฺปหาเนน อนวชฺชตํ ภาสตีติ กุสลี วเทสิฯ อเตฺถน สทฺทสฺส อเภโทปจารํ กตฺวา คมฺภีรวจนํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘คมฺภีรตฺถ’’**นฺติ อตฺถเสฺสว คมฺภีรโต, น สทฺทสฺสฯ สมุจฺฉินฺนกามราคตาย สพฺพโส กามวิสยปฺปหาเนน **นิรามิสพฺรหฺมจารี นาม อนาคามี**ฯ นิวาสนฏฺฐานภูโต สมาโน เอโก คาโม เอตสฺสาติ อาห **‘‘เอกคามวาสี’’**ติฯ

ฆฏีการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาทิตฺตวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ชราวคฺโค

๑. ชราสุตฺตวณฺณนา

๕๑. หิตสฺส สาธนโต **สาธุ,** ยํ กิญฺจิ อตฺถชาตํฯ ตํ ปน อตฺถกาเมน ลภิตพฺพโต อุปเสวิตพฺพโต ลทฺธกํ, กลฺยาณเฏฺฐน ภทฺทกนฺติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘สาธูติ ลทฺธกํ ภทฺทก’’**นฺติฯ **‘‘สีลํ ยาว ชรา สาธู’’**ติ วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรกโต วิภาเวตุํ **‘‘อิมินา อิทํ ทเสฺสตี’’**ติ วุตฺตํฯ **อิทนฺติ** อิทํ อตฺถชาตํฯ

ปติฎฺฐิตาติ จิตฺตสนฺตาเน ลทฺธปติฎฺฐา, เกนจิ อสํหาริยาฯ เตนาห **“มเคฺคน อาคตา”**ติฯ **จิตฺตีกตฏฺฐาทีหี**ติ ปูชนียภาวาทีหิฯ **วุตฺตํ เหตํ** โปราณฏฺฐกถายํฯ **จิตฺตีกตนฺติ รตน**นฺติ อิทํ รตนํ นาม โลเก จิตฺตีกตํ วตฺถูนํ สหสฺสคฺฆนตาทิวเสนฯ **เยปิ โลเก จิตฺตีกตา** ขตฺติยปณฺฑิต-จตุมหาราช-สกฺก-สุยาม-มหาพฺรหฺมาทโย, **เตสํ จิตฺตีกโต** เตหิ สรณนฺติ อุปคนฺตพฺพตาทิวเสนฯ **รติกร**นฺติ ปีติสุขาวหํฯ **ฌานรติสุเขนา**ติ ทุวิเธนปิ ฌานรติสุเขนฯ **ตุเลตุ**นฺติ ปริจฺฉินฺทิตุํฯ **คุณปารมิ**นฺติ คุณานํ อุกฺกํสปารมิํฯ **ทุลฺลโภ** อเนกานิ อสเงฺขฺยยฺยานิ อติธาวิตฺวาปิ ลทฺธุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **อโนโม**ติ อนูโน ปริปุโณฺณฯ ตตฺถ วิเสสโต อโนมสตฺตปริโภคโต เตหิ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา’’ติ อนุสฺสริตพฺพโตติ อาห **“ภควา อโนโม สีเลนา”**ติอาทิฯ

อริยมคฺคปญฺญาเยว อิธ อธิเปฺปตาติ **“อิธ ปน ทุลฺลภปาตุภาวเฏฺฐน ปญฺญา ‘รตน’นฺติ วุตฺต”**นฺติ อาหฯ ปุชฺชผลนิพฺพตฺตนโต, อตฺตโน สนฺตานํ ปุนาตีติ จ ปุญฺญเจตนา **ปุญฺญํ,** สา ปน ยสฺส อุปฺปนฺนา, ตเสฺสว อาเวณิกตาย อนญฺญสาธารณตฺตา เกนจิปิ อนาหฎา, อฎฺฐกถายํ ปน **“อรูปตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ

ชราสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อชรสาสุตฺตวณฺณนา

๕๒. **อชีรเณนา**ติ ชิณฺณภาวานาปชฺชเนนฯ ลกฺขณวจนเญฺจตํ อวินาสปฺปตฺติยาฯ เตนาห **“อวิปตฺติยาติ อโตฺถ”**ติฯ **นิทฺธมิตโพฺพ**ติ นีหริตโพฺพฯ

อชรสาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๓. สห อเตฺถน วตฺตตีติ **สโตฺถ,** ภณฺฑมูลํ คเหตฺวา วาณิชฺชวเสน เทสนฺตราทีสุ วิจรณกชนสมูโหฯ เตนาห **“สทฺธิํจโร”**ติ, สหจรณโกติ อโตฺถฯ **มิตฺต**นฺติ สิเนหโยเคน มิตฺตกิจฺจยุตฺตํ ฯ อิธาธิเปฺปตปฺปการํ ทเสฺสตุํ **“โรเค อุปฺปเนฺน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตถารูเป**ติ ชิคุจฺฉนีเย, ทุตฺติกิเจฺฉ วาฯ ยถา อสณฺฐิตานํ สณฺฐาปนวเสน ปวสโต ปุริสสฺส โภคพฺยสเน นาถตา, เอวํ ปุตฺตสิเนหวเสน ปุตฺตสฺส มาตุยา อโนฺตเคเห นาถตาติ วุตฺตํ **“มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร”**ติฯ **อตฺถชาตสฺสา**ติ อุปฺปฏฺฐิตปโยชนสฺสาติ อโตฺถติ อาห **“อุปฺปนฺนกิจฺจสฺสา”**ติฯ **สมฺปรายหิต**นฺติ สมฺปราเย หิตาวหํฯ

มิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๕๔. **ปติฏฺฐา**ติ อวสฺสโยฯ **คุยฺหสฺสา**ติ คุหิตพฺพสฺส รหสฺสสฺสฯ **ปรโม สขา นาม** อติปิยฏฺฐานตายฯ

วตฺถุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฐมชนสุตฺตวณฺณนา

๕๕. **วิธาวตี**ติ วิวิธํ รูปํ ปธาวติ, ยถากามํ ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ

ปฐมชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทุติยชนสุตฺตวณฺณนา

๕๖. **วฏฺฏทุกฺขโต**ติ สํสารทุกฺขโตฯ สํสาโร หิ กิเลสกมฺมวิปากานํ อปราปรุปฺปตฺติตาย วิธาวติฯ ตญฺจ ทุกฺขํ ทุกฺขมตฺตาย นานาวิธทุกฺขราสิภาวโตฯ

ทุติยชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ตติยชนสุตฺตวณฺณนา

๕๗. **นิปฺผตฺตี**ติ อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากานํ นิปฺผชฺชนโต นิปฺผตฺติฯ ตโต เอว **อวสฺสโย,** นิปฺผตฺติตวิปากสฺส อวสฺสโย อธิฏฺฐานํ การณนฺติ อโตฺถฯ

ตติยชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อุปฺปถสุตฺตวณฺณนา

๕๘. **อมโคฺค**ติ น มโคฺค อนุปาโยฯ **รตฺตินฺทิวกฺขโย**ติ ตตฺถ วยกฺขณสฺส ปากฏภาวโตฯ วุตฺตกฺขโณปิ หิ สยํ ขียเตวฯ **เสสํ พาหิรมลํ** วตฺถสรีราทิภูตํฯ ตถา หิ “**ภสฺมขาราทีหิ โธวิตฺวา สกฺกา โสเธตุ**”นฺติ วุตฺตํฯ **ทุโฏฺฐ**ติ ทูสิโต สตฺตสนฺตาโน **น สกฺกา สุโทฺธ นาม กาตุํ** อพฺภนฺตรมลีนภาวาปาทนโตฯ **อิตฺถิย**นฺติ พฺรหฺมจริยสฺส อนฺตรายกรายปิฯ **ปชา**ติ สตฺตกาโย **สชฺชติ** สงฺคํ กโรติ ยาถาวโต อาทีนวํ อปสฺสโนฺตฯ อินฺทฺริยสํวราทิ กิเลสานํ ตาปนโต **ตโป,** เตนาห “**สพฺพาปี**”ติอาทิฯ

อุปฺปถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ทุติยสุตฺตวณฺณนา

๕๙. **กิสฺสา**ติ ภุมฺมเตฺถ สามิวจนนฺติ อาห “**กิสฺมิํ อภิรโต**”ติฯ สทฺธา นาม อนวชฺชสภาวา, ตสฺมา โลกิยโลกุตฺตรหิตสุขาวหาติ อาห “**สุคติเญฺจว นิพฺพานญฺจ คจฺฉนฺตสฺส ทุติยิกา**”ติฯ **อนุสาสติ** หิตจริยาย ปริณายิกภาวโตฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. กวิสุตฺตวณฺณนา

๖๐. **คายตฺติอาทิโก**ติ ฉพฺพีสติยา ฉเนฺทสุ คายตฺติอาทิโก อุกฺกติปริโยสาโน **ฉโนฺท คาถานํ นิทานํ** สมุฏฺฐานํ ‘‘สมุฏฺฐหติ เอเตนา’’ติ กตฺวาฯ เตหิ ปน อนุฏฺฐุภาทิโก โหตีติ อาห “**ฉโนฺท คาถานํ นิทาน**”นฺติฯ **ปุพฺพปฏฺฐาปนคาถา**ติ ธมฺมกถาย อาทิโต อาโรจนภาวชานนตฺถํ สติชนนํ วิย ปวตฺติตคาถาฯ **อกฺขรญฺหิ ปทํ ชเนตี**ติ ยสฺมา อกฺขรสมุทาโย ปทํ, ปทสมุทาโย คาถา, สมุทาโย จ สมุทายีหิ พฺยญฺชียติ ตํปวตฺตนโต, ตสฺมา พฺยญฺชนภาเว ฐิตํ อกฺขรํ, ตํสมุทาโย ปทํ, ปทํ ตํ วิยเญฺชตา ชเนตา วิย โหตีติ ‘‘อกฺขรญฺหิ ปทํ ช

เนตี’’ติ วุตฺตํฯ อกฺขรํ หิ อุจฺจาริตวิทฺธํสิตาย ตํตํขณมตฺตาวฏฺฐายีปิ ปรโต ปวตฺติยา มโนวิญฺญาณวีถิยา สงฺกลนวเสน เอกชฺฌํ กตฺวา ปทภาเวน คยฺหมานํ ยถาสเงฺกตมตฺถํ พฺยญฺชติฯ **ปทํ คาถํ ชเนตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คาถา อตฺถํ ปกาเสตี**ติ คาถาสญฺญิโต ปทสมุทาโย กิริยาการกสมฺพนฺธวเสน สมฺพนฺธิโต กตฺตุอธิปฺปายานุรูปํ อาโลจิตวิโลจิตํ สํหิตํ อตฺถํ วิภาเวติฯ **สมุทฺทาทิปณฺณตฺตินิสฺสิตา** โวหารสนฺนิสฺสเยเนว ปวตฺตตีติ กตฺวาฯ เตนาห **“คาถา อารภโนฺต**”ติอาทิฯ **อาสโย**ติ อวสฺสโยติ อาห **“ปติฏฺฐา**”ติ **กวิโต**ติ วิจิตฺตกถีอาทิโตฯ

กวิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชราวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อทฺธวโคฺค

๑. นามสุตฺตวณฺณนา

๖๑. **นาม**นฺติ สามญฺญนามาทิเภทํ นามํฯ **สพฺพ**นฺติ สพฺพํ ปญฺญตฺติปถํ สพฺพํ เญยฺยปวตฺติปถํฯ **อทฺธภวี**ติ กามํ ปาฬิยํ อตีตกาลนิเทฺทโส กโต, ตํ ปน ลกฺขณมตฺตํฯ **อภิภวติ อนุปตตี**ติ เอเตน อภิภโว อนุปตนํ ปวตฺติ เอวาติ ทเสฺสติฯ ตํ ปนสฺส อภิภวนํ อปฺปวิสเย อนามสิตฺวา มหาวิสยานํ วเสน ทเสฺสโนฺต **“โอปปาติเกน วา**”ติอาทิมาหฯ **ตสฺส นามํ โหตี**ติ ตสฺส รุกฺขปาสาณาทิกสฺส อนามโกอิเจฺจว สมญฺญา โหติ, ตถา นํ สญฺชานนฺตีติ อโตฺถฯ

นามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. จิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๒. **เย จิตฺตสฺส วสํ คจฺฉนฺตี**ติ เย อปริญฺญาตวตฺถุกา, เตสํเยวฯ **อนวเสสปริยาทาน**นฺติ อนวเสสคฺคหณํฯ น หิ ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา จิตฺตสฺส วสํ คจฺฉนฺติ, ตํ อตฺตโน วเส วเตฺตนฺติฯ

จิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตณฺหาสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ตติเย **“สเพฺพว วสมนฺวคู**”ติ เย ตณฺหาย วสํ คจฺฉนฺติ, เตสํ เอว อนวเสสปริยาทานนฺติ อิมมตฺถํ **“เอเสว นโย**”ติ อิมินา อติทิสฺสติฯ

ตณฺหาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สํโยชนสุตฺตวณฺณนา

๖๔. **กึ สุ สํโยชโน**ติ **สู**ติ นิปาตมตฺตนฺติ อาห **“กึ-สํโยชโน**”ติ? วิจรนฺติ เอเตหีติ **วิจารณา,** ปาทาฯ พหุวจเน หิ วตฺตเพฺพ เอกวจนํ กตํฯ **ตสฺสา**ติ โลกสฺสฯ

สํโยชนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. พนฺธนสุตฺตวณฺณนา

๖๕. จตุเตฺถ อาคตอโตฺถ เอว อนนฺตเรปิ วุโตฺต, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ อาห **“ปญฺจเมปิ เอเสว นโย”**ติฯ

พนฺธนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อตฺตหตสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ‘‘เกนสฺสุพฺภาหโต’’ติ ปาโฐติ อธิปฺปาเยน **“สุ-กาโร นิปาตมตฺต”**นฺติ อาห, ‘‘เกนสฺสพฺภาหโต’’ติ ปน ปาเฐ อุ-การโลเปน ปทสนฺธิฯ **อิจฺฉาธูปายิโต**ติ อสมฺปตฺตวิสยิจฺฉาลกฺขณาย ตณฺหาย สนฺตาปิโต ทโฑฺฒฯ เตนาห **“อิจฺฉาย อาทิโตฺต”**ติฯ

อตฺตหตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อุฑฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๖๗. **อุลฺลงฺฆิโต**ติ อุพฺพนฺธิตฺวา ลงฺฆิโตฯ **สทฺทาทีสู**ติ สทฺทาทินาคทเนฺตสุ **โสตาทีนิ** อุฑฺฑิตานิ **ตณฺหารชฺชุนา** ทฬฺหพนฺธเนน พทฺธตฺตา ตทนติวตฺตนโตฯ **โลโก**ติ อายตนโลโกฯ ตถา อตฺถโยชนาย กตตฺตา ขนฺธาทิโลกวเสนปิ โยชนา กาตพฺพาฯ น **ทูรํ** อนนฺตรภวกตฺตาฯ จุติจิตฺตอนนฺตริตตฺตา เอกจิตฺตนฺตรภวสฺส กมฺมสฺส อพฺพุฬฺหนํ, เอวํ สเนฺต กสฺมา สตฺตา น พุชฺฌนฺตีติ อาห **“พลวติยา”**ติอาทิฯ

อุฑฺฑิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปิหิตสุตฺตวณฺณนา

๖๘. **ปโณฺห**ติ ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถฯ **ปุจฺฉิโต**ติ สตฺตมสุเตฺต คาถาย ปุริมทฺธํ ปจฺฉิมทฺธํ, ปจฺฉิมํ ปุริมํ กตฺวา อฏฺฐมสุเตฺต เทวตาย ปุจฺฉิตตฺตา วุตฺตํ **“เหฏฺฐุปริยายวเสน ปุจฺฉิโต”**ติฯ ปุจฺฉานุรูปํ วิสฺสชฺชนนฺติ อวุตฺตมฺปิ สิทฺธเมตนฺติ อนาหฏํฯ

ปิหิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อิจฺฉาสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม **วินยายา**ติ วินเยนฯ กรณเตฺถ หิ อิทํ สมฺปทานวจนํฯ **กิสฺสสฺสู**ติ กิสฺส, สุ-กาโร นิปาตมตฺตํฯ **สพฺพํ ฉินฺทติ พนฺธน**นฺติ สพฺพํ ทสวิธมฺปิ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทติฯ น หิ ตํ กิญฺจิ กิเลสพนฺธนํ อตฺถิ, ยํ อสมุจฺฉินฺนํ หุตฺวา ฐิตํ อสฺสา ตณฺหาย สมุจฺฉินฺนายฯ สฺวายมโตฺถ สุวิเญฺญยฺยติ อาห **“สพฺพํ อุตฺตานเมวา”**ติฯ

อิจฺฉาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โลกสุตฺตวณฺณนา

๗๐. **กิสฺมินฺ**ติ กิสฺมึ สติ? ตสฺส ปน สนฺตภาโว อุปฺปตฺติวเสเนวาติ อาห “**กิสฺมึ อุปฺปเนฺน**”ติ? **โลโก อุปฺปโนฺนติ วุจฺจติ** อนฺปาทานตฺตา โลกสมญฺญายฯ **ฉสูติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโย **สนฺถวนฺ**ติ อธิกสิเนหํ **กโรติ** อธิกสิเนหวตฺถุภาวโต อชฺฌตฺติกายตนานํฯ **อุปาทายา**ติ ปุพฺพกาลกิริยา อปรกาลกิริยํ อเปกฺขตีติ วจนเสสวเสน กิริยาปทํ คหิตํ “**ปวตฺตตี**”ติฯ กึ ปน ปวตฺตติ? โลโก, โลกสมญฺญาติ อโตฺถฯ **ฉสู**ติ อิทํ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ ฉฬายตนนิมิตฺตญฺหิ สพฺพทุกฺขํฯ **อยนฺ**ติ สตฺตโลโกฯ **อุปฺปโนฺน นาม โหติ** ฉฬายตนํ นาม มูลํ สพฺพทุกฺขานนฺติ กตฺวาฯ **พาหิเรสุ** อายตเนสุ **สนฺถวํ กโรติ** วิเสสโต รูปาทีนํ ตณฺหาวตฺถุกตฺตาฯ ยสฺมา จกฺขาทีนํ สนฺตปฺปนวเสน รูปาทีนํ ปริคฺคหิตตฺตา โลกสฺส นิเสวิตาย สํวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**ฉนฺนํ... เป.... วิหญฺญตี**”ติฯ

โลกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อทฺธวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เฉตฺวาวโคฺค

๑. เฉตฺวาสุตฺตวณฺณนา

๗๑. **วธิตฺวา**ติ หนฺตฺวา วินาเสตฺวาฯ **อปริทยฺหมานตฺตา**ติ อปีฬิยมานตฺตาฯ **วินฏฺฐโทมนสฺสตฺตา น โสจติ** เจโตทุกฺขทุกฺขาภาวโตฯ วิสํ นาม ทุกฺขํ อนิฏฺฐภาวโต, ตสฺส มูลการณํ โกโธ อนิฏฺฐผลตฺตาติ อาห “**วิสมูลสฺสาติ ทุกฺขวิปากสฺสา**”ติฯ **อกฺกุฏฺฐสฺสา**ติ อโกฺกสาปราธสฺสฯ อโกฺกสปหารตฺถสมฺพเนฺธน หิ ‘‘กุทฺธสฺสา’’ติ อุปโยคเตฺถ สมฺปทานวจนํฯ **สุขํ อุปฺปชฺชติ** โกธํ นสฺสติฯ สุขุปฺปตฺตึ สนฺธาย เอส โกโธ “**มธุรโคฺค**”**ติ วุโตฺต,** สุขาวสาโนติ อโตฺถฯ

เฉตฺวาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. รถสุตฺตวณฺณนา

๗๒. **ปญฺญาณนฺ**ติ ลกฺขณํ สลฺลกฺขณูปาโยฯ **ทิสฺวา**ติ ทสฺสนเหตุฯ ‘‘โจฬรโญฺญ รฎฺฐํ โจฬรฎฺฐ’’นฺติ เอวํ **รฎฺฐํ รญฺญา ปญฺญายติ**ฯ

รถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๓. **สทฺธายา**ติ สทฺธาเหตุฯ **กุลสมฺปทา**ติ ขตฺติยาทิสมฺปตฺติโยฯ สพฺพโลกิยโลกุตฺตรวิตฺตปฏิลาภเหตุโต **สทฺธาวิตฺตเมว**ฯ เหฎฺฐา ติณฺณํ ทฺวารานํ วเสน อุปฺปนฺนกสฺส สพฺพสฺสปิ อนวชฺชธมฺมสฺส สงฺคณฺหนโต “**ธโมฺมติ ทสกุสลกมฺมปโถ**”ติ วุตฺตํฯ **อสํกิลิฎฺฐสุขนฺ**ติฯ นิรามิสํ สุขํฯ ตเมว สามิสํ อุปนิธาย สมฺภาเวโนฺต อาห “**อสํกิลิฎฺฐ**”นฺติฯ อเสจนกภาเวน อภิรุจิชนนโต ปิยากิจฺฉกรณโต พหุํ สุจิรมฺปิ กาลํ อาเสวนฺตสฺส อโทสาวหโต **สจฺจเมว มธุรตรํ**ฯ น หิ ตํ ปิวิตพฺพโต สาทิตพฺพโต อนุภวิตพฺพโต รโสติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ อิทานิ ตสฺส กิจฺจสมฺปตฺติอเตฺถหิปิ มหารหตํ ทเสฺสตุํ “**สจฺจสฺมึ หี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตเตฺถ นทีนิวตฺตนํ **มหากปฺปินวตฺถุอาทีหิ** (ธ. ป. อฎฺฐ. ๑.มหากปฺปินเตฺถรวตฺถุ; อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๒๓๑; เถร

คา. อฏฺฐ. ๒.มหากปฺปินเตฺถรคาถาวณฺณนา) ทีเปตพฺพํ, อิตรานิ **กณฺหทีปายนชาตก-** (ชา. ๑.๑๐.๖๒ อาทโย) **สุตโสม-** (ชา. ๒.๒๑.๓๗๑ อาทโย) **มจฺฉชาตเกหิ** (ชา. ๑.๑.๓๔, ๗๕; ๑.๒.๑๓๑ อาทโย) ทีเปตพฺพานิฯ **นิมฺมเทฺทนฺติ** อภิภวนฺติฯ **มธุรตร**นฺติ สุนฺทรตรํ เสฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **ปญฺญาชีวี**ติ ปญฺญาย ชีวนสีโลติ ปญฺญาชีวี, ปญฺญาปุพฺพงฺคมจริโยติ อโตฺถฯ **ปญฺญาชีวี**ติ จ ปญฺญาวเสน อิริยติ วตฺตติ ชีวิตํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถติ ทเสฺสโนฺต **“โย ปญฺญาชีวี”**ติอาทิมาหฯ ‘‘ชีวต’’นฺติ เกจิ ปฐนฺติ, ชีวนฺตานํ ปญฺญาชีวิํ เสฏฺฐมาหูติ อโตฺถฯ

วิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๗๔. **อุปฺปตนฺตาน**นฺติ ปถวิํ ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหนฺตานํฯ ‘‘เสฏฺฐ’’นฺติ วุจฺจมานตฺตา **“สตฺตวิธ”**นฺติ วุตฺตํ, อิตเรสํ วา ตทนุโลมโตฯ **เขโม โหติ** ทุพฺภิกฺขุปทฺทวาภาวโตฯ เตนาห **“สุภิกฺข”**ติฯ **นิปตนฺตาน**นฺติ อโธมุขํ ปวตฺตนฺตานํฯ **ปวชมานาน**นฺติ วชนสีลานํฯ เต ปน ยสฺมา ชงฺคมา นาม โหนฺติ, น รุกฺขาทโย วิย ถาวรา, ตสฺมา อาห **“ชงฺคมาน”**นฺติฯ **คาโว**ติ เธนุโยฯ เตน มหิํสาทิกานมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **วทนฺตาน**นฺติ อุปฺปนฺนํ อตฺถํ วทนฺตานํฯ

อตฺตโน ขนฺติยาติ อตฺตโน ขนฺติยา รุจิยา คหิตภาเวนฯ **อิตรา เทวตา** ตสฺสา วิสฺสชฺชเน อปริตุสฺสมานา **อาหฯ ยาว ปรํสี**ติ คุณธํสี สตฺถุเทสนาย ลทฺธพฺพคุณนาสนโตฯ **ปคพฺพา**ติ ปาคพฺพิเยน สมนฺนาคตา, ยถา วจีปาคพฺพิเยน อขรา, ตถา วาจาย ภวิตพฺพํฯ **มุขรา**ติ มุขขราฯ **ทสพลํ ปุจฺฉิ** สณฺหํ สุขุมํ รตนตฺตยสํหิตํ อตฺถํ โสตุกามาฯ **อสฺสา** เทวตาย **วิสฺสเชฺชโนฺต** อชฺฌาสยานุรูปํฯ **อุปฺปตมานา**ติ อุปฺปตนฺตี **สมุคฺฆาเฏติ** โอธิโสฯ **วฏฺฏมูลกมหาอวิชฺชา**ติ ตสฺสา อาทีนวทสฺสนตฺถํ ภูตกถนวิเสสนํฯ **โอสีทนฺตาน**นฺติ ปฏิปกฺขวเสน อโธ สีทนฺตานํ, อุสฺสาทยมานานนฺติ อโตฺถฯ **ปุญฺญเกฺขตฺตภูโต**ติ อิทํ ‘‘ปทสา จรมานาน’’นฺติ ปทสฺส อตฺถวิวรณวเสน ภูตกถนวิเสสนํฯ **ยาทิโส ปุโตฺต วา โหตู**ติ อิทํ ปุริมปเท เทวตาย ปุตฺตคหณสฺส กตตฺตา วุตฺตํฯ

วุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. *ภีตาสุตฺตวณฺณนา*

๗๕. ***กิํ สูธ ภีตา***ติ เอตฺถ **สุ-อิธา**ติ นิปาตมตฺตนฺติ อาห **“*กิํ ภีตา*”**ติ? **มโคฺค จ เนกายตนปฺปวุโตฺต**ติ อเนกการณํ นานาวิธาธิคโมกาสํ กตฺวา ปวุโตฺต กถิโตฯ เตนาห **“อฏฺฐติํสารมฺมณวเสนา”**ติอาทิฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ สพฺพสาธารณาเนกายตเนหิ นิพฺพานคามิมคฺคสฺส ตุเมฺหหิ ปเวทิตตฺตา ลพฺภมาเน เขเม มเคฺค กิํ ภีตายํ ชนตา อุปฺปถภูตา วิปรีตทิฏฺฐิโต คณฺหีติ อโตฺถ? เอวํ เทวตา ยถิจฺฉาย ปุริมเทฺธน อตฺตนา ยถาจินฺติตมตฺถํ สตฺถุ ปเวทิตา, ปจฺฉิมเทฺธน อตฺตโน สํสยํ ปุจฺฉติฯ **พหุปญฺญา**ติ ปุถุปญฺญฯ **อุสฺสนฺนปญฺญา**ติ อธิกปญฺญาฯ **ฐเปตฺวา**ติ สํยเมตฺวาฯ **สํวิภาคี**ติ อาหารปริโภเค สมฺมเทว วิภชนสีโลฯ เตนาห **“อจฺฉราย”**ติอาทิฯ **วุตฺตตฺถเมว** เหฏฺฐาฯ

มเนนาติ มโนคหเณนฯ **ปุพฺพสุทฺธิองฺค**นฺติ ปุพฺพภาคสุทฺธิภูตํ องฺคํฯ **จตูสู**ติ วุตฺตองฺคปริยาปนฺนํฯ **ยญฺญอุปกฺขโร**ติ ทานสฺส สาธนํฯ **เอเตสุ ธเมฺมสู**ติ เอเตสุ สทฺธาทิคุเณสุฯ ยถา หิ สโทฺธ ปจฺจยํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา วตฺถุปริจฺจาคสฺส วิเสสปจฺจโย กมฺมผลสฺส ปรโลกสฺส

จ ปจฺจกฺขโต วิย ปตฺติยายนฺโต, เอวํ มุทุหทโยฯ มุทุหทโย หิ อนุทยํ ปตฺวา ยํ กิญฺจิ อตฺตโน สนฺตกํ ปเรสํ เทติฯ โย จ สํวิภาคสีโล, โส อปฺปกสฺมิมฺปิ อตฺตโน สนฺตเก ปเรหิ สาธารณโภคี โหติฯ วทญฺญู วทานิยตาย ยาคิโนว ยุตฺตํ ยุตฺตกาลํ ญตฺวา อตฺถิกานํ มโนรถํ ปูเรตีติ วุตฺตํ **“อิติ...เป.... จตูสูติ อาหา”**ติฯ

วาจนฺติอาทีนิ ตีณิ องฺคานิ ติวิธสีลสมฺปตฺติทีปนโตฯ สมฺปนฺนสีโล หิ ปรโลกํ น ภาเสยฺยฯ **สโทฺธ เอกํ องฺคํ** ปโยคาสยสุทฺธิทีปนโตฯ สุทฺธาสยสฺส สมฺมาปโยเค ฐิตสฺส กถํ ปรโลกโต ภยนฺติฯ ทุกวเสน จตุรงฺคโยชนา **ทุกนโยฯ เอเตสุ จตูสุ ธเมฺมสุ ฐิโต**ติ เอเตสุ ยถาวุตฺตทุกสงฺคเหสุ จตูสุ คุเณสุ ปติฏฺฐิโตฯ

ภีตาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. นชีรติสุตฺตวณฺณนา

๗๖. **นามโคตฺต**นฺติ ติโสฺส กสฺสโป โคตโมติ เอวรูปํ นามญฺจ โคตฺตญฺจฯ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ตสฺมา สพฺพสฺส ปญฺญตฺติยา ลกฺขณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **น ชีรตี**ติ อสภาวธมฺมตฺตา อุปฺปาทวยาภาวโต ชรํ น ปาปุณาติฯ เตนาห **“ชีรณสภาโว น โหตี”**ติฯ ยสฺมา สมญฺญาภาวโต กาลนฺตเรปิ ตํ สมญฺญายเตว, ตสฺมา **“อตีตพุทฺธานํ...เป.... น ชีรตีติ วุจฺจตี”**ติ อาหฯ

อาลสิยนฺติ อลสภาโว ทฬฺหโกสชฺชํฯ เตนาห **“เยนา”**ติอาทิฯ **ฐิติ**นฺติ พฺยาปารํฯ **นิทฺทาวเสน ปมชฺชนํ** กตฺตพฺพสฺส อกรณํฯ **กิเลสวเสน ปมชฺชนํ** อกตฺตพฺพสฺส กรณมฺปิฯ **กมฺมสมเย**ติ กมฺมํ กาตุํ ยุตฺตกาเลฯ **กมฺมกรณวีริยาภาโว**ติ ตํกมฺมกิริยสมุฏฺฐาปกวีริยาภาโวฯ โส ปน อตฺถโต วีริยปฏิปกฺข อกุสลจิตฺตุปฺปาโท, น วีริยสฺส อภาวมตฺตํฯ **สีลสญฺญมาภาโว** ทุสฺสีลฺยํฯ **วิสฺสฏฺฐาจารตา** นาม อนาจาโรฯ **โสปฺปพหุลตา**ติ นิทฺทาลุตา ฯ ยโต คหณหโตฺถปิ น กิลาสุปิ ปุริโส นิทฺทาย อภิภุยฺยติฯ เตนาห **“ตายา”**ติอาทิฯ **อติจฺฉาตาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน อภิภุยฺยตาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **อาคนฺตุกาลสิยํ** น ปุเพฺพ วุตฺตอาลสฺยํ วิย ปกติสิทฺธํฯ ‘‘เต ฉิเทฺท’’ติ ปาฬิยํ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **“ตานิ ฉ ฉิทฺทานี”**ติฯ กุสลจิตฺตปฺปวตฺติยา อโนกาสภาวโต **ฉิทฺทานิ**ฯ เตนาห ภควา – **“ยตฺถ วิตฺตํ น ติฏฺฐตี”**ติฯ **สพฺพากาเรน** เลสมตฺตํ อเสเสตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

นชีรติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อิสฺสริยสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺถสฺส มลนฺติ **สตฺถมลํ,** เยน สตฺถํ มลีนํ โหติ, สตฺถมลคฺคหเณน เจตฺถ มลีนํ สตฺถเมว คหิตนฺติ อาห **“มลคฺคหิตสตฺถ”**นฺติฯ **อาณาปวตฺตน**นฺติ อปฺปเก วา มหเนฺต วา ยตฺถ กตฺถจิ อตฺตโน อาณาย ปวตฺตนวเสน วสนํ อิสฺสริยตฺตมิจฺฉนฺติฯ มณิรตนมฺปิ วิสฺสชฺชนียปกฺขิกตฺตา อุตฺตมํ ภณฺฑํ นาม น โหติ, อิตฺถี ปน ปริจฺจตฺตกุลาจาริตฺถิกายปิ อนิสฺสชฺชนียตาย อุตฺตมภณฺฑํ นามฯ เตนาห **“อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตม”**นฺติฯ เตสํ เตสญฺหิ ปุริสาชานียานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย อุตฺตมรตนากรตฺตา อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํฯ **มลคฺคหิตสตฺถสทิโส** อวโพธกิจฺจวิพนฺธนโตฯ สตฺถมลํ วิย สตฺถสฺส ปญฺญาสตฺถสฺส คุณาภาวกรณโต **ปญฺญาสตฺถมลํ** ฯ อพฺพุ วุจฺจติ อุปทฺทวํ, ตํ เทตีติ **อพฺพุทํ,** วินาสการณํฯ นนุ หรณํ สมณสฺส อยุตฺตนฺติ? ยุตฺตํฯ ตสฺส อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ ยุตฺตตํ ทเสฺสโนฺต **“สลากภตฺตาทีนี”**ติอาทิมาหฯ

อิสฺสริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กามสุตฺตวณฺณนา

๗๘. ‘‘อตฺตกาโม’’ติ ปาฬิยํ วุตฺตตฺตา อาห **‘‘ฐเปตฺวา สพฺพโพธิสตฺเต’’**ติฯ เต หิ สพฺพโส ปรตฺถาย เอว ปฏิปชฺชมานา มหาการุณิกา ปรตฺถกามา, อตฺถกามา นาม น โหนฺติ, ยา จ เตสํ อตฺตตฺถาวหา ปฏิปตฺติ, สาปิ ยาวเทว ปรตฺถา เอวาติฯ **วุตฺตํ** โปราณฏฺฐกถายํฯ ยสฺมา โพธิสตฺตา ปรหิตปฏิปตฺติยา ปารมิโย ปูเรนฺตา ตถารูปํ การณํ ปตฺวา อตฺตานํ ปเรสํ ปริจฺจชนฺติ ปญฺญาปารมิยา ปริปูรณโต, ตสฺมา อิธาปิ **‘‘สพฺพโพธิสตฺเต ฐเปตฺวาเยวาติ วุตฺต’’**นฺติ อาหฯ **กลฺยาณ**นฺติ ภทฺทกํฯ วาจาย อธิเปฺปตตฺตา อาห **‘‘สณฺหํ มุทุก’’**นฺติฯ **ปาปิก**นฺติ ลามกํ นิหีนํฯ ตํ ปน **ผรุสํ วาจ**นฺติ สรูปโต ทเสฺสติฯ

กามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปาเถยฺยสุตฺตวณฺณนา

๗๙. **สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺย**นฺติ สทฺธา นาม สตฺตสฺส มรณวเสน มหาปถํ สํวชโต มหากนฺตารํ ปฏิปชฺชโต มหาวิทุคฺคํ ปกฺขนฺทโต ปาเถยฺยปุฏํ พนฺธติ สมฺพลํ สเชฺชติฯ กถนฺติ อาห **‘‘สทฺธํ อุปฺปาเทตฺวา’’**ติอาทิฯ **เอตํ วุตฺต**นฺติ ‘‘สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺย’’นฺติ เอตํ คาถาปทํ วุตฺตํ ภควตาฯ **สิรี**ติ กตปุเญฺญหิ เสวียติ เตหิ ปฏิลภียตีติ สิรีฯ **อิสฺสริยํ** วิภโวฯ อาสยิตพฺพโต **อาสโย, วสนฏฺฐานํ** นิเกตนฺติ อโตฺถฯ **ปริกฑฺฒตี**ติ อิจฺฉาวสิกํ ปุคฺคลํ ตตฺถ ตตฺถ อุปกฑฺฒติฯ

ปาเถยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ปโชฺชตสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ตํ ตํ สมวิสมํ ปโชฺชตตีติ **ปโชฺชโต**ฯ ปทีโป อนฺธการํ วิธมิตฺวา ปจฺจกฺขโต รูปคตํ ทเสฺสติ, เอวํ ปญฺญาปโชฺชโต อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา ธมฺมานํ ปรมตฺถภูตํ รูปํ ทเสฺสติฯ **ชาครพฺราหฺมโณ วิยา**ติ ชาครขีณาสวพฺราหฺมโณ วิยฯ โส หิ สติปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา สพฺพทาปิ ชาคโร โหติฯ **คาโว**ติ โคชาติโยฯ อิทํ คุนฺนํ โคณานญฺจ สามญฺญโต คหณํฯ **กเมฺม**ติ กรณเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ ชีวนํ ชีโว, สห ชีเวนาติ **สชีวิโน**ฯ เตนาห **‘‘กเมฺมน สห ชีวนฺตาน’’**นฺติ, กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ กตฺวา ชีวนฺตานนฺติ อโตฺถฯ **โคมณฺฑเลหิ สทฺธิ**นฺติ โคคเณน สหฯ น เตน วินา กสิกมฺมาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ, โครสสิทฺธิยา เจว กสนภารวหนสิทฺธิยา จ กสิกมฺมเอกจฺจวาณิชฺชกมฺมาทีนิ อิชฺฌนฺติฯ **สตฺตกายสฺสา**ติ อาหารุปชีวิโน สตฺตกายสฺส กสิโต อญฺญถา ชีวิกํ กเปฺปนฺตสฺสปิ กสิชีวิตวุตฺติยา มูลการณํ ผลนิปฺผตฺตินิมิตฺตตฺตา ตสฺสฯ **อิริยาปโถ** จ อิริยนกิริยานํ ปวตฺตนุปาโยฯ **‘‘สีต**นฺติ นงฺคลสีตกมฺม’’นฺติ วทนฺติฯ

ปโชฺชตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อรณสุตฺตวณฺณนา

๘๑. รณนฺติ กนฺทนฺติ เอเตหีติ รณา, ราคาทโยฯ เตหิ อภิภูตตาย หิ สตฺตา นานปฺปการํ กนฺทนฺติ ปริเทวนฺติฯ เต ปน สพฺพโส นตฺถิ เอเตสํ รณาติ **อรณาฯ นิกฺกิเลสา** ขีณาสวาฯ **วุ**

สิตวาโสติ วุสิตพฺรหฺมจริยวาโสฯ **โภชิสฺสิย**นฺติ ภุชิสฺสภาโวฯ เตนาห “**อทาสภาโว**”ติฯ **สมณา**ติ สมิตปาปสมณาติ อาห “**ขีณาสวสมณา**”ติฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาเล โลกิยปริญฺญาย, **เสกฺขา** ปุพฺพภาเค โลกิยปริญฺญาย, ปจฺจเวกฺขเณ **โลกิยโลกุตฺตราย ปริญฺญาย** ปริเญฺญยฺยํ เตภูมกํ ขนฺธปญฺจกํ **ปริชานนฺติ** ปริจฺฉิชฺชนฺติฯ ขีณาสวา ปน ปริญฺญาตปริเญฺญยฺยา โหนฺติฯ ตถา หิ เต สามี หุตฺวา ปริภุญฺชนฺติฯ **วนฺทนฺติ นํ ปติฏฺฐิต**นฺติ วุตฺตํ, วนฺทนียภาโว จ สีลสมฺปนฺนตายาติ อาห “**ปติฏฺฐิตนฺติ สีเล ปติฏฺฐิต**”นฺติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ **ขตฺติยา**ติ ลกฺขณวจนนฺติ อาห “**น เกวลํ ขตฺติยาวา**”ติอาทิฯ

อรณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เฉตฺวาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

เทวตาสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. เทวปุตฺตสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ปฐมกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๘๒. เทวสฺส ปุตฺโต **เทวปุตฺโต**ฯ เทวานํ ชนกชเนตพฺพสมฺพนฺธาภาวโต กถมยํ เทวปุตฺโตติ วุจฺจตีติ อาห **“เทวานํ หี”**ติอาทิฯ ‘‘อปากโฏ อญฺญตโรติ วุจฺจตี’’ติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ ปากโฏปิ หิ กตฺถจิ ‘‘อญฺญตโร’’ติ วุจฺจติฯ เหฏฺฐา เทวตาสํยุตฺเต ‘‘อปากฏา อญฺญตรา เทวตา’’ติ วตฺวา อิธ ‘‘ปากโฏ เทวปุตฺโต’’ติ วุตฺตํฯ ตถา หิสฺส **กสฺสโป**ติ โคตฺตนามํ คหิตํ, ตญฺจ โข ปุริมชาติสิทฺธสมญฺญาวเสนฯ อนุสาสนํ อนุสาโส, ตํ **อนุสาสํฯ ภิกฺขุนิเทฺทส**นฺติ ภิกฺขุสทฺทสฺส นิเทฺทสํฯ **ภิกฺขุโอวาท**นฺติ ภิกฺขุภาวาวหํ โอวาทํฯ ยทิ ปน น อโสฺสสิ, กถมยํ ปญฺหํ กเถสีติ? อญฺญูโต สุตํ นิสฺสาย ปญฺหํ กเถสิ, น ปน ภควโต สมฺมุขา สุตภาเวนฯ

เตสนฺติ ยถาวุตฺตานํ ติณฺณํ ปุคฺคลานํฯ **“กเถตุกาโม เจวา”**ติอาทินา หิ จตุตฺถํ อิธ อุทฺธฏํฯ ตตฺถ อาทิโต ติณฺณํ ภควา ปญฺหํ ภารํ น กโรติ เอเกกงฺคเวกลฺลโต เจว องฺคทฺวยเวกลฺลโต จ, จตุตฺถสฺส ปน อุภยงฺคปาริปูรตฺตา ภารํ กโรตีติ อาห **“อยํ ปนา”**ติอาทิฯ

คาถายํ **“สุภาสิตสฺสา”**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนนฺติ อาห **“สุภาสิตํ สิเกฺขยฺยา”**ติฯ จตุสจฺจาทินิสฺสิตํ พุทฺธวจนํ สิกฺขโนฺต จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ สิกฺขติ นามาติ อาห **“จตุสจฺจนิสฺสิตํ...เป.... สิเกฺขยฺยา”**ติฯ อวธารเณน ตปฺปฏิปกฺขํ ปฏินิวเตฺตติฯ **อุปาสิตพฺพ**นฺติ อาเสวิตพฺพํ ภาเวตพฺพํ พหุลีกาตพฺพํฯ **อฎฺฐตึสเภทํ กมฺมฏฺฐาน**นฺติ อิทํ ตสฺส วิปสฺสนาปทฏฺฐานตํ หทเย ฐเปตฺวา วุตฺตํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“ทุติยปเทน อธิปญฺญาสิกฺขา กถิตา”**ติฯ เย ปน ‘‘ทุติยปเทน อธิจิตฺตสิกฺขา จิตฺตวูปสเมน อธิปญฺญาสิกฺขา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ ปเทน อฎฺฐตึสปฺปเภทกมฺมฏฺฐานํ สุทฺธสมถกมฺมฏฺฐานเสฺสว คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิ เอวํ ‘‘อฏฺฐสมาปตฺติวเสนา’’ติ อิทํ กถนฺติ? ‘‘ตํ วิปสฺสนาธิฏฺฐานานํ สมาปตฺตีนํ วเสน กถิต’’นฺติ วทนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ทุติยปเทน อธิปญฺญาสิกฺขา’’ติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ สิกฺขนํ นาม อาเสวนนฺติ อาห **“ภาเวยฺยาติ อโตฺถ”**ติฯ **อุปาสน**นฺติ ปยิรุปาสนํฯ ตญฺจ โข อสฺสุตปริยาปุณนกมฺมฏฺฐานุคฺคหาทิวเสน ทเสฺสโนฺต **“ตมฺปี”**ติอาทิมาหฯ **อธิสีลสิกฺขา กถิตา** ลกฺขณหารนเยนฯ วจีสุจริตสฺส หิ สีลสภาวตฺตา ตคฺคหเณเนว ตเทกลกฺขณํ กายสุจริตมฺปิ อิตรมฺปิ คหิตเมวาติฯ เอตฺถ จ อธิสีลสิกฺขาย จิตฺตวิเวโก, อธิปญฺญาสิกฺขาย อุปธิวิเวโก, อธิจิตฺตสิกฺขาย กายวิเวโก กถิโต, กายวิเวโก ปน สรูเปเนว ปาฬิยํ คหิโตติ ติวิธสฺสปิ วิเวกสฺส ปกาสิตตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปฐมกสฺสปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยกสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๘๓. **ทฺวีหิ ฌาเนหี**ติ อารมฺมณลกฺขณูปนิชฺฌานลกฺขเณหิ ทฺวีหิ ฌาเนหิฯ **กมฺมฏฺฐานวิมุตฺติยา**ติ กมฺมฏฺฐานานุโยคลทฺธาย วิมุตฺติยาฯ เตน ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺติโย วทติฯ สตฺถุสาสนสฺส หทยตฺตา อพฺภนฺตรตฺตา **หทยสฺส** มานสสฺส, **อนุปตฺติํ** ปฏิลาภมานสํฯ ตํ ปน อตฺถโต อญฺญา เอวาติ อาห **“อรหตฺต”**นฺติฯ ตํ ปตฺตุกาเมน เอกนฺตโต วเชฺชตพฺพตณฺหาทิฏฺฐีนํ

ภาเว ตสฺส อนิชฺฌมนโต, ตทภาเว อิชฺฌมนโต จ เต อุปฺปาทนวเสน ยทเคฺคน นิสฺสิโต, ตทเคฺคน ปนายมฺปิ เตหิ นิสฺสิโต นาม โหตีติ อาห “**อนิสฺสิโต**”ติอาทิฯ อรหตฺตํ อานิสํสิตพฺพเฏฺฐน อานิสํสํ เอตสฺสาติ **อรหตฺตานิสํโส**ฯ อรหตฺตํ ปตฺตุกามสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทา อิจฺฉิตพฺพาฯ ตตฺถ จ สพฺพปฐโม กมฺมฏฺฐานอตฺตานุโยโค, โส อิธ น คหิโตติ อาห “**ตนฺติธมฺม ปุพฺพภาโค**”ติฯ ตตฺถ **ตนฺติธมฺม**ติ ปริยตฺติธมฺมฯ

ทุติยกสฺสปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มฆสุตฺตวณฺณนา

๘๔. **มโฆ**ติ สกฺกเสฺสตํ นามํ ปุริมชาติอนุคตํฯ **เสฺววา**ติ สโกฺก เอวฯ **วเตนา**ติ มาตาปิตุอุปฏฺฐานาทิจาริตฺตธเมฺมน ฯ **อเญฺญ**ติ อุปธิเวปกฺกปาปธเมฺม อภิภวิตฺวาฯ **อสุร**นฺติ อินฺทสตฺตุภูตํ อสุรํฯ

มฆสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มาคธสุตฺตวณฺณนา

๘๕. **จตุตฺถสุตฺตํ วุตฺตตฺถเมวา**ติ เทวตาสํยุเตฺต สํวณฺณิตตฺถเมว, ตสฺมา อิธ น วตฺตพฺพ อโตฺถติ อธิปฺปาโยฯ

มาคธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา

๕. ทามลิสุตฺตวณฺณนา

๘๖. **เตน การเณนา**ติ เตน ปธาเนน การณภูเตน, ปธานกรณนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **ยํ กิญฺจิ** ขุทฺทกมฺปิ มหนฺตมฺปิ หีนมฺปิ ปณีตมฺปิ **ภวํฯ อายตปคฺคโห**ติ ทีฆรตฺตสฺส วีริยารโมฺภฯ **กิจฺจโวสาน**นฺติ กิจฺจนิฏฺฐานํฯ **ตเถวา**ติ ยถา อรหตฺตุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ, ตโต ปจฺฉาปิ ตเถว ‘‘พุทฺธิปคฺคโห’’ติ วีริยํ ทฬฺหํ กโรตูติ กุปฺปธมฺมํ วิย มญฺญมาโน วทติฯ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราทิอตฺถํ ปน วีริยกรณํ อิจฺฉิตพฺพเมวฯ

อสํกิณฺณาติ อโวมิสฺสา เอวํ อญฺญตฺถ อนาคตตฺตาฯ เตนาห “***ภควตา หิ***”ติอาทิฯ ยทิ เอวํ อิเธว กสฺมา เอตํ วุตฺตนฺติ อาห “**อิธ ปนา**”ติอาทิฯ **ปติฏฺฐ**นฺติ นที นาม อนวฏฺฐิตตีรา, ตตฺถ ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานํฯ

ทามลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กามทสุตฺตวณฺณนา

๘๗. **ปุพฺพโยคาวจโร**ติ ปุเพฺพ โยคาวจโร ปุริมตฺตภาเว ภาวนมนุยุโตฺตฯ อยํ กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน ปพฺพชิตฺวาว พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ อกาสิ, น ปน วิเสสํ นิพฺพเตฺตสิฯ ตมตฺถํ การเณน สทฺธึ ทเสฺสตุํ “**พหลกิเลสตายา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกนฺตปริสุทฺธสฺสา**ติ ยถา วิเสสาวโห โหติ , เอวํ เอกเนฺตน ปริสุทฺธสฺส สพฺพโส อนุปกฺกิลิฏฺฐสฺสฯ **สีเลน สมาหิตา**ติ ยถา สีลํ อุปรูปริ วิเสสาวหํ นิเพฺพธภาคิยญฺจ โหติ, เอวํ สมฺมเทว อาหิตจิตฺตา สุฏฺฐุ สมฺปนฺนจิตฺตาฯ ตถาภูตา เตน สมนฺนาคตา โหนฺตีติ อาห “**สมฺเปตา**”ติฯ **ปติฏฺฐิต**

สภาวาติ เสกฺขตฺตา เอว ยถาธิคตธมฺมน นิจฺจลภาเวน อธิฏฺฐิตสภาวาฯ มยา ตุฏฺฐิยา คหิตาย เทวปุโตฺต ‘‘ทุลฺลภา ตุฏฺฐี’’ติ วกฺขตีติ ภควา ‘‘ตุฏฺฐิ โหติ สุขาวหา’’ติ อโวจาติ อาห **‘‘อุปริ ปณฺหสมุฏฺฐาปนตฺถ’’**นฺติฯ ปพฺพชิโต รุกฺขมูลิโก อโพฺภกาสิโก วา อนคาริยุเปโต นาม โหติ, เสนาสเน ปน วสโนฺต กถนฺติ อาห **‘‘สตฺตภูมิเก’’**ติอาทิฯ **จตุปจฺจยสโนฺตโส**ติ ภาวนาภิโยคสิโทฺธ จตูสุ ปจฺจเยสุ สโนฺตโสฯ เตน จิตฺตวูปสเมน ตุฏฺฐิ ลทฺธาติ ทเสฺสติฯ **จิตฺตวูปสมภาวนายา**ติ จิตฺตกิเลสานํ วูปสมกรภาวนาย, มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ นิพฺพิเสวนภาวกรเณน สวิเสสํ จิตฺตสฺส วูปสมกรภาวนาย รโต มโนติ โยชนาฯ

เอตฺถ จ อินฺทฺริยูปสเมน จิตฺตสมาธานํ ปริปุณฺณํ โหติ อินฺทฺริยภาวนาย จิตฺตสมาธานสฺส อการกานํ ทูรีกรณโตฯ อธิจิตฺตสมาธาเนน จตุปจฺจยสโนฺตโส สวิเสสํ ปริสุโทฺธ ปริปุโณฺณ จ โหติ ปจฺจยานํ อลาภลาเภสุ ปริจฺจาคสภาวโตฯ วุตฺตนเยน ปน สนฺตุฏฺฐสฺส ยถาสมาทินฺนํ สีลํ วิสุชฺฌติ ปาริปูริญฺจ อุปคจฺฉติ, ตถาภูโต จตุสจฺจกมฺมฏฺฐาเน ยุโตฺต มคฺคปฏิปาฏิยา สพฺพโส กิเลเส สมุจฺฉินฺทโนฺต นิพฺพานทิโฏฺฐ โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘เย รตฺตินฺทิว’’**นฺติ อาทินาฯ **กึ น คจฺฉิสฺสนฺติ**? คมิสฺสเนฺตวาติ อริยมคฺคภาวนํ ปหาย สมฺมาปฏิปตฺติยา ทุกฺกรภาวํ สนฺธาย สาสงฺกํ วทติฯ เตนาห **‘‘อยํ ปน ทุคฺคโม ภควา วิสโม มโคฺค’’**ติฯ

ตตฺถ เกจิ ‘‘อยํ ปนาติ เทวปุโตฺตฯ โส หิ ภควโต ‘อริยา คจฺฉนฺตี’ติ วจนํ สุตฺวา ‘ทุคฺคโม ภควา’ติอาทิมาหา’’ติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติฯ ยสฺมา ‘‘สจฺจเมต’’นฺติ เอวมาทิปิ ตเสฺสว เววจนํ กตฺวา ทสฺสิตํ, ตสฺมา ‘‘เยน มเคฺคน อริยา คจฺฉนฺตี’’ติ ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, อยํ ปน ‘‘ทุคฺคโม ภควา วิสโม มโคฺค’’ติ อาห เทวปุโตฺตฯ อริยมโคฺค กามํ กทาจิ อติทุกฺขา ปฏิปทาติปิ วุจฺจติ, ตญฺจ โข ปุพฺพภาคปฏิปทาวเสน, อยํ ปน อตีว สุคโม สพฺพกิเลสทุคฺควิวชฺชนโต กายทุจฺจริตาทิวิสมสฺส ราคาทิวิสมสฺส จ ทูรีกรณโต น วิสโมฯ เตนาห **‘‘ปุพฺพภาคปฏิปทายา’’**ติอาทิฯ **อสฺสา**ติ อริยมคฺคสฺสฯ อริยมคฺคสฺส หิ อธิสีลสิกฺขาทีนํ ปริพฺรูหิตพฺพภาเคน พหู ปริสฺสยา โหนฺตีติฯ **เอวํ วุโตฺต**ติ ‘‘ทุคฺคโม วิสโม’’ติ จ เอวํ วุโตฺตฯ

อวํสิราติ อนุฏฺฐหเนน อโธภูตอุตฺตมงฺคาฯ กุสลเงฺคสุ หิ สมฺมาทิฏฺฐิ อุตฺตมงฺคา สพฺพเสฏฺฐตฺตา , ตญฺจ อนริยา ปตนฺติ น อุฏฺฐหนฺติ มิจฺฉาปฏิปชฺชนโตฯ เตนาห **‘‘ญาณสิเรนา’’**ติอาทิฯ **อนริยมเคฺค**ติ มิจฺฉามเคฺคฯ เตนาห **‘‘วิสเม มเคฺค’’**ติฯ ตํ มคฺคนโต อนริยา อริยานํ มคฺคโต อปาปุณเนน ปริจฺจตฺตา หุตฺวา อปาเย สกลวฏฺฏทุเกฺข จ ปตนฺติฯ **เสฺววา**ติ สฺวายํ อนริเยหิ กทาจิปิ คนฺตุํ อสกฺกุเณยฺโย มโคฺค อริยานํ วิสุทฺธสตฺตานํ สพฺพโส สมธิคเมน **สโม โหติ**ฯ กายวิสมาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา **วิสเม สตฺตกาเย** เตสํ สพฺพโสว ปหาเนน สพฺพตฺถ **สมาเยว**ฯ

กามทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปญฺจาลจณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๘๘. **สมฺพาเธ**ติ สมฺปีฬิตตณฺหากิเลสาทินา สอุปฺปีฬตาย ปรมสมฺพาเธฯ อติวิย สงฺการฏฺฐานภูโต หิ นีวรณสมฺพาโธ อธิเปฺปโตฯ โส หิ ทุคฺคหโน ตสฺมึ อสติ กามคุณสมฺพาโธ อนวสโร เอว เสยฺยถาปิ มหากสฺสปาทีนํฯ **โอกาสนฺติ ฌานเสฺสตํ นามํ** นีวรณสมฺพาธาภาวโตฯ อสมฺพาธภาเวน หิ ฌานํ อิธ ‘‘โอกาโส’’ติ วุตฺตํ, ตญฺจ โข อจฺจนฺตาสมฺพาธฏฺฐานตาย วิปสฺสนาปาทกตาย ฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ‘‘อวินฺที’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อวินฺที**ติ วินฺทิ ปฏิลภิฯ **ภูริเมธโส**ติ มหาปโญฺญ, สปโญฺญติ อโตฺถฯ **อพุชฺฌี**ติ พุชฺฌิ ปฏิวิชฺฌิฯ ปฏิลีโน หุตฺวา เสโฏฺฐ, ปฏิ

ลีนานํ วา เสฏฺฐุติ **ปฏิลีนเสฏฺโฐ**ฯ มานุสฺสยวเสน อุนฺนตภาวโต **ปฏิลีโน นาม ปหีนมาโน**ฯ **ปฏิลภิํสูติ** กามคุณสมฺพาเธปิ ‘‘อิเม กามคุณา มาทิสานํ กิํ กริสฺสนฺตี’’ติ? เต อภิภุยฺย นิพฺพานปฺปตฺติยา สมฺมาสติํ ปฏิลภิํสุฯ เตน สมฺปยุตฺเตน โลกุตฺตรสมาธินาปิ สุฏฺฐุ สมาหิตาฯ

อยํ กิร เทวปุตฺโต อิโต ปุริมวาเร อตฺตภาเว ปฐมชฺฌานลาภี หุตฺวา ตโต จวิตฺวา พฺรหฺมกายิกาสุ นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ฌานสุขํ อนุภวิตฺวา ตโต จุโต อิทานิ กามภเว นิพฺพตฺโต, ตสฺมา ตํ ฌานํ สมฺภาเวนฺโต ‘‘ตาทิสสฺส นาม ฌานสุขสฺส ลาภี ภควา’’ติ เตน คุเณน ภควนฺตํ อภิตฺถวนฺโต **‘‘สมฺพาเธ วตา’’**ติ คาถํ อภาสิฯ อถสฺส ภควา ยถา นาม อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุพฺเพธสิเนรุปพฺพตราชํ อุปาทาย สาสโป น กิญฺจิ โหติ, เอวํ อนนฺตาปริเมยฺยพุทฺธคุเณ อุปาทาย รูปาวจรปฐมชฺฌานํ น กิญฺจิ โหตีติ ทเสฺสนฺโต **‘‘เย สติ’’**นฺติอาทินา อนุตฺตรคุณาธิคมํ ปเวเทสิฯ ตตฺถ **สติ**นฺติ วิปสฺสนาสติยา สทฺธิํ อริยมคฺคสติํฯ **สุสมาหิตา**ติ โลกิยสมาธินา เจว โลกุตฺตรสมาธินา จ สุฏฺฐุ สมาหิตาฯ เต หิ อจฺจนฺตํ สุสมาหิตา, น ฌานมตฺตลาภิโน อกุปฺปธมฺมตฺตาฯ เกจิ ‘‘กมฺมเนฺต สุสมาหิตา’’ติ ปาฐํ วตฺวา ‘‘มคฺคสมาหิตา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ

ปญฺจาลจณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ตายนสุตฺตวณฺณนา

๘๙. อตีตชาติยํ สยํการวเสน ตาย ทิฏฺฐิยา อุปฺปาทิตตฺตา **ปุพฺเพ ติตฺถกโร**ฯ เตนาห **‘‘ทิฏฺฐิ อุปฺปาเทตฺวา’’**ติฯ อปเร อาหุ ‘‘อยํ เม สตฺถาติ คหณวเสน ติตฺถกโร อสฺส อตฺถีติ **ปุพฺเพ ติตฺถกโร,** อตีตตฺตภาเว ติตฺถกรสาวโก’’ติฯ เต **‘‘ทิฏฺฐิํ อุปฺปาเทตฺวา**ติ ตสฺส สตฺถุโน ทิฏฺฐิํ อาทาย คเหตฺวาติ อโตฺถ’’ติ วทนฺติฯ **ติตฺถํ นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย** ตพฺพินิมุตฺตสฺส มิจฺฉาวาทสฺส อภาวโตฯ ติเตฺถ นิยุตฺตาติ ติตฺถิกา, เต เอว **ติตฺถิยา**ติ วุตฺตา ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ **ตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺส กลฺยาณกมฺมสฺสฯ **นิสฺสเนฺทนา**ติ ผลภาเวนฯ **วีริยปฺปฏิสํยุตฺตา**ติ วีริยทีปนาติ อโตฺถฯ

อนิยมิตอาณตฺตีติ อนิยมวิธานํ อนิยมวเสน วิธิวจนํฯ **ตณฺหาโสต**นฺติ ตณฺหาปฺปพนฺธนํฯ **นีหรา**ติ สเมหิ ปชหฯ **เอกตฺต**นฺติ เอกคฺคํฯ เตนาห **‘‘ฌาน’’**นฺติฯ **อุปปชฺชตี**ติ น อุปฺปชฺชติ น ปาปุณาตีติ อาห **‘‘น ปฏิลภตี’’**ติฯ **น โอสเกฺกยฺยา**ติ น สโงฺกจํ อาปชฺเชยฺยฯ ฆราวาสโต ปริพฺพชนํ ปริโต อปคโมติ **ปริพฺพโช**ฯ ปพฺพชิตวตสมาทานสฺส อทฬฺหตาย จ ตตฺถ จ อสกฺกจฺจกิริยาย **สิถิลคหิตาฯ อติเรก**นฺติ ปพฺพชฺชาย ปุริมกาลโตปิ อธิกํฯ **อุปรี**ติ อุปรูปริฯ **ทุกฺกฏํ อกตเมว เสโยฺย**ติ ทุจฺจริตํ นาม สเพฺพน สพฺพํ อกตเมว หิตาวหํฯ

ยํ กิญฺจีติ ยํ กิญฺจิ กมฺมํฯ **สิถิลํ กต**นฺติ อสกฺกจฺจการิตาย สิถิลํ กตฺวา ปวตฺติตํฯ **เอวรูปเมวา**ติ เอวรูปํ ปรามฏฺฐสามญฺญสทิสเมว ปจฺฉานุตาปจริยาทิปฏิภาคโตฯ **สํกิลิฏฺฐเมว** ตณฺหาสํกิเลสอุปกฺกิลิฏฺฐตฺตาฯ **อาสงฺกิตปริสงฺกิต**นฺติอาทิโต สมนฺตโตปิ ปเรหิ สงฺกิตํฯ พฺรหฺมจริยสฺส อาทิ อาทิพฺรหฺมจริยํ, ตตฺถ นิยุตฺตาติ **อาทิพฺรหฺมจริยิกา,** มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตา’’**ติฯ **ปุพฺพปธานภูตา**ติ ปฐมารมฺภภูตาฯ

ตายนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จนฺทิมสุตฺตวณฺณนา

๙๐. วิมาเน คหิเต ตํนิวาสีปิ คหิโต โหตีติ วุตฺตํ **“จนฺทวิมานวาสี เทวปุโตฺต”**ติฯ **สพฺพธี**ติ สพฺพสฺมา ทุกฺขฏฺฐานา **วิปฺปมุโตฺตสิ** ภควา ตวํ, ตสฺมา มยฺหมฺปิ อิโต สมฺพาธฏฺฐานโต วิปฺปโมกฺขํ กโรหีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ตสฺส เม สรณํ ภวา”**ติฯ **โลกานุกมฺปกา**ติ สพฺพสฺส โลกสฺส อนุคฺคหา, ตสฺมา ตุยฺหมฺปิ เอตสฺสปิ จนฺทสฺสฯ **ตาทิสา เอวา**ติ สมานา เอวฯ ปมุญฺจสีติ ปมุญฺจิตฺถฯ เตนาห **“อตีตเตฺถ วตฺตมานวจน”**นฺติฯ

จนฺทิมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สูริยสุตฺตวณฺณนา

๙๑. **อนฺธภาวกรเณ**ติ โลกสฺส อนฺธกรเณติปิ อปเรฯ เตนาห **“ตมสี”**ติฯ **วิโรจตี**ติ วิโชฺชตติฯ กามํ เทวปุตฺตวเสน ปฐมํ เทวตา อุทฺธฏา, ราหุโน ปน ปโยโค ตสฺส วิมาเนติ อาห **“มณฺฑลีติ มณฺฑลสณฺฐาโน”**ติฯ **วทติ** ตทา มุเขน คหิตตฺตาฯ มุเขน คหณเญฺจตฺถ ‘‘คิลี’’ติ อธิเปฺปตํ, น จ อโชฺฌหรณนฺติ อาห **“คิลีติ วทตี”**ติฯ อิทานิ ตสฺส มุเขน คหณสมตฺถตํ ทเสฺสตุํ **“ราหุสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โส**ติอาทิ ตสฺส จนฺทิมสูริยานํ คหณการณทสฺสนํฯ **อธิวตฺถา เทวตา**ติ จนฺทิมสูริยานํ ปริจารกเทวตาฯ **เวค**นฺติ ชวํฯ โส หิ เกนจิ อภิมุขํ อติทุนฺนิวาโร กมฺมนิยามสิโทฺธฯ **มตฺถกก**นฺติ กณฺฐสฺส อุปริมเทสํฯ เกจิ ‘‘สีสมตฺถกเมวา’’ติ วทนฺติฯ **นิกฺขเมยฺย** เวคสฺส ติกฺขสีฆถามภาวโตฯ **อากฑฺฒิตฺวา**ติ อตฺตโน คมนทิสาภิมุขํ อากฑฺฒิตฺวาฯ **น**นฺติ ราหุํฯ อุทฺธํ อุลฺลเงฺฆตฺกามมฺปิ **โอนเมยฺย**ฯ ปททฺวเยนปิ โส มหาสรีโร มหาพโล, จนฺทิมสูริยานํ ปน คมนเวโค เตน สพฺพถาปิ ทุนฺนิวาริโยวาติ ทเสฺสติฯ **วิมาเนนา**ติ จนฺทคฺคเห จนฺทวิมาเนน, สูริยคฺคเห สูริยวิมาเนน อุภินฺนมฺปิ วิมาเนน สเหวฯ อมาวาสิยญฺหิ เทฺว วิมานานิ โยชนมตฺตนฺตริตานิ หุตฺวา สเหว ปวตฺตนฺติฯ ยทิ เทฺวปิ เทวปุตฺตา โสตาปตฺติผลํ ปตฺตา, อถ กสฺมา สูริยสุเตฺต เอว ‘‘ปชํ มม’’นฺติ วุตฺตํ, น จนฺทสุเตฺตติ? ‘‘โส จ กิร น จิรเสฺสว ตโต จวิตฺวา อญฺญตฺถ นิพฺพโตฺต, อญฺญา เอว จ เทวตา ตตฺถ วสิ, ยสฺมึ จนฺทคฺคเห ภควา ตํ คาถํ อภาสิ, น ตถา สูริโย, อปรภาเค ปน ตตฺถปิ กาเลน กาลํ ราหุคฺคโห โหตี’’ติ วทนฺติฯ

สูริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนาถปิณฺฑิกวโคฺค

๑. จนฺทิมสสุตฺตวณฺณนา

๙๒. ปพฺพตตฺถฏา สนฺทมาโน ตถารูโป นทีนิวตฺตนปเทโสปิ สมฺพาธฏฺฐานตาย กโจฺฉ วิยาติ อาห **“ปพฺพตกเจฺฉปี”**ติฯ ปฏิปกฺขทูรีภาเวน เสฏฺฐเฏฺฐน จ เอโก อุเทตีติ เอโกทิ, เอกคฺคตาฯ ตสฺมึ โยคโต เอกคฺคจิตฺตา อิธ **เอโกที**ฯ ปฏิปกฺขโต อตฺตานํ นิปยนฺติ วิโสเธนฺตีติ **นิปกา**, ปญฺญวโนฺตฯ เตนาห **“เอกคฺคจิตฺตา เจวา”**ติอาทิฯ กายาทิเภทํ อารมฺมณํ สาติสยาย สติยา สรนฺตีติ **สตา**ฯ เตนาห **“สติมโนฺต”**ติฯ **โสตฺถึ คมิสฺสนฺตี**ติ ยถาวุตฺตปเทเส มคา โสตฺถิมนุปทฺทเวน วตฺติสฺสนฺติ, เอวํ ฌานลาภิโน โสตฺถึ กิเลเสหิ อนุปทฺทุตา วตฺติสฺสนฺติฯ อยํ กิร เทวปุโตฺต พฺรหฺมโลเก นิพฺพานสญฺญี, ตสฺมา เอวมาหฯ ภควา ‘‘อยํ เทวปุโตฺต อนิพฺพานคามี สมาโน นิพฺพานคามิสญฺญี, หนฺทสฺส นิพฺพานคามิโน ทเสฺสมี’’ติ ทุติยํ คา

ถมาหฯ จตุนฺนํ โอฆานํ, สํสารมโหฆเสฺสว วา ปรตีรภาวโต ปรตีรนฺติ **นิพฺพานํ**ฯ อมฺพุนิ ชาโต **อมฺพุโช,** มโจฺฉฯ สุตฺตชาลํ ฉินฺทิตฺวา มจฺฉา วิย กิเลสชาลํ ภินฺทิตฺวา คมิสฺสนฺตีติฯ

จนฺทิมสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เวณฺฑุสุตฺตวณฺณนา

๙๓. **ปยิรุปาสิยา**ติ ปยิรุปาสเหตุฯ **สิกฺขนฺตี**ติ ติโสฺสปิ สิกฺขา สิกฺขนฺติฯ **สิฏฺฐิปเท**ติ กิเลสานํ สาสนโต วฏฺฏทุกฺขปริตฺตาสนโต จ สิฏฺฐิสญฺญิเต ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชิตพฺพโต ปเท, สทฺธเมฺมติ อโตฺถฯ เตนาห **“อนุสิฏฺฐิปเท”**ติฯ ตตฺถ **อนุสิฏฺฐี**ติ สทฺธโมฺมฯ **กาเล**ติ ยุตฺตปตฺตกาเลฯ **อปฺปมาโท**นาม สมถวิปสฺสนาภาวนาฯ

เวณฺฑุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทีฆลฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๙๔. **ตเถว ปญฺญายี**ติ ทีฆลฏฺฐิเตฺวว ปญฺญายิ, ตถาสมญฺญา เอว อโหสิฯ

ทีฆลฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๙๕. นตฺถิ เอตสฺส อาวฏฺฏํ อาวรณนฺติ **อนาวฏฺฏํ**ฯ **รุโกฺข วา ปพฺพโต วา**ติ สตฺตานํ ปกติจกฺขุสฺส อาวรณภูโต รุโกฺข วิย ปพฺพโต วิย จ อภิภวิตุํ สมโตฺถ เญยฺยาวรโณ นตฺถิฯ **กถํวิธ**นฺติ กถํสณฺฐิตํ, กถํปการํ วาฯ **ทุกฺข**นฺติ วฏฺฏทุกฺขํฯ

นนฺทนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จนฺทนสุตฺตวณฺณนา

๙๖. **เหฏฺฐา**ติ กามภเวฯ ตตฺถ หิ ปริพฺภมนฺตสฺส ปติฏฺฐา ทุลฺลภา เยภุเยฺยน ตตฺถ สตฺตา นิมุคฺคา เอว โหนฺติ, ตสฺมา เหฏฺฐา อปฺปติโฏฺฐ สํสาโรฯ **อุปรี**ติ มหคฺคตภเวฯ ตตฺถ หิ นิพฺพตฺตสฺส นิพฺพานํ อารุหิตุํ อาลมฺพนา ทุลฺลภา, ฌานาภิรติยา ตเตฺถว นิกนฺติ เตสํ พลวตี โหติ, ตสฺมา อุปริ อนาลมฺพโน สํสาโรฯ **เปสิตโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺตฯ **ตโย กมฺมาภิสงฺขารา**ติ ปุญฺญาภิสงฺขาราทโย ตโย อภิสงฺขาราฯ เตน ‘‘นนฺทีปุพฺพโก กมฺมภโว’’ติ วตฺวา ‘‘นนฺทึ ชเนตฺวา’’ติ วุโตฺตฯ กามสญฺญาสีเสน กามจฺฉนฺทสฺส คหณํ, กามจฺฉนฺทปมุขานิ จ โอรมฺภาคิยสํโยชนานิ คหิตานีติ อาห **“กามสญฺญาคหเณน ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนานี”**ติฯ รูปภโว รูปํ ภวปทโลเปนฯ รูปภวคฺคหเณน เจตฺถ เสสภวสฺสปิ คหณํฯ ตสฺส สํโยชนคฺคหเณน ปญฺจ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ คหิตานิฯ **มโหเฆ**ติ สํสารมโหเฆฯ **เตส**นฺติ กามภวาทีนํ **คหเณน** ภวาภาเวน ตเทกลกฺขณตายฯ **อรูปภโว คหิโต** ลกฺขณหารนเยนฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จนฺทนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. วาสุทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๙๗. **ฉฏฺฐํ** เหฏฺฐา เทวตาสํยุตฺตวณฺณนายํ **วุตฺตตฺถเมว**ฯ

วาสุทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สุพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๙๘. **สุพฺรหฺมา**ติ ตสฺส เทวปุตฺตสฺส นามํฯ ตสฺส สตฺถุ สนฺติกูปสงฺกมนสฺส การณํ ทเสฺส โนฺต **"โส กิรา"**ติอาทิมาหฯ ตเทว โสกํ ตสฺส เทวปุตฺตสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติฯ **อจฺฉราสงฺฆปริวุโต**ติ สหสฺสมเตฺตน อจฺฉราสเงฺฆน ปริวุโตฯ **นนฺทนกีฬิก**นฺติ นนฺทนวนกีฬิกํฯ **หตฺถํ อาคจฺฉตี**ติ หตฺถคยฺหุปโค โหติฯ **คเนฺถนฺตี**ติ เอตฺถ มาลาเวฐนมฺปิ ขิฑฺฑาปสุตตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญถา ปุปฺผานิเยว ตาย ตาย จิตฺตสฺส วเสน มาลาภาเวน หตฺถํ อุปคจฺฉนฺตีติฯ **อุปเจฺฉทกกมฺมวเสนา**ติ ตสฺมิํ เทวโลเก อายุเสเส สติ เอว ตสฺส ปน อุปฆาตกสฺส ลโทฺธกาสสฺส ปาปกมฺมสฺส วเสนฯ ''ปหาโร''ติ ทิวสสฺส ตติโย ภาโค วุจฺจติ, ตสฺมา **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกเวลายเมวาติ อโตฺถฯ

ปิยวตฺถุกโสเกนาติ ปิยวตฺถุนิมิตฺตเกน โสเกนฯ **รุปฺปมาโน**ติ ปีฬิยมาโนฯ **สตฺตเมทิวเส**ติ มนุสฺสคณนาย สตฺตเม ทิวเสฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺมิํเยว นิรเย **นิพฺพตฺติตพฺพํ** อิมินาตาหิ จ สเหว ปุเพฺพ ตสฺส ปาปกมฺมสฺส กตตฺตาฯ **รุปฺปี**ติ จิตฺตสนฺตาสํ อาปชฺชิฯ **นิทฺธมิตุ**นฺติ นีหริตุํ อปเนตุํฯ **สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา**ติ ตาหิ ปญฺจสตาหิ อจฺฉราหิ สทฺธิํ ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวาฯ

อิทนฺติ อตฺตโน จิตฺตํ ทเสฺสติ อาสนฺนปจฺจกฺขภาวโตฯ **นิจฺจ**นฺติ สทาฯ สฺวายํ นิจฺจโตฺถ อธิปฺปายวเสน คเหตโพฺพติ ตตฺถ ปหาตพฺพํ คเหตพฺพญฺจ ทเสฺสโนฺต **"เทวโลเก"**ติอาทิมาหฯ **น คเหตโพฺพ** เหตุปวตฺติโต ปุเพฺพ ตสฺส อุตฺราสสฺส อภาวโตฯ **เตสู**ติ ทุเกฺขสุฯ ตานิ หิ เหตุปจฺจเยหิ กตฺตพฺพโต คาถายํ **"กิเจฺจสู"**ติ วุตฺตานิฯ **กิเจฺจสู**ติ วา กิจฺจนิมิตฺตํฯ ยาสญฺหิ ปโยควิปตฺตีนํ วเสนสฺส ตานิ ทุกฺขานิ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตํนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ตา หิ อสฺส ปโยควิปตฺติโย คติวิปตฺติโย สตฺถุ สนฺติกํ อุปคมเนน หาเยยฺยุํฯ **นิพฺพตฺตานํ ทิฏฺฐานี**ติ นิพฺพตฺตานํ วเสน ทิฏฺฐานิ ทุกฺขานิฯ **เตสุ** จ ทุเกฺขสุฯ สพฺพตฺถ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ **ฑยฺหมาโน วิย** จิตฺตสนฺตาเปนฯ

จตฺตาริปิ สจฺจานิ พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌตีติ โพธิ, สติอาทิธมฺมสามคฺคี, ตสฺมา **โพชฺฌา** โพธิโตฯ สา ปน โพธิ ภาวนากาเรเนว ปวตฺตติ, อญฺญตฺรสทฺทโยเคน จ ''โพชฺฌา''ติ นิสฺสกฺกวจนนฺติ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต มุญฺจิตฺวาปทํ อเปกฺขิตฺวา **"โพชฺฌงฺคภาวน"**นฺติ อาหฯ **ตโปคุณ**นฺติ ธุตธมฺมมาหฯ โส หิ ตณฺหาโลลุปฺปสฺส ตปนโต **ตโป,** สยํ คุณสภาวตฺตา คุณสนฺนิสฺสยโต จ **คุณ**นฺติฯ เตนาห **"ธุตงฺคสงฺขาตํ ตโปคุณ"**นฺติฯ สเพฺพ สงฺขารคตา นิสฺสชฺชียนฺติ เอตฺถาติ **สพฺพนิสฺสโคฺค,** อสงฺขตธาตูติ อาห **"สพฺพนิสฺสคฺคาติ นิพฺพานโต"**ติฯ

อินฺทฺริยสํวโรว ปฐมํ เวทิตโพฺพ ปฏิปตฺติกฺกมวเสน ตเสฺสว ปฐมตฺตาฯ ตํ ปน ปฏิปตฺติกฺกมํ ทเสฺสตุํ **"อินฺทฺริยสํวเร หี"**ติอาทิมาหฯ นิปฺปริยายโต มคฺคปริยาปนฺนา เอว โพชฺฌงฺคาติ อาห **"สหวิปสฺสนาย โพชฺฌเงฺค"**ติฯ **ตสฺสา**ติ ตถาภาเวน ตสฺส โยคิโนฯ ยสฺมา เทวปุตฺตสฺส สตฺถา ตํ คาถํ วตฺวา อุปริ จ สจฺจานิ ปกาเสสิ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ภควา จตุสจฺจวเสน เทสนํ วินิวเตฺตสี"**ติฯ **เทวปุโตฺต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหี**ติ กามํ ตเสฺสว วิเสสาธิคโม อิธาคโต, ปญฺจสตมตฺตาหิ ปน อจฺฉราหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหีติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห

มหาสติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖) ‘‘โส เทสนาปริโยสาเน ปญฺจหิ อจฺฉราสเตหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย ตํ สมฺปตฺตึ ถาวรํ กตฺวา เทวโลกเมว อคมาสี’’ติฯ

สุพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กกุธสุตฺตวณฺณนา

๙๙. ‘‘นนฺทามี’’ติ วุตฺต นนฺที นาม ปพฺพชิตสฺส มลนฺติ โจเทตุกาโม เทวปุตฺโต **‘‘นนฺทสี’’**ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส ภควา ตํ ปฏิกฺขิปโนฺต **‘‘กึ ลทฺธา’’**ติ? อาหฯ เตน ‘‘ตยา มม อธิเปฺปตนนฺทิยา อิธ ปจฺจโย เอว นตฺถิ, กุโต สา นนฺที’’ติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ตุฏฺฐิ นามา’’**ติ อาทิฯ อถ เทวปุตฺโต นนฺทิยา อสติ โสเกน ภวิตพฺพํ, โสโก จ ปพฺพชิตสฺส มลนฺติ โจเทโนฺต อาห **‘‘เตน หิ, สมณ, โสจสี’’**ติฯ ภควา ตมฺปิ ปฏิกฺขิปโนฺต **‘‘กึ ชียิตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ กึ มํ ชินาตีติ อโตฺถ?

ยทิ เต นนฺทิโสกา น สนฺติ หาสวตฺถุโน ลาภสฺส ชานิยา จ อภาวโต, เอกวิหาริโน ปน อรติยา ภวิตพฺพนฺติ อาห – **‘‘กจฺจิ ตํ เอกมาสีนํ, อรตี นาภิกีรตี’’**ติฯ ตสฺมิมฺปิ ภควตา ปฏิกฺขิเตฺต อถ เนสมฺปิ นนฺทิโสการตีนํ อภาเว การณํ ปุจฺฉโนฺต **‘‘กถํ ตฺว’’**นฺติ คาถมาห? อถสฺส ภควา ตํ การณํ ปเวเทโนฺต **‘‘อฆชาตสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **อฆชาตสฺสา**ติ อเฆชาตสฺสฯ เตนาห **‘‘วฏฺฏทุเกฺข ฐิตสฺสา’’**ติฯ **ชาตตณฺหสฺส** อปฺปหีนตณฺหสฺส **วฏฺฏทุกฺขํ อาคตเมว** การณสฺส อปฺปหีนตฺตาฯ ตเสฺสว หิ การณสฺส อปฺปหีนตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทุกฺขี สุขํ ปตฺถยตีติ หิ วุตฺต’’**นฺติ อาหฯ ทุกฺขปฺปวตฺติยา สาปิ ตณฺหาปฺปวตฺติ เตน ทสฺสิตาฯ **อิตี**ติ อาทินา วุตฺตเมวตฺถํ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ

กกุธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุตฺตรสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐. **นวม**นฺติ อุตฺตรสุตฺตํ เหฏฺฐา เทวตาสํยุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตตฺถเมวฯ

อุตฺตรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อนาถปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑. ทสเม กามํ เทวตาสํยุเตฺตปิ ‘‘อิทํ หิ ตํ เชตวน’’นฺติอาทินา อิมา เอว คาถา อาคตาฯ ตตฺถ ‘‘อญฺญตรา เทวตา’’ติ นิทานํ อาโรปิตํฯ เหฏฺฐา อาคตนยตฺตา เอว หิ โปตฺถเกสุ น ลิขิตํ, อิธ ปน เทวปุตฺตสํยุเตฺต **‘‘อนาถปิณฺฑิโก เทวปุโตฺต’’**ติ นิทาเน นิคเม จ อาคตํ, ตตฺถ เทวปุเตฺตน สตฺถุ วุตฺตปฺปการคุณปเวทนวเสน วุตฺตํฯ สตฺถา ปน ภิกฺขูนํ ตมตฺถํ ปเวเทโนฺต **‘‘อญฺญตโร เทวปุโตฺต’’**ติ อาหฯ ตถา ปเวทเนน ปน การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อานนฺทเตฺถรสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ **อนุมานพุทฺธิยา**ติ อนุมานญาณสฺสฯ **อานุภาวปฺปกาสนตฺถ**นฺติ พลทีปนตฺถํฯ

อนาถปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นานาติตฺถิยวโคฺค

๑. สิวสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒. **ตติยวคฺคสฺส ปฐม**นฺติ ตติยวเคฺค ปฐมสุตฺตํฯ **วุตฺตตฺถเมว** เหฏฺฐา สตฺลฺลปกายิกวเคฺค ปฐมสุเตฺตฯ

สิวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เขมสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓. **ปฐมํเยวา**ติ ชรามรณาทิภาวโต ปเควฯ **พลวจินฺตนํ จินฺเตตี**ติ ยถา สากฏิโก อชานิตฺวา วิสเม มเคฺค สกฏํ ปาเชนฺโต อเกฺข ฉิเนฺน ปติกาตุํ อวิสหโนฺต ทุกฺขี ทุมฺมโน พลวจินฺตนํ จินฺเตติ, มหนฺตํ จิตฺตสนฺตาปํ ปาปุณาติ, เอวํ อธมฺมวาที มจฺจุมุขํ ปโตฺต พลวจิตฺตสนฺตาปํ ปาปุณาติ, ตสฺมา ธมฺมจริยาย นปฺปมชฺชิตพฺพนฺติฯ

เขมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เสรีสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔. **ยํ ทานํ เทมี**ติ ยํ เทยฺยธมฺมํ ปรสฺส เทมิฯ **ตสฺส ปติ หุตฺวา**ติ ตพฺพิสยํ โลภํ สุฏฺฐุ อภิภวโนฺต ตสฺส อธิปติ หุตฺวา เทมิ เตน อนากฑฺฒนียตฺตาฯ **“น ทาโส น สหาโย”**ติ วตฺวา ตทุภยํ อนฺวยโต พฺยติเรกโต ทเสฺสตุํ **“โย หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทาโส หุตฺวา เทติ** ตณฺหายทาสพฺยสฺส อุปคตตฺตาฯ **สหาโย หุตฺวา เทติ** ตสฺส ปิยภาวาวิสฺสชฺชนโตฯ **สามี หุตฺวา เทติ** ตณฺหาทาสพฺยโต อตฺตานํ โมเจตฺวา อภิภุยฺย ปวตฺตนโตฯ สามิปริโภคสทิสา เหตสฺสายํ ปวตฺตตีติฯ

อถ วา โย ทานสีลตาย ทายโก ปุคฺคโล, โส ทาเน ปวตฺติเภเทน ทานทาโส ทานสหาโย ทานปตีติ ติปฺปกาโร โหตีติ ทเสฺสติฯ ตทสฺส ติปฺปการตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“โย หี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ทาตพฺพเฏฺฐน **ทานํ,** อนฺนปานาทิฯ ตตฺถ ยํ อตฺตนา ปริภุญฺชติ ตณฺหาธิปนฺนตาย, ตสฺส วเส วตฺตนโต ทาโส วิย โหติฯ ยํ ปเรสํ ทียติ, ตตฺถปิ อนฺนปานสามเญฺญน อิทํ วุตฺตํ **“ทานสงฺขาตสฺส เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา เทตี”**ติฯ **สหาโย หุตฺวา เทติ** อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพสฺส ปเรสํ ทาตพฺพสฺส จ สมสมฏฺฐปเนนฯ **ปติ หุตฺวา เทติ** สยํ เทยฺยธมฺมสฺส วเส อวตฺติตฺวา ตสฺส อตฺตโน วเส วตฺตาปนโตฯ

อปโร นโย – โย อตฺตนา ปณีตํ ปริภุญฺชิตฺวา ปเรสํ นิหีนํ เทติ, โส **ทานทาโส** นาม ตนฺนิมิตฺตนิหีนภาวาปตฺติโตฯ โย ยาทิสํ อตฺตนา ปริภุญฺชติ, ตาทิสเมว ปเรสํ เทติ, โส **ทานสหาโย** นาม ตนฺนิมิตฺตนิหีนาธิกภาววิสฺสชฺชเนน สทิสภาวาปตฺติโตฯ โย อตฺตนา นิหีนํ ปริภุญฺชิตฺวา ปเรสํ ปณีตํ เทติ, โส **ทานปติ** นาม ตนฺนิมิตฺตเสฏฺฐภาวปฺปตฺติโตฯ กมฺมสริกฺขโก หิ วิปาโก, ตสฺมา เทวปุโตฺต **“ทานปตี”**ติ วทโนฺต **“อหํ ตาทิโส อโหสิ”**นฺติ ทเสฺสติฯ

‘‘จตูสุ ทฺวาเรสุ ทานํ ทียิตฺถา’’ติ ปาฬิยํ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **“ตสฺส กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทาน**นฺติ ยิฏฺฐํ, ตญฺจ โข สพฺพสาธารณวเสน กตนฺติ อาห **“สมณ …เป…. ยาจกาน”**นฺติฯ **ปพฺพชฺชูปคตา**ติ ยํ กิญฺจิ ปพฺพชฺชํ อุปคตาฯ **โภวาทิโน**ติ ชาติมตฺตพฺราหฺมเณ วทติฯ **นาลตฺถ** พุทฺธสุญฺญตฺตา ตทา โลกสฺสฯ **ทุคฺคตา**ติ ทุกฺขชีวิกกปฺปกา กสิรวุตฺติกาฯ เตนาห **“ทลิทฺทมนุสฺสา”**ติฯ กสิวาณิชฺชาทิชีวิกํ อนุฏฺฐาตุํ อสมตฺถา อิธ ‘‘กปณา’’ติ อธิเปฺปตาติ อาห **“กาณกุณิอาทโย”**ติฯ **ปถาวิโน**ติ อทฺธิกาฯ **วนิพฺพกา**ติ ทายกานํ คุณกิตฺตนกมฺมผลกิตฺตนวเสน ยาจกา เสยฺยถาปิ นคฺคาทโยฯ เตนาห **“อิฏฺฐํ ทินฺน”**นฺติอาทิฯ **ปสตมตฺตนฺติ** วีหิตณฺฑุลาทิวเสน วุตฺตํฯ **สราวมตฺต**นฺติ ยาคุภตฺตาทิวเสนฯ ยถา คามลาโภ คาเม อุปฺปชฺชนโก อายลาโภ, เอวํ ตตฺถ ทฺวารลาโภติ อาห **“ตตฺถ อุปฺปชฺชนกสตสหเสฺส”**ติฯ **มหนฺตตรํ ทานํ อทํสุ** อญฺญสฺสปิ ธนสฺส วินิโยคํ คตตฺตาฯ **ตํ สนฺธายา**ติ ตํ มหนฺตตรํ ทานํ กตํ สนฺธายฯ รโญฺญ หิ ตตฺถ ทานํ อิตฺถาคารสฺส ทาเนน มหตา อภิภูตํ วิย ปฏินิวตฺตํ โหตีติ อาห **“ปฏินิวตฺตี”**ติฯ **โกจี**ติ ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ เตนาห **“กตฺถจี”**ติฯ อเนกวสฺสสหสฺสายุกกาเล ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตา **อสีติวสฺสสหสฺสานิ** โส ราชา ทานมทาสีติฯ

เสรีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ฆฏีการสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. **จตุตฺถํ** เหฏฺฐา เทวตาสํยุตฺตวณฺณนายํ **วุตฺตตฺถเมว**ฯ

ฆฏีการสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ชนฺตุสุตฺตวณฺณนา

๑๐๖. เย วินเย อปกตญฺญุโน สํกิเลสิเกสุ โวทานิเยสุ ธเมฺมสุ น กุสลา ยํ กิญฺจิ น การิโน วิปฺปฏิสารพหุลาฯ เตสํ อนุปฺปนฺนญฺจ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนญฺจ ภิโยฺยภาวํ เวปุลฺลํ อาปชฺชตีติ อาห **“อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาย…เป…. อุทฺธจฺจปกติกา”**ติฯ สาราภาเวน ตุจฺฉตฺตา จ นโฬ วิยาติ นโฬ, มาโนติ อาห **“อุนฺนฬาติ อุคฺคตนฬา”**ติฯ เตนาห **“อุฏฺฐิตตุจฺฉมานา”**ติฯ มาโน หิ เสยฺยสฺส เสโยฺยติ สทิโสติ จ ปวตฺติยา วิเสสโต **ตุโจฺฉฯ จาปเลฺลนา**ติ จปลภาเวน, ตณฺหาโลลุเปฺปนาติ อโตฺถฯ **มุขขรา**ติ มุเขน ผรุสา, ผรุสวาทิโนติ อโตฺถฯ **วิกิณฺณวาจา**ติ วิสฏวจนา, สมฺผปฺปลาปตาย อปริยนฺตวจนาฯ เตนาห **“อสํยตวจนา”**ติอาทิฯ **จณฺฑโสเต พทฺธนาวาสทิสา**ติ เอเตน อนวฏฺฐิตกิริยตํ ทเสฺสติฯ เยน สมนฺนาคตา สตฺตา เอกสฺมิํ ฐาเน ฐาตุํ วา นิสีทิตุํ วา น สโกฺกนฺติ, อิโต จิโต จ วิจรนฺติฯ **อนวฏฺฐิตจิตฺตา**ติ เอกสฺมิํ อารมฺมเณ น อวฏฺฐิตจิตฺตาฯ **วิวฏอินฺทฺริยา**ติ อสํวุตจกฺขาทิอินฺทฺริยาฯ

คุณกถาย สทฺธิํ กถิยมาโน นิคฺคุณสฺส อคุโณ ปากโฏ โหติ ชาติมณิสมีเป ฐิตสฺส วิย กาจมณิโน โทโสฯ **สุขชีวิโน**ติ สุเข ฐิตาฯ ยถา ทายกานํ สุภรํ โหติ, เอวํ สุเขน อกิเจฺฉน ปวตฺตชีวิกาฯ เตนาห **“ปุเพฺพ ภิกฺขู”**ติอาทิฯ

อตฺตโน รุจิวเสน คามกิจฺจํ เนตีติ คามณิ, เต ปน หีเฬโนฺต วทติ **“คามณิกา”**ติฯ **วิสฺสเชฺชตฺวา**ติ สติโวสฺสคฺควเสน วิสฺสเชฺชตฺวา **กิเลสมุจฺฉายา**ติ มหิจฺฉาสงฺขาตาย ตณฺหามุจฺฉายฯ สีลวนฺตานํเยว หิ ทุปฺปฏิปตฺติํ สนฺธาย เทวปุโตฺต วทติฯ **วตฺตพฺพยุตฺตเกเยวา**ติ

โอวาเทน มยา อนุคฺคเหตพฺพเมวฯ **ฉฑฺฑิตกา**ติ ปริจฺจตฺตา อาจริยุปชฺฌายาทีหิฯ ตโต เอว **อนาถา อปฺปติฏฺฐาฯ เปตา**ติ วิคตชีวิตา มตาฯ ยถา เปตา, **ตเถว โหนฺติ** อตฺตหิตาสมตฺถตาย วิญฺญูนํ ชิคุจฺฉิตพฺพตาย จฯ

ชนฺตุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โรหิตสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. **เอโกกาเส**ติ จกฺกวาฬสฺส ปริยนฺตสญฺญิเต เอกสฺมึ โอกาเสฯ **ภุมฺมนฺ**ติ ‘‘ยตฺถา’’ติ อิทํ ภุมฺมวจนํ, สามญฺญโต วุตฺตมฺปิ ‘‘โส โลกสฺส อโนฺต’’ติ วจนโต วิสิฏฺฐวิสยเมว โหติฯ ‘‘น ชายติ น มียตี’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘น จวติ น อุปปชฺชตี’’ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อิทํ อปราปรํ…เป.… คหิต’’**นฺติฯ **ปทคมเนนา**ติ ปทสา คมเนนฯ **สงฺขารโลกสฺส อนฺตํ สนฺธาย วทติ** อุปริ สจฺจานิ ปกาเสตุกาโมฯ สงฺขารโลกสฺส หิ อโนฺต นิพฺพานํฯ

ทฬฺหํ ถิรํ ธนุ เอตสฺสาติ ทฬฺหธนฺวาฯ โส เอว **ทฬฺหธมฺโม**ติ วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘ทฬฺหธนู’’**ติฯ **อุตฺตมปฺปมาเณนา**ติ สหสฺสถามปฺปมาเณนฯ ธนุสิปฺปสิกฺขิตตาย ธนุคฺคโห, น ธนุคฺคหมเตฺตนาติ อาห **‘‘ธนุคฺคโหติ ธนุอาจริโย’’**ติฯ ‘‘ธนุคฺคโห’’ติ วตฺวา ‘‘สิกฺขิโต’’ติ วุเตฺต ธนุสิกฺขาย สิกฺขิโตติ วิญฺญายติ, สิกฺขา จ เอตฺตเก กาเล สมตฺถสฺส อุกฺกํสคโต โหตีติ อาห **‘‘ทส ทฺวาทส วสฺสานิ ธนุสิปฺปํ สิกฺขิโต’’**ติฯ **อุสภปฺปมาเณปี**ติ วีสติยฏฺฐิโย อุสภํ, ตสฺมึ อุสภปฺปมาเณ ปเทเสฯ **วาลคฺคนฺ**ติ วาฬโกฏิํฯ **กตหโตฺถ**ติ ปริจิตหโตฺถฯ **กตสรเกฺขโป**ติ วิวฏสรเกฺขปเทสทสฺสนวเสน สรเกฺขปกตาวีฯ เตนาห **‘‘ทสฺสิตสิโปฺป’’**ติฯ ‘‘กตสิโปฺป’’ติ เกจิฯ อสนฺติ เอเตนาติ **อสนํ,** กโณฺฑฯ **ตาลจฺฉายนฺ**ติ ตาลจฺฉาทิํ, สา ปน รตนมตฺตา, วิทตฺถิจตุรงฺคุลา วาฯ

ปุรตฺถิมสมุทฺทาติ เอกสฺมึ จกฺกวาเฬ ปุรตฺถิมสมุทฺทาฯ สมุทฺทสีเสน ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิํ วทติฯ **ปจฺฉิมสมุโทฺท**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **นิปฺปปญฺจ**นฺติ อทนฺธการิตํฯ **สมฺปเตฺต**ติ ตาทิเสน ชเวน คจฺฉเนฺตน สมฺปเตฺตฯ **อโนตเตฺต**ติ เอตฺถาปิ ‘‘สมฺปเตฺต’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธ, ตถา ‘‘นาคลตาทนฺตกฏฺฐํ ขาทิตฺวา’’ติ เอตฺถาปิฯ **ตทา**ติ ยทา โส โลกนฺตคเวสโก อโหสิ, ตทาฯ **ทีฆายุกกาโล**ติ อเนกวสฺสสหสฺสายุกกาโลฯ **จกฺกวาฬโลกสฺสา**ติ สามญฺญวเสน เอกวจนํ, จกฺกวาฬโลกนฺติ อโตฺถฯ **อิมสฺมิํเยว จกฺกวาเฬ นิพฺพตฺติ** ปุพฺพปริจริยสิทฺธาย นิกนฺติยาฯ **สสญฺญิมฺหิ สมนเก**ติ น รูปธมฺมมตฺตเก, อถ โข ปญฺจกฺขนฺธสมุทาเยติ ทเสฺสติฯ **สมิตปาโป**ติ สมุจฺฉินฺนสํกิเลสธโมฺมฯ

โรหิตสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗-๘. นนฺทสุตฺตนนฺทิวิสาลสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘-๑๐๙. นนฺทสุตฺตวิสาลสุตฺตานิ **สตฺตมอฏฺฐมานิ** เหฏฺฐา สํวณฺณิตรูปตฺตา **วุตฺตตฺถาเนว**ฯ

นนฺทสุตฺตนนฺทิวิสาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สุสิมสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐. **ตุยฺหมฺปิ โน**ติ ตุยฺหมฺปิ นุ, นุ-สโทฺท ปุจฺฉายํ, ตสฺมา วณฺณํ กเถตุกาโม ปุจฺฉตีติ อธิปฺปาโยฯ **น วฎฺฎตี**ติ น ยุชฺชติ, **กถิโต**ติ กเถตุํ อารโทฺธ, เตนาห **"มตฺถกํ น ปาปุณาตี"**ติฯ ตเมว มตฺถกาปาปุณนํ ทเสฺสตุํ **"โส หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ สติสมฺปชญฺญาโยคโต โครูปสีโล, มูโฬฺห ขลิตปโญฺญ, โครูปสฺส วิย สีลํ เอตสฺสาติ หิ **โครูปสีโล**ฯ **สภาโค** เอกรูปจิตฺตตายฯ อริยานํ สภาคตา นาม คุณวนฺตวเสนาติ อาห **"อญฺญมญฺญสฺส คุเณสุ ปสีทิตฺวา"**ติฯ **โสฬสวิธํ ปญฺญ**นฺติ มหาปญฺญาทิกา ฉ, นว อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺติปญฺญา, อาสวกฺขยปญฺญาติ อิมํ โสฬสวิธํ ปญฺญํฯ เตสฎฺฐิ สาวกสาธารณญาณานิปิ เอเตฺถว สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉนฺติฯ

อานนฺทาติ เถรํ อาหฯ **อาจาโร**ติ จาริตฺตสีลมาหฯ **โคจโร**ติ โคจรสมฺปตฺติฯ **วิหาโร**ติ สมาปตฺติวิหาโรฯ **อภิกฺกโม**ติอาทินา อิริยาปถวิหารํฯ **ตุยฺหมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ภควตา อตฺตานํ อาทึ กตฺวา ตทเญฺญสํ วิญฺญูนํ สเพฺพสํ เถรสฺส รุจฺจนสภาโว ทีปิโตติ ทเสฺสโนฺต **"มยฺหํ รุจฺจตี"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สติปิ อานนฺทเตฺถรสฺสปิ อสีติยา มหาเถรานํ อโนฺตคธภาเว "อสีติยา มหาเถรานํ รุจฺจตี"ติ วตฺวา "ตุยฺหมฺปิ รุจฺจตี"ติ วจนํ เตน ธมฺมเสนาปติโน วณฺณํ กถาเปตุกามตายาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สาฎกนฺตเรติ นิวตฺถวตฺถนฺตเรฯ **ลโทฺธกาโส**ติ นิพฺพุทฺธํ กโรโนฺต สาฎกนฺตเร ลทฺธํ คเหตุํ ลทฺธาวสโรฯ **ลภิสฺสามิโน**ติ ลภิสฺสามิ วตฯ **ทีปธชภูต**นฺติ สตโยชนวิตฺถิณฺณํ ชมฺพุทีปสฺส ธชภูตํฯ **ปุคฺคลปลาเป**ติ อโนฺตสาราภาวโต ปลาปภูเต ปุคฺคเล หรโนฺตฯ **พาลตายา**ติ รุจิขนฺติอาทิอภาวตายฯ **โทสตายา**ติ ทุสฺสกภาเวนฯ **โมเหนา**ติ มหามูฬฺหตายฯ เกจิ ปน **"พาโล พาลตายา**ติ มูฬฺหตาย ปกติพาลภาเวน น ชานาติฯ **มูโฬฺห โมเหนา**ติ สยํ อพาโล สมาโนปิ ยทา โมเหน ปริยุฎฺฐิโต โหติ, ตทา โมเหน น ชานาติ, อยํ ปททฺวยสฺส วิเสโส"ติ วทนฺติฯ **วิปลฺลตฺถจิโตฺต**ติ ยกฺขุมฺมาเทน ปิตฺตุมฺมาเทน วา วิปรีตจิโตฺตฯ

"จตูสุ โกสเลฺลสู"ติ วุตฺตํ จตุพฺพิธํ โกสลฺลํ ปาฬิยา เอว ทเสฺสตุํ **"วุตฺตํ เหต"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ โย อฎฺฐารส ธาตุโย สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโต จ ยถาภูตํ ปชานาติ, อยํ **ธาตุกุสโล**ฯ วุตฺตนเยน อายตเนสุ กุสโล **อายตนกุสโล**ฯ อวิชฺชาทีสุ ทฺวาทสปฎิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ กุสโล **ปฎิจฺจสมุปฺปาทกุสโล**ฯ "อิทํ อิมสฺส ผลสฺส ฐานํ การณํ, อิทํ อฎฺฐานํ อการณ"นฺติ เอวํ ฐานญฺจ ฐานโต, อฎฺฐานญฺจ อฎฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานโต **ฐานาฎฺฐานกุสโล**ฯ โย ปน อิเมสุ ธาตุอาทีสุ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน นิสฺสงฺคติยา ปณฺฑาติ ลทฺธนาเมน ญาเณน อิโต คโต ปวโตฺต, อยํ **ปณฺฑิโต** นามฯ

มหนฺตานํ อตฺถานํ ปริคฺคณฺหนโต มหตี ปญฺญา เอตสฺสาติ **มหาปโญฺญ**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติ อาห **"มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถ"**ติฯ **นานตฺต**นฺติ ยาหิ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถโร "มหาปโญฺญ"ติอาทินา กิตฺติโต, ตาสํ มหาปญฺญาทีนํ อิทํ นานตฺตํ อยํ เวมตฺตตาฯ ยสฺส กสฺสจิ วิเสสโต อรูปธมฺมสฺส มหตฺตํ นาม กิจฺจสิทฺธิยา เวทิตพฺพนฺติ ตทสฺส กิจฺจสิทฺธิยา ทเสฺสโนฺต **"มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตี"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เหตุมหนฺตตาย ปจฺจยมหนฺตตาย นิสฺสยมหนฺตตาย ปเภทมหนฺตตาย กิจฺจมหนฺตตาย ผลมหนฺตตาย อานิสํสมหนฺตตาย จ สีลกฺขนฺธสฺส มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **เหตู** อโลภาทโยฯ **ปจฺจยา** หิโรตฺตปฺปสทฺธาสติวีริยาทโยฯ **นิสฺสยา** สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธินิยตตา, ตํสมงฺคิโน จ ปุริสวิเสสาฯ **ปเภโท** จาริตฺตาทิวิภาโคฯ **กิจฺจํ** ตทงฺคาทิวเสน ปฎิปกฺขสฺส วิธมนํฯ **ผลํ** สคฺคสมฺปทา นิพฺพานสมฺปทา จฯ **อานิสํโส** ปิยมนาปตาทิฯ อย

เมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺเค** (วิสุทฺธิ. ๑.๘-๙) **อากงฺเขยฺยสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย) จ อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ อิมินา นเยน **สมาธิกฺขนฺธา**ทีนมฺปิ มหนฺตตา ยถารหํ นิทฺธาเรตฺวา เวทิตพฺพาฯ **ฐานาฏฺฐานา**ทีนํ ปน มหนฺตภาโว มหาวิสยตาย เวทิต พฺพาฯ ตตฺถ ฐานาฏฺฐานานํ มหาวิสยตา พหุธาตุกสุตฺตาทีสุ อาคตนเยน, **วิหารสมาปตฺตีนํ** สมาธิกฺขนฺธ นิทฺธาริตนเยน เวทิตพฺพาฯ **อริยสจฺจานํ** สกลสาสนสงฺคณฺหนโต สจฺจวิภงฺค (วิภ. ๑๘๙ อาทโย) ตํสํวณฺณนาสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙ อาทโย) อาคตนเยน; **สติปฏฺฐานา**ทีนํ สติปฏฺฐานวิภงฺคาทีสุ (วิภ. ๓๕๕ อาทโย) ตํสํวณฺณนาทีสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๓๕๕ อาทโย) จ อาค ตนเยน; **สามญฺญผลานํ** มหโต หิตสฺส มหโต สุขสฺส มหโต อตฺถสฺส มหโต โยคกฺเขมสฺส นิปฺผตฺติภาวโต สนฺตปณีตนิปุณอตกฺกาวจรปณฺฑิตเวทนียภาวโต จ; **อภิญฺญานํ** มหาสมฺ ภารโต มหาวิสยโต มหากิจฺจโต มหานุภาวโต มหานิปฺผตฺติโต จ; **นิพฺพานสฺส** มทนิมฺม ทนาทิมหตฺถสิทฺธิโต มหนฺตตา เวทิตพฺพาฯ **ปริคฺคณฺหาตี**ติ สภาวาทิโต ปริจฺฉิชฺช คณฺหาติ ชานาติ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ **สา ปนา**ติ มหาปญฺญตาฯ

ปุถุปญฺญาติ เอตฺถ **นานาขนฺเธสุ ญาณํ ปวตฺตตี**ติ อยํ รูปกฺขนฺโธ นาม…เป…. อยํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ นามาติ เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ เตสุ เอกวิ เธน รูปกฺขนฺโธ, เอกาทสวิเธน รูปกฺขนฺโธ, เอกวิเธน เวทนากฺขนฺโธ, พหุวิเธน เวทนากฺข นฺโธ, เอกวิเธน สญฺญากฺขนฺโธ, สงฺขารกฺขนฺโธ, วิญฺญาณกฺขนฺโธติ เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส เอกวิธาทิวเสน อตีตาทิวเสนปิ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตถา อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป…. อิทํ ธมฺมายตนํ นามํฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกาติ เอวํ อาย ตนานํ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ **นานาธาตูสู**ติ อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป…. อยํ มโน วิญฺญาณธาตุ นามฯ ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกาติ เอวํ ธาตุนานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติ, ตํ อุปาทิณฺณธาตุวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺหิ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานญฺจ อุปาทิณฺณธาตูสุ เอว นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตญฺจ โข เอกเท สมตฺตโต, น นิปฺปเทสโต, อนุปาทิณฺณกธาตูนํ ปน นานากรณํ น ชานนฺติ เอวฯ อิตรสาวเกสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, สพฺพญฺญุพุทฺธานํเยว ปน อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตาว อิมสฺส รุกฺ ขสฺส ขนฺโธ เสโต โหติ, อิมสฺส กาโฬ, อิมสฺส มโฏฺฐ, อิมสฺส พหลตฺตโจ, อิมสฺส ตนุตฺตโจ, อิมสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํ; อิมสฺส ปุปฺผํ นีลํ ปีตกํ โลหิตกํ โอทาตํ, สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ; ผลํ ขุทฺทกํ มหนฺตํ ทีฆํ วฏฺฏํ สุสณฺฐานํ มฏฺฐํ ผรุสํ สุคนฺธํ มธุรํ ติตฺตกํ อมฺพิลํ กฏุกํ ก สาวํ; กณฺฏโก ติขิโณ อติขิโณ อุชุโก กุฏิโล ตโมฺพ โลหิโต โอทาโต โหตีติ ธาตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

อเตฺถสูติ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุฯ **นานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสู**ติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต จ สณฺฐานเภทโต จ นานปฺปเภเทสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุฯ อวิชฺชาทิองฺคานญฺหิ ปเจฺจกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสญฺญิตาติฯ เตนาห สงฺขารปิฏเก ‘‘ทฺวาทส ปจฺจยา ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปา ทา’’ติฯ **นานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสู**ติ นานาสภาเวสุ นิจฺจสาราทิวิรหโต สุญฺญสภาเวสุ, ตโต เอว อิตฺถิปุริสอตฺตอตฺตนิยาทิวเสน อนุปลพฺภสฺส สภาเวสุฯ ม-กาโร เหตุถ ปทสนฺธิก โรฯ **นานาอเตฺถสู**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาวิสเยสุ ปจฺจยุปฺปนฺนาทิเภเทสุ นานาวิเธสุ อเตฺถสุฯ **ธ เมฺมสู**ติ ธมฺมปฏิสมฺภิทาวิสเยสุ ปจฺจยาทินานาธเมฺมสุฯ **นิรุตฺตีสู**ติ เตสํเยว อตฺถธมฺมานํ นิทฺ ธารณวจนสงฺขาตาสุ นิรุตฺตีสุฯ **ปฏิภาเนสู**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาทีสุ วิสยภูเตสุ ‘‘อิมานิ อิทมตฺถ โชตกานี’’ติ ตถา ตถา ปฏิภานโต ปติฏฺฐานโต ปฏิภานานีติ ลทฺธนาเมสุ ญาเณสุฯ **ปุถุ นา นาสีลกฺขเนฺธสู**ติอาทีสุ สีลสฺส ปุถุตฺตํ นานตฺตญฺจ วุตฺตเมวฯ อิตเรสํ ปน วุตฺตนยานุสาเรน สุ วิเญฺญยฺยตฺตา ปากฏเมวฯ ยํ ปน อภินฺนํ เอกเมว นิพฺพานํ, ตตฺถ อุปจารวเสน ปุถุตฺตํ คเหตพฺ

พนฺติ อาห **“ปุถุ ชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺมา”**ติฯ เตนสฺส อิธ มหนิมฺมทนาทิปริยาเยน ปุถุตฺตํ ทีปิตํ โหติฯ

เอวํ วิสยวเสน ปญฺญาย มหตฺตํ ปุถุตฺตญฺจ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน หาสภาวํ, ปวตฺติอาการวเสน ชวนภาวํ, กิจฺจวเสน ติกฺขาทิภาวญฺจ ทเสฺสตุํ **“กตมา หาสปญฺญา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **หาสพหุโล**ติ ปีติพหุโลฯ เสสปทานิ ตสฺส เววจนานิฯ **สีลํ ปริปูเรตี**ติ หฏฺฐปหฏฺโฐ อุทคฺคุทโคฺค หุตฺวา ปีติสหคตาย ปญฺญาย ปาติโมกฺขสีลํ ฐเปตฺวา หาสนียตรเสฺสว วิสุํ คหิตตฺตา อิตรํ ติวิธํ สีลํ ปริปูเรติฯ ปีติโสมนสฺสสหคตา หิ ปญฺญา อภิรติวเสน ตทารมฺมเณ ผุลฺลิตา วิกสิตา วิย วตฺตติ, น อุเปกฺขาสหคตาฯ **สีลกฺขนฺธํ สมาธิกฺขนฺธ**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **เถโร**ติอาทินา อภินีหารสิทฺธา เถรสฺส หาสปญฺญตาติ ทเสฺสติฯ

สพฺพํ รูปํ อนิจฺจลกฺขณโต ขิปฺปํ ชวตีติ รูปกฺขนฺธํ อนิจฺจนฺติ สีฆเวเคน ปวตฺติยา ปฏิปกฺขทูรีภาเวน ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส สาติสยตฺตา อิเนฺทน วิสฏฺฐวชิรํ วิย ลกฺขณํ ปฏิวิชฺฌนฺตี อทนฺธายนฺตี รูปกฺขเนฺธ อนิจฺจลกฺขณํ เวเคน ปฏิวิชฺฌติ, ตสฺมา สา **ชวนปญฺญา** นามาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตฺวา พลววิปสฺสนาวเสน ทเสฺสตุํ **“รูป”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ขยเฏฺฐนา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ขเณเนว ภิชฺชนโต ขยสภาวโตฯ **ภยเฏฺฐนา**ติ ภยานกโตฯ **อสารกเฏฺฐนา**ติ อตฺตสารวิรหโต นิจฺจสาราทิวิรหโต จฯ **ตุลยิตฺวา**ติ ตุลาภูตาย วิปสฺสนาย ตุลยิตฺวาฯ **ตีรยิตฺวา**ติ ตาย เอว ตีรณภูตาย ตีเรตฺวาฯ **วิภาวยิตฺวา**ติ ยาถาวโต ปกาเสตฺวา ปญฺจกฺขนฺธํ **วิภูตํ กตฺวา** ปากฏํ กตฺวาฯ **รูปนิโรเธ**ติ รูปกฺขนฺธสฺส นิโรธภูเต นิพฺพาเน นินฺนโปณปพฺภารภาเวนฯ อิทานิ สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตุํ ปุน **“รูป”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาวเสนา’’ติ เกจิฯ

ญาณติกฺขภาโว นาม สวิเสสํ ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทเนน เวทิตโพฺพติ **“ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปโญฺญ”**ติ วตฺวา เต ปน กิเลเส วิภาเคน ทเสฺสโนฺต **“อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺก”**นฺติอาทิมาหฯ ติกฺขปโญฺญ ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ, ปฏิปทา จสฺส น จลตีติ อาห **“เอกสฺมิํ อาสเน จตฺตาโร จ อริยมคฺคา อธิคตา โหนฺตี”**ติอาทิฯ **เถโร จา**ติอาทินา ธมฺมเสนาปติโน ติกฺขปญฺญตา สิขาปฺปตฺตาติ ทเสฺสติฯ

‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา’’ติ ยาถาวโต ทสฺสเนน สจฺจสมฺปฏิเวโธ อิชฺฌติ, น อญฺญถาติ การณมุเขน นิเพฺพธิกปญฺญํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุเพฺพคพหุโล**ติ วุตฺตนเยน สพฺพสงฺขาเรสุ อภิณฺหปฺปวตฺตสํเวโคฯ **อุตฺตาสพหุโล**ติ ญาณุตฺตาสวเสน สพฺพสงฺขาเรสุ พหุโส อุตฺรสฺตมานโสฯ เตน อาทีนวานุปสฺสนมาหฯ **อุกฺกณฺฐนพหุโล**ติ อิมินา ปน นิพฺพิทานุปสฺสนมาห, **อรติพหุโล**ติอาทินา ตสฺสา เอว อปราปรุปฺปตฺติํฯ **พหิมุโข** สพฺพสงฺขารโต พหิภูตํ นิพฺพานํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตญาณมุโข, ตถา วา ปวตฺตวิโมกฺขมุโขฯ นิพฺพิชฺฌนํ นิเพฺพโธ, โส เอติสฺสา อตฺถิ, นิพฺพิชฺฌตีติ วา นิเพฺพธา, สา เอว ปญฺญา **นิเพฺพธิกา**ฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อปฺปิโจฺฉติ สนฺตคุณนิคุหนตาติ อตฺตนิ วิชฺชมานานํ พาหุสจฺจธุตธมฺมสีลาทิคุณานเญฺจว ปฏิเวธคุณสฺส จ นิคุหนํ, **ปฏิคฺคหเณ จ มตฺตญฺญุตา**ติ เอเตเนว ปริเยสนปริโภคมตฺตญฺญุตาปิ วุตฺตา โหติฯ ตีหิ **สโนฺตเสหี**ติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ปเจฺจกํ ตีหิ สโนฺตเสหิ , สเพฺพ ปน ทฺวาทสฯ ปฏิสลฺลีเนน **วิเวกฏฺฐกายานํ** น สงฺคณิการามานํฯ **เนกฺขมฺมาภิรตาน**นฺติ

ปพฺพชฺชํ อุปคตานํฯ **ปริสุทฺธจิตฺตานํ** วิคตจิตฺตสํกิเลสานํฯ **ปรมโวทานปฺปตฺตานํ** อฏฺฐสมาปตฺติสมธิคเมน อติวิย โวทานํ วิสุทฺธึ ปตฺตานํฯ กิเลสุปฺปธิอาทีนํ อภาวโต **นิรุปธีนํ**ฯ ผลสมาปตฺติวเสน สพฺพสงฺขารวินิสฺสฏฺตฺตา **วิสงฺขารํ** นิพฺพานํฯ **อุปคตานํ, อิเมสํ ติณฺณํ วิเวกานํ ลาภี** ปวิวิโตฺต ''ปกาเรหิ วิวิโตฺต''ติ กตฺวาฯ สมาสชฺชนํ ปริสิเนหุปฺปาโท สํสโคฺค, สวนวเสน อุปฺปชฺชนกสํสโคฺค **สวนสํสโคฺค**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สมุลฺลปนํ** อาลาปสลฺลปนํฯ สํสคฺควตฺถุนา อิมินา ตสฺส ปริโภโค **ปริโภคสํสโคฺค**ฯ

อารทฺธวีริโยติ เอตฺถ วีริยารโมฺภ นาม วีริยสฺส ปคฺคณฺหนํ ปริปุณฺณกรณํฯ ตํ ปน สพฺพโส กิเลสานํ นิคฺคณฺหนนฺติ ทเสฺสโนฺต **"ตตฺถา"**ติอาทิมาหฯ **โอธุนนวตฺตา**ติ กิเลสานํ ยสฺส กสฺสจิ สาวชฺชสฺส โอธุนนวเสน วตฺตาฯ เตนาห **"ภิกฺขูน"**นฺติอาทิฯ **โอติณฺณํ** นาม วชฺชํ อชฺฌาจริตนฺติ อาโรจิตํฯ **อโนติณฺณํ** อนาโรจิตํฯ **ตนฺติวเสนา**ติ ปาฬิธมฺมวเสน, ยุตฺตสทฺทสฺส วเสนาติ อโตฺถฯ ปาเป ลามเก ปุคฺคเล ธเมฺม จ ครหติ ชิคุจฺฉตีติ **ปาปครหี**ฯ เตนาห **"ปาปปุคฺคเล"**ติอาทิฯ **เอกทสฺสี**ติ เอกภวทสฺสี, อิธโลกมตฺตทสฺสี ทิฏฺฐธมฺมิกสุขมตฺตาเปกฺขีฯ **สมนฺตา**ติ สมนฺตโต, ปริโต เม กตฺถจิ มา อหูติ โยชนาฯ

โสฬสหิ ปเทหีติ โสฬสหิ โกฏฺฐาเสหิฯ **อกุปฺปนฺ**ติ เกนจิ อโกปนียํฯ อยํ ธมฺมเสนาปติโน คุณกถา สตฺถุ วจนานุสาเรน ทสสหสฺสจกฺกวาฬพฺยาปินี อโหสิ, ตํ ทเสฺสตุํ **"เอว"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **จตุพฺพิธา วณฺณนิภา ปาตุภวิ** อุฬารปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐานตฺตาฯ สุฏฺฐุ โอภาสตีติ **สุโภ**ฯ โอภาสสมฺปตฺติยา มณิโน ภทฺทกตาติ อาห **"สุโภติ สุนฺทโร"**ติฯ **ชาติมา** ปริสุทฺธอากรสมุฏฺฐิตตฺตาฯ กุรุวินฺทชาติอาทิชาติวิเสโสปิ มณิ อากรปริสุทฺธมูลโก เอวาติ อาห **"ชาติสมฺปโนฺน"**ติฯ **โธวนาทิปริกเมฺมนา**ติ จตูสุ ปาสาเณสุ โธวนโทสนีหรณตาปนสณฺหกรณาทิปริกเมฺมนฯ รตฺตกมฺพลสฺส วเสน สภาววณฺณสิทฺธิยา เวฬุริยมณิ อติวิย โสภตีติ อาห **"ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิโตฺต"**ติฯ **นิกฺขนฺ**ติ ภณฺฑมาหฯ ตญฺจ อปฺปเกน สุวณฺเณน กตํ ภณฺฑํ น โสภติ โสภาวิปุเลนาติ อาห **"อติเรกปญฺจสุวณฺเณน กตปิฬนฺธน"**นฺติฯ **สุวณฺณนฺ**ติ ปญฺจธรณสฺส สมญฺญา, ตสฺมา ปญฺจวีสติสุวณฺณสาริยา วิจิตฺตอาภรณํ อิธ **"นิกฺข"**นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตญฺหิ วิปุลํ น ปริตฺตกํฯ **มหาชมฺพุสาขาย ปวตฺตนทิยนฺ**ติ มหาชมฺพุสาขาย เหฏฺฐา สญฺชาตนทิยํฯ ตํ กิร รตนํ รตฺตํฯ **สุกุสเลน...เป.... สมฺปหฏฺฐนฺ**ติ สุฏฺฐุ กุสเลน สุวณฺณกาเรน อุกฺกาย ตาเปตฺวา สมฺมา ปหฏฺฐํ มชฺชนาทิวเสน สุกตปริกมฺมํฯ **ธาตุวิภเงฺค**ติ ธาตุวิภงฺคสุเตฺตฯ **กตภณฺฑนฺ**ติ อาภรณภาเวน กตํ ภณฺฑํฯ

นาติอุโจฺจ นาตินีโจ **ตรุณสูริโย** นามฯ **สตฺถารา อาภตวโณฺณ** อุพฺภตคุโณติ อโตฺถฯ เนว **มรณํ อภินนฺทตี**ติ อตฺตโนปิ มรณํ เนว อภินนฺทติ อตฺตวินิปาตสฺส สาวชฺชภาวโตฯ โพธิสโตฺต ปน ปเรสํ อตฺถาย อตฺตโน อตฺตภาวํ ปริจฺจชติ กรุณาวเสน, เอวํ โวสชฺชนํ ปรมตฺถปารมีปาริปูรึ คจฺฉตีติ สาวกา น ตถา กาตุํ สกฺกา สิกฺขาปทโตฯ **น ชีวิตํ ปเตฺถติ** ชีวิตาสาย สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **ทิวสสเงฺขปนฺ**ติ อชฺช ตฺวํ อิทํ นาม กมฺมํ กโรหิ, อิทํ เต เวตนนฺติ ทิวสภาเคน ปริจฺฉินฺนํ เวตนํฯ ตาทิโส หิ ภตโก ทิวสกฺขยเมว อุทิกฺขติ, น กมฺมนิฏฺฐานํฯ นิพฺพิสํ **ภตโกยถา**ติ เวตนํ ภตึ อิจฺฉโนฺต กาลกฺขยํ อุทิกฺขโนฺต ภตกปุริโส วิยฯ

สุสิมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. นานาติตฺถิยสาวกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑. นานาติตฺถิยสาวกาติ ปุถุติตฺถิยานํ สาวกาฯ **ฉินฺทิเต**ติ หตฺถเจฺฉทาทิวเสน เฉเทฯ **มาริเต**ติ มารเณฯ **น ปาปํ สมนุปสฺสตี**ติ กิญฺจิ ปาปํ อตฺถีติ น ปสฺสติ, ปเรสญฺจ ตถา ปเวเทติฯ **วิสฺสาส**นฺติ วิสฺสตฺถภาวํฯ ‘‘กตกมฺมานมฺปิ วิปาโก นตฺถี’’ติ วทโนฺต กตปาปานํ อกตปุญฺญานญฺจ วิสฺสตฺถตํ นิราสงฺกตํ ชเนติฯ

ตโปชิคุจฺฉายาติ ตปสา อเจลวตาทินา ปาปโต ชิคุจฺฉเนน, ‘‘ปาปํ วิราชยามา’’ติ อเจลวตาทิสมาทาเนนาติ อโตฺถฯ ตสฺมิญฺหิ สมาทาเน ฐิเตน สํวเรน สํวุตจิโตฺต สมนฺนาคโต ปิหิโต จ นาม โหตีติ **‘‘สุสํวุตโตฺต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ จตฺตาโร ยามา ภาคา จตุยามา, จตุยามา เอว **จาตุยามา**ฯ ภาคโตฺถ หิ อิธ ยาม-สโทฺท ยถา ‘‘รตฺติยํ ปฐโม ยาโม’’ติฯ โส ปเนตฺถ ภาโค สํวรลกฺขโณติ อาห **‘‘จาตุยาเมน สุสํวุโต’’**ติ, จตุโกฏฺฐาเสน สํวเรน สุฏฺฐุ สํวุโตติ อโตฺถฯ **ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีโตทโก**ติ ปฏิกฺขิตฺตสพฺพสีตุทกปริโภโคฯ **สเพฺพน ปาปวารเณน ยุโตฺต**ติ สพฺพปฺปกาเรน สํวรลกฺขเณน ปาปวารเณน สมนฺนาคโตฯ **ธุตปาโป**ติ สเพฺพน นิชฺชรลกฺขเณน ปาปวารเณนปิ ธุตปาโปฯ **ผุโฏฺฐ**ติ อฏฺฐนฺนมฺปิ กมฺมานํ เขปเนน วิเกฺขปปฺปตฺติยา กมฺมกฺขยลกฺขเณน สเพฺพน ปาปวารเณน ผุโฏฺฐ, ตํ ผุสิตฺวา ฐิโตฯ **น นิคุหโนฺต**ติ น นิคุหนเหตุ ทิฏฺฐสุเต ตเถว กเถโนฺตฯ

นานาติตฺถิยานํเยว อุปฏฺฐาโกติ ปรวาทีนํ สเพฺพสํเยว ติตฺถิยานํ อุปฏฺฐาโก, เตสุ สาธารณวเสน อภิปฺปสโนฺนฯ **โกฏฺฐิปฺปตฺตา**ติ โมกฺขาธิคเมน สมณธเมฺม ปตฺตพฺพมริยาทปฺปตฺตาฯ

สหจริตมเตฺตนาติ สีหนาเทน สห วสฺสกรณมเตฺตนฯ สีเหน สีหนาทํ นทเนฺตน สเหว สิงฺคาเลน อตฺตโน สิงฺคาลรวกรณมเตฺตนฯ **โกตฺถุโก**ติ ขุทฺทกโกตฺถุฯ **อาสงฺกิตสมาจาโร**ติ อตฺตนา จ ปเรหิ จ อาสงฺกิตพฺพสมาจาโรฯ **สปฺปุริสาน**นฺติ พุทฺธาทีนํฯ

ตสฺสาติ เวคพฺภริสฺส เทวปุตฺตสฺสฯ **สรีเร อนฺอาวิสี**ติ สรีเร อนุปวิสิตฺวา วิย อาวิสิฯ **อธิมุจฺจี**ติ ยถา คหิตสฺส วเสน จิตฺตํ น วตฺตติ, อตฺตโน เอว วเส วตฺตติ, เอวํ อธิฏฺฐหิฯ **อายุตฺตา**ติ ทสฺสเนน สํยุตฺตา ฯ **ปวิเวกิย**นฺติ กปฺปกวตฺถภุญฺชนเสนาสเนหิ ปวิวิตฺตภาวํฯ เตนาห **‘‘เต กิรา’’**ติอาทิฯ **รูเป นิวิฏฺฐา**ติ จกฺขุรูปธเมฺม อภินิวิฏฺฐาฯ เตนาห **‘‘ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ปติฏฺฐิตา’’**ติฯ **เทวโลกปตฺถนกามา**ติ เทวโลกเสฺสว อภิปตฺถนกามาฯ มรณธมฺมตาย **มาติยา**ฯ เตนาห **‘‘มาติยาติ มจฺจา’’**ติฯ **ปรโลกตฺถายา**ติ ปรสมฺปตฺติภาวาย โลกสฺส อตฺถายฯ

ปภาสวณฺณาติ ปภาย สมานวณฺณาฯ เกสํ ปภายาติ อาห **‘‘จโนฺทภาสา’’**ติอาทิฯ สชฺฌาราคปภาสวณฺณา อินฺทธนุปภาสวณฺณาติ ปเจฺจกํ โยชนาฯ อาโม อามคโนฺธ เอตสฺส อตฺถีติ **อามิสํฯ วธายา**ติ วิทฺธํสิตุํฯ **รูปา**ติ รูปายตนาทิรูปิธมฺมาฯ

ราชคหสมีปปฺปวตฺตีนํ **ราชคหิยานํ**ฯ ‘‘เสโต’’ติ เกลาสกูโฏ อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘เสโตติ เกลาโส’’**ติฯ เกนจิ น ฆเฏฺฏตีติ **อฆํ,** อนฺตลิกฺขนฺติ อาห **‘‘อฆคามีนฺติ อากาสคามีน’’**นฺติฯ อุทกํ ธียติ เอตฺถาติ **อุทธิ,** มโหทธิฯ **วิปุโล**ติ เวปุลฺลปพฺพโตฯ **หิมวนฺตปพฺพตาน**นฺติ หิมวนฺตปพฺพตภาคานํฯ **พุโทฺธ เสโฏฺฐ** สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนาทีหิ สพฺพคุเณหิฯ

นานาติตฺถิยสาวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

เทวปุตฺตสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. โกสลสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ทหรสุตฺตวณฺณนา

๑๑๒. ***ภควตา สทฺธึ สโมฺมที***ติ ภควโต คุเณ อชานโนฺต โกสลราชา อตฺตโน ขตฺติยมาเนน เกวลํ ภควตา สทฺธึ สโมฺมทิฯ ปฐมาคเต หิ สตฺถริ ตสฺส สโมฺมทิตาการํ ทเสฺสตุํ **“ยถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต**ติ ยถา ภควา ‘‘กจฺจิ เต, มหาราช, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา เตน รญฺญา สทฺธึ ปฐมํ ปวตฺตโมโท อโหสิ ปุพฺพภาสิตาย, ตทนุกรเณน เอวํ โสปิ ราชา ภควตา สทฺธึ สมฺปวตฺตโมโท อโหสีติ โยชนาฯ ตํ ปน สมฺปวตฺตโมทนํ อุปมาย ทเสฺสตุํ **“สีโตทกํ วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สโมฺมทิต**นฺติ สํสนฺทิตํ **เอกีภาว**นฺติ สโมฺมทนกิริยาย สมานตํ เอกรูปตํ, **ขมนีย**นฺติ ‘‘อิทํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ทุกฺขพหุลตาย สภาวโต ทุสฺสหํ, กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติ ปุจฺฉติฯ **ยาปนีย**นฺติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติกํ จิรปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํฯ สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาพาธํ**ฯ ทุกฺขชีวิกาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ**ฯ ตํตํกิจฺจกรเณ อุฏฺฐานสุขตาย **กจฺจิ ลหุฏฺฐานํ**ฯ ตทนุรูปพลโยคโต **กจฺจิ พลํ**ฯ สุขวิหารสมฺภเวน **กจฺจิ ผาสุวิหาโร อตฺถี**ติ ตตฺถ ตตฺถ กจฺจิ-สทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พลวปฺปตฺตา ปีติ **ปีติ**เยวฯ ตรุณปีติ **ปาโมชฺชํ**ฯ สโมฺมทนํ ชเนติ กโรตีติ **สโมฺมทนียํ**ฯ สโมฺมทิตพฺพโต **สโมฺมทนีย**นฺติ อิมํ ปน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต”**ติ อาหฯ **สริตพฺพภาวโต**ติ อนุสฺสริตพฺพภาวโตฯ ‘‘สรณีย’’นฺติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา **“สารณีย”**นฺติ วุตฺตํฯ

สุยฺยมานสุขโตติ อาปาถมธุรตํ อาห, **อนุสฺสริยมานสุขโต**ติ วิมทฺทรมณียตํฯ **พฺยญฺชนปริสุทฺธตายา**ติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนจาตุริยมาห, **อตฺถปริสุทฺธตายา**ติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตํฯ **อเนเกหิ ปริยาเยหี**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ **อทิฏฺฐตฺตา**ติ อุปสงฺกมนวเสน อทิฏฺฐตฺตาฯ **คุณาคุณวเสนา**ติ คุณวเสน คมฺภีรภาวํ วา อคุณวเสน อุตฺตานภาวํ วาฯ **โอวฏฺฏิกสารํ กตฺวา**ติ โอวฏฺฏิกาย คเหตพฺพสารวตฺถุํ กตฺวาฯ **โลกนิสฺสรณภโวกฺกนฺติปญฺห**นฺติ โลกโต นิสฺสฏภาวปญฺหเญฺจว อาทิโต ภโวกฺกมนปญฺหญฺจฯ สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธตํ ปุจฺฉโนฺต หิ ‘‘กึ ภวํ โคตโม สพฺพโลกโต นิสฺสโฏ, สพฺพสเตฺตหิ จ เชโฏฺฐ’’ติ? ปุจฺฉติ นามฯ ยถา หิ สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธตาย โลกโต นิสฺสฏตา วิญฺญายติ, เอวํ สพฺพสเตฺตหิ เชฏฺฐภาวโต เสฏฺฐภาวโตฯ สฺวายมโตฺถ **อคฺคปสาทสุตฺตา**ทีหิ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) วิภาเวตโพฺพฯ กถํ ปน สมฺพุทฺธตา วิญฺญายตีติ? อวิปรีตธมฺมเทสนโตฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาทีสุ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๒๔) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

ราชา สตฺถุ อวิปรีตธมฺมเทสนํ อชานโนฺต ตโต เอวสฺส สมฺมาสโมฺพธึ อสทฺทหโนฺต ‘‘วุฑฺฒตเรสุปิ จิรปพฺพชิเตสุ สมฺมาสมฺพุทฺธภาเว อลพฺภมาเน ตพฺพิปรีเต กถํ ลเพฺภยฺยา’’ติ มญฺญมาโน ‘‘กึ ปน ภวํ โคตโม’’ติอาทึ วกฺขติฯ **ราชา อตฺตโน ลทฺธิยา น ปุจฺฉติ** อตฺตโน สมฺมุขา เตหิ อสมฺมาสมฺพุทฺธภาวเสฺสว ปฏิญฺญาตตฺตาฯ ยสฺมา เต มุสาวาทิตาย อตฺตโน อุปฏฺฐากาทีนํ ‘‘พุทฺธา มย’’นฺติ ปฏิชานิํสุ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โลเก มหาชเนน คหิตปฏิญฺญาวเสน ปุจฺฉตี”**ติฯ สฺวายมโตฺถ อาคมิสฺสติฯ **พุทฺธสีหนาท**นฺติ พุทฺธานํ เอว อาเวณิกํ สีหนาทํฯ กามํ มคฺคญาณปทฏฺฐานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, สโมฺพธิญาเณ ปน คหิเต ตํ อตฺถโต คหิตเมว โหตีติ วุตฺตํ **“สพฺพญฺญุตญฺญาณสงฺขาตํ สมฺมาสโมฺพธิ”**นฺติฯ

ปพฺพชฺชูปคมเนนาติ ยาย กายจิ ปพฺพชฺชาย อุปคมนมตฺเตน สมณา, น สมิตปาปตายฯ **ชาติวเสนา**ติ ชาติมตฺเตน พฺราหฺมณา, น พาหิตปาปตายฯ **ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆ**ติ ปพฺพชิตสมูหตามตฺเตน สโงฺฆ, น นิยฺยานิกทิฏฺฐิวิสุทฺธสีลสามญฺญวเสน สํหตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **เอเตสํ อตฺถี**ติ เอเตสํ สพฺพญฺญุปฏิญฺญาตานํ ปริวารภูโต อตฺถิฯ **เสฺววา**ติ ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต เอวฯ เกจิ ปน ''ปพฺพชิตสมูหวเสนฯ สงฺฆิโน, คหฏฺฐสมูหวเสน คณิโน''ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ คเณ เอว โลเก สงฺฆสทฺทสฺส นิรุฬฺหตฺตาฯ **อาจารสิกฺขาปนวเสนา**ติ อเจลกวตจริยาทิ-อาจารสิกฺขาปนวเสนฯ **ปากฏา**ติ สงฺฆีอาทิภาเวน ปกาสิตาฯ **''อปฺปิจฺฉา''**ติ วตฺวา ตตฺถ ลพฺภมานํ อปฺปิจฺฉตํ ทเสฺสตุํ **''อปิจฺฉตาย วตฺถมฺปิ น นิวาเสนฺตี''**ติ วุตฺตํฯ น หิ เตสุ สาสนิเกสุ วิย สนฺตคุณนิคฺหนา อปฺปิจฺฉา ลพฺภตีติฯ **ยโส**ติ กิตฺติสทฺทฯ ตรนฺติ เอเตน สํสาโรฆนฺติ เอวํ สมฺมตตฺตา ติตฺถํ วุจฺจติ ลทฺธีติ อาห **''ติตฺถกราติ ลทฺธิกรา''**ติฯ **สาธุสมฺมตา**ติ ''สาธู''ติ สมฺมตา, น สาธูหิ สมฺมตาติ อาห **''สนฺต...เป.... ปุถุชฺชนสฺสา''**ติฯ

กปฺปโกลาหลนฺติ กปฺปโต โกลาหลํ, ''กปฺปุฏฺฐานํ ภวิสฺสตี''ติ เทวปุตฺตหิ อุคฺฆสิตมหาสทฺทฯ **อิเม**ติ ปูรณาทโยฯ **พุทฺธโกลาหลนฺ**ติ เทวตาหิ โฆสิตํ พุทฺธโกลาหลํฯ **ปยิรุปาสิตฺวา**ติ ปุริสสุติปรมฺปราย สุตฺวาฯ **จินฺตามณิวิชฺชา** นาม ปรจิตฺตชานาปนวิชฺชาฯ สา **เกวฏฺฏสุตฺเต** ''มณิกา''ติ อาคตา, **อาทิ**-สเทฺทน คนฺธาริสมฺภววิชฺชาทึ สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถ คนฺธาริยา วิกุพฺพนํ ทเสฺสติฯ **อตฺตภาเว**ติ สรีเรฯ **ราชุสฺมา**ติ ราชเตโชฯ

สุกฺกธมฺมํติ อนวชฺชธมฺมํ นิกฺกิเลสตาฯ **อิทํ คเหตฺวา**ติ อิทํ ปรมฺมุขา ''มยํ พุทฺธา''ติ วตฺวา อตฺตโน สมฺมุขา ''น มยํ พุทฺธา''ติ เตหิ วุตฺตวจนํ คเหตฺวาฯ **เอวมาหา**ติ ''เยปิ เต, โภ โคตม...เป.... นโว จ ปพฺพชฺชายา''ติ เอวํ อโวจฯ **อตฺตโน ปฏิญฺญํ คเหตฺวา**ติ ''น มยํ พุทฺธา''ติ เตสํ อตฺตโน ปุรโต ปวตฺติตํ ปฏิญฺญํ คเหตฺวาฯ อีทิเส ฐาเน กึ-สโทฺท ปฏิเสธวาจโก โหตีติ วุตฺตํ **''กินฺติ ปฏิเกฺขปวจน''**นฺติ, กสฺมา ปฏิชานาตีติ อโตฺถ?

น อุญฺญาตพฺพาติ น ครหิตพฺพาฯ ครหโตฺถ หิ อยํ อุ-สโทฺทฯ ''ทหโร''ติ อธิกตตฺตา วกฺขมานตฺตา จ **''ขตฺติโยติ ราชกุมาโร''**ติ วุตฺตํฯ อุรสา คจฺฉตีติ **อุรโค,** โย โกจิ สโปฺป, อิธ ปน อธิเปฺปตํ ทเสฺสตุํ **''อาสีวิโส''**ติ อาหฯ **สีลวนฺตํ ปพฺพชิตํ ทเสฺสติ** สามญฺญโต ''ภิกฺขู''ติ วทโนฺตฯ อิธ ปน ยสฺมา ''ภวมฺปิ โน โคตโม''ติอาทินา ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส กถํ สมุฏฺฐาเปสิ, ตสฺมา ภควา อตฺตานํ อพฺภนฺตรํ อกาสิฯ ยทิปิ วิเสโส สามญฺญโชตนาย วิภาวิโต โหติ, สํสยุปฺปตฺติทีปกํ โนติ วุตฺตคฺคหณํ ปน ตํ ปริจฺฉิชฺชตีติฯ เตนาห **''เทสนากุสลตายา''**ติ อาทิฯ อิทานิ อวญฺญาปริภเว ปโยคโต วิภาเวตุํ **''เอตฺถ จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อจิตฺตีกตาการวเสน อวญฺญาย ปากฏภาโว, วมฺภนวเสน ปริภวสฺสาติ อธิปฺปาเยน กายปโยควเสน อวญฺญา ทสฺสิตา, วจีปโยควเสน ปริภโว, อุภยํ ปน อุภยตฺถาปิ ปเภทโต คหิตํ, อวญฺญปริภวานํ ทฺวินฺนมฺปิ อุภยตฺถ ปริคฺคโหฯ **ตํ สพฺพมฺปี**ติ ตํ อวญฺญาทิ สพฺพมฺปิฯ จตูสุปิ ตํ **น กาตพฺพเมว** สมฺปติ อายติญฺจ อนตฺถาวหตฺตาฯ

ตทตฺถทีปนาติ ตสฺส อาทิโต วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ทีปนาฯ **วิเสสตฺถทีปนา**ติ ตโต วิสิฏฺฐตฺถทีปนา ฯ เขตฺตานํ อธิปตีติ **ขตฺติโย**ติ นิรุตฺตินเยน สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ เขตฺตโต วิวาทา สเตฺต ตายตีติ **ขตฺติโย**ติ โลกิยา กถยนฺติฯ ''มหาสมฺมโต, ขตฺติโย, ราชา''ติ เอวมาคเตสุ อิเมสุ **ทุติยํฯ อกฺขร**นฺติ สมญฺญาฯ สา หิ อุทยพฺพยาภาวโต ''น กทาจิ ขรตีติ อกฺขร''นฺติ วุตฺตาฯ เตนาห **''นามโคตฺตํ น ชีรตี''**ติฯ **ชาติสมฺปนฺน**นฺติ สมฺปนฺนชาตึ อติวิ

สุทฺธชาตึฯ **ตีณิ กุลานี**ติ พฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทกุลานิฯ **อติกฺกมิตฺวา**ติ อตฺตโน ชาติสมฺปตฺติ ยา อภิภวิตฺวาฯ

เกวลํ นามปทํ วุตฺตํ อาขฺยาตปทํ อเปกฺขเตวาติ อาห **“ฐานํ หีติ การณํ วิชฺชตี”**ติฯ **อุทฺธฎฺทเณฺฑนา**ติ สมนฺตโต อุพฺภเตน ทเณฺฑน สาสเนน, **พลวํ อุปกฺกมํ** ครุกํ ราชานมฺปิฯ **ตํ ขตฺติยํ ปริวเชฺชยฺยา**ติ ขตฺติยํ อวญฺญาปริภวกรณโต วเชฺชยฺยฯ เตนาห **“น ฆเฎฺฎยฺยา”**ติฯ

อุรคสฺส จ นานาวิธวณฺณคฺคหเณ การณํ วทติ **“เยน เยน หี”**ติอาทินาฯ **พหุภกฺข**นฺติ มหาภกฺขํ สพฺพภกฺขขาทกํฯ **ปาวกํ** โสธนเฏฺฐน อสุทฺธสฺสปิ ทหเนนฯ **โส**ติ มโคฺคฯ กโณฺห วตฺตนี อิมสฺสาติ **กณฺหวตฺตนีฯ มหโนฺต** อคฺคิกฺขโนฺธ หุตฺวาฯ **ยาวพฺรหฺมโลกปฺปมาโณ**ติ กปฺปวุฎฺฐานกาเล อรเญฺญ อคฺคินา คหิเต กาลนฺตเร เอว กฎฺฐติณรุกฺขาทิสมฺภโวติ ทเสฺสตุํ ‘‘ชายนฺติ ตตฺถ ปาโรหา’’ติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถา”**ติอาทิมาหฯ

ฑหิตุํ น สโกฺกติ ปจฺจโกฺกสนาทินาฯ **วินสฺสนฺติ** สมณเตชสา วินาสิตตฺตาฯ ‘‘น ตสฺสา’’ติ เอตฺถ น-การํ ‘‘วินฺทเร’’ติ เอตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพนฺติ อาห **“น วินฺทนฺตี”**ติฯ **วตฺถุมตฺตาวสิโฎฺฐ**ติ ฐานเมว เนสํ อวสิสฺสติ, สยํ ปน สพฺพโส สห ธเนน วินสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

‘‘สมฺมเทว สมาจเร’’ติ เอตฺถ ยถา ราชาทีสุ สมฺมา สมาจเรยฺย, ตํ วิภาเคน ทเสฺสโนฺต **“ขตฺติยํ ตาวา”**ติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **ติโสฺส กุลสมฺปตฺติโย**ติ ขตฺติย-พฺราหฺมณคหปติ-มหาสาลกุลานิ วทติฯ ปญฺจ รูปีพฺรหฺมโลเก, จตฺตาโร อรูปีพฺรหฺมโลเกติ เอวํ **นว พฺรหฺมโลเก** กมฺมภววิภาเคน, เสสานํ คณนานํ อุปปตฺติภววิภาเคนฯ

อภิกฺกนฺตนฺติ อติวิย กมนียํฯ สา ปนสฺสา กนฺตตา อติวิย อิฎฺฐตาย มนวฑฺฒนตาย โสภนตายาติ อาห **“อติอิฎฺฐํ อติมนาปํ อติสุนฺทรนฺติ อโตฺถ”**ติฯ ‘‘อภิกฺกนฺต’’นฺติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกนิเทฺทโส, วจนํ ปน ภควโต ธมฺมเทสนาติ ตถา วุตฺตํฯ อตฺถมตฺตทสฺสนํ วา เอตํ, ตสฺมา อตฺถวเสน ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโม เวทิตโพฺพฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ

อโธมุขฐปิตนฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํฯ **เหฎฺฐามุขชาต**นฺติ สภาเวเนว เหฎฺฐามุขํ ชาตํฯ **อุคฺฆาเฎยฺยา**ติ วิวฎํ กเรยฺยฯ **หเตฺถ คเหตฺวา**ติ ‘‘ปุรตฺถาภิมุโข อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉา’’ติ อาทีนิ อวตฺวา หเตฺถ คเหตฺวา นิสฺสเนฺทหํ กตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ เอวํ วตฺวา ‘‘คจฺฉา’’ติ วเทยฺยฯ **กาฬปกฺขจาตุทฺทสี**ติ กาฬปเกฺข จาตุทฺทสีฯ **นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ ตสฺส อาธารภาวาปาทนวเสน อุกฺกุเชฺชยฺยฯ อญฺญาณสฺส อภิมุขตฺตา เหฎฺฐามุขชาตตาย **สทฺธมฺมวิมุขํ,** ตโต เอว อโธมุขภาเวน **อสทฺธเมฺม ปติต**นฺติ เอวํ ปททฺวยํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ, น ยถาสงฺขยํฯ กามํ กามจฺฉนฺทาทโยปิ ปฎิจฺฉาทกา, มิจฺฉาทิฎฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฎิจฺฉาทิกาติ อาห **“มิจฺฉาทิฎฺฐิคหนปฎิจฺฉนฺน”**นฺติฯ เตนาห ภควา – ‘‘มิจฺฉาทิฎฺฐิปรมาหํ, ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ สพฺพาปายคามิมโคฺค **กุมฺมโคฺค** ‘‘กุจฺฉิโต มโคฺค’’ติ กตฺวาฯ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีนํ อุชุปฎิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฎฺฐิอาทโย อฎฺฐ มิจฺฉตฺตธมฺมา **มิจฺฉามโคฺค**ฯ เตเนว หิ ตทุภยปฎิปกฺขตํ สนฺธาย **“สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตนา”**ติ วุตฺตํฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป น ตถา อุชฺชโล, ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ **เตลปโชฺชต**คฺคหณํฯ **เอเตหิ ปริยาเยหี**ติ เอเตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฎิจฺฉนฺนวิวรณาทิอุปโมปมิตพฺพปฺปกาเรหิฯ

ปสนฺนาการนฺติ ปสเนฺนหิ กาตพฺพํ สกฺการํฯ **สรณ**นฺติ ปฏิสรณํ ปรายณํฯ **อชฺชตา**ติ **อชฺชา**ติ ปทสฺส วฑฺฒนมตฺตํ เหตุถ **ตา**-สโทฺท ยถา ‘‘เทวตา’’ติฯ **ปาเณหิ อุเปต**นฺติ ปาเณหิ สห สรณํ อุเปตํฯ ‘‘ยาว เม ปาณา ธรนฺติ, ตาว สรณํ คตเมว มํ ธาเรตู’’ติ อาปาณโกฏิกํ อตฺตโน สรณคมนํ ปเวเทติฯ เตนาห **‘‘ยาว เม’’**ติอาทิฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทหรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปุริสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. **ปุริมสุเตฺต**ติ ปุริมสุตฺตเทสนายํฯ ตตฺถ หิ อุปสงฺกมนฺตเวลาย สตฺถุ คุเณ อชานโนฺต เกวลํ สโมฺมทนํ กโรติฯ เทสนํ สุตฺวา ปน สตฺถุ คุเณ ญตฺวา สรณงฺคตตฺตา **อิธ** อิมสฺมึ สมาคเม **อภิวาเทสิ** ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิฯ อตฺตานํ อธิ **อชฺฌตฺตํ,** อวิชหเน อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตธมฺมา อชฺฌตฺตํ เอกชฺฌํ คหณวเสน, ภุมฺมเตฺถ เจตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ กามญฺจายํ อชฺฌตฺตสโทฺท โคจรชฺฌตฺตวิสยชฺฌตฺตอชฺฌตฺตชฺฌเตฺตสุ ปวตฺตติฯ เต ปเนตฺถ น ยุชฺชนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘นิยกชฺฌตฺต’’**นฺติ, นิยกสงฺขาตอชฺฌตฺตธเมฺมสูติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อตฺตโน สนฺตาเน’’**ติฯ **ลุพฺภนลกฺขโณ**ติ คิชฺฌนลกฺขโณ, อารมฺมเณ ทฬฺหคฺคหณสภาโวติ อโตฺถฯ **ทุสฺสนลกฺขโณ**ติ กุชฺฌนลกฺขโณ, พฺยาปชฺชนสภาโวติ อโตฺถฯ **มุยฺหนลกฺขโณ**ติ อญฺญาณลกฺขโณ, อารมฺมเณ สภาวสโมฺมหภาโวติ อโตฺถฯ **วิเหเฐนฺตี**ติ อตฺถนาสนอนตฺถุปฺปาทเนหิ วิพาเธนฺติฯ ตโต เอว ยถา สคฺคมเคฺคสุ น ทิสฺสติ, เอวํ กโรนฺตีติ อาห **‘‘นาเสนฺติ วินาเสนฺตี’’**ติฯ **อตฺตนิ สมฺภูตา**ติ สนฺตาเน นิพฺพตฺตาฯ

ปุริสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ชรามรณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔. **อญฺญตฺร ชรามรณา**ติ ชรามรเณน วินาฯ ชรามรณวิรหิโต ชาโต นาม อตฺถิ นุ โขติ ปุจฺฉติฯ ปาฬิยํ **ชาตสฺสา**ติ ปจฺจเตฺต สามิวจนํฯ **มหาสาลา**ติ อิมินา **ร**-การสฺส **ล**-การํ กตฺวา ‘‘มหาสาลา’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติ ยถา ‘‘ปุรตฺถิโยติ ปุลตฺถิโย’’ติฯ **มหาสารปฺปตฺตา**ติ มหนฺตํ วิภวสารํ ปตฺตาฯ **โกฏิสตํ** ธนํ, อยเมว วา ปาโฐฯ ‘‘กุมฺภํ นาม ทส อมฺพณานี’’ติ วทนฺติฯ **อิสฺสรา**ติ วิภวิสฺสริเยน อิสฺสราฯ **สุวณฺณรชตภาชนาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน วตฺถเสยฺยาวสถาทึ สงฺคณฺหาติฯ อสาธารณธนานํ นิธานคตตฺตา **‘‘อนิธานคตสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ **ตุฏฺฐิกรณสฺสา**ติ ปาสาทสิวิกาทิสุขสาธนสฺสฯ

อารกา กิเลเสหีติ นิรุตฺตินเยน สทฺทสิทฺธิมาหฯ **อารกา**ติ จ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตา เตหิ ทูเรติ อโตฺถฯ ราคาทีนํ หตตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวโต, อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยตาทิปจฺจยา จ **อรหํ**ฯ กามญฺจายํ สํยุตฺตวณฺณนา, อภิธมฺมนโย เอว ปน นิปฺปริยาโยติ อาห **‘‘จตฺตาโร อาสวา’’**ติ **พฺรหฺมจริยวาส**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํฯ **วุฏฺฐา**ติ วุฏฺฐวโนฺตฯ **จตูหิ มเคฺคหิ กรณีย**นฺติ ปเจฺจกํ จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพํ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยภาวนาภิสมยํฯ เอวํ คตํ โสฬสวิธํ โหติฯ โอสีทาปนเฏฺฐน ภารา วิยาติ **ภารา**ฯ เตนาห **‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา’’**ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๒๒)ฯ อตฺตปฏิพทฺธตาย อตฺตโน อวิชหนโต ปรมตฺถเทสนาย จ ปรมโตฺถ อรหตฺตํฯ กามญฺจายมโตฺถ สพฺพสมิทฺธิสสนฺตติปริยาปโนฺน อนวชฺชธโมฺม สมฺภวติ อกุปฺปสภาวา, อปริหานธเมฺมสุ ปน อคฺคภูเต อรหเตฺต สาติสโย, น อิตเรสูติ **‘‘อรหตฺตสงฺ

ขาโต”ติอาทิ วุตฺตํฯ โอรมฺภาคิยุทฺธมฺภาคิยวิภาคํ **ทสวิธมฺปิ** ภเวสุ สํโยชนํ กิเลสกมฺมวิปาก วฏฺฏปจฺจโย หุตฺวา นิสฺสริตุํ อปฺปทานวเสน พนฺธตีติ **ภวสํโยชนํ**ฯ สติปิ หิ อเญฺญสํ ตปฺปกฺขิยภาเวน วินา สํโยชนานิ เตสํ ตปฺปจฺจยภาโว อตฺถิ, ภวนิยาโม โอรมฺภาคิยุทฺธมฺภาคิยสงฺคหิโตติ ตํตํภวนิพฺพตฺตกกมฺมนิยาโม จ โหติ, น จ อุปจฺฉินฺนสํโยชนสฺส กตานิปิ กมฺมานิ ภวํ นิพฺพเตฺตนฺตีติ เตสํเยว สํโยชนโฎฺฐ ทฎฺฐโพฺพฯ **สมฺมา การเณหิ ชานิตฺวา**ติ ญาเยน ทุกฺขาทีสุ โส ยถา ชานิตโพฺพ; ตถา ชานิตฺวา, ปุพฺพกาลกิริยาวิมุตฺตา หิ อปรกาลกิริยา จ ยถา สมฺภวติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“มคฺคปญฺญายา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

ภิชฺชนสภาโว ขณายตฺตตฺตาฯ **นิกฺขิปิตพฺพสภาโว** มรณธมฺมตฺตาฯ อยํ กาโย อุสฺมายุวิญฺญาณาปคโม ฉฑฺฑนียธมฺโม, ยสฺมิํ ยํ ปติฎฺฐิตํ, ตํ ตสฺส สนฺตานคตวิปฺปยุตฺตนฺติ กตฺวา วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อาห **“ขีณาสวสฺส หิ อชีรณธมฺโมปิ อตฺถี**”ติอาทิฯ เตนาห ภควา ‘‘อิมสฺมิํเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ โลกนิโรธญฺจา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕)ฯ **อสฺส** ขีณาสวสฺส, ‘‘ชีรณธมฺม’’นฺติ ยถาวุตฺตํ อชีรณธมฺมํ ฐเปตฺวา ชีรณธมฺมํ ทเสฺสโนฺต **“เตสํปายํ กาโย เภทนธโมฺม**”ติ เอวมาหฯ ชรํ ปตฺตเสฺสว หิสฺส เภทนนิกฺขิปิตพฺพตานิยเต อเตฺถ สุตฺตเทสนา ปวตฺตาฯ อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อฎฺฐุปฺปตฺติ, สา เอตสฺส อตฺถีติ **อฎฺฐุปฺปตฺติโก**ฯ **กิร**-สโทฺท อนุสฺสวโตฺถ, เตน อนุสฺสวาคโตยมโตฺถ, น อฎฺฐกถาคโตติ ทีเปติฯ เตนาห **“วทนฺตี**”ติฯ เยนายํ อโตฺถ เหตุนา อฎฺฐุปฺปตฺติโก, ตํ ทเสฺสตุํ **“สิวิกสาลายํ นิสีทิตฺวา กถิต**”นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘วิหรติ เชตวเน’’ติ นิทานวจเนน ยถา น วิรุชฺฌติ, ตถา เวทิตพฺพํฯ นนุ อิมสฺส สุตฺตสฺส ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโปติ? สจฺจเมตํ, สุเตฺตกเทสํ ปน สนฺธาย อฎฺฐุปฺปตฺติกตาวจนํฯ เกจิ ปน ‘‘ยานํ อารุหิตฺวา ราชา อาคโต, รเญฺญ อาโรหนียรถํ ทเสฺสตฺวา วุตฺต’’นฺติปิ วทนฺติฯ

สรีเร เผณปิณฺฑสเม **กิํ วตฺตพฺพํ? สพฺภิ สทฺธิ**นฺติ สาธูหิ สห ปเวทยนฺติฯ น หิ กทาจิ สาธูนํ สาธูหิ สห กตฺตพฺพา โหนฺติ, ตสฺมา สีทนสภาวานํ กิเลสานํ ภิชฺชนปฺปตฺตตฺตา นิพฺพานํ สพฺภีติ วุจฺจติฯ **ปุริมปทสฺสา**ติ ‘‘สตญฺจ ธโมฺม น ชรํ อุเปตี’’ติ ปทสฺสฯ **การณํ ทเสฺสโนฺต** พฺยติเรกวเสนฯ **สตํ ธโมฺม** นิพฺพานํ กิเลเสหิ สํสีทนภิชฺชนสภาโว น โหติ, ตสฺมา ตํ อาคมฺม **ชรํ น อุเปติ**ฯ กิเลสา ปน ตนฺนิมิตฺตกา, เอวมยํ วุตฺตการณโต ชรํ น อุเปตีติฯ เตนาห **“อิท**”นฺติอาทิฯ **สุนฺทราธิวจนํ วา เอตํ “สพฺภี**”ติ ปทํ อปาปตาทีปนโต, สพฺภิธมฺมภูตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห ‘‘วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔), น เตน ธเมฺมน สมตฺถิ กิญฺจี’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๔; สุ. นิ. ๒๒๗) จฯ

ชรามรณสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปิยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕. **รหสิ คตสฺสา**ติ ชนสมฺพาธโต อปกฺกนฺตสฺสฯ **นิลีนสฺส** เตเนว ชนวิเวเกน เอกมนฺตํ นิสชฺชาย เอกีภาเวน ปฎิสลฺลีนสฺส วิยฯ เตนาห **“เอกีภูตสฺสา**”ติฯ **สพฺพญฺญุภาสิตํ กโรโนฺต อาห** ตสฺส วจนํ ‘‘เอวเมต’’นฺติ สมฺปฎิจฺฉิตฺวา ตสฺส วจนํ ตถาปจฺจนุภาสโนฺตฯ อนฺตเกนาธิปนฺนตฺตา เอว เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณาทิ **มานุสํ ภวํ ชหโต**ฯ **อนุค**นฺติ อนุคตํ, ตเมว อนุคามีติ อโตฺถฯ **นิจย**นฺติ อุปรูปริ วฑฺฒิยา นิจิตภูตํฯ **สมฺปรายิก**นฺติ สมฺปราย หิตํฯ

ปิยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อตฺตรกฺขิตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖. **ปีทหนนฺ**ติ สํยมนํฯ **กมฺมปถเภทํ อปฺปตฺตสฺสา**ติ สุปินกาโล วิย ปวตฺติมตฺตตาย กมฺมปถวิเสสํ อคตสฺสฯ **กมฺมสฺสา**ติ อกุสลกมฺมสฺสฯ **สํวรนฺ**ติ สํวรภาวํ ทเสฺสติ, อิตรสฺส ปน สํวรภาโว ปุริเมหิ ตีหิ ปเทหิ ทสฺสิโตวาติฯ **โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตเมว** ตทวินาภาวโตฯ น หิ ปาปชิคุจฺฉนํ ปาปอุตฺราสรหิตํ, อุตฺราโส วา ปาปชิคุจฺฉนรหิโต อตฺถีติฯ

อตฺตรกฺขิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อปฺปกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๗. อุฬารสโทฺท เสเฏฺฐ พหุเก จ ทิสฺสตีติ อาห **“ปณีเต จ พหุเก จา”**ติฯ **มานมชฺชเนนา**ติ มานวเสน มทปฺปตฺติยาฯ **อติกฺกมนฺ**ติ สาธุมริยาทวีติกฺกมลกฺขณํ โทสํฯ **กูโฏ** ปาโสฯ

อปฺปกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อฑฺฑกรณสุตฺตวณฺณนา

๑๑๘. ยสฺมา กามนิมิตฺตํ สโตฺต สมฺปชานมุสา ภาสติ, ตสฺมา กามา ตสฺส ปติฏฺฐา ปจฺจโย การณนฺติ อาห **“กามเหตู”**ติอาทิฯ **ภทฺรมุข**สีเสน **วิฑูฑภํ** ภโทฺรปจาเรน อุปจรตีติ อโตฺถ, วินิจฺฉโย กรียติ เอตฺถาติ **อฑฺฑกรณํ,** วินิจฺฉยฏฺฐานํฯ **ขิปฺปนฺ**ติ กูฏํ, มจฺฉขิปฺปนฺติปิ วฏฺฏติฯ **โอฑฺฑิตนฺ**ติ โอฑฺฑนวเสน ผลํ ปาปิตํฯ

อฑฺฑกรณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. มลฺลิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๙. **“กสฺมา ปุจฺฉตี”**ติ? ปุจฺฉาการณํ โจเทตฺวา สมุฏฺฐาปนโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **“อยํ กิร มลฺลิกา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มาลารามํ คนฺตฺวาติ** อตฺตโน ปิตุ มาลารามํ รกฺขณตฺถเญฺจว อวเสสปุปฺผคฺคหณตฺถญฺจ คนฺตฺวาฯ **กาสิคาเม**ติ กาสิรฏฺฐสฺส คาเมฯ โส กิร คาโม มหาโกสลราเชน อตฺตโน ธีตุยา ปติฆรํ คจฺฉนฺติยา ปุปฺผมูลตฺถาย ทิโนฺน, ตํนิมิตฺตํฯ **ภาคิเนยฺเยน** อชาตสตฺตุนาฯ **ตสฺสา**ติ รโญฺญ ปเสนทิสฺสฯ **สาติ** มลฺลิกาฯ **นิวตฺติตุนฺ**ติ ตสฺสา ธมฺมตาย นิวตฺติตุํ ตสฺสา วจนํ ปฏิกฺขิปิตุํฯ **เนวชฺฌคา**ติ วตฺตมานตฺเถ อตีตวจนนฺติ อาห **“นาธิคจฺฉตี”**ติฯ **ปุถุ อตฺตา**ติ เตสํ สตฺตานํ อตฺตาฯ

มลฺลิกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ยญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๒๐. **ถูณนฺ**ติ ยญฺญูปตฺถมฺภํฯ **อุปนีตานิ** ยญฺญํ ยชิตุํ อารมฺภายฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อิธ, ภเนฺต...เป.... รุทมานา ปริกมฺมานิ กโรนฺตี’’ติ เอตฺตเกน ปาเฐนฯ **สนฺนิฏฺฐานนฺ**ติ ‘‘นํ อิตฺถิํ ลภิสฺสามิ นุ โข, น นุ โข ลภิสฺสามี’’ติ นิจฺฉยํ อวินฺทโนฺต น ญายโนฺตฯ **เผณุทฺทหกนฺ**ติ ยถา ยตฺถ กุถิเต เผณํ อุทฺทหติ น อุปธียติ, เอวํ อเนกวารํ เผณํ อุฏฺฐาเปตฺวาฯ **ตํ ทิวสนฺ**ติ ตสฺมิํ รญฺญา นิทฺทํ อลภิตฺวา ทุกฺขเสยฺยทิวเสฯ **อาโลกํ โอโลเกตฺวา**ติ โลหกุมฺภิมุขวฏฺฏิสีเส ป

เตฺต ตตฺถ มหนฺตํ อาโลกํ โอโลเกตฺวาฯ อตฺตาโน วจนํ รโญฺญ ปวตฺติญาปนตฺถํฯ **มหาสโทฺท อุทปาทิ** ‘‘เอวรูปํ ยญฺญํ ราชา การาเปตี’’ติฯ **วตฺตุกาโม อโหสิ,** วตฺตุญฺจ ปน อวิสหโนฺต ‘‘ส’’ อิติ วตฺวา โลหกุมฺภิยํ นิมฺโคฺคฯ อิมํ คาถํ วตฺตุกาโม อโหสีติ อยํ ปเนตฺถ สมฺพโนฺธฯ เอส นโย เสสปททฺวเยปิฯ **ธมฺมเภริํ จราเปสุํ** ‘‘โกจิ กญฺจิ ปาณํ มา หนตู’’ติฯ **โส อิตฺถิสามิโก ปุริโส โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหิ** อตฺตโน อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา สตฺตุ จ เทสนาวิลาสสมฺปตฺติยา, ราชา ปน มหาโพธินิรุชฺฌนสภาวตฺตา กิญฺจิ วิเสสํ นาธิคจฺฉิฯ

สงฺคหวตฺถูนีติ โลกสฺส สงฺคหการณานิฯ นิปฺผนฺนสสฺสโต นวภาเค กสฺสกสฺส ทตฺวา รญฺญํ เอกภาคคฺคหณํ **ทสมภาคคฺคหณํ**ฯ เอวํ กสฺสกา หฎฺฐตุฎฺฐา สสฺสานิ สมฺปาเทนฺตีติ อาห **‘‘สสฺสสมฺปาทเน เมธาวิตาติ อโตฺถ’’**ติฯ ตโต โอรภาเค กิร ฉภาคคฺคหณํ ชาตํฯ **ฉมาสิก**นฺติ ฉนฺนํ ฉนฺนํ มาสานํ ปโหนกํฯ **ปาเสตี**ติ ปาสคเต วิย กโรติฯ วาจาย ปิยสฺส ปิยกรสฺส กมฺมํ **วาจาเปยฺยํ**ฯ สพฺพโส รฎฺฐสฺส อิทฺธาทิภาวโต **เขมํฯ นิรพฺพุทํ** โจริยาภาวโตฯ อิทญฺหิ รฎฺฐํ อโจริยํ **นิรคฺคฬนฺติ วุจฺจติ** อปารุตฆรภาวโตฯ

อุทฺธํมูลกํ กตฺวาติ อุมฺมูลํ กตฺวาฯ **ทฺวีหิ ปริยเญฺญหี**ติ มหายญฺญสฺส ปุพฺพภาเค ปจฺฉา จ ปวเตฺตตเพฺพหิ ทฺวีหิ ปริวารยเญฺญหิฯ **สตฺตวีสติ...เป.... นสฺสา**ติ สตฺตวีสาธิกานํ ติณฺณํ ปสฺสตานํ ทฺวาวีสติยา อสฺสาทีหิ จ สฎฺฐิอธิกทฺวิสตอารญฺญกปสูหิ จ สทฺธิํ สมฺปิณฺฑิตานํ ปน นวาธิกฉสตปสูนํ มารเณน เภรวสฺส ปาปภีรุกานํ ภยาวหสฺสฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ‘‘ฉสตานิ นิยุชฺชนฺติ, ปสูนํ มชฺฌิเม หนิ,
> อสฺสเมธสฺส ยญฺญสฺส, อธิกานิ นวาปิ จา’’ติฯ

สมฺมนฺติ ยุคจฺฉิเทฺท ปกฺขิปิตพฺพทณฺฑกํฯ **ปาเสนฺตี**ติ ขิปนฺติฯ **สํหาริเมหี**ติ สกเฎหิ วหิตเพฺพหิ ยูเปหิฯ ปุเพฺพ กิร เอโก ราชา สมฺมาปาสํ ยชโนฺต สรสฺสตินทีตีเร ปถวิยา วิวเรทิเนฺน นิมฺโคฺคเยว อโหสิฯ อนฺธพาลพฺราหฺมณา คตานุคติคตา ‘‘อยํ ตสฺส สคฺคคมนมโคฺค’’ติ สญฺญาย ตตฺถ สมฺมาปาสยญฺญํ ปฎฺฐเปนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นิมฺโคฺคกาสโต ปภุตี’’**ติฯ อยูโป อปฺปกทิวโส **ยาโค,** สยูโป พหุทิวสํ สาเธโยฺย **สตฺรยาโค**ฯ มนฺตปทาภิสงฺขตานํ สปฺปิมธูนํ **วาช**มิติ สมญฺญา, หิรญฺญสุวณฺณโคมหิํสาทิ**สตฺตรสกทกฺขิณสฺส**ฯ สารคพฺภโกฎฺฐาคาราทีสุ นเตฺถตฺถ อคฺคฬนฺติ **นิรคฺคโฬ**ฯ ตตฺถ กิร ยเญฺญ อตฺตโน สาปเตยฺยํ อนวเสสโต อนิคูหิตฺวา นิยฺยาตียติฯ **มหารมฺภา**ติ พหุปสุฆาตกมฺมาฯ อฎฺฐกถายํ ปน ‘‘วิวิธา ยตฺถหญฺญเร’’ติ วกฺขมานตฺตา ‘‘มหากิจฺจา’’ติ อโตฺถ วุโตฺต, อิธ ‘‘มหารมฺภาติ ปปญฺจวเสนอเชฬกา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ‘‘พหุปสุฆาตกมฺมา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **นิรารมฺภา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อนุคตํ กุลนฺติ **อนุกุลํ,** กุลานุคตนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **‘‘ยํ นิจฺจภตฺตาทิ...เป.... อโตฺถ’’**ติฯ

ยญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. พนฺธนสุตฺตวณฺณนา

๑๒๑. **อิทนฺ**ติ ‘‘อิธ, ภเนฺต’’ติอาทิกํ วจนํฯ เต ภิกฺขู อาโรเจสุนฺติ สมฺพโนฺธฯ **เตสู**ติ เตสุ รญฺญา พนฺธาปิตมนุเสฺสสุฯ **สุกตการณ**นฺติ สุการณกิริยํ อาโรเจสุํ, น เกวลํ เตสํ มนุสฺสานํ พนฺธาปิตภาวํ ฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘รโญฺญ กิรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อฎฺฐวโงฺก**ติ อฎฺฐํโสฯ **อโนฺตฆรจาริโน**ติ อเนฺตปุรวาสิโนฯ

อุกฺกฏฺฐติ ยุเทธฯ **มนฺตีสูติ** คุตฺตมนฺตีสุฯ **อกฺตูหลนฺติ** สญฺญตํฯ **ปิยนฺติ** ปิยายิตพฺพํฯ **อนฺนปานมฺหิ** มธุเร อภุเตฺต อุปฺปเนฺนฯ **อเตฺถ**ติ อเตฺถ กิเจฺจ ชาเต **ถิรนฺติ น กเถนฺติ** กาย พลมเตฺตน อปเนตุํ สกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **สุฎฺฐุ รตฺตรตฺตา**ติ อติวิย รตฺตา เอว หุตฺวา รตฺตาฯ **สารเตฺตนา**ติ สารภาเวน สารภาวสญฺญายฯ **โอหารินฺ**ติ เหฏฺฐา หรณสีลนฺติ อาห **"จตูสุ อปาเยสุ อากฑฺฒนก"**นฺติฯ **สิถิลนฺ**ติ สิถิลาการํ, น ปน สิถิลํฯ เตนาห ภควา **"ทุปฺปมุญฺจ"**นฺติฯ

พนฺธนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวคฺค

๑. สตฺตชฏิลสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. ปุพฺพารามสงฺขาเตติ สาวตฺถินครสฺส ปุพฺพทิสาย กตตฺตา ปุพฺพาราเมติ สงฺขํ คเตฯ **ตตฺรา**ติ ''มิคารมาตุยา ปาสาเท''ติ ตสฺมึ สํขิตฺตวจเนฯ **อยํ** อิทานิ วุจฺจมานา **อนุปุพฺพิกถา** อาทิโต ปฏฺฐาย อนุกฺกมกถาฯ **ปตฺถนํ อกาสิ** ตสฺส ภควโต อคฺคุปฏฺฐายิกํ เอกํ อุปาสิกํ ทิสฺวา ตํ ฐานนฺตรํ อากงฺขนฺตีฯ **เมณฺฑกปุตฺตสฺสา**ติ เมณฺฑกเสฏฺฐิปุตฺตสฺสฯ **มาติฏฺฐาเน ฐเปสิ** ตสฺสา อุปการํ ครุภาวญฺจ ทิสฺวาฯ **ตาย การิเต ปาสาเท**ติ ตาย มหาอุปาสิกาย มหาลตาปสาธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา นวหิ โกฏีหิ กรีสมเตฺต ภูมิภาเค การิเต สหสฺสคพฺภปฏิมณฺฑิเต ปาสาเทฯ

ปรูฬฺหกจฺฉาติ ปรูฬฺหกจฺฉโลมาฯ กมณฺฑลุฆฏิกาทึ **ปพฺพชิตปริกฺขารํฯ นคฺคโภคฺคนิสฺสิริกานฺ**ติ นคฺคานเญฺจว โภคฺคานญฺจ นิสฺสิริกานญฺจฯ เต หิ อนิวตฺถวตฺถตาย นคฺคา เจว, อเจลกวตาทินา โภคฺคสรีรตาย โภคฺคา, โสภารหิตตาย นิสฺสิริกา จฯ **อตฺตนา ทิฏฺฐสุตํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา น กเถยฺยุนฺ**ติ อการณเมตํ เตสํ รญฺญา ปยุตฺตจรปุริสภาวโตฯ **เอวํ กเต ปน** เต ''อเญฺญปิ ปพฺพชิตา อตฺถีติ อยํ ชานาตี''ติ มเญฺญยฺยุนฺติ โกหญฺญจิโตฺต เอวํ อกาสีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ตถา หิ เตนเตฺถน อปริโตสมาโน **"อปิจา"**ติอาทิมาหฯ

กาสิกจนฺทนนฺติ อุชฺชลจนฺทนํฯ ตํ กิร วณฺณวเสน สมุชฺชลํ โหติ ปภสฺสรํ, ตทตฺถเมว นํ สณฺหตรํ กโรนฺติฯ เตนาห **"กาสิกจนฺทนนฺติ สณฺหจนฺทน"**นฺติฯ **วณฺณคนฺธตฺถายา**ติ วณฺณโสภตฺถเญฺจว สุคนฺธภาวตฺถญฺจฯ **วณฺณคนฺธตฺถายา**ติ ฉวิราคกรณตฺถเญฺจว สุคนฺธตฺถาย จฯ ''คิหินา''ติอาทีหิ ปเทหิ เอวํ ปมาทวิหารินา ตยา อรหโนฺต ทุวิเญฺญยฺยาติ ทเสฺสติฯ

สํวาโส นาม อิธ กาเลน อุปสงฺกมนนฺติ ทเสฺสโนฺต **"อุปสงฺกมเนฺตนา"**ติ อาหฯ กายวาจาหิ อสํยเตนปิ **สํยตากาโร, อสํวุตินฺทฺริเยนปิ สํวุตินฺทฺริยากาโรฯ ปริคฺคเหสฺสามี**ติ วีมํสิสฺสามิ ''ปริสุทฺธํ นุ โข, โน''ติฯ **สปฺปเญฺญนา**ติ สีลปริคฺคณฺหนปญฺญาย สปฺปเญฺญนฯ **ชานิตุํ น สโกฺก**ติ สภาวสฺส สโต สีลสฺส อนุปธารณโตฯ

กถเนนาติ อปราปรํ กถเนนฯ ตถา หิ วกฺขติ **"เอกจฺจสฺส หี"**ติอาทิฯ **อริยโวหาโร**ติ ทิฏฺฐาทิลกฺขเณน โวหริโต ''ทิฏฺฐํ อทิฏฺฐ''นฺติอาทินา ปวุตฺตสทฺทโวหาโรฯ ตสฺส ปน การณเมว คณฺหโนฺต **"เอตฺถ เจตนา"**ติ อาหฯ เอส นโย **อนริยโวหาเรปิ**ฯ ปรมตฺถโต หิ สจฺจวา

จาทโย มุสาวาทาทโย เจตนาลกฺขณาติฯ **ปญฺญตฺติโวหาโร** ตถา ตถา โวหริตพฺพโต **เอวมาห** ‘‘สํโวหาเรน โข, มหาราช, โสเจยฺยํ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ

ญาณถาโมติ ญาณคุณพลํ, เยน ฐานุปฺปตฺติกปฏิภานาทินา อจฺจายิกกิจฺจกรณียานิ นิฎฺฐาเปติฯ **สํกถายา**ติ อตฺถวีมํสนวเสน ปวตฺตาย สมฺมากถายฯ **อุปฺปิลวติ** ลหุกภาวโตฯ **เหฎฺฐาจรกา**ติ อวจรกาฯ เย อนุปวิสิตฺวา ปเรสํ รหสฺสวีมํสนวเสน ปวตฺตา, เตสุ โอจรกโวหาโรติ วุตฺตํ **‘‘จรา หี’’**ติอาทิฯ

วณฺณสณฺฐาเนนาติ วเณฺณน วา สณฺฐาเนน วา วณฺณโปกฺขรตาย วา สณฺฐานสมฺปตฺติยา วาฯ สุชาโน เปสโล วิสฺสเสติ โยชนาฯ **ลหุกทสฺสเนนา**ติ ปริตฺตทสฺสเนน วิชฺชุเกน วิยฯ **ปริกฺขารภณฺฑเกนา**ติ ปพฺพชิตปริกฺขารภูเตน ภณฺฑเกนฯ **โลหฑฺฒมาโส**ติ โลหมโย อุปฑฺฒคฺฆนกมาโสฯ

สตฺตชฎิลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปญฺจราชสุตฺตวณฺณนา

๑๒๓. **รูปา**ติ รูปสงฺขาตา กามคุณาฯ เต ปน นีลาทิวเสน อเนกเภทภินฺนาปิ รูปายตนตฺตา จกฺขุวิเญฺญยฺยตํ นาติวตฺตนฺตีติ อาห **‘‘นีลปีตาทิเภทํ รูปารมฺมณ’’**นฺติฯ โต-สโทฺทปิ ทา-สโทฺท วิย กาลโตฺถ โหตีติ อาห **‘‘ยโตติ ยทา’’**ติฯ มนํ อาปยติ วฑฺฒตีติ **มนาปํ,** มโนรมํฯ **มนาปนิปฺผตฺติต**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส มนสา ปิยายิตํ, ตสฺส อชฺฌภาเวน ปริยนฺตํ ปรมํ โกฏึ กตฺวา ปวตฺติตนฺติ อโตฺถฯ **ปุคฺคลมนาป**นฺติ อารมฺมณสภาวํ อจิเนฺตตฺวา ปุคฺคลสฺส วเสน มนาปภาเวเนว อิฎฺฐตาย อิฎฺฐนฺติฯ **สมฺมุตี**ติ สมญฺญาฯ **ปุคฺคลมนาปํ นาม** สญฺญาวิปลฺลาสวเสน วิปรีตมฺปิ คณฺหาติ อิตรสภาวโตติ อาห **‘‘ยํ เอกสฺส…เป…. อิฎฺฐํ กนฺต’’**นฺติฯ อิทานิ ตํ ชิวฺหาวิเญฺญยฺยวเสน โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺจนฺตวาสีน’’**นฺติอาทิมาหฯ **อิทํ ปุคฺคลมนาป**นฺติ อิทํ ยถาวุตฺตํ ชิวฺหาวิเญฺญยฺยํ วิย อญฺญมฺปิ เอวํชาติกํ เตน เตน ปุคฺคเลน มนาปนฺติ คเหตพฺพารมฺมณํ ปุคฺคลมนาปํ นามฯ

โลเก ปฎิวิภตฺตํ นตฺถิ, วิภชิตฺวา ทสฺสเนน โลเกน มธุรชาเตนปิ ปฎิวิภตฺตํ กตฺวา คเหตุํ น สกฺกุเณยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘วิภชิตฺวา ปน ทเสฺสตพฺพ’’**นฺติฯ **ทิพฺพกปฺปมฺปี**ติ เทวโลกปริยาปนฺนสทิสมฺปิ **อมนาปํ อุปฎฺฐาติ** อุฬารปณีตารมฺมณปริจยโตฯ **มชฺฌิมานํ ปน…เป…. วิภชิตพฺพํ** เตสํ มนาปสฺส มนาปโต, อมนาปสฺส อมนาปโต อุปฎฺฐานโตฯ ตตฺถปิ อิฎฺฐานิฎฺฐปริเจฺฉโท นิปฺปริยายโต เอวํ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ตญฺจ ปเนต’’**นฺติอาทิฯ **ตญฺจ ปเนตํ** อิฎฺฐานิฎฺฐภูตํ **อารมฺมณํ** กามาวจรชวเนสุ อกุสลสฺส วเสน เยภุเยฺยน ปวตฺตตีติ กตฺวา ตตฺถ ‘‘รชฺชติ ทุสฺสตี’’ติ อกุสลเสฺสว ปวตฺติ ทสฺสิตาฯ เสสกามาวจรสฺสปิ วเสน ปวตฺติ ลพฺภเตวฯ ตถา หิ ตํ อปฺปฎิกูเลปิ ปฎิกูลาการโต, ปฎิกูเลปิ อปฺปฎิกูลาการโต ปวตฺตตีติฯ **วิปากจิตฺตํ อิฎฺฐานิฎฺฐํ ปริจฺฉินฺทติ,** น สกฺกา วิปากํ วเญฺจตุนฺติฯ กุสลกมฺมํ หิ เอกนฺตโต อิฎฺฐเมว, อกุสลกมฺมญฺจ อนิฎฺฐเมว, ตสฺมา ตตฺถ อุปฺปชฺชมานํ วิปากจิตฺตํ ยถาสภาวโต ปวตฺตตีติฯ

ยํ ปน **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ‘‘กุสลกมฺมชํ อนิฎฺฐํ นาม นตฺถี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, ตํ ปน นิทสฺสนมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํฯ เตน โสภนํ อกุสลกมฺมชมฺปิ เอกจฺจานํ สตฺตานํ อิฎฺฐนฺติ อนุญฺญาตํ สิยาฯ กุสลกมฺมชํ ปน สเพฺพสํ อิฎฺฐเมวาติ วทนฺติฯ ติรจฺฉานคตานํ เกสญฺจิ มนุสฺสรูปํ อมนาปํ,

ยโต เต ทิสฺวาว ปลายนฺติฯ มนุสฺสา จ เทวตานํ รูปํ ทิสฺวา ภายนฺติ, เตสมฺปิ วิปากวิญฺญาณํ ตํ รูปํ อารพฺภ กุสลวิปากเมว อุปฺปชฺชติ, ตาทิสสฺส ปน ปุญฺญสฺส อภาวา น เตสํ ตตฺถ อภิรติ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ กุสลกมฺมชสฺส ปน อนิฏฺฐสฺส อภาโว วิย อกุสลกมฺมชสฺส โสภนสฺส อิฏฺฐสฺส อภาโว วตฺตโพฺพฯ หตฺถิอาทีนมฺปิ หิ อกุสลกมฺมชํ มนุสฺสานํ อกุสลวิปากเสฺสว อารมฺมณํ, กุสลกมฺมชํ ปน ปวเตฺต สมุฏฺฐิตํ กุสลวิปากสฺส, อิฏฺฐารมฺมเณน โวมิสฺสกตฺตา อปฺปกํ อกุสลกมฺมชํ พหุลํ อกุสลวิปากุปฺปตฺติยา การณํ น ภวิสฺสตีติ สกฺกา วตฺตุํฯ อิทานิ ตเมว วิปากวเสน อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณววตฺถานํ วิภาเวตุํ **"กิญฺจาปิ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตยิทํ สมฺมุติมนาปสํวิภาคตฺถํ วุตฺตํ, อิธ ปน น ตถา วิภตฺตนฺติ อาห **"ภควา ปนา"**ติอาทิฯ

โส อุปาสโก จนฺทนงฺคลคาเม ชาตตฺตา **"จนฺทนงฺคลิโก"**ติ ปญฺญายติ, "จนฺทนวิลาโส"ติ เกจิฯ ตสฺส อุปาสกสฺส ปฏิภานํ อุทปาทีติ โยชนาฯ เต ราชาโน หตปฺปเภ หตโสเภ ทิสฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **อุทกาภิสิเตฺต**ติ อุทเกน อภิสิญฺจิเตฯ **องฺคาเร วิยา**ติ องฺคารกฺขเณ วิยฯ

กาลเสฺสวาติ ปเควฯ **อวิคตคนฺธํ** ตงฺขณวิกสิตตายฯ **อีทิสํ วจน**นฺติ "อจฺฉาเทสี"ติ เอวรูปํ วจนนฺติฯ

ปญฺจราชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โทณปากสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. "โทณปากกุร"นฺติ เอตฺถ วิภตฺติโลปํ กตฺวา นิเทฺทโสติ อาห **"โทณปากํ กุร"**นฺติฯ **โทณสฺสา**ติ จตุนฺนํ อาฬฺหกานํ, โสฬสนาฬีนนฺติ อโตฺถฯ **ตทุปิย**นฺติ ตทนุรูปํ, ตสฺส วุตฺตปริมาณสฺส อนุจฺฉวิกนฺติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพ**ติ ตํทิวสโต ปุริมตรทิวเสสุฯ **พลวา**ติ มหาฯ **ภตฺตปริฬาโห**ติ ภตฺตสมฺมทเหตุโกฯ **อสฺส** รโญฺญ **อุโภสุ ปเสฺสสุ** คหิตตาลวณฺฏา **พีชนฺติ ยมกตาลวเณฺฏหิฯ ผาสุวิหาร**นฺติ โภชเน มตฺตญฺญุตาย ลทฺธพฺพสุขวิหารํฯ โภชน มตฺตญฺญู หิ สุขวิหาโร โหติฯ เตนาห **"ตนุกสฺส ภวนฺติ เวทนา, สณิกํ ชีรติ อายุ ปาลย"**นฺติฯ

ตนุกสฺสาติ ตนุกา อสฺส ปุคฺคลสฺส, ภุตฺตปจฺจยา วิสภาคเวทนา น โหนฺตีติ อโตฺถฯ **สณิก**นฺติ มนฺทํ มุทุกํ, อปริสฺสยเมวาติ อโตฺถฯ **ชีรตี**ติ ปริภุตฺตาหาโร ปจฺจติฯ **อายุปาลย**นฺติ นิโรโธ อเวทโน ชีวิตํ รกฺขโนฺตฯ อถ วา **สณิกํ ชีรตี**ติ โส โภชเน มตฺตญฺญู ปุคฺคโล ปริมิตาหารตาย สณิกํ จิเรน ชีรติ ชรํ ปาปุณาติ ชีวิตํ ปาเลโนฺตฯ

ปริยาปุณิตฺวาติ เอตฺถ ยถา สพฺพํ โส ปริยาปุณิ, ตโต ปรญฺจ ยถา ปฏิปชฺชิ, ตํ ทเสฺสตุํ **"รญฺญา สทฺธิ"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตาวตเก ตณฺฑุเล หาเรยฺยาสิ** ตทุปิยญฺจ พฺยญฺชนนฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

ปุริสภาโค เอสาติ มชฺฌิเมน ปุริเสน ภุญฺชิตพฺพภาโค เอโส, ยทิทํ นาฬิโกทนมตฺตํฯ **สลฺลิขิตสรีรตา**ติ ภมํ อาโรเปตฺวา อุลฺลิขิตสฺส วิย สพฺพปริฬาหวูปสมสฺส ปุถุลตาปคตสรีรสฺสฯ **สีลํ สมฺปรายิกโตฺถ**ติ วุตฺตํ, กุโต ปเนตฺถ สีลนฺติ อาห **"โภชเน"**ติอาทิฯ **สีลงฺคํ นาม โหตี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลสฺส อวยโว เอโก ภาโค โหติฯ

โทณปากสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปฐมสงฺคามสุตฺตวณฺณนา

๑๒๕. เวเทน ญาเณน อีหติ อิริยตีติ **เวเทหี,** โกสลราชภคินี อชาตสตฺตุโน มาตา, สา กิร สมฺปชญฺญชาติกาฯ เตนาห **“ปณฺฑิตาธิวจน”**นฺติ, จตฺตาริ องฺคานิ เอติสฺสนฺติ **จตุรงฺคินี**ฯ **ทฺวินฺนํ รชฺชานน**ฺติ กาสิกรชฺชมคธรชฺชานํ อนฺตเร, โส ปน คาโม กาสิกรโชฺชฯ

ปาปาติ ลามกา นิหีนาจาราฯ เมชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺติ, สา เอเตสุ อตฺถีติ **มิตฺตา**ฯ สหอยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **สหายา**ฯ **สมฺปวงฺก**นฺติ สุฏฺฐุ โอนตํฯ **ชยการณํ ทิสฺวา อาห,** ตถา หิ ‘‘อชฺช อิมํ รตฺตึ ทุกฺขํ เสตี’’ติ กาลปริเจฺฉทวเสน วุตฺตํฯ เวริฆาโต นาม เวริปุคฺคเล สตีติ อาห **“เวริปุคฺคลํ ลภตี”**ติฯ

ปฐมสงฺคามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุติยสงฺคามสุตฺตวณฺณนา

๑๒๖. **สุณาถา**ติ ‘‘วตฺวา’’ติ วจนเสโสฯ **อุปกปฺปตี**ติ สมฺภวติฯ **สยฺหํ โหตี**ติ กาตุํ สกฺกา โหติฯ ‘‘ยทา จเญฺญ’’ติ จ-กาโร นิปาตมตฺตนฺติ อาห **“ยทา อเญฺญ”**ติฯ **วิลุมฺปนฺตี**ติ วินาสํ อจฺฉินฺทนํ กโรนฺติฯ **วิลุมฺปียตี**ติ วิลุตฺตปรสนฺตกสฺส อสกตฺตา ปุคฺคโล ทิฏฺฐธมฺมิกํ กมฺมผลํ ปฏิสํเวเทโนฺต วิย สยมฺปิ ปเรน วิลุมฺปียติ, ธนชานึ ปาปุณาติฯ **“การณ”นฺติ หิ มญฺญตี**ติ ปาปกิริยํ อตฺตโน หิตาวหํ การณํ กตฺวา มญฺญติฯ **ชยโนฺต ปุคฺคโล** ‘‘อิทํ นาม ชินามี’’ติ มญฺญมาโน สยมฺปิ ตโต ปราชยํ ปาปุณาติฯ **ฆเฏฺฏตาร**นฺติ ปาปกมฺมวิปากํฯ **กมฺมวิวเฏฺฏนา**ติ กมฺมสฺส วิวฏฺฏเนน, ปจฺจยลาเภน ลทฺธาวสเรน วิวเฏฺฏตฺวา วิคมิเตน กเมฺมนาติ อโตฺถฯ

ทุติยสงฺคามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มลฺลิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๒๗. **เอกจฺจา**ติ ปณฺฑิตา สปฺปญฺญาฯ **เสยฺยา**ติ วราฯ คาถาสุขตฺถํ สสุรสทฺทโลปํ กตฺวา ‘‘สสฺสุเทวา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“สสฺสุสสุรเทวตา”**ติฯ **ทิสาเชฏฺฐกา**ติ จตูสุปิ ทิสาสุ เชฏฺฐกสีเสน หิ โลกํ วทติฯ **ตาทิสายา**ติ ตถารูปาย เมธาวิตาทิคุณวุตฺติยาฯ **สุภริยายา**ติ สุเขตฺตภูตาย สุนฺทริตฺถิยาติ อโตฺถฯ

มลฺลิกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา

๑๒๘. **สมธิคฺคยฺหา**ติ สมฺมา อติวิย คเหตฺวา, ญาเยน วิเสสโต คณฺหิตฺวาฯ **การาปกอปฺปมาโท**ติ ติณฺณํ ปุญฺญกิริยวตฺถูนํ ปวตฺตกอปฺปมาโทฯ **สมวธาน**นฺติ สมวโรธํ อโนฺตคธํฯ **อุปเกฺขป**นฺติ พหิ อหุตฺวา ปกฺขิปิตพฺพตํฯ **เสสปทชาตานิ วิย อว...เป.... ธมฺมา** สปฺปเทสตฺตาฯ **อปฺปมาเท สโมธานํ คจฺฉนฺติ** ตสฺส นิปฺปเทสตฺตาฯ **อคฺคํ เสฏฺฐํ** มหนฺตํ **เสสธมฺมานํ อปฺปมาโทฯ ปฏิลาภกเฏฺฐนา**ติ อธิคมเหตุตายฯ **โลกิโยปิ สมาโน**ติ กามาวจโรปิ สมาโนฯ มหคฺคตานุตฺตรานํ ปุพฺพภาเค ปวตฺตอปฺปมาโท หิ อิธาธิเปฺปโตฯ

ปสํสนฺติ ปณฺฑิตาติ โยชนาฯ อปฺปมาทสฺส ปาสํสภาเว เอกนฺตโต กตฺตพฺพตาย ปน **“เอตานี”**ติอาทินา การณํ อาหฯ อิมิสฺสา โยชนาย ‘‘ปุญฺญกิริยาสู’’ติ ปทสฺส ‘‘อปฺปมตฺต’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ ยสฺมา ปณฺฑิตา อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ, ยสฺมา จ ปุญฺญกิริยาสุ อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคฺคณฺหาติ, ตสฺมา อายุอาทีนิ ปตฺถยนฺเตน อปฺปมาโทว กาตพฺโพติฯ ทุติยโยชนาย ปน ปณฺฑิตา อปฺปมาทํ ปสํสนฺติฯ กตฺถ? ปุญฺญกิริยาสุฯ กสฺมาติ เจ? อปฺปมตฺโตติอาทิฯ เตนาห **“ยสฺมา...เป.... อตฺโถ”**ติฯ **อตฺถปฏิลาภา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิหิตปฏิลาภาฯ

อปฺปมาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กลฺยาณมิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. สีลาทิคุณสมนฺนาคโต กลฺยาโณ ภทฺทโก มิตฺโต เอตสฺสาติ กลฺยาณมิตฺโต, ตสฺส ธมฺโม **กลฺยาณมิตฺตเสฺสว สฺวาขาโต นาม โหติ** สุตฺวา กตฺตพฺพกิจฺจสฺส สาธนโตฯ เตนาห **“อตฺถํ ปูเรตี”**ติฯ **อิตรสฺสา**ติ ปาปมิตฺตสฺสฯ **เตนา**ติ อตฺถปูรเณนฯ **เอต**นฺติ ‘‘โส จ โข กลฺยาณมิตฺตสฺสา’’ติ เอตํ วจนํฯ **เทสนาธมฺม**ติ ปริยตฺติธมฺมฯ โส หิ กลฺยาณมิตฺตโต ปจฺจกฺขโต ลทฺธพฺโพ, อิตเร ตทุปนิสฺสยา ปจฺจตฺตปุริสกาเรหิ, เตน ลทฺธพฺพ กลฺยาณมิตฺโตติ เอวมตฺโถ คเหตพฺโพฯ สาวกโพธิสตฺตวเสน เหสา เทสนา อาคตาฯ น หิ เสสโพธิสตฺตานํ ปโรปเทเสน ปโยชนํ อตฺถิฯ

อุปฑฺฒํ กลฺยาณมิตฺตโตติ พฺรหฺมจริยํ จรนฺตสฺส อุปฑฺฒคุโณ กลฺยาณมิตฺตโต ลทฺธพฺโพฯ **อุปฑฺฒํ ปจฺจตฺตปุริสการโต**ติ อิตรํ อุปฑฺฒํ ญาณํ ปฏิปชฺชนฺตสฺส อตฺตโน ปุริสการโตฯ โลเกปิ ปากโฏยมตฺโถ ‘‘อาจริยโต อุปฑฺฒํ, ปจฺจตฺตปุริสการโต อุปฑฺฒํ ลทฺธพฺพา เตวิชฺชตา’’ติ, ตสฺมา เถโร ตถา จินฺเตสิฯ **นิปฺปเทส**นฺติ อนวเสสโตฯ **ตโต**ติ กลฺยาณมิตฺตโตฯ **อุปฑฺฒํ อาคจฺฉตี**ติ อุปฑฺฒคุโณ ปฏิปชฺชนฺตํ อุปคจฺฉติฯ **พหูหิ** ปุริเสหิฯ **วินิพฺภโค** วิเวจนํ **นตฺถิ** เอกชฺฌํ อตฺถสฺส วิเวเจตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **เอสา**ติ ปรโตโฆสปจฺจตฺตปุริสการโต จ สิชฺฌมาโน อตฺโถฯ **เอตฺตก**นฺติ เอตฺตโก ภาโคฯ ยทิ น สกฺกา ลทฺธุํ, อถ กสฺมา อุปฑฺฒนฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“กลฺยาณมิตฺตตายา”**ติอาทิฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีสุ **น สกฺกา ลทฺธุํ**ฯ อสกฺกุเณยฺย สกลมฺปิ น สมฺภวติ ปรโตโฆสมตฺเตน เตสํ อสิชฺฌนโต, ปธานเหตุภาวทีปนตฺถํ ปน **“สกลเมวา”**ติ วุตฺตํฯ **ปุพฺพภาคปฏิลาภงฺค**นฺติ ปุพฺพภาเค ปฏิลทฺธพฺพการณํ กลฺยาณมิตฺตสฺส อุปเทเสน วินา เตน อุตฺตริ วิเสสโต อลทฺธพฺพโตฯ **อตฺถโต**ติ ปรมตฺถโตฯ **“กลฺยาณมิตฺตํ...เป.... จตฺตาโร ขนฺธา”**ติ วตฺวา สุตฺวาติ อโตฺถฯ เต ปน สีลาทโย สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนาติ อาห **“สงฺขารกฺขโนฺธติปิ วทนฺติเยวา”**ติฯ

มาเหวนฺติ มา อห เอวนฺติ เฉโท, **อหา**ติ นิปาตมตฺตํ, มาติ ปฏิเสเธ นิปาโตฯ เตนาห **“มา เอวํ อภณี”**ติฯ ‘‘มาเหวํ อานนฺทา’’ติ วทโต ภควโต อิมสฺมิํ ฐาเน ตาทิสสฺส นาม เต, อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตคุเณ เสวโต วตฺตุํ ยุตฺตํ อยาถาวโตติ ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส ยถาภูตคุณกิตฺตนมุเขน ปฏิเกฺขโป ยุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **“พหุสฺสุโต”**ติอาทิมาหฯ **อิท**นฺติ อิทํ วจนํ ภควา อาหาติ สมฺพโนฺธฯ **สกลเมว หี**ติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ เตน ‘‘มาเหว’’นฺติ ตสฺส ปฏิเกฺขปสฺส การณํ โชติตํ, น สรูปโต วุตฺตํฯ ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสต’’นฺติอาทินา ปน ตํ สรูปโต ทสฺสิตนฺติ อาห **“อิทานิ...เป.... อาทิมาหา”**ติฯ **ปาฏิกงฺขิตพฺพ**นฺติ อิจฺฉนเฏฺฐน ปาฏิกงฺขิตพฺพํ, น ปฏิกงฺขานิมิเตฺตนาติ อาห **“อวสฺสํภาวีติ อโตฺถ”**ติฯ

อิธาติ อโนฺตคธาวธารณปทํ, อิเธวาติ อโตฺถฯ อิมสฺมิํเยว หิ สาสเน อริยมคฺคภาวนา, น อญฺญตฺถฯ **อาทิปทานํเยวา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ วาเกฺย อาทิโต เอว วุตฺตสมฺมาทิฏฺฐิอาทิปทานํ เยวฯ **สมฺมาทสฺสนลกฺขณา**ติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน สมฺมเทว ทสฺสนสภาวาฯ **สมฺมาอภิโรปนลกฺขโณ**ติ นิพฺพานสงฺขาเต อารมฺมเณ สมฺปยุตฺตธเมฺม สมฺมเทว อาโรปนสภาโวฯ **สมฺมาปริคฺคหณลกฺขณา**ติ มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ ปฏิปกฺขภาวโต ปริคฺคาหกสภาวา สมฺมาวาจา สินิทฺธภาเวน สมฺปยุตฺตธเมฺม สมฺมาวาจาปจฺจยํ สุภาสิตโสตารญฺจ ปุคฺคลํ ปริคฺคณฺหาตีติ **สมฺมาปริคฺคหณลกฺขณา**ฯ ยถา กายิกกิริยา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ สมุฏฺฐาเปติ, สยญฺจ สมุฏฺฐหนํ ฆฏนํ โหติ, ตถา **สมฺมากมฺมนฺต** สงฺขาตา วิรติปีติ **สมุฏฺฐาปนลกฺขณา** ทฏฺฐพฺพา, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ **สมุฏฺฐาปนํ** กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ ชีวมานสฺส สตฺตสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา, ชีวิตปฺปวตฺติยา อาชีวเสฺสว วา สุทฺธิ โวทานํฯ ยถา อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ วชฺชานํ ธเมฺมน ปหานานุปฺปาทอตฺถลาภาทิปริวุฑฺฒิ โหติ, เอวํ สมฺปยุตฺตานํ ปคฺคหณสภาโวติ **สมฺมาปคฺคหลกฺขโณ สมฺมาวายาโม**ฯ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ สุภสุขนิจฺจอตฺตคาหานญฺจ วิธมนวเสน สมฺมาปติฏฺฐานสภาวาติ **สมฺมาอุปฏฺฐานลกฺขณา สมฺมาสติ**ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สมฺมา สมาทหนํ เอกคฺคตากรณํ สภาโว เอตสฺสาติ **สมฺมาสมาธานลกฺขโณ สมฺมาสมาธิฯ ตีณิ กิจฺจานิ โหนฺติ** ปฏิปกฺขธเมฺมสุ , อารมฺมณธเมฺมสุ, สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ จ เอกสฺมิํเยว ขเณ ปวตฺติวิเสสภูตานิฯ อิทานิ ตานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ “**เสยฺยถิท**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สทฺธิ**นฺติ อิมินา ‘‘อเญฺญหี’’ติ วุตฺตกิเลสา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สห เอกฏฺฐา วา อเนกฏฺฐา วาติ ทเสฺสติฯ **ปชหติ** ปหาย นํ ปฏิวิชฺฌติฯ **นิโรธ**นฺติ นิพฺพานํ **อารมฺมณํ กโรติ** สจฺฉิกิริยาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติฯ

น เกวลํ มคฺคธมฺมา วุตฺตนเยเนว, อถ โข อปเรนปิ นเยน เวทิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต “**อปิจา**”ติอาทิมาหฯ **นานาขณา** ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโตฯ **นานารมฺมณา** อนิจฺจานุปสฺสนาทิภาวโตฯ **เอกกฺขณา** สกิเทว อุปฺปชฺชนโตฯ **เอการมฺมณา** นิพฺพานวิสยตฺตาฯ **จตฺตาริ นามานิ ลภติ** ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติยาฯ **ตีณิ นามานิ ลภติ** กามสงฺกปฺปาทีนํ ปหานวเสน ปวตฺติยาฯ ปฏิปกฺขปหานวเสน หิสฺส นามตฺตยลาโภฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **วิรติโยปิ โหนฺติ เจตนาโยปิ** ปุพฺพภาเคปิ วิกฺขมฺภนวเสน ปวตฺตนโตฯ **มคฺคกฺขเณ ปน วิรติโยว** ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทนสฺส มคฺคกิจฺจตฺตาฯ น หิ เจตนา มคฺคสภาวาฯ **สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสนา**ติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานจตุพฺพิธสติปฏฺฐานวเสน **จตฺตาริ นามานิ ลภติ** อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทีนํ กุสลานญฺจ วฑฺฒนโตฯ **ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปี**ติ ยถา ปุพฺพภาเค ปฐมชฺฌานาทิวเสน นานาฯ เอวํ มคฺคกฺขเณปิฯ น หิ เอโกปิ จ มคฺคสมาธิ ปฐมชฺฌานสมาธิอาทินามานิ ลภติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ วิย กิจฺจวเสน เภทาภาวโตฯ เตนาห “**มคฺคกฺขเณปิ สมฺมาสมาธิเยวา**”ติฯ

ญตฺวา ญาตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ วุทฺธิ นาม เวปุลฺลํ ภิโยฺยภาโว ปุนปฺปุนํ อุปฺปาโท เอวาติ อาห “**ปุนปฺปุนํ ชเนตี**”ติฯ **อภินิพฺพเตฺตตี**ติ อภิวฑฺฒํ ปาเปโนฺต นิพฺพเตฺตติฯ **วิวิตฺตตา**ติ วิวิตฺตภาโวฯ โส หิ วิเวจนียโต วิวิจฺจติ, ยํ วิวิจฺจิตฺวา ฐิตํ, ตทฺภยมฺปิ อิธ วิวิตฺตภาวสามเญฺญน ‘‘วิวิตฺตตา’’ติ วุตฺตํฯ เตสุ ปุริโม วิเวจนียโต วิวิจฺจมานตาย วิวิจฺจนกิริยาย สมงฺคี ธมฺมสมูโหตาย เอว วิวิจฺจนกิริยาย วเสน วิเวโกติ คหิโตฯ อิตโร สพฺพโส ตโต วิวิตฺตสภาวตายฯ ตตฺถ ยสฺมิํ ธมฺมปุเญฺช สมฺมาทิฏฺฐิ ปวตฺตติ, ตํ ยถาวุตฺตาย วิวิจฺจมานตาย วิเวกสงฺขาตํ นิสฺสาเยว ปวตฺตติ, อิตรํ ปน ตํนินฺนตาตํอารมฺมณตาหีติ วุตฺตํ “**วิเวกํ นิสฺสิตํ, วิเวเก วา นิสฺสิต**”นฺติฯ

ยถา วา วิเวกวเสน ปวตฺตํ ฌานํ ''วิเวกช''นฺติ วุตฺตํ, เอวํ วิเวกวเสน ปวตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิ ''วิเวกนิสฺสิตา''ติ ทฏฺฐพฺพาฯ นิสฺสโย จ วิปสฺสนามคฺคานํ วเสน มคฺคผลานํ เวทิตโพฺพฯ อสติปิ ตาสํ ปุพฺพาปรภาเว ''ปฏิจฺจสมุปฺปาโท''ติ เอตฺถ ปจฺจยานํ สมุปฺปาทนํ วิย อภินฺนธมฺมาธารา นิสฺสยภาวนา สมฺภวนฺติฯ ตสฺส ตทงฺค-สมุจฺเฉทนิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตตํ วตฺวา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตตาย อวจนํ อริยมคฺคภาวนาย วุจฺจมานตฺตาฯ ภาวิตมคฺคสฺส หิ เยสจฺฉิกาตพฺพา ธมฺมาฯ เตสํ กิจฺจํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวโกฯ **อชฺฌาสยโต**ติ ''นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสามี''ติ มหนฺตอชฺฌาสยโตฯ ยทิปิ หิ วิปสฺสนากฺขเณ สงฺขารารมฺมณํ จิตฺตํ, สงฺขาเรสุ ปน อาทีนวํ สุฏฺฐุ, ทิสฺวา ตปฺปฏิปเกฺข นิพฺพาเน นินฺนตาย อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิโต โหติ, อุณฺหาภิภูตสฺส ปุคฺคลสฺส สีตนินฺนจิตฺตตา วิยฯ เกจิ ปน ''ยถา สภาวโต, ยถา อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตตา, เอวํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตตาปิ สิยา''ติ วทนฺติฯ ยทเคฺคน หิ นิพฺพานนินฺนตา สิยา, ตทเคฺคน ผลนินฺนตาปิ สิยา ''กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย''นฺติ อชฺฌาสยสมฺปตฺติยา ภาวโตฯ ยสฺมา ปหานวินโย วิย ราคนิโรโธปิ อิธาธิเปฺปตวิเวเกน อตฺถโต นิพฺพิสิโฏฺฐ, ตสฺมา วุตฺตํ **เอส นโย วิราคนิสฺสิตาทีสู**ติฯ เตนาห ''วิเวกตฺถาเอว หิ วิราคาทโย''ติฯ

โวสฺสคฺคสโทฺท ปริจฺจาคโตฺถ ปกฺขนฺทนโตฺถ จาติ โวสฺสคฺคสฺส ทุวิธตา วุตฺตาฯ โวสฺสชฺชนญฺหิ ปหานํ, วิสฺสฏฺฐภาเวน นิราสงฺกปวตฺติ จ, ตสฺมา วิปสฺสนากฺขเณ ตทงฺควเสน, มคฺคกฺขเณ สมุจฺเฉทวเสน ปฏิปกฺขสฺส ปหานํ โวสฺสโคฺค, ตถา วิปสฺสนากฺขเณ ตํนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ อารมฺมณกรเณน วิสฺสฏฺฐสภาวตา โวสฺสโคฺคติ เวทิตพฺพํฯ เตเนวาห **''ตตฺถ ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค''**ติอาทิฯ **อยํ สมฺมาทิฏฺฐี**ติ อยํ มิสฺสกวเสน วุตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิฯ **ยถาวุเตฺตน ปกาเรนา**ติ ตทงฺคปฺปหานสมุจฺเฉทปฺปหานปกาเรน ตํนินฺนตารมฺมณกรณปฺปกาเรน จฯ

ปุเพฺพ โวสฺสคฺควจนเสฺสว อตฺถสฺส วุตฺตตฺตา อาห **''สกเลน วจเนนา''**ติฯ **ปริณมนฺตํ** วิปสฺสนากฺขเณ, **ปริณตํ** มคฺคกฺขเณฯ ปริณาโม นาม อิธ ปริปาโกติ อาห **''ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจา''**ติฯ ปริปาโก จ อาเสวนลาเภน ลทฺธสามตฺถิยสฺส กิเลเส ปริจฺจชิตุํ นิพฺพานํ ปกฺขนฺทิตุํ ติกฺขวิสทภาโวฯ เตนาห **''อย''**นฺติอาทิฯ **เอส นโย**ติ ยฺวายํ นโย ''วิเวกนิสฺสิต''นฺติอาทินา สมฺมาทิฏฺฐิยํ วุโตฺต, เสเสสุ สมฺมาสงฺกปฺปาทีสุปิ เอเสว นโย, เอวํ ตตฺถ เนตพฺพนฺติอโตฺถฯ **ปฏิจฺจาติ** นิสฺสายฯ **ชาติสภาวา**ติ ชายนสภาวาฯ **สกโล**ติ อนวเสโส, สโพฺพติ อโตฺถฯ น โกจิ มโคฺค สาวเสโส หุตฺวา สมฺภวติฯ เหฏฺฐิเม มเคฺค อุปฺปเนฺน อุปริโม อุปฺปโนฺน เอว นาม อนนฺตราเยน อุปฺปชฺชนโตฯ **ววสฺสคฺคเตฺถ**ติ วจสายเตฺถฯ **วณฺณยนฺตี**ติ คุณวณฺณนวเสน วิตฺถาเรนฺติฯ

กลฺยาณมิตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมอปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๐. ทิว-สโทฺท ทิวา-สโทฺท วิย ทิวสปริยาโย, ตสฺมา วิเสสนภาเวน วุจฺจมาโน ทิวสโทฺท อตฺถวิเสสํ ทีเปตีติ อาห **''ทิวสสฺส ทิวา''**ติอาทิฯ สํ วุจฺจติ ธนํ, ตสฺส ปตีติ สมฺปติ, ธนสามิโก, ตสฺส หิตาวหตฺตา **สาปเตยฺย**นฺติ อาห **''สาปเตยฺยนฺติ ธน''**นฺติฯ ตสฺส เคเห กตากตภณฺฑสฺส อติพหุภาวโต วิมฺหยปฺปโตฺต ราชา **''โก ปน วาโท''**ติ อาหฯ **กาฬโลหํ** นาม อโยผลํฯ กจฺฉปาทิรูเปหิปิ โสวณฺณาทีนิ ฐเปนฺติฯ **สกุณฺฑกภตฺต**นฺติ สกุเณฺฑหิ วา สถุเสหิ วา ปกฺกภตฺตํฯ พิลงฺคํ วุจฺจติ ธญฺญพิลงฺคํ, อารนาลนฺติปิ วุจฺจติ, ตํ ทุติยํ อสฺสาติ **พิลงฺคทุ**

ติยํฯ ตญฺหิ กญฺชิโต นิพฺพตฺตตฺตา **กญฺชิกํ** นามฯ ตีหิ ปเกฺขหิ วตฺถเณฺฑหิ กตนิวาสนํ **ติปกฺขวสนํ**ฯ เตนาห **“ตีณิ...เป.... นิวาสน”**นฺติฯ

อสโนฺต นีโจ ปุริโสติ **อสปฺปุริโส**ติ อาห **“ลามกปุริโส”**ติฯ กมฺมสฺส นิพฺพตฺตภาเวน โอตรณตาย ผลํ อคฺคํ นาม, อุปริภูมิคตตฺตา อุทฺธํ อคฺคํ อสฺสาติ **อุทฺธคฺคิกํฯ ทกฺขิณ**นฺติ ทานมาหฯ สโคฺค นาม กามภวูปปตฺติภโว, ตสฺส นิพฺพตฺตนโต **“สคฺคสฺส หิตา”**ติ วุตฺตํฯ **ตตฺรุปปตฺติชนนโต**ติ ตตฺร อุปปตฺติยา ชนนโต, อุปฺปาทนโตติ อโตฺถฯ

เสตํ อุทกํ เอติสฺสาติ **เสโตทกา**ฯ โส เยน ภาเวน ยตฺถ ปากฎตโร หุตฺวา ทิสฺสติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“วีจีนํ ภินฺนฎฺฐาเน”**ติ อาหฯ สฺโขตรณฎฺฐานตาย กทฺทมาทิโทสวิรหโต จ **สุนฺทรติตฺถาฯ ตํ อเปยฺยมาน**นฺติ ตํ อุทกํ เกนจิ อปริภุญฺชิยมานํฯ **อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจกโร**ติ อตฺตนา กาตพฺพกมฺมสงฺขาตกิจฺจกโร, ปริโภควเสน เจว สงฺคเหตพฺพสงฺคณฺหนวเสน จ นิโยชโกติ อโตฺถฯ **กุสลกิจฺจกโร**ติ อตฺตนา กาตพฺพปุญฺญกโรฯ

ปฐมอปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยอปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๑. ปิณฺฑปาเตนาติ สหโยเค กรณวจนํฯ ปฎิปาทนํ เตน สห โยชนนฺติ อาห **“ปิณฺฑปาเตน สทฺธิํ สํโยเชสิ, ปิณฺฑปาตํ อทาสีติ อโตฺถ”**ติฯ ‘‘ปณีตโภชนํ ภุญฺชิตฺวา’’ติ วุตฺตํ, ปาฬิยํ ปน ‘‘กณาชกํ ภุญฺชติ พิลงฺคทุติย’’นฺติฯ ตํ ตํ ปวตฺติตํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อิทานิ ‘‘อิมสฺส เสฎฺฐิสฺส กสฺสจิ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา เทถา’’ติ วจนํ น สุตปุพฺพํ, ยสฺมา ปเจฺจกพุทฺธา นาม อตฺตโน คุณานุภาเวหิ โลเก ปากฎา สญฺชาตา เอว โหนฺติ, ตสฺมา เสฎฺฐิภริยาย ‘‘น ยสฺส วา ตสฺส วา’’ติอาทิ จินฺติตํฯ ตถา หิ เตสํ เทนฺตาปิ สกฺกจฺจํ เยภุเยฺยน ปณีตเมว เทนฺติฯ **นาสาปุฎํ ปหริ** อตฺตโน อานุภาเวนฯ **โส** ลุทฺธตาย ‘‘พหุ วต ธญฺญํ มมสฺสา’’ติ **จิตฺตํ สํยเมตุํ** สนฺธาเรตุํ **อสโกฺกโนฺต**ฯ

วิปฺปฎิสารุปฺปนฺนาการํ ทเสฺสตุํ **“วรเมต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘อิมสฺส สมณสฺส ปิณฺฑปาตํ เทหี’’ติ วทโต น เอกาย เอว ชวนวีถิยา วเสน อตฺถสิทฺธิฯ อถ โข ตตฺถ อาทิโต ปวตฺตชวนวาโรปิ อตฺถิ มเชฺฌ ปวตฺตชวนวาโรปิ, ตํ สนฺธายาห **“ปุพฺพปจฺฉิมเจตนาวเสนา”**ติฯ **เอกา เจตนา เทฺว ปฎิสนฺธิโย น เทตี**ติ เอตฺถ สาเกตปญฺหวเสน นิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ จุทฺทสนฺนํ เจตนานํ ปุเพฺพ ปุเรตรํ กตตฺตา **ปุราณํ**ฯ

ปริคยฺหตีติ **ปริคฺคโห**ติ อาห **“ปริคฺคหิตํ วตฺถุ”**นฺติฯ อนฺวาย อุปนิสฺสาย ชีวนฺตีติ **อนุชีวิโนฯ สพฺพเมต**นฺติ ธนธญฺญาทิสพฺพํ เอตํ ยถาวุตฺตปริคฺคหวตฺถุํฯ **นิกฺขิปฺปคามิน**นฺติ นิกฺขิปิตพฺพตาคามินํฯ นิกฺขิปิตพฺพสภาวํ โหตีติ อาห **“นิกฺขิปฺปสภาว”**นฺติฯ ปหาย คมนียนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“ปริจฺจชิตพฺพสภาวเมวา”**ติฯ

ทุติยอปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา

๑๓๒. ‘‘นีเจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิ อปฺปกาสนภาเวน ตมตีติ **ตโม,** เตน ตเมน ยุโตฺต ติ **ตโม** ปุคฺคโล วุจฺจติ, ตํโยคโต ปุคฺคลสฺส ตโพฺพหาโร ยถา ‘‘มเจฺฉรโยคโต มเจฺฉโร’’ติฯ ตสฺมา **ตโม**ติ อปฺปกาสนภาเวน ตโม ตมภูโต อนฺธกาโร วิย ชาโต, อนฺธการตฺตํ วา ปโตฺตติ อโตฺถฯ วุตฺตลกฺขณํ ตมเมว ปรมฺปรโต อยนํ คติ นิฎฺฐา เอตสฺสาติ **ตมปรายโณ,** ตมปราย ณตํ วา ปโตฺตติ อโตฺถฯ ญาเยนปิ ตมคฺคหเณน ขนฺธตโมว คหิโต, น อนฺธการตโมฯ ขนฺธต โมติ จ สมฺปตฺติรหิตา ขนฺธปวตฺติเยว ทฎฺฐพฺพาฯ ‘‘อุเจฺจ กุเล ปจฺจาชาโต’’ติอาทิ ปกาสนภา เวน โชเตตีติ **โชติ,** เตน โชตินา ยุโตฺตติอาทิ สพฺพํ ตเม วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อิตเร เทฺว**ติ โชติตมปรายโณ โชติโชติปรายโณติ อิตเร เทฺว ปุคฺคเลฯ

เวณุเวตฺตาทิเกหิ เปฬาทิการกา **วิลีวการกา**ฯ มิคมจฺฉาทีนํ นิสาทนโต **เนสาทา,** มาค วิกมจฺฉพนฺธาทโยฯ รเถสุ จมฺมเมน หนนกรณโต **รถการา** จมฺมการา วุตฺตาฯ ‘‘ปุ’’ อิติ กรีส สฺส นามํ, ตํ กุเสนฺติ อปเนนฺตีติ **ปุกฺกุสา,** ปุปฺผฉฑฺฑกาฯ **ทุพฺพโณฺณ**ติ วิรูโปฯ **โอโกฎิม โก**ติ อาโรหาภาเวน เหฎฺฐิมโกฎิโก, รสฺสกาโยติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ลกุณฺฑโก’’**ติฯ ลกุ วิย ฆฎิกา วิย เฑติ ปวตฺตตีติ หิ **ลกุณฺฑโก,** รโสฺสฯ กณติ นิมีลตีติ **กาโณ**ฯ ตํ ปนสฺส นิมีลนํ เอ เกน อกฺขินา ทฺวีหิปิ วาติ อาห **‘‘เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วา’’**ติฯ กุณนํ กุโณ, หตฺถเวกลฺลํ, โส เอตสฺส อตฺถีติ **กุณีฯ ขโญฺช** วุจฺจติ ปาทวิกโลฯ เหฎฺฐิมกายสงฺขาโต สรีร สฺส ปโกฺข ปเทโส หโต อสฺสาติ **ปกฺขหโต**ฯ เตนาห **‘‘ปีฐสปฺปี’’**ติฯ ปทีเป ปทีปเน เอตพฺพํ เนตพฺพนฺติ **ปทีเปยฺยํ,** เตลกปลฺลาทิอุปกรณํฯ **วุตฺตนฺ**ติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ

อาคมนวิปตฺตีติ อาคมนฎฺฐานวเสน วิปตฺติ อาคโม เอตฺถาติ กตฺวาฯ **ปุพฺพุปฺ ปนฺนปจฺจยวิปตฺตี**ติ ปฐมุปฺปนฺนปจฺจยวเสน วิปตฺติฯ จณฺฑาลาทิสภาวา หิสฺส มาตาปิตโร ปฐมุปฺปนฺนปจฺจยา, ปฐมุปฺปตฺติยา วา ปจฺจยา, เตเหวสฺส วิปตฺติ เอว, น สมฺปตฺติฯ **ปวตฺตปจฺจยวิปตฺตี**ติ ปวเตฺต สุขปจฺจยวิปตฺติฯ ตาทิเส นิหีนกุเล อุปฺปโนฺนปิ โกจิ วิภวสมฺป โนฺน สิยา, อยํ ปน ทุคฺคโต ทุรูโป โหติฯ **อาชีวุปายวิปตฺตี**ติ อาชีวนุปายวเสน วิปตฺติฯ สุ เขน หิ ชีวิกํ ปวเตฺตตุํ อุปายภูตา หตฺถิสิปฺปาทโย อิมสฺส นตฺถิ, ปุปฺผฉฑฺฑกสิลาโกฎฺฎนาทิ กมฺมํ ปน กตฺวา ชีวิกํ ปวเตฺตติฯ เตนาห **‘‘กสิรวุตฺติเก’’**ติฯ **อตฺตภาววิปตฺตี**ติ อุปธิวิปตฺติฯ **ทุกฺขการณสมาโยโค**ติ กายิกเจตสิกทุกฺขุปฺปตฺติยา ปจฺจยสโมธานํฯ **สุขการณวิปตฺตี**ติ สุขปจฺจยปริหานิฯ **อุปโภควิปตฺตี**ติ อุปโภคสุขสฺส วินาโส อนุปลทฺธิฯ โชติ เจว โชติปราย ณภาโว จ **สุกฺกปโกฺข**ฯ

ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหีติ ลกฺขณวจนํ เอตํ ยถา ‘‘ยทิ เม พฺยาธิตา โหนฺติ, ทาตพฺพมิท โมสธ’’นฺติ, ตสฺมา ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ, ตตฺถ วา เยน เกนจิ ปริภาสตีติ อโตฺถฯ **เอกคฺคจิ โตฺต**ติ ทานํ ทาตุํ อเปกฺขิตตาย สมาหิตจิโตฺตฯ

ปุคฺคลสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. อยฺยิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. **ชราชิณฺณา**ติ ชราย ชิณฺณาฯ เตน ปากฎชราย มตฺถกปฺปตฺติมาหฯ **วโย วุฑฺฒา**ติ วยสา วุฑฺฒาฯ เตน ปจฺฉิมวยสฺส โอสกฺกสมฺปวตฺตึ วทติฯ **ชาติมหลฺลิกา**ติ ชาติ มหตฺตคตาฯ **จิรกาลํ อติกฺกนฺตา**ติ เทฺว ตโย ราชปริวเฎฺฎ วีติวตฺตาฯ วโย-สโทฺท สาธารณ

วจโนปิ ชิณฺณสทฺทสนฺนิธานโต โอสานวยํ เอว วทตีติ อาห **“ปจฺฉิมวยํ สมฺปตฺตา”**ติฯ **อยฺยิกา**ติ มาตามหึ สนฺธาย วทติฯ หตฺถี เอว รตนภูโต **หตฺถิรตน**นฺติ อาห ‘‘สตสหสฺสคฺฆนเกนา’’ติอาทิฯ **สพฺพานิ ตานี**ติ กุมฺภการภาชนานิ, เตหิ สทฺธึ สตฺตสนฺตานสฺส ปมาณํ ทเสฺสโนฺต **“เตสุ หี”**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อยฺยิกาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อิสฺสตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๕. **อฎฺฐุปฺปตฺติโก**ติ เอตฺถ กา อสฺส อฎฺฐุปฺปตฺติ? ติตฺถิยานํ ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อลาภาย อยสาย ปริสกฺกนํฯ ตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ภควโต กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถา ตํ สพฺพทิสาสุ ยมกมหาเมโฆ อุฎฺฐหิตฺวา มหาโอฆํ วิย สพฺพา ปารมิโย ‘‘อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามา’’ติ สมฺปิณฺฑิตา วิย ลาภสกฺการมโหฆํ นิพฺพตฺตยึสุฯ ตโต ตโต อนฺนปานยานวตฺถมาลาคนฺธวิเลปนาทิหตฺถา ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย อาคนฺตฺวา – ‘‘กหํ ภควา, กหํ เทวเทโว นราสโภ โลกนาโถ’’ติ ภควนฺตํ ปริเยสนฺติ, สกฎสเตหิปิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอกาสํ อลภมานา สมนฺตา คาวุตปฺปมาณมฺปิ สกฎธุเรน สกฎธุรํ อาหจฺจ ติฎฺฐนฺติ เจว อนุวตฺตนฺติ จ อนฺธกวินฺทพฺราหฺมณาทโย วิยฯ สพฺพํ **ขนฺธเก** (มหาว. ๒๘๒) เตสุ เตสุ สุเตฺตสุ จ อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ ยถา จ ภควโต, เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสปิฯ วุตฺตมฺปิ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต ลาภี จีวร…เป.… ปริกฺขารานํ, ภิกฺขุสโงฺฆปิ โข’’ติอาทิ (อุทา. ๓๘), ตถา ‘‘ยาวตา โข, จุนฺท, เอตรหิ สโงฺฆ วา คโณ วา โลเก อุปฺปโนฺน, นาหํ, จุนฺท, อญฺญํ เอกํ สงฺฆมฺปิ เอกํ คณมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํ ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตํ, ยถริวายํ, จุนฺท, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๗๖)ฯ **เอวน**ฺติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรนฯ **นิชฺฌตฺติน**ฺติ สญฺญตฺตึฯ **นน**ฺติ กถํฯ

เอวํ ปุจฺฉิตุํ อยุตฺตํ ติตฺถิยานํ กถา มหาชนสนฺนิปาเต นิยฺยาติตา โหตีติฯ **ตสฺมึ ทาตพฺพํ**, จิตฺตปฺปสาทมเตฺตน เทเนฺตปิ หิ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติฯ **อาโรจิตํ** อตฺตโนติ อธิปฺปาโยฯ **ภควา**ติ สตฺถุ อามนฺตนํฯ **จิตฺตํ นาม** ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานํ **นิคณฺฐา…เป.… ปสีทติ** ปสนฺนสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ ปุเพฺพ อวิเสสโต เทยฺยธมฺมสฺส ทาตพฺพฎฺฐานํ นาม ปุจฺฉิตํ, อิทานิ ตสฺส มหปฺผลภาวกโร ทกฺขิเณยฺยวิเสโสติ อาห **“อญฺญํ ตยา ปฐมํ ปุจฺฉิตํ, อญฺญํ ปจฺฉา”**ติฯ **สลฺลเกฺขหิ เอตํ**ฯ ปจฺฉิมํ ปุริเมน สทฺธึ อาเนหีติ อธิปฺปาโยฯ ปุจฺฉิตสฺส นาม ปญฺหสฺส กถนํ มยฺหเมว ภาโรฯ **สมฺปพฺยูโฬฺห**ติ เอกโต เสนาย ราสิวเสน สมฺปิณฺฑิโตติ อโตฺถฯ เตนาห **“ราสิภูโต”**ติฯ **อสิกฺขิโต**ติ สตฺตฎฺฐสํวจฺฉรานิ ธนุสิปฺปน สิกฺขิโตฯ ธนุสิปฺปํ สิกฺขิตฺวาปิ โกจิ กตหโตฺถ น โหติ, อยํ ปน อสิกฺขิโต น กตหโตฺถ, โปงฺขานุโปงฺขภาโวเยว พฺยามมุฎฺฐิพโนฺธฯ **ติณปุญฺชมตฺติกาปุญฺชาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน **ปํสุปุญฺชวาลุกปุญฺชสารผลกอโยฆนาทิเก** สงฺคณฺหาติฯ **อกตปริจโย**ติ เตสํ สนฺติกา วิชฺฌนเฎฺฐน อกตปริจโยฯ ราชราชมหามตฺตาทิเก อุเปจฺจ อสนํ อุปาสนํ, น กตํ อุปาสนํ เอเตนาติ **อกตูปาสโน**ฯ อสิกฺขิตตาทินา ภีรุภาเวน วา กายสฺส ฉมฺภนํ สงฺกมฺปนํ อุตฺตาโส เอตสฺส อตฺถีติ ฉมฺภีติ อาห **“ปเวธิตกาโย”**ติฯ

ทกฺขิเณยฺยตาย อธิเปฺปตตฺตา **“อรหตฺตมเคฺคน กามจฺฉโนฺท ปหีโน โหตี”**ติ อาหฯ อจฺจนฺตปฺปหานสฺส อิจฺฉิตตฺตา **ตติเยเนว กุกฺกุจฺจํ ปหีนํ โหติ** ปฎิฆสมฺปโยคํฯ อเสกฺขสฺส อยนฺติ **อเสกฺขํ,** สีลกฺขโนฺธฯ ตยิทํ น อคฺคผลํ สีลเมว อธิเปฺปตํ, อถ โข ยํ กิญฺจิ อเสกฺขสนฺตาเน ปวตฺตํ สีลํ, โลกุตฺตโร เอว น อธิเปฺปโต สิกฺขาย ชาตตฺตา, เอวํ วิมุตฺติกฺขโนฺธปีติ ฯ เสกฺ

ขสฺส เอโสติ วา, อปริโยสิตสิกฺขตฺตา สยเมว สิกฺขตีติ วา เสโกฺข, จตูสุ มเคฺคสุ เหฏฺฐิเมสุ จ ตีสุ ผเลสุ สีลกฺขโนฺธฯ อุปริ สิกฺขิตพฺพาภาวโต **อเสโกฺข**ฯ วุฑฺฒิปฺปโตฺต เสโกฺขติ **อเสโกฺข**ฯ อคฺคผลภูโต สีลกฺขโนฺธ วุเจฺจยฺย, อฏฺฐกถายํ ปน วิปสฺสกสฺส สีลสฺส อธิเปฺปตตฺตา ตถา อโตฺถ วุโตฺตฯ **สพฺพตฺถาติ "อเสเกฺขนา"**ติอาทีสุฯ เอตฺถ จ ยถา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา มิสฺสกา อธิเปฺปตา, เอวํ วิมุตฺติกฺขนฺธาปีติ ตทงฺควิมุตฺติอาทโยปิ เวทิตพฺพา, น ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ เอวฯ

เยน สิเปฺปน อิสฺสาโส โหติ, ตํ **อิสฺสตฺต**นฺติ อาห **"อุสฺสิปฺป"**นฺติฯ ยสฺสา วาโยธาตุยา วเสน สรีรํ สญฺชาตถามํ โหติ, ตํ พลปจฺจยํ สนฺธายาห **"พลํ นาม วาโยธาตู"**ติฯ สมฺปฺปวตฺติโต หิ วิสมปฺปวตฺตินิวารกธาตุ พลํ นาม, เตน ตโต อญฺญํ พลรูปํ นาม นตฺถิฯ

ยสฺมา อรหา เอว เอกนฺตโต โสรโต, ตสฺส ภาโว **โสรจฺจ**นฺติ อาห **"โสรจฺจนฺติ อรหตฺต"**นฺติฯ **เอเต เทฺว**ติ ขนฺติ โสรจฺจนฺติ เอเต เทฺว ธมฺมาฯ ปานียํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ **ปปา,** โย โกจิ ชลาสโย ยํ กิญฺจิ ปานียฏฺฐานนฺติ อาห **"จตุรสฺสโปกฺขรณีอาทีนี"**ติฯ อุทกวิกูลาทีสุ กมนฺติ อติกฺกมนฺติ เอเตหีติ **สงฺกมนานิ,** เสตุอาทีนิฯ เสตุกรณยุตฺตฏฺฐาเน เสตุํ, จงฺกมนกรณยุตฺตฏฺฐาเน จงฺกมนํ, มคฺคกรณยุตฺตฏฺฐาเน มคฺคํ กเรยฺยาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **"ปณฺณาสา"**ติอาทิฯ

ภิกฺขาจารวตฺตนฺติ อริยานํ หิตํ วตฺตปฏิปตฺติํฯ **เทโนฺตปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน อขีณาสวสฺส เทโนฺตปีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ ยสฺส กสฺสจิปิ เทเนฺตนปิ กมฺมผลํ สทฺทหิตฺวา วิปฺปสนฺนจิเตฺตเนว ทาตพฺพตฺตาฯ **ถนย**นฺติ อิทํ ตสฺส มหาเมฆภาวทสฺสนํ, โย หิ มหาวสฺสํ วสฺสติ, โส คชฺชโนฺต วิชฺชุมฺมาลํ วิสฺสเชฺชโนฺต ปวสฺสติฯ **อภิสงฺขริตฺวา สโมธาเนตฺวา**ติ ขาทนียสฺส วิวิธชาติยานิ สมฺปิเณฺฑตฺวาฯ เตนาห **"ราสิํ กตฺวา"**ติฯ

ปกิรณํ นาม วิกิรณมฺปิ โหติ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนนฺติ อาห **"วิกิรตี"**ติฯ **ปกิรโนฺต วิยวา ทานํ เทตี**ติ อิมินา คุณเขตฺตเมว อปริเยสิตฺวา กรุณาเขเตฺตปิ มหาทานํ ปวเตฺตตีติ ทเสฺสติฯ เตน ''ปกิเรตี''ติ วทเนฺตน ภควตา อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อาคตติตฺถิยวาเทน อปฺปฏิเสธิตตาปิ ทีปิตา โหติฯ **ปุญฺญธารา**ติ ปุญฺญมยธารา ปุญฺญาภิสนฺทาฯ **สิเนหยนฺตี**ติ ถูลธาเรนปิ สิเนเหน สินิทฺธํ กโรนฺตีฯ **กิเลทยนฺตี**ติ อลฺลภาวํ ปาปยนฺตีฯ ยถายํ ปุญฺญธารา ทาตารํ อโนฺต สิเนเหติ ปูเรติ อภิสเนฺทติ, เอวํ ปฏิคฺคาหกานมฺปิ อโนฺต สิเนเหติ ปูเรติ อภิสเนฺทติฯ เตเนวาห ''ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู''ติอาทิ (อ. นิ. ๕.๓๔) เอวํ สเนฺตปิ ''ทาตารํ อภิวสฺสตี''ติ วุตฺตตฺตา อฏฺฐกถายํ ทายกวเสเนว **"สิเนเหตี"**ติ วุตฺตํ, ยสฺมา วา ปฏิคฺคาหกสฺส สิเนหุปฺปตฺติ อามิสนิสฺสิตาติ ทายกวเสเนว วุตฺตํฯ

อิสฺสตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปพฺพตูปมสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. **ขตฺติยา**ติ อภิเสกปฺปตฺตาฯ อิสฺสริยมโท **กามเคโธ**ฯ ปถวิมณฺฑลสฺส มหนฺตตา ตํนิวาสีนํ อนุยนฺตตาติ สพฺพมิทํ ยถิจฺฉิตสฺส ราชกิจฺจสฺส สุเขน สมิชฺฌนสฺส การณกิตฺตนํฯ ยาทิเส ราชกิเจฺจ อุสฺสุกฺกํ อาปโนฺน, ตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"เอส กิรา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนฺตรคมนานี**ติ ติณฺณํ นิรนฺตรคมนานํ อนฺตรนฺตรา คมนานิฯ **โจรา จินฺตยิํสู**ติ เอโก อนฺตรโภคิโก ราชาปราธิโก ปญฺจสตมนุสฺสปริวาโร โจริยํ กโรโนฺต วิจรติ, เต สนฺธาย วุตฺตํฯ

‘‘อยุตฺตํ เต กต’’นฺติ สจาหํ วกฺขามีติ โยชนาฯ **ธุรวิหาเร**ติ รถสฺส ธุรํ วิย นครสฺส ธุรภูเต วิหาเรฯ **สนฺถมฺภิตุ**นฺติ วิสฺสาสภาเวน อุปฏฺฐาตุํฯ **สทฺธายิโก**ติ สทฺธาย อยิตพฺโพ, สเทฺธโยฺ ยติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘สทฺธาตพฺโพ’’**ติฯ **ปจฺจยิโก**ติ ปตฺติยายิตพฺโพฯ **อพฺภสมํ** ปฺถุลภา เวนฯ **นิโปฺปเถโนฺต**ติ นิมฺมเทฺทโนฺตฯ **สณฺหกรณียํ** อติสณฺหํ **ปิสโนฺต** นิสทโปโต วิย ปิส โนฺตฯ

ธมฺมจริยาติอาทิตฺตมฺปิ สีสํ เจลญฺจ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา สมฺมาปฏิปตฺติ เอว กาตพฺพา ตสฺ สา เอว ปรโลเก ปติฏฺฐาภาวโตฯ **อาจิกฺขามี**ติ กเถมิ, กเถโนฺต จ ยถา ตมตฺถํ สมฺมเทว ราชา ชานาติ, เอวํ ชานาเปมีติ ฯ **นิปฺผตฺติ** ยุเทฺธน กาตพฺพอตฺถสิทฺธิฯ วิสิโนติ พนฺธติ ยถาธิเปฺปตํ จิตฺตํ เอเตนาติ **วิสโย,** สมตฺถภาโวฯ **มนฺตสมฺปนฺนา**ติ สมฺปนฺนราชมนฺตาฯ **มหาอมจฺจา**ติ มโหสธาทิสทิสา นีติสตฺถเฉกา อมจฺจปุริสาฯ **อุปลาเปตุ**นฺติ ปเรสํ อนฺตเร วิโรธตฺถํ สงฺคณฺ หิตุํฯ

เทฺวเยว ปพฺพตาติ ปพฺพตสทิสา เทฺวเยว คหิตาฯ **ราโชวาเท**ติ ราโชวาทสุเตฺตฯ **อา คตาว** ตตฺตนฺติยา อนุรูปตฺถํฯ **วิลุมฺปมานา**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ **วิปตฺตี**ติ โภคปริหานา ทิวินาโสฯ **หตฺถิยุทฺธาทีหิ ชรามรณํ ชินิตุํ น สกฺกา** สตฺตสฺส อวิสยภาวโตฯ เยน ปน ชินิตุํ สกฺกา, ตํ ทเสฺสโนฺต ภควา **‘‘พุเทฺธ…เป…. นิเวสเย’’**ติ อาหฯ รตนตฺตเย หิ สทฺธา นิวิฏฺฐา มูลชาตา ปติฏฺฐิตา เอกนฺตโต ชรามรณวิชยาย โหติฯ เตนาห **‘‘ตสฺมา สทฺธ’’**นฺติฯ

ปพฺพตูปมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

โกสลสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. มารสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. ตโปกมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๓๗. อุรุเวลาย สมีเป คาโม อุรุเวลคาโม, ตํ **อุรุเวลคามํ** อภิมุขภาเวน สมฺมเทว สพฺพธมฺเม พุชฺฌตีติ อภิสโมฺพธิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, เตน สมนฺนาคตตฺตา จ ภควา **อภิสมฺพุโทฺธ**ติ วุจฺจติฯ ตสฺส ปญฺจจตฺตาลีสาย วเสฺสสุ อาทิโต ปนฺนรส วสฺสานิ ปฐมโพธิ, อิธ ปน สตฺตาหพฺภนฺตรเมว อธิเปฺปตนฺติ อาห **''อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา อโนฺตสตฺตาหสฺมิํ เยวา''**ติฯ อสุขภาเวน อเณฺณหิ กาตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ทุกฺกรํ กโรตีติ ทุกฺกรกาโร, โส เอว อิตฺถิลิงฺควเสน **ทุกฺกรการิกา**ฯ ตาย มุโตฺต วตมฺหีติ จิเนฺตสิฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ตํ โลกนาโถ ฉพฺพสฺสานิ สมนุยุญฺชติ? กมฺมปิฬิตวเสนฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทาเน** (อป. เถร ๑.๓๙.๙๒-๙๔) –

> ''อวจาหํ โชติปาโล, สุคตํ กสฺสปํ ตทา;
> กุโต นุ โพธิ มุณฺฑสฺส, โพธิ ปรมทุลฺลภาฯ
>
> ''เตน กมฺมวิปาเกน, อจริํ ทุกฺกรํ พหุํ;
> ฉพฺพสฺสานุรุเวลายํ, ตโต โพธิมปาปุณิํฯ
>
> ''นาหํ เอเตน มเคฺคน, ปาปุณิํ โพธิมุตฺตมํ;
> กุมฺมเคฺคน คเวสิสฺสํ, ปุพฺพกเมฺมน วาริโต''ติฯ

มาเรตีติ วิพาเธติฯ วิปตฺติอาทิสํโยชนญฺหิ สาธูนํ ปรมตฺถโต มรณํ สจฺจปฏิเวธมารณตฺตา, ปาปตรตฺตา ปาปตโมติ **ปาปิมา**ฯ สา จสฺส ปาปตมตา ปาปวุตฺติตายาติ อาห **''ปาเป นิยุโตฺต''**ติฯ **อธิปตี**ติ กามาธิปติฯ อปฺปหีนกามราเค อตฺตโน วเส วเตฺตตีติ **วสวตฺตี**ฯ เตสํเยว กุสลกมฺมานํ อนฺตํ กโรตีติ **อนฺตโก**ฯ วฏฺฏทุกฺขโต อปริมุตฺตปจฺจยตฺตา **นมุจิ**ฯ มตฺตานํ ปมตฺตานํ พนฺธูติ **ปมตฺตพนฺธุ**ฯ

ตโปกมฺมาติ อตฺตกิลมถานุโยคโตฯ **อปรโทฺธ**ติ วิรชฺฌสิฯ ''อปราโธ''ติปิ อตฺถิ, โสเยว อโตฺถฯ กายกิลมถํ อนุยุญฺชโนฺต เยภุเยฺยน อมรตฺถาย อนุยุญฺชติ, โส จ กมฺมวาทีหิ อนุยุญฺชิยมาโน เทวตฺถาย สิยาติ อาห **''อมรภาวตฺถายา''**ติฯ **สพฺพํ ตป**นฺติ สพฺพํ อตฺตปริตาปนํฯ **อตฺถาวหํ น ภวติ** โพธิยา อนุปายตฺตาฯ **กิญฺจสฺสา**ติ กิญฺจิ สิยาติ อโตฺถฯ **ผิยาริตฺตํว ธมฺมนี**ติ ธมฺมํ วุจฺจติ วณฺณุ, โส อิธ ''ธมฺม''นฺติ วุโตฺต, ธมฺมนิ วณฺณุปเทเสติ อโตฺถฯ เตนาห ''อรเญฺญ''ติฯ อุโภสุ ปเสฺสสุ ผิยาหิ **อากเฑฺฒยฺย เจว** อริเตฺตหิ **อุปฺปีเฬยฺย จ**ฯ

สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา คหิตา มคฺคสีลสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ สมาธิโน หิ คหเณน **สมฺมาวายามสติสมาธโย คหิตา** อุปการภาวโตฯ **ปญฺญายา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ พุชฺฌติ เอเตนาติ **โพโธ**ฯ มโคฺคติ อาห **''โพธายาติ มคฺคตฺถายา''**ติฯ กถํ ปน มคฺคํ มคฺคตฺถาย ภาเวตีติ อาห **''ยถา หี''**ติอาทิฯ เตน ยถา ยาคุปจนารโมฺภ ยาวเทว ยาคุอโตฺถ, เอวํ มคฺคภาวนารโมฺภ มคฺคาธิคมตฺถายาติ ทเสฺสติฯ อารโมฺภติ จ อริยมคฺคภาวนาย พนฺธาปนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เกจิ ปน ''มคฺคนฺติ อริยมคฺคํ, โพธายาติ อรหตฺตสโมฺพธาย, เอวญฺจ กตฺวา 'ปโตฺตสฺมิ ปรมสุทฺธิ'นฺติ อิทมฺปิ วจนํ สมตฺถิต''นฺติ วทนฺติ, อปเร ปน ''สพฺพญฺญุตญฺญาณส

โมฺพธายาติฯ โส หิ สพฺพสฺมาปิ โพธิโต อุตฺตริตโร’’ติฯ **นิหโต** นิพฺพิเสวนภาวํ ปาปิโตฯ เตนาห **‘‘ปราชิโต’’**ติฯ

ตโปกมฺมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. หตฺถิราชวณฺณสุตฺตวณฺณนา

๑๓๘. **อนฺธภาวการเก**ติ ปจฺรชนสฺส จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารเณน อนฺธภาวการเกฯ **มหาตเม**ติ มหติ ตมสิฯ **ปาสาณผลเก มหาจีวรํ สีเส ฐเปตฺวา**ติ เอเตน ตํ ผลกํ อปสฺสาย นิสิโนฺนติ ทเสฺสติ ฯ **ปธาน**นฺติ ภาวนํฯ **ปริคฺคณฺหมาโน**ติ สพฺพโส คณฺหโนฺต อวิสฺสเชฺช โนฺต, ภาวนํ อนุยฺญฺชโนฺต อนุปุพฺพสมาปตฺติโย ผลสมาปตฺติญฺจ มนสิกโรโนฺตติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘นนฺ จา’’**ติอาทิฯ **อริฏฺฐโก**ติ อริฏฺฐกวโณฺณฯ เตนาห **‘‘กาฬโก’’**ติฯ

ทีฆมทฺธานนฺติ จิรตรํ กาลํฯ **สํสร**นฺติ อาสาทนาธิปฺปาเยน สญฺจรโนฺต, อลํ ตุยฺหํ เอเตน นิปฺปโยชนนฺติ อธิปฺปาโยฯ น หิ เตน มารสฺส กาจิ อตฺถสิทฺธีติฯ

หตฺถิราชวณฺณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สุภสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. **สุสํวุตา**ติ มคฺคสํวเรน สุฏฺฐุ สํวุตาฯ **สุปิหิตา**ติ สุฏฺฐุ ปิหิตาฯ **วสานุคา**ติ กายาทิทฺวารวสานุคา วสวตฺติโน น โหนฺติฯ **พทฺธจรา**ติ ปฏิพทฺธจริยาติฯ

สุภสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปฐมมารปาสสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. **อุปายมนสิกาเรนา**ติ อนิจฺจาทีสุ อนิจฺจาทิโต มนสิกรเณนฯ **อุปายวีริเยนา**ติ อนุปฺปนฺนากุสลานํ อนุปฺปาทนาย วิธินา ปวตฺตวีริเยนฯ **การณวีริเยนา**ติ อนุปฺปนฺนานุปฺปาทนาทิอตฺถสฺส การณภูเตน วีริเยนฯ อนุปฺปนฺนปาปกานุปฺปาทนาทิอตฺถานิ หิ วีริยานิ ยทตฺถํ โหนฺติ, ตํ อตฺถํ สาเธนฺติเยวาติ เอตสฺส อตฺถสฺส ทีปโก **สมฺมา-สโทฺท**ฯ โยนิโสสมฺมาสเทฺทน หิ อุปายการณตฺถทีปกตํ สนฺธาย **‘‘อุปายวีริเยน การณวีริเยนา’’**ติ วุตฺตํฯ **อรหตฺตผลวิมุตฺติ** อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสนฯ มาเรน ‘‘มยฺหํ โข, ภิกฺขเว’’ติอาทิกํ ภควโต วจนํ สุตฺวา วุตฺตํ **‘‘อรหตฺตํ ปตฺวาปิ น ตุสฺสตี’’**ติอาทิฯ

กิเลสปาเสนาติ กิเลสมารสฺส อุปายภูเตนฯ กิเลสมาโร หิ สเตฺต กามคุณปาเสหิ นิพนฺธติ, น ปน สยเมวฯ เตนาห **‘‘เย ทิพฺพา กามคุณสงฺขาตา’’**ติอาทิฯ **มารพนฺธเน**ติ กิเลสมารสฺส พนฺธนฏฺฐาเน, ภวจารเกติ อโตฺถฯ **น เม สมณ โมกฺขสี**ติ อิทํ มาโร ‘‘อนุตฺตรา วิมุตฺติ อนุปฺปตฺตา, วิมุตฺตา สพฺพปาเสหี’’ติ จ ภควโต วจนํ อสทฺทหโนฺต วทติ สทฺทหโนฺตปิ วา ‘‘เอวมยํ ปเรสํ สตฺตานํ โมกฺขาย อุสฺสาหํ น กเรยฺยา’’ติ อตฺตโน โกหเญฺญ ฐตฺวา วทติฯ

ปฐมมารปาสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุติยมารปาสสุตฺตวณฺณนา

๑๔๑. **อนุปุพฺพคมนจาริก**นฺติ คามนิคมราชธานีสุ อนุกฺกเมน คมนสงฺขาตํ จาริกํฯ **เอวํ หิ คเตสู**ติ เอวํ ตุเมฺหสุ พหูสุ เอกชฺฌํ คเตสุฯ

อาทิมฺหิ กลฺยาณํ เอตสฺสาติ **อาทิกลฺยาณํ,** ตถา เสเสสุฯ **สาสนสฺส อาทิ สีลํ** มูลกตฺตาฯ ตสฺส **สมถาทโย มชฺฌํ** สาสนสมฺปตฺติยา เวมชฺฌภาวโตฯ **ผลนิพฺพานานิ ปริโยสานํ** ตทธิคมโต อุตฺตริ กรณียาภาวโตฯ สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ นาม ปญฺญาย โหติ, ตสฺสา จ สีลํ สมาธิ จ มูลนฺติ อาห **"สีลสมาธโย วา อาที"**ติฯ ยสฺมา ปญฺญา อนุโพธปฏิเวธวเสน ทุวิธา, ตสฺมา ตทุภยํ คณฺหโนฺต **"วิปสฺสนามคฺคา มชฺฌ"**นฺติ อาหฯ ปญฺญานิปฺผตฺติ ผลกิจฺจํ, นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ปน สมฺมาปฏิปตฺติยา ปริโยสานํ ตโต ปรํ กตฺตพฺพาภาวโตติ อาห **"ผลนิพฺพานานิ ปริโยสาน"**นฺติฯ ผลคฺคหเณน หิ สอุปาทิเสสนิพฺพานํ คยฺหติ, อิตเรน อิตรํ, ตทุภยวเสน ปฏิปตฺติยา โอสานนฺติ อาห **"ผลนิพฺพานานิ ปริโยสาน"**นฺติฯ "ตสฺมาติห ตฺวํ, ภิกฺขุ, อาทิเมว วิโสเธหิ กุสเลสุ ธเมฺมสุฯ โก จาทิ กุสลานํ ธมฺมานํ? สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ, ทิฏฺฐิ จ อุชุกา"ติ (สํ. นิ. ๕.๓๖๙) วจนโต สีลทิฏฺฐุชุกตาย มตฺถกภูตา วิปสฺสนา, ตทธิฏฺฐานา สีลสมาธีติ อิเม ตสฺส สาสนสฺส มูลนฺติ อาห **"สีลสมาธิวิปสฺสนา วา อาที"**ติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

กิญฺจาปิ อวยววินิมุตฺโต สมุทาโย นตฺถิ, เยสุ ปน อวยเวสุ สมุทายรูเปน อเปกฺขิเตสุ คาถาติ สมญฺญา, ตํ ตโต ภินฺนํ วิย กตฺวา ทเสฺสโนฺต **"จตุปฺปทิกคาถาย ตาว ปฐมปาโท"**ติอาทิมาหฯ ปญฺจปทฉปฺปทานํ คาถานํ อาทิปริโยสานคฺคหเณน อิตเร ทุติยาทโย ตโย จตฺตาโร วา มชฺฌนฺติ อวุตฺตสิทฺธเมวาติ น วุตฺตํฯ **เอกานุสนฺธิกสุตฺตสฺสา**ติ อิทํ พหุวิภาคํ ยถานุสนฺธินา เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อิตรสฺส ปน เตเยว เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน อาทิมชฺฌปริโยสานภาคา ลพฺภนฺติฯ **นิทาน**นฺติ กาลเทสกปริสาทิ-อปฺทิสนลกฺขณาทิโก อโตฺถฯ **อิทมโวจา**ติ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ตทวเสสนิคมนปาฬึ สงฺคณฺหาติฯ **อเนกานุสนฺธิกสฺส** สห นิทาเนน ปฐโม อนุสนฺธิ อาทิฯ สห นิคมเนน ปจฺฉิโม ปริโยสานํ, อิตเรน มชฺฌิมนฺติอาทิมชฺฌปริโยสานานิ เวทิตพฺพานิฯ

สาตฺถกนฺติ อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถกํ กตฺวาฯ **สพฺยญฺชน**นฺติ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํฯ สมฺปตฺติ จ นาม ปริปุณฺณพฺยญฺชนตาติ อาห **"พฺยญฺชเนหิ...เป.... เทเสตา"**ติฯ **สกลปริปุณฺณ**นฺติ สพฺพโส ปริปุณฺณํ สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยาฯ **นิรุปกฺกิเลสํ** ทิฏฺฐิมานาทิอุปกฺกิเลสาภาวโตฯ อวิเสสโต ติโสฺส สิกฺขา สกเล สาสเน ภวนฺติฯ **ธโมฺม**ติ ปน พฺรหฺมจริยํ วา สนฺธาย วุตฺตํ "กตเมสานํ โข, ภเนฺต, พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ จิรฏฺฐิติกํ อโหสี"ติอาทีสุ (ปารา. ๑๘) วิยฯ **ทุกูลสาฏิยา ปฏิจฺฉนฺนา วิย,** น ตุ ปาการเสลาทิปฏิจฺฉนฺนา วิยฯ เตน ธมฺมนิรุตฺติยา สกลกิเลสานํ ปหานานุภาวํ วทติฯ **อลาภปริหานิยา,** น ลทฺธปริหานิยาฯ **อฑฺฒเตฺตยฺยานี**ติ ปญฺจสตาธิกานิ ตีณิ ปาฏิหาริยสหสฺสานิฯ **สาต**นฺติ สุขํฯ

ทุติยมารปาสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สปฺปสุตฺตวณฺณนา

๑๔๒. **สุราการกาน**นฺติ ปิฏฺฐสุราโยชนกานํฯ โกสลานํ อิสฺสโรติ โกสโล, โกสลราชสฺส อยนฺติ **โกสลิกาฯ ปริโภคปาตี**ติ ภตฺตปริโภชนตฺถาย ปาติ ปริโภคปาติฯ **กมฺมารุทฺธนปณาฬิยา**ติ กมฺมารุทฺธนปณาฬิมุเขฯ **ธมมานายา**ติ ธมิยมานายฯ ตํ ปน ยสฺมา ภสฺตวาเตหิ

ปูริตํ นาม โหติ, ตสฺมา **“ภสฺตวาเตน ปูริยมานายา”**ติ วุตฺตํฯ **นิยามภูมิยนฺ**ติ ภควโต ปฏิสลฺลานฏฺฐาเน **สญฺจรนฺตํ** มารํ มํสจกฺขุนาว **ทิสฺวา**ฯ เตนาห ‘‘วิชฺชุลตาโลเกนา’’ติฯ

เสยฺยตฺถายาติ เสยฺยานิสํสายฯ เตนาห **“ฐสฺสามี”**ติอาทิฯ **อตฺตสญฺญูโต**ติ อตฺตภาเวน สํยโตฯ เตนาห **“สํยตตฺตภาโว”**ติฯ **ตํสณฺฐิตสฺสา**ติ ตสฺมิํ หตฺถปาทกุกฺกุจฺจรหิเต พุทฺธมฺนิสฺมิํ อวฏฺฐิตสฺสฯ **โวสฺสชฺช จเรยฺย ตตฺถ โส**ติ อิมินา ภควา ตํ พฺยากรมาโน วิภํสิตา พุทฺธานํ กิํ กริสฺสติ ภยาภาวโต? เกวลํ ปน อนฏฺฐวลิกํ อุปฺปีเฬนฺต วิย ตฺวเมว อายาสํ อาปชฺชิสฺสสีติ มารํ สนฺตเชฺชติฯ

เภรวาติ อวีตราคานํ ภยชนกาฯ **ตตฺถา**ติ ตํนิมิตฺตํฯ **ผเลยฺยา**ติ ภิเชฺชยฺยฯ **สตฺติสลฺลนฺ**ติ สตฺติสงฺขาตํ ปุถุสลฺลํฯ **อุรสฺมิํ จารเยยฺยุนฺ**ติ ผาสุํ วิชฺฌิตุํ ฐเปยฺยุํ อุคฺคิเรยฺยุํฯ **ขนฺธุปธีสู**ติ ขนฺธสงฺขาเตสุ อุปธีสุฯ **ตาณํ กโรนฺติ นามา**ติ ตโต ภยนิมิตฺตโต อตฺตโน ตาณํ กโรนฺติ นามฯ

สปฺปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สุปติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๓. **อุตฺคาหาปนตฺถํ โธวิตฺวา,** น รโชชลฺลวิกฺขาลนตฺถํฯ เตนาห **“พุทฺธานํ ปนา”**ติอาทิฯ **โธตปาทเก เคเห**ติ โธตปาเทหิ อกฺกมิตพฺพเกฯ **วตฺตเภโท นาม นตฺถิ** ธมฺมสฺสามิภาวโตฯ **วตฺตสีเส ฐตฺวา โธวนฺติ** อเญฺญสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนตฺถํฯ **โสปฺปปริคฺคาหเกนา**ติ เอตฺถ **โสปฺปํ** นาม นิทฺทาย อนฺตรนฺตรา ปวตฺตกิริยมยจิตฺตปฺปวตฺติรหิตา นิรนฺตรภวงฺคสนฺตตีติ ตํ สภาวโต ปโยชนโต กาลปริเจฺฉทโต ปริคฺคาหกํ อุปรินิเทฺทสสติสมฺปชญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ **“โสปฺปปริคฺคาหเกน สติสมฺปชเญฺญนา”**ติฯ เกจิ ปน ‘‘นิทฺทาโสปฺปนา’’ติ วทนฺติ, ตํ ภควโต โสปฺปํ หีเฬนฺต วทติฯ

กิํ นูติ เอตฺถํ **กินฺ**ติ เหตุนิสฺสเกฺก ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“กสฺมา นุ สุปสี”**ติ? **ทุพฺภโค** วุจฺจติ นิสฺสิริโก ภินฺนภโค, โส ปน มตสทิโส วิสญฺญิสทิโส จ โหตีติ อาห **“มโต วิย วิสญฺญี วิย จา”**ติฯ

อาทินาติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘พาหิรสฺส อุปาทาย อฏฺฐารสา’’ติอาทินา (วิภ. ๘๔๒) อาคตํ ตณฺหาโกฏฺฐาสํ สงฺคณฺหาติฯ **ตตฺถ ตตฺถ วิสตฺตตายา**ติ ตมฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมเณ วิเสสโต อาสตฺตภาเวนฯ วิสสฺส ทุกฺขนิพฺพตฺตกกมฺมสฺส เหตุภาวโต **วิสมูลตา** วิสํ วา ทุกฺขทุกฺขาทิภูต เวทนา มูลํ เอตสฺสาติ **วิสมูลา,** ตณฺหาฯ ตสฺส รูปาทิกสฺส ทุกฺขสฺส ปริโภโค, น อมตสฺสาติ **วิสปริโภคตาฯ กตฺถจิ เนตฺนฺ**ติ กตฺถจิ ภเว สพฺพถา เนตุํ? **ปริกฺขยา**ติ สพฺพโส ขีณตฺตาฯ **ตุยฺหํ กิํ เอตฺถา**ติ สพฺพุปธิปริกฺขยา สุทฺธสฺส มม ปฏิปตฺติยํ ตุยฺหํ กิํ อุชฺฌายนํ? เกวลํ วิฆาโตเยว เตติ ทเสฺสติฯ

สุปติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นนฺทติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. อฏฺฐมํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

นนฺทติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมอายุสุตฺตวณฺณนา

๑๔๕. **ปณฺณาสํ วา วสฺสานิ ชีวติ** วสฺสสตโต อุปริ เสยฺยถาปิ เถโร อนุรุทฺโธฯ **สฏฺฐิ วา วสฺสานิ** เสยฺยถาปิ เถโร พากุโลฯ ปฏิหริตฺวา ปจฺจนีกภาเว สาตํ สุขํ เอตสฺสาติ ปจฺจนีกสาโต, ตพฺภาโว **ปจฺจนีกสาตตา,** ตายฯ **อภิภวิตฺวา อภาสิ** ปฏิวจนํ ชานมาโนวฯ

น หีเฬยฺย น ชิคุเจฺฉยฺยฯ **เอวนฺ**ติ โส ทารโก วิย กิญฺจิ อจิเนฺตโนฺต สปฺปุริโส จเรยฺย, เอวํ หิสฺส จิตฺตทุกฺขํ น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปชฺชลิตสีโส วิย จเรยฺยา**ติ ยถา ปชฺชลิตสีโส ปุริโส อญฺญํ กิญฺจิ อกตฺวา ตเสฺสว วูปสมาย วายเมยฺย, เอวํ สปฺปุริโส อายุํ ปริตฺตนฺติ ญตฺวา เตเนว นเยน สพฺพสงฺขารคตํ อนิจฺจํ, อนิจฺจตฺตา เอว ทุกฺขํ, อนตฺตาติ วิปสฺสนมฺปิ โอตริตฺวา ตํ อุสฺสุกฺกาเปโนฺตปิ สงฺขารวิคมาย จเรยฺย ปฏิปเชฺชยฺยฯ

ปฐมอายุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยอายุสุตฺตวณฺณนา

๑๔๖. **เนมีวา**ติ เนมิสีเสน จกฺกํ วทติฯ **กุพฺพรํ อนุปริยายตี**ติ กุพฺพรํ อนุปริวตฺตติฯ ตถาภูโต ปน โส ตํ อชหโนฺตวาติ อาห **“น วิชหตี”**ติฯ **อายุ อนุปริยายตี**ติ มจฺจานํ อายุ คตมฺปิ ปจฺจาคจฺฉตีติ ภควโต ปฏาณิ หุตฺวา วทติ, ภควา ปน ตํ อภิภวิตฺวา ‘‘อจฺจยนฺติ อโหรตฺตา’’ติอาทินา อายุโน อจฺจยคมนมรณํเยว ปเวเทสิฯ

ทุติยอายุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ปาสาณสุตฺตวณฺณนา

๑๔๗. **ปวิชฺฌี**ติ ปพฺพตํ สพฺพโต ปวเตฺตโนฺต ตโต ตโต นิสฺสชฺชิฯ **สกล**นฺติ สพฺพภาควนฺตํ, นิเสฺสสนฺติ อโตฺถฯ

ปาสาณสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กินฺนุสีหสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. **วิจกฺขุกมฺมายา**ติ วิจกฺขุภาวกามตายฯ ยถา สา ภควโต เทสิยมานํ ธมฺมํ อตฺตโน ปญฺญาจกฺขุนา น ปสฺสิตุํ สโกฺกติ, เอวํ กาตุํ กามตายฯ เตนาห **“ปริสายา”**ติอาทิฯ **วินาเสตุํ น สโกฺกตี** เภรวารมฺมเณ ภายนเสฺสว อภาวโตฯ **ทสพลปฺปตฺตา**ติ ทสหิ พเลหิ สมนฺนาคตาฯ

กินฺนุสีหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สกลิกสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. **มนฺทภาเวนา**ติ ชฬภาเวน **โมมูหภาเวนา**ติ มหามูฬฺหตายฯ **กพฺพกรเณน มโตฺต**ติ กพฺพกิริยาปสุตตาทิวเสน มโตฺต กพฺพํ กตฺวาฯ **กิมิทํ โสปฺปเสวา**ติ อิทํ ตว โสปฺปํ กิมตฺถํ, ปุริเสน นาม ปุริสตฺตกเรน ภวิตพฺพํ, น โสปฺปติเยวฯ **อตฺถํ สมาคนฺตฺวา**ติ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สมฺมา อาคนฺตฺวา อธิคนฺตฺวาฯ **อสงฺค...เป.... นตฺถิ** สพฺพโส สิทฺธตฺถภาวโตฯ **ชคฺคโนฺต**ติ ชาครโนฺต ปุริโส วิย, **น ภายามิ** ภยเหตูนํ อภาวาฯ **นานุตปนฺติ** สพฺพตฺถ สพฺพทาปิ วิสุสฏฺฐภาวโต, **มาม**นฺติ มมํฯ คาถาสุขตฺถญฺหิ ทีฆํ กตฺวา วุตฺตํฯ **ฐิตตฺตา**ติ อุเทฺทสปริปุจฺฉาย ปริจฺฉิชฺชตฺตาฯ **หานิ**นฺติ กสฺสจิ ชานิํฯ

สกลิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ปติรูปสุตฺตวณฺณนา

๑๕๐. อนุรุชฺฌติ เอเตนาติ อนุโรโธ, ราโคฯ วิรุชฺฌติ เอเตนาติ วิโรโธ, ปฏิโฆฯ เตสุ **อนุโรธวิโรเธสุ** ตนฺนิมิตฺตํ **สชฺชติ นาม** สงฺคํ กโรติ นาม, อนุโรธวิโรธุปฺปาทนเมว เจตฺถ สชฺชนํฯ **ยทญฺญมนุสาสตี**ติ ยํ อเญฺญสํ อนุสาสนํ, ตํ เตสํ หิเตสนํ อนุกมฺปนํ, ตสฺมา อนุกมฺปเก หิเตสเก สมฺมาสมฺพุเทฺธ อนุโรธวิโรเธ อาโรเปตฺวา วิกมฺปนตฺถํ มิจฺฉา วทสีติฯ

ปติรูปสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มานสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. **อากาเส จรเนฺต**ติ ปญฺจาภิเญฺญ สนฺธาย วทติฯ อนฺตลิเกฺข จรเนฺตปิ กิจฺจสาธนโต **อนฺตลิกฺขจโร**ฯ มนสิ ชาโตติ **มานโส**ฯ ตํ ปน มนสนฺตานสมฺปยุตฺตตายาติ อาห “**มนสมฺปยุโตฺต**”ติฯ

มานสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๕๒. ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ ลกฺขณาทีนิ เจว สมุทยญฺจ อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณานิ จ คเหตฺวา สมฺมา เตสํ ลกฺขณาทีนํ คหณํ โหตีติ อาห “**ปญฺจ อุปาทานกฺขเนฺธ อาทิยิตฺวา**”ติฯ รุปฺปนเวทิยนสญฺชานนอภิสงฺขรณวิชานนานิ **ขนฺธานํ สภาวลกฺขณานิฯ อาทิ**-สเทฺทน รสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานานิ เจว สมุทยาทีนิ จ สงฺคณฺหาติฯ **ทเสฺสตี**ติ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสติ, หตฺถามลกํ วิย ปากเฏ วิภูเต กตฺวา วิภาเวติฯ **คณฺหาเปตี**ติ เต ธเมฺม มนสา อนุเปกฺขิเต ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิเทฺธ กโรเนฺต อุคฺคณฺหาเปติฯ **สมาทานมฺหี**ติ ตตฺถ อตฺถสฺส สมฺมเทว อาทิยเน ขนฺธานญฺจ สมฺมสนวเสน อญฺญธมฺมวเสน สมาทิยเนฯ **ปฏิวิทฺธคุเณนา**ติ ตาย เทสนาย, ตํ นิสฺสาย ปจฺจตฺตปุริสกาเรน จ เตสํ ปฏิวิทฺธคุเณน ฯ **โชตาเปตี**ติ เตสํ จิตฺตสนฺตานํ อสฺสทฺธิยาทิกิเลสมลวิธมเนน ปภสฺสรํ กโรติฯ **อฏฺฐิํ กตฺวา**ติ ตาย เทสนาย ปาเปตพฺพํ อตฺถํ ปโยชนํ ทฬฺหํ กตฺวาฯ เตนาห “**อยํ โน**”ติอาทิฯ **กมฺมการกจิตฺตํ** นาม โอตรณจิตฺตํฯ ‘‘โยนิโสมนสิการปุพฺพกํ วิปสฺสนาจิตฺต’’นฺติ เกจิฯ **โอหิตโสตา**ติ อนญฺญวิหิตตาย ธมฺมสฺสวนาย อปฺปิตโสตา, ตโต เอว ตทตฺถํ **ฐปิตโสตา**ฯ

เอเต รูปาทโย ขเนฺธ ยญฺจ สงฺขตํ สมิทฺธปจฺจเยหิ กตํ, ตญฺจ ''เอโส อหํ น โหมิ, เอตํ มยฺหํ น โหตี''ติ ปสฺสโนฺตติ โยชนาฯ เขโม อตฺตาติ เขมตฺตา, ตํ **เขมตฺตํ**ฯ เตนาห **''เขมิภูตํ อตฺตภาว''**นฺติฯ **ปริเยสมานา** มารเสนาฯ

ปตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. สญฺชายติ เอตสฺมาติ สญฺชาติ, โส เอว สมฺปยุตฺตธมฺม สโมสรติ เอตฺถาติ สโมสรณํ, โส เอว อโตฺถ, เตน **สญฺชาติสโมสรณเฏฺฐนฯ ภยเภรวํ สทฺท**นฺติ ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํ,** ตเทว ยสฺส กสฺสจิ เภรวาวหตฺตา **เภรวํ,** เทวาทิสทฺทนฺติ อโตฺถฯ วิคตวลาหเก เทเว อุปฺปาตวเสน อุปฺปชฺชนกสโทฺท **เทวทุนฺทุภิ**ฯ อสนิปาตาทิสโทฺท **อสนิปาตสโทฺทฯ อุนฺทฺรียตี**ติ วิปริวตฺตติฯ **โลโก อธิมุจฺฉิโต**ติ อติถทฺธกาโย วิย มุจฺฉํ อาปโนฺนฯ **มารสฺสา**ติ กิเลสมารสฺสฯ **ฐานภูต**นฺติ ปวตฺติฏฺฐานภูตํฯ

ฉผสฺสายตนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปิณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๑๕๔. **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ญาติมิตฺตกุเลฯ **ปาหุนกานี**ติ ปหิตพฺพปณฺณาการานิฯ **อาคนฺตุกปณฺณาการานี**ติ อาคนฺตุกานํ อุปคตานํ ทาตพฺพปณฺณาการานิฯ **สยํจรทิวเส**ติ กุมารกานญฺจ กุมาริกานญฺจ สยํ อตฺตนา จริตพฺพฉณทิวเสฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **''สมวยชาติโคตฺตา''**ติอาทิมาหฯ สมวยสมชาติกสมโคตฺตาติ ปเจฺจกํ สม-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ โคตฺตสมตา จ อาวาหวิวาหโยคฺยตาวเสน ทฏฺฐพฺพา, น เอกโคตฺตตาวเสนฯ **ตโต ตโต** คามโตฯ **อญฺญสฺมิํ** ทาตเพฺพ อสติฯ ฉณวเสน ปหิณิตุํ สมฺปาทิตํ ปูวํ **ฉณปูวํฯ ตาสํ สมฺปตฺติยา**ติ ตาสํ ทานํ ธมฺมสฺสวนญฺจาติ ตสฺสา ทุวิธายปิ สมฺปตฺติยาฯ

ญาณํ นาม อาวชฺชนปุพฺพกํ, ตสฺมา อชานนสฺส ''อนาวชฺชนตายา''ติ การณํ วตฺวา เสสการณํ วทโนฺต **''พุทฺธาน''**นฺติอาทิมาหฯ **อุปจารเภท**นฺติ พุทฺธํ ทิสฺวา มนุเสฺสหิ กาตพฺพอุปจารสฺส ภินฺทนํฯ **ภินฺทิตุ**นฺติ วิธมิตุํฯ

***ภควา* ปนา**ติ **ปน**สโทฺท วิเสสตฺถโชตโกฯ เตน น เกวลํ ภควา อุปฺปณฺฑนํ ปริหรโนฺต ตํ คามํ น ปุน ปาวิสิ, อถ โข มารํ อนุกมฺปโนฺตติ อิทํ วิเสสํ โชเตติฯ

ชเนสีติ อปุญฺญํ ชเนสิ, ชเนโนฺต จ ยถา ตโต อายติํ ถิรตรํ มหนฺตํ ทุกฺขํ นิปฺผชฺชิสฺสติ, เอวํ นิปฺผาเทสิฯ **อาสชฺชน**นฺติ เอตฺถ **นนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ กิญฺจติ มทฺทติ อภิภวตีติ กิญฺจนนฺติ อาห **''มทฺทิตุํ สมตฺถ''**นฺติฯ

ปิณฺฑสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กสฺสกสุตฺตวณฺณนา

๑๕๕. **นิพฺพานํ อปทิสิตฺวา**ติ นิพฺพานํ นิสฺสาย นิพฺพานคุเณ อารพฺภาติ อโตฺถฯ **หฏฺฐหฏฺฐเกโส**ติ อิโต จิโต จ วิกิณฺณตฺตา อากุลากุลเกโสฯ **จกฺขุสมฺผสฺสวิญฺญาณายตน**นฺ

ติ เอตฺถ ยถา จกฺขุคฺคหเณน ผโสฺส วิเสสิโต, เตน เอว วิญฺญาณายตนํฯ ตถา สติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส จ คหณํ อาปชฺเชยฺยาติฯ นนุ เจตฺถ จกฺขุคฺคหเณน วิเสสิตตฺตา จกฺขุทฺวาริกานํ สพฺพสํ วิญฺญาณานํ คหณนฺติ? สจฺจเมตํ, ตญฺจ โข ปฐเมน จกฺขุคฺคหเณนาติ นายํ โทโสฯ **ภวงฺคจิตฺต**นฺติ อาวชฺชนาย อนนฺตรปจฺจยภูตเมว อธิเปฺปตนฺติ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **"สาวชฺชนก"**นฺติ วุตฺตํ, ตสฺมา **ตทารมฺมณมฺปี**ติ ชวนจิเตฺตน สห ตทารมฺมณจิตฺตมฺปิฯ "วิญฺญาณายตน"นฺติ จ วุเตฺต นิมฺมลเมวฯ

"จกฺขู"ติ อวิเสสโต วุตฺตตฺตา ปน มารสฺส อยมฺปิ อโตฺถ อาปโนฺนติ ทเสฺสตุํ **"ยํ โลเก"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปกฺกวิปกฺก**นฺติ จกฺขุปากโรเคน อุปริ เหฏฺฐา จ สพฺพโส ปกฺกํ กุถิตํฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ยํ โลเก กุฏฺฐกิลาสคณฺฑกจฺฉุอาทีหิ อุปทฺทุตํ วณปีฬกาทิวเสน ปคฺฆรนฺตํ อสุจึ อนฺตมโส ปรมเชคุจฺฉรูปมฺปิ, สพฺพํ ตํ ตเวว โหตูติ เอวมาทึ อปทิสติฯ

ยํ ภณฺฑกนฺติ หิรญฺญสุวณฺณาทิเขตฺตวตฺถาทิอุปกรณํ คหฏฺฐา, ปพฺพชิตา จ ยํ ปตฺตจีวราทึ "มม อิท"นฺติ อภินิวิสนฺตาว วทนฺติ, **เอเตสุ** ปริคฺคหเตฺถสุ จ เตสํ ปริคฺคาหกปุคฺคเลสุ จ เต **จิตฺตํ ยทิ อตฺถิ,** ตานิ อารพฺภ ตว จิตฺตํ ยทิ ภวติ, เอวํ ตฺวํ ตตฺถ พโทฺธ เอว โหสีติ อโตฺถฯ เตนาห **"น เม สมณ โมกฺขสี"**ติฯ

ยํ ภณฺฑกํ วทนฺตีติ ยถาวุตฺตํ อุปกรณํ โลเก พหุชนา "มม อิท"นฺติ วทนฺติฯ **น ตํ มยฺหนฺ**ติ ตํ มยฺหํ น โหติ, น ตตฺถ มม ตณฺหาวเสน มมนฺติ นตฺถิฯ **น เต อหนฺ**ติ เย ปุคฺคลา เอตฺถ พทฺธา, เตปิ อหํ น โหมิ, ตตฺถ เม ทิฏฺฐิพโทฺธ นตฺถิฯ **น เม มคฺคมฺปิ ทกฺขสี**ติ เอวํ สพฺพโส พทฺธาภาเวน มุตฺตสฺส เม คตมคฺคมฺปิ มาร ตฺวํ น ทกฺขสิ น ปสฺสิสฺสสิ, เย ภวาทโย ตุยฺหํ วิสยา, เตสุ ภวโยนิคติอาทีสุ มยฺหํ คตมคฺคํ น ปสฺสิสฺสสิ ภวนิสฺสฏฺฐตฺตาติฯ

กสฺสกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. รชฺชสุตฺตวณฺณนา

๑๕๖. **อหน**นฺติ กรเณ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **"อหนเนฺตนา"**ติ, ปจฺจเตฺต เอว วา ปจฺจตฺตวจนํ, "อหนโนฺต หุตฺวา"ติ วจนเสเสน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อชิน**นฺติ อโนฺตคธเหตุอตฺถํ วทตีติ อาห **"ปรสฺส ธนชานึ อกโรเนฺตนา"**ติฯ **อการาเปเนฺตนา**ติ ปรสฺส ธนชานึ อกาเรเนฺตนฯ **อโสจเนฺตนา**ติ โภคพฺยสนาทิวเสน ปรํ อโสจเนฺตนฯ กสฺมา ภควา เอวํ จิเนฺตสีติ ตตฺถ การณมาห **"อิตี"**ติอาทินาฯ **รเชฺช วิชิเต ทณฺฑกรปีฬิเต**ติ ธนทณฺฑาทิทเณฺฑน เจว พลินา จ พาธิเตฯ

อิชฺฌนกโกฏฺฐาสาติ เจโตวสิภาวาทิกสฺส สาธนกโกฏฺฐาสาฯ **วฑฺฒิตา**ติ ภาวนาปาริปูริวเสน อนุพฺรูหิตาฯ **ปุนปฺปุนํ กตา**ติ ภาวนาย พหุลีกรเณน อปราปรํ ปวตฺติตาฯ **ยุตฺตยาน**นฺติ ยถา ยุตฺตานํ อาชญฺญรถานํ สารถินา อธิฏฺฐิตํ ยถารุจิ ปวตฺตติ, เอวํ ยถารุจิปวตฺติตํ คมิตาฯ **ปติฏฺฐเฏฺฐนา**ติ อธิฏฺฐานเฏฺฐนฯ **วตฺถุกตา**ติ สพฺพโส อุปกฺกิเลสโสธเนน อิทฺธิวิสยตาย ปติฏฺฐานภาวโต สุวิโสธิตปริสฺสยวตฺถุ วิย กตาฯ **อวิชหิตา**ติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน ตํตํอธิฏฺฐานโยคฺยตาย น ชหาปิตาฯ **นิจฺจานุพทฺธา**ติ ตโต เอว นิจฺจํ อนุพทฺธา วิย กตาฯ **สุปริจิตา**ติ สุฏฺฐุ สพฺพภาเคน ภาวนานุปจยํ คมิตาฯ **อวิราธิตเวธิหโตฺถ วิยา**ติ อวิรชฺฌนภาเวน วิรชฺฌนหโตฺถ วิยฯ **สุฏฺฐุ สมารทฺธา**ติ ภาวนาอุปฺปตฺติยา สมฺมเทว สมฺปาทิตาฯ **จิเนฺตยฺยา**ติ อตฺถุทฺธารวเสน จิเนฺตยฺยฯ

ปพฺพตสฺสาติ ปพฺพโต อสฺส ฯ ปพฺพโต อสฺสาติ **ปพฺพโต ภเวยฺย** กีทิสสฺสาติ อาห "**สุวณฺณสฺสา**"ติอาทิ ฯ **ชาตรูปสฺสา**ติ อาตปรูปสมฺปนฺนสฺส ฯ **ทฺวิกฺขตฺตุมฺปิ ตาว มห นฺเต**ติ ยตฺตโก โส ปพฺพโต โหติ, ทฺวิกฺขตฺตุํ ตตฺตโก ฯ **เอกสฺสา**ติ เอกสฺสปิ ปุคฺคลสฺส **นาลํ น ปริยนฺโต** ตณฺหาย ทุปฺปูรณภาวา ฯ **เอวํ ชานนฺโต**ติ เอวํ ตณฺหาย ทุปฺปูรณภาวาทีนวตํ ชานนฺโต ฯ **สมํ จเรยฺยา**ติ ปรวตฺถุปรามาสาทึ วิหาย กายาทีหิ สมเมว ปฏิปชฺเชยฺย ฯ

ทุกฺขํ ตณฺหานิทานํ, ตณฺหา กามคุณนิทานา, ตสฺมา ทุกฺขสฺส ตณฺหาปจฺจยกามคุณนิ ทานตฺตํ วุตฺตํ ฯ **ตนฺ**ติ ทุกฺขํ ฯ **ยโตนิทานํ โหตี**ติ ยํนิทานํ ยํการณํ ตํ ปวตฺตติ ฯ **เอวํ โย อ ทกฺขี**ติ โย ปริญฺญาตวตฺถุโก เอวํ ทุกฺขํ ตสฺส นิทานภูเต กามคุเณ จ ตถโต ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสิ ฯ **เกน การเณน นเมยฺย**? ตํ การณํ นตฺถีติ อโตฺถ ฯ **กามคุณอุปธิ**นฺติ กามคุณสงฺขาตํ อุปธึ ฯ สชฺชติ เอตฺถาติ **สโงฺค เอโส, ลคฺคนเมตนฺติ เอวํ วิทิตฺวา** ฯ ตเมว กามาภิภูโต นปฺปฏิ เสเวยฺย น ลเคฺคยฺยาติ เอวํ วินยาย วูปสมาย สิเกฺขยฺยาติ ฯ

รชฺชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. สมฺพหุลสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. **ชฏาจุมฺพฏเกนา**ติ สีเส ปฏิมุเกฺกน ชฏากลาเปน ฯ อปริคฺคหพฺราหฺมณปพฺพชิ ตา หิ ชฏาย อุณฺฉาจริยํ จรนฺติ ฯ **อุทุมฺพรทณฺฑ**ณฺหิ อตฺตคุตฺตตฺถาย คหิตํ เตสํ อปฺปิจฺฉภาว ปฺปกาสนํ ฯ เตนาห "**อปฺปิจฺฉภาวปฺปกาสนตฺถ**"นฺติ ฯ **สีสํ โอกเมฺปตฺวา**ติ เอตฺถ อติวิย สี สสฺส โอกมฺปิตภาวํ ทเสฺสตุํ "**หนุเกน อุรํ ปหรนฺโต อโธนตํ กตฺวา**"ติ วุตฺตํ ฯ **ชิวฺหํ นีหริตฺ วา**ติ ลมฺพนจาลนวเสน มุขโต นิกฺขาเมตฺวา ฯ เตนาห "**อุทฺธ**"นฺติอาทิ ฯ **ติสาข**นฺติ ติภงฺคภ กุฏิ วิย นลาเฏ ชาตตฺตา **นลาฏิกํ** ฯ เตนาห "**นลาเฏ อุฏฺฐิตํ วลิตฺตย**"นฺติ, ติภงฺควลิกํ น ลาเฏ กตฺวาติ อโตฺถ ฯ **อตฺตโนว เตเล**ติ อตฺตโนว ปาปกมฺมนิพฺพตฺตเก เตเล, ปจิตพฺพฏฺฐาน เคเหติ อธิปฺปาโย ฯ

สมฺพหุลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตา ฯ

๒. สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๑๕๘. **มยฺหํ ลาภา**ติ เอวรูปสฺส นาม สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สตฺถุสฺส ปฏิลาโภ, เอวรูปสฺส จ นาม นิยฺยานิกสฺส สทฺธมฺมสฺส ปฏิลาโภ, เอวรูปานญฺจ สุปฺปฏิปนฺนานํ สพฺรหฺมจารีนํ ปฏิ ลาโภ, เอเต มยฺหํ สุลทฺธลาภา ฯ **มยฺหํ สุลทฺธ**นฺติ ยเญฺจตํ มม นิยฺยานิกสาสเน ปพฺพชฺชา อุป สมฺปทา, ตสฺมิญฺจ อภิรตีติ สพฺพเญฺจตํ มยา สุลทฺธํ ฯ ยถา ปนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุปฺป นฺโน, ตํ ทเสฺสตุํ "**โส กิรา**"ติอาทิ วุตฺตํ ฯ จริตานุรูปวเสน คหิตํ **มูลกมฺมฏฺฐานํ ฯ ปาสาทิก**นฺ ติ ปสาทาวหํ ฯ **เอวมโหสี**ติ "**ลาภา วต เม**"ติอาทินา เอวํ ปริวิตโกฺก อโหสิ ฯ **นิสินฺ นสทิโส**ติ นิสิโนฺน วิย ฯ **ตสฺมึเยว ฐาเน**ติ ยสฺมึ ฐาเน นิสินฺนํ มาโร อุปสงฺกมิ, ตสฺมึเยว ฐาเน ฯ **ตสฺสา**ติ สมิทฺธิเตฺถรสฺส ฯ **กมฺมฏฺฐานํ สปฺปาย**นฺติ กมฺมฏฺฐานภาวนาย อนุยุญฺชนํ สปฺ ปายํ อุปการาวหํ ภวิสฺสติ ฯ

มยฺหนฺติ มยาฯ สติ จ ปญฺญา จ **สติปญฺญา,** ตา อริยมคฺเคน ชานนสมตฺถนภาเวน อว พุทฺธาฯ เถโร กิร ตทา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปสิฯ **กาม**นฺติ ยถารุจิฯ เกจิ ''กามํ กรสฺสูติ อายสฺม โต 'กามา'ติ มารสฺส อาลปน''นฺติ วทนฺติฯ **วิภึสการหานี**ติ ภยานการหานิฯ **รูปานี**ติ วิปฺ ปการานิฯ วิปฺปการโตฺถปิ หิ รูปสโทฺท **"รูปํ ทเสฺสติ อนปฺปก"**นฺติอาทีสุ วิยฯ **น กเมฺปสฺส สี**ติ สมณธมฺมกรณโต น จลิสฺสสิฯ

สมิทฺธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โคธิกสุตฺตวณฺณนา

๑๕๙. **ปพฺพตสฺส ปเสฺส**ติ ปพฺพตปาเท อุปจฺจกายํฯ สมเย สมเย ลทฺธตฺตา **สามยิกํ**ฯ เตนาห **"อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุจฺจตี"**ติฯ โลกิยวิมุตฺติ หิ อนจฺจนฺตปหายิ ตาย สมยวิมุตฺติ นาม, โลกุตฺตรวิมุตฺติ อจฺจนฺตปหายิตาย อสมยวิมุตฺติฯ ตาหิ สมนฺนาคตา ''สมยวิมุตฺตา, อสมยวิมุตฺตา''ติ จ วุจฺจนฺติฯ **ยาว** ปฐมชฺฌานนิพฺพตฺตนํ, ตาว **กสฺมา ปริหา ยีติ** อโตฺถ? **สาพาธตฺตา**ติ สโรคตฺตาฯ **วาตปิตฺตเสมฺหวเสนา**ติ กทาจิ วาตปิตฺตวเสน, ก ทาจิ วาตเสมฺหวเสน, อุภินฺนมฺปิ สนฺนิปาตวเสนฯ **อนุสายิโก**ติ กายํ อนุคนฺตฺวา สยิโต, ยาปฺ ยามยภาเวน ฐิโตติ อโตฺถฯ **สมาธิสฺสา**ติ สมาธิภาวนายฯ **อุปการกธเมฺม** อุตุโภชนาทิเกฯ **ปูเรตุ**นฺติ สโมธาเนตุํฯ **ปริหายี**ติ สรีรสฺส อกลฺลภาวโตฯ

อาหเรยฺยนฺติ ชีวิตหรณตฺถาย อุปเนยฺยํฯ **นิพทฺธา คติ โหติ** เกวลํ พฺรหฺมโลกูปปตฺติ โต, น โสตาปนฺนาทีนํ วิย ปริจฺฉินฺนภาเวนฯ เตนาห **"พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตตี"**ติฯ

ชลมานาติ สมฺฏฺฐิตนิยตอิทฺธิยา อนญฺญสาธารณปริวารสมฺปตฺติยา จ สเทวเก โลเก ชลมานาฯ มํสจกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ ธมฺมจกฺขุ ปญฺญาจกฺขุ สมนฺตจกฺขูติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ **จกฺขุมาฯ อานุภาวธรา**ติ อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยพุทฺธานุภาวสมฺปนฺนาฯ อานุภาวปริยาโยปิ หิ ชุติ-สโทฺท โหติ ''อิทฺธิชุติพลวีริยูปปตฺตี''ติอาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๕๘๙, ๑๕๙๕) วิยฯ อนวเสสโต มานํ สิยติ สมุจฺฉินฺทตีติ อคฺคมโคฺค **มานสํ**ฯ ตนฺนิพฺพตฺตนา ปน อรหตฺตสฺส มานสตา ทฏฺฐพฺพาฯ **สีลาทีนี**ติ อนุตฺตรสีลาทีนิฯ **สิกฺขมาโน**ติ สิกฺขานิ ภาเวโนฺต อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาเท โนฺตฯ น จิตฺตภาวนาฯ เตนาห **"สกรณีโย"**ติฯ **ชเน**ติ สตฺตสฺส กาเย, สเทวเก โลเกติ อ โตฺถฯ **วิสฺสุตา**ติ อนญฺญสาธารเณหิ สีลาทิคุเณหิ วิสฺสุตาฯ

เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวาติ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขเวทนํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนอตฺตกิลมถํ อนุปฺปาทนวเสน วิกฺขเมฺภตฺวา **ตํเยว เวทนํ ปริคฺคเหตฺวา** ปวตฺตวิปสฺสนา วีถิเมว โอตรตีติ กตฺวา **มูลกมฺมฏฺ ฐาน**นฺติ วุตฺตํฯ **"สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายี"**ติ วตฺวา ตสฺส ปเภทํ วิภชิตฺวา อิธาธิเปฺปตํ ท เสฺสตุํ **"สมสีสี นาม ติวิโธ โหตี"**ติอาทิมาหฯ อิริยาปถวเสน สมสีสี **อิริยาปถสมสีสี**ฯ เอส นโย เสสทฺวเยปิฯ

อิริยาปถโกปนญฺจาติ อิริยาปเถหิ อสมาโยโคฯ **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกเวลายเมวฯ **ปรินิพฺพานวเสนา**ติ อนุปาทิเสสปรินิพฺพานวเสน, น กิเลสกฺขยมเตฺตนฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ทฺวีสุ นเยสุฯ เอวํ สติ เตเนว อิริยาปเถน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา เตเนว อิริยาปเถน, เอกสฺมึ อ โนฺตโรเคเยว วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺวา เตเนว โรเคน ปรินิพฺพายนฺตา ขีณาสวา พหโวปิ สมสีสิโน เอว สมฺภเวยฺยุํฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สีสเญฺจตฺถ เตรส – ปลิโพธสีสํ ตณฺหา, พนฺธนสีสํ มาโน, ปรามาสสีสํ ทิฏฺฐิ, วิเกฺขปสีสํ อุทฺธจฺจํ, กิเลสสีสํ อวิชฺชา, อธิโมกฺขสีสํ สทฺธา, ปคฺคหสีสํ วีริยํ, อุปฏฺฐานสีสํ สติ, อวิเกฺขปสีสํ สมาธิ, ทสฺสนสีสํ ปญฺญา, ปวตฺติสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ, โคจรสีสํ วิโมโกฺข, สงฺขารสีสํ นิโรโธติฯ อิเมสุ เตรสสุ สีเสสุ ปลิโพธสีสาทีนิ ปวตฺติสีสญฺจ ปริยาทิยิตพฺพานิ, อธิโมกฺขสีสาทีนิ ปริยาทายกานิ, ปริยาทายกผลํ โคจรสีสํฯ ตญฺหิ วิสยชฺฌตฺตํ ผลํ วิโมโกฺข, ปริยาทายกสฺส มคฺคสฺส ผลสฺส จ อารมฺมณํ สงฺขารสีสํ สงฺขารวิเวกภูโต นิโรโธติ ปริยาทิยิตพฺพานํ ปริยาทายกผลารมฺมณานํ สห วิย สํสิทฺธํ ทสฺสเนน สมสีสิภาวํ ทเสฺสตุํ ปฏิสมฺภิทายํ เตรส สีสานิ วุตฺตานิฯ อิธ ปน ''อปุพฺพํ อจริมํ อาสวปริยาทานญฺจ โหติ ชีวิตปริยาทานญฺจา''ติ (ปุ. ป. ๑๖) วจนโต เตสุ กิเลสปวตฺตสีสานเมว วเสน โยชนํ กโรโนฺต **''เอตฺถ จ ปวตฺติสีส''**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ปวตฺติสีสํ ปวตฺตโต วุฏฺฐหโนฺต มโคฺค จุติโต อุทฺธํ อปฺปวตฺติกรณวเสน ยทิปิ ปริยาทียติ, ยาว ปน จุติ, ตาว ปวตฺติสพฺภาวโต **''ปวตฺติสีสํ ชีวิตินฺทฺริยํ จุติจิตฺตํ เขเปตี''**ติ อาหฯ กิเลสปริยาทาเนน ปน มคฺคจิเตฺตน อตฺตโน อนนฺตรํ วิย นิปฺผาเทตพฺพา ปจฺจเวกฺขณวารา จ กิเลสปริยาทานเสฺสว วาราติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ ''วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี''ติ (ม. นิ. ๑.๗๘; สํ. นิ. ๓.๑๒) วจนโต ปจฺจเวกฺขณปริสมาปเนน กิเลสปริยาทานํ สมาปิตํ นาม โหติ, ตํ ปน ปริสมาปนํ ยทิ จุติจิเตฺตน โหติ, เตเนว ชีวิตปริสมาปนญฺจ โหตีติ อิมาย วารจุติสมตาย กิเลสปริยาทานชีวิตปริยาทานานํ อปุพฺพาจริมตา เวทิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **''ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ เอกโต อุปฺปาโท นตฺถี''**ติอาทิมาหฯ **ทฺวินฺนํ จิตฺตานนฺ**ติ จุติจิตฺตมคฺคจิตฺตานํฯ **ตนฺ**ติ ปจฺจเวกฺขณํ ปริปุณฺณชวนจิตฺตานํ สตฺตกฺขตฺตุํ ปวตฺติยา, อปริปุณฺณานํ วา ปญฺจกฺขตฺตุํ ปวตฺติยาฯ กิญฺจาปิ **''เอโก วา เทฺว วา''**ติ วุตฺตํ ยถา ''เอกํ วา เทฺว วา ตทารมฺมณจิตฺตานี''ติ, เหฏฺฐิมเนฺตน ปน เทฺว ปวตฺตนฺติฯ

อุปฺปาเฏตฺวาติ อุทฺธริตฺวาติ อโตฺถฯ **อนุปาทิเสเสนา**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพาเนนฯ

ธูมายิตตฺตนฺติ ธูมสฺส วิย อยิตภาวํ ปวตฺติอาการํฯ ธูมสทิสา วลาหกา **ธูมวลาหกา,** ติมิรวลาหกา, เย มหิกา ''ติมิร''นฺติ วุจฺจนฺติฯ **อปฺปติฏฺฐิเตนา**ติ ปติฏฺฐํ อลภเนฺตนฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เอตํ กรณวจนํ, อนุปฺปตฺติธเมฺมนาติ อโตฺถฯ สติ หิ อุปฺปาเท ปติฏฺฐิตํ นาม สิยา, อฏฺฐกถายํ ปน ยเทว ตสฺส วิญฺญาณสฺส อปฺปติฏฺฐานการณํ, ตเทว ปรินิพฺพานการณนฺติ วุตฺตํ **''อปฺปติฏฺฐิตการณา''**ติฯ

โสเกน ผุฏฺฐสฺสาติ ''อผโล วต เม วายาโม ชาโต''ติ โสเกน อภิภูตสฺสฯ **อภสฺสถา**ติ พลวโสกาภิตุนฺนสฺส สติสโมฺมสา สิถิลํ คหิตา ภสฺสิ ปติตา สา กจฺฉาฯ

โคธิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สตฺตวสฺสานุพนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. ยสฺมา กปิลวตฺถุโต นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย มาโร โอตาราเปโกฺข โลกนาถํ อนุพนฺธิตุํ อารโทฺธ, ตสฺมา วุตฺตํ **''ปุเร โพธิยา ฉพฺพสฺสานี''**ติฯ **อติคเหตฺวา**ติ อนุคนฺตฺวา ตสฺส ยถารุจิ ปฏิปตฺติํ อนุวโตฺต วิย หุตฺวาฯ

อวชฺฌายโนฺตติ ปชฺฌายโนฺตฯ **ชิโต** วิตฺตปราชิโต อสิ นุฯ **ปมาณาติกฺกนฺต**นฺติ ครุตรํฯ

ขนิตฺวา อุมฺมูเลตฺวาฯ กามาสวาทีนิ ปชหโนฺต **อนาสโว**ฯ

เปหีติ อเปหิฯ **ปารคามิโน**ติ ปารงฺคมนสีลาฯ เตกาลิโก อยํ คามิ-สโทฺทติ อาห “**เยปี**”ติอาทิฯ

มารวิสูกานีติ มารกณฺฏกานิ กณฺฏกสทิสานิ มารสฺส ทุราจารานิฯ **วิรุทฺธเสวิตานิ** วิโรธวเสน ตาสํเยว เววจนานิฯ ตานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ “**อปฺปมายู**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิเพฺพชนียา**ติ นิเพฺพททายิกาฯ **อุกฺกณฺฐนียา**ติ อุกฺกณฺฐวหาฯ

วิกปฺปวเสน เวทิตโพฺพ โอปมฺมปริกปฺปวิสยตฺตา ตสฺส กิริยาปทสฺสฯ เตนาห “**อนุปริคเจฺฉยฺยา**”ติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ เมทวณฺณวตฺถุสฺมิํฯ **มุทุนฺ**ติ มุทุมธุรสํ **วิเนฺทยฺยาม** ปฏิลเภยฺยามฯ **อสฺสาโท**ติ อสฺสาเทตโพฺพฯ

สตฺตวสฺสานุพนฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มารธีตุสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. **จิเนฺตสี**ติ โสกวสิโก หุตฺวา จินฺตยิฯ **คณิการหตฺถินิโย**ติ ทีปกกเรณุโยฯ **เอกสตํ เอกสต**นฺติ เอกสตํ เอกสตํ ปเจฺจกํ สตํ สตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห “**เอเกกํ สตํ สตํ กตฺวา**”ติฯ **กุมาริวณฺณสต**นฺติ กุมาริตฺถีนํ อตฺตภาวานํ สตํฯ ตา กิร ปฐมํ กญฺญารูเปน อตฺตานํ ทเสฺสสุํฯ อนุปคตปุปฺผานญฺหิ สมญฺญา กญฺญาติฯ ปุน ยถาวุตฺตกุมาริรูเปน อุปคตปุปฺผา หิ กุมารีฯ ปุน วธุการูเปนฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ “**อวิชาตวณฺณสต**”นฺติ ฯ ตติยวาเร ยุวติรูเปนฯ วิชาตา หิ อิตฺถี อนติกฺกนฺตมชฺฌิมวยา ยุวตีฯ เอตฺตาวตา พาลา ตรุณี โปรีติ ติวิธาสุ อิตฺถีสุ ปุริมาเทฺว ทสฺสิตา, ปริโยสานวาเรสุ มนุสฺสชาติกานํ มนุสฺสิตฺถิโยว รุจฺจนฺตีติ เตน มนุสฺสรูเปน ตา อตฺตานํ ทเสฺสสุํฯ

อตฺถสฺส ปตฺตินฺติ เอกนฺตโต หิตานุปฺปตฺติํฯ **หทยสฺส สนฺติ**นฺติ ปรมจิตฺตุปสมํฯ **กิเลสเสน**นฺติ กามคุณสงฺขาตํ ปฐมํ กิเลสเสนํฯ สา หิ กิเลสเสนา อจฺฉราสงฺฆาตสภาวาปิ ปฏิปตฺถยมานา ปิยายิตพฺพอิจฺฉิตพฺพรูปภาวโต ปิยรูปสาตรูปา นาม อตฺตโน กิจฺจวเสนฯ **เอโก อหํ ฌายโนฺต**ติ คณสงฺคณิกาย กิเลสสงฺคณิกาย จ อภาวโต เอโก อสหาโย อหํ ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน นิชฺฌายโนฺตฯ **อนุพุชฺฌิ**นฺติ อนุกฺกเมน มคฺคปฏิปาฏิยา พุชฺฌิํ ปฏิพุชฺฌิํฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตวิเวกสุขสมธิคมนิมิตฺตํฯ **อกรเณนา**ติ มิตฺตสนฺถวสฺส อกรเณนฯ **สกฺขี**ติ สกฺขิภาโวฯ

กตเมน วิหาเรนาติ ฌานสมาปตฺตีนํ กตเมน วิหาเรนฯ อิธ ทุติยปทสฺส อโตฺถ วิสฺสชฺชนคาถาวณฺณนายเมว อาวิ ภวิสฺสติฯ อนามเนฺตน “**ตํ ปุคฺคล**”นฺติ สมฺมุขา ฐิตมฺปิ ภควนฺตํ อสมฺมุขา วิย กตฺวา วทติ, กถํ ตุวนฺติ อโตฺถฯ

“**อวิตกฺกฌายี**”ติ วกฺขมานตฺตา อยเมวโตฺถ กายปสฺสทฺธิ เวทิตพฺพาติ อาห “**จตุตฺถชฺฌาเนน อสฺสาสปสฺสาสกายสฺส ปสฺสทฺธตฺตา ปสฺสทฺธกาโย**”ติฯ ปุญฺญาภิสงฺขาราทิเก **กมฺมาภิสงฺขาเร**ฯ กามาลยาทีนํ อภาวโต **อนาลโยฯ น สรตี**ติ น สวติฯ ราควเสน หิ

สตฺตา สํสารมนุสวนฺติฯ **น ถีโน**ติ น ถินมิทฺธจิโตฺตฯ โมหวเสน หิ สตฺตา ถินมิทฺธํ อาปชฺชนฺตีติฯ **ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺส**นฺติ **ขุทฺทกวตฺถุวิภเงฺค** (วิภ. ๘๔๒, ๙๗๖) อาคเตสุ อฏฺฐสุ กิเลสสเตสุ อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตานิ อปเนตฺวา เสสา ปญฺญาสาธิกํ สตํ กิเลสา, เต **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. ๑.๓๑) อาคตาหิ ทฺวาสฎฺฐิยา ทิฏฺฐีหิ สห ปญฺจปญฺญาสาธิกํ สตฺตสตํ โหติ; ตา จ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนภาเวน ทิคุณิตา ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ ทสาธิกํ โหติ; ตํ อปฺปกํ ปน อูนมธิกํ วา คณนุปคํ น โหตีติ ''ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺส''นฺติ วุตฺตํฯ อิตเรสํ อตีตาทิภาวามสนโต อคฺคหณํ ปหานสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **อภิธมฺมฎีกายํ** (ธ. ส. อนุฏี. นิทานกถาวณฺณนา) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **ปฐมปเทนา**ติ ''น กุปฺปตี''ติ อิมินา ปเทนฯ **ทุติเยนา**ติ ''น สรตี''ติ ปเทนฯ **ตติเยนา**ติ ''น ถีโน''ติ ปเทนฯ **นีวรณปฺปหาเนน ขีณาสวตํ ทเสฺสติ,** อนวเสสโต นีวรณานํ อจฺจนฺตปฺปหานํ อธิเปฺปตํฯ

ปญฺจทฺวาริกกิเลโสฆํ ติโณฺณติ ฉนฺนํ ทฺวารานํ วเสน ปวตฺตนกิเลโสฆํ ตริตฺวา ฐิโตฯ กาโมฆทิโฏฺฐฆภโวฆฎฺฐกิเลสภาวโต **''ปโญฺจฆคฺคหเณน วา ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ เวทิตพฺพานี''**ติ อาหฯ รูปราคาทโย วิเสสโต น ปญฺจทฺวาริกาติ วุตฺตํ **''ฉฎฺฐคฺคหเณน ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานิ เวทิตพฺพานี''**ติฯ

มจฺจุราชสฺสาติ สมฺพเนฺธ สามิวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **''มจฺจุราชสฺส หตฺถโต''**ติ อาหฯ **น ยมานาน**นฺติ อนาทเร สามิวจนนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **''นยมาเนสู''**ติฯ

อูหจฺจาติ พุทฺธํ นิสฺสายฯ **''อิทมโวจา''ติ เทสนํ นิฏฺฐาเปตฺวา**ติ เอเตน สํยุเตฺตสุ อยํ นิคมนปาฬิ, เหฎฺฐา อนาคตนยตฺตา ปน เกสุจิ โปตฺถเกสุ น ลิขียตีติ ทเสฺสติฯ **ททฺทลฺลมานา**ติ ชชฺชการสฺส หิ ทฺทการํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ เตนาห **''อติวิย ชลมานา''**ติฯ **นีหรี**ติ ตาสํ กายวจีวิการํ น มนสิกโรโนฺต ติณายปิ อมญฺญมาโนว อนเปเกฺขเนว นีหริฯ **ผลโต ภฎฺฐ**นฺติ ผลสิปาฎิกโต ภฎฺฐํฯ กุณฺฑติณาทิคจฺฉตูลํ **โปฎกิตูลํ**ฯ

มารธีตุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

มารสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. ภิกฺขุนีสํยุตฺตํ

๑. อาฬวิกาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๒. **อาฬวิยํ ชาตา**ติ อาฬวิยํ วิชายิตฺวา สํวฑฺฒมานาฯ เตนาห “**อาฬวินครโตเยว จ นิกฺขมฺม ปพฺพชิตา**”ติฯ **ธนํ สมาทเปตฺวา**ติ เจติยสฺส ราชา เอกํ มุขํ, ราชปุตฺโต เอกํ, อมจฺจานํ เชฏฺฐโก หุตฺวา เสนาปติ เอกํ, ชนปทานํ เชฏฺฐโก หุตฺวา เสฏฺฐิ เอกนฺติ เอวํ จตูสุ มุเขสุ นวกมฺมํ กยิรมาเน เสฏฺฐินา คหิตมุเข กมฺมํ โอลียมาเน เอโก อุปาสโก อริยสาวโก ปญฺจ สกฏสตานิ โยชาเปตฺวา ชนปทํ คนฺตฺวา ‘‘โย ยํ ทาตุํ อุสฺสหติ หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา สตฺตวิธรตนํ วา หริตาลํ วา มโนสิลํ วา, โส ธนํ เทตู’’ติ สมาทเปตฺวา ยถาลทฺธํ ปฐมํ กมฺมฏฺฐานํ เปเสตฺวา ‘‘นวกมฺมํ นิฏฺฐิต’’นฺติ สุตฺวา เอกกํ อาคจฺฉนฺตํ อนฺตรามเคฺค โจรา ปลิพุนฺธิตฺวา ตโต กิญฺจิปิ ธนํ อลภนฺตา ‘‘สเจ นํ มุญฺจิสฺสาม, อนตฺถํ โน กเรยฺยา’’ติ ชีวิตา โวโรเปสุํฯ อนปราเธ อริยสาวเก อปราธกา เต โจรา อนฺธา ชาตา, ตสฺมา ตํ ฐานํ “**อนฺธวน**”นฺติ ปญฺญายิตฺถาติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ขีณาสวานํ ยสฺมา ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตวิเวโก โหติเยว อุปธิวิเวกสฺส สิทฺธตฺตาฯ ตสฺมา “**กายวิเวกตฺถินี**”ติ วุตฺตํฯ

นิสฺสรณนฺติ นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตสฺส นิสฺสฏตฺตาฯ **ปจฺจเวกฺขณญาเณนา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาเณน, ปเคว มคฺคผลญาเณหีติ อธิปฺปาโยฯ **นิพฺพานปท**นฺติ นิพฺพานสงฺขาตํ ธมฺมโกฏฺฐาสํฯ **วินิวิชฺฌนเฏฺฐนา**ติ หทยํ วินิวิเทฺธน หทยมฺหิ วิชฺฌิตฺวา ทุกฺขุปฺปาทเนน ขนฺธานํ เอเต ปญฺจ กามา สตฺติสูลสทิสาฯ **อธิกุฏฺฏนภณฺฑิกา**ติ อาฆาตนฆฏิกาฯ

อาฬวิกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โสมาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. **ฐาน**นฺติ อิสฺสริยฏฺฐานํ วิสยชฺฌตฺตํฯ **ทุปฺปสหํ** อกมฺปิยภาวตฺตาฯ **ทฺวงฺคุลปญฺญายา**ติ เอตฺถ อิตฺถิโย หิ ทหรกุมาริกากาลโต ปฏฺฐาย โอทนปจนวิธึ อนุติฏฺฐนฺติโย อุกฺขลิยํ อุทกํ ตาเปตฺวา ตณฺฑุเล ปกฺขิปิตฺวา อตฺตโน พุทฺธิยา เตสํ ปากกาลปฺปมาณํ ปริจฺฉินฺทิตุํ ตานิ ทพฺพิยา อุทฺธริตฺวาปิ วณฺณสณฺฐานคฺคหณมตฺเตน ปกฺกาปกฺกภาวํ ชานิตุํ น สโกฺกนฺติ, เกวลํ ปน ทฺวีหิ องฺคุลีหิ อุปฺปีฬิตกาเล เอว ชานนฺติ, ตสฺมา ทฺวีหงฺคุลิเกหิ ทุพฺพลปญฺญตฺตา “**ทฺวงฺคุลปญฺญา**”ติ วุจฺจนฺติฯ ผลสมาปตฺติญาณปฺปวตฺติกิตฺตเนน จตูสุ สเจฺจสุ อสโมฺมหวิหาโร ทีปิโต โหตีติ อาห “**ญาณมฺหิ วตฺตมานมฺหีติ ผลสมาปตฺติญาเณ ปวตฺตมาเน**”ติฯ **วิปสฺสนฺตสฺสา**ติ อสโมฺมหปฏิเวธโต วิเสเสน ปสฺสนฺตสฺส ขนฺธปญฺจกเมว สจฺจาภิสมยโต ปุพฺพภาเค วิปสฺสนฺตสฺสฯ **อญฺญํ วา**ติ อิตฺถิปุริสโต อญฺญํ วา กิญฺจิ วตฺถุํฯ ‘‘อหํ อสฺมี’’ติ มานทิฏฺฐิคาหตณฺหาคาหวเสน คหิตวตฺถุสฺมึ เยวาติ อาห “**อหํ อสฺมีติ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสนา**”ติฯ

โสมาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กิสาโคตมีสุตฺตวณฺณนา

๑๖๔. ‘‘กิสาโคตมี’’ติ เอตฺถ กา ปนายํ กิสาโคตมี, กิสฺส อยํ ภิกฺขุนี หุตฺวา สมณธมฺมํ มตฺถกํ ปาเปสีติ ตมตฺถํ วิภาเวตุํ “**ปุเพฺพ กิรา**”ติอาทิมารทฺธํฯ **องฺคาราวา**ติ อทฺทา

ริฎฺฐกวณฺณองฺคารา เอว ชาตาฯ **ทารุสากก**นฺติ อทฺธมาสเกน ทารุํ สากญฺจ อาหริสฺสามีติ อนฺตราปเณ อนฺตรวีถึ คตาฯ

สิทฺธตฺถกนฺติ สาสปํฯ **สาลาย**นฺติ อนาถสาลายํฯ **ขุรเคฺคเยวา**ติ ขุรสิเข เอว, เกโสโรหนกฺขเณ เอวาติ อโตฺถฯ

เอกมาสีติ เอตฺถ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ สํหิตาวเสน จ ปุริมปเท วา รสฺสตฺตํฯ ปรปเท วา ทีฆตฺตนฺติ อาห **"เอกา อาสี"**ติฯ **ภาวนปุํสกเมตํ** ''เอกมนฺตํ นิสีที''ติอาทีสุ วิยฯ **ปุตฺตมรณํ อนฺตํ อตีตํ** อิทานิ ปุตฺตมรณสฺส อภาวโตฯ เตเนวาห **"ปุตฺตมรณํ นาม นตฺถี"**ติฯ **ปุริสํ คเวสิตุ**นฺติ ยถา มยฺหํ ปุริสคเวสนา นาม สพฺพโส นตฺถิ, ตถา เอว ปุตฺตคเวสนาปิ นตฺถิ, ตสฺมา เม ปุตฺตมรณํ เอตทนฺตํ, สเพฺพสุ ขนฺธาทีสุ ภวาทีสุ จ ตณฺหานนฺทิยา อภาวกถเนน สพฺพสเตฺตสุ ตณฺหา สพฺพโส วิโสสิตา, ตสฺสาเยว การกอวิชฺชากฺขโนฺธ ปทาลิโตติ อตฺตโน นิกฺกิเลสตํ ปเวเทนฺตี เถรี สีหนาทํ นทีติฯ

กิสาโคตมีสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. วิชยาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๕. ปญฺจ องฺคานิ เอตสฺสาติ ปญฺจงฺคํ, ปญฺจงฺคเมว ปญฺจงฺคิกํ, เตน **ปญฺจงฺคิเกนฯ อาตต**นฺติอาทีสุ **อาตตํ** นาม จมฺมปริโยนเทฺธสุ เภริอาทีสุ เอกตลํ ตูริยํฯ **วิตตํ** นาม อุภยตลํฯ **อาตตวิตตํ** นาม ตนฺติพทฺธวีณาทิฯ **สุสิรํ** วํสาทิฯ **ฆนํ** สมฺมาทิฯ ตตอาทิวิเสโสปิ อาตตเมวาติ ''จมฺมปริโยนเทฺธสู''ติ วิเสสนํฯ เอกตลํ กุมฺภถูณทฺทราทิฯ อุภยตลํ เภริมุทิงฺคาทิฯ จมฺมปริโยนทฺธํ เสสํ ตนฺติพทฺธํ สพฺพํ อาตตวิตตํ นาม, โคมุขีอาทีนมฺปิ เอเตฺถว สงฺคโหทฎฺฐโพฺพฯ **วํสาที**ติ **อาทิ**สเทฺทน สงฺขสิงฺคานมฺปิ สงฺคโหฯ สมฺมตาฬ-กํสตาฬ-สิลาตาฬ-สลากตาฬาทิ สมฺมาทิ นามฯ ตตฺถ **สมฺมตาฬํ** นาม ทณฺฑมยตาฬํ, กํสมยตาฬํ **กํสตาฬํ,** สิลายํ อโยปเตฺตน จ ตาฬนตาฬํฯ **สเพฺพ** กามคุเณฯ **อุคฺฆริตปคฺฆริตเฎฺฐนา**ติ อุปริ ฆรเณน จ วิสฺสนฺทเนน จฯ **เอว**นฺติ ''อิมินา ปูติกาเยนา''ติฯ **อรูปฎฺฐายิโน**ติ สตฺตาธิฎฺฐาเนนายํ ธมฺมเทสนาติ อาห **"สพฺพตฺถาติ สเพฺพสุ รูปารูปภเวสู"**ติฯ **เตสํ ทฺวินฺนํ** รูปารูปภวานํ คหิตตฺตาฯ ภวภาวสามญฺญโต, ตทธิฎฺฐานโต **คหิเต กามภเวฯ อวิชฺชาตโม วิหโต** อคฺคมเคฺคน สมุคฺฆาติตตฺตาฯ

วิชยาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อุปฺปลวณฺณาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. **อคฺคโต ปฎฺฐายา**ติ สพฺพอคฺคโต ปภุติ ยาว มูลา อนฺตรายุตฺตํ สมฺมเทว ปุปฺผิตํ สาลรุกฺขํฯ วณฺณธาตุสีเสน วณฺณธาตุสมฺปนฺนํ ทุติยํ ภิกฺขุนึ วทตีติ อาห **"ตยา สทิสา อญฺญา ภิกฺขุนี นตฺถี"**ติฯ ปขุมสีเสน อกฺขิภณฺฑํ วุจฺจตีติ อาห **"ปขุมนฺตริกายนฺติ ทฺวินฺนํ อกฺขีนํ มเชฺฌ"**ติฯ **นาสวํเส**ติ นาสวํสมูเลฯ **"น ปสฺสสี"**ติ วตฺวา อทสฺสเน การณํ อาห **"วสีภูตมฺหี"**ติฯ

อุปฺปลวณฺณาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. จาลาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๗. **อิท**นฺติ อิทํ ทสฺสนํฯ **คาหาเปสี**ติ สมาทาเปสิ “**ชาตึ มา โรจา**”ติฯ **อญฺญ**นฺติ พนฺธวธโต อญฺญํ เฉทนาทึฯ **นิเวเสสี**ติ ปวิสาเปสิฯ

จาลาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อุปจาลาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๘. ปุนปฺปุนํ...เป.... อาคจฺฉนฺติ การณสฺส อสมูหตตฺตาฯ **สนฺตาปิโต** กิเลสสนฺตาเปหิฯ **อคตี**ติ อวิสโยฯ

อุปจาลาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สีสุปจาลาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๙. **สมณิสทิสา**ติ สมณลิงฺคสฺส ธารเณน สมณิสทิสา, กสฺสจิปิ ปาสณฺฑสฺส อรุจฺจนโต โมนมคฺคสฺส อปฺปฏิปชฺชนโต ตว สมณิภาวํ นานุปสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **ปาสํ เฑนฺตี**ติ ปาสํ สเชฺชนฺติ, ยถา ตตฺถ ทิฏฺฐิปาเส สตฺตานํ จิตฺตํ ปฏิมุกฺกํ โหติ, เอวํ สเชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ ตถาภูตา จ เต สตฺตานํ จิเตฺต ขิตฺตา วิย โหนฺตีติ อาห “**จิเตฺตสุ ทิฏฺฐิปาสํ ขิปนฺตีติ อโตฺถ**”ติฯ **ปาเส โมเจตี**ติ ทิฏฺฐิปาเส สตฺตานํ จิตฺตสนฺตานโต นีหรติ ธมฺมสุธมฺมตายฯ **ตสฺมา**ติ ปาสโมจนโต ปาสโณฺฑติ น วุจฺจติฯ “**อิโต พหิทฺธาเยว ปาสณฺฑา โหนฺตี**”ติ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส นิคมนํฯ เอวญฺจ กตฺวา สเพฺพปิ พาหิรกสมเย สนฺธาย **จูฬสีหนาทสุเตฺต** ‘‘ฉนฺนวุติ ปาสณฺฑา’’ติ วุตฺตํฯ **ปสีทนฺตี**ติ ทิฏฺฐิปเงฺก สํสารปเงฺก จ ปกาเรหิ อคาธา โอสีทนฺติฯ

อภิภวิตฺวาติ สพฺพสํกิเลสปฺปหาเนน อภิภุยฺย อติกฺกมิตฺวาฯ **อชิโต**ติ อชินิ อวิชยตฺตาฯ สพฺพานิ อกุสลกมฺมานิ กุสลกมฺมานิ จ ขีณานิ เอตฺถาติ **สพฺพกมฺมกฺขโย,** อรหตฺตํฯ อุปธโย สมฺมเทว ขียนฺติ เอตฺถาติ **อุปธิสงฺขโย,** นิพฺพานํฯ

สีสุปจาลาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เสลาสุตฺตวณฺณนา

๑๗๐. **เกนิทํ ปกตํ พิมฺพ**นฺติ อิทํ อตฺตภาวสญฺญิตํ พิมฺพํ พฺรหฺมา-วิสณฺปุริส-ปชาปติอาทีสุ เกน กตํ นิมฺมิตํ นิพฺพตฺติตนฺติ กตฺตพฺพโมหํ นาม กาตุกาโม ปุจฺฉติฯ **อฆ**นฺติ อฆวตฺถุฯ เตนาห “**ทุกฺขปติฏฺฐานตฺตา**”ติฯ **เหตุนิโรเธนา**ติ ตณฺหาสงฺขตสฺส เหตุโน อนุปฺปาทนิโรเธนฯ **ปจฺจยเวกเลฺลนา**ติ ตทวสิฏฺฐกิเลสาภิสงฺขาราทิปจฺจยสฺส เวกลฺลภาเวน, อปจฺจยภาวูปคมเนนาติ อโตฺถฯ

เสลาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วชิราสุตฺตวณฺณนา

๑๗๑. **สุทฺธสงฺขารปุเญฺช**ติ รูปารูปวิภาเค กิเลสสงฺขารสมูเหฯ **ปรมตฺถโต**ติ สภาเวนฯ ยถา น หิ สตฺตสญฺญิตสงฺขารปุโญฺช นาม ปรมตฺถโต อุปลพฺภติ, เอวํ ตพฺพินิมุเตฺต นาม โกจิ น อุปลพฺภติ อวิชฺชมานตฺตาฯ **วิชฺชมาเนสู**ติ ยถาปจฺจยสมฺปตฺติยา ลพฺภมาเนสุฯ

เตนาการเรนาติ อิตฺถิปุริสาทิอาการเรนฯ **ววตฺถิเตสูติ** ปเจฺจกํ ปจฺจยวิเสสสมุฏฺฐิตํ สณฺฐานวิเสสํ อุปาทาย ‘‘ปุริโส หตฺถี อโสฺส’’ติอาทินา อภิสงฺคโต ปวเตฺตสุฯ **สมฺมุตีติ** สโตฺตติ โวหาโรฯ เตนาห **‘‘สมญฺญามตฺตเมวา’’**ติฯ **ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขนฺติ** ปญฺจกฺขนฺธสญฺญิตํ ทุกฺขํฯ วุตฺตํ เหตํ ภควตา ‘‘สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๘๗; ม. นิ. ๑.๑๒๐; ๓.๓๗๓; วิภ. ๒๐๒) **อโญฺญ เนว สโมฺภติ** ยถาวุตฺตทุกฺขโต อญฺญสฺส สงฺขตธมฺมสฺส อภาวโตฯ **น นิรุชฺฌตีติ** ตโต อญฺญํ น นิรุชฺฌติ, อุปฺปาทโต โหติ นิโรโธติฯ

วชิราสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ภิกฺขุนีสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. พฺรหฺมสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. พฺรหฺมายาจนสุตฺตวณฺณนา

๑๗๒. **ปริวิตโกฺก อุทปาที**ติ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณเหตุโก ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุโกฺก อุปฺปชฺชิฯ อยํ ปริวิตโกฺก กสฺมา อุทปาทิ? กตฺถ จ อุทปาทีติ ตํ สพฺพํ วิภาเวตุํ **“สพฺพพุทฺธาน”**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อาจิณฺณสมาจิโณฺณ**ติ อาจริโต เจว อาจรเนฺตหิ จ สมฺมเทว อาจริโตติ อโตฺถฯ เอเตน อยํ ปริวิตโกฺก สพฺพพุทฺธานํ ปฐมาภิสโมฺพธิยํ อุปฺปชฺชเตวาติ อยเมตฺถ ธมฺมตาติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อฎฺฐเม สตฺตาเห**ติ อิทํ สตฺตมสตฺตาหโต ปรํ สตฺตาหพฺภนฺตเร อุปฺปนฺนตฺตา วุตฺตํ, น ปน อิตเรสํ วิย อฎฺฐมสฺส นาม สตฺตาหสฺส ปวตฺติตสฺส สพฺภาวาฯ **สปจฺจเคฺฆ**ติ มหเคฺฆฯ ‘‘ปจฺจเคฺฆ’’ติ วา ปาโฐ, อภินเวติ อโตฺถฯ **เสลมเย**ติ มุคฺควณฺณสิลามเยฯ

ปฎิวิโทฺธติ สยมฺภุญาเณน ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา ปฎิมุขํ นิพฺพิชฺฌนวเสน ปโตฺต, ยาถาวโต อวพุโทฺธติ อโตฺถฯ **ธโมฺมติ จตุสจฺจธโมฺม** ตพฺพินิมุตฺตสฺส ปฎิวิชฺฌิตพฺพธมฺมสฺส อภาวโตฯ **คมฺภีโร**ติ มหาสมุโทฺท วิย มกสตุณฺฑสูจิยา อญฺญตฺร สมุปจิตปริปกฺกญาณสมฺภาเรหิ อเญฺญสํ ญาเณน อลพฺภเนยฺยปติโฎฺฐฯ เตนาห **“อุตฺตานปฎิเกฺขปวจนเมต”**นฺติฯ โย อลพฺภเนยฺยปติโฎฺฐ, โส โอคาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย สรูปโต วิเสสโต จ ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ อาห **“คมฺภีรตฺตาว ทุทฺทโส”**ติฯ **ทุเกฺขน ทฎฺฐโพฺพ**ติ กิเจฺฉน เกนจิ กทาจิเทว ทฎฺฐโพฺพฯ ยํ ปน ทฎฺฐุเมว น สกฺกา, ตสฺส โอคาเหตฺวา อนุ อนุ พุชฺฌนโก กทาจิ นตฺถีติ อาห **“ทุทฺทสตฺตาว ทุรนุโพโธ”**ติฯ **ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตโพฺพ** อวโพธสฺส ทุกฺกรภาวโตฯ อิมสฺมิํ ฐาเน ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข ทุกฺกรตรํ วา ทุรภิสมฺภวตรํ วา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕) สุตฺตปทํ วตฺตพฺพํฯ สนฺตารมฺมณตาย วา **สโนฺต**ฯ นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย **นิพฺพุโต**ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีโตติ วา **ปณีโต** ฯ อติตฺติกรณเฎฺฐน **อตปฺปโก** สาทุรสโภชนํ วิยฯ ตตฺถ จ นิโรธสจฺจํ สนฺตํ อารมฺมณนฺติ สนฺตารมฺมณํ, มคฺคสจฺจํ สนฺตํ สนฺตารมฺมณญฺจาติ สนฺตารมฺมณํ, อนุปสนฺตสภาวานํ กิเลสานํ สงฺขารานญฺจ อภาวโต สโนฺตฯ นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตฺตา นิพฺพุโตฯ สนฺตปณีตภาเวเนว ตทตฺถาย อเสจนกตาย อตปฺปกตา ทฎฺฐพฺพาฯ เตนาห **“อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺต”**นฺติฯ อุตฺตมญาณสฺส วิสยตฺตา **น ตเกฺกน อวจริตโพฺพ**ฯ ตโต เอว นิปุณญาณโคจรตาย สณฺหสุขุมสภาวตฺตา จ **นิปุโณ**ฯ พาลานํ อวิสยตฺตา ยถาวุเตฺตหิ ปณฺฑิเตหิ เอว เวทิตโพฺพติ **ปณฺฑิตเวทนีโย**ฯ อาลียนฺติ อภิรมิตพฺพเฎฺฐน เสวียนฺตีติ **อาลยา,** ปญฺจ กามคุณาฯ อาลยนฺติ อลฺลียนฺติ อภิรมณวเสน เสวนฺตีติ **อาลยา,** ตณฺหาวิจริตานิฯ **รมนฺตี**ติ รติํ วินฺทนฺติ กีฬนฺติ ลฬนฺติฯ **อาลยรตาติ** อาลยนิรตาฯ

ฐานํ สนฺธายาติ ฐานสทฺทํ สนฺธาย, อตฺถโต ปน ฐานนฺติ จ ปฎิจฺจสมุปฺปาโท เอว อธิเปฺปโตฯ ติฎฺฐติ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ หิ **ฐานํ,** สงฺขาราทีนํ ปจฺจยภูตา อวิชฺชาทโยฯ อิเมสํ สงฺขาราทีนํ ปจฺจยา อิทปฺปจฺจยา, อวิชฺชาทโยฯ **อิทปฺปจฺจยา เอว อิทปฺปจฺจยตา** ยถา ‘‘เทโว เอว เทวตา’’ฯ อิทปฺปจฺจยานํ วา อวิชฺชาทีนํ อตฺตโน ผลํ ปติ ปจฺจยภาโว อุปฺปาทนสมตฺถตา **อิทปฺปจฺจยตา**ฯ เตน ปรมตฺถปจฺจยลกฺขโณ ปฎิจฺจสมุปฺปาโท ทสฺสิโต โหติฯ ปฎิจฺจ สมุปฺปชฺชติ ผลํ เอตสฺมาติ **ปฎิจฺจสมุปฺปาโท**ฯ ปททฺวเยนปิ ธมฺมานํ ปจฺจยโฎฺฐ เอว วิภาวิโตฯ เตนาห **“สงฺขาราทิปจฺจยานํ เอตํ อธิวจน”**นฺติฯ สงฺขาราทีนํ ปจฺจยา สงฺขารา

ทิปจฺจยา, อวิชฺชาทโยฯ เตสํ **สงฺขาราทิปจฺจยานํ**ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๗๒-๕๗๓) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **สพฺพสงฺขารสมโถติอาทิ สพฺพ**นฺติ สพฺพสงฺขารสมถาทิอภิเธยฺยํ สพฺพํ อตฺถโต นิพฺพานเมวฯ อิทานิ อสฺส นิพฺพานภาวํ ทเสฺสตุํ **"ยสฺมา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตนฺ**ติ นิพฺพานํฯ **อาคมฺมา**ติ ปฏิจฺจ อริยมคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยเหตุฯ **สมฺมนฺตี**ติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวูปสมวเสน สมฺมนฺติฯ ตถา สนฺตา จ สวิเสสํ อุปสนฺตา นาม โหนฺตีติ อาห **"วูปสมฺมนฺตี"**ติฯ เอเตน สเพฺพ สงฺขารา สมฺมนฺติ เอตฺถาติ **สพฺพสงฺขารสมโถ,** นิพฺพานนฺติ ทเสฺสติฯ สพฺพสงฺขารวิสํยุเตฺต หิ นิพฺพาเน สพฺพสงฺขารวูปสมปริยาโย อฏฺฐกถายํ วุโตฺต เอวฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ **อุปธิ,** ขนฺธาทโยฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐา**ติ สมุเจฺฉทวเสน ปริจฺจตฺตา โหนฺติฯ **สพฺพา ตณฺหา**ติ อฏฺฐสตปฺปเภทา สพฺพาปิ ตณฺหาฯ **สเพฺพ กิเลสราคา**ติ กามราครูปราคาทิเภทา สเพฺพปิ กิเลสภูตา ราคา, สเพฺพปิ วา กิเลสา อิธ **"กิเลสราคา"**ติ อธิเปฺปตา, น โลภวิเสสา เอว จิตฺตสฺส ปริฬาหภาวาปาทนโตฯ ยถาห ''รตฺตมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํ , ทุฏฺฐมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํ, มูฬฺหมฺปิ จิตฺตํ วิปริณต''นฺติ (ปารา. ๒๗๑)ฯ **วิรชฺชนฺตี**ติ ปลุชฺชนฺติ วิกฺขมฺภนโต สพฺพโส เตน วิสํยุตฺตภาวโตฯ **สพฺพํ ทุกฺข**นฺติ ชรามรณาทิเภทํ สพฺพํ วฏฺฏทุกฺขํฯ **ภเวน ภว**นฺติ เตน เตน ภเวน ภวนฺตรํ ภวนิกนฺติภาเวน สํสิพฺพติฯ **ผเลน วา สทฺธึ กมฺมํ** สตณฺหเสฺสว อายตึ ปุนพฺภวภาวโตฯ **ตโต วานโต นิกฺขนฺตํ** ตตฺถ ตสฺส สพฺพโส อภาวโตฯ จิรนิสชฺชาจิรภาสเนหิ ปิฏฺฐิอาคิลายนตาลุคลโสสาทิวเสน **กายกิลมโถ เจว กายวิเหสา จ** เวทิตพฺพาฯ สา จ โข เทสนาย อตฺถมชานนฺตานํ อปฏิปชฺชนฺตานญฺจ วเสน, ชานนฺตานํ ปน ปฏิปชฺชนฺตานญฺจ เทสนาย กายปริสฺสโมปิ สตฺถุ อปริสฺสโมเยวฯ เตนาห ภควา – ''น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเสสี''ติ (อุทา. ๑๐)ฯ เตเนวาห – **"ยา อชานนฺตานํ เทสนา นาม, โส มม กิลมโถ อสฺสา"**ติฯ **อุภย**นฺติ จิตฺตกิลมโถ จิตฺตวิเหสา จาติ อุภยเมฺปตํ พุทฺธานํ นตฺถิ โพธิมูเล เอว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **อนุพฺรูหนํ** สมฺปิณฺฑนํฯ **โส**ติ อปิสฺสูติ นิปาโตฯ วุทฺธิปฺปตฺตา วา อจฺฉริยา **อนจฺฉริยา,** วุทฺธิอโตฺถปิ หิ -กาโร โหติ ยถา ''อเสกฺขา ธมฺมา''ติฯ กปฺปานํ สตสหสฺสํ จตฺตาริ จ อสเงฺขยฺยานิ สเทวกสฺส โลกสฺส ธมฺมสํวิภาคกรณตฺถเมว ปารมิโย ปูเรตฺวา อิทานิ สมธิคตธมฺมรชฺชสฺส ตตฺถ อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติทีปนตา คาถตฺถสฺส จ อจฺฉริยตา ตสฺส วุทฺธิปฺปตฺตีติ เวทิตพฺพํฯ อตฺถทฺวาเรน หิ คาถานํ อนจฺฉริยตาฯ **โคจรา อเหสุ**นฺติ อุปฏฺฐหิํสุฯ อุปฏฺฐานญฺจ วิตเกฺกตพฺพตาวาติ อาห **"ปริวิตกฺกยิตพฺพตํ ปาปุณิํสู"**ติฯ

ยทิ สุขาปฏิปทาว, กถํ กิจฺฉตาติ อาห **"ปารมีปูรณกาเล ปนา"**ติอาทิฯ **เอวมาทีนิ** ทุปฺปริจฺจชานิ เทนฺตสฺสฯ **ห-อิติ** วา พฺยตฺตนฺติ เอตสฺมิํ อเตฺถ นิปาโตฯ ''เอกํสเตฺถ''ติ เกจิฯ ห พฺยตฺตํ, เอกํเสน วา อลํ นิปฺปโยชนํ เอวํ กิเจฺฉน อธิคตสฺส ปกาสิตุํ เทสิตุนฺติ โยชนาฯ **หล**นฺติ วา อลนฺติ อิมินา สมานตฺถปทํ ''หลนฺติ วทามี''ติอาทีสุ วิยฯ **ราคโทสผุเฏฺฐหี**ติ ผุฏฺฐวิเสน วิย สเปฺปน ราเคน โทเสน จ ผุเฏฺฐหิ อภิภูเตหิฯ **ราคโทสานุคเตหี**ติ ราคโทเสหิ อนุพเนฺธหิฯ

นิจฺจาทีนนฺติ นิจฺจาทีนํ จตุนฺนํ วิปลฺลาสานํฯ **เอวํคต**นฺติ เอวํ อนิจฺจนฺติอาทินา อาการเรน ปวตฺตํ พุชฺฌิตพฺพํฯ กามราครตฺตา จ ภวราครตฺตา จ นีวรเณหิ นิวุตจิตฺตตาย ทิฏฺฐิราครตฺตา วิปรีตาภินิเวเสน **น ทกฺขนฺติ** ยาถาวโต ธมฺมํ น ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติฯ **สภาเวนา**ติ อวิปรีตสภาเวนฯ **เอวํ คาหาเปตุ**นฺติ อนิจฺจนฺติอาทินา สภาเวน ยาถาวโต ธมฺมํ ชานาเปตุํฯ ราคโทสปเรตตาปิ เนสํ สมฺมูฬฺหภาเวเนวาติ อาห **"ตโมขเนฺธน อาวุฏา"**ติฯ

ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติยา การณํ วิภาเวตุํ **“กสฺมา ปนา”**ติอาทินา สยเมว โจทนํ สมุฏฺฐาเปติฯ **อญฺญาตเวเสนา**ติ อิมสฺส ภควโต สาวกภาวูปคมเนน อญฺญาตเวเสนฯ ‘‘อญฺญตรตาปสเวเสนา’’ติ เกจิ, โส ปนสฺส อรหตฺตาธิคมเนเนว วิคเจฺฉยฺยฯ ติวิธํ การณํ อ โปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติยา ปฏิปกฺขสฺส พลวภาโว, ธมฺมสฺส คมฺภีรตา, ตตฺถ จ ภควโต สาติสยํ คารวนฺติ ตํ ทเสฺสตุํ **“ตสฺส หี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ปฏิปกฺขา** นาม ราคาทโย กิเลสา สมฺมาปฏิปตฺติยา อนฺตรายกรตฺตาฯ เตสํ พลวภาวโต จิรปริภาวนาย สตฺตสนฺตานโต ทุพฺพิโสธิยตาย เต สเตฺต มตฺตหตฺถิโน วิย ทุพฺพลปุริสํ อธิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺตา อเนกสตโยชนายามวิตฺถารํ สุนิจิตํ ฆนสนฺนิเวสํ กณฺฏกทุคฺคมฺปิ อธิเสนฺติฯ ทูรปเภททุเจฺฉชฺชตาหิ ทุพฺพิโสธิยตํ ปน ทเสฺสตุํ **“อถสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จ อโนฺต อมฏฺฐตาย **กญฺชิยปุณฺณา ลาพุ,** จิรปาริวาสิกตาย **ตกฺกภริตา จาฏิ,** เสฺนหตินฺตทุพฺพลภาเวน **วสาปีตปิโลติกา,** เตลมิสฺสิตตาย **อญฺชนมกฺขิตหโตฺถ** ทุพฺพิโสธนียา วุตฺตาฯ หีนูปมา เจตา รูปปพนฺธภาวโต อจิรกาลิกตฺตา จ มลีนตาย, กิเลสสํกิเลโส เอว ปน ทุพฺพิโสธนียตโร อนาทิกาลิกตฺตา อรูปนิสฺสิตตฺตา จฯ เตนาห ‘‘อติสํกิลิฏฺฐา’’ติฯ

ยถา จ ทุพฺพิโสธนียตรตาย, เอวํ คมฺภีรทุทฺทสทุรนุโพธานมฺปิ วุตฺตอุปมา หีนูปมาวฯ คมฺภีโรปิ ธโมฺม ปฏิปกฺขวิธมเนน ญาเณน วิสทภาวํ อาปเนฺนน สุปากโฏ ภเวยฺย, ปฏิปกฺขวิธมนํ ปน สมฺมาปฏิปตฺติปฏิพทฺธํ, สา สทฺธมฺมสฺสวนาธีนา, ตํ สตฺถริ ธเมฺม จ ปสาทายตฺตํฯ โส ครุฏฺฐานิยานํ อเชฺฌสนเหตุโกติ ปณาลิกาย สตฺตานํ ธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา พฺรหฺมายาจนานิมิตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ

อุปกฺกิเลสภูตํ อปฺปํ ราคาทิรชํ เอตสฺสาติ อปฺปรชํ, อปฺปรชํ อกฺขิ ปญฺญาจกฺขุ เยสํ เต ตํสภาวาติ กตฺวา **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ปญฺญามเย”**ติอาทิมาหฯ อปฺปํ ราคาทิรชํ เยสํ ตํสภาวา อปฺปรชกฺขชาติกาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสฺสวนตาติ** ‘‘สยํ อภิญฺญา’’ติอาทีสุ วิย กรเณ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“อสฺสวนตายา”**ติฯ **ทสปุญฺญกิริยวเสนา**ติ ทานาทิทสวิธปุญฺญกิริยวตฺถูนํ วเสนฯ เตนาห **“กตาธิการา”**ติอาทิฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๘๒) ปน ‘‘ทฺวาทสปุญฺญกิริยวเสนา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ทานาทีสุ สรณคมน-ปรหิตปริณามนาทิปกฺขิปนวเสน วุตฺตํฯ

ราคาทิมเลน **สมเลหิ** ปูรณาทีหิ **ฉหิ สตฺถาเรหิ** สตฺถุปฏิเญฺญหิ กพฺพรจนาวเสน จินฺตากวิอาทิภาเว ฐตฺวา ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํปฏิภานํ จินฺติโตฯ เต กิร พุทฺธโกลาหลานุสฺสเวน สญฺชาตกุตูหลํ โลกํ วเญฺจนฺตา โกหเญฺญ ฐตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปฏิชานนฺตา ยํ กญฺจิ อธมฺมเมว ‘‘ธโมฺม’’ติ ทีเปสุํฯ เตนาห **“เต หิ ปุเรตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา”**ติอาทิฯ **อปาปุเรต**นฺติ เอตํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานโต ปภุติ ปิหิตํ นิพฺพานมหาทฺวารํ อริยมคฺคํ สทฺธมฺมเทสนาหเตฺถน อปาปุร วิวรฯ

เสโล ปพฺพโต อุโจฺจ โหติ ถิโร จ, น ปํสุปพฺพโต มิสฺสกปพฺพโต จาติ อาห **“เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนี”**ติฯ **ธมฺมมยํ ปาสาท**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมมาหฯ โส หิ สพฺพโส ปสาทาวโห, สพฺพธเมฺม อติกฺกมฺม อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปาสาทสทิโส จฯ ปญฺญาปริยาโย วา อิธ ธมฺม-สโทฺทติ วุตฺตํ **“ปญฺญามย”**นฺติฯ สา หิ อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปาสาโทติ อภิธเมฺม อาคตาฯ ตถา จาห –

> ‘‘ปญฺญาปาสาทมารุยฺห, อโสโก โสกินิํ ปชํ;
> ปพฺพตโฏฺฐว ภูมเฏฺฐ, ธีโร พาเล อเวกฺขตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๘);

ยถา หีติอาทีสุ ยถา จ ปพฺพเต ฐตฺวา อนฺธกาเร เหฏฺฐา โอโลเกนฺตสฺส ปุริสสฺส เขตฺต เกทารปาฬิกุฏิกาโย ตตฺถ สยิตมนุสฺสา จ น ปญฺญายนฺติ อนุชฺชลภาวโต, กุฏิกาสุ ปน อคฺคิ ชาลา ปญฺญายติ สมุชฺชลภาวโต, เอวํ ธมฺมปาสาทมารุยฺห สตฺตโลกํ โอโลกยโต ภควโต ญาณสฺส อาปาถํ นาคจฺฉนฺติ อกตกลฺยาณา สตฺตา, ญาณคฺคินา อนุชฺชลภาวโต อนุฬารภาว โต จ รตฺติํ ขิตฺตา สรา วิย โหนฺติ, กตกลฺยาณา ปน ภพฺพปุคฺคลา ทูเร ฐิตาปิ ภควโต อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ ปริปกฺกญาณคฺคิตาย สมุชฺชลภาวโต อุฬารสนฺตานตาย หิมวนฺตปพฺพโต วิย จาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ครุฏฺฐานียํ ปยิรุปาสิตฺวา ครุตรํ ปโยชนํ อุทฺทิสฺส อภิปตฺถนา อเชฺฌสนา, สาปิ อตฺถโต ยาจนาว โหตีติ อาห **“อเชฺฌสนนฺติ ยาจน”**นฺติฯ ปเทสวิสยํ ญาณทสฺสนํ อหุตฺวา พุทฺธานํเยว อาเวณิกภาวโต อิทํ ญาณทฺวยํ ‘‘พุทฺธจกฺขู’’ติ วุจฺจตีติ อาห **“อิเมสญฺหิ ทฺวินฺนํ ญาณานํ ‘พุทฺธจกฺขู’ติ นาม”**นฺติฯ **ติณฺณํ มคฺคญาณาน**นฺติ เหฏฺฐิมานํ ติณฺณํ มคฺค ญาณานํ ‘‘ธมฺมจกฺขู’’ติ นามํ จตุสจฺจธมฺมทสฺสนมตฺตภาวโตฯ ยโต ตานิ ญาณานิ วิชฺชูปมภา เวน วุตฺตานิ, อคฺคมคฺคญาณํ ปน ญาณกิจฺจสฺส สิขาปฺปตฺติยา ทสฺสนมตฺตํ น โหตีติ ‘‘ธมฺมจกฺขู’’ติ น วุจฺจติ, ยโต ตํ วชิรูปมภาเวน วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อปฺปรชกฺขชาติกา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยนฯ ยสฺมา มนฺทกิเลสา **“อปฺปรชกฺขา”**ติ วุตฺตา, ตสฺมา พหลกิเลสา **“มหารชกฺขา”**ติ เวทิตพฺพาฯ ปฏิปกฺขวิธมนสมตฺถตาย **ติกฺขานิ** สูรานิ วิสทานิ, วุตฺตวิปริยาเยน **มุทูนิ**ฯ **สทฺธาทโย อาการา**ติ สทฺทหนาทิปฺปกาเร วทติฯ **สุนฺทรา**ติ กลฺยาณาฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ปน ‘‘เยสํ อาสยาทโย โกฏฺฐาสา สุนฺทรา, เต สฺวาการา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อิมาย อตฺถวณฺณนาย อญฺญทตฺถุ สํสนฺทตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **การณํ** นาม ปจฺจยากาโร, สจฺจานิ วาฯ **ปรโลก**นฺติ สมฺปรายํฯ ตํ ทุกฺขาวหํ วชฺชํ วิย ภยโต ปสฺสิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“ปรโลกเญฺจว วชฺชเญฺจ ภยโต ปสฺสนฺตี”**ติฯ สมฺปตฺติภวโต วา อญฺญตฺตา วิปตฺติภโว ปรโลโกติ วุตฺตํ **“ปร…เป…. ปสฺสนฺตี”**ติฯ

อยํ ปเนตฺถ ปาฬีติ เอตฺถ ‘‘อปฺปรชกฺขา’’ติ ปทานํ อตฺถวิภาวเน อยํ ตสฺส ตถาภาวสา ธนปาฬิฯ สทฺธาทีนญฺหิ วิมุตฺตปริปาจกธมฺมานํ พลวภาโว ตปฺปฏิปกฺขานํ ปาปธมฺมานํ ทุพฺพลภาเว สติ โหติฯ เตสญฺจ พลวภาโว สทฺธาทีนํ ทุพฺพลภาเวติ วิมุตฺติปริปาจกธมฺมานํ สวิเสสํ อตฺถิตานตฺถิตาวเสน อปฺปรชกฺขา มหารชกฺขาติอาทโย ปาฬิยํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๑) วิภชิตฺวา ทสฺสิตา ‘‘สโทฺธ ปุคฺคโล อปฺปรชโกฺข’’ติอาทินาฯ ขนฺธาทโย เอว ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก** สมฺปตฺติภวภูโต โลโก **สมฺปตฺติภวโลโก,** สุคติสงฺขาโต อุปฺปตฺติภโวฯ สมฺปตฺติ ภวติ เอเตนาติ **สมฺปตฺติสมฺภวโลโก,** สุคติสํวตฺตนิโย กมฺมภโวฯ ทุคฺคติสงฺขาตอุปฺปตฺติภว-ทุคฺคติสํวตฺตนิยกมฺมภวา **วิปตฺติภวโลก-วิปตฺติสมฺภวโลกา**ฯ ปุน เอกกทุกาทิวเสน โลกํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“เอโก โลโก”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อาหาราทโย วิย หิ อาหารฏฺฐิติกา สงฺขารา สเพฺพ ลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติฯ ตตฺถ **เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา**ติ ยายํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สเพฺพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา วุตฺตา, ตาย สโพฺพ สงฺขารโลโก เอโก เอกวิโธ ปการนฺตรสฺส อภาวโตฯ **เทฺว โลกา**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ ตสฺส อโลกสภาวตฺตาฯ

นนุ จ ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, ปริเญฺญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ อิธ ‘‘โลโก’’ติ อธิเปฺปตตฺตาฯ อถ วา น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตีติ โย คหิโต ตถา น โหติ, โส โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตาฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธา**ฯ อนุโรธาทิวตฺถุภูตา ลาภาทโย

อฏฺฐ โลกธมฺมาฯ ทสายตนานีติ ทส รูปายตนานิฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ วิวฏฺฏชฺฌาสยสฺส อธิเปฺปตตฺตา ตสฺส จ สพฺพํ เตภูมกกมฺมํ ครหิตพฺพํ วชฺชิตพฺพญฺจ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติ วุตฺตํ **“สเพฺพ อภิสงฺขารา วชฺชา, สเพฺพ ภวคามิกมฺมา วชฺชา”**ติ ฯ อปฺปรชกฺขตาทีสุ ปญฺจสุ ทุเกสุ เอเกกสฺมึ ทส ทส กตฺวา **“ปญฺญาสาย อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาตี”**ติ วุตฺตํฯ อถ วา อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปโรปริยตฺตํ ชานาตีติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อปฺปรชกฺขาทิภพฺพาทิวเสน อาวเชฺชนฺตสฺส ภควโต เต สตฺตา ปุญฺชปุญฺชาว หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, น เอเกกาฯ

อุปฺปลานิ เอตฺถ สนฺตีติ **อุปฺปลินี**ฯ อุปฺปลคโจฺฉปิ ชลาสโยปิ จฯ อิธ ปน ชลาสโย อธิเปฺปโตติ อาห **“อุปฺปลวเน”**ติฯ ยานิ หิ อุทกสฺส อโนฺต นิมุคฺคาเนว หุตฺวา ปุสนฺติ วฑฺฒนฺติ, ตานิ อโนฺตนิมุคฺคโปสีนิฯ **ทีปิตานี**ติ อฏฺฐกถายํ ปกาสิตานิ, อิเธว วา **“อญฺญานิปี”**ติอาทินา ทสฺสิตานิฯ **อุคฺฆฏิตญฺญู**ติ อุคฺฆฏนํ นาม ญาณุคฺฆฏนํ, ญาเณน อุคฺฆฏิตมเตฺตเนว ชานาตีติ อโตฺถฯ วิปญฺจิตํ วิตฺถาริตเมว อตฺถํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ นิเทฺทสาทีหิ ธมฺมาภิสมยาย เนตโพฺพติ **เนโยฺย**ฯ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ ปทํ, ปชฺชเต ญายเตติ วา ปทํ, ตทโตฺถฯ ปทํ ปรมํ เอตสฺส, น สจฺจาภิสโมฺพโธติ **ปทปรโม**ฯ

อุทาหฏเวลายาติ อุทาหาเร ธมฺมสฺส อุเทฺทเส อุทาหฏมเตฺตเยวฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาเณน สทฺธึ อภิสมโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา นเยน สํขิเตฺตน มาติกาย ฐปิยมานาย เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล ‘‘อุคฺฆฏิตญฺญู’’ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ สํขิเตฺตน มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล ‘‘วิปญฺจิตญฺญู’’ติ วุจฺจติฯ **อุเทฺทสโต**ติ อุเทฺทสเหตุฯ อุทฺทิสนฺตสฺส อุทฺทิสาเปนฺตสฺส วาติ อโตฺถฯ **ปริปุจฺฉโต**ติ อตฺถํ ปริปุจฺฉนฺตสฺสฯ **อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ อนุกฺกเมน อรหตฺตปฺปตฺติ โหติฯ **น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ เตน อตฺตภาเวน มคฺคํ วา ผลํ วา อนฺตมโส ฌานํ วา วิปสฺสนํ วา นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกติฯ **อยํ วุจฺจติ ปทปรโม**ติ อยํ ปุคฺคโล ฉพฺพิธํ พฺยญฺชนปทํ ฉพฺพิธํ อตฺถปทนฺติ อิทํ ปทเมว ปรมํ อสฺสาติ ปทปรโมติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ

วาสนา โหตีติ เทสนา ผลโวหาเรน วาสนา โหตีติ วุตฺตาฯ น หิ กาจิ พุทฺธานํ เทสนา นิรตฺถกาฯ **เย**ติ เย ทุวิเธ ปุคฺคเลฯ วิภเงฺค **กมฺมาวรเณนา**ติ ปญฺจวิเธน อานนฺตริยกเมฺมนฯ **วิปากาวรเณนา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิยาฯ ยสฺมา ปน ทุเหตุกานมฺปิ อริยมคฺคปฏิเวโธ นตฺถิ, ตสฺมา ทุเหตุกา ปฏิสนฺธิปิ วิปากาวรณเมวาติ เวทิตพฺพาฯ **กิเลสาวรเณนา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาฯ **อสฺสทฺธา**ติ พุทฺธาทีสุ สทฺธารหิตาฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทรหิตาฯ อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีนาฯ ภวงฺคปญฺญาย ปน ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคจลนํ โลกุตฺตรสฺส ปจฺจโย น โหติ, โสปิ ทุปฺปโญฺญ เอว นามฯ **อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตน**ฺติ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ มคฺคํ โอกฺกมิตุํ อธิคนฺตุํ อภพฺพาฯ **น กมฺมาวรเณนา**ติอาทีนิ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพานิฯ **ราคจริตา**ทิอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **ปรมตฺถทีปนิยํ วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๔๓) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

นิพฺพานสฺส ทฺวารํ ปวิสนมโคฺค **วิวริตฺวา ฐปิโต** มหากรุณูปนิสฺสเยน สยมฺภุญาเณน อธิคตตฺตาฯ **สทฺธํ ปมุญฺจนฺตู**ติ อตฺตโน สทฺธํ ธมฺมสมฺปฏิจฺฉนโยคฺยํ กตฺวา วิสฺสเชฺชนฺตุ,

สทฺทหนากาเรน นํ อุปฏฺฐเปนฺตูติ อโตฺถฯ สุเขน อกิเจฺฉน ปวตฺตนียตาย **สุปฺปวตฺติตํฯ น ภาสิํ** น ภาสิสฺสามีติ จิเนฺตสิํฯ

สตฺถุ สนฺติกํ อุปคตานํ เทวานํ พฺรหฺมานญฺจ ตสฺส ปุรโต อนฺตรธานํ นาม อติฏฺฐนนฺติ อาห **“สกฏฺฐานเมว คโต”**ติฯ สทฺธินฺทฺริยาทิ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิโก ธโมฺม เอว วิเนยฺยสนฺตาเน ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ อถ วา **จกฺกน**ฺติ อาณาฯ **ธมฺม**นฺติ เทสนาฯ อถ วา อตฺถ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกญฺจาติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ ยถาห ‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฏิ. ม. ๒.๔๐-๔๑)ฯ **ปวเตฺตสี**ติ ปฏฺฐเปสิฯ

พฺรหฺมายาจนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. คารวสุตฺตวณฺณนา

๑๗๓. **อยํ วิตโกฺก**ติ อยํ ‘‘กินฺตาหํ วิหเรยฺย’’นฺติ เอวํ ปวตฺติตวิตโกฺกฯ **อญฺญสฺมิ**นฺติ ปรสฺมิํฯ อตฺตา น โหตีติ หิ อโญฺญ, ปโรฯ โส ปเนตฺถ น โย โกจิ อธิเปฺปโต, อถ โข ครุฏฺฐานีโยฯ เตนาห **“กญฺจิ ครุฏฺฐาเน อฏฺฐเปตฺวา”**ติฯ ปติสฺสวติ ครุโน ‘‘อามา’’ติ สมฺปฏิจฺฉตีติ ปติโสฺส, น ปติโสฺสติ **อปฺปติโสฺสฯ ปติสฺสยรหิโต** ครุปสฺสยรหิโตติ อโตฺถฯ

สเทวเกติ อวยเวน วิคฺคโห สมุทาโย สมาสโตฺถฯ สเทวกคฺคหเณน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ ปาริเสสญาเยน อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ สงฺคหิตตฺตา, สมารกคฺคหเณน ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ ปจฺจาสตฺติญาเยนฯ ตตฺถ หิ มาโร ชาโต ตนฺนิวาสี จ โหติฯ สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํ ปจฺจาสตฺติญาเยเนวฯ ‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชายา’’ติ สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกสมณพฺราหฺมณคฺคหณํฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อปจฺจตฺถิกานํ อสมิตปาปานํ อพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ เตเนว วจเนน คหิตตฺตาฯ กามํ ‘‘สเทวเก’’ติอาทิวิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสโทฺทติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํฯ ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ติอาทีสุ ปน อตุลฺยโยเคปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปชาคหณนฺติ ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํฯ เทวภาวสามเญฺญน มารพฺรเหฺมสุ คหิเตสุปิ อิตเรหิ เตสํ ลพฺภมานวิเสสทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณนฺติ ทเสฺสโนฺต **“มาโร นามา”**ติอาทิมาหฯ มาโร พฺรหฺมานมฺปิ วิจกฺขุกมฺมาย ปโหตีติ อาห **“สเพฺพส”**นฺติฯ **อุปรี**ติ อุปริภาเวฯ **พฺรหฺมา**ติ ทสสหสฺสิพฺรหฺมานํ สนฺธายาหฯ ตถา จาห **“ทสหิ องฺคุลีหิ”**ติอาทิฯ อิธ ทีฆนิกายาทโย วิย พาหิรกานมฺปิ คนฺถนิกาโย ลพฺภตีติ อาห **“เอกนิกายาทิวเสนา”**ติฯ

วตฺถุวิชฺชาทีติ อาทิ-สเทฺทน วิชฺชาฏฺฐานานิ สงฺคหิตานิฯ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ ปชาตตฺตา นิพฺพตฺตตฺตา ปชา, สตฺตนิกาโยฯ ตสฺสา **ปชายฯ สเทวมนุสฺสายา**ติ วา อิมินา สมฺมุติเทวคฺคหณํ ตทวสิฏฺฐมนุสฺสโลกคฺคหณญฺจ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตุํ **“อปิเจตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โลกวเสน วุตฺตานิ** ‘‘โลกียนฺติ เอตฺถ กมฺมกมฺมผลานี’’ติ กตฺวา, **ปชาวเสน** ‘‘เหตุปจฺจเยหิ ปชายตี’’ติ กตฺวาฯ **สีลสมฺปนฺนตร**นฺติ เอตฺถ ปริปุณฺณสมฺปนฺนตา อธิเปฺปตา ‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทาร’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๔.๑) วิยฯ เตนาห **“อธิกตรนฺติ อโตฺถ”**ติฯ ปริปุณฺณมฺปิ ‘‘อธิกตร’’นฺติ วตฺตพฺพตมรหติฯ **เสเสสู**ติ ‘‘สมาธิสมฺปนฺนตร’’นฺติอาทีสุฯ

การณนฺติอาทีสุ **การณ**นฺติ ยุตฺตึฯ **อตฺถ**นฺติ อวิปรีตตฺถํฯ **วุฑฺฒิ**นฺติ อภิวุฑฺฒินิมิตฺตํฯ

อิมินา วจเนนาติ อิมสฺมึ สุเตฺต อนนฺตรํ วุตฺตวจเนนฯ น เกวลํ อิมินาว, สุตฺตนฺตรมฺปิ อาเนตฺวา ปฏิพาหิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **"น เม อาจริโย อตฺถี"**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฎฺฐกถาย** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๖๒) วุตฺตเมวฯ **สรนฺ**ติ กรเณ เอตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **"สรเนฺตนา"**ติ, **สรนฺ**ติ วา สรณเหตูติ อโตฺถฯ

คารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พฺรหฺมเทวสุตฺตวณฺณนา

๑๗๔. เอกโกติ วิเวกฏฺฐิตตาย นิสฺสโฏฺฐฯ คณสงฺคณิกาภาโว ตสฺสาเนน ทีปิโต, กิเลสสงฺคณิกาภาโว ปน **"อปฺปมโตฺต"**ติอาทีหิ ปกาสิโตฯ **เปสิตโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺตฯ **สมฺมเทวา**ติ ญาเยเนวฯ โส ปน ยทิ อาคมนโต ปฏฺฐาย ลพฺภติ, วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, อถ ปฏิปทารมฺภโต ปฏฺฐาย ลพฺภติ, เอวมฺปิ วฏฺฏเตวาติ ทเสฺสตุํ **"ยถา วา ตถา วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อคฺคมคฺคาธิคเมน อสโมฺมหปฏิเวธสฺส สิขาปฺปตฺตตฺตา มคฺคธเมฺมสุ วิย ผลธเมฺมสุปิ สาติสโย อสโมฺมโหติ ''สยํ อภิญฺญา''ติ วุตฺตนฺติ อาห **"สามํ ชานิตฺวา"**ติฯ ยถา ชานนา ปนสฺส สจฺฉิกรณํ อตฺตปจฺจกฺขกิริยาติ ''สจฺฉิกตฺวา''ติ วุตฺตนฺติ อาห **"ปจฺจกฺขํ กตฺวา"**ติฯ ตถา สจฺฉิกิริยา จสฺส วิปสฺสนาปฏิลาโภติ ''อุปสมฺปชฺชา''ติ วุตฺตนฺติ อาห **"ปฏิลภิตฺวา"**ติฯ **เอเตนา**ติ ''ขีณา ชาตี''ติอาทิวจเนนฯ

ชาติ ขีณาติ เอตฺถ ชาติสีเสน ตพฺพิการวโนฺต ขนฺธา วุตฺตาฯ **ปุเพฺพว ขีณตฺตา**ติ มคฺคาธิคมนโต ปเคว อตีตภาเวเนว ขีณตฺตาฯ **ตตฺถ** อนาคเตสุฯ **วายามาภาวโต**ติ อวิชฺชมานตฺตาฯ อนาคตภาวสามญฺญํ คเหตฺวา เลเสน วุตฺตํฯ **น ปจฺจุปฺปนฺนา วิชฺชมานตฺตา**ติ สํกิลิฏฺฐา จ มคฺคภาวนาติ สิยาติ วจนเสโสฯ ยถา อชาตผลตรุณรุกฺขมูเล ฉิเนฺน อายติอุปฺปชฺชนารหานิ ผลานิ เฉทนปจฺจยา อนุปฺปชฺชมานานิ นฏฺฐานิ นาม โหนฺติ, เอวเมว ภาวนาย อสติ อุปฺปชฺชนารหา กิเลสา ตปฺปจฺจยา ชาติ จ มคฺคภาวนาย สติ น อุปฺปชฺชมานา ปหีนาติ วุจฺจนฺตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **"มคฺคสฺส ปนา"**ติอาทินาฯ **อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน** ญาเณน ขีณราควเสนฯ

โสฬสกิจฺจภาวายาติ โสฬสกิจฺจตาย, โสฬสวิธสฺส วา กิจฺจสฺส ภาวาย อุปฺปาทนายฯ ปาฬิยํ **สปทานนฺ**ติ สปทานจาโร วุโตฺต ภาวนปฺปสกนิเทฺทเสนาติ อาห **"สปทานจาร"**นฺติฯ **อนุกฺกมฺมา**ติ อนติกฺกมิตฺวาฯ **อาหุติปิณฺฑ**นฺติ ชุหิตพฺพปิณฺฑํ, ชุหนวเสน อคฺคิมฺหิ ปกฺขิปิตพฺพปายาสปิณฺฑนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ภูตพลิกมฺม**นฺติ ตถา ปกฺขิปิตฺวา พลิกมฺมกรณํฯ **หริตุปลิตฺต**นฺติ อลฺลโคมเยน กตปริภณฺฑํฯ **วนมาลปริกฺขิตฺต**นฺติ มโนหราหิ วนปุปฺผมาลาหิ ปริกฺขิตฺตํฯ **ธูมกฏจฺฉู**ติ ธูมปานํฯ **สีลคนฺธ**นฺติ สีลํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนกิตฺติคนฺธํฯ **ฌายมานสฺสา**ติ อุปคตํ คณฺหนฺตสฺสฯ

อิมมฺหา ฐานาติ อิมสฺมา มนุสฺสานํ วสนฏฺฐานา, มหาปถวิตลโตติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพเหฏฺฐิโม**ติ พฺรหฺมปาริสชฺชานํ วาสพฺรหฺมโลกมาหฯ **พฺรหฺมปโถ นาม จตฺตาริ กุสลชฺฌานานิ** พฺรหฺมโลกมคฺคภาวโตฯ **ชีวิตปโถ นาม** ชีวิตปวตฺติอุปายภาวโตฯ ''ภุญฺชตุ ภวํ มหาพฺรหฺมา''ติ วจนํ สนฺธายาห **"กึ ชปฺปสี"**ติอาทิฯ **ติณพีชานี**ติ สาลิตณฺฑุลาทีนิฯ **โคยูส**นฺติ ขีรํ ชิคุจฺฉโนฺต วทติฯ อยมฺปิ อโตฺถ ''เนตาทิโส พฺรหฺมภโกฺข''ติ วทเนฺตน ทีปิโตติฯ

อติเทวปโตฺตปิ ปญฺจขนฺธูปธีนํ อตฺถิตาย กิเลสูปธิอาทีนํเยว วิรหิตภาโว คหิโตฯ อญฺญตฺร หิ ภาวปจฺจยํ ตทฺโตฺถ วิญฺญายตีติ อาห **“อติเทวภาวํ ปโตฺต”**ติฯ ยสฺมา พฺรหฺมาโนปิ เทวคติปริยาปนฺนตฺตา เทวา เอว, ตสฺมา วุตฺตํ **“อติพฺรหฺมภาวํ ปโตฺต”**ติฯ

อตฺตานํ ภาเวตฺวาติ สีลาทีหิ คุเณหิ อตฺตานํ วเฑฺฒตฺวา ปริพฺรูหิตฺวา ฐิโตฯ

ปุถุชฺชนา ตสา ตณฺหามานทิฎฺฐิปริตฺตาสวเสน ตาสนโตฯ **ขีณาสวา ถาวรา นาม** สพฺพโส คตีสุ สญฺจรณาภาวโตฯ ตถา หิ จตุนฺนํ สจฺจานํ สพฺพโส อทิฎฺฐตฺตา ภวทายชฺชสฺส ตณฺหาทาสพฺยสฺส ภาวโต เอกจฺจาสุ คตีสุ สญฺจรณสภาวโต เสกฺขา ถาวรา น โหนฺติฯ **ภชมานา**ติ ภชาปิยมานาฯ **ถาวรปกฺขเมว ภชนฺติ** สพฺพเสฎฺฐปกฺขํ เอกนฺตปสฎฺฐํ ภชมานภาวํ อุปาทายฯ

ปหีนกิเลโส ขีณาสโว **วิเสโน**ฯ สุขํ อายติ สุขายติ, ตสฺส การกํ **สุขายติกํ**ฯ

พฺรหฺมเทวสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. พกพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕. ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ เอวํ ปวตฺตา ทิฎฺฐิ **สสฺสตทิฎฺฐิฯ สห กาเยนา**ติ สห เตน พฺรหฺมตฺตภาเวนฯ **พฺรหฺมฎฺฐาน**นฺติ อตฺตโน พฺรหฺมวตฺถุํฯ **อนิจฺจํ “นิจฺจ”นฺติ วทติ** อนิจฺจตาย อตฺตโน อปญฺญายมานตฺตาฯ **ถิร**นฺติ ทฬฺหํ, วินาสาภาวโต สารภูตนฺติ อโตฺถฯ อุปฺปาทวิปริณามาภาวโต **สทา วิชฺชมานํฯ เกวล**นฺติ ปริปุณฺณํฯ เตนาห **“อขณฺฑ”**นฺติฯ **เกวล**นฺติ วา ชาติอาทีหิ อสมฺมิสฺสํ, วิรหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ อุปฺปาทาทีนํ อภาวโต เอว **อจวนธมฺมํฯ โกจิ ชายนโก…เป.… อุปปชฺชนโก วา นตฺถิ** นิจฺจภาวโต ฐาเนน สทฺธึ ตนฺนิวาสีนํฯ นิจฺจภาวญฺหิ โส ปฎิชานาติฯ **ติโสฺส ฌานภูมิโย**ติ ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานภูมิโยฯ จตุตฺถชฺฌานภูมิวิเสสา หิ อสญฺญสุทฺธาวาสารุปฺปภวาฯ **นิพฺพาน**นฺติ วา เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, น ปริสมาปนโตฺถ, ตสฺมา ‘‘สพฺพ’’นฺติ อิมินา ‘‘อสญฺญ…เป.… ภวา’’ติ วุตฺตํ สงฺคณฺหาติฯ **ปฎิพาหตี**ติ สนฺตํเยว สมานํ อชานโนฺตว ‘‘นตฺถี’’ติ ปฎิกฺขิปติฯ **เอเก** อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ

เหฎฺฐูปปตฺติโกติ เหฎฺฐา ภูมีสุ อุปฺปนฺนอุปปตฺติโกฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวริตุํ **“อนุปฺปเนฺน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เหฎฺฐุปปตฺติกํ กตฺวา**ติ ยถาฐิตภูมิโต เหฎฺฐา ตติยชฺฌานภูมิยํ อุปปตฺติฌานํ กตฺวา, น อุปริฌานสฺส วิย ปตฺถนามตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ปฐมกาเล**ติ ตสฺมึ ภเว ปฐมกาเลฯ **อญฺญาสิ** อาสนฺนภาวโตฯ **อุภย**นฺติ ตํ ตํ อตฺตนา กตกมฺมเญฺจว นิพฺพตฺตฎฺฐานญฺจาติ อุภยํฯ **ปมุสฺสิตฺวา** นิพฺพตฺตึ อนุปธาเรโนฺตฯ

อวิชฺชาย คโตติ อวิชฺชาย สห ปวโตฺตฯ สหโยเค หิ อิทํ กรณวจนํฯ เตนาห **“สมนฺนาคโต”**ติฯ **อญฺญาณี**ติ อวิทฺวาฯ ปญฺญาจกฺขุวิรหโต **อนฺธีภูโต,** อนฺธภาวํ อาปโนฺนติ อโตฺถฯ อนาคเต สโทฺท โหตายํ ‘‘วกฺขตี’’ติ ยตฺรสทฺทปโยเคน, อโตฺถ ปน วตฺตมานกาลิโกฯ เตนาห **“ภณตี”**ติฯ เตนาห **“ยตฺรา”**ติอาทิฯ

มคฺคโจโรติ มคฺคปริพุนฺธกโจโรฯ **สนฺตชฺชิยมาโน**ติ ‘‘อวิชฺชาคโต วต, โภ, พโก พฺรหฺมา’’ติอาทินา สนฺตชฺชิยมาโนฯ **สตึ ลภิตฺวา**ติ เตเนว สนฺตชฺชเนน โยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา ปุริมชาติวิสยํ สตึ ลภิตฺวาฯ **นิปฺปีฬิตุกาโม**ติ ฆํเสตุกาโม โทสํ ทเสฺสตุกาโม ‘‘อิทํ ปสฺส ยาวญฺจ

เต อปรทฺธ’’นฺติฯ **ปุญฺญกมฺมา**ติ ปุญฺญการิโนฯ **เวเทหิ** ญาเณหิ **คตตฺตา** ปวตฺตตฺตาฯ **อนฺติมา พฺรหฺมุปปตฺตี**ติ สพฺพปจฺฉิมา พฺรหฺมภาวุปฺปตฺติฯ **อสฺมาภิชปฺปนฺตี**ติ อเสฺม อภิชปฺปนฺติฯ อายุวณฺณาทิวเสน พฺรูหิตคุณตฺตา **พฺรหฺมา**ฯ อเญฺญหิ มหนฺตา พฺรหฺมา **มหาพฺรหฺมาฯ อภิภู**ติ ตํ พฺรหฺมโลกํ เชฏฺฐกภาเวน อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ **อนภิภูโต**ติ อเญฺญหิ น อภิภูโตฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํสวจนเมตํฯ ทสฺสนวเสน **ทโส,** สพฺพํ ปสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **วสวตฺตี**ติ สพฺพชนํ วเส วตฺเตติฯ **อิสฺสโร**ติ โลเก อิสฺสโรฯ **กตฺตา นิมฺมาตา**ติ โลกสฺส กตฺตา นิมฺมาตาฯ **เสฏฺโฐ สชิตา**ติ อยํ โลกสฺส อุตฺตโม สํวิภชิตา จฯ **วสี ปิตา ภูตภพฺยานนฺ**ติ อาจิณฺณวสิตฺตา วสี, อยํ ปิตา ภูตานํ นิพฺพตฺตานํ ภพฺยานํ สมฺภเวสีนนฺติ **ปเตฺถนฺติ** วิกเตฺถนฺติ **ปิเหนฺติ** มาเนนฺติฯ

เอตนฺติ วิปรีตสญฺญาวเสน ‘‘อิทํ นิจฺจํ อิทํ ธุวํ อิทํ สสฺสต’’นฺติอาทินา วุตฺตํ เอตํ อปฺปํ ปริตฺตกนฺติ ตํ ภควา ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทเสฺสติฯ ตํ ปน ‘‘เอกสฺมิํ โกสลเก ติลวาเห วสฺสสเต วสฺสสเต เอเกกติลุทฺธาเร กยิรมาเน ติลานิ ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ, น เตฺวว อพฺพุเท อายู’’ติ เอวํ วุโตฺต อพฺพุโท, ตํวเสน วีสติคุณํ นิรพฺพุโท, เตสํ นิรพฺพุทานํ วเสน นิรพฺพุทสตสหสฺสํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน ปทุเม อายุโน วสฺสคณนา อิมสฺมิํเยว สํยุเตฺต ปรโต อาคมิสฺสติฯ **อนนฺตทสฺสี**ติ อนนฺตสฺส เญยฺยสฺส อนวเสสโต ทสฺสีฯ **วตสีลวตฺต**นฺติ สมาทานวเสน วตภูตํ จาริตฺตสีลวเสน สมาจิณฺณตฺตา สีลวตฺตํฯ ตํ ปน เอกเมวาติ อาห **‘‘สีลเมวา’’**ติฯ

อปาเยสีติ เอตฺถ ยทา โส ปิปาสิเต มนุเสฺส ปานียํ ปาเยสิ, ตํ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺรา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุริมชาติยํฯ เอส พฺรหฺมา ‘‘ชรามรณสฺส อนฺตํ กริสฺสามี’’ติ อชฺฌาสยวเสน ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ, โส ตตฺถ นิพฺพานสญฺญี อโหสิฯ **ฌานรติยา วีตินาเมตี**ติ ตทา ตสฺสา กิริยาย อวิเจฺฉทโต ปวตฺติํ อุปาทาย วตฺตมานปโยโคฯ รตฺตนฺธกาเร ปุรโต ปุรโต คจฺฉนฺตสฺส สกฏสฺส อนุสฺสรณวเสน คจฺฉนฺตานํ สกฏานํ นิวตฺตนํ โหตีติ **‘‘สพฺพสกฏานิ ตเถว นิวตฺติตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ

กมฺมสชฺชาติ ยุทฺธสชฺชาฯ **วิโลป**นฺติ วิลุตฺตภณฺฑํฯ **เอณิกูลสฺมิ**นฺติ เอตฺถ ‘‘ปนิหตาย นิจฺจคงฺคาย นาม’’นฺติ เกจิฯ ‘‘เอณิมิคพหุลตาย โส คงฺคาย ตีรปฺปเทโส เอณิกูลนฺติ วุตฺต’’นฺติ อปเรฯ **คเงฺคยฺยโก**ติ คงฺคาสนฺนิวาสีฯ

พทฺธจโรติ ปฏิพทฺธจริโยฯ เตนาห **‘‘อเนฺตวาสิโก’’**ติฯ **ยสฺมา พุโทฺธ** สพฺพญฺญู, ตสฺมา อญฺญาสิ, อิธ มยฺหํ ปมุฏฺฐญฺจ สพฺพํ ชานาสีติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพํ พฺรหฺมโลกํ โอภาสยํ ตฺ** สพฺพมฺปิมํ พฺรหฺมโลกํ ภควา โอภาสํ อภิภวิตฺวา อนญฺญสาธารณํ อตฺตโน โอภาสํ โอภาเสนฺต ติฏฺฐติฯ

พกพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อญฺญตรพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. **เตโชกสิณปริกมฺมํ กตฺวา**ติ ‘‘เตโชกสิณปริกมฺมชฺฌานํ สมาปชฺชิสฺสามี’’ติ จิตฺตุปฺปาโท เอเวตฺถ เตโชกสิณปริกมฺมํฯ น หิ พุทฺธานํ อเญฺญสํ วิย ตตฺถ ฌานสมาปชฺชเนน ปริกมฺมปปโยฺจ อตฺถิ สพฺพเตฺถว จิณฺณวสีภาวสฺส ปรมุกฺกํสภาวปฺปตฺตตฺตาฯ ตสฺส กิร พฺรหฺมุโน ‘‘ยถาหํ เอวํ มหานุภาโว อโญฺญ นตฺถี’’ติ ลทฺธิ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘นตฺถิ โส สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย อิธ อาคเจฺฉยฺยา’’ติฯ ภควา ตสฺส ตํ ลทฺธิํ วิสฺสเชฺชตุํ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตุ

วา ตสฺส อุปริ อากาเส นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ **“เตโชธาตุํ...เป.... ตถาคตํ ทิสฺวา”**ติฯ อฎฺฐิเวธํ วิยํ วิชฺฌิตโพฺพ **อฎฺฐิเวธี,** ยถา อฎฺฐึ วิชฺฌิตฺวา อฎฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ติฎฺฐติ, เอวํ วิชฺฌิตโพฺพติ อโตฺถฯ อยํ ปน อฎฺฐิเวธี วิย **อฎฺฐิเวธี,** ยถา โส ลทฺธึ วิสฺสเชฺชติ, เอวํ ปฎิปชฺชิตโพฺพติ อ โตฺถฯ **เสสาน**นฺติ มหากสฺสปมหากปฺปินอนุรุทฺธเตฺถรานํฯ

อญฺญพฺรหฺมสรีรวิมานาลงฺการาทีนํ ปภาติ พฺรหฺมานํ สรีรปฺปภา วิมานปฺปภา อลงฺ การวตฺถาทีนํ ปภาติ อิมสฺมึ พฺรหฺมโลเก อิมา สพฺพา ปภา อตฺตโน ปภสฺสรภาเวน อภิภวนฺตํฯ **นตฺถิ เม สา**ติ อิทานิ เม สา ทิฎฺฐิ นตฺถิ, ‘‘นตฺถิ โส สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย อิธ อาค เจฺฉยฺยา’’ติ อยํ ลทฺธิ นตฺถิฯ เตนาห **“ตตฺราสฺส...เป.... ปหีนา”**ติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สมา คเมฯ ยถา ตสฺส พฺรหฺมุโน สพฺพโส ทิฎฺฐิคตํ วิมุจฺจติ ธมฺมจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, เอวํ **มหนฺตํ ธมฺม เทสนํ เทเสสิ**ฯ

‘‘อชฺชาปิ เต, อาวุโส’’ติอาทินา วุเตฺตน **ตตฺตเกเนวฯ สรูเปน วุตฺตา**ติ ปฐเมน ปาเทน จตโสฺส, ทุติเยน เอกนฺติ เอวํ ปญฺจ อภิญฺญา สรูเปน วุตฺตาฯ กสฺมา เอตฺถ ทิพฺพโสตํ นาคตนฺ ติ? อาห **“ตาสํ วเสน อาคตเมวา”**ติฯ เยน อิมา โลกุตฺตรา อภิญฺญา อธิคตา, น ตสฺส ทิพฺพ โสตสมฺปาทนํ ภาริยํ ปฎิปกฺขวิคเมน สุเขเนว อิชฺฌนโตฯ

อญฺญตรพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. พฺรหฺมโลกสุตฺตวณฺณนา

๑๗๗. ปเจฺจกํ ทฺวารพาหนฺติ ปเจฺจกํ ทฺวารพาหํฯ ปเจฺจก-สโทฺท เจตฺถ อาวุตฺติวเสน เวทิตโพฺพ; ‘‘ปเจฺจกํ ปเจฺจก’’นฺติ อาห **“เอเกโก เอเกก”**นฺติฯ เตสุ หิ เอโก ปเจฺจกพฺรหฺมา คนฺธกุฎิยา เอกทฺวารพาหํ นิสฺสาย ฐิโต, อปโร อญฺญํฯ **ปเจฺจกพฺรหฺมา**ติ จ เอกจารี พฺรหฺมา, น ปริสจารี พฺรหฺมาติ อโตฺถฯ สมิทฺธิ นาม สเคฺค สุขุปกรเณหิ, พฺรหฺมานญฺจ ฌานํ สุขุปก รณนฺติ **ฌานสุเขน สมิโทฺธ**ติฯ สมฺปตฺติยา เวปุลฺลปฺปตฺตตา พฺรหฺมานญฺจ อภิญฺญาคุเณหิ เว ปุลฺลปฺปตฺตีติ อาห **“ผีโตติ อภิญฺญาปุเปฺผหิ สุปุปฺผิโต”**ติฯ **อสหโนฺต**ติ นสหโนฺต นโรเจ โนฺตฯ

สตปทนฺติ สตสโทฺทฯ **รูปวเสนา**ติ รูปสทฺทวเสน, รูปสเทฺทน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ ตถา **ปนฺติวเสนา**ติ เอตฺถาปิฯ **เอกเจฺจ**ติ เอเก มิคารี, เตสํ พฺยคฺฆีนิสารูปกานํ ปญฺจสตานีติ อ โตฺถฯ **“กสฺส อญฺญสฺส อุปฎฺฐานํ คมิสฺสามี”**ติ วิมานสมฺปตฺติยํ วิมฺหยกฺขิโก อหงฺการวเสน วทติฯ รณนฺติ นินฺทนฺติ เอเตหีติ **รณา,** โทสาฯ วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิการุปฺปตฺติ รุปฺปนํ รูป สฺส ปเวธนนฺติ อาห **“สีตาทีหิ จ นิจฺจํ ปเวธิต”**นฺติฯ **สุเมโธ** สุนฺทรปโญฺญ **โส สตฺถา รูเป น รมติ,** กึ ปน มนฺทปโญฺญ รูเป สรณญฺจ ปเวธิตญฺจ อปสฺสโนฺต รมสีติ อธิปฺปาโยฯ

พฺรหฺมโลกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา

๑๗๘. ปมาณกรานํ ราคาทีนํ อภาวโต ขีณาสโว ราคาทิวเสน น สกฺกา อิมํ ปมาตุนฺติ **อปฺปเมโยฺย,** อปฺปเมยฺยานิ วา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ วิชฺฌิตฺวา ฐิตตฺตา ปมิตํ ปเมยฺยํ ตสฺส กโต ปริเมโยฺย นตฺถิฯ เตนาห **“ขีณาสโว...เป.... ทีเปตี”**ติฯ **ต**นฺติ ขีณาสวํฯ **ปเมตุํ**

รนฺธคเวสี หุตฺวา วชฺชโต ปริจฺฉินฺทิตุํฯ ยถาสภาวโต ตสฺส มินเน นิหีนปญฺญตาย **อวกุชฺชปญฺญํ**ฯ

โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กตโมทกติสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๗๙. กึ กุสลคเวสิตาย ‘‘กึ กุสลํ อกุสล’’นฺติอาทินา กินฺติ สุณาติ เอตายาติ **กิสฺส วา วุจฺจติ ปญฺญา**ฯ

กตโมทกติสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ตุรูพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๘๐. อาพาโธ เอตสฺส อตฺถีติ **อาพาธิโก**ฯ **อนนฺตรสุเตฺต**ติ อนาคตานนฺตเร สุเตฺตฯ **วราโก**ติ อนุคฺคหวจนเมว, น นิปฺปริยาเยน วุตฺตวจนํฯ **ปิยสีลา**ติ อิมินา เอตสฺมึ อเตฺถ นิรุตฺตินเยน ‘‘เปสลา’’ติ ปทสิทฺธีติ ทเสฺสติฯ **กพรกฺขีนี**ติ พฺยาธิพเลน ปริภินฺนวณฺณตาย กพรภูตานิ อกฺขีนิฯ **ยตฺตก**นฺติ ยํ ตฺวํ ภควโต วจนํ อญฺญถา กโรสิ, ตตฺตกํ **ตยา อปรทฺธํ,** ตสฺส ปมาณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ยสฺมา อนาคามิโน นาม กามจฺฉนฺทพฺยาปาทา ปหีนา โหนฺติ, ตฺวญฺจ ทิโฎฺฐ กามจฺฉนฺทพฺยาปาทวเสน อิธาคโต, ตสฺมา ยาว เต อิทํ อปรทฺธนฺติ อยเมเวตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

อทิฎฺฐิปฺปโตฺตติ อปฺปตฺตทิฎฺฐินิมิโตฺตฯ **คิลวิโส วิย** วิสํ คิลิตฺวา ฐิโต วิยฯ **กุฐาริสทิสา** มูลปจฺฉินฺทนเฎฺฐนฯ **อุตฺตมเตฺถ**ติ อรหเตฺตฯ **ขีณาสโวติ วทติ** สุนกฺขโตฺต วิย อเจลํ โกรกฺขตฺติยํฯ **โย** อคฺคสาวโก วิย **ปสํสิตโพฺพ ขีณาสโว,** ตํ ‘‘ทุสฺสีโล อย’’นฺติ โย วา วทติฯ **สมโกว วิปาโก**ติ ปสํสิยนินฺทา วิชฺชมานคุณปริธํสนวเสน ปวตฺตา ยาว มหาสาวชฺชตาย กฎุกตรวิปากา, ตาว นินฺทิยปสํสาปิ มหาสาวชฺชตาย สมวิปากา ตตฺถ อวิชฺชมานคุณสมาโรปเนน อตฺตโน ปเรสํ มิจฺฉาปฎิปตฺติเหตุภาวโต ปสํสิเยน ตสฺส สมภาวกรณโต จฯ โลเกปิ หิ อยํ ปุเร สมณคารโยฺห โหติ, ปเคว ทุปฺปฎิปนฺนทุปฺปฎิปโนฺนติ สมํ กโรนฺตีติฯ

สเกนาติ อตฺตโน สาปเตยฺยนฯ **อยํ อปฺปมตฺตโก อปราโธ** ทิฎฺฐธมฺมิกตฺตา สปฺปติการตฺตา จ ตสฺสฯ **อยํ มหนฺตตโร กลิ** กตูปจิตสฺส สมฺปรายิกตฺตา อปฺปติการตฺตา จฯ

‘‘นิรพฺพุโท’’ติ คณนาวิเสโส เอโกติ อาห **‘‘นิรพฺพุทคณนายา’’**ติ, สตสหสฺสํ นิรพฺพุทานนฺติ อโตฺถฯ นิรพฺพุทปริคณนํ ปน เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ **ยมริยครหี นิรยํ อุเปตี**ติ เอตฺถ ยถาวุตฺตํ อายุปฺปมาณํ ปากติเกน อริยูปวาทินา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘อคฺคสาวกานํ ปน คุณมหนฺตตาย ตโตปิ อติวิย มหนฺตตรา เอวา’’ติ วทนฺติฯ

ตุรูพฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. เทฺว โกกาลิกนามกา ภิกฺขู, ตโต อิธ อธิเปฺปตํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุํ – **‘‘โก อยํ โกกาลิโก’’**ติ? ปุจฺฉาฯ สุตฺตสฺส อฎฺฐุปฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ – **‘‘กสฺมา จ อุปสงฺกมี’’**ติ? ปุจฺฉา ฯ

อยํ กิราติอาทิ ยถากฺกมํ ตาสํ วิสฺสชฺชนํฯ วิเวกวาสํ วสิตุกามตฺตา อปฺปิจฺฉตาย จ **มา กสฺส จิ...เป.... วสิํสุ**ฯ

ปกฺกมิสฺสนฺตีติ อาฆาตํ อุปฺปาเทสิ อตฺตโน อิจฺฉาวิฆาตนโตฯ **เถรา ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาทยิํสุ** ปยุตฺตวาจาย อกตตฺตา เถเรหิ จ อทีปิตตฺตาฯ **ปุเพฺพปิ...เป.... มเญฺญ**ติ อิมินา เถรานํ โกหเญฺญ ฐิตภาวํ อาสงฺกติ อวเณ วณํ ปสฺสโนฺต วิย, สุเทฺธ อาทาสตเล เลขํ อุฏฺฐาเปโนฺต วิย จฯ

อปรชฺฌิตฺวาติ ภควโต สมฺมุขา ''ปาปภิกฺขู ชาตา''ติ วตฺวาฯ อาห **''สทฺธาย อากโร ปสาทาวโห''**ติฯ ปวตฺตสทฺธายิโก วาติ อโตฺถติ อาห **''สทฺธาตพฺพวจโน''**ติฯ

ปีฬกา นาม พาหิรโต ปฏฺฐาย อฏฺฐิํ ภินฺทติ, อิมา ปน ปฐมํเยว อฏฺฐิํ ภินฺทิตฺวา อุฎฺฐิตาฯ **ตรุณเพลุวมตฺติโย**ติ ตรุณพิลฺลผลมตฺติโยฯ **วิสคิลิโต**ติ ขิตฺตปหรโณฯ ตญฺจ พฬิสํ วิส สมญฺญา โลเกฯ ''อารกฺขเทวตานํ สุตฺวา''ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

มคธรเฏฺฐ สํโวหารโต **มาคธโก ปโตฺต,** เตนฯ ติลสกฏํ **ติลวาหา**เอติ วุโตฺตฯ **ปจฺจิต พฺพฏฺฐานสฺสา**ติ นิรยทุเกฺขน ปจฺจิตพฺพปเทสสฺสฯ **เอตํ** ''อพฺพุโท''ติ นามํฯ

วสฺสคณนาติ เอกโต ปฏฺฐาย ทสคุณิตํ อพฺพุทอายุมฺหิ, ตโต ปรํ วีสติคุณํ นิรพฺพุทาทีสุ วสฺสคณนา เวทิตพฺพาฯ **สพฺพตฺถา**ติ อพพาทีสุ ปทุมปริโยสาเนสุ สเพฺพสุ นิรเยสุฯ **เอเสว นโย**ติ เหฏฺฐิมโต อุปริมสฺส อุปริมสฺส วีสติคุณตํ อติทิสติฯ

โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. สนงฺกุมารสุตฺตวณฺณนา

๑๘๒. **โปราณกตฺตา**ติ นิพฺพตฺติตฺวา จิรกาลตฺตาฯ ชาตตฺตา ชโน, ตํ อิโต **ชเนโต,** ตสฺมิํฯ **ขตฺติโย เสโฎฺฐ** โลกมริยาทปริปาลนาทินา สมฺมาปฏิปตฺติยํ สตฺตานํ นิโยชเนน พหุการตฺตาฯ โส หิ ปเร ตถา ปฏิปาเทโนฺต สยมฺปิ ตตฺถ ปติฏฺฐิโตเยว โหตีติ เสโฎฺฐ วุโตฺตฯ ปฏิปกฺขวิชฺฌนเฎฺฐน ปุเพฺพนิวาสาทีนํ วิทิตกรณเฎฺฐน **วิชฺชา**ติฯ สทฺธาหิโรตฺตปฺปพาหุสจฺจวีริย สติปญฺญาติ อิเม **สตฺต สทฺธมฺมา**ฯ จรนฺติ อคตปุพฺพํ ทิสํ เอเตหีติ **จรณานิ,** สีลาทโย ปนฺนรส ธมฺมาฯ

สนงฺกุมารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๓. อปฺปญฺญเตฺต เอว สิกฺขาปเท เฉชฺชคามิกมฺมสฺส กตตฺตา สลิเงฺคเนว จ ฐิตตฺตา ''เทวทโตฺต สาสนโต ปกฺกโนฺต''ติ น วตฺตโพฺพติ **อจิรปกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ ''สาสนโต ปกฺกเนฺต''ติ อวตฺวา **''เวฬุวนโต คยาสีสํ คเต''**ติ วุตฺตํฯ ปกตโตฺต หิ ภิกฺขุสงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, น อปกตโตฺตติฯ **วฬวายา**ติ วฬวาย กุจฺฉิยํ ชาตํฯ

เทวทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนฺธกวินฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. **ชนต**นฺติ ชนานํ สมูหํ, ชนสญฺจรณฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **มนุสฺสานํ อนุปจาเร**ติ ยตฺตเก กสนาทิกิจฺจํ กโรนฺตานํ สญฺจาโร โหติ, เอตฺตกํ อติกฺกมิตฺวา อนุปจาเรฯ **สํโยชนวิปฺปโมกฺขา**ติ สํโยชนวิโมกฺขเหตุฯ วิเวกรตึ ปวิเวกสุขชฺฌานํ อลภโนฺตฯ **จิตฺตานุรกฺขณตฺถ**นฺติ ปุเพฺพ มํ มนุสฺสา ''อรญฺญวาเสน ปวิวิโตฺต อสํสโฏฺฐ อารทฺธวีริโย''ติ มญฺญิํสุ, อิทานิ คามเนฺต วสนฺตํ ทิสฺวา คณสงฺคณิกาย นิวุโฏฺฐติ อปฺปสาทํ อาปชฺชิสฺสนฺติฯ ยทิปิ เม อิธ อภิรติ นตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ อิเธว วสิสฺสามีติ วิกฺขิตฺตจิเตฺตน หุตฺวา น วสิตพฺพํ, โก อโตฺถ จิตฺตวสํ คนฺตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **สติปฏฺฐานปรายโณ**ติ สติปฏฺฐานภาวนารโตฯ เอวํ หิสฺส คณวาโสปิ ปาสํโส วิเวกวาเสน วินา สมณกิจฺจสฺส อสิชฺฌนโตฯ

วฏฺฏภยโต ปมุโตฺต อชฺฌาสยวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

นิสีทิ ตตฺถ ภิกฺขูติ อิมินา สตฺตูปลทฺธิยา อนิสฺสิตตฺตา ยถารุจิยา เตสํ นิสชฺชํ ทเสฺสติฯ เตนาห **''อิมินา''**ติอาทิฯ

อิมินา จ อิมินา จ อากาเรน ชาตนฺติ น อนุสฺสวทสฺสนเมตํ, น อนุสฺสวคฺคหณํฯ ตกฺกเหตุ นยเหตุ วา น วทามีติ โยชนาฯ ปิฏฺฐกํ คโนฺถ สมฺปทียติ เอตสฺสาติ **ปิฏฺฐกสมฺปทานํ,** คนฺถสฺส อุคฺคณฺหนโต เตน ปิฏฺฐกสฺส อุคฺคณฺหนกภาเวน, เกนจิ คนฺถานุสาเรน เอวํ น วทามีติ อโตฺถฯ พฺรหฺมสฺส เสฏฺฐสฺส ธมฺมสฺส จริยํ วาจสิกํ ปวตฺตตีติ **พฺรหฺมจริยํ,** ธมฺมเทสนาฯ ภาวิเตน มรณสฺส สพฺพโส ภาเคน วิปฺปหาเนน **มรณปริจฺจาคีนํ**ฯ เต จ ขีณชาติกาติ อาห **''ขีณาสวาน**''นฺติฯ

ทสธา ทสาติ ทสกฺขตฺตุํ ทสฯ **อญฺญ**นฺติ ปญฺจสตาธิกสหสฺสโต อญฺญํฯ **ปุญฺญภาคิโน**ติ วิวฏฺฏนิสฺสิตปุญฺญสฺส ภาคิโน ตสฺสา เทสนาย เอตฺตกา สตฺตา ชาตาติ คเณตุํ อหํ น สโกฺกมีติ ทเสฺสติฯ **พฺรหฺมธมฺมเทสน**นฺติ พฺรหฺมุนา วุตฺตํ อาหฯ

อนฺธกวินฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อรุณวตีสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. **อภิภู สมฺภโว**ติ เตสํ ทฺวินฺนํ มหาเถรานํ นามานิฯ เตสํ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **''เตสู''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ เอเต เทฺว ตสฺส ภควโต อคฺคสาวกาติ ทเสฺสติฯ **อวชฺฌายนฺตี**ติ เหฏฺฐา กตฺวา จิเนฺตนฺติฯ **ขิยฺยนฺติ** ตํ ลามกโต จิเนฺตตพฺพตํ ปาเปนฺติ ปาปกตํ กโรนฺติฯ **วิตฺถารยนฺตา**ติ ตเมว ลามกโต จิเนฺตตพฺพตํ เวปุลฺลํ ปาเปนฺตาฯ สเพฺพ ปาสณฺฑา อตฺตโน อตฺตโน สมเย สิทฺธเนฺต สเพฺพ เทวมนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน สมเย ปฏิลาเภ ปฏิลทฺธอเตฺถ ปุริสการํ วณฺณยนฺตีติ โยชนาฯ

อารมฺภวีริยนฺติ มจฺจุเสนาสงฺขาตกิเลสธุนเน อารมฺภวีริยํ, ยา ''อารมฺภธาตู''ติ วุจฺจติ ฯ **นิกฺกมวีริย**นฺติ โกสชฺชปฏิปกฺขภูตํ วีริยํ, ยา ''นิกฺกมธาตู''ติ วุจฺจติฯ **ปโยคํ กโรถา**ติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตรํ ภาวนาภิโยคํ ปวเตฺตถาติ อโตฺถฯ เตนาห ''ปรกฺกมถา''ติฯ **กิเลสเสนา** นาม ราคาทิกิเลสสมูโห, โส มรณปจฺจยภาวโต ''มจฺจุโน เสนา''ติ วุจฺจติฯ

ตณฺหิ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘มหาเสเนน มจฺจุนา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๗๒, ๒๗๕, ๒๗๖)ฯ ขนฺธานํ ปฐมาภินิพฺพตฺติ **ชาติ,** ตทญฺญํ ปน เตสํ ปฏิปาฏิ ปวตฺตํ **สํสาโร**ติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘ชาติญฺจ สํสารญฺจา’’**ติฯ ยสฺมา ‘‘เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย’’ติอาทีสุ ตสฺมึ ตสฺมึ ภเว อาทานนิเกฺขปปริจฺฉินฺนขนฺธปฺปวตฺติ ‘‘ชาตี’’ติ วุจฺจติ, สา เอว ยาว ปรินิพฺพานา อปราปรํ ปวตฺตมาโน สํสาโร ‘‘อิโต จิโต สํสรณ’’นฺติ กตฺวา, ตสฺมา อาห **‘‘ชาติสงฺขาตํ วา สํสาร’’**นฺติฯ **ปริเจฺฉทนฺติ** ปริโยสานํฯ โอภาสํ ผรีติ สมฺพนฺโธฯ **อาโลกฏฺฐาเน**ติ อตฺตนา กตอาโลกฏฺฐาเนฯ **อาโลกกิจฺจํ นตฺถี**ติ อนฺธการฏฺฐาเน อาโลกทสฺสนํ วิย อาโลกฏฺฐาเน อาโลกทสฺสนกิจฺจํ นตฺถิฯ ตสฺมา เตสํ สตฺตานํ ‘‘กึ อาโลโก อยํ, กสฺส นุ โข อยํ อาโลโก’’ติ? **วิจินนฺตานํ** จิเนฺตนฺตานํฯ **สเพฺพ**ติ สหสฺสิโลกธาตุยํ สเพฺพ เทวมนุสฺสาฯ **โอสฏาย ปริสายา**ติ ธมฺมสฺสวนตฺถํ สโพฺพสฏาย ปริจิตปริจฺฉินฺนาย ปริสายฯ **สทฺทํ สุณึสู**ติ น เกวลํ สทฺทเมว สุณึสุ, อถ โข อโตฺถปีติ ยถาธิเปฺปโต เตสํ ปกติสวนุปจาเร วิย ปากโฏ อโหสิ, ติสหสฺสิโลกธาตุํ วิญฺญาเปสีติฯ

อรุณวตีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนา

๑๘๖. **เอวํ ตํ กุสินาราย โหตี**ติ ยถา อนุโรธปุรสฺส ถูปาราโม ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ, เอวํ ตํ อุยฺยานํ กุสินาราย ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ โหติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา นครํ ปวิสิตุกามา อุยฺยานโต อุเปจฺจ วตฺตนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ **อุปวตฺตน**นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมาฯ **ต**นฺติ สาลปนฺติภาเวน ฐิตํ สาลวนํฯ **อนฺตเรนา**ติ เวมเชฺฌฯ อปฺปมชฺชนํ **อปฺปมาโท,** โส ปน อตฺถโต ญาณูปสํหิตา สติฯ ยสฺมา ตตฺถ สติยา พฺยาปาโร สาติสโย, ตสฺมา **‘‘สติอวิปฺปวาเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **อปฺปมาทปเทเยว ปกฺขิปิตฺวา อภาสิ** อตฺถโต ตสฺส สกลสฺส พุทฺธวจนสฺส สงฺคณฺหนโตฯ

ฌานาทีสุ จิเตฺต จ ปรมุกฺกํสคตวสีภาวตาย ‘‘เอตฺตเก กาเล เอตฺตกา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา สมาปตฺติสมาปชฺชนํ **ปรินิพฺพานปริกมฺม**นฺติ อธิเปฺปตํฯ **เถโร**ติ อนุรุทฺธเตฺถโรฯ

อยมฺปิ จาติ ยถาวุตฺตปญฺจสฏฺฐิยา ฌานานํ สมาปนฺนกถาปิ สเงฺขปกถา เอวฯ กสฺมา? ยสฺมา ภควา ตทา เทวสิกํ วฬญฺชนสมาปตฺติโย สพฺพาปิ อปริหาเปตฺวา สมาปชฺชิ เอวาติ ทเสฺสโนฺต ‘‘**นิพฺพานปุรํ ปวิสโนฺต**’’ติอาทิมาหฯ **จตุวีสติ...เป.... ปวิสิตฺวา**ติ เอตฺถ เกจิ ตาว อาหุ ‘‘ภควา เทวสิกํ ทฺวาทสโกฏิสตสหสฺสกฺขตฺตุํ มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ทฺวาทสโกฏิสตสหสฺสกฺขตฺตุเมว ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ตสฺมา ตทาปิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย สมาปชฺชติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘ตถาคตํ, ภิกฺขเว, อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ เทฺว วิตกฺกา พหุลํ สมุทาจรนฺติ เขโม จ วิตโกฺก ปวิเวโก จ วิตโกฺก’ติ (อิติวุ. ๓๘)ฯ เขโม หิ วิตโกฺก ภควโต มหากรุณาสมาปตฺตึ ปูเรตฺวา ฐิโต, ปวิเวกวิตโกฺก อรหตฺตผลสมาปตฺตึฯ พุทฺธานํ หิ ภวงฺคปริวาโส ลหุโก มตฺถกปฺปโตฺต สมาปตฺตีสุ วสีภาโว, ตสฺมา สมาปชฺชนวุฏฺฐานานิ กติปยจิตฺตกฺขเณเหว อิชฺฌนฺติฯ ปญฺจ รูปาวจรสมาปตฺติโย จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย อปฺปมญฺญาสมาปตฺติยา สทฺธึ นิโรธสมาปตฺติ อรหตฺตผลสมาปตฺติ จาติ ทฺวาทเสตา สมาปตฺติโย ภควา ปเจฺจกํ ทิวเส ทิวเส โกฏิสตสหสฺสกฺขตฺตุํ ปุเรภตฺตํ สมาปชฺชติ, ตถา ปจฺฉาภตฺตนฺติ เอวํ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วฬญฺชนกสิณสมาปตฺติโย’’ติฯ

อปเร ปนาหุ ‘‘ยํ ตํ ภควตา อภิสโมฺพธิทิวเส ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคมุเขน ปฏิโลมนเยน ชรามรณโต ปฏฺฐาย ญาณํ โอตาเรตฺวา อนุปทธมฺมวิปสฺสนํ อารภเนฺตน ยถา นาม

ปุริโส สุวิทุคฺคํ มหาคหนํ มหาวนํ ฉินฺทโนฺต อนฺตรนฺตรา นิสานสิลายํ ผรสุํ นิสิตํ กโรติ, เอว เมวํ นิสานสิลาสทิสิโย สมาปตฺติโย อนฺตรนฺตรา สมาปชฺชิตฺวา ญาณสฺส ติกฺขวิสทภาวํ สมฺปาเทตุํ อนุโลมปฏิโลมโต ปเจฺจกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ ลกฺขโกฏิสมาปตฺติสมาปชฺชนวเสน สมฺมสนญาณํ ปวเตฺตติ, ตทนุสาเรน ภควา พุทฺธภูโตปิ อนุโลมปฏิโลมโต ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคมุเขน วิปสฺสนาวเสน ทิวเส ทิวเส ลกฺขโกฏิผลสมาปตฺติโย สมาปชฺชติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ‘จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย ปวิสิตฺวา’’’ติฯ

อิมานิ เทฺวปิ สมนนฺตราเนว ปจฺจเวกฺขณายปิ เยภุเยฺยน นานนฺตริยกตาย ฌานปกฺขิกภาวโตฯ ยสฺมา สพฺพปจฺฉิมํ ภวงฺคจิตฺตํ ตโต ตโต จวนโต ‘‘จุตี’’ติ วุจฺจติ , ตสฺมา น เกวลํ อยเมว ภควา, อถ โข สเพฺพปิ สตฺตา ภวงฺคจิเตฺตเนว จวนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘เย หิ เกจี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทุกฺขสเจฺจนา**ติ ทุกฺขสจฺจปริยาปเนฺนน จุติจิเตฺตน **กาลํ** กาลกิริยํ **กโรนฺติ** ปาปุณนฺติ, กาลคมนโต วา กโรนฺติ เปจฺจาติฯ

ปฏิภาคปุคฺคลวิรหิโต สีลาทิคุเณหิ อสทิสตาย สทิสปุคฺคลรหิโตฯ สงฺขารา วูปสมฺมนฺติ เอตฺถาติ **วูปสโม**ติ เอวํ สงฺขาตํ ญาตํ กถิตํ นิพฺพานเมว สุขนฺติฯ **โลมหํสนโก**ติ โลมานํ หฏฺฐภาวาปาทโนฯ **ภึสนโก**ติ อวีตราคานํ ภยชนโก **อาสิ** อโหสิฯ **สพฺพาการวรคุณูเปเต**ติ สเพฺพหิ อาการวเรหิ อุตฺตมการเณหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคเตฯ **อสงฺกุฏิเตนา**ติ อกุฏิเตน วิปฺผาริกาภาวโตฯ **สุวิกสิเตนวา**ติ ปีติโสมนสฺสโยคโต สุฏฺฐุ วิกสิเตนฯ **เวทนํ อธิวาเสสิ** สภาวสมุทยาทิโต สุฏฺฐุ ปญฺญาตตฺตาฯ **อนาวรณวิโมกฺข สพฺพโส** นิพฺพิทภาโวฯ เตนาห **‘‘อปญฺญตฺติภาวูปคโม’’**ติฯ **ปโชฺชตนิพฺพานสทิโส**ติ ปทีปสฺส นิพฺพานสทิโส ตตฺถ วิลียิตฺวา อวฏฺฐานาภาวโตฯ

ปรินิพฺพานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

พฺรหฺมสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. พฺราหฺมณสํยุตฺตํ

๑. อรหนฺตวโคฺค

๑. ธนญฺชานีสุตฺตวณฺณนา

๑๘๗. **ธนญฺชานิโคตฺตา**ติ เอตฺถ ปุพฺพปุริสโต อาคตสฺส กุลวํสสฺส นามาภิธานสงฺขาตํ คํ ตายตีติ โคตฺตํฯ (กึ ปน ตนฺติ? อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ) ธนญฺชานิโคตฺตํ เอติสฺสนฺติ **ธนญฺชานิโคตฺตา**ฯ ตสฺสา อุทานสฺส การณํ ปุจฺฉิตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย วิภาเวตุํ **"โส กิรา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ นานารสโภชนํ เทตีติ โยชนาฯ ปญฺจโครสสมฺปาทิตํ สาลิภตฺตํ สูปสากพฺยญฺชนํ นานารสํ พฺราหฺมณโภชนํฯ **มณฺฑลคฺคขคฺค**นฺติ มณฺฑลคฺคสงฺขาตํ ขคฺคํฯ ทุวิโธ หิ ขโคฺค มณฺฑลโคฺค ทีฆโคฺคติฯ ตตฺถ ยสฺส อโคฺค มณฺฑลากาเรน ฐิโต, โส มณฺฑลโคฺคฯ ยสฺส ปน อสิปุตฺติกา วิย ทีโฆ, โส ทีฆโคฺคฯ

สาสนาติ อนุสาสนาฯ "นโม…เป…. สมฺพุทฺธสฺสา"ติ เอวํ วุตฺตา **ปญฺจปทิกคาถา**ฯ สตฺถุสาสเน หิ โลกิยจุณฺณิยํ อนเปกฺขิตฺวา เอสา ปญฺจปทิกคาถาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **โอกฺกาวรธรา**ติ ปุพฺพปุริสสงฺขาตอุกฺกากวํสวรธาริกาฯ **สกฺกา**ติ สกฺกุเณยฺยํฯ

เอวนฺติ "สเจ เม องฺคมงฺคานี"ติอาทินา อิมินา ปกาเรนฯ "ปญฺจ คาถาสตานิ ปน อฏฺฐกถํ อารุฬฺหานิ, อิธ ปน เทฺว เอว อุทฺธฏา"ติ วทนฺติฯ **ปหริตุํ วา**ติ เอกวารมฺปิ หเตฺถน วา ปาเทน วา ปหริตุมฺปิ ปรามสิตุมฺปิ อสโกฺกนฺตตี อโตฺถฯ โส หิ ตสฺสา อริยสาวิกาย อานุภาเวน อตฺตโน สามตฺถิเยน วเส วตฺตาปนตฺถํ สนฺตชฺชิตฺวาปิ ตทนุวตฺตโนฺต นิพฺพิโส อโหสิฯ เตนาห **"โภตี"**ติอาทิฯ

ตสฺส พฺราหฺมณสฺสาติ อตฺตโน สามิกพฺราหฺมณสฺสฯ **อุปสํหรนฺตี**ติ อุปเนนฺตีฯ **ตสฺมึ สมเย**ติ ตสฺมึ ทุกฺขุปฺปตฺติกาเล "สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา"ติ ภควโต วจนํ อนุสฺสริตฺวา "ทสพลสฺส ภควโต"ติอาทีสุ ยถาปริจิตํ คุณปทํ อนุสฺสริฯ เตนาห **"ทสพลํ สรี"**ติฯ

ขนฺติโสรจฺจรหิตตาย **กุชฺฌิตฺวาฯ ภิชฺชิตฺวา**ติ สํยตาภาวโต ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อนฺตเร เมตฺติเภเทน ภิชฺชิตฺวาฯ **เอวเมวา**ติ ยถา เอตรหิ อการเณน, เอวเมว อญฺญทาปิ อการเณนาติ อโตฺถฯ นิกฺการณตาทีปเน **เอวํ**-สโทฺท, **เอว**-สโทฺท ปน อวธารณโตฺถฯ นิกฺการณตา จ นาม นิรตฺถกตา, นิรตฺถกวิปฺปลาปภาเวเนตฺถ **เอวํ**-สทฺทสฺส คหเณ ปวตฺติ คเวสิตพฺพาฯ ครหโตฺถ วายํ **เอวํ**-สโทฺท อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํฯ ครหตฺถตา จสฺส วสลิสทฺทสนฺนิธานโต ปากฏา เอวฯ

คามนิคมรฏฺฐปูชิโตติ อิมินา คามนิคมรฏฺฐสามิเกหิ ปูชิตภาโว ทีปิโต คามาทีนํ เตสํ วเส วตฺตนโตฯ **อสุกสฺส นาม** ปุคฺคลสฺสฯ **เสส**นฺติ อภิกฺกนฺตนฺติอาทิ, ยมฺปิ จญฺญํ อิธาคตํ เหฏฺฐา วณฺณิตญฺจฯ

ธนญฺชานีสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อโกฺกสสุตฺตวณฺณนา

๑๘๘. **ภารทฺวาโชว โส**ติ ภารทฺวาโช นาม เอว โส พฺราหฺมโณฯ โคตฺตวเสน หิ ตยิทํ นามํ, วิเสเสน ปเนตํ ชาตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ปญฺจมเตฺตหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชานิกตา**ติ ญาติวคฺคหานิกตาฯ **ปโกฺข ภิโนฺน**ติ ตโต เอว ญาติปโกฺข นโฏฺฐฯ ยถา โทมนสฺสิโต อนตฺตมโนติ วตฺตพฺพํ ลภติ, เอวํ กุปิโตติ อาห **“โทมนเสฺสน จา”**ติฯ **ทสหี**ติ อนวเสสปริยาทานวเสน วุตฺตํ ปญฺจหิ คาถาสเตหิ อโกฺกสโนฺต ตถา อโกฺกเสยฺยาติ กตฺวาฯ ตตฺถ ปน เยน เกนจิ อโกฺกสโนฺตปิ อโกฺกสติเยว นามฯ **กโรสิ** มม ภาติกสฺส ปพฺพชฺชํฯ

สมฺภุญฺชตีติ สโมฺภคํ กโรติฯ อโกฺกสาทีหิ **เอกโต ภุญฺชติ**ฯ **วีติหรตี**ติ พฺยติหารํ กโรติ, อโกฺกสโต ปจฺจโกฺกสนาทินา วินิมยํ กโรตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“กตสฺส ปฏิการํ กโรตี”**ติฯ อสฺส อนุสฺสววเสน สุตฺวา ‘‘สปติ ม’’นฺติ สญฺญิโน ภยํ อุปฺปชฺชีติ โยชนาฯ **อสฺสา**ติ พฺราหฺมณสฺสฯ **สุตฺวา**ติ ปทํ อุภยตฺถาปิ โยเชตพฺพํ ‘‘ตเวเวตํ พฺราหฺมณาติ สุตฺวา, อนุสฺสววเสน สุตฺวา’’ติ จฯ กามํ กิสวจฺฉาทโย สปนํ นาทํสุ, เทวตานํเยว หิ โส อโตฺถ, สตฺตานํ ปน ตถา สญฺญา อุปฺปนฺนา, โสปิ ตถาสญฺญี อโหสิฯ เตนาห **“อนุสฺสววเสนา”**ติฯ

ทนฺตสฺส สพฺพโส ทมถํ อุปคตตฺตาฯ **นิพฺพิเสวนสฺสา**ติ ราคโทสาทิเหตุกวิปฺผนฺทนรหิตสฺสฯ **ตเสฺสวา**ติ ปฏิกุชฺฌนฺตเสฺสว ปุคฺคลสฺส **เตน โกเธน ปาปํ โหติ** ปาปสฺส สนฺตานนฺตรสงฺกนฺติยา อภาวโตฯ เกจิ ปน **“ตเสฺสวา**ติ ตเสฺสว ปฏิกุชฺฌนฺตปุริสสฺส เตน ปฏิกุชฺฌเนนฯ **ปาปิโย**ติ ปฏิกุชฺฌนฺตปุคฺคลสฺส ลามกตโร’’ติ เอวเมตฺถ อตฺถํ วทนฺติฯ **สติยา สมนฺนาคโต หุตฺวา** ปฏิสงฺขาเน ฐิโต **อธิวาเสติ,** น สโห มูโฬฺห หุตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **อุภินฺนํ ติกิจฺฉนฺต**นฺติ อุภินฺนํ อุปฺปนฺนโกธสงฺขาตํ กิเลสพฺยาธึ ติกิจฺฉนฺตํ วูปสเมนฺตํ ตํ ปุคฺคลํฯ **โย ปุคฺคโล**ติอาทินา ปุริมาสุ คาถาสุ ปวตฺติตานิ ปทานิ สมฺพนฺธิตฺวา ทเสฺสติฯ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ ยาถาวโต วินีตา อริยธมฺมสฺส โกวิทา นาม โหนฺตีติ อาห **“ธมฺมสฺสาติ ปญฺจกฺขนฺธธมฺมสฺสา”**ติฯ อิทานิ ตมตฺถํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **“จตุสจฺจธมฺมสฺส วา”**ติฯ

อโกฺกสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อสุรินฺทกสุตฺตวณฺณนา

๑๘๙. **เตเนวา**ติ ภาตุปพฺพชิเตเนวฯ **อเสฺสวา**ติ ติติกฺขสฺสฯ **“ตํ ชยํ โหตี”**ติ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตนฺติ อาห **“โส ชโย โหตี”**ติ, ทุชฺชยํ โกธํ ติติกฺขาย ชินนฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ติติกฺขาทโย น โกธวสิกํ ธุรํ, ตํ ปน พาลานํ มญฺญนามตฺตนฺติ อิธ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ **“กตมสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิชานโตว ชโย** น อวิชานโต ติติกฺขาย อภาวโตฯ น หิ อวิชานโนฺต อนฺธพาโล โกธํ วิเชตุํ สโกฺกติฯ **เกวลํ ชยํ มญฺญติ** กิเลเสหิ ปราชิโต สมาโนปีติ อธิปฺปาโยฯ

อสุรินฺทกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. พิลงฺคิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. **สุทฺธ**นฺติ เกวลํ สมฺภารวิรหิตํฯ **สมฺภารยุตฺต**นฺติ กฏุกภณฺฑาทิสมฺภารสหิตํฯ กญฺชิโต นิพฺพตฺตตฺตา **กญฺชิกํ,** อารนาลํ, พิลงฺคนฺติ อโตฺถฯ **นามํ คหิตํ** สงฺคีติกาเล ‘‘พิลงฺคิกภารทฺวาโช’’ติ วิเสสนวเสนฯ **ตโย**ติ ธนญฺชานิยา สามิโก ภารทฺวาโช, อโกฺกสกภารทฺวาโช, อสุนฺทริกภารทฺวาโชติ อาทิโต ตีสุ สุเตฺตสุ อาคตา ตโยฯ **เม**ติ มยฺหํฯ

พิลงฺคิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อหิํสกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. **เอสา**ติ พฺราหฺมโณฯ **“อหิํสโก อห”**นฺติ ตทตฺถํ สาเธตุํ อิจฺฉาย กเถสีติ วุตฺตํ **“อหิํสกปญฺหํ ปุจฺฉี”**ติฯ **ตถา เจ อสฺสา**ติ ยถา เต นามสฺส อโตฺถ, ตถา เจตํ ภเวยฺยาสิ อนฺวตฺถนามโก ภเวยฺยาสิ อหิํสโก เอว สิยาติฯ **น ทุกฺขาเปติ** ทุกฺขมตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, ทุกฺขโต อปเนตีติ อโตฺถฯ

อหิํสกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ชฏาสุตฺตวณฺณนา

๑๙๒. **ชฏาปญฺหสฺสา**ติ ‘‘อโนฺตชฏา พหิชฏา’’ติ เอวํ ชฏาปริยายสฺส ปญฺหสฺสฯ

ชฏาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. **สุทฺธิกปญฺหสฺสา**ติ ‘‘นาพฺราหฺมโณ สุชฺฌตี’’ติ เอวํ สุทฺธสนฺนิสฺสิตสฺส ปญฺหสฺสฯ **สีลสมฺปโนฺน**ติ ปญฺจวิธนิยมลกฺขเณน สีเลน สมนฺนาคโตฯ **ตโปกมฺม**นฺติ อน สนปญฺจาตปตปฺปนาทิปริเภทนตโปกมฺมํ กโรโนฺตปิฯ **วิชฺชาติ ตโย เวทา**ติ วทนฺติ ‘‘ตาย อิธโลกตฺถํ ปรโลกตฺถํ ญายนฺตี’’ติ กตฺวาฯ **โคตฺตจรณ**นฺติ โคตฺตสงฺขาตํ จรณํฯ **พฺราหฺมโณ สุชฺฌติ** เชฏฺฐชาติกตฺตาฯ ตถา หิ โส เอว ตปํ อาจริตุํ ลภติ, น อิตโรฯ **อญฺญา ลามิกา ปชา**ติ อิตรวณฺณํ วทติฯ **วจนสหสฺสมฺปี**ติ คาถาเนกสหสฺสมฺปิฯ อโนฺต กิเลเสหิ ปูติโก สภาเวน ปูติโกฯ **กิลิเฏฺฐหิ กายกมฺมาทีหิ** กายทุจฺจริตาทีหิฯ

สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อคฺคิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๔. **อคฺคิปริจรณวเสนา**ติ อคฺคิหุตฺตชุหนวเสนฯ **สนฺนิหิโต**ติ มิสฺสีภาวํ สมฺปาปิโตฯ ตถาภูโต จ โส สปฺปินา สทฺธิํ โยชิโต นาม โหตีติ อาห **“สํโยชิโต”**ติฯ **อปายมคฺคํ โอกฺกมติ** มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนํ อตฺตโน สนฺตาเน สมฺปฺปาทนโตฯ เตนาห **“อิมํ ลทฺธิ”**นฺติอาทิฯ

ชาติยาติ สโทสกิริยาปราธสฺส อสมฺภเวน ปริสุทฺธาย ชาติยาฯ **นานปฺปกาเร** อฏฺฐารส วิชฺชาฏฺฐานสญฺญิเต **คเนฺถฯ สุตวา**ติ สุตฺวา นิฏฺฐํ ปโตฺต อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ปุเพฺพนิวาสญาเณนาติ อิทํ โลเก สาสเน จ นิรุฬฺหตาวเสน วุตฺตํฯ อเญฺญ หิ ปุเพฺพนิวาสํ ชานนฺตา ปุเพฺพนิวาสญาเณเนว ชานนฺติ, ภควา ปน สพฺพญฺญุตญฺญาเณนปิ ชานาติฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สพฺพโส ชาติ ขียติ เอเตนาติ **ชาติกฺขโย,** อคฺคมโคฺค , เตน ปตฺตพฺพตฺตา อาปนฺนตฺตา จ ชาติกฺขโย อรหตฺตํฯ **ชานิตฺวา โวสิตโวสาโน**ติ วิชานิตพฺพํ จตุสจฺจธมฺมํ มคฺคญาเณน ชานิตฺวา โสฬสนฺนมฺปิ กิจฺจานํ โวสิตโวสาโนฯ

อุปฺปตฺตึ ทีเปตฺวาติ ปายสทานสฺส อาคมนํ ปกาเสตฺวาฯ **คาถาหิ อภิคีต**นฺติ ทฺวีหิ คาถาหิ มยา อภิคีตํฯ **อภุญฺชิตพฺพ**นฺติ ภุญฺชิตุํ น ยุตฺตํฯ ‘‘อโภชเนยฺย’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ภควโต อชฺฌาสโย อจฺจนฺตเมว สุโทฺธติ? สจฺจเมตํ, พฺราหฺมโณ ปน ปุเพฺพ อทาตุกาโม ปจฺฉา คาถา สุตฺวา ธมฺมเทสนาย มุทุหทโย หุตฺวา ทาตุกาโม อโหสิ, ตสฺมา ตํ ภิกฺขูนํ อนาคเต ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนตฺถํ ปฏิกฺขิปิฯ ตถา หิ อนนฺตรสุเตฺต กสิภารทฺวาชสุเตฺต จ เอวเมว ปฏิปชฺชิฯ เตนาห **‘‘ตฺวํ พฺราหฺมณา’’**ติอาทิฯ **กิลญฺชมฺหิ...เป.... ปกาสิตา**ติ เอเตน คาถํ อุเทฺทสฏฺฐาเนว ฐเปตฺวา ภควา พฺราหฺมณสฺส วิตฺถาเรน ธมฺมํ เทเสสีติ ทเสฺสติฯ **คายเนนา**ติ คายนเกน, คาเนน วาฯ **อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจา**ติ สเทวกสฺส โลกสฺส หิตเญฺจว ตสฺส การณญฺจฯ **สมฺปสฺสนฺตาน**นฺติ สมฺมเทว ปสฺสนฺตานํฯ **ธโมฺม**ติ ปเวณิอาคโต จาริตฺตธโมฺม น โหติฯ โภชเนสุ อุกฺกํสคตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุธาโภชน’’**นฺติ อาหฯ **ธเมฺม สตี**ติ อริยานํ อาจารธเมฺม สติ ตํ อาลมฺพิตฺวา ชีวนฺตานํ เอตเทว เสฏฺฐนฺติ ‘‘โสมํ ภุเญฺชยฺย ปายส’’นฺติ ตํ อารพฺภ กถาย อุปฺปนฺนตฺตาฯ

สลฺลเกฺขติ อยํ พฺราหฺมโณฯ **เสสา** ปจฺจยา **นิโทฺทสา** เต อารพฺภ กถาย อปฺปวตฺติตตฺตาฯ **กุกฺกุจฺจวูปสนฺต**นฺติ อคฺคิอาหิตปทสฺส วิย สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **อเนฺนน ปาเนนา**ติ ลกฺขณวจนเมตํ ยถา ‘‘กาเกหิ สปฺปิ รกฺขิตพฺพ’’นฺติฯ เตนาห **‘‘เทสนามตฺตเมต’’**นฺติฯ **พหุสสฺสผลทายกํ สุเขตฺตํ วิย ปฏิยตฺต**นฺติ สมฺมา กสนพีชนอุทกานยนาปนยนาทินา สุสชฺชิตํ เขตฺตํ วิย สีลาทิคุณวิเสสสมฺปาทเนน ปฏิยตฺตํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ เอตํฯ

อคฺคิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สุนฺทริกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๕. อาเนตฺวา หุนิตพฺพโต **อาหุติ**ฯ สปฺปิมธุปายสาทีหิ อคฺคึ ชุโหติ เอตฺถาติ **อคฺคิหุตฺตํ,** สาธิฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **‘‘อคฺยายตน’’**นฺติอาทิฯ **สุวิโสธิโต จสฺสา**ติ นิหีนชาติกานํ อเนน สุฏฺฐุ วิโสธิโต จ ภเวยฺยฯ ‘‘เม’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

อผลํ กโรตีติ อิโต ปฏฺฐาย ยาว **เหมี**ติ ปทํฯ ตาว อนนฺตรสุตฺตวณฺณนาย อาคตสทิสเมวาติ เปยฺยาลวเสน ฐเปสิ, น สปฺปิสงฺขารฏฺฐปนํฯ **หิมปาตสฺส จ สีตวาตสฺส จ ปฏิพาหนตฺถ**นฺติ อการณเมตนฺติ ตํ อนาทิยิตฺวา อญฺญเมว สุการณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฏิพโลวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สญฺชานิตฺวา**ติ ‘‘นายํ พฺราหฺมโณ’’ติ สญฺชานิตฺวาฯ

นีจเกสนฺตนฺติ รสฺสเกสนฺตํฯ พฺราหฺมณานํ สุทฺธิอตฺถา สิขาติ อาห **‘‘ปวตฺตมตฺตมฺปิ, สิขํ อทิสฺวา’’**ติ, ‘‘ปรมหํสปริกฺขาทินา’’ติ เกจิฯ

อการณํ ทกฺขิเณยฺยภาวสฺส ชาติ อทกฺขิเณยฺยภาวเหตูนํ ปาปธมฺมานํ อปฏิเกฺขปภาวโตฯ **เอต**นฺติ สีลาทิเภทํ จรณํฯ **ทกฺขิเณยฺยภาวสฺส การณํ** อทกฺขิเณยฺยภาวการกปาปธมฺมานํ ตทงฺคาทิวเสน ปชหนโตฯ **อสฺสา**ติ พฺราหฺมณสฺสฯ **ตมตฺถ**นฺติ ตํ ทกฺขิเณยฺยภาวสฺส การณตาสงฺขาตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺตฯ **สาลาทิกฏฺฐา ชาโตวา**ติ สาลาทิวิสุทฺธกฏฺฐาว ชาโตฯ สาปานโทณิอาทิอวิสุทฺธกฏฺฐา ชาโต อคฺคิกิจฺจํ น จ น กโรติฯ **เอว**นฺติ ยถา อคฺคิยโต กุโตจิ ชาโตปิ อคฺคิกิจฺจํ กโรติเยว, เอวํ จณฺฑาลกุลาทีสุ ชาโตปิ ทกฺขิเณโยฺย น น โหติ คุณสมฺปทาวเสน อริยานํ วํเส ปชาตตฺตาติ อาห **‘‘คุณสมฺปตฺติยา ชาติมา’’**ติฯ ธิติยา คุณสมฺปตฺติยา ปมุขภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘โส หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ธิติยา**ติ วีริเยนฯ ตญฺหิ อนุปฺ

ปนฺนานํ กุสลธมฺมานํ อุปฺปาทนปริพฺรูหเนหิ เต ธาเรติฯ **หิริยา โทเส นิเสเธติ,** สมฺมเทว ปาปานํ ชิคุจฺฉเน สติ เตสํ ปวตฺติยา อวสโร เอว นตฺถิฯ **โมนธเมฺมน** ญาณสงฺขาเตน โอตฺตปฺปธเมฺมนฯ **การณาการณชานนโก**ติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ยถาภูตํ ฐานํ, ปาปธมฺมานํ วา วิปฺปการสภาวฏฺฐานํ ชานนโกฯ

ปรมตฺถสเจฺจน นิพฺพาเนน อารมฺมณปจฺจยภูเตน อริยมเคฺคน **ทนฺโตฯ อินฺทฺริยทเมนา**ติ ตโต เอว อริเยน อินฺทฺริยสํวเรน อุปคโตฯ วิทนฺติ เตหิ สจฺจานีติ **เวทาฯ มคฺคเวทานํ อนฺตนฺ**ติ อริยผลํฯ **กิเลสานํ อนฺตนฺ**ติ เตสํ อนุปฺปาทนิโรธฏฺฐานํฯ **ยโญฺญ**ติ อคฺคผลํฯ **นิรตฺถกนฺ**ติ อผลํ เตสํ อนาคมนโต, อาคตานมฺปิ อคฺคทกฺขิเณยฺยาภาวโตฯ **ชุหติ** เทติฯ

สุยิฏฺฐนฺติ สุทานํ อคฺคทกฺขิเณยฺยลาเภนฯ **สุหุตนฺ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อถ วา **สุยิฏฺฐนฺ**ติ สุฏฺฐุ สมฺมเทว ยิฏฺฐํ สาเร อุปนีตํ มม อิทํ เทยฺยวตฺถุฯ **สุหุตนฺ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

อุปหฏมเตฺตติ พฺราหฺมเณน ‘‘ภุญฺชตุ ภว’’นฺติ อุปนีตมเตฺตฯ **นิพฺพตฺติโตชเมวา**ติ สวตฺถุกํ อคฺคเหตฺวา วตฺถุโต วิเวจิตโอชเมวฯ **เตน ตํ สุขุมตฺตํ คตนฺ**ติ ตํ หพฺยเสสํ สพฺพโส สุขุมภาวํ คตนฺติ โอชาย อโนฬาริกตาย ปฺริมาการเรเนว ปญฺญายมานตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปน โอชาย เอว เกวลาย คหณํ สนฺธายฯ สา หิ อวินิโพฺภควุตฺติตาย วิสุํ คณฺหิตุํ น สกฺกา, ตสฺมา เทวตาหิปิ สวตฺถุกา คยฺหติฯ **มนุสฺสานํ วตฺถู**ติ กรชกายมาหฯ โอฬาริกวตฺถุตาย เทวานํ วิย คหณี น ติกฺขาติ ทิโพฺพชสมฺมิสฺสตาย สมฺมา ปริณามํ น คจฺฉติฯ สุขุมาปิ สมานา ทิโพฺพชาเตน ปายเสน มิสฺสิตา โอฬาริกสมฺมิสฺสตาย สุขุมวตฺถุกานํ เทวานํ สุขทา น โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘โคยูเส ปนา’’**ติอาทินาฯ ปริโภควตฺถุโน โอฬาริกตาย วา เทวานํ ทุกฺกรํ สมฺมา ปริณาเมตุํ, ทิโพฺพชาย ครุตรภาเวน มนุสฺสานํฯ เตนาห ภควา **‘‘น ขฺวาห’’**นฺติอาทิฯ สมาปตฺติจิตฺตสมุฏฺฐิตา เตโชธาตุ ฌานานุภาวสเนฺตชิตา ติกฺขตรา โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อฏฺฐ…เป…. ปริณาเมยฺยา’’**ติฯ ภควโต ปน สุเทฺธเนว ปริณมตีติ วุตฺตํ **‘‘ปากติเกเนวา’’**ติ, ฌานานุภาวปฺปเตฺตน ฌาเนน วินา สภาวสิเทฺธเนวฯ

‘‘อปฺปหริเต’’ติ เอตฺถ อปฺป-สโทฺท ‘‘อปฺปิโจฺฉ’’ติอาทีสุ วิย อภาวโตฺถติ อาห **‘‘อปฺปหริเตติ อหริเต’’**ติฯ **ปาติสเตปิ** ปายเสฯ **น อาลุฬตี**ติ น อาวิลํ โหติฯ **อนาคนฺตาว คเจฺฉยฺย** ‘‘อตฺตนาปิ น ปริภุญฺชิ, อเญฺญสํ น ทาเปสิ, เกวลํ ปายสํ นาเสสี’’ติ โทมนสฺสปฺปโตฺตฯ

ทารุ สมาทหาโนติ ทารุหริทฺทิ ทารุสฺมึ ตสฺส ทหโนฺตฯ **ยที**ติอาทิ ทารุฌาปนสฺส พหิทฺธภาวสาธนํ อสุทฺธเหตูนํ ปฏิปกฺขาภาวโต ตสฺสฯ **ขนฺธาทีสุ กุสลา**ติ เตสุ สภาวโต สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโต ชานนโต เฉกา ปณฺฑิตาฯ **ญาณโชตินฺ**ติ ญาณมยํ โชติํฯ **ชาเลมี**ติ ปชฺชลิตํ กโรมิฯ **นิจฺจํ ปชฺชลิตคฺคิ** สพฺพตฺถกเมว วิคตสโมฺมหนฺธการตาย เอโกภาสภาวโตฯ สพฺพโส วิเกฺขปาภาวโต **นิจฺจสมาหิตโตฺตฯ เอวํ วทตี**ติ จริตํ พฺรหฺมจริยํ คเหตฺวา จรามีติ เอวํ วตฺตมานํ วิย วทติ อาสนฺนตํ หทเย ฐเปตฺวาฯ

ขาริภาโรติ ขาริภารสทิโสฯ เตนาห **‘‘ยถา’’**ติอาทิฯ **ขเนฺธน วยฺหมาโน**ติ กาเชปกฺขิปิตฺวา ขเนฺธน วยฺหมาโนฯ **ปถวิยา สทฺทึ ผุเสติ** ภารสฺส ครุกภาเวน กาชสฺส ปริณมเนนฯ มาเนน อตฺตโน ชาติอาทีนิ ปคฺคณฺหโต อญฺญสฺส ตานิ น สหตีติ อาห – **‘‘ตตฺถ ตตฺถ อิสฺสํ อุปฺปาเทโนฺต’’**ติ, ตตฺถ ตตฺถ ชาติอาทิมานวตฺถุสฺมึ ครุตรคฺคหเณน สํสีเทยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **โกโธ ธูโม**ติ ยถาปิ ภาสุโร อคฺคิ ธูเมน อุปกฺกิลิโฏฺฐ, เอวํ โกเธน อุปกฺกิลิโฏฺฐฯ

ญาณคฺคีติ ตสฺส โกโธ ธูโมฯ มุสาวาโทว **โมสวชฺชํ**ฯ ยถา ญาเณ สติ มุสาวาโท นตฺถิ, เอวํ มุสาวาเท สติ ญาณมฺปีติ เตน ตํ นิโรธิตํ วิย โหตีติ อาห – **“มุสาวาเทน ปฏิจฺฉนฺนํ ญาณ”**นฺติฯ ยถา สุชาย วินา พฺราหฺมณานํ ยาโค น อิชฺฌติ, เอวํ ปหูตชิวฺหาย วินา สตฺตุ ธมฺมยาโค น อิชฺฌตีติ ชิวฺหา สุชาปริยายา วุตฺตาฯ โชติ ฐียติ เอตฺถาติ **โชติฏฺฐานํ** เวทิ, ยํ อคฺคิกุณฺฑํฯ **สตฺตานํ หทยํ โชติฏฺฐานํ** ญาณคฺคิโน ตตฺถ สมุชฺชลนโตฯ **อตฺตาติ จิตฺตํ** ‘‘อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถา’’ติ กตฺวาฯ

ธมฺโม รหโทติ อสฺสทฺธิยาทิอาลสิยาภาวโต กิเลสมลปกฺขาลนโต ปรมคฺคินิพฺพุตาวหนโต อริยมคฺคธมฺโม อนาวิโล รหโทฯ **เหฏฺฐุปริยวาลุกา**ติ วิปริวตฺติตวาลุกา หุตฺวาฯ **อาลุฬา**ติ อากุลชาตาฯ **ปณฺฑิตานํ ปสตฺโถ**ติ ปณฺฑิตานํ ปุรโต เสโฏฺฐฯ เสฏฺฐภาเวน สโนฺต ปาสํโส หุตฺวา กิเลเส ภินฺทติ สมุจฺฉินฺทตีติ สพฺภีติ วุจฺจติฯ เตนาห **“อุตฺตมเฏฺฐนา”**ติฯ ตถา จาห ภควา **“มคฺคานฏฺฐงฺคิโก เสโฏฺฐ”**ติ (ธ. ป. ๒๗๓)ฯ

วจีสจฺจนฺติ อิมินา ‘‘จตุรงฺคสมนฺนาคตา วาจา สุปริสุทฺธา โหตี’’ติ สมฺมาวาจํ ทเสฺสติฯ สจฺจสํยมปเทหิ ทสฺสิตา มคฺคธมฺมา อิธ ‘‘ธมฺโม’’ติ อธิเปฺปตาติ อาห – **“ธมฺโมติ อิมินา... เป.... ทเสฺสตี”**ติฯ **มคฺคสจฺจํ คหิตํ** อนนฺตรคาถาย อเนเกหิ วิเสเสตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **อตฺถโต**ติ ปุพฺพงฺคมตฺตาทิอตฺถโตฯ ตาย หิ สกิจฺจํ กโรนฺติยา อิตเร สเพฺพปิ ตทนุวตฺติกา โหนฺติฯ **ตคฺคติกตฺตา**ติ สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปการกภาเวน ตาย สมานคติกตฺตาฯ อารมฺมเณฺหิ วิตเกฺกนาหฏํ ปญฺญา วิจินิตุํ สโกฺกติฯ ตถา หิ โส ปญฺญากฺขเนฺธน สงฺคหํ คโตฯ **ธมฺโม**ติ สภาวโต สมาธิ คหิโต, อิตเร เทฺว ตทุปการตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ม. นิ. ๓.๑๙๗; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) สมาธิ ‘‘ธมฺโม’’ติ วุโตฺตฯ **ปรมตฺถสจฺจํ คหิตํ** สเพฺพสํ เสฏฺฐภาวโตฯ ยถาห – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔)ฯ **อตฺถโต**ติ ตโต เอว ปรมตฺถโต, อนนฺตรํ วุจฺจมานานํ วา มคฺคธมฺมานํ อารมฺมณภาวโตฯ **ปญฺจงฺคานิ คหิตานิ** ตาสํ มคฺคภาวโตฯ **ตีณิ** องฺคานิฯ **พฺรหฺมจริยํ นามาติ** เอตํ นิพฺพานคามิ อุตฺตมเฏฺฐน มคฺคพฺรหฺมจริยํ นามฯ **มเชฺฌสิตา**ติ ลีนุทฺธจฺจาทิอนฺตทฺวยวิวชฺชเนน มเชฺฌ มชฺฌิมปฏิปทาภาวนํ นิสฺสิตาฯ สสฺสตุเจฺฉทคฺคหณํ เหตฺถ ปธานตาย นิทสฺสนมตฺตํฯ **เสฏฺฐุปฺปตฺตี**ติ เสฏฺฐภาวุปฺปตฺติฯ **ต-กาโร ปทสนฺธิกโร**ติ ‘‘ส อุชฺภูเตสู’’ติ วตฺตเพฺพ มเชฺฌ ต-กาโร ปทสนฺธิกโร, **“ส ทุชฺชุภูเตสู**ติ เกจิ ปฐนฺติ, เตสํ ท-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ ส-อิติ สุนฺทริโก พฺราหฺมโณ วุโตฺตติ กตฺวา อาห **“ส ตฺว”**นฺติ, โส ตฺวนฺติ อโตฺถฯ ธมฺโม สาริโย ปริธานภูตา อลงฺการา เอตสฺสาติ **ธมฺมสารี**ฯ อถ วา ธเมฺมหิ สาริตวาติ **ธมฺมสารี,** เตหิ สาเรตฺวา ฐิตวาติ อโตฺถฯ เตนาห **“กุสลธเมฺมหี”**ติ อาทิฯ

สุนฺทริกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. พหุธีตรสุตฺตวณฺณนา

๑๙๖. **สมนฺตโต**ติ ทกฺขิณวามานํ วเสน สมนฺตโตฯ **อูรุพทฺธาสน**นฺติ อูรูนํ พนฺธนวเสน นิสชฺชนํฯ ทฺวินฺนํ อูรูนํ อญฺญมญฺญพนฺธนวเสน อาภุชิตาการํ สนฺธายาห **“อาภุชิตฺวาติ พนฺธิตฺวา”**ติฯ เหฏฺฐิมกายสฺส อนุชุกํ ฐปนํ นิสชฺชาวจเนเนว โพธิตนฺติ ‘‘อุชุํ กาย’’นฺติ เอตฺถ กาย-สโทฺท อุปริมกายวิสโยติ อาห **“อุปริมํ สรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา”**ติฯ ตํ ปน อุชุกฏฺฐปนํ สรูปโต ปโยชนโต จ ทเสฺสตุํ **“อฏฺฐารสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริมุข**นฺติ เอตฺถ **ปริ**-สโทฺท อภิสเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **“กมฺมฏฺฐานาภิมุข”**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา

กมฺมฏฺฐานํเยว ปุเรกฺขโตติ อโตฺถฯ **ปริคฺคหโฏฺฐ** ‘‘ปริณายิกา’’ติอาทีสุ วิยฯ **มุขนฺติ นิยฺยานโฏฺฐ** ‘‘สุญฺญตวิโมกฺขมุข’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ปฏิปกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐ หิ นิยฺยานโฏฺฐ, ตสฺมา **ปริคฺคหิตนิยฺยาน**นฺติ สพฺพถา คหิตสโมฺมสํ ปริจฺจตฺตสโมฺมสํ **สติ กตฺวา** ปรมํ สติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ฉพฺพณฺณา...เป.... นิสีทิ** พฺราหฺมณสฺส ปสาทสญฺชานนตฺถํฯ **อฏวิมุขา จรมานา**ติ โคจรํ คณฺหนฺตาฯ

อชฺชสฏฺฐินฺติ อชฺช ฉนฺนํ ปูรณี สฏฺฐี ทิวสวุตฺติ, อชฺช อาทึ กตฺวา ฉ ทิวเสติ อโตฺถฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ **อชฺช ฉทิวสมตฺตกา**ติ อชฺชโต ฉฏฺฐทิวสมตฺตกาฯ **ลามกา**ติ นิหีนา นิปฺผลาฯ เตนาห **‘‘ติลขาณุกา’’**ติอาทิฯ

อุสฺสาเหนาติ อุทฺธํ อุทฺธํ ปสาเรน อภิภวเนนฯ ตํ ปน เนสํ อภิภวนํ ทเสฺสตุํ **‘‘กณฺณนงฺคุฏฺฐาทีนี’’**ติอาทิมาหฯ

‘‘อุปฺปาฏกปาณกา’’ติ ตจํ อุปฺปาเฏตฺวา วิย ขาทกปาณกา อูกามงฺคุลาทโยฯ

กฬารปิงฺคลาติ นิกฺขนฺตปิงฺคลกฺขิกา, **กฬารปิงฺคลา**ติ วา รตฺตคตฺตา จ ปิงฺคลจกฺขุกา จฯ **ติลกาหตา**ติ อาหตติลกา, ติลปฺปมาเณหิ พินฺทูหิ สมนฺตโต สนฺถตสรีราฯ

ปฏิคาถาหิ พฺราหฺมณสฺส ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒสีติ ปกติยา ตสฺส อตฺตนา กเถตพฺพํ ธมฺมเทสนํ ปพฺพชฺชาคุณกิตฺตนวเสน สตฺตหิ วเฑฺฒสิฯ **ปพฺพชิตฺวา**ติ อิณายิกานํ อตฺตโน ปลิโพธํ ตถา ตถา ชานาเปตฺวา ปพฺพชิตฺวาฯ

ยถา จ ตตฺถ ภควา ปฏิปชฺชิ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุน ทิวเส’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตํ ตํ กุลฆรํ เปเสตฺวาติ ตํ ตํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ธีตรํ ตสฺส ตสฺสานุจฺฉวิกสฺส พฺราหฺมณสฺส เทโนฺต ตํ ตํ กุลฆรํ เปเสตฺวา พฺราหฺมณธเมฺม ครุกรณาภาวโตฯ

> ‘‘นเฏฺฐ มเต ปพฺพชิเต, นปุํสเกปิ ภตฺตริ;
> อิตฺถิยา ปติเสฏฺฐาย, น อโญฺญ ปติ อิจฺฉิโย’’ติฯ –

อยญฺหิ พฺราหฺมณธโมฺมฯ **อยฺยิกฏฺฐาเน**ติ มาตามหิฏฺฐาเน ฐเปสิ สตฺถุ จิตฺตาราธนวเสนาติฯ

พหุธีตรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุปาสกวโคฺค

๑. กสิภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. **ทกฺขิณาคิริสฺมิ**นฺติ ทกฺขิณาคิริชนปเท, ตสฺมิํ ทกฺขิณาคิริชนปเท ทกฺขิณาคิริวิหาเรฯ **ขเนฺธสุ ฐเปตฺวา ยุเค โยเตฺตหี**ติ โยตฺตรชฺชูหิ ยุตฺตานิ ปโยชิตานิ อิเจฺจว อโตฺถฯ

ปฐมทิวเสติ วปนทิวเสสุ ปฐมทิวเส อารทฺธทิวเสฯ ปญฺจงฺคานิปิ ปริปุณฺณานิ, ปเคว อิตรงฺคานีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปริปุณฺณปญฺจงฺคา’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ หริตาลมโนสิลาอญฺชเนหิ อุรตฺถ

นาทีสุ ฐปิตตฺตา อาภาย อุชฺชลคตฺตาฯ **อวเสสา** พลีพทฺทาฯ กิลนฺตโคณํ โมเจตฺวา อกิลนฺตสฺส โยชนํ **กิลนฺตปริวตฺตนํ**ฯ

สีหกุณฺฑลานีติ สีหมุขกุณฺฑลานิฯ **พฺรหฺมเวฐน**นฺติ พฺรหฺมุโน เวฐนสทิสํ, อสฺสนขเวฐนสทิสนฺติ อโตฺถฯ

พุทฺธานํ กิจฺจานิ กาลวเสน วิภตฺตานิ **ปญฺจ กิจฺจานิ ภวนฺติฯ ปุเรภตฺตกิจฺจ**นฺติ ภตฺตโต ปุเพฺพ พุเทฺธน กาตพฺพกิจฺจํฯ **วีตินาเมตฺวา**ติ ผลสมาปตฺติยา กาลํ วีตินาเมตฺวาฯ **กทาจิ เอโกติ**อาทิ เตสํ เตสํ วิเนยฺยานํ วินยนานุรูปปฏิปตฺติทสฺสนํฯ **ปกติยา**ติ ปกติพุทฺธเวเสนฯ พุทฺธานํ หิ รูปกายสฺส อสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิต-พาตฺตึสมหาปุริส- ลกฺขณ-กายปฺปภา-พฺยามปฺปภา-เกตุมาลาวิจิตฺตตา พุทฺธเวโสฯ **กทาจิ อเนเกหิ ปาฏิหาริเยหิ วตฺตมาเนหี**ติ อิมินา ปารมีนํ นิสฺสนฺทภูตานิ ปาฏิหาริยานิ รุจิวเสเนว ปกาสนกานิ ภวนฺติ, น สพฺพทาติ ทเสฺสติฯ เอวญฺจ กตฺวา “**อินฺทขีลสฺส อโนฺต ฐปิตมเตฺต ทกฺขิณปาเท**”ติอาทิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ภควโต กาเย ปีตรสฺมีนํ เยภุยฺยตาย “**สุวณฺณรสสิญฺจนานิ วิยา**”ติ วตฺวา กายมฺหิ นีลาทิรสฺมีหิ ตหํ ตหํ ปีตมิสฺสิตํ สนฺธาย “**วิจิตฺรปฏปริกฺขิตฺตานิ วิย จา**”ติ วุตฺตํฯ **มธุเรนาการเรน สทฺทํ กโรนฺติ** ตุฏฺฐรวรวนโตฯ

ตตฺถาติ วิหาเรฯ **คนฺธมณฺฑลมาเฬ**ติ หเตฺถน กตปริภเณฺฑ สโมสริตคนฺธปุปฺผทาเมมณฺฑลมาเฬฯ

อุปฏฺฐาเนติ ปมุเขฯ “**โอวทตี**”ติ วตฺวา ตโตฺถวาทํ สามญฺญโต ทเสฺสตุํ, “**ภิกฺขเว**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมฺปตฺตี**ติ จกฺขาทิอินฺทฺริยปาริปูริ เจว หตฺถาทิสมฺปทา จฯ **สมสฺสาสิตกาโย** กิลมถวิโนทเนนฯ ‘‘ตญฺจ โข สมาปชฺชเนนา’’ติ วทนฺติฯ **ทุติยภาเค**ติ อิมินา อปรภาคํ ตโยภาเค กตฺวา ตตฺถ ปุริมภาคํ เสยฺยนิสชฺชาวเสน สมาปตฺตีหิ วีตินาเมตีติ ทเสฺสติฯ **โลก**นฺติ ราชคหาทีสุ ยํ ตทา อุปนิสฺสาย วิหรติ, ตตฺถ อญฺญตฺถ วา พุชฺฌนกํ วิเนยฺยสตฺตโลกํ พุทฺธจกฺขุนา โวโลเกติฯ **กาลยุตฺต**นฺติ เตสํ อินฺทฺริยปริปากกาลานุรูปํฯ **สมยยุตฺต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **สมยยุตฺต**นฺติ วา เตหิ อาชานิตพฺพวิเสสปฏิลาภานุรูปํฯ

ปฏิสลฺลีโนติ กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา สมาปตฺตึ สมาปโนฺนฯ **อธิปฺปายํ สมฺปาเทโนฺต** ตํ อวิราเธโนฺต, อชฺฌาสยานุรูปนฺติ อโตฺถฯ

สกล…เป…. เทวตาโยติ เอตฺถ โลกธาตุสากลฺยํ ทฏฺฐพฺพํ, น เทวตาสากลฺยํฯ น หิ มหาสมเย วิย สพฺพทา มชฺฌิมยาเม ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ สพฺพตฺถ สพฺพา เทวตา สตฺถุ สมีปํ อุปคจฺฉนฺติฯ **กิลาสุภาโว** กิลมโถฯ

วิหารจีวรปริวตฺตนวเสนาติ วิหาเร นิวตฺถนิวาสนปริวตฺตนวเสนฯ **อาทิยิตฺวา**ติ ปารุปนวเสน คเหตฺวาฯ เตนาห “**ธาเรตฺวา**”ติฯ **ภิกฺขาจาร**นฺติ ภิกฺขตฺถํ จริตพฺพฏฺฐานํฯ

อติโรจมานนฺติ ตํ ตํ อติกฺกมิตฺวา สมนฺตโต สพฺพทิสาสุ วิโรจมานํฯ **สรีรปฺปภ**นฺติ อตฺตโน สรีรปฺปภํฯ **ชงฺคมํ วิย ปทุมสร**นฺติ รตนมยกิญฺชกฺขํ รชตมยกณฺณิกํ สมนฺตโต สมฺผุลฺลิตกญฺจนปทุมํ สญฺจาริมสรํ วิยฯ **คคนตล**นฺติ อพฺภมหิกาทิอุปกฺกิเลสวิคเมน สุวิสุทฺธอากาสตลํ วิยฯ ตมฺปิ หิ ตาราคณกิรณชาลสมุชฺชลตาย สมนฺตโต วิโรจติฯ **กนกสิขร**นฺติ กนกคิริสิขรํฯ **สิริยา ชลมาน**นฺติ สพฺพโส อนวชฺชาย สพฺพากาเรน ปริปุณฺณกายตาย อนญฺญสา

ธารณาย รูปกายสิริยา สมุชฺชลํ, ยสฺสา รุจิรภาโว วิเทฺธ วิคตวลาหเก ปุณฺณมาสิยํ ปริปุณฺณกลมโนมมณฺฑลํ จนฺทมณฺฑลํ อติโรจติ, ปภสฺสรภาโว สหสฺสรํสิกิรณเตโชชาลสมุชฺชลํ สูริยมณฺฑลํ อภิภวติ, เหมสมุชฺชลภาโว ตทุภเย อภิภุยฺย ปวตฺตมานํ เอกกฺขเณ ทสสหสฺสิโลกธาตุวิโชฺชตนสมตฺถ-มหาพฺรหฺมุโน ปภาสมุทยํ อภิวิหจฺจ ภาสติ ตปติ วิโรจติฯ

สมนฺตปาสาทิเกติ สมนฺตโต ปสาทาวเหฯ ตญฺจ โข สพฺพโส สริตพฺพตายาติ อาห **"ปสาทนีเย"**ติฯ **อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปเตฺต**ติ กายวาจาหิ อนุตฺตรํ ทนฺตภาวเญฺจว อนุตฺตรํ จิตฺตวูปสมญฺจ สมฺปเตฺตฯ **อปฺปสาเทนา**ติ ปสาทาภาเวน, ปสาทปฏิเกฺขเปน วา อสฺสทฺธิเยนฯ **อุภยถาปิ โน**ติ อปฺปสาโท มจฺฉริยนฺติ อุภยถาปิ โน เอว, อถ โข อนตฺตมนตาย อุปารมฺภาธิปฺปาเยน อปสาเทนฺโต, ภควโต มุขโต กิญฺจิ เทเสตุกาโม วา เอวมาหฯ ตตฺถ การณํ ทเสฺสนฺโต **"ภควโต ปนา"**ติอาทิมาหฯ **อติตฺต**นฺติ ติตฺติํ อคจฺฉนฺตํฯ **กมฺมภงฺค**นฺติ กมฺมหานิํฯ

ติกฺขปโญฺญ เอส พฺราหฺมโณ, ตถา หิ น จิรเสฺสว อรหตฺตํ สจฺฉิกริสฺสติฯ **กถาปวตฺตนตฺถมฺปิ เอวมาห** – ''เอวํ อหํ อิมสฺส กญฺจิ ธมฺมํ โสตุํ ลภิสฺสามี''ติฯ **เวเนยฺยวเสนา**ติ อตฺตโน กสนการิภาวกิตฺตนมุเขน วิเนตพฺพปุคฺคลวเสนฯ

โอฟาริกานีติ ปากติกานิฯ ''เอส อุตฺตมทกฺขิเณโยฺย''ติ **สญฺชาตพหุมาโน**ฯ ปาฬิยํ **"ยุคํ วา นงฺคลํ วา"**ติ **วา**-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปโตฺถฯ เตน พีชาทิํ สงฺคณฺหาติ, ตสฺมา พีชํ วา อีสํ วา ปริคฺคหโยตฺตานิ วาติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ ตถา หิ ภควา พฺราหฺมณสฺส ปฏิวจนํ เทเนฺต **"สทฺธา พีช"**นฺติอาทิมาหฯ **ปุพฺพธมฺมสภาคตายา**ติ ปฐมํ คหิตธมฺมสภาคตายฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ อฏฺฐกถารุฬฺหเมว คเหตพฺพญฺจ สทฺทโต อตฺถาปตฺติโต วา อิธ ทฏฺฐพฺพํฯ **พุทฺธานํ อานุภาโว** อยํ, ยทิทํ ปสงฺคาคตธมฺมมุเขน เทสนํ อารภิตฺวา เวเนยฺยวินยนํฯ

อนนุสนฺธิกาติ ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน อนนุสนฺธิกาฯ **เอว**นฺติ อิทานิ วุจฺจมานาการเนฯ **เอตฺถา**ติ เอติสฺสา เทสนายฯ **โส**ติ ภควาฯ **ตสฺสา**ติ พฺราหฺมณสฺสฯ **อนุกมฺปายา**ติ อสพฺพญฺญู หิ สติปิ อนุกมฺปาย ปุจฺฉิตมเตฺต ติเฏฺฐยฺย, ตถา ชานโนฺตปิ อนนุกมฺปโก, ภควา ปน อุภยธมฺมปาริปูริยา ''อิทํ อปุจฺฉิต''นฺติ อปริหาเปตฺวา กเถติฯ **สมูล**นฺติอาทินา สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **"ตตฺถา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ พีชสฺส กสิยา มูลภาโว นานนฺตริยโต ตปฺปมาณวิธานโตจาติ อาห **"ตสฺมิํ...เป.... กตฺตพฺพโต"**ติฯ เตน อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ พีชสฺส กสิยา มูลภาวํ วิภาเวติฯ **กุสลา**ติ อิมินา อกุสลา ตโต อญฺญถาปิ กโรนฺติ, ตํ ปน อปฺปมาณนฺติ ทเสฺสติฯ

ตสฺสาติ พฺราหฺมณสฺส พีชฏฺฐานิยสฺส ธมฺมสฺส จ **อุปการภาวโตฯ ธมฺมสมฺพนฺธสมตฺถภาวโต**ติ ตถา วุตฺตธมฺมสฺส ผเลน สมฺพนฺธิตุํ โยเชตุํ สมตฺถภาวโตฯ **ตโป วุฏฺฐี**ติ วุตฺตวจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ ปากฏํ กาตุํ **"อยํ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ กสฺสกสฺส อุปการสฺส พีชสฺส อนนฺตรํ วุฏฺฐิ วุจฺจมานา อฏฺฐาเน วุตฺตา นาม น โหติฯ กสฺมา? พีชสฺส วปฺปกาเล อนุรูปาย วุฏฺฐิยา อิจฺฉิตพฺพโต, ตสฺมา อวสาเน มเชฺฌ วา วุจฺจมานาย ธมฺมสมฺพนฺธสมตฺถตา ตสฺสา วิภาวิตา น สิยาฯ **อตฺตโน อวิสเย**ติ ฌานาทิอุตฺตริมนุสฺสธเมฺมฯ **ปจฺฉาปี**ติ กสิสมฺภารกถนโต ปจฺฉาปิฯ **วตฺตโพฺพ**ติ เอกเนฺตน วตฺตโพฺพฯ **ตทนนฺตรํเยวา**ติ พีชานนฺตรํเยวฯ **วุจฺจมานา** วุฏฺฐิ **สมตฺถา โหติ** , พีชสฺส ผเลน สมฺพนฺธเน สมตฺถาติ ทีปิตา โหติ อนนฺตรวจเนเนว ตสฺสา อาสนฺนอุปการตฺตทีปนโตฯ

สมฺปสาทลกฺขณาติ ปสีทิตเพฺพ วตฺถุสฺมึ สมฺมเทว ปสีทนลกฺขณาฯ **โอกปฺปน ลกฺขณา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุโน เอวเมตนฺติ ปกฺขนฺทนลกฺขณาฯ **มูลพีช**นฺติอาทีสุ มูลเมว พีชํ มูลพีชํฯ เอส นโย เสเสสุปิ พีชคามสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ภูตคาโม ปน มูลํ พีชํ เอตสฺสาติ มูลพีชนฺติอาทินา เวทิตโพฺพฯ **พีชพีช**นฺติ ปญฺจมํ ปน ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรูหนสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีชสโทฺท ตทตฺถสิทฺธิยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ ตโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ **“พีชพีช”**นฺติ ‘‘ทุกฺขทุกฺขํ รูปรูป’’นฺติ จ ยถาฯ เอวมฺปิ อิมินา อเตฺถน อิมสฺสปิ นิปฺปริยาโยว พีชภาโวติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตํ สพฺพมฺปิ…เป…. คจฺฉตี”**ติฯ

อิทานิ กถญฺจิ วตฺตเพฺพ สทฺธาย โอปมฺมเตฺต พีเช สทฺธาย พีชภาวํ วิภาเวตุํ **“ตตฺถ ยถา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ กามํ สทฺธูปนิสํ สีลํ, ตถาปิ สมาธิสฺส วิย สเพฺพสมฺปิ อนวชฺชธมฺมานํ อาทิมูลภาวโต สทฺธายปิ ปติฎฺฐา โหตีติ อาห **“เหฎฺฐา สีลมูเลน ปติฎฺฐาตี”**ติฯ ยสฺมา สพฺพเสฺสว ปุคฺคลสฺส สทฺธาวเสน สมถวิปสฺสนารโมฺภ, ตสฺมา สา **“อุปริ สมถวิปสฺสนงฺกุรํ อุฎฺฐาเปตี”**ติ วุตฺตาฯ **ต**นฺติ ธญฺญพีชํฯ **ปถวิรสํ อาโปรส**นฺติ สสมฺภารปถวีอาเปสุ ลพฺภมานํ รสํฯ **คเหตฺวา**ติ ปจฺจยปรมฺปราย คเหตฺวาฯ **ธญฺญปริปากคหณตฺถ**นฺติ ธญฺญปริปากนิพฺพตฺติอตฺถํฯ **รส**นฺติ สทฺธาสีลมูลเหตุสมถวิปสฺสนาภาวนารสํ อาทิยิตฺวาฯ **อริยมคฺคนาเฬนา**ติ อริยมคฺคโสเตน **อริยผลธญฺญปริปากคหณตฺถ**นฺติ อริยผลเมว ธนายิตพฺพโต ธญฺญํ ตสฺส นิพฺพตฺติอตฺถํฯ ธญฺญนาฬํ นาม กณฺฑสฺส นิสฺสยภูโต ปจฺฉิมเทโส, **กโณฺฑ** ตพฺภนฺตโร ตํนิสฺสโยเยว ทโณฺฑฯ **ปสโว** นาม ปุปฺผํฯ **วุทฺธิ**นฺติ อวยวปาริปูริวเสน วุทฺธึฯ **วิรูฬฺหิ**นฺติ มูลสนฺตานทฬฺหตาย วิรุฬฺหตํฯ **เวปุลฺล**นฺติ ปตฺตนาฬาทีหิ วิปุลภาวํฯ **ขีรํ ชเนตฺวา**ติ ตรุณสลาฎกภาวปฺปตฺติยา ตณฺฑุลสฺส พีชสฺส พีชภูตํ ขีรํ อุปฺปาเทตฺวาฯ **เอสา**ติ สทฺธาฯ **ปติฎฺฐหิตฺวา**ติ กมฺมปถากมฺมปถสมฺมาทิฎฺฐิสหิเตน อาทิโต ปวตฺตสีลมเตฺตน ปติฎฺฐหิตฺวาฯ **วุทฺธิ**นฺติอาทีสุ สุปริสุทฺธาหิ สีลจิตฺตวิสุทฺธีหิ วุทฺธึ, ทิฎฺฐิกงฺขาวิตรณวิสุทฺธีหิ **วิรูฬฺหิ**ฯ มคฺคามคฺคปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีหิ **เวปุลฺลํ** ปตฺวาฯ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธิขีร**นฺติ สาทุรสสุวิสุทฺธิภาวโต ญาณทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขาตํ ขีรํ ชเนตฺวาฯ **อเนก…เป…. ผล**นฺติ อเนกปฎิสมฺภิทา-อเนกาภิญฺญาณปริปุณฺณํ อรหตฺตผลสีสํ นิปฺผาเทติฯ

พีชกิจฺจกรณโตติ พีชกิจฺจสฺส กรณโตฯ ยญฺหิ ตํสทิสสฺส วิสทิสสฺส จ อตฺตโน ผลสฺส ปติฎฺฐาปนสมฺพนฺธนนิปฺผาทนสงฺขาตํ พีชสฺส กิจฺจํ, ตสฺส กรณโต นิพฺพตฺตนโต **“เอวํ สทฺธา พีชกิจฺจ”**นฺติ วุตฺตํฯ อิมินา อนญฺญสาธารณํ สทฺธาย กุสลธมฺมานํ พีชภาวํ ทเสฺสติฯ **สา จา**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ อิทานิ ตตฺถ อาคมํ ทเสฺสโนฺต **“สทฺธาชาโต”**ติอาทิมาหฯ เตน ยถา สปฺปุริสูปนิสฺสยสฺส สทฺธมฺมสฺสวนสฺส จ, เอวํ อนวเสสาย สมฺมาปฎิปตฺติยา สทฺธา มูลการณนฺติ ทเสฺสติฯ

อินฺทฺริยสํวโร วีริยญฺจ อกุสลธเมฺม, ทุกฺกรการิกา ธุตงฺคญฺจ อกุสลธเมฺม เจว กายญฺจ ตปติ วิพาธตีติ **ตโป**ติ วุจฺจติฯ **อินฺทฺริยสํวโร อธิเปฺปโต** วีริยสฺส โธรยฺหภาเวน คยฺหมานตฺตา, อิตเรสํ วุฎฺฐิภาวสฺส อนุยฺญฺชมานตฺตาฯ อาทิ-สเทฺทน กลลงฺคารวุฎฺฐิอาทีนํ สงฺคโหฯ **สมนุคฺคหิต**นฺติ อุปคตํฯ วิรุหนามิลายนนิปฺผตฺติวจเนหิ ธญฺญพีชสนฺตานสฺส วิย เตสํ วุทฺธิยา สทฺธาพีชสนฺตานสฺส ตโปวุฎฺฐิยา อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ อุปการตํ ทเสฺสติฯ

ปุริมปเทสุปีติ **อปิ**-สเทฺทน ปรปเทสุปีติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ ‘‘หิรี เม อีสา, มโน เม โยตฺต’’นฺติ อิจฺฉิตตฺตา, ‘‘สติ เม’’ติ เอตฺถ เม-สโทฺท อาเนตฺวา โยเชตโพฺพฯ **อุทกมฺปิ ตาว**

ทาตพฺพํ โหติ นทีตฬากาทิโต อาเนตฺวาฯ **วีริยพลีพเทฺท** จตุพฺพิเธ **โยเชตฺวาฯ นิจฺจกาลํ** อตฺถีติ วจนเสโสฯ

สห วิปสฺสนาย มคฺคปญฺญา อธิเปฺปตา อมตปฺผลาย กสิยา อธิเปฺปตตฺตาฯ **วิปสฺสนา ปญฺญา จา**ติ ทุวิธาปิ ปญฺญา อุปนิสฺสยา โหติ วิสิฏฺฐภาวโตฯ เตนาห **"ยถา หี"**ติ อาทิฯ **ปญฺญา**ติ ปกาเรหิ ชานาตีติ ปญฺญาฯ ปญฺญวตํ ปญฺญา ปุรโต โหติ โยนิโสมนสิการสฺส วิเสสปจฺจยภาวโต, สหชาตาธิปตีสุ จ อุกฺกฏฺฐภาวโตฯ **สิรี**ติ โสภคฺคํฯ **สตํ ธมฺมา** สทฺธาทโย, **อนฺวายิกา**ติ อนุคามิโนฯ **อีสาพทฺธา โหตี**ติ หิริสงฺขาตอีสาย พทฺธา โหติ , ปญฺญาย กทาจิ อปฺปโยคโต มโนสีเสน สมาธิ อิธ วุโตฺตติ อาห **"มโนสงฺขาตสฺส สมาธิโยตฺตสฺสา"**ติฯ **สมํ** อุปเนตฺวา พนฺธิตฺวา พทฺธรชฺชุกตฺตา **สมาธิโยตฺตํฯ เอกโต คมนนฺ**ติ ลีนจฺจารทฺธสงฺขาตํ เอกปสฺสโต คมนํ วาเรติฯ มชฺฌิมาย วิปสฺสนาวีถิยา ปฏิปาทนโต กายาทีสุ สุภสุขนิจฺจตฺตภาววิคมเน ปญฺญาย วิเสสปจฺจยา สตีติ วุตฺตํ – **"สติยุตฺตา ปญฺญา"**ติ ตสฺสา สติวิปฺปโยคาสพฺภาวโตฯ สนฺตติฆนาทีนํ อยํ วิเสโส – ปุริมปจฺฉิมานํ ธมฺมานํ นิรนฺตรตาย เอกีภูตานํ วิย ปวตฺติ **สนฺตติฆนตา,** เอกสมูหวเสน เอกีภูตานมิว ปวตฺติ **สมูหฆนตา,** ทุพฺพิเญฺญยฺยกิจฺจเภทวเสน เอกีภูตานมิว ปวตฺติฯ **กิจฺจฆนตา,** เอการมฺมณวเสน เอกีภูตานมิว ปวตฺติ **อารมฺมณฆนตา**ฯ สเพฺพสํ, สพฺพานิ วา กิเลสานํ มูลสนฺตานกานิ **สพฺพ...เป.... สนฺตานกานิ**ฯ อนุปฺปโยโค หิ อโตฺถฯ **ปทาเลตี**ติ ภินฺทติ สมุจฺฉินฺทติฯ **สา จ โข** ''ปทาเลตี''ติ วุตฺตา **โลกุตฺตราว** ปญฺญา อนุสยปฺปหานสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ สนฺตติฆนาทิเภทนา ปน โลกิยาปิ โหติ วิปสฺสนาวเสน ฆนวินิโพฺภคสฺส นิปฺผาทนโตฯ เตนาห **"อิตรา ปน โลกิกาปิ สิยา"**ติฯ

หิรียตีติ ลชฺชติ, ชิคุจฺฉตีติ อโตฺถฯ ตสฺมา **"ปาปเกหิ ธเมฺมหี"**ติ นิสฺสกฺกวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, เหตุมฺหิ วา กรณวจนํฯ **โอตฺตปฺปมฺปิ คหิตเมว,** น หิ ลชฺชนํ นิพฺภยํ ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถีติฯ **รุกฺขลฏฺฐี**ติ รุกฺขทโณฺฑฯ เตน ปเทเสน กสนโต วิเสสโต นงฺคลนฺติ วุจฺจตีติ อาห **"อีสา ยุคนงฺคลํ ธาเรตี"**ติฯ กามํ ปญฺญารหิตา หิรี อตฺถิ, หิริรหิตา ปน ปญฺญา นเตฺถวาติ อาห **"หิริ...เป.... อภาวโต"**ติฯ สนฺธิฏฺฐาเน กมฺปนาภาวโต **อจลํ**ฯ ถิรภาเวน **อสิถิลํ**ฯ หิริปฏิพทฺธปญฺญา ปฏิปกฺขวเสน จ อสิถิลภาเวน จ **อจลา อสิถิลา**ติ อาห **"อโพฺพกิณฺณา อหิริเกนา"**ติฯ นาฬิยา มินมานปุริโส วิย อารมฺมณํ มุนาติ ปริเจฺฉทโต ชานาตีติ **มโนฯ มโนสีเสนา**ติ มนโส อปเทเสนฯ **ตํสมฺปยุโตฺต**ติ อิมินา กุนฺตสหจรณโต ปุริโส กุโนฺต วิย มนสหจรณสมาธิ ''มโน''ติ วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ **สารถินา**ติ กสฺสเกนฯ โส หิ อิธ พลีพทฺทานํ สารณโต ปาจนโต ''สารถี''ติ อธิเปฺปโตฯ **เอกาพนฺธนนฺ**ติ เอกาพทฺธกรณํฯ **สกกิเจฺจ**ติ สกกิเจฺจน ยุเตฺตฯ เตน หิ อีสาทีสุ ยถารหํ พนฺธิตฺวา เอกาพเทฺธสุ กเตสุ นงฺคเลสุ กิจฺจํ อิชฺฌติ, โน อญฺญถาติ ตํ **"สกกิเจฺจ ปฏิปาเทตี"**ติ วุตฺตํฯ **อวิเกฺขปสภาเวนา**ติ อตฺตโน อวิเกฺขปสภาเวน ฯ **พนฺธิตฺวา**ติ สหชาตาทิปจฺจยภาเวน อตฺตนา สมฺพนฺธิตฺวาฯ **สกกิเจฺจ**ติ หิรีอาทีหิ ยถาสกํ กตฺตเพฺพ กิเจฺจฯ

จิรกตาทิมตฺถนฺติ จิรภาสิตมฺปิ อตฺถํฯ **สรติ** อนุสฺสรติ กายาทึ อสุภาทิโต นิชฺฌายติฯ **ผาเลตี**ติ ปทาเลติฯ ปาเชนฺติ คเมนฺตีติ ตํ **ปาชนํฯ อิธ** อิมสฺมึ สุเตฺต **"ปาจน"นฺติ วุตฺตํ** ช-การสฺส จ-การํ กตฺวาฯ **ผาลปาจนนฺ**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ยถา หิ พฺราหฺมณ...เป.... สตี"**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **"ตตฺถ ยถา"**ติอาทิมาหฯ **นงฺคลํ อนุรกฺขติ** ภิชฺชนผาลนโตฯ **ปุรโต จสฺส คจฺฉตี**ติ อสฺส นงฺคลสฺส กสฺสเน ภูมิยา วิลิขเน ปุรโต คจฺฉติ ปุพฺพงฺคมา โหติฯ **คติโย**ติ ปวตฺติโยฯ **สมเนฺวสมานา**ติ สรณวเสน คเวสมานาฯ **อารมฺมเณ วา**

กายาทิเก **อุปฏฺฐาปยมานา** อสุภาทิวเสน **ปญฺญานงฺคลํ รกฺขติ**ฯ สภาวาสภาวูปคเม ผาโล วิย นงฺคลสฺส **“อารกฺขา”ติ วุตฺตา** ‘‘สพฺพานตฺถโต สติ รกฺขตี’’ติ กตฺวาฯ ตถา เหสา อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานาฯ จิรกตจิรภาสิตานํ อสมฺมุสฺสนวเสน สติ ปญฺญานงฺคลสฺส ปุรโต โหตีติ วตฺวา ตสฺส ปุรโตภาวํ ทเสฺสตุํ **“สติ…เป…. โน ปมุเฏฺฐ”**ติ อาหฯ **สติปริจิเต**ติ สติยา ปฏฺฐาปิเตฯ ‘‘อุปฏฺฐาปิเต’’ติปิ ปาโฐ, อยเมวโตฺถฯ **สํสีทิตุํ น เทตี**ติ สกิจฺจกิริยาย สํสีทนํ กาตุํ น เทติฯ โกสชฺชสงฺขาตํ สํสีทนํ **โกสชฺชสํสีทนํ**ฯ

ปาติโมกฺขสํวรสีลํ วุตฺตํ กายิกวาจสิกสํยมสฺส กถิตตฺตาฯ **อาหาเร อุทเร ยโต**ติ ปริภุญฺชิตพฺพอาหาเร สํยตภาวทสฺสเนน ปริภุญฺชิตพฺพตาย จตูสุปิ ปจฺจเยสุ สํยตภาโว ทีปิโตติ อาห **“อาหารมุเขนา”**ติอาทิฯ สํยตภาโว เจตฺถ ปจฺจยเหตุ อเนสนาภาโวติ วุตฺตํ **“นิรุปกฺกิเลโสติ อโตฺถ”**ติฯ โภชนสโทฺท อาหารปริโภเค นิรุโฬฺหติ กตฺวา วุตฺตํ **“โภชเน มตฺตญฺญุตามุเขนา”**ติฯ ปริภุญฺชนเฏฺฐน ปน โภชนสทฺทมุเขนาติ วุเตฺต อธิเปฺปตโตฺถ ลพฺภเตวฯ **เตนา**ติ กายคุตฺตาติอาทิวจเนนฯ **น วิลุมฺปนฺตีติ “ทีเปตี”**ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ

ทฺวีหากาเรหีติ อทิฏฺฐาทีนํ อทิฏฺฐาทิวเสน ทิฏฺฐาทีนญฺจ ทิฏฺฐาทิวเสนาติ เอวํ ทฺวิปฺปกาเรหิฯ **อวิสํวาทนํ** อวิตถกถนํฯ **เฉทนํ** มูลปฺปเทเส นิกนฺตนํฯ **ลุนนํ** ยตฺถ กตฺถจิ เฉทนํฯ **อุปฺปาฏนํ** อุมฺมูลนํฯ **อสิเตนา**ติ ทเตฺตน, ลายิเตนาติ อโตฺถฯ **วิสํวาทน**สงฺขาตานํ **ติณานํ,** อฏฺฐนฺนํ อนริยโวหารานนฺติ อโตฺถฯ **ยถาภูตญาณ**นฺติ นาม รูปปริเจฺฉทกญาณํฯ **สจฺจนฺติ เวทิตพฺพํ** อวิปรีตวุตฺติกตฺตา **“เฉทกํ”** ฉินฺทนกํฯ **นิทฺทาน**นฺติ นิทฺทายกํฯ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ ทิฏฺฐิ **“ทิฏฺฐิสจฺจ”**นฺติ วุจฺจติฯ **ทฺวีสุ วิกเปฺปสู**ติ ภาวกตฺตุสาธนวเสน ทฺวีสุ วิกเปฺปสุฯ ‘‘นิทฺทาน’’นฺติ อุปโยควเสเนว อโตฺถฯ

สีลเมว “โสรจฺจ”นฺติ วุตฺตํ ‘‘ปาณาติปาตาทีหิ สุฏฺฐุ โอรตสฺส กมฺม’’นฺติ กตฺวาฯ สงฺขารทุกฺขาทีนํ อภาวโต สุนฺทรภาวโต สุนฺทเร นิพฺพาเน อารมฺมณกรณวเสน รตตฺตา สุรโต, อรหาฯ ตสฺส ภาโว **โสรจฺจํ,** อรหตฺตํฯ **อปฺปโมจนเมว** อจฺจนฺตาย ปโมจนํ น โหติฯ

ยทเคฺคน วิปสฺสนาย ปญฺญาย ตํสหคตวีริยสฺส จ นงฺคลโธรยฺหตา, ตถาปวตฺตกุสลภาวนาย จ กสิภาโว จ, ตทเคฺคน ตโต ปุเรตรํ ปวตฺตปญฺญาวีริยปารมีนํ นงฺคลโธรยฺหตา, ตถาปวตฺตกุสลภาวนาย จ กสิภาโว เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ ธุรํ วหตีติ **โธรยฺหํฯ ยถาวุตฺตํ ฆน**นฺติ อสฺมิมานาทิเภทํ ฆนํฯ วหิตพฺพา อาทิภูตา ธุรา เอเตสํ อตฺถีติ ธุรา, ปุริมธุรวาหกาฯ ตํมูลกา อปรํ ธุรํ วหนฺตา โธรยฺหาฯ **ธุรา จ โธรยฺหา จ ธุรโธรยฺหํ** เอกตฺตวเสนฯ **วหนฺต**นฺติ กสเนน ปวตฺตนฺตํฯ

กามโยคาทีหิ **โยเคหิ เขมตฺตา** อนุปทฺทวตฺตาฯ **ตํ** นิพฺพานํ **อธิกิจฺจ** อุทฺทิสฺสฯ **วาหียติ** วิปสฺสนาย สหคตํฯ **อภิมุขํ วาหียติ** มคฺคปริยาปนฺนํฯ **เขตฺตโกฏิ**นฺติ เขตฺตมริยาทํฯ **ทิเฏฺฐกเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกเฏฺฐ ปหาเนกเฏฺฐ จฯ **โอฬาริเก**ติ อุปริมคฺควเชฺฌ อุปาทาย วุตฺตํ, อญฺญถา ทสฺสนปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควเชฺฌหิ โอฬาริกาติฯ **อณุสหคเต**ติ อณุภูเตฯ อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควเชฺฌ อุปาทาย วุตฺตํฯ **สพฺพกิเลเส** อวสิฏฺฐสพฺพกิเลเส **ปชหนฺตํ อนิวตฺตนฺตํ คจฺฉติ** ปุน ปหาตพฺพตาย อภาวโตฯ **อนิวตฺตนฺต**นฺติ น นิวตฺตนฺตํ, ยถา นิวตฺตนํ น โหติ, เอวํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“นิวตฺตนรหิต”**นฺติอาทิฯ **เอตํ ปน** ตว ธุรโธรยฺหํฯ

เอวเมสา กสีติ ยถาวุตฺตสฺส ปจฺจามสนํฯ เตนาห **“นิคมนํ กโรโนฺต”**ติฯ วุตฺตเสฺสว หิ อตฺถสฺส ปุน วจนํฯ **ปญฺญานงฺคเลน สติผาลํ อาโกเฏตฺวา**ติ ปญฺญาสงฺขาเตน นงฺคเลน สทฺธึ สติผาลสฺส เอกาพทฺธภาวกรเณน อาโกเฏตฺวาฯ **กฏฺฐา**ติ เอตฺถ ‘‘กสี’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ ‘‘กฏฺฐา กสี’’ติฯ **กมฺมปริโยสาน**นฺติ ยถาวุตฺตกสิกมฺมสฺส ปริโยสานภูตํฯ ยทิปิ ปุเพฺพ ‘‘ปญฺญา เม ยุคนงฺคล’’นฺติอาทินา อตฺตุเทฺทสิกวเสนายํ อมตปฺผลา กสิ ทสฺสิตา, มหาการุณิกสฺส ปน ภควโต เทสนา สพฺพสฺสปิ สตฺตนิกายสฺส สาธารณา เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“สา โข ปเนสา”**ติอาทิมาหฯ

ทิวเสเยวาติ ตํทิวเส เอวฯ **อาทิมาหา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน กถาปริโยสาเน ปาฐป เทโส คหิโตติ ตทญฺญํ ‘‘เอวํ วุเตฺต’’ติอาทิปาฐํ สนฺธาย **“ตโต ปรญฺจา”**ติ อาหฯ

กสิภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุทยสุตฺตวณฺณนา

๑๙๘. **เอตํ วุตฺต**นฺติ ‘‘โอทเนน ปูเรสี’’ติ เอตํ วจนํ วุตฺตํฯ **“คเหตุํ สมโตฺถ นาม นาโหสี**ติ ภควโต อธิฏฺฐานพเลนา’’ติ วทนฺติฯ **ตํ** พฺราหฺมณํ วิเนตุกามตาย กิร ภควา ตถา อกาสิฯ

อุปารมฺภภเยนาติ ปรูปวาทภเยนฯ **อวตฺวาว นิวโตฺต** ‘‘อพฺภาคโตปิ ปาสโณฺฑ วา จามเตฺตนปิ น ปูเชตโพฺพ’’ติ พฺราหฺมณธเมฺม วุตฺตตฺตาฯ **ปกฺกโนฺต**ติ พฺราหฺมณสฺส ธมฺมํ อวตฺวา ปกฺกโนฺต พฺราหฺมณสฺส น ตาว ญาณํ ปริปกฺกนฺติฯ **เอตํ วจนํ...เป.... มคมาสิ** ‘‘ปุนปฺปุนเญฺจว วปนฺติ พีช’’นฺติอาทินา ธมฺมํ กเถตุํ อวสฺสํ อากงฺขโนฺตฯ ปการโต กสฺสตีติ **ปกฏฺฐโก,** รสตณฺหาย ปกโฏฺฐติ อโตฺถฯ เตนาห **“รสคิโทฺธ”**ติฯ

‘‘ปุนปฺปุนเญฺจว วปนฺติ พีช’’นฺติ อิมํ เทสนํ อารภีติ สมฺพโนฺธฯ **พีช**นฺติ จ อิติ-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถ วาฯ เตน อวยเวน สมุทายํ นิทเสฺสติฯ **โอสกฺกสี**ติ สโงฺกจสิฯ **วุตฺต**นฺติ วปนํ กตํฯ ตสฺมา วุตฺตํ **“อลเมตฺตาวตา”**ติฯ **“วสฺสิตฺวา”**ติ วุฏฺฐึ ปวเตฺตตฺวาฯ

เทสนา...เป.... ทเสฺสติ พฺราหฺมเณน วุตฺตํ อยุตฺตวจนํ ปริวเชฺชโนฺตปิ ทิวเส ทิวเส ภิกฺขาจริยา นาม ภิกฺขูนํ กายคตา วุตฺตีติฯ ขีรํ หเตฺถน นยนฺตีติ วา **ขีรนิกาฯ กิลมตี**ติ ตํตํกิจฺจกรณวเสน ขิชฺชติฯ **ผนฺทตี**ติ อนตฺถสมาโยควเสน วิปฺผนฺทติฯ **อปุนพฺภวายา**ติ อายตึ อนุปฺปตฺติยาฯ **มโคฺค นามา**ติ อุปาโย นาม นิพฺพานํ, ตสฺมึ ลเทฺธ ปุนพฺภวาภาวโตฯ ‘‘ปุนปฺปุน’’นฺติ วจนํ อุปาทาย พีชวปนาทโย ปุนปฺปุนธมฺมา นาม ชาตาติ อาห **“โสฬส ปุนปฺปุนธเมฺม เทเสเนฺตนา”**ติฯ

อุทยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เทวหิตสุตฺตวณฺณนา

๑๙๙. **อุทรวาเตหี**ติ วาตกตวิชฺฌนโตทนาทิวเสน อปราปรํ วตฺตมาเนหิ อุทรวาเตหิ, ตสฺส วา วิการเรหิฯ นิพทฺธุปฏฺฐากกาเล ปน ธมฺมภณฺฑาคาริโกวฯ **อรญฺญ**นฺติ ภควโต ภิกฺขูนญฺจ วสนฏฺฐานภูตํ ตโปวนํฯ ตํ **นิทฺธูมํ โหติ** อุทกตาปนสฺสปิ อกรณโตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตสฺส อุโณฺหทกวิกฺกิณนจริยาย ชีวิกากปฺปนํ โหติ, ตสฺมาฯ

วตฺตเมตํ ตสฺส ปติการตฺถํ ปริกถาทีนมฺปิ กาตุํ ลพฺภนโตฯ อิทานิ ตตฺถ การณมฺปิ สวิสยํ ทเสฺสตุํ **“วณฺณํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภควา หิ อายสฺมโต อุปวาณสฺส เทวหิตพฺราหฺมณสฺส ตํ สมฺภาวิตํ ภวิสฺสติ ติกิจฺฉาปฏิยตฺตํ, ตาย จ อตฺตโน โรคสฺส วูปสมนํ, ตปฺปสงฺเคน จ เทวหิตพฺราหฺมโณ มม สนฺติกํ อาคนฺตฺวา ธมฺมสฺสวเนน สรเณสุ สีเลสุ จ ปติฏฺฐหิสฺสตีติ สพฺพมิทํ ญตฺวา เอวํ **“อิงฺฆ เม ตฺวํ, อุปวาณ, อุโณฺหทกํ ชานาหี”**ติ อโวจฯ **อาคมนียปฺปฏิปทํ** ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปตฺตึ **กเถตุํ วฏฺฏติ** อนุตฺตริมนุสฺสธมฺมตฺตาฯ **สเทวเกน โลเกนา**ติ อนวเสสโต โลกสฺส คหณํฯ ผลวิเสสากงฺขาย ปูเชตพฺพาติ ปูชนียา, เต เอว อิธ **“ปูชเนยฺยา”**ติ วุตฺตาฯ ตถา อาทเรน ปูเชตพฺพตาย สกฺการิยา, อา-การสฺส รสฺสตฺตํ, ริ-สทฺทสฺส จ เร-อาเทสํ กตฺวา **“สกฺกเรยฺยา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อปจเยยฺยา’’ติ วตฺตพฺเพ ย-การโลปํ กตฺวา **“อปเจยฺยา”**ติ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ สเทวเกน ปูชเนยฺยาทีนํฯ **หริตุ**นฺติ เนตุํฯ

เอตฺตเกนปีติ อุปสงฺกมนาทินา เอตฺตเกน อปฺปมตฺตเกนปิ กตวเตฺตน **อยํ กิตฺติ…เป.… โสมนสฺสชาโต**ฯ

ยชมานสฺสาติ เทยฺยธมฺมํ เทนฺตสฺสฯ ทกฺขิณาย อิชฺฌนํ นาม วิปุลผลภาโวติ อาห **“มหปฺผโล โหตี”**ติฯ **วิทิต**นฺติ ปฏิวิทฺธปจฺจกฺขกตํฯ **อาชานาตี**ติ วุตฺตภวาทึ ปริยาทาย ชานาติ ปฏิวิชฺฌติฯ **ชานิตฺวา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ มคฺคปฏิปาฏิยา ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ อคฺคปฺปตฺตตาย **กตกิจฺจตํ ปโตฺต**ฯ พฺราหฺมเณน อตฺตนา กโต กาโร จ ภควโต เอว ปจฺจุปฏฺฐาตีติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อิมินา ขีณาสเว ยชนาการเน ยชนฺตสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ

เทวหิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มหาสาลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๐. ยสฺมา ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อนิสฺสยสฺส ชิณฺณภาเวน วิเสสโต กาโย ลูโข ชาโต, ชิณฺณปิโลติกขเณฺฑหิ สงฺฆฏิตํ ปาวุรณํ, ตสฺมา **“ลูขปาวุรโณ”**ติ ปทสฺส **“ชิณฺณปาวุรโณ”**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ปาฏิเยกฺก**นฺติ ปุเตฺตสุ เอกเมโก เอกเมกาย วาจาย วิสุํ วิสุํฯ

สมฺปุจฺฉนํ นาม อิธ สมฺมนฺตนนฺติ อาห **“สทฺธึ มนฺตยิตฺวา”**ติฯ **นนฺทิสฺส**นฺติ อภินนฺทึฯ อตีตเตฺถ หิ อิทํ อนาคตวจนํฯ เตนาห **“นนฺทิชาโต…เป.… อโหสิ”**นฺติฯ **ภุสฺสนฺตา**ติ นิพฺภุสฺสนวเสน รวนฺตาฯ

วโยคตนฺติ ปจฺฉิมวยํ อุปคตํฯ โส ปน ยสฺมา ปุริเม เทฺว วเย อติกฺกมวเสน คโตฯ ปจฺฉิมํ เอกเทสโต อติกฺกมนวเสน, ตสฺมา วุตฺตํ – **“ตโย วเย คตํ อติกฺกนฺตํ ปจฺฉิมวเย ฐิต”**นฺติฯ

นิปฺปริโภโคติ ชิณฺณภาเวน ชวปรกฺกมหานิยา อปริโภโค น ภุญฺชิตโพฺพฯ **ขาทนา อปนียตี**ติ ยวสํ อททนฺตา ตโต นีหรนฺติ นามฯ **เถโร**ติ วุโฑฺฒฯ

อนสฺสวาติ น วจนกราฯ **อปฺปติสฺสา**ติ ปติสฺสยรหิตาฯ **อวสวตฺติโน**ติ น มยฺหํ วเสน วตฺตนกาฯ **สุนฺทรตโร**ติ อุปตฺถมฺภการิภาเวน สุนฺทรตโรฯ

ปุรโตติ อุปตฺถมฺภกภาเวน ปุรโต กตฺวาฯ **อุทเก ปติฏฺฐํ ลภติ** ตตฺถ ปติฏฺฐโต ถิรปติฏฺฐภาวโตฯ อทฺธปติโฏฺฐ หิ ทโณฺฑ ทณฺฑธรปุริสสฺส ปติฏฺฐํ ลภาเปติฯ

พฺราหฺมณิโยติ อตฺตโน พฺราหฺมณิโยฯ **ปาฏิเยกฺก**นฺติ ‘‘อสุกสฺส เคเห อสุกสฺส เคเห’’ติ เอวํ อุเทฺทสิกํ กตฺวา วิสุํ วิสุํฯ **มา นิยฺยาเทหิ, อมฺหากํ รุจฺจนฏฺฐานเมวา**ติ ตว ปุตฺตานํ เคเหสุ ยํ อมฺหากํ รุจฺจนฏฺฐานํฯ ตตฺถเมว คมิสฺสามาติ สเพฺพสมฺปิ เอเตสํ อนุคฺคหํ กาตุกาโม ภควา เอวมาหฯ

ตโต ปฏฺฐายาติ โสตาปตฺติผลปฏิลาภโต ปฏฺฐายฯ ยทตฺถํ มยํ อิมสฺส พฺราหฺมณสฺส มหาสมฺปตฺติทานาทินา อนุคฺคโห กโต, โส จสฺส ปุตฺตปริชนสฺสปิ อโตฺถ สิโทฺธติ สตฺถา น สพฺพกาลํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ปุตฺตานํ เคหํ อคมาสิ, เต เอว ปน กาเลน กาลํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ยถาวิภวํ สกฺการสมฺมานํ อกํสูติ อธิปฺปาโยฯ

มหาสาลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มานตฺถทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. **มาเนน ถโทฺธ**ติ ‘‘อยํ โข’’ติอาทินา ปคฺคหิเตน มาเนน ถโทฺธ พชฺฌิตจิโตฺต ถทฺธอโยสลาโก วิย กสฺสจิปิ อโนนโตฯ **น กิญฺจิ ชานาติ** โลเก ปฏิสนฺถารมตฺตสฺสปิ อชานนโตฯ

อพฺภุตวิตฺตชาตาติ สญฺชาตอพฺภุตวิตฺตาฯ วิตฺตํ วิตฺตีติ จ ตุฏฺฐิปริยายาฯ **อภูตปุพฺพายา**ติ ยา ตสฺสา ปริสาย วิตฺติ ตทา ภูตา, สา อิโต ปุเพฺพ อภูตาฯ เตนาห **‘‘อภูต...เป.... สมนฺนาคตา’’**ติฯ **อสฺส ปุคฺคลสฺสา**ติ อเนน ปุคฺคเลนฯ **อปจิตา**ติ ปรมนิปเจฺจน ปูชนียสามญฺญโต ตตฺถ อตฺตโน ปกฺขิปนํ อิธ เทสนาโกสลฺลํฯ

มานตฺถทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปจฺจนีกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๒. **‘‘สพฺพํ เสต’’**นฺติ เกนจิ **วุเตฺต** ตสฺส **ปจฺจนีกํ กโรนฺตเสฺสว อสฺส** พฺราหฺมณสฺสฯ **วิเนตฺวา**ติ วินาเสตฺวาฯ **สุณาตีติ อโตฺถติ** ‘‘สุณาตี’’ติ กิริยาปทํ อาหริตฺวา คาถาย อโตฺถ เวทิตโพฺพ ‘‘ชญฺญา สุภาสิต’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ น หิ อสุตฺวา เทสิตํ ชานิตุํ สโกฺกนฺติฯ

ปจฺจนีกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วนกมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๓. วนกเมฺม นิยุโตฺต, กิริยมาเนน วนกมฺมํ เอตสฺส อตฺถีติ **วนกมฺมิโก**ฯ **อิมสฺมึ วนสเณฺฑ**ติ อิมสฺมึ เอวํมหเนฺต วนสเณฺฑฯ น เม วนสฺมึ กรณียมตฺถิ ยถา, ‘‘พฺราหฺมณ, ตุยฺห’’นฺติ อธิปฺปาโยฯ อิตรํ ปน ยํ มหากิเลสวนํ, ตํ มคฺคญาณผรสุนา สมาธิมยสิลายํ สุนิสิเตน สพฺพโส อุจฺฉินฺนมูลํ, ตโต เอว **นิพฺพนโถ** นิกฺกิเลสคหโนฯ วิเวกาภิรติยา เอกโก อภิรโต ปฏิปกฺขวิคเมนฯ เตนาห **‘‘อรตึ...เป.... ชหิตฺวา’’**ติฯ

วนกมฺมิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กฏฺฐหารสุตฺตวณฺณนา

๒๐๔. **ธมฺมเนฺตวาสิกา**ติ กิญฺจิปิ ธนํ อทตฺวา เกวลํ อเนฺตวาสิกาฯ เตนาห **“เวยฺยาวจฺจํ กตฺวา สิปฺปุคฺคณฺหนกา”**ติฯ **คมฺภีรสภาเว**ติ สมนฺตโต ทูรโต คหนสจฺฉนฺนวิปุลตรรุกฺขคจฺฉลตาย จ, ตทา หิมปิณฺฑสินฺนภาเวน มยูรยาเนหิ ปติฏฺฐาตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย จ คมฺภีรภาเวฯ

พหุเภรเวติ พหุภยานเกฯ **อนิญฺชมาเนนา**ติ อิตฺถมฺภูตเตฺถ กรณวจนํฯ **อติสุนฺทรํ วตา**ติ เอวํ สเนฺต นาม อรเญฺญ เอวํ นิจฺจลกาโย นิสิโนฺน ฌายโนฺต อติวิย สุนฺทรญฺจ ฌานํ ฌายสีติ วทติฯ

อเจฺฉรรูปนฺติ อจฺฉริยภาวํฯ **เสฏฺฐปฺปตฺติยา**ติ เสฏฺฐภาวปฺปตฺติยาฯ

‘‘โลกาธิปติสหพฺยตํ อากงฺขมาโน’’ติ อิมินา พฺราหฺมโณ โลกาธิปติสหโยคํ ปุจฺฉติ, ‘‘กสฺมา ภว’’นฺติอาทินา ปน ตทญฺญวิเสสากงฺขํ ปุจฺฉตีติ อาห **“อปเรนปิ อากาเรน ปุจฺฉตี”**ติฯ

กงฺขาติ ตณฺหา อภิกฺขณวเสน ปวตฺตาฯ **อเนกสภาเวสู**ติ รูปาทิวเสน อชฺฌตฺติกาทิวเสน เอวํ นานาสภาเวสุ อารมฺมเณสุฯ อสฺสาทราโค โลโภ อภิชฺฌาติ **นานปฺปการาฯ เสสกิเลสา วา** ทิฏฺฐิมานโทสาทโยฯ **นิจฺจกาลํ อวสฺสิตา** สตฺตานํ อวสฺสยภาวตฺตาฯ **ปชปฺปาปนวเสนา**ติ ปกาเรหิ ตณฺหายนวเสนฯ **นิรนฺตา**ติ อนฺตรหิตา นิรวเสสาฯ

อนุปคมโนติ อนุปาทาโนฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทีเปติ,** ตสฺส หิ วเสน เอว นานาสภาเวสุ ภควา สมนฺตจกฺขุนา ปสฺสตีติ **“สเพฺพ...เป.... ทสฺสโน”**ติ วุจฺจติฯ **อรหตฺตํ สนฺธายาห,** ตญฺหิ นิปฺปริยายโต ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ วุจฺจติฯ

กฏฺฐหารสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. มาตุโปสกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๕. **อิโต**ติ มนุสฺสตฺตภาวโตฯ **ปฏิคนฺตฺวา**ติ อภิคนฺตฺวาฯ สเคฺค หิ นิพฺพตฺตโนฺต กมฺมผเลน ธมฺมตาวเสน ปฏิสนฺธิกาลโต ปฏฺฐาย อภิรติวเสน อภิรมติ เอว นามาติฯ

มาตุโปสกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ภิกฺขกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. วิรูปํ คนฺธํ ปสวตีติ **วิโสฺส,** ทุคฺคโนฺธฯ **พาหิตฺวา**ติ อตฺตโน สนฺตานโต พหิกตฺวา นีหริตฺวาฯ ตํ ปน อนวเสสโต ปชหนฺติ อาห **“อคฺคมเคฺคน ชหิตฺวา”**ติฯ สงฺขายติ สมฺมเทว ปริจฺฉินฺทติ เอตายาติ **สงฺขา,** ญาณนฺติ อาห **“สงฺขายาติ ญาเณนา”**ติฯ **ภินฺนกิเลสตฺตา**ติ นิรุตฺตินเยน ภิกฺขุสทฺทสิทฺธิมาหฯ

ภิกฺขกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๒๐๗. **ปเจฺจตี**ติ ปตฺติยายติ สทฺทหติฯ ตถาภูโต จ ตมตฺถํ นิกาเมโนฺต นาม โหตีติ วุตฺตํ **“อิจฺฉติ ปเตฺถตี”**ติฯ **สาธุ, ภเนฺต**ติ เอตฺถ **สาธุ**-สโทฺท อายาจนโตฺถ, น อภินนฺทน โตฺถติ **“อายาจมาโน อาหา”**ติ วตฺวา อายาจเน การณํ ทเสฺสโนฺต **“เถรสฺส กิรา”**ติอาทิม าหฯ อุทกสุทฺธิโก น เอกํเสน อปายูปโค, ลทฺธิยา ปน สาวชฺชกิเลสภูตภาวโต อายาจติฯ อญฺญํ การณํ อปทิสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ ผลภูโต อโตฺถ เอตสฺสาติ **อตฺถวสํ,** การณนฺ ติ อาห **“อตฺถานิสํสํ อตฺถการณ”**นฺติฯ **ปปญฺจสูทนิยํ** ปน ผเลเนว อรณียโต อโตฺถ, กา รณนฺติ กตฺวา “อโตฺถ เอว อตฺถวโส, ตสฺมา **เทฺว อตฺถวเส**ติ เทฺว อเตฺถ เทฺว การณานี” ติ วุตฺตํฯ

สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. โขมทุสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๐๘. เอวํลทฺธนามํ ปิณฺฑาย ปาวิสีติ โยชนาฯ **เอวเมว**นฺติ เกนจิ อนิมนฺติเตน สยเมว อุปสงฺกมเนฺตฯ **อผาสุกธาตุก**นฺติ อยุตฺตรูปํฯ **สภาธมฺม**นฺติ สภาย จริตพฺพํ จาริตฺตธมฺมํฯ **อสญฺจาเลตฺวา**ติ อาสนโต อวุฏฺฐาเปตฺวาฯ **อุชุกเมว อาคจฺฉติ** โลกคฺคนายโก ภควา สพฺพสตฺตุตฺตโม อตฺตโน อุตฺตริตรสฺส อภาวโต โลกสฺส อปจิติํ น ทเสฺสติฯ เย สพฺพโส สํกิเล เส ปชหนฺติ, เตว ปณฺฑิเต “สโนฺต” ติ ทเสฺสติ **“เอเต”**ติอาทินาฯ

โขมทุสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

พฺราหฺมณสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. วงฺคีสสํยุตฺตํ

๑. นิกฺขนฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. **อาฬวิย**นฺติ อาฬวินครสมีเปฯ **อคฺคเจติเย**ติ โคตมกเจติยาทีหิ อุตฺตมเจติเยฯ ตํ กิร ภูมิรามเณยฺยกภาเวน มนุญฺญตาย ปธานยุตฺตตาทิสมฺปตฺติยา จ อิตรเจติเยหิ เสฏฺฐสมฺมตํฯ **กปฺปเตฺถเรนา**ติ ‘‘กโปฺป’’ติ โคตฺตโต อาคตนาโม เถโร, สหสฺสปุราณชฏิลานํ อพฺภนฺตเร อยํ มหาเถโรฯ **โอหีนโก**ติ เถเรสุ คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐสุ วิหาเร เอว อวหีนโก ฐิโตฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘วิหารปาโล’’**ติอาทิฯ **สมลงฺกริตฺวาติ** สมํ อลงฺกาเรน อลงฺกริตฺวาฯ **กุสลจิตฺตํ วิทฺธํเสติ** ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสนฯ **เอตสฺมิ**นฺติ เอตสฺมึ ราเค อุปฺปเนฺนฯ ‘‘เอกสฺมิ’’นฺติ วา ปาโฐ, เอกสฺมึ วิสภาควตฺถุเก ราเค อุปฺปเนฺนฯ **ธโมฺม วา**ติ มม จิเตฺต อุปฺปชฺชนกโต อโญฺญ ธโมฺม วาฯ เยน การเณน ปโร อนภิรตึ วิโนเทตฺวา อิทาเนว อภิรตึ อุปฺปาเทยฺย, ตํ การณํ กุโต ลพฺภาติ โยชนา, ตํ การณํ นตฺถีติ อโตฺถ, ตสฺส อภาวการณวจนํฯ

อนคาริยนฺติ อคารวิรหโต อนคารํ ปพฺพชฺชาฯ ตตฺถ นิยุตฺตตฺตา อนคาริยํ ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา, ปพฺพชิตนฺติ อโตฺถฯ **อาธาวนฺตี**ติ หทยํ อภิภวิตฺวา ธาวนฺติฯ **อุคฺคตาน**นฺติ อุฬารานํ ปุตฺตาฯ เตนาห **‘‘มเหสกฺขา ราชญฺญภูตา’’**ติฯ **อุตฺตมปฺปมาณ**นฺติ สหสฺสปลํ **สมนฺตา**ติ สมนฺตโตฯ **ปริกิเรยฺยุ**นฺติ วิชฺฌเยฺยุํฯ **เอตสฺมา สหสฺสา**ติ ยถาวุตฺตา ธนุคฺคหสหสฺสโตฯ **อติเรกตรา** อเนกสหสฺสาฯ **อิตฺถิโย** โอโลกนสิตลปิตโรทิตสเร ขิปนฺติโยฯ **เนว มํ พฺยาธยิสฺสนฺติ** เนว มํ นิชฺฌายิสฺสนฺติฯ ‘‘พฺยาธยิสฺสตี’’ติ ปาโฐติ วุตฺตํ **‘‘จาเลตุํ น สกฺขิสฺสตีติ อโตฺถ’’**ติฯ **ธเมฺม สมฺหี**ติ สเก สนฺติเก ปติฏฺฐิเต สาสนธเมฺมฯ เตนาห **‘‘อนภิรตึ วิโนเทตฺวา’’**ติอาทิฯ

มคฺคนฺติ ‘‘มโคฺค’’ติ วตฺตเพฺพ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘โส หิ นิพฺพานสฺส ปุพฺพภาคมโคฺค’’**ติฯ

นิกฺขนฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อรติสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. **วิหารครุโก กิเรส เถโร**ติ เอเตน เถโร อตฺตโน สทฺธิวิหาริกํ วงฺคีสํ โอวทิตุํ อนวสโรฯ เตน อนฺตรนฺตรา ตสฺส จิตฺตํ ราโค อนุทฺธํเสตีติ ทเสฺสติฯ **สาสเน อรติ**นฺติ สีลปริปูรเณ สมถวิปสฺสนาภาวนาย จ อนภิรตึฯ **กามคุเณสุ จ รติ**นฺติ ปญฺจสุ กามโกฏฺฐาเสสุ อสฺสาทํฯ **ปาปวิตกฺก**นฺติ กามสงฺกปฺปํฯ **สพฺพาการเนา**ติ สเพฺพ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุจฺฉินฺทนาการเนฯ ยถา มหนฺตํ อรญฺญํ วนถนฺติ, เอวํ มหนฺตํ กิเลสวนํ **‘‘วนถ’’**นฺติ วุตฺตํฯ

ปถวิญฺจ เวหาสนฺติ ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ตสฺมา ปถวิยํ อากาเส จาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ปถวิฏฺฐิต’’**นฺติอาทิฯ **ชคตี**ติ จ ปถวิยา เววจนํฯ เตนาห **‘‘อโนฺตปถวิย’’**นฺติฯ **ปริชีรตี**ติ สพฺพฺพโส ชรํ ปาปุณาติฯ **สมาคนฺตฺวา**ติ ญาเณน สมาคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘มุตฺตตาติ วิญฺญาตตฺตภาวา’’**ติฯ

ปฏิฆปเทน คนฺธรสา คหิตา ฆานชิวฺหานํ ปฏิหนนวเสน ปวตฺตนโตฯ **มุตปเทน โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ คหิตํ** มุตฺวา คเหตพฺพโตฯ **น ลิปฺปตี**ติ น มกฺขียติฯ

สฏฺฐิ-สโทฺท ฉ-สเทฺทน สมานโตฺถติ **“สฏฺฐินิสฺสิตา”**ติ ปทสฺส **“ฉอารมฺมณนิสฺสิตา”**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ปุถู อธมฺมวิตกฺกา**ติ รูปวิตกฺกาทิวเสน พหู นานาวิตกฺกา มิจฺฉาสงฺกปฺปาฯ **ชนตาย นิวิฏฺฐา**ติ มหาชเน ปติฏฺฐิตาฯ **เตสํ วเสนา**ติ เตสมฺปิ มิจฺฉาวิตกฺกานํ วเสนฯ **น กตฺถจิ** อารมฺมเณฯ **กิเลสวคฺคคโต**ติ กิเลสสงฺคณิกํ อุปคโต น ภเวยฺย, กิเลสวิตกฺกา น อุปฺปาเทตพฺพาติ อโตฺถฯ **ทุฏฺฐุลฺลวจนํ** กามปฏิสํยุตฺตกถาฯ

ทพฺพชาติโกติ ทพฺพรูโปฯ **เนปเกฺกนา**ติ โกสเลฺลนฯ **นิพฺพานํ ปฏิจฺจา**ติ อสงฺขตธาตุํ อารมฺมณวเสน ปฏิจฺจฯ **ปรินิพฺพานกาล**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานกาลํฯ

อรติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เปสลสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. เอเตสนฺติ เอเตสํ มหลฺลกานํฯ **น ปาฬิ** อาคจฺฉติ อปฺปคุณภาวโตฯ น จ ปาฬิอุปฏฺฐาติ, เอกาย ปาฬิยา สติ ปาฬิคติยา ตถา ตถา อุปฏฺฐานมฺปิ เนสํ นตฺถีติ วทติฯ **น อฏฺฐกถา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สิถิลธนิตาทิตํตํพฺยญฺชนพุทฺธึ อหาเปตฺวา อุจฺจารณํ **ปทพฺยญฺชนมธุรตาฯ อติกฺกมิตฺวา มญฺญติ** อเญฺญ ภิกฺขูฯ หีฬนวเสน อภิภวิตฺวา ปฏิภานเตน อตฺตานํ ปสํสติ สมฺภาเวติฯ มานสฺส ปวตฺติตาย สหชาตนิสฺสยาทิปจฺจยธมฺมา ตํสหภูธมฺมาฯ มานวเสน **วิปฺปฏิสารี อหุวา**ฯ มา อโหสีติ โยชนาฯ **วณฺณภณน**นฺติ ปเรหิ กิริยมานํ คุณาภิตฺถวํฯ **อขิโล**ติ ปญฺจเจโตขิลรหิโตฯ **นิเสฺสสํ นววิธ**นฺติ นววิธมฺปิ มานํ กสฺสจิ เอกเทสสฺสปิ อเสสโตฯ **วิชฺชายา**ติ อคฺคมคฺควิชฺชายฯ อจฺจนฺตเมว **สมิตตาย** วูปสมิตตาย **สมิตาวี**ฯ

เปสลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๑๒. ราโคติ เอตฺถ อายสฺมโต วงฺคีสสฺส ราคสฺส อุปฺปตฺติยา การณํ วิภาเวตุํ **“อายสฺมา อานโนฺท”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ต**นฺติ อานนฺทเตฺถรํฯ **อารมฺมณํ ปริคฺคเหตุ**นฺติ กายเวทนาทิเภทํ อารมฺมณํ สติโคจรํฯ อสุภทุกฺขาทิโต, รูปาทิเอเกกเมว วา ฉฬารมฺมณํ อนิจฺจทุกฺขาทิโต ปริคฺคณฺหิตุํ ปริจฺฉิชฺช ชานิตุํฯ **อิตฺถิรูปารมฺมเณ**ติ อิตฺถิสนฺตาเน รูปสภาเว อารมฺมเณฯ

นิพฺพาปนนฺติ นิพฺพาปยติ เอเตนาติ นิพฺพาปนํฯ **วิปลฺลาเสนา**ติ อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปลฺลาสภาวเหตุฯ **ราคฏฺฐานิย**นฺติ ราคุปฺปตฺติเหตุฯ **อิฏฺฐารมฺมณ**นฺติ สุภารมฺมณํฯ เอตฺถ จ อิฏฺฐารมฺมณสีเสน ตตฺถ อิฏฺฐาการคฺคหณํ วทติฯ ตณฺหิ วชฺชนียํฯ **ปรโต**ติ อวสวตฺตนเตฺถน อเญฺญโตฯ สงฺขารา หิ ‘‘มา ภิชฺชนฺตู’’ติ อิจฺฉิตาปิ ภิชฺชเนฺตว, ตสฺมา เต อวสวตฺติตฺตา ปโรนาม, สา จ เนสํ ปรตา อนิจฺจทสฺสเนน ปากฏา โหตีติ วุตฺตํ **“ปรโต ปสฺสาติ อนิจฺจโต ปสฺสา”**ติฯ กามํ วิปสฺสนา สงฺขารนิมิตฺตํ น ปริจฺจชติ สงฺขาเร อารพฺภ วตฺตนโต, เยสํ ปน นิมิตฺตานํ อคฺคหเณน อนิมิตฺตาติ คหิตุํ อรหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“นิจฺจาทีนํ นิมิตฺตาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ สลกฺขณ-สามญฺญลกฺขณ-ทสฺสนวเสน มานสฺส ทสฺสนาภิสมโย, วิปสฺสนาย ปหานาภิสมโยฯ ‘‘มเคฺคนา’’ติ วทนฺติ, มเคฺคเนว ปน อสโมฺมหโต ปริญฺญาปฏิเวธวเสน ทสฺสนาภิสมโย, ปหานปฏิเวธวเสน ปหานาภิสมโยฯ **ราคาทิสนฺตตายา**ติ ราคาทีนํ สมุเจฺฉทวเสน ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน วูปสเมตพฺพโต สนฺตภาเวนฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. องฺคียนฺติ เหตุภาเวน อาคมภาเวน อวยวภาเวน วา ญายนฺตีติ **องฺคานิ,** การณานิ, อวยวา วาติ อาห **“องฺคหีติ การเณหิ, อวยเวหิ วา”**ติฯ วิรติโย สุภาสิตวาจาย ปุพฺพํ ปติฏฺฐิตา โหนฺตีติ มุสาวาทาเวรมณิอาทโย ตสฺสา วิเสสเหตูติ อาห **“มุสาวาทา...เป.... การณานี”**ติฯ ยสฺมา อริยโวหารา วิเสสโต เจตนาสภาวา, ตสฺมา วจีสุจริตสมุทายสฺส สจฺจวาจาทโย องฺคภูตาติ อาห **“สจฺจวจนาทโย จตฺตาโร อวยวา”**ติฯ **นิสฺสกฺกวจน**นฺติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนํฯ เตนาห **“สมนฺอาคตา ปวตฺตา”**ติฯ วาจา หิ ตาย วิรติยา สมฺมา อนุรูปโต อาคตา ปวตฺตาติ ‘‘สมนฺนาคตา’’ติ วุจฺจติฯ **กรณวจน**นฺติ สหโยเค กรณวจนํฯ เตนาห **“ยุตฺตา”**ติฯ สหชาตาปิ หิ เจตนา ยถาสมาทินฺนาย วิรติยา สมฺมา อนุรูปโต ยุตฺตาติ วตฺตุํ อรหติฯ

สมุลฺลปนวาจาติ สทฺทวาจา, สา วุจฺจตีติ **วาจา** นามฯ วิญฺญตฺติ ปน วุจฺจติ เอตายาติ **วาจา** นาม, ตถา วิรติ เจตนาวาจาฯ **น สา อิธ อธิเปฺปตา**ติ สา เจตนาวาจา วิญฺญตฺติวาจา วิย อิธ อิมสฺมิํ สุเตฺต น อธิเปฺปตา ‘‘สุภาสิตา โหตี’’ติ วจนโตฯ เตนาห **“อภาสิตพฺพโต”**ติฯ สุฏฺฐุ **ภาสิตา**ติ สมฺมา ญาเยน ภาสิตา วจีสุจริตภาวโตฯ **อตฺถาวหต**นฺติ หิตาวหกาลํ ปติ อาหฯ **การณสุทฺธิ**นฺติ โยนิโสมนสิกาเรน การณวิสุทฺธิํฯ **โทสาภาว**นฺติ อคติคมนาทิโทสาภาวํฯ ราคโทสาทิวินิมุตฺตตฺตญฺหิ ตํ ภาสโต อนุโรธวิโรธวิวชฺชนโต อคติคมนํ ทูรสมุคฺฆาฏิตเมวาติฯ **อนุวาทวิมุตฺตา**ติ อปวาทวิรหิตาฯ **สพฺพาการสมฺปตฺติํ ทีเปติ,** อสติ หิ สพฺพาการสมฺปตฺติยํ อนุวชฺชตาปิฯ

กิญฺจาปิ ปุเพฺพ ธมฺมาธิฏฺฐานา เทสนา อารทฺธา, ปุคฺคลชฺฌาสยโต ปน **ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย...เป.... วจนเมตํ**ฯ กามเญฺจตฺถ **“อญฺญตรนิโทฺทสวจน”**นฺติ อวิเสสโต วุตฺตํ, ‘‘ธมฺมํเยว ภาสตี’’ติอาทินา ปน อธมฺมโทสาทิรหิตาย วาจาย วุจฺจมานตฺตา อิธาปิ สุภาสิตา วาจา อธิเปฺปตาติฯ ‘‘สุภาสิตํเยวา’’ติ อวธารเณน นิวตฺติตํ สรูปโต ทเสฺสติ **“โน ทุพฺภาสิต”**นฺติ อิมินาฯ เตนาห **“ตเสฺสว วาจงฺคสฺส ปฏิปกฺขภาสนนิวารณ”**นฺติฯ ปฏิโยคีนิวตฺตนโตฺถ หิ เอว-สโทฺท, เตน ปิสุณวาจาปฏิเกฺขโป ทสฺสิโตฯ ‘‘สุภาสิต’’นฺติ วา อิมินา จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ คหิตนฺติ **“โน ทุพฺภาสิตนฺติ อิมินา มิจฺฉาวาจปฺปหานํ ทีเปตี”**ติ วุตฺตํฯ สพฺพวจีสุจริตสาธารณวจนญฺหิ สุภาสิตนฺติฯ เตน ปรเภทนาทิกํ อสพฺภาทิกญฺจ โพธิสตฺตานํ วจนํ อปิสุณาทิวิสยนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ภาสิตพฺพวจนลกฺขณ**นฺติ ภาสิตพฺพสฺส วจนสฺส สภาวลกฺขณํ ทีเปตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ ยทิ เอวํ นนุ อภาสิตพฺพํ ปฐมํ วตฺวา ภาสิตพฺพํ ปจฺฉา วตฺตพฺพํ ยถา ‘‘วามํ มุญฺจ, ทกฺขิณํ คณฺหา’’ติ อาห **“องฺคปริทีปนตฺถํ ปนา”**ติอาทิฯ

ปฐเมนาติ ‘‘สุภาสิต’’นฺติ ปเทนฯ **ธมฺมโต อนเปต**นฺติ อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตสุขาวหธมฺมโต อนเปตํฯ **มนฺตาวจน**นฺติ มนฺตาย ปวเตฺตตพฺพวจนํฯ ปญฺญวา อวิกิณฺณวาโจ หิ น จ อนตฺถาวหํ วาจํ ภาสติฯ **อิตเรหิ ทฺวีหี**ติ ตติยจตุตฺถปเทหิฯ **“อิเมหิ โขติอาทีนี**ติ กรเณ เอตํ อุปโยควจน’’นฺติ เกจิฯ **ตํ วาจ**นฺติ ยถาวุตฺตํ จตุรงฺคิกํฯ ยญฺจ วาจํ มญฺญนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **อเญฺญ**ติ อิโต พาหิรกา ญายวาทิโน อกฺขรจินฺตกา จฯ ‘‘ปฏิญฺญาเหตุอุทาหรณูปนยนิคมนานิ อวยวา วากฺยสฺสา’’ติ วทนฺติฯ **นามาทีหี**ติ นามาขฺยาตปเทหิฯ **ลิงฺคํ** อิตฺถิลิงฺคาทิ **วจนํ** เอกวจนาทิฯ ปฐมาทิ **วิภตฺติ** อตีตาทิ **กาลํ**ฯ กตฺตา สมฺปทานํ อปาทานํ กรณํ อธิกรณํ กมฺมญฺจ **การกํ**ฯ **สมฺปตฺตีหิ สมนฺนาคต**นฺติ เอเต อวยวาทิเก สมฺปาเทตฺวา วุตฺตํฯ **ตํ ปฏิเสเธตี**ติ ตํ ยถาวุตฺตวิเสสมฺปิ วาจํ ‘‘อิเมหิ โข’’ติ วทโนฺต ภควา ปฏิเสเธติฯ **โข**-สโทฺท เหตฺถ

อวธารณโตฯ เตนาห “**อวยวาที**”ติอาทิฯ ยา กาจิ อสภาวนิรุตฺติลกฺขณาฯ สา มิลกฺขุภาสาฯ **สีหฬเกเนวา**ติ สีหฬภาสาย ปริยาปเนฺนน วจเนนฯ **อรหตฺตํ ปาปุณิํสู**ติ สํสาเร อติวิยสญฺชาตสํเวคา ตนฺนิสฺสรเณ นินฺนโปณมานสา หุตฺวา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ

ปาโตว ผุลฺลิตโกกนทนฺติ ปาโตว สํผุลฺลปทุมํฯ **ภิชฺชิยเต**ติ นิพฺภิชฺชิยติ นิพฺภิโคฺคชายติฯ **มนุสฺสตฺตํ คตา**ติ มนุสฺสตฺตภาวํ อุปคตาฯ

พุทฺธนฺตเรติ พุทฺธุปฺปาทนฺตเร ทฺวินฺนํ พุทฺธุปฺปาทานํ อนฺตราฯ ตทา หิ ปเจฺจกพุทฺธานํ สาสเน, น พุทฺธสาสเน ทิปฺปมาเนฯ

ชราย ปริมทฺทิตนฺติ ยถา หตฺถจรณาทิองฺคานิ สิถิลานิ โหนฺติ, จกฺขาทีนิ อินฺทฺริยานิ สวิสยคฺคหเณ อสมตฺถานิ โหนฺติ, โยพฺพนํ สพฺพโส วิคตํ, กายพลํ อปคตํ, สติมติธิติอาทโย วิปฺปยุตฺตา, ปุเพฺพ อตฺตโน โอวาทปฏิกรา ปุตฺตทาราทโยปิ อปสาทกา, ปเรหิ วุฏฺฐาปนียสํเวสนียตา ปุนเทว พาลภาวปฺปตฺติ จ โหนฺติ, เอวํ ชราย สพฺพโส วิมทฺทิตํฯ **เอต**นฺติ สรีรํ วทติฯ **มิลาตฉวิจมฺมนิสฺสิต**นฺติ ชิณฺณภาเวน อปฺปมํสโลหิตตฺตา มิลาเตหิ คตโยพฺพเนหิ ธเมฺมหิ สนฺนิสฺสิตํฯ **ฆาสมามิส**นฺติ ฆาสภูตํ อามิสํ มจฺจุนา คิลิตฺวา วิย ปติฏฺฐเปตพฺพโตฯ เกสโลมาทิ**นานากุณปปูริต**ํฯ ตโต เอว **อสุจิภาชนํ เอตํ**ฯ สพฺพถาปิ นิสฺสารตาย **กทลิกฺขนฺธสมํ**ฯ

อนุจฺฉวิกาหีติ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อนุรูปาหิฯ **น ตาเปยฺยา**ติ จิตฺตญฺจ กายญฺจ น ตาเปยฺยฯ ตาปนา เจตฺถ สมฺปติ อายติ จ วิสาทนาฯ **น พาเธยฺยา**ติ “**นาภิภเวยฺยา**”ติ ปทสฺส อตฺถทสฺสนํฯ **อปิสุณวาจาวเสนา**ติ สพฺพโส ปหีนปิสุณวาจตาวเสนฯ **ปาปานี**ติ ลามกานิ นิกิฏฺฐกานิฯ เตนาห “**อปฺปิยานี**”ติอาทิฯ **อนาทายา**ติ อคฺคเหตฺวาฯ

สาธุภาเวนาติ นิโทฺทสมธุรภาเวนฯ **อมตสทิสา**ติ สทิเส ตโพฺพหาโรติ, การเณ วายํ การิยโวหาโรติ อาห “**นิพฺพานามตปจฺจยตฺตา วา**”ติฯ ปจฺจยวเสน หิ สา ตทา ทสฺสนปฺปวตฺติฯ **จริยา**ติ จาริตฺตํฯ **โปราณา** นาม ปฐมกปฺปิกา, พุทฺธาทโย วา อริยาฯ

ปติฏฺฐิตาติ นิจฺจลภาเวน อฏฺฐิํ กตฺวา ปจฺจยายตฺตภาวโต อวิสํวาทนกาฯ อุภยตฺถปฏิปตฺติํ อาห “**อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อเตฺถ ปติฏฺฐิตา**”ติฯ **อเตฺถ** ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิหิเต ปติฏฺฐิตตฺตา เอว **ธเมฺม** อวิหิํสาทิธเมฺม ปติฏฺฐิตาฯ **อนุปโรธกร**นฺติ เอเตน หิตปริยาโยยํ อตฺถ-สโทฺทติ ทเสฺสติฯ **ธมฺมิก**นฺติ ธมฺมโต อนเปตํ, อตฺถธมฺมูปสํหิตํ วาฯ

นิพฺพานปฺปตฺติยาติ นิพฺพานปฺปตฺติยตฺถํฯ **ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย** อนฺตกรณตฺถํฯ ยสฺมา พุโทฺธ เขมาย ภาสติ, ตสฺมา เขมุปฺปตฺติเหตุยา **เขมา,** ตสฺมา สา สพฺพวาจานํ อุตฺตมาติ เอวเมฺปเตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **มนฺตาวจนวเสนา**ติ สพฺพโทสรหิตวเสนฯ

สุภาสิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๑๔. วากฺกรณจาตุริยโต วจนคุณเหตูนํ ปูริยา ปูเร ภวาติ โปรี, ตาย **โปริยา**ฯ เตนาห “**อกฺขราทิปริปุณฺณายา**”ติฯ **อวิพทฺธายา**ติ ปิตฺตาทีหิ น วิพทฺธาย อนุปทฺทุตายฯ เตนาห

“**อปลิพุทฺธายา**”ติอาทิฯ **นิโทฺทสายา**ติ อตฺถโต พฺยญฺชนโต วิคตโทสายฯ **อกฺขลิต ปทพฺยญฺชนายา**ติ อคลิตปทพฺยญฺชนาย, **อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถสฺส โพธเน ปริยตฺตายฯ **ภิกฺขุน**นฺติ คาถาสุขตฺถํ รสฺสํ กตฺวา วุตฺตํฯ

“**สํขิเตฺตนปิ เทเสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสตี**”ติ นยิทํ ปฐมํ อุทฺทิสิตฺวา ตสฺส อตฺถสฺส กิตฺตนวเสน ปวตฺติตํ วจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สา หิ วิตฺถารเทสนา เอว โหติฯ ยา ปน เทสนา กทาจิ ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ อชฺฌาสยวเสน สํขิเตฺตเนว ทเสฺสตฺวา นิกฺขิปติ, ยา จ กทาจิ วิตฺถาเรน, ตทุภยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห “**จตฺตาริมานี**”ติอาทิฯ สภาวมธุโร ปจฺจยวเสน มธุรตโร โหตีติ ทเสฺสตุํ “**ยถา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ วิวิธาการํ กตฺวา ธมฺมํ กเถตุํ ปฏิภาตีติ **ปฏิภานํ,** เทสนาปการญาณํฯ เตนาห “**สมุทฺทโต**”ติอาทิฯ **โอทหนฺตี**ติ อวชานนวเสน คเมนฺติฯ

สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปวารณาสุตฺตวณฺณนา

๒๑๕. **ตสฺมิํ อหู**ติ ตสฺมิํ อหนีติ อาห “**ตสฺมิํ ทิวเส**”ติฯ **อนสเนนา**ติ สพฺพโส อาหารสฺส อภุญฺชเนนฯ สาสนิกสีเลน พาหิรกอนสเนน วา อุเปตา หุตฺวาติ โยชนาฯ **วา**-สเทฺทน ขีรปานมธุสายนาทีนิปิ สงฺคณฺหาติฯ ปกาเรหิ ทิฏฺฐาทีหิ วาเรติ กายกมฺมาทิเก สราเปติ คารเยฺห กโรติ เอตายาติ **ปวารณา,** ปฏิปตฺติวิโสธนาย อตฺตโน อตฺตโน วชฺชโสธนาย โอกาสทานํฯ ยสฺมา เยภุเยฺยน วสฺสํวุเฏฺฐหิ กาตพฺพา เอสา วิสุทฺธิเทสนา, ตสฺมา วุตฺตํ “**วสฺสํวุฏฺฐปวารณายฯ วิสุทฺธิปวารณาติปิ เอติสฺสาว นาม**”นฺติฯ ตทา ตสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ตุณฺหีภาวสฺส อนวเสสตายปิ วณฺณํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘ตุณฺหีภูต’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห “**ยโต ยโต…เป.… นตฺถี**”ติฯ หตฺถสฺส กุกฺกุจฺจตา อสํยโม อสมฺปชญฺญกิริยา **หตฺถกุกฺกุจฺจํ**ฯ ตถา **ปาทกุกฺกุจฺจํ** เวทิตพฺพํ, **วา**-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปโตฺถ, เตน ตทเญฺญสมภาโว วิภาวิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปณฺจปสาเทหีติ ปญฺจวเณฺณหิ ปสาเทหิฯ **โวสฺสคฺคโตฺถ** ยถารุจิ กิริยาย โวสฺสชฺชนํฯ **ปุจฺฉนเตฺถ**ติ ปฏิเกฺขปมุเขเนว ปุจฺฉนเตฺถ **น**กาโร, **เม กิญฺจิ** กิริยํ วา วาจสิกํ วา น ครหถ, กิํ นุ ครหถ กายวาจาหีติ อโตฺถฯ เกจิ ‘‘ทฺวาราเนวา’’ติ ทฺวารสีเสน ทฺวารปฺปวตฺตจริยํ วทนฺติฯ วิสุทฺธิปวารณาย อธิเปฺปตตฺตา เยน ปวาริตํ, เตเนว วิสุทฺธีติ ญายติ, เยน น ปวาริตํฯ กิํ นุ ตํ อวิสุทฺธนฺติ สิยา กสฺสจิ ปุถุชฺชนสฺส อาสงฺกา? ตนฺนิวารณตฺถมาห “**โน อปริสุทฺธตฺตา**”ติฯ **มโนทฺวารํ ปริสุทฺธํ** อสุจิการกอุปกฺกิเลสานํ ทูรีกตตฺตาฯ **อิทานิ** เอตรหิ พุทฺธกาเลฯ **เอตฺถา**ติ มโนทฺวารปริสุทฺธิยํฯ

กายวจีสมาจารปริสุทฺธิยา ปเวทิตาย มโนสมาจารปริสุทฺธิ อตฺถโต ปเวทิตาว โหตีติ “**กายิกํ วา วาจสิกํ วา**”อิเจฺจวาหฯ ตถา หิ วุตฺตํ “**กายิกํ วา วาจสิกํ วาติ อิทํ จตุนฺนํ อรกฺขิยตํ สนฺธาย เถโร อาหา**”ติฯ ‘‘ภิกฺขเว, ปวาเรมิ โว’’ติ ภิกฺขุสงฺฆวิสยตฺตา ปวารณายตตฺถ ภิกฺขุสเงฺฆน วตฺตพฺพํ ปฏิวจนํ เทโนฺต ธมฺมเสนาปติ “**ภิกฺขุสงฺฆสฺส ภารํ วหโนฺต**”ติ วุโตฺตฯ เตนาห “**น โข มยํ, ภเนฺต**”ติอาทิฯ **อรกฺขิยานี**ติ ปรานุวาทโต น ภายิตพฺพานิ สุปริสุทฺธภาวโตฯ

‘‘อนุปฺปนฺนสฺสา’’ติ อิทํ อธิปฺปายิกวจนนฺติ ตทธิปฺปายํ วิวรโนฺต “**กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธโต ปฏฺฐายา**”ติอาทิมาหฯ **กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธโต**ติ วิภเตฺต นิสฺสกฺกํ, ตสฺมา กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธโต โอรนฺติ อโตฺถติฯ **อเญฺญนา**ติ อิโต ภควโต อเญฺญนฯ **อนุปฺปาทิตปุพฺพสฺ**

สาติ ปรสนฺตาเน น อุปฺปาทิตปุพฺพสฺสฯ สสนฺตาเน ปน ปเจฺจกพุทฺธานํ วเสน น อุปฺปาทิโตติ น สกฺกา วตฺตุํฯ **สมนฺอาคตา**ติ สมฺมา อนุ อุปคตาฯ **ภควโต สีลาทโย คุณา**ติ พุทฺธภูตสฺส คุณา อธิเปฺปตาติ อาห **“อรหตฺตมคฺคเมว นิสฺสาย อาคตา”**ติฯ **สพฺพคุณา**ติ ทสพล ญาณาทโย สเพฺพ พุทฺธคุณาฯ **ภเนฺต**ติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ‘‘อิเมสํ ปน…เป. … วาจสิกํ วา’’ติ ยาวายํ ปาฬิปเทโส, ตํ สพฺพํ คณฺหาติฯ เตนาห **“อิทํ เถโร…เป.… ปวาเรโนฺต อาหา”**ติฯ

ยํ อตฺตโน ปุญฺญานุภาวสิทฺธํ จกฺกรตนํ นิปฺปริยายโต เตน ปวตฺติตํ นาม, น อิตรนฺติ ปฐมนโย วุโตฺตฯ ยสฺมา ปวตฺติตเสฺสว อนุปวตฺตนํ, ปฐมนโย จ ตํสทิเส ตโพฺพหารวเสน วุโตฺตติ ตํ อนาทิยิตฺวา ทุติยนโย วุโตฺตฯ **ทสวิธ**นฺติ อโนฺตชนสฺมึ, พลกาเย รกฺขาวรณคุตฺติยา สํวิธานํ, ขตฺติเยสุ อนุยุเตฺตสุ, พฺราหฺมณคหปติเกสุ, เนคมชานปเทสุ, สมณพฺราหฺมเณสุ, มิคปกฺขีสุ อธมฺมจารปฏิเกฺขโป, อธนานํ ธนานุปฺปทานํ, สมณพฺราหฺมเณ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหปุจฺฉนนฺติ เอวํ ทสวิธํฯ ตตฺถ คหปติเก ปกฺขิชาเต จ วิสุํ กตฺวา คหณวเสน **ทฺวาทสวิธํฯ จกฺกวตฺติวตฺต**นฺติ จกฺกวตฺติภาวาวหํ วตฺตํฯ ยสฺมา ยาถาวโต ปวตฺติตํ, ตทนุรูปกํ ปน ญาเยน ยุตฺตเกน ปวตฺติตํ นาม โหตีติ อาห **“สมฺมา นเยน เหตุนา การเณนา”**ติฯ **อุภโตภาควิมุตฺตา**ติ อุภยภาเคหิ อุภยภาคโต วิมุตฺตาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ ทเสฺสติ **“ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุตฺตา, อรูปา…เป.… นามกายโต”**ติ อิมินาฯ **เตวิชฺชาทิภาว**นฺติ เตวิชฺชฉฬภิญฺญจตุปฺปฏิสมฺภิทภาวํฯ ปญฺญาวิมุตฺตา หิ ตํ ติวิธํ อปฺปตฺตา เกวลํ ปญฺญาย เอว วิมุตฺตาฯ

วิสุทฺธตฺถายาติ วิสุทฺธิปวารณตฺถายฯ สํโยชนเฏฺฐน **สํโยชนสงฺขาเต เจว** พนฺธนเฏฺฐน **พนฺธนสงฺขาเต จ**ฯ **วิชิตสงฺคาม**นฺติ ยถา ราคาทโย ปุน น สีสํ อุกฺขิปนฺติ, เอวํ อริยมคฺคเสนาย วเสน วิชิตสงฺคามํฯ เตนาห **“วิชิตราคโทสโมหสงฺคาม”**นฺติฯ **มารพลสฺสา**ติ มารเสนาย, มารสฺส วา สามตฺถิยสฺสฯ **เวเนยฺยสตฺถ**นฺติ วิเนตพฺพชนสมูหํฯ สกฏฺฐาทิสตฺถสภาคโต วิเนยฺยาว สโตฺถติ ตํ เวเนยฺยสตฺถํฯ สีลสาราทิอภาวโต **อโนฺตตฺตุโจฺฉ**ฯ

ปวารณาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปโรสหสฺสสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. สหสฺสโต ปรํ อฑฺฒเตยฺยภิกฺขุสตํ ตทา ภควนฺตํ ปยิรุปาสตีติ อาห **“ปโรสหสฺสนฺติ อติเรกสหสฺส”**นฺติฯ **นิพฺพาเน กุโตจิ ภยํ นตฺถี**ติ กุโตจิปิ การณโต นิพฺพาเน ภยํ นตฺถิ อสงฺขตภาเวน สพฺพโส เขมตฺตาฯ เตนาห ภควา – ‘‘เขมญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ เขมคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๓๗๙-๔๐๘)ฯ น กุโตจิ ภยํ เอตสฺมึ อธิคเตติ **อกุโตภยํ,** นิพฺพานํฯ เตนาห **“นิพฺพานปฺปตฺตสฺสา”**ติอาทิฯ **วิปสฺสิโต ปฏฺฐายา**ติ อมฺหากํ ภควโต นามวเสน อิสีนํ สตฺตมภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ เต หิ ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต พหุโส กิตฺติตาฯ **อิสีน**นฺติ วา ปเจฺจกพุทฺธสาวกพาหิรกอิสีนํ สตฺตโม อุตฺตโร เสฏฺโฐติ อโตฺถฯ

อฎฺฐุปฺปตฺติวเสนาติ การณสมุฏฺฐานวเสนฯ ตทสฺส อฎฺฐุปฺปตฺตึ วิภาเวตุํ **“สงฺฆมเชฺฌ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิภานสมฺปนฺนวาจาย อเญฺญ อีสติ อภิภวตีติ **วงฺคีโส**ฯ เตนาห **“ปฏิภานสมฺปตฺติ”**นฺติอาทิฯ

กิเลสุมฺมุชฺชนสตานีติ ราคาทิกิเลสานํ รชฺชนทุสฺสนาทินเยหิ สวิสเย อโยนิโส อุฎฺฐานานิฯ ยทิ อเนกานิ สตานิ, อถ กสฺมา ‘‘อุมฺมคฺคปถ’’นฺติ? วุตฺตนฺติ อาห **“วฏฺฏปถตฺตา

ปน ปถ”นฺติฯ ราคโทสโมหมานทิฏฺฐิวเสน **ราคขิลาทีนิ ปญฺจ**ขิลานิฯ **วิภชนฺต**นฺติ วิภชนวเสน กเถนฺตํฯ **วิภชิตฺวา**ติ ญาเณน วิเวเจตฺวาฯ

อมเต อกฺขาเตติ อมตาวเห ธมฺเม เทสิเตฯ **ธมฺมสฺส ปสฺสิตาโร** สจฺจสมฺปฏิเวเธนฯ **อสํหีรา** ทิฏฺฐิวาเตหิฯ

อติวิชฺฌิตฺวาติ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **อติกฺกมภูต**นฺติ อติกฺกมนเฏฺฐน ภูตํฯ **ทสทฺธาน**นฺติ ทสนฺนํ อุปฑฺฒานํฯ เตนาห **“ปญฺจนฺน”**นฺติฯ **ชานเนฺตนา**ติ ธมฺมสฺส สุทุลฺลภตํ ชานเนฺตนฯ

ปโรสหสฺสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. โกณฺฑญฺญสุตฺตวณฺณนา

๒๑๗. **เอวํคหิตนาโม**ติ “อญฺญาสิ วต, โภ, โกณฺฑโญฺญ”ติ สตฺถุ วจนํ นิสฺสาย ภิกฺขูหิ อเญฺญหิ โกณฺฑญฺญนามเกหิ วิเสสนตฺถํ เอวํคหิตนาโมฯ ทฺวาทสนฺนํ สํวจฺฉรานํ วเสน **จิรสฺสํฯ ฉทฺทนฺตภวเน**ติ ฉทฺทนฺตนาคราชภวนฏฺฐาเนฯ **ปญฺญวา มหาสาวโก** รตฺตญฺญุตายฯ **“ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสาน**นฺติ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวานํ, อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสานญฺจาติ เอวํ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสาน”นฺติ วทนฺติฯ **อคฺค**นฺติอาทิโตฯ **ตตฺถา**ติ มนฺทากินิตีเรฯ

วสฺสเคฺคนาติ วสฺสปฏิปาฏิยาฯ **ต**นฺติ อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรํฯ มหาพฺรหฺมานํ วิย โลกิยมนุสฺสา หรายนฺติฯ ปาโมกฺขภูโต อายสฺมา เถโร อนฺตรนฺตรา ตตฺถ ตตฺถ ชนปเท วสิตฺวา ตทนุกฺกเมน มนฺทากินิตีรํ อุปคโต, ตสฺมา วุตฺตํ – **“อิจฺฉามหํ, ภเนฺต, ชนปเท วสิตุ**”นฺติฯ

อานุภาวสมฺปนฺนา ทิพฺพายุกา เต หตฺถินาคาติ วุตฺตํ **“ปุเพฺพ ปเจฺจกพุทฺธานํ ปาริจริยาย กตปริจยา”**ติฯ เถรสฺส สญฺจรณฏฺฐาเน **อาวรณสาขา หริตฺวา** อปเนตฺวาฯ **มุโขทกเญฺจว ทนฺตกฏฺฐญฺจ ฐเปตี**ติ สฬเทวทารุกฏฺฐาทีนิ อญฺญมญฺญํ ฆํสิตฺวา อคฺคิํ นิพฺพเตฺตตฺวา ชาเลตฺวา ตตฺถ ปาสาณขณฺฑานิ ตาเปตฺวา ตานิ ทณฺฑเกหิ วเฏฺฏตฺวา ตฬากาสุ อุทกโสณฺฑีสุ ขิปิตฺวา อุทกสฺส ตตฺตภาวํ ญตฺวา นาคลตาทนฺตกฏฺฐํ อุปเนนฺต มุโขทกญฺจ ฐเปติฯ **วตฺตํ กโรตี**ติ อโนฺตกุฏิยา พหิ จ ปมฺเชปิ องฺคเณปิ สาขาภเงฺคหิ สมฺมชฺชโนฺต วกฺขมานนเยน อาหารํ อุปเนโนฺต วตฺตํ กโรติฯ

ปติฏฺฐปฺปมาเณติ กฏิปฺปมาเณ, อยเมว วา ปาโฐ **ตาว มหนฺตเมวา**ติ ยาว มหนฺตํ เสตปทุมวนํ , ตาว มหนฺตเมวฯ เอเสว นโย **รตฺตกุมุทวนา**ทีสุฯ **ขาทนฺตา** มนุสฺสาฯ **ปกฺกปโยฆนิกา วิยา**ติ สุปกฺกปโยฆนํ วิยฯ ฆนภาเวน ปน ปกฺขิตฺตขุทฺทมธุ วิย โหติฯ เตนาห **“เอตํ โปกฺขรมธุ นามา”**ติฯ **มุฬาล**นฺติ เสตปทุมานํ มูลํฯ **ภิส**นฺติ เตสํเยว กนฺทํฯ **เอกสฺมิํ ปเพฺพ**ติ เอเกกสฺมิํ ปพฺพนฺตเรฯ **ปาทฆฏก**นฺติ โทณสฺส จตุภาโค สณฺฐานโต ขุทฺทโก, ตสฺมา **ปาทฆฏกปฺปมาณ**นฺติ ตุมฺพมตฺตํฯ **โสณฺฑิอาวาเฏ**ติ ขุทฺทกโสณฺฑิโย เจว ขุทฺทกอาวาเฏ จฯ

เอตํ โภชนนฺติ ยถาวุตฺตํ นิรุทกปายสโภชนํฯ **เกจิ สญฺชานนฺติ** เย เถรา วุฑฺฒตราฯ **เกจิ น สญฺชานนฺติ** เย นวา อจิรปพฺพชิตาฯ

พุทฺธานุพุโทฺธติ พุทฺธสฺส อนุพุโทฺธฯ **พาฬฺหวีริโย**ติ จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ วเสน จิรนิจิตวีริโยฯ **ติณฺณํ วิเวกานน**ฺติ กายจิตฺตอุปธิวิเวกานํ ลาภีติ โยชนาฯ **จตโสฺส วทติ** วงฺคีสเตฺถโร สยํปฏิภานํ, น เสสาภิญฺญานํ อภาวโตติ อาห **“อิตรา”**ติอาทิฯ **ปริสา สนฺนิสีทิ** นิสฺสทฺทภาเวน ตุณฺหี อโหสีติ อโตฺถฯ **อนุชานาเปสี**ติ ปฐมํ อตฺตนา ญาตํ อุปฏฺฐิตํ อตฺตโน ปรินิพฺพานกาลํ อนุ ปจฺฉา สตฺถารํ ชานาเปสีติ เอวํ เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตนฺติ อาสาฬฺหิปุณฺณมาย อิสิปตเน ยํ ทสฺสนํ, ยํ วา ทุกฺกรจริยายํ ตุมฺหากํ อุปฏฺฐานํ อาทิโต ทสฺสนํ, ตํ, ภเนฺต, ปฐมทสฺสนํฯ **โอนตวินตา**ติ เหฏฺฐา อุปริ จ โอนตา วินตาฯ **กเมฺปตฺวา**ติ โถกํ จาเลตฺวา ทสฺสนตฺถํ **เอกนินฺนาโท** เตสํ หตฺถินาคานเญฺจว นาคยกฺขกุมฺภณฺฑานํ เทวตานญฺจ สเทฺทนฯ พฺรหฺมาโน เทวานํ อพฺภนฺตรา สมฺพโนฺธฯ

สชฺฌายมกํสุ ปสาทนีเยสุ ปสาทวเสน สนฺนิปติตปริสาย ปสาทชนนตฺถํ **ภควติ นิกฺขมิตฺวา**ติ ภควติ คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวาฯ **ธรติเยวา**ติ อทฺฏฐตํ ปตฺวา ติฏฺฐเตวฯ

โกณฺฑญฺญสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๒๑๘. **ปจฺจเวกฺขตี**ติ เตสํ อริยานํ จิตฺตํ อตฺตโน ญาณจกฺขุนา ปติ อเวกฺขติ ปจฺจเวกฺขติฯ **ปพฺพตสฺสา**ติ อิสิคิลิปพฺพตสฺสฯ **ทุกฺขปารํ คต**นฺติ วฏฺฏทุกฺขสฺส ปารํ ปริยนฺตํ คตํ ฯ **สพฺพคุณสมฺปนฺน**นฺติ สเพฺพหิ พุทฺธคุเณหิ จ สาวกคุเณหิ จ ปริปุณฺณํฯ **อเนกาการสมฺปนฺน**นฺติ รูปโฆสลูขธมฺมปฺปมาณิกานํ สตฺตานํ เตหิ เตหิ อากาเรหิ สเพฺพสญฺจ อเนเกหิ อนนฺตาปริเมเยฺยหิ ปสีทิตพฺพากาเรหิ สมนฺนาคตํฯ เต ปน อาการา ยสฺมา อนญฺญสาธารณา พุทฺธคุณา เอว, ตสฺมา อาห **“อเนเกหิ คุเณหิ สมนฺนาคต”**นฺติฯ

โมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. คคฺคราสุตฺตวณฺณนา

๒๑๙. **เต**ติ เต เทวมนุเสฺสฯ **“สรีรวเณฺณนา**ติ สรีเร ฉวิวเณฺณนา”ติ วทนฺติฯ **สรีรวเณฺณนา**ติ วา ธมฺมรูปกายคุเณนฯ “ยสสา”ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **วิคตมโล**ติ อพฺภามหิกาทีหิ วิคตูปกฺกิเลโส ฯ ภาณุ วุจฺจติ ปภา, สาติสโย ภาณุ เอตสฺส อตฺถีติ **ภาณุมา**ฯ สูริโยติ อาห **“อาทิโจฺจ วิยา”**ติฯ

คคฺคราสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. วงฺคีสสุตฺตวณฺณนา

๒๒๐. โส กิร วิจรตีติ สมฺพโนฺธฯ “ยถายํ ทีโป ชมฺพุทีโปติ ชมฺพุนา ปญฺญาโต, เอวาหมฺปิ เตน ชมฺพุนา ปญฺญายิสฺส”นฺติ **ชมฺพุสาขํ ปริหริตฺวาฯ วาทํ กตฺวา**ติ “อิมสฺมึ วาเท สเจ เต ปราชโย โหติ, ตฺวํ เม ทาโส โหหิฯ สเจ เม ปราชโย, อหํ เต ภริยา”ติ เอวํ กติกํ กตฺวาฯ **วาเท ชยปราชยานุภาเวนา**ติ ตถาปวตฺติเต วาเท ปริพฺพาชกสฺส ชยานุภาเวน เจว อตฺตโน ปราชเยน จฯ **วยํ อาคมฺมา**ติ สิปฺปุคฺคหณวยํ อาคมฺมฯ **วิชฺชน**ฺติ มนฺตํฯ

นิพฺพตฺตคติวิภาวนวเสน ฉวสีสภาวํ ทูเสติ วินาเสตีติ **ฉวทูสกํ สิปฺปํ,** ตถาปวตฺตํ มนฺตปทํฯ **อตฺตโน อานุภาเวนา**ติ นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตสฺส สีสํ ยตฺถ กตฺถจิ ฐิตํ พุทฺธานุภาเวน อาเนตฺวา ทเสฺสตฺวาฯ **ขีณาสวสฺส สีส**นฺติ ปรมปฺปิจฺฉตาย กญฺจิปิ อชานาเปตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ปรินิพฺพุตสฺส ขีณาสวสฺส ฉฑฺฑิตํ สีสกฏาหํฯ **ทเสฺสสี**ติ อตฺตโน อานุภาเวน อาเนตฺวา ทเสฺสสิฯ

“ตุเมฺห, โภ โคตม, ชานาถา’’ติ กามํ วงฺคีโส นิพฺพตฺตฏฺฐานํ สนฺธาย ปุจฺฉติ, ภควา ปน อนุปาทิเสสนิพฺพานํ สนฺธาย **“อาม, วงฺคีส…เป…. คตึ ชานามี**’’ติ อาหฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘นิพฺพานํ อรหโต คตี’’ติฯ วงฺคีโส สยํ มนฺตพเลน คติปริยาปนฺนสฺส คตึ ชานโนฺต ภควนฺตมฺปิ ‘‘อยมฺปิ ตถา’’ติ มญฺญมาโน **“มเนฺตน ชานาสิ, โภ โคตมา**’’ติ อาหฯ ภควา อตฺตโน พุทฺธญาณเมว มนฺตํ กตฺวา ทีเปโนฺต **“อาม, วงฺคีส, เอเกน มเนฺตเนว ชานามี**’’ติ อาหฯ มุธา เอว ทาตพฺพนฺติ **อมูลิโก**ฯ อนนฺตรหิตาย ภูมิยา สยนํ **ถณฺฑิลเสยฺยา**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน สาย ตติยํ อุทโกโรหณภูมิหรณาทึ สงฺคณฺหาติฯ **โส ตํ…เป…. อรหตฺตํ ปาปุณี**ติ อิมินา วงฺคีส เตฺถโร ปพฺพชิตฺวา น จิรเสฺสว สุขาย ปฏิปทาย อรหตฺตํ ปโตฺต วิย ทิสฺสติ, น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, อายสฺมา ตถา วงฺคีสเตฺถโร ปพฺพชิตฺวา สมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ อารภิตฺวาปิ ทุกฺขาย ปฏิปทาย ตาทิสํ กาลํ วีตินาเมตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตนาห –

‘‘นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺตํ, อคารสฺมานคาริยํ;
วิตกฺกา อุปธาวนฺติ, ปคพฺภา กณฺหโต อิเม’’ฯ (สํ. นิ. ๑.๒๐๙; เถรคา. ๑๒๑๘);

อายสฺมโต วงฺคีสสฺส อนภิรติ อุปฺปนฺนา โหติ, ราโค จิตฺตํ อนุทฺธํเสติ, ‘‘กามราเคน ฑยฺหามิ, จิตฺตํ เม ปริฑยฺหตี’’ติอาทิ (เถรคา. ๑๒๓๒)ฯ

วิมุตฺติสุขนฺติ สพฺพโส กิเลสวิมุตฺติยํ นิพฺพาเน จ อุปฺปนฺนํ สมฺปติอรหตฺตผลสุขํ **ปฏิสํเวเทโนฺต**ติ ยถาปริจฺฉินฺนํ กาลํ ปติ สมฺมเทว เวเทโนฺต อนุภวโนฺตฯ กวินา กตํ, ตโต วา อาคตํ, ตสฺส วา อิทนฺติ กาเวยฺยํ, ตเทเวตฺถ **“กาเวยฺย**’’นฺติ วุตฺตํฯ **เย นิยามคตทฺทสา**ติ เย ภิกฺขู อริยา พุทฺธานํ สาวกา ผลฏฺฐภาเวน นิยามคตา เจว มคฺคฏฺฐภาเวน นิยามทสา จฯ **นิยาโม**ติ หิ สมฺมตฺตนิยาโม อธิเปฺปโตฯ **สุอาคมน**นฺติ มม อิมสฺส สตฺถุโน สนฺติเก อาคมนํ อุปคมนํ, อิมสฺมิญฺจ ธมฺมวินเย อาคมนํ ปพฺพชนํ อุปสมฺปทา สุนฺทรํ อาคมนํฯ ตตฺถ การณมาห **“ติโสฺส วิชฺชา**’’ติอาทิฯ **อวุตฺต**มฺปิ คาถาย อตฺถโต คหิตเมว เถรสฺส ฉฬภิญฺญภาวโตฯ

วงฺคีสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

วงฺคีสสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. วนสํยุตฺตํ

๑. วิเวกสุตฺตวณฺณนา

๒๒๑. **สํเวเชตุกามา**ติ อตฺถโต สํเวคํ อุปฺปาเทตุกามาฯ ตถาภูตา นํ กิเลสสงฺคณิกาทิโต วิเวเจตุกามา นาม โหตีติ วุตฺตํ **“วิเวกํ ปฏิปชฺชาเปตุกามา”**ติฯ **พาหิเรสู**ติ โคจรชฺฌตฺตโต พหิภูเตสุฯ **ปุถุตฺตารมฺมเณสู**ติ รูปาทินานารมฺมเณสุฯ **จรตี**ติ ปวตฺตติฯ **ตุวํ ชโน**ติ ตุวํ อตฺตโน กิเลเสหิ ชนนโต วิสุํ ชาโต ตาทิเส เอว อญฺญสฺมึ ชเน อิมํ อโยนิโสมนสิการวเสน ปวตฺตมานํ ฉนฺทราคํ วินยสฺสุ วิโนเทหิฯ **สตํ ตํ สารยามเส**ติ นิยฺยานิกสาสเน ปพฺพชิตฺวา สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อรญฺญวาเสน จ สติมนฺตํ ปณฺฑิตํ ตํ มยมฺปิ ยถาอุปฺปนฺนํ วิตกฺกํ วิโนทนาย สารยาม, สตํ วา สปฺปุริสานํ กิเลสวิคมนธมฺมํ ปฏิปชฺชิตฺวา วสนฺตํ ตํ สารยาม วฏฺฏทุกฺขํฯ **ปาตาล**นฺติ โมหปาตาลํ กิเลสรโช, ตเทว ‘‘ปาตาล’’นฺติ วุตฺตํฯ **มา อวหรี**ติ เหฏฺฐา ทุคฺคติโสตํ มา อุปเนสิฯ **สิต**นฺติ สมฺพนฺธํฯ เตนาห **“สรีรลคฺค”**นฺติฯ **วิเวกมาปนฺน**นฺติ กิเลสวิเวกํ สมถวิปสฺสนาภาวนมาปนฺนฯ **อุตฺตมวีริย**นฺติ อุโสฺสฬฺหิลกฺขณปฺปตฺตํ วีริยํ, จตุพฺพิธํ สมฺปฺปธานวีริยํ วา สมฺปตฺตํฯ **ปคฺคยฺหา**ติ อาโรเปตฺวาฯ **ปรมวิเวก**นฺติ ปรมํ สมุเจฺฉทวิเวกํฯ

วิเวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๒๒. **กายทรโถ โหติเยว** นิยเมน, น จิตฺตทรโถ ตสฺส มเคฺคเนว สมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ

ชราตุโรติ ชราภิภวเนน อาตุโรเยวฯ ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อุปริฏฺฐตาย ปริโต ทีฆปุถุลตาย อติวิย วิชฺฌตีติ สตฺติสลฺลคฺคหณํฯ เอวํ หิสฺส ตณฺหาสลฺลสฺส สทิสตาฯ อวิชฺชาย ปนสโมฺมหาปาทเนน ทุกฺขาปาทเนน จ วิสสทิสตาฯ **รุปฺปโต**ติ วิการํ อาปาทิยมานสฺส ปีฬิยมานสฺสาติ อโตฺถติ อาห **“ฆฏฺฏิยมานสฺสา”**ติฯ

ปพฺพชิตนฺติ สสนฺตานโต ปพฺพชิตํ วา ราคาทิมลโต ปพฺพชิตํ วาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เถรเสฺสเวตํ วจนํ, ตสฺมา **อยํ** อิทานิ วุจฺจมาโน **เอตฺถ** คาถาย อโตฺถฯ **เทวตาย หี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส ปากฏกรณํฯ **เอตฺถา**ติ เสสคาถาสุฯ อตฺถสฺส วุตฺตนยตฺตา **“อนุตฺตานปทวณฺณนา”**ติ อาหฯ **วินยา**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ ตสฺส เหตุมฺหิ กรณวจเนน อตฺถมาห **“วินเยนา”**ติฯ ตถา **“สมติกฺกมา”**ติ เอตฺถาปิฯ **ปรมปริสุทฺธํ** สํกิเลสสมุจฺฉินฺทนโตฯ **อารทฺธวีริย**นฺติ สมฺภาวิตวีริยํฯ สมฺภาวนญฺจสฺส ปคฺคณฺหนํ ปริปูรณญฺจาติ อาห **“ปคฺคหิตวีริยํ ปริปุณฺณวีริย”**นฺติฯ

อุปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. กสฺสปโคตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. **เฉต**นฺติ มิคานํ ชีวิตํ เฉตํฯ เตนาห **“มิคลุทฺทก”**นฺติฯ **โรหิตมิค**นฺติ โลหิตวณฺณํ ขุทฺทกมิคํ, ‘‘มหาโรหิตมิค’’นฺติ เกจิฯ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตสฺส ชนปทสฺส สุลภภิกฺขตาย ตตฺถ คนฺตฺวา วิหรตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **“ปฐมสุเตฺต วุตฺตนเยเนวา”**ติ วุตฺตํฯ

อยํ ปน เถโร ปญฺจาภิโญฺญ วิปสฺสนากมฺมิโกฯ **ฐตฺวา**ติ ปทานุพนฺธนวเสน คมนํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา เถรสฺส อาสนฺนฏฺฐาเน ฐตฺวาฯ ตสฺส วจนํ **โสตุํ อารโทฺธฯ องฺคุฏฺฐกํ ชาลาเปสี**ติ อธิฏฺฐานพเลน ทณฺฑทีปิกํ วิย อตฺตโน องฺคุฏฺฐกํ ชาลาเปสิฯ **อกฺขีหิปิ ปสฺสติ** องฺคุฏฺฐกํ ชาลมานํฯ **กเณฺณหิปิ** สุณาติ เตน วุจฺจมานํ ธมฺมํ เอกเทเสนฯ จิตฺตํ ปนสฺส ธาวตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอตสฺสปี**ติ ลุทฺทกสฺสปิฯ

อปฺปปญฺญนฺติ เอตฺถ **อปฺป**-สโทฺท ‘‘อปฺปหริเต’’ติอาทีสุ วิย อภาวโตฺถติ อาห **‘‘นิปฺปญฺญ’’**นฺติฯ **การณชานนสมเตฺถนา**ติ อิมินา การเณน สตฺตานํ สุขํ, อิมินา ทุกฺขนฺติ เอวํ สมาจรมาเนน การณํ ชานิตุํ สมเตฺถน กมฺมสฺสกตญาณสมฺปยุตฺตจิเตฺตนาติ อโตฺถฯ **สุณาตี**ติ เกวลํ สวนมตฺตวเสน สุณาติ, น ตทตฺถวเสนฯ เตนาห **‘‘อตฺถมสฺส น ชานาตี’’**ติฯ **การณรูปานี**ติ สภาวการณานิฯ **กึ เม อิมินา**ติ? ‘‘อิทํ ปปญฺจ’’นฺติ ปหายฯ **วีริยํ ปคฺคยฺหา**ติ จตุพฺพิธํ สมฺมปฺปธานํ วีริยํ ปคฺคณฺหิตฺวาฯ

กสฺสปโคตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สมฺพหุลสุตฺตวณฺณนา

๒๒๔. **สมฺพหุลา**ติ สุตฺตนฺตนเยน สมฺพหุลาฯ สุตฺตเนฺต สชฺฌายึสูติ **สุตฺตนฺติกา**ฯ วินยํ ธาเรนฺตีติ **วินยธราฯ ยุญฺชนฺตี**ติ วาสธุเร โยคํ กโรนฺติฯ **ฆเฏนฺตี**ติ ตตฺถ วายามํ กโรนฺติฯ กโรนฺตานํเยว อรุโณ อุคฺคจฺฉตีติ สมฺพโนฺธฯ

โกเมติ กึ อิเม? เตนาห **‘‘กหํ อิเม’’**ติ? วชฺชิภูมึ วชฺชิรฏฺฐํ คตาติ **วชฺชิภูมิยา**ฯ เตนาห **‘‘วชฺชิรฏฺฐาภิมุขา คตา’’**ติฯ นตฺถิ เอเตสํ นิเกภํ นิพทฺธนิวาสฏฺฐานนฺติ **อนิเกตา** เตนาห **‘‘อเคหา’’**ติฯ อุตุ เอว สปฺปายํ, อุตุวเสน วา กายจิตฺตานํ กลฺลตฺตา สปฺปายํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

สมฺพหุลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อานนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๒๕. **อติเวล**นฺติ อติพหุกาลํฯ ภิกฺขุนา นาม อุปคตานํ อุปนิสินฺนกถามตฺตํ วตฺวา คนฺถธุเรหิ วาสธุเรหิ วา ยุตฺตปยุตฺตจิเตฺตน ภวิตพฺพํ, นาติเวลํ เตสํ สญฺญตฺติพหุเลนฯ เถโร ปน ตทา เกนจิ การเณน พหุเวลํ คิหิสญฺญตฺติพหุโล อโหสิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อติเวล’’นฺติ อาทิฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘ภควตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ต**นฺติ ตํ ตาทิสํ สญฺญาปนํ สนฺธาย เอตํ ‘‘อติเวลํ คิหิสญฺญตฺติพหุโล’’ติ วจนํ วุตฺตํฯ **ภิกฺขุสงฺฆสฺส กถํ สุตฺวา**ติ สงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสีทิตฺวา เถเรน กถิตตฺตา วุตฺตํฯ **สตฺถุสาสน**นฺติ ปิฏกตฺตยํ วทติฯ

ปสกฺกิยาติ อุปสกฺกิตฺวา คนฺตฺวาฯ ตํ ปน ตตฺถ อโชฺฌคาหนํ โหตีติ อาห **‘‘ปวิสิตฺวา’’**ติฯ สงฺขารทุกฺขโต นิพฺพินฺนหทยสฺส สพฺพสงฺขารวินิสฺสฏํ นิพฺพานํ ยาถาวโต ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สมฺมเทว สมสฺสาสกรํ หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺตํ ตํ อุปริ อธิคมาย อุสฺสุกฺกํ กโรโนฺต นิพฺพานํ หทเย นิกฺขิปติ นามาติ อาห – **‘‘นิพฺพานํ...เป.... โอเปติ นามา’’**ติฯ นิพฺพานํ…เป.… อารมฺมณโต โอเปติ นามาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ อตฺถวิรหิตา ‘‘พิฬิพิฬี’’ติ ปวตฺตกิริยา พิฬิกา, อยํ ปน คิหิสญฺญตฺติกถา เถรสฺส อตฺตโน สามญฺญตฺถอสาธนโต เทวตาย พิฬิกา วิยาติ **พิฬิพิฬิกา**ติ วุตฺตาฯ

อานนฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๒๖. **อนนฺตเร อตฺตภาเว**ติ อตีตานนฺตเร เทวตฺตภาเวฯ เถโร หิ ตาวติํสเทวโลกา จ วิตฺวา อิธูปปนฺโนฯ **อคฺคมเหสี**ติ กาจิ ปริจาริกา เทวธีตา จิตฺตปณิธานมเตฺตน อิทานิปิ เทวกาเย ภวิสฺสติ อุปจิตกุสลธมฺมตฺตาติ มญฺญมานา ตสฺมิํ วตฺตมานํ วิย กเถนฺตี **“โสภสี”**ติ อาหฯ เอวํ อตีตมฺปิสฺส ทิพฺพโสตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ วิย มเญฺญยฺย นาติจิรกาลตฺตาติ ทเสฺสนฺต **“ปุเพฺพปิ โสภสี”**ติ อาหฯ สุคตินิรยาทิทุคฺคติยา วเสน ทุคฺคตา เอตรหีติ อธิปฺปาโยฯ **ปฏิปตฺติทุคฺคติยา** กาเมสุ สมฺมุจฺฉิตภาวโตฯ

ปติฏฺฐหนฺตติ นิวิสนฺตฯ **อฏฺฐหิ การเณหี**ติ จิรกาลปริภาวนาย วิรุฬฺหมูเลหิ อโยนิโสมนสิการาทิปจฺจยมูลเกหิ วุจฺจมาเนหิ อฏฺฐหิ การเณหิฯ **รโตฺต ราควเสนา**ติ สภาวโต สงฺกปฺปโต จ ยถาสมีหิเต อิฏฺฐาการเร สกฺกาเย สญฺชาตราควสา รโตฺต คิโทฺธ คธิโตฯ **ปติฏฺฐาตี**ติ โอรุยฺห ติฏฺฐติฯ **ทุโฏฺฐ โทสวเสนา**ติ สภาวโต สงฺกปฺปโต จ ยถาสมีหิเต อนิฏฺฐาการเร สกฺกาเย สญฺชาตโทสวเสน ทุโฏฺฐ รุปิตจิโตฺตฯ **มูโฬฺห โมหวเสนา**ติ อสมเปกฺขเนน มูโฬฺห มุยฺหนวเสนฯ **วินิพโทฺธ**ติ อหํกาเรน วิเสสโต นิพนฺธนโต มานวตฺถุสฺมิํ พนฺธิโตฯ **มานวเสนา**ติ เตน เตน มญฺญนากาเรนฯ **ปรามโฏฺฐ**ติ ธมฺมสภาวํ นิจฺจาทิวเสน ปรโต อามโฏฺฐฯ **ทิฏฺฐิวเสนา**ติ มิจฺฉาทสฺสนวเสนฯ **ถามคโต**ติ ราคาทิกิเลสวเสน ถามํ ถิรภาวํ อุปคโตฯ **อนุสยวเสนา**ติ มเคฺคน อปฺปหีนตาย อนุ อนุ สนฺตาเน สยนวเสนฯ อปฺปหีนโฏฺฐ หิ เตสํ อนุสยโฏฺฐฯ **อนิฏฺฐงฺคโต**ติ สํสยิโตฯ **วิเกฺขปคโต**ติ วิกฺขิตฺตภาวํ อุปคโตฯ **อุทฺธจฺจวเสนา**ติ จิตฺตสฺส อุทฺธตภาววเสนฯ **ตาปี**ติ ตาปิ เทวกญฺญาโยฯ **เอวํ ปติฏฺฐิตาวา**ติ ยถาวุตฺตนเยน รตฺตภาวาทินา สกฺกายสฺมิํ ปติฏฺฐิตา เอวฯ **นรเทวาน**นฺติ ปุริสภูตเทวานํฯ

ปฏิคนฺตุนฺติ อเปกฺขาวเสน ตโต อปคนฺตุํ อเปกฺขํ วิสฺสเชฺชตุํฯ **ทุสฺสนฺต**นฺติ ทสนฺตํ, ‘‘วตฺถ’’นฺติ เกจิฯ **สูจิํ โยเชตฺวา**ติ สิพฺพนสุเตฺตน สูจิํ โยเชตฺวา ปาเส จ ปเวเสตฺวาฯ มนาปกาเย เทวนิกาเย ชาตา **มนาปกายิกา**ฯ เตสํ ปภาวํ ทเสฺสตุํ **“มนสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมชฺช**นฺติ สํหิตํฯ **คมนภาว**นฺติ คมนชฺฌาสยํฯ **วิกฺขีโณ**ติ วิจฺฉินฺทนวเสน ขีโณฯ เทวตานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาโรจเน โทโส นตฺถีติ ตาสํ ปุน อนาคมนตฺถํ อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ

อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นาคทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๗. **อติกาเลนา**ติ อติวิย ปุพฺพณฺหกาเลน, กาลเสฺสวาติ อโตฺถฯ **โกฏิสมฺมุญฺชนิยา**ติ สมฺมุญฺชนิโกฏิยา, สมฺมุญฺชนิยา เอกเทเสเนวาติ อโตฺถฯ อิมินา สมฺมชฺชเน อมนาปการิตํ ทเสฺสติฯ **มชฺฌนฺหิเก วีติวเตฺต**ติ คิหิสํสคฺควเสน กาลํ วีตินาเมนฺต มชฺฌเนฺห พหุวีติวเตฺตฯ **อเญฺญหิ ภิกฺขูหี**ติ นาติกาลํ ปวิเฏฺฐหิฯ นิสฺสกฺกวจนเญฺจตํฯ **ภายามิ นาคทตฺต**นฺติ ตสฺส ปฏิปตฺติํ ภายิตพฺพํ กตฺวา เทวตา วทนฺตี ปฏิปตฺติยํ นิโยเชติฯ **สุปฺปคพฺภ**นฺติ กายปาคพฺพิยาทีหิ อติวิย สมนฺนาคตํฯ

นาคทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. กุลฆรณีสุตฺตวณฺณนา

๒๒๘. **โอคาหปฺปโตฺต**ติ วิสฺสาสวเสน อนุปฺปเวสํ ปโตฺตฯ **อญฺญตรํ กุล**นฺติ ตสฺมิํ กุเล ชายมฺปติํ สนฺธาย วทติฯ “**พหูปการํ เม เอตํ กุลํ** จิรํ สปฺปายาหารทานาทินา; ตสฺมา อิธาหํ อคฺคทกฺขิเณโยฺย ชาโต; อิเมสํเยว เทยฺยธมฺมปฏิคฺคณฺหเนน ปุญฺญํ วเฑฺฒสฺสามี’’ติ จิเนฺต สิฯ เตนาห “**อญฺญตฺถ คนฺตฺวา กิํ กริสฺสามี**’’ติอาทิฯ **สา**ติ เทวตาฯ **อุโภเปเต**ติ ตํ ภิกฺขุญฺจ ฆรณิญฺจ สนฺธาย วทติฯ **ปฏิคาธปฺปตฺตา**ติ ปฏิคาธํ ปตฺตา อญฺญมญฺญสฺมิํ ปติฎฺฐิต วิสฺสาเสนฯ

วิสฺสมฺปตฺติวเสน สนฺติฎฺฐนฺติ เอตฺถาติ **สณฺฐานํ,** วิสฺสมนฎฺฐานํฯ **สมาคนฺตฺวา**ติ สนฺนิปติตฺวาฯ ปฏิญฺญาหรเณหิ มนฺตยตีติ **มนฺตนํ,** ญาปกํ การณํฯ **ปฏิโลมสทฺทา**ติ ปฏิโลมภาเวน ปติตตฺตา อสจฺจวิภาวนา ปฏิกูลสทฺทาฯ **เตน การเณนา**ติ เตน การณปฏิรูปเกน มิจฺฉาวจเนนฯ **น มงฺกุโหตพฺพํ** อการกภาวโตฯ **สเทฺทน ปริตสฺสตี**ติ ปเรหิ อตฺตนิ ปยุตฺตมิจฺฉาสทฺทมเตฺตน ปริตสฺสนสีโลฯ **วตํ น สมฺปชฺชตี**ติ ยถาสมาทินฺนวตํ ลหุจิตฺตตาย น ปาริปูริํ คจฺฉติฯ **สมฺปนฺนวโต**ติ ปริปุณฺณสีลาทิวตคุโณ

กุลฆรณีสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. วชฺชิปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๒๙. **วชฺชิรเฎฺฐ ราชปุโตฺต**ติ วชฺชิรเฎฺฐ ชาตสํวโทฺธ วชฺชิราชปุโตฺตฯ **สพฺพรตฺติจาโร**ติ ฉณสมฺปตฺติยา อิโต จิโต จรเนฺตหิ อนุภวิตพฺพนกฺขตฺตมโหฯ เตนาห “**กตฺติกนกฺขตฺตํ โฆเสตฺวา**” ติอาทิฯ **เอกาพทฺธํ โหตี**ติ ยสฺมา จาตุมหาราชิกเทวา ตสฺมิํ ทิวเส นกฺขตฺตํ โฆเสตฺวา อตฺตโน ปุญฺญานุภาวสิทฺธาย ทิพฺพสมฺปตฺติยา มหนฺตํ นกฺขตฺตกีฬาสุขํ อนุภวนฺติ, ตสฺมา ตํ เตหิ เอกาพทฺธํ วิย โหติฯ **เภริอาทิตูริยาน**นฺติ เภริมุทิงฺคสงฺขปณววีณาทิตูริยานํฯ **ตาฬิตาน**นฺติ อารทฺธลยานุรูปํ ปหฎานํฯ **วีณาทีน**นฺติ วีณาเวณุโคมุขีอาทีนํฯ **วาทิตาน**นฺติ ยถารทฺธมุจฺฉนานุรูปํ สงฺฆฎฺฎิตานํฯ **อภาสี**ติ เตน สเทฺทน อากฑฺฒิยมานหทโย อโยนิโส อุมฺมุชฺชิตฺวา ‘‘มหตี วต เม ชานี’’ติ อนุตฺถุนโนฺต อภาสิฯ **ฉฑฺฑิตทารุกํ วิยา**ติ วเน ฉฑฺฑิตนิรตฺถกกฬิงฺครํ วิยฯ **ลามกตโร**ติ นิหีนตโรฯ เทวตา ปฐมปฺปิตํ อาณิํ ปฎาณิยา นีหรนฺตี วิย เตน ภิกฺขุนา วุตฺตมตฺถํ อปเนนฺตี ‘‘ตสฺส เต พหุกา ปิหยนฺตี’’ติ อโวจาติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต “**เถโร**”ติอาทิมาหฯ สคฺคํ คจฺฉนฺตานํ ยถา เนรยิกา ปิหยนฺติ, เอวํ สมฺมาปฏิปนฺนสฺส ตุยฺหํ พหู ปิหยนฺติ, ตสฺมา ตฺวํ ‘‘ปาปิโย’’ติ อตฺตานํ มา มญฺญิตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ

วชฺชิปุตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. สชฺฌายสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. **นิสฺสรณปริยตฺติวเสนา**ติ อทฺธา อิมํ ปริยตฺติํ นิสฺสาย วฎฺฎทุกฺขโต นิสฺสริตุํ ลพฺภาติ เอวํ นิสฺสรณปริยตฺติวเสนฯ **สชฺฌายนโต**ติ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา สชฺฌายนโตฯ อิทานิ ตสฺส นิสฺสรณปริยตฺติวเสน สชฺฌายนกรณํ, ปฏิปตฺติวเสน วตฺตปฎิวตฺตกรณํ, วิปสฺสนาภาวนญฺจ ทเสฺสตุํ “**โส กิรา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ อรหตฺตํ ปตฺตทิวเส ปฏิปตฺติกิตฺตนาย ปุริมทิวเสสุปิ ตถา ปฏิปชฺชิ, วิปสฺสนํ ปน อุสฺสุกฺกาเปตุํ นาสกฺขีติ ทเสฺสติฯ **กาลํ อติวเตฺตตี**ติ อิทํ “**สงฺกสายตี**”ติ ปทสฺส อตฺถวจนํฯ **เถรสฺสา**ติ สชฺฌายกเตฺถรสฺสฯ

ธมฺมปทานีติ สีลาทิธมฺมกฺขนฺธทีปกานิ ปทานิฯ เตนาห **“สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ อธิเปฺปต”**นฺติฯ น คณฺหาสิ อุเทฺทสนฺติ อธิปฺปาโยฯ ปาฬิยํ ‘‘ภิกฺขูหิ สํวสโนฺต’’ติ อิมินา เตสํ ธมฺมสฺสวนตฺถายปิ ธโมฺม ปริยาปุณิตโพฺพติ ทเสฺสติฯ วิรชฺชติ เอเตนาติ **วิราโค,** อริยมโคฺคฯ **ชานิตฺวา**ติ ปริญฺญาภิสมยวเสน ทิฏฺฐสุตาทึ ยาถาวโต ชานิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **วิสฺสชฺชน**นฺติ ปหานํฯ **น พุทฺธวจนสฺส** วิสฺสชฺชนํฯ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติยาปิ อนุญฺญาตตฺตา ปเคว นิสฺสรณตฺถาย, ตตฺถ ปน มตฺตา ชานิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **“เอตฺตาวตา”**ติอาทิมาหฯ

สชฺฌายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อกุสลวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๑. **อกุสเล วิตเกฺก**ติ อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน อกุสเล มิจฺฉาวิตเกฺกฯ โยนิ วุจฺจติ อุปาโย, ตสฺมา อสุภาทิเก สุภาทิวเสน มนสิกาโร อโยนิโสมนสิกาโรติ อาห **“อนุปายมนสิกาเรนา”**ติฯ **ปาสาทิกกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ปสาทาวหํ พุทฺธานุสฺสติอาทิกมฺมฏฺฐานํฯ **พลวปีติญฺจ สุขญฺจา**ติ นีวรณวิกฺขมฺภนโต พลวนฺตํ อุปจารชฺฌานสหคตํ ปีติญฺจ สุขญฺจฯ

อกุสลวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. มชฺฌนฺหิกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. **นนฺทนวเคฺค**ติ นนฺทนวคฺควณฺณนายํ ตตฺถ อิธาปิ คาถาย วิเสสาภาวโตฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ตตฺถ สงฺคีตํ อิธ คหิตนฺติ? เทวตาปฏิสํยุตฺตตํ อุปาทาย เทวตาสํยุเตฺต สงฺคหิตมฺปิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา ปฏิสํยุตฺตตฺตา อิธ คหิตํฯ

มชฺฌนฺหิกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. ปากตินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. เตรสเม ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วิตฺถาริตเมวาติ โยชนาฯ **ชนฺตุเทวปุตฺตสุเตฺต**ติ ชนฺตุเทวปุตฺตสุตฺตสํวณฺณนายฯ ‘‘ตตฺถ สงฺคีตํ อิธาปี’’ติอาทิ อนนฺตรสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนยเมวฯ

ปากตินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. คนฺธเตฺถนสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. **คนฺธารมฺมณํ อุปนิชฺฌายตี**ติ คนฺธสงฺขาตํ อารมฺมณํ อุเปจฺจ นิชฺฌายติ, รูปารมฺมเณน วิย วิญฺญาเณน รูปํ, คนฺธารมฺมเณน ตํ อุเปจฺจ นิชฺฌายติ ปจฺจกฺขโต, ยาถาวโต สภาวโต ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ **อุปสิงฺฆิสฺสตี**ติ ตณฺหาวเสน อุปคนฺตฺวา สิงฺฆิสฺสติฯ

เอกงฺคเมตํ เถยฺยานนฺติ อารมฺมณวเสน เถยฺยวตฺถูสุ วิภชิยมาเนสุ เอกมงฺคเมตํ คนฺธารมฺมณนฺติ อาห **“เถนิตพฺพาน”**นฺติอาทิฯ โอชาเปกฺขาย เถยฺยาย ปวตฺตมานาย ธมฺมารมฺมณตาปิ ตสฺสา สิยา, สา ปน น มธุรา เถยฺยกตา จาติ **“ปญฺจโกฏฺฐาสาน”**นฺติ วุตฺตํฯ กามญฺจ ตํ คนฺธารมฺมณํ เกนจิ ปริคฺคหิตํ น โหตีติ อาทิยิตุํ สกฺกา, สตฺถารา ปน อนนุญฺญาตตฺตา น ยุโตฺต ตสฺส ปริโภโคฯ ยํ ปน เตน ภิกฺขุนา วุตฺตํ **“น หรามิ น ภญฺชามี”**ติ, ตสฺสปิ อย

เมว ปริหาโรฯ วณฺณียติ ผลํ เอเตนาติ **วณฺณํ,** การณนฺติ วุตฺตํ “**วเณฺณนาติ การเณนา**”ติฯ

ตสฺมินฺติ ตสฺมึ ภิกฺขุสฺมึฯ **อากิณฺณกมฺมโนฺต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิอาทิวเสน อกุสลกมฺมโนฺต ทิฏฺฐิโมหตณฺหาทิวเสน อาทิโต ปฏฺฐาย กุสลกมฺมานํ ปฏิเกฺขปโนฺตฯ ทิฏฺฐิวเสน จ กถินกกฺขฬิชริคตตฺตา “**อขีณกมฺมโนฺต กกฺขฬกมฺมโนฺต**”ติ วุตฺตํฯ

อากิณฺณลุโทฺทติ อากิโณฺณ หุตฺวา กกฺขโฬฯ เตนาห “**พหุปาโป**”ติอาทิฯ **มกฺขิโต**ติ ลิโตฺตฯ **ต**นฺติ เทวตาโจทนํฯ **ตสฺมา**ติ อติกฺกมฺม ฐิตตฺตา‘‘ตฺวณฺจารหามิ วตฺตเว’’ติ เอวมาหฯ

คเวสนฺตสฺส อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน ปริเยสนฺตสฺสฯ อเนกโยชนายามวิตฺถารํ คคนตลํ พฺยาเปตฺวา อุปฺปนฺนวลาหกกูฏปฺปมาณํ วิยฯ **สุโทฺธ**ติ สีเลน ปริสุโทฺธ อยนฺติ ชานาสิฯ **สุคติ**นฺติ สุนฺทรนิพฺพตฺตึฯ เตน นิพฺพานสฺสปิ สงฺคโห สิโทฺธฯ

คนฺธเตฺถนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

วนสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. ยกฺขสํยุตฺตํ

๑. อินฺทกสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. อตฺตโน ปริณายกเตฺตน อิโนฺท นาม มเหสโกฺข, อิโนฺทติ สมญฺญา อสฺสาติ กตฺวา ‘‘อินฺทโก’’ติปิ วุจฺจติ, ตสฺส **อินฺทกสฺส**ฯ อินฺทกูเฏ ปพฺพเต นิวสตีติ อินฺทกูฏนิวาสี, ตสฺส **อินฺทกูฏนิวาสิโน**ฯ พลิกเมฺมหิ ยชิตพฺพโต ปูชิตพฺพโต ยโกฺข, ตสฺส **ยกฺขสฺส**ฯ อินฺทสฺส นิวาสฏฺฐานภูตํ กูฏํ อินฺทกูฏนฺติ **ยกฺขโต กูเฏน นามํ ลทฺธํ**ฯ อินฺทกูโฏ อิโนฺท อุตฺตรปทโลเปน ยถา ‘‘เกลาสกูโฏ เกลาโส’’ติฯ อิโนฺท ยโกฺขติ **กูฏโต ยเกฺขน นามํ ลทฺธํฯ น** เจตฺถ อิตรีตรนิสฺสยโทโส อญฺญมญฺญปลกฺขณภาวโต ยถา ตํ ‘‘กายกมฺมฏฺฐาน’’นฺติฯ **รูป**นฺติ สกลํ รูปกฺขนฺธมาห, น รูปายตนนฺติฯ อิมํ สรีรํ เปจฺจ อยํ กินฺติ ปฏิลภตีติ โจเทติฯ

กุโต อาคจฺฉตีติ ปราธารรูเป ชีเว อตฺตนิ มาตุกุจฺฉิโมกฺกเนฺต รูปสฺส สมฺภโวติ กุโต นาม ฐานโต อาคจฺฉติฯ เตนาห **“อิมานิ จ อฏฺฐีนิ อิมา จ มํสเปสิโย”**ติอาทิฯ **กถํ นฺวย**นฺติ อยํ กุจฺฉิสงฺขาเต คพฺภเร กถํ สชฺชตีติ ปุจฺฉติฯ ‘‘สีหานํว นทนฺตานํ, ทาฐีนํ คิริคพฺภเร’’ติอาทินา (เถรคา. นิทานคาถา) คพฺภโร จ กุจฺฉิวาจโก อาคโตฯ เตนาห **“คพฺภรสฺมินฺติ มาตุกุจฺฉิสฺมิ”**นฺติฯ **ปุคฺคลวาที**ติ อตฺตวาทุปาทาโนฯ ยถา หิ มจฺฉมํสํ ภุตฺตํ เผณํ วิย หุตฺวา วิลียติ, น จ ปญฺญายติ สตฺตภาเวน อปฺปวตฺตนโต, เอวเมวํ ยทิ มาตุกุจฺฉิสฺมึ คพฺภภาเวน อุปฺปนฺนํ รูปํ สโตฺต น ภเวยฺย โน วเฑฺฒยฺย, วิลียิตฺวา คเจฺฉยฺย, ปญฺญายติ จ ตํ รูปํ, ตสฺมา ชีโวติ อิมาย **ลทฺธิยาฯ เอวมาหา**ติ ‘‘รูปํ…เป…. คพฺภรสฺมิ’’นฺติ เอวมโวจฯ **ปฐม**นฺติ เอเตสํ ปญฺจนฺนํ ปฐมํฯ เตนาห **“ปฐเมน ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน สทฺธิ”**นฺติฯ **“ชาติอุณฺณํสูหี**ติ ชาติเอฬกาย อุณฺณํสูหี’’ติ วทนฺติฯ ‘‘คพฺภํ ผาเลตฺวา คหิตอุณฺณา **ชาติอุณฺณา**ฯ ตสฺสา อํสูหิ **ตีหิ กตสุตฺตเคฺค**’’ติ สํยุตฺตภาณกานํ อธิปฺปาโยฯ

อนาวิโลติ อโจฺฉ, สุปฺปสโนฺนติ อโตฺถฯ **เอวํวณฺณปฺปฏิภาค**นฺติ วุตฺตปฺปมาณสณฺฐานสมฺปริจฺฉินฺนํฯ **กลลํ สมฺปวุจฺจตี**ติ อตฺตภาโว ภูตุปาทารูปสงฺขาโต สนฺตานวเสน ปวตฺตมาโน กลลํ นามาติ กถียติฯ

กลลาติ ยถาวุตฺตกลลรูปเหตุ ตํ นิสฺสาย ปจฺจยํ กตฺวาฯ **มํสโธวนอุทกวณฺณ**นฺติ วณฺณโต มํสโธวนอุทกวณฺณํ, สณฺฐานโต ปน วิลีนติปุสทิสํฯ

ปริปกฺกนฺติ ปริปากกลลภาวโต ปริปากํ คตํ สุปริปากํ คตํฯ **สมูหต**นฺติ สมูหภูตํ สงฺคตํฯ **วิวฏฺฏมาน**นฺติ ปริณมนฺตํฯ **ตพฺภาว**นฺติ กรเณ เอตํ อุปโยควจนํ, ตพฺภาเวน ปริณมนฺตนฺติ อโตฺถฯ นิสฺสเกฺก วา อุปโยควจนํ, ตพฺภาวโต กลลภาวโต กลลํ วิปริณมนฺตํฯ **อพฺพุทํ นาม ชายติ,** อพฺพุทํ นาม สมฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ

วิลีนติปุสทิสา สณฺฐานวเสน, วณฺณวเสน ปน สิตา อรตฺตาว โหตีติ วทนฺติฯ **มณฺฑ**นฺติ ทาริกานํ ตถา ปีฬนโต นิพฺพตฺตมริจปกฺกสฺส สารภูตํ รสํฯ **สพฺพภาเคหิ มุจฺจตี**ติ โส มโณฺฑกปาเล อลโคฺค หุตฺวา ตสฺส สพฺพภาเคหิ มุจฺจิตฺวา ปิณฺฑิโต หุตฺวา ติฏฺฐติฯ **เอวรูปา เปสิ โหตี**ติ สา เปสิ คพฺภาสเย กตฺถจิ อลคฺคา ยถาวุตฺตมโณฺฑ วิย ปิณฺฑิโต หุตฺวา ติฏฺฐติฯ เตนาห **“วิลีนติปุสทิสา”**ติฯ

เปสิ นิพฺพตฺตตีติ เอตฺถ **เปสี**ติ นิสฺสเกฺก ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“ตโต เปสิโต”**ติฯ

ฆนสฺส สณฺฐานํฯ นิพฺพตฺตํ กมฺมปจฺจยาติ ตํสณฺฐานํ รูปธมฺมนิพฺพตฺติยา ชายติฯ ‘‘ชรามรณํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๐) หิ วุตฺตํฯ

ปีฬกาติ ปีฬกสทิสา มํสปิณฺฑา ชายนฺติฯ

สตฺตมาทีนีติ **อาทิ**-สเทฺทน อฏฺฐมสตฺตาหโต ปฏฺฐาย ยาว เอกจตฺตาลีสา จตฺตฺตึส สตฺตาหานิ สงฺคณฺหาติฯ **ปริณตกาล**นฺติ คพฺภสฺส ปริณตกาลํฯ นวมาสโต พหิ ปริปโกฺก นาม โหติ เกสโลมาทินิพฺพตฺติโตฯ เตนาห **‘‘ทฺวาจตฺตาลีเส สตฺตาเห เอตานิ ชายนฺตี’’**ติฯ

ตสฺสาติ คพฺภเสยฺยกสตฺตสฺสฯ **มาตุอุทรปฏเลน เอกาพทฺธํ โหติ** ยโต มาตรา ปริภุตฺตอาหาโร อามาสเย ปติฏฺฐิเต คพฺภสฺส นาภินาฬานุสาเรน คพฺภคตสฺส สรีรํ สมฺปตฺวา อาหารกิจฺจํ กโรติฯ **อาหารสมุฏฺฐานรูปํ สมุฏฺฐาเปตี**ติ คพฺภคตสฺส กาเย โอชาย ปจฺจโย โหติฯ สา จ ตํ ปจฺจยํ ลภิตฺวา โอชฏฺฐมกํ รูปํ สมุฏฺฐาเปติฯ เอวํ มาตรา ปริภุตฺตอาหารปจฺจเยน คพฺภคโต ทส มาเส ยาเปติ อตฺตโน นาภินาฬานุสารคเตเนว เตน ยาว อาหารสมุฏฺฐานสตฺตาโห, ตโต ปฏฺฐาย อาหรณโตฯ เกจิ ปน ‘‘มาตรา ปริภุตฺตอาหาโร พาหิรวโตฺค วิย ตสฺส กายํ อภิสเนฺนติ ปริสเนฺนติ, เตน โส ยาเปตี’’ติ วทนฺติฯ กุจฺฉิคตํ อุทรปฏเลน ติโรหิตตฺตา พหิ ฐิตนฺติ วตฺตพฺพตํ น อรหตีติ **‘‘กุจฺฉิยา อพฺภนฺตรคโต’’**ติ อาหฯ **มาตุกุจฺฉิคโต นโร**ติ มาตุ ติโรกุจฺฉิคโตฯ **เอวํ โข**ติ อิมินา ยถาวุตฺตากาเรน อยํ สโตฺต…เป.… นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา รูปํ น ชีโวฯ น หิ ทิฏฺฐิคตสฺส สตฺตาหกฺกเมน วุฑฺฒิปฺปโตฺต อิจฺฉิโต อนิจฺจตาปตฺติโตฯ

อินฺทกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สกฺกนามสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. **สกฺกนามโก**ติ พลิปุโตฺต วิย สกฺกสฺส วเสน คหิตนาโมฯ ‘‘เอโส กิรา’’ติ ปาโฐฯ ‘‘เอโก กิรา’’ติปิ ลิขนฺติฯ มารสฺส ปเกฺข คโต **มารปกฺขิโกฯ ยทญฺญ**นฺติ เอตฺถ **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํ, ตสฺมา ยํ อญฺญสฺส อนุสาสนํ, ตํ สมณสฺส น สาธูติ โยชนาฯ **การเณนา**ติ การณมเตฺตน สํวาโส ชายติฯ **เยน เกนจิ** คหเฏฺฐน วา ปพฺพชิเตน วาฯ **ตํ** การณนฺตรํ สมาคตํ ปุริสํ **สปฺปโญฺญ** สมฺพุโทฺธ **อนุกมฺปิตุํ นารหติ** วิเสสาธิคมาภาวา, สติ ปน ตสฺมึ สวิเสสํ ปสาโท โหตีติฯ **มนสา เจ…เป.… น เตน โหติ สํยุโตฺต** สิเนหวเสน อนุกมฺปา อนุทฺทยา ตสฺสา อสํกิลิฏฺฐสภาวตฺตาฯ

สกฺกนามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. คยาย อวิทูเร ภโว คาโม ‘‘คยา’’ติ วุโตฺตติ อาห **‘‘คยาย’’**นฺติ, เตนาห **‘‘คยาย อวิทูเร นิวิฏฺฐคามํ อุปนิสายาติ อโตฺถ’’**ติฯ โคจรคามนิทสฺสนํ เหตํฯ **อิทํ อุปริ อิทํ เหฏฺฐาติ นตฺถิ** อุปฺปฏิปาฏิโย มญฺจปาทานํ ทฺวีสุ ปเสฺสสุ ทีฆภาเวนฯ พลิกมฺมตฺถาย กตํ เทวตาธิฏฺฐานนฺติ อธิปฺปาเยน **เทวฏฺฐาเน ฐเปนฺติ**ฯ อฏฺฐปาทมญฺจสทิโส กิร โส เหฏฺฐุปริ ปริวเตฺตตพฺพโตฯ กถินสิพฺพนสูจิ **กถินสูจิฯ อปจฺจตฺถริตฺวา**ติ กิญฺจิ สงฺฆิกเสนาสนสฺส อุปริ ปฏิจฺฉทนํ อปจฺจตฺถริตฺวาฯ **ควจฺฉิวิชฺฌิตํ วิยา**ติ เตหิ สูจิโลเมหิ ควจฺฉิชาลํ วิย คตํ สพฺพโส สโมหตํฯ

อิธาปิ ‘‘ขรสรีโร’’ติ วตฺวา ขรสรีรํ กถินสูจิสทิสตาย โลมสฺสาติ ตสฺส ตถาภาวสฺส การณํ ทเสฺสโนฺต **“โส กิรา”**ติอาทิมาหฯ **อตฺตโน หเตฺถหี**ติ สงฺฆิกเตลสมฺมกฺขิเตหิ อตฺตโน สรีรํ มเกฺขสิฯ **อิตี**ติ วุตฺตากาเรนฯ

สมาคมฎฺฐานนฺติ ยกฺขสนฺนิปาตฎฺฐานํฯ **โส**ติ สูจิโลโม ยโกฺขฯ **มนฺ**ติ จ ตเมว วทติฯ

อุฎฺฐาเปตฺวาติ อุทฺธคฺคา กตฺวาฯ **อปนาเมสี**ติ ยถา โส อตฺตโน กายํ อุปเนตุํ น สโกฺกติ, ตถา กโรโนฺต โถกํ อปนาเมสิฯ **อมนฺโญฺญ**ติ ผรุสติกฺขตาย น มนฺโญฺญฯ **จิตฺตํ วา เต ขิปิสฺสามี**ติ มยฺหํ อานุภาเวน ตว จิตฺตวิเกฺขปํ วา กริสฺสามิฯ ยถา ปน โส จิตฺตวิเกฺขปํ กเรยฺย, ตํ ทเสฺสตุํ **“เยสญฺหิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เภรวํ วา**ติ วุตฺตาการเรน อญฺญถา วา ภยานกํ ทสฺสนม เตฺตเนว สตฺตานํ ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํสํ อุปฺปาเทตุํ สมตฺถํฯ ‘‘กเถนฺตานํเยวา’’ติ วา ปาโฐฯ ตํ ทฺวีสุ ปาเทสุ คเหตฺวา ปารํ คงฺคาย ขิปิสฺสามีติ โยชนาฯ

กุโตนิทานาติ กสฺมา การณา? อฎฺฐกถายํ ปน สมาสปทเมตํ, วิภตฺติอโลเปน นิเทฺทโสติ ทเสฺสตุํ **“กึนิทานา กึปจฺจยา”**ติ? อโตฺถ วุโตฺตฯ **จิตฺตํ โอสฺสชนฺตี**ติ กุสลจิตฺตํ ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน ปุรโต ขิปนฺติฯ **กุโต สมุฎฺฐายา**ติ มิจฺฉาวิตกฺกานํ สมุฎฺฐานํ ปุจฺฉติ?

กามราคาทโย สุภนิมิตฺตาทีสุ อโยนิโสมนสิการเหตูฯ กาโม ปน อโยนิโสมนสิกาโร จ นิยกชฺฌตฺตปริยาปโนฺนติ อาห **“อยํ อตฺตภาโว นิทานํ เอเตสนฺติ อิโตนิทานา”**ติอาทิฯ **เอวเมวา**ติ อฎฺฐกถายํ กีฬาปสุตกุมารกา วิย มิจฺฉาวิตกฺกา ทฎฺฐพฺพา, เตสํ อุปฺปตฺติฎฺฐานภูโต โลโก วิย อยํ อตฺตภาวโลโกฯ เตหิ โอสฺสชิยมานํ ธงฺกํ วิย จิตฺตํ, ตสฺส ปาเท พทฺธทีฆสุตฺตกํ วิย ตํ ทูรานุพนฺธํ สํโยชนนฺติ เอวํ อุปมาย สํสนฺทนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปาปวิตกฺกานํ ตํสมฺปยุตฺตกิเลสานญฺจ ตณฺหา วิเสสปจฺจโย ตทภาเวน เตสํ อภาวโตติ อาห **“ตณฺหาสิเนหโต ชาตา”**ติฯ อตฺตภาวปริยาปนฺนตฺตา **“อตฺตนิ สมฺภูตา”**ติ วุตฺตํฯ เตน เนสํ อนญฺญเหตุกตํ ทเสฺสติ, **นิโคฺรธเสฺสว ขนฺธชาตี**ติ อิมินา ปน ปุถุภาวญฺจ, **วิสตฺตา**ติอาทินา ทุพฺพินิสฺสฎตญฺจฯ **วตฺถุกาเมสุ** รูปารมฺมณาทีสุ ปุถูสุฯ **ปุถู กิเลสกามา** กามรูปตณฺหาทโยฯ **เตหิ** กิเลสกาเมหิ กรณภูเตหิฯ **อตฺตภาวํ** ขนฺธปญฺจกํฯ **เย** วิปสฺสนาย ยุตฺตปยุตฺตา ยาถาวโต **ชานนฺติ**ฯ

ยโตติ ปจฺจเตฺต นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **“ยํ นิทานมสฺสา”**ติฯ ‘‘วิโนเทนฺตี’’ติ กตฺตุนิเทฺทเสน เยน น วิโนเทนฺติ, ตํ การณํ พาธิตเมวาติ อาห **“มคฺคสเจฺจน วิโนเทนฺตี”**ติฯ วิโนทนเญฺจตฺถ สนฺตานโต นีหรณํ พหิกรณํ สพฺพโส ปหานํ, ปหีเน จ ตสฺมึ กิเลเส โอฆํ ตรนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **“ทุตฺตร”**นฺติอาทิมาหฯ เอตสฺมึ อธิคเต น ปุน ภโวติ **อปุนพฺภโว, นิพฺพาน**นฺติ อาห **“อปุนพฺภวสงฺขาตสฺสา”**ติอาทิฯ ยสฺมา เอเตฺถ ‘‘เย นํ ปชานนฺติ, ยโตนิทาน’’นฺติ ปททฺวเยน ทุกฺขสมุทยสจฺจานิ, วิโนทนคฺคหเณน มคฺคสจฺจํ, อปุนพฺภวคฺคหเณน นิโรธสจฺจํ ปกาสิตํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสโนฺต”**ติฯ

ตสฺมึเยวาติ ยตฺถ ฐิโต ‘‘ราโค จ โทโส จา’’ติอาทินา ปญฺหํ ปุจฺฉิ, ตสฺมึเยว ปเทเส ฐิโตฯ **เทสนานุสาเรนา**ติ สตฺถุ สามุกฺกํสิกธมฺมเทสนาย อนุสฺสรเณนฯ **ญาณํ เปเสตฺวา**ติ วิปสฺสนาปฎิปาฎิยา นิพฺพานํ ปติ อนุโพธญาณํ เปเสตฺวา ปวเตฺตตฺวาฯ **โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐิโต**ติ สหสฺสนยปฎิมณฺฑิตสฺส ปฐมมคฺคสฺส อธิคเมน ปฐมผเล ปติฎฺฐิโต ปฎิลภตีติ โยชนาฯ **น กิลิฎฺฐตฺตภาเว ติฎฺฐ**นฺติ มหานุภาวตฺตา อริยธมฺมสฺสฯ **เสตกณฺฑุปีฬกสูจิโย**ติ

เสตภาวํ ปตฺวา กณฺฑุปีฬกา โลมสูจิโย **สพฺพา** อนวเสสา **ปติตา** ปริภฏฺฐา อปคตาฯ **ภุมฺม เทวตาปริหาร**นฺติ ภุมฺมเทวตฺตภาวนฺติฯ

สูจิโลมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. มณิภทฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๓๘. **สุขํ ปฏิลภตี**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทํ สุขํ อธิคจฺฉติฯ **นิจฺจเมว เสโยฺย** สติมโต อายตึ หิตจรณโตฯ มณิภโทฺท ‘‘สติมาปุคฺคโล สโตการี สมฺปติ เวรํ นปฺปสวตี’’ติ อธิปฺปาเยน ‘‘เวรา จ ปริมุจฺจตี’’ติ อาหฯ ภควา ปน สติมนฺตตาสิทฺธิยา เวรปริมุจฺจนํ น อจฺจนฺติกํ, นาปิ เอกนฺติกํ ปฏิปเกฺขน ปรโต จ อปฺปหีนตฺตาติ ตํ นิเสเธโนฺต **‘‘เวรา จ น ปริมุจฺจตี’’**ติ วตฺวา, ยํ อจฺจนฺติกํ เอกนฺติกญฺจ ปรสฺส วเสน เวรปริมุจฺจนํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยสฺสา’’**ติ คาถมาหฯ **กรุณายา**ติ อปฺปนาปฺปตฺตาย กรุณายฯ **กรุณาปุพฺพภาเค**ติ กรุณาภาวนาย วเสน อุปฺปาทิตปฐมชฺฌานูปจาเรฯ **โส**ติ กรุณาภาวนํ ภาเวโนฺต ปุคฺคโลฯ **เมตฺตํโส**ติ เมตฺตจิตฺตํ อํโส เอโก กุสลโกฏฺฐาโส เอตสฺสาติ เมตฺตํโสฯ **ตสฺส เกนจี**ติ ตสฺส อรหโต กรุณาย เมตฺตาภาวนาย จ สาติสยตฺตา ตถภาเวน เกนจิ ปุคฺคเลน สทฺธึ เวรปฺปสโงฺค นาม นตฺถิฯ อิมินา ขีณาสเวปิ เมตฺตากรุณาภาวนารหิเต โกจิ อตฺตโน จิตฺตโทเสน เวรํ กเรยฺย, น ปน ตสฺมึ เมตฺตากรุณาเจโตวิมุตฺติสมนฺนาคเต โกจิ เวรํ กเรยฺยฯ เอวํ มหิทฺธิกา พฺรหฺมวิหารภาวนาติ ทเสฺสติฯ

มณิภทฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สานุสุตฺตวณฺณนา

๒๓๙. **ยเกฺขน คหิโต โหตี**ติ ยเกฺขน อนุปวิโฏฺฐ โหติฯ ตสฺส ยกฺขคหณสฺส การณํ มูลโต ปภุติ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘โส’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺส อนฺติมภวิกตฺตา อาทิโต ปฏฺฐาย อธิสีลสิกฺขาย สกฺกจฺจํ ปูรณนฺติ ทเสฺสติ **‘‘โส ปพฺพชิตกาลโต’’**ติอาทินาฯ **ปจฺจาหาร**นฺติ ปฏิเกฺขปํฯ **อิมสฺมึ สรภเญฺญ**ติ อิมสฺมึ มม ธมฺมภณเนฯ **ปตฺติ**นฺติ ปตฺติทานํฯ **ปิยา โหนฺติ,** เตนาห ภควา ‘‘อากเงฺขยฺย เจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จ อสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จา’ติ, สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการี’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๕)ฯ ตถา จาห **‘‘ตสฺมึ สามเณเร’’**ติอาทิฯ

วุฑฺฒิมนฺวายาติ โยพฺพนปฺปตฺติยา องฺคปจฺจงฺคานํ ปริวุฑฺฒิมาคมฺมฯ กามสโมฺภคสมตฺถตาวเสน **ปริปกฺกินฺทฺริโย**ฯ **อนุโยเชตฺวาวา**ติ วิสฺสเชฺชตฺวาว, คิหิภาเว วา อนุโยเชตฺวาวฯ ‘‘ปุเพฺพ ตุยฺหํ ปุโตฺต สีลวา กลฺยาณธโมฺม ลชฺชี กุกฺกุจฺจโก สิกฺขากาโมติ สมฺภาวิโต, อิทานิ ตโต อญฺญถา ชาโต’’ติ โฆสนาวเสน **เทวตานํ อนฺตเร มาเหว เม ลชฺชํ อุปฺปาเทยฺย**ฯ

ปาฏิหาริยปกฺขญฺจาติ จาตุทฺทสีปญฺจทสีอฏฺฐมีนํ ยถากฺกมํ อาทิโต อนฺตโต อาทิอนฺตโต จ ปเวสนนิกฺขมนวเสน อุโปสถสีลสฺส ปฏิ ปฏิ อภิมุขํ ปจฺจาวหิตพฺพปกฺขญฺจฯ **เตรสิยาปี**ติ ปรํ สตฺตมีนวมีสุปีติ อโตฺถฯ ปเวสภูตญฺหิ อุโปสถสีลสฺส สตฺตมีสุ สมาทินฺนํ สีลํ ปฏิปทํ, นวมีสุ นิกฺขมภูตนฺติ อาจริยาฯ โปราณฏฺฐกถายํ ปน ปจฺจุคฺคมนานุคมนปริยาเยน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘มนุสฺสา’’**ติอาทิฯ **อฑฺฒมาส**นฺติ สกลกาลปกฺขํ ฯ เอวญฺหิ วสฺสวาสสฺส อนุคมนํ คตํ โหติฯ **สุฏฺฐุ สมาคต**นฺติ สุปริสุทฺธํ สมฺปนฺนํ กตฺวา อตฺตโน สนฺตานํ อาคตํฯ ตํ ปน อตฺต

โน จิเตฺตน สมํ ปกาเรหิ ยุตฺตํ โหตีติ อาห **“สมฺปยุตฺต”**นฺติฯ อรหนฺตานํ อนุกรเณน **เสฏฺฐ จริยํฯ “น เต หิ ยกฺขา กีฬนฺตี”**ติ อตฺตโน ปุตฺตสฺส กาเย อธิมุจฺจนํ อตฺตโน กีฬนํ วิย โหตีติ กตฺวา อาหฯ

อุปาสิกา ยถาวุตฺตอุโปสถสีเลน สีลวตี, สามเณโร ปน อตฺตโน สามเณรสีเลน สีลวาฯ **อุปฺปติตฺวา**ติ อากาเส อุปฺปติตฺวาฯ **โมโกฺข นตฺถิ** ทุกฺขาวหสฺส กมฺมสฺส กตูปจิตตฺตาฯ

ทุวิเธปิ กาเมติ วตฺถุกามกิเลสกาเมฯ กิเลสกามํ ปริจฺจชโนฺต เอว หิ วตฺถุกาเม ปริจฺจช ติ นามฯ **วิพฺภมนวเสน อาคจฺฉติ** ภิกฺขาย อาหิณฺฑนาทิปพฺพชิตกิจฺจโตฯ **อุปฺปพฺพชิตฺวา** วิคตสีลสฺส ชีวโต อานาปานมเตฺตน **ชีวโนฺตปิ โส มตโก**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘มรณเญฺหตํ, สุ นกฺขตฺต, อริยสฺส วินเย, โย สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๔๕)ฯ

อุณฺหเฏฺฐนาติ สปริฬาหเฏฺฐนฯ **อภิธาวถา**ติ อภิธาวตีติ อิมสฺมิํ อภิธาวนกิเจฺจ ภทฺทํ เต โหตูติ วตฺวา คิหิภาวาย อภิธาวถฯ **นีหริตฺวา**ติ นิกฺขาเมตฺวาฯ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺ ตตฺตา **มหาฑาหสทิเสฯ สลฺลเกฺขตฺวา**ติ คิหิภาเว อาทีนวํ, ปพฺพชฺชาย อานิสํสญฺจ สลฺล เกฺขตฺวาฯ **หิโรตฺตปฺปํ ปฏิลภิตฺวา** ‘‘มม อุปฺปพฺพชิตุกามตํ สพฺรหฺมจาริโน ชานิสฺสนฺตี’’ติฯ จตุนฺนํ ปริสานํ จิตฺตสโงฺขภวเสน **สกลชมฺพุทีปํ โขเภตฺวา**ฯ

สานุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปิยงฺกรสุตฺตวณฺณนา

๒๔๐. **ปจฺจเนฺต**ติ ปริยเนฺตฯ **ปาฏิเยกฺก**นฺติ สงฺคีติกาเล วิสุํฯ ยมกวคฺคาทิกา พฺ ราหฺมณวคฺคปริโยสานา ฉพฺพีสติ วคฺคา เอติสฺสาติ **ฉพฺพีสติวคฺคา, ตนฺตี**ติ ปาฬิฯ อุจฺจาร ปสฺสาวาทิ เอวรูปํ **ทุโพฺภชนํ,** ‘‘อสุจิเชคุจฺฉภาเวน ทุฏฺฐุ โภชน’’นฺติ กตฺวา, ทุโพฺภชนคฺคห เณน วา วนฺตคพฺภมลาทีนิ อติทิสติฯ **ฉวิอาทีนิ เฉตฺวา**ติ ฉวิอาทีนิ อติวิชฺฌ อติวิย ปวิสิตฺ วาฯ **อฏฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฏฺฐาสิ** ปีติสมุฏฺฐานอุฬาโรฬารรูปปฺปวตฺติยาฯ เตนาห **“หทยงฺ คมนีโย หุตฺวา”**ติฯ

ธมฺมตาย สมาทิณฺณนฺติ กสฺสจิ สนฺติเก อคฺคเหตฺวา สยเมว ตสฺมิํ ขเณ สํยตา โหมาติ ยถาสํยตาฯ **ตติยปเทนา**ติ ‘‘สิเกฺขม สุสีลฺย’’นฺติ อิมินา ปเทนฯ **เสสา**ติ วุตฺตาวเสสาฯ **ติ โสฺส** อทินฺนาทานมิจฺฉาจารสุราปานวิรติโยฯ **คหิตา** โคพลีพทฺทญาเยนฯ ฉาตกํ ทุพฺภิกฺขญฺจ เอตฺถาติ **ฉาตกทุพฺภิกฺขา,** ชิฆจฺฉาทุพฺภิกฺขาพหุลายาติ อโตฺถฯ **ปิสาจยกฺข โยนิยา**ติ เปตฺติวิสยสทิสยกฺขโยนิยา อปิ นาม มุเจฺจมาติ โยชนาฯ

ปิยงฺกรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปุนพฺพสุสุตฺตวณฺณนา

๒๔๑. วสนฏฺฐานคฺคหเณน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานาทโย สงฺคณฺหาติฯ **ทฺวาทสหตฺ ถมเตฺตเมว คณฺหาติ** ปกติสญฺจรณูปจารมตฺตพฺยาปนโตฯ **ยถาปริส**นฺติ ปริสานุรูปํ, ยตฺถ ยตฺถ ปริสา ติฏฺฐติ, ตํ ตํ ฐานํ คจฺฉติ ปริสปริยนฺติกตฺตาฯ สตฺถุ มุขวิการาภาวโต ปเวสานุญฺญํ สลฺลเกฺขนฺตี ‘‘นูน อยํ กตาธิการา ภวิสฺสตี’’ติ อนุมานสิทฺธํ **อุปนิสฺสยํ ทิสฺวาฯ เอกีภาวคม**

เนนาติ หตฺถปาสูปคมเนน ปริสาย มิสฺสีภาวปฺปตฺติยาฯ **ปุตฺตกา**ติ ปุตฺตปุตฺติโยฯ อนุกมฺปาย ญฺหิ **ก**-สโทฺทฯ

นิพฺพานารมฺมเณน อริยมเคฺคน มุญฺจิยมานา คนฺถา **"นิพฺพานํ อาคมฺม ปมุจฺจนฺตี"**ติ วุตฺตาฯ **เวลาติกฺกนฺตา**ติ ปมาณโต ปริจฺฉินฺทิตุํ น สกฺกาติ อาห **"ปมาณาติกฺกนฺตา"**ติฯ **ปิยายนา**ติ อาสีสนาฯ อาสีสนํ เปมวเสน เปมวตฺถุโน เอสนา ปตฺถนาว โหตีติ อาห **"มคฺคนา ปตฺถนา"**ติฯ **ตโต**ติ ปิยปุตฺตาทิโตฯ **ปาณีน**นฺติ สามิอเตฺถ ปุถุวจนํ ทุกฺขสทฺทาเปกฺขํฯ **เก โมเจตี**ติ โมจนกิริยาย กมฺมํ ปุจฺฉติ? อิภโร ปน อตฺถวเสน วิภตฺติวิปริณาโมติ **"ปาณิเนติ อาหริตฺวา วตฺตพฺพ"**นฺติ อาหฯ **อภิสมฺพุธ**นฺติ อภิสมฺพุธโนฺตฯ เตนาห **"อภิสมฺพุโทฺธ"**ติฯ **สทฺธมฺมสฺสา**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนนฺติ อาห **"สทฺธมฺมเมว อชานิตฺวา"**ติฯ

ปุตฺตสฺส อนุโมทนํ กโรนฺตีติ ปุตฺตสฺส ปฏิปตฺติอนุโมทนํ กโรนฺตีฯ **อุคฺคตา**ติ เอตฺถ กลเล วฏฺฏทฺเกฺข นิมุชฺชมานา ตโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ อสโกฺกนฺติ อชฺช พุทฺธานุภาเวน ปญฺญาสีสํ อุกฺขิปิตา อุคฺคตาฯ ปุน วินิปาตาภาวโต สมฺมเทว อุคฺคตตฺตา **สมุคฺคตา**ฯ ตถาภูตา สาสเนปิ อุคฺคตา สมุคฺคตา ชาตาฯ **จตุสจฺจปฏิเวธภาว**นฺติ จตุสจฺจปฏิเวธสฺส อตฺถิภาวํฯ **กณฺฑุกจฺฉุอาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เชคุจฺฉอสาตาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ทิพฺพสมฺปตฺตึ ปฏิลภติ** ปวตฺติยํ สมฺปตฺติทายิโน กมฺมสฺส กโตกาสตฺตาฯ **ตุณฺหี อุตฺตริเก โหหี**ติ มาตุ-วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตสฺส วิเสสาธิคมสฺส อวิพนฺธกรณสมฺมาปโยเคน ยถาลทฺธวิเสสาย มาตุยา วเสน ยสฺมา ธีตา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปตฺติลาภี, ตสฺมา วุตฺตํ **"มาตุ อานุภาเวเนวา"**ติฯ

ปุนพฺพสุสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุทตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๔๒. **กรณีเยนา**ติ เอตฺถ **กรณีย**นฺติ วาณิชฺชกมฺมํ อธิเปฺปตนฺติ ตํ วิวรโนฺต **"อนาถปิณฺฑิโก จา"**ติอาทิมาหฯ **วิกฺกียตี**ติ วิกฺกยํ คจฺฉติฯ **ตเถว กโรตี**ติ ยถา ราชคหเสฏฺฐินา สาวตฺถึ คนฺตฺวา กตํ, ตเถว ราชคหํ คนฺตฺวา กโรติฯ **สฺวาย**นฺติ อนาถปิณฺฑิโกฯ

ตํ ทิวสนฺติ ยํ ทิวสํ อนาถปิณฺฑิโก, คหปติ, ราชคหสมีปํ อุปคโต, ตํ ทิวสํฯ **ปณฺณ**นฺติ สาสนํฯ **น สุณี**ติ อสุณโนฺต ''ปณฺณํ น สุณี''ติ วุโตฺตฯ ธมฺมคารเวน หิ โส เสฏฺฐิ อญฺญํ กิจฺจํ ติณายปิ น มญฺญิฯ เตนาห **"ธมฺมสฺสวนตฺถาย"**ติอาทิฯ **ทารกรูปาน**นฺติ ทารกานํฯ อนตฺถนฺตรกโร หิ **รูป**-สโทฺท ยถา ''โครูปาน''นฺติฯ **ปญฺจวณฺณ**นฺติ ขุทฺทิกาทิเภทํ ปญฺจปฺปการํ ปีตึ ปฏิลภิฯ อนุกฺกเมน หิ ตา เอตสฺส สมฺภวนฺติฯ **"สีเสน อุฏฺฐาย...เป.... คจฺฉตี"**ติ ปทํ ปีติสมุฏฺฐานรูปวเสน ลเกฺขตฺวา วุตฺตํฯ

สิวถิกาย วสตีติ สิวถิกาย สมีเป วสติฯ สุสานสฺสาสนฺนฏฺฐาเน หิ โส วิหาโรฯ **อถสฺสา**ติ อถสฺส อนาถปิณฺฑิกสฺส ''อกาโล...เป.... อุปสงฺกมิสฺสามี''ติ เอตํ อโหสิฯ **พุทฺธคตาย สติยา**ติ อญฺญํ กิญฺจิ อจิเนฺตตฺวา พุทฺธคตาย เอว สติยา สยนวรคโต นิปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ **"ตํ ทิวส"**นฺติอาทิฯ

พลวปฺปสาโทติ พุทฺธารมฺมณา พลวตี สทฺธาฯ **ปีติอาโลโก**ติ ปุริมพุเทฺธสุ จิรกาลํ ปริจยํ คตสฺส พลวโต ปสาทสฺส วเสน ''พุโทฺธ''ติ นามํ สวนมเตฺตน อุปฺปนฺนาย อุฬาราย ปีติยา

สมุฏฺฐาปิโต วิปสฺสโนภาสสทิโส สาติสโย อาโลโก โหติ จิตฺตปจฺจยอุตุสมุฏฺฐาโนฯ เตนาห **“สพฺพตมํ วิคจฺฉี”**ติอาทิฯ ‘‘เทวตา หิ กตา’’ติปิ วทนฺติ, ปุริโม เอเวตฺถ ยุตฺโตฯ

อมนุสฺสาติ อธิคตวิเสสา เทวตาฯ ตา หิ เสฏฺฐิสฺส สมฺปตฺตึ ปจฺจกฺขโต ปสฺสึสุฯ เตนาห **“อยํ มหาเสฏฺฐี”**ติอาทิฯ **อลฺลสรีร**นฺติ ตาวเทว ฉฑฺฑิตํ อจฺฉินฺนํ วา กเฬวรํฯ **อปรมฺปี**ติ มตํ กุถิตกุณปํฯ **ปริกิริํสู**ติ สมนฺตโต โอสริตา อเหสุํฯ **อาโลโก อนฺตรธายี**ปีติเวคสฺส มนฺทภาเวน ตํสมุฏฺฐานรูปานํ ทุพฺพลภาวโตฯ

อิมินาวาติ อธิกาเรน สหสฺสปเทน เอว สมฺพนฺธิตพฺพานิฯ ปทํ วีติหรติ เอตฺถาติ **ปทวีติหาโร,** ปทวีติหารฏฺฐานํฯ **สมคมเน**ติ ทุตวิลมฺพิตํ อกตฺวา สมคมเนฯ **ตโต**ติ เตสุ โสฬสภาเคสุฯ **เอโก โกฏฺฐาโส**ติ ยถาวุตฺตํ ปทวีติหารปเทสํ โสฬสธา ภินฺนสฺส เอโก ภาโคฯ **ปวตฺตเจตนา**ติ ยถาวุตฺตกลาสงฺขาตสฺส ปเทสสฺส ลงฺฆนธาวนปวตฺตเจตนาฯ ปทํ วา วีติหรติ เอเตนาติ **ปทวีติหาโร,** ตถาปวตฺตา กุสลเจตนาฯ ‘‘ตสฺสา ผลํ โสฬสธา กตฺวา’’ติ วทนฺติฯ ปติฏฺฐหนฺตสฺส วเสน คหิตนฺติ โยชนาฯ วิวฏฺฏนิสฺสิตาย เอว รตนตฺตยปูชาย ธมฺมสฺสวนสฺส สิกฺขาปทสมาทานสฺส สรณคมนสฺส จ อตฺถาย คจฺฉโตปิ วเสน วฏฺฏติฯ ปฐมํ วุตฺตคมนํ โลกุตฺตรวิเสสาธิคมสฺส เอกนฺติกํ, ทุติยํ อเนกนฺติกนฺติ **“วฏฺฏติเยวา”**ติ สาสงฺกวจนํฯ

โสติ อนาถปิณฺฑิโก เสฏฺฐิฯ **อนุยุตฺตา**ติ อนุคามิโน สหายาฯ เตว สนฺธาย วทติฯ ‘‘สิวโก อมนุโสฺส’’ติ อปเรฯ น เกวลํ ‘‘อนุยุตฺตาปิ เม อตฺถิ, กสฺมา ภายามี’’ติ เอวํ สูโร อโหสิ? อถ โข พุทฺธคตาย ติกฺขวิสทสภาเวน สพฺพํ ปริสฺสยํ มทฺทิตฺวาปิ อคมาสีติ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปกฺขนฺทนลกฺขณา หิ สทฺธา, ตาย ยุตฺตโก สปฺปุริโสปิ สทฺธมฺมคุณวเสน สพฺพํ ปริสฺสยํ มทฺทิตฺวา ปกฺขนฺทตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพกามสมิทฺธตา ปริจฺจาคสีลตา อุฬารชฺฌาสยตา ปรทุกฺขาปนยกามตา ปเรสํ หิเตสิตา ปรสมฺปตฺติปโมทนาติ เอวมาทีนํ มหาคุณานํ วเสน นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑทายกตฺตา ‘‘อนาถปิณฺฑิโก’’ติ เอวํ **อุปฺปนฺนํ นามํฯ เอวมาหา**ติ ‘‘เอหิ สุทตฺตา’’ติ เอวํ อาหฯ

กิเลสปรินิพฺพาเนนาติ สพฺพโส ราคาทิกิเลสวูปสเมนฯ **กิเลสวูปสม**นฺติ สพฺพโส สเพฺพสํ กิเลสานํ วูปสมํ อคฺคมเคฺคน ปตฺวาฯ **อนุปุพฺพิกถ**นฺติ ทานาทิกถํฯ สา หิ อนุปุเพฺพน กเถตพฺพตฺตา ‘‘อนุปุพฺพิกถา’’ติ วุจฺจติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ภควา อนุปุพฺพิํ กถํ กเถสิฯ เสยฺยถิทํ – ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปกาเสสี’’ติ (จูฬว. ๓๐๕)ฯ **มตฺถเก**ติ อนุปุพฺพิกถาย อุปริ ปรโตฯ **จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสสี**ติ ยถา มหาเสฏฺฐิ สหสฺสนยปฏิมณฺฑิเต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาติ, เอวํ ปวตฺตินิวตฺติโย สหเหตุนา วิภชโนฺต จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปกาเสสีติฯ

สุทตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปฐมสุกฺกาสุตฺตวณฺณนา

๒๔๓. **รถิก**นฺติ รจฺฉํฯ **คเหตฺวา**ติ คนฺตฺวาฯ **สิงฺฆาฏก**นฺติ อญฺญตฺถ ติโกณา รจฺฉา วุจฺจติฯ อิธ ปน ‘‘จตุกฺก’’นฺติ วุตฺตํฯ **“มธุปีกา”**ติ เอตฺถ **มธุ**-สเทฺทน มธุวิเสโส วุจฺจตีติ อาห **“คนฺธมธุปานํ ปีตา วิยา”**ติฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส ติฏฺฐตีติ **คนฺธมธู**ติ จ อติวิย มธุโร มทนิโย เอโก มธุวิเสโสฯ เตนาห **“อสญฺญี หุตฺวา สยเตวา”**ติฯ

น ปฏิวานิยํ น อปเนตพฺพนฺติ **อปฺปฏิวานียํ**ฯ เตนาห **“พาหิรกญฺหี”**ติอาทิฯ ยํ กิญฺจิ สนฺตปณีตภาวาวหํ น เสจนนฺติ **อเสจนกํ**ฯ ตโต เอว **อนาสิตฺตกํฯ โอชวนฺต**นฺติ พหุสมฺมต โอชวนฺตสทิสตาย โอชวนฺตํฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **ธมฺมตายา**ติ อตฺตโน สภาเวเนวฯ **มธุโร** อิโฏฺฐฯ **ปิวนฺตี วิยา**ติ สุกฺกาย ภิกฺขุนิยา อุปนียมานํ สทฺธมฺมามตรสํ อตฺตโน โสตญฺชลึ ปูเรตฺวา โอทหนฺตีวฯ วลาหกโต อาคตํ **วลาหกํ**ฯ

ปฐมสุกฺกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยสุกฺกาสุตฺตวณฺณนา

๒๔๔. **พหุํ วต ปุญฺญํ ปสวติ** สพฺพคนฺถวิมุตฺติยา สีลสมนฺนาคเตน อคฺคทกฺขิเณยฺยาย สุกฺกาย เถริยา โภชนสฺส ทินฺนตฺตาฯ

ทุติยสุกฺกาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. จีราสุตฺตวณฺณนา

๒๔๕. **เอกาทสมํ อุตฺตานเมว** ทสเมน สทิสตฺตาฯ ตตฺถ หิ โภชนํ อุปาสกสฺส อาภตํ, อิธ จีวรทานนฺติ อยเมว วิเสโสฯ

จีราสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. อาฬวกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. **อาฬวิย**นฺติ อิตฺถิลิงฺควเสน ตํ รฏฺฐมฺปิ นครมฺปิ วุจฺจติฯ รเฏฺฐ อธิเปฺปเตปิ น เอตฺถ พหุวจนํ ตถารุฬฺหิยา อภาวโตฯ **ตญฺจ ภวน**นฺติ ตญฺจ อาฬวกสฺส ยกฺขสฺส ภวนํฯ **ตตฺถา**ติ อาฬวกสฺส ภวเนฯ ‘‘อถ โข อาฬวโก ยโกฺข เยน ภควา เตนุปสงฺกมี’’ติ **เอตฺถ** ตสฺมึ ปาฐปเทเสฯ **อยมนุปุพฺพิกถา**ติ อยํ อิทานิ วุจฺจมานา อนุปุพฺพโต อาคตา กถาฯ อาฬวิยา อิสฺสโรติ อาฬโว, **อาฬวโก**ติ จ ราชา วุโตฺตฯ กทาจิ โจรปฏิพาหนตฺถํ, กทาจิ อุสฺสาหสตฺติวิภาวนวเสน ปฏิราชนิเสธนตฺถํ, กทาจิ ลกฺขโยคฺยวินิโยควเสน พฺยายามกรณตฺถญฺจฯ มิคานํ วนนโต วสนโต วานโต วา ‘‘มิควา’’ติ ลทฺธสมญฺญํ **มิควํฯ ตเสฺสวา**ติ รโญฺญ เอวฯ **มิโค**ติ เอโก เอณิมิโคฯ **ติโยชน**นฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **อุทกํ วิย ปวิสิตฺวา ฐิต**นฺติ ยถา ปริสฺสมปฺปโตฺต อุทกํ ปวิสิตฺวา ฐิโต นิรสฺสาโส โหติ, เอวํ วิย ฐิตํฯ **มูล**นฺติ สมีปํฯ ยกฺขํ ทิสฺวาว รโญฺญ ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ อูรุตฺถมฺภํ อโหสิ, ตสฺมา ราชา ปลายิตุํ นาสกฺขิฯ เตน วุตฺตํ **“ขาทิตุํ อุปคโต”**ติฯ อถ ราชา ทฺวิธา ฉินฺนํ มิคํ ทตฺวา อตฺตานํ โมเจตุกาโม อโหสิฯ ยโกฺข ‘‘นนุ มม หตฺถคตกาลโต ปฏฺฐาย มิโคปิ มม สนฺตโก, ตตฺถ กินฺนาม เต เกราฏิยมิทํ ทตฺวา อตฺตโน โมจน’’นฺติ ราชานํ น มุญฺจิฯ อถ ราชา ตสฺส ตาทิสํ ปฏิญฺญาตํ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ **“ราชา เตน สทฺธิ”**นฺติอาทิฯ **ภวนํ อนุปคต**นฺติ อิทํ มม ภวนํ อนุปคตํฯ **อนนุญฺญาต**นฺติ อุปคเตน สามิภูเตน อนนุญฺญาตญฺจฯ เอเตน อุปคตํ ตํ, อิทานิ ตาทิเสน อนนุญฺญาตญฺจ ขาทิตุํ ลภามีติ ทเสฺสติฯ

มจฺจุปเถติ มจฺจุโคจเรฯ อาสนฺนมรณตาย เอวมาหํสุฯ

ตํ อาฬวกกุมารํ อาทาย ปกฺกมึสูติ โยชนาฯ ตสฺส รโญฺญ มเหสี อาฬวกกุมารสฺส มาตาติ วุตฺตาฯ เทวิสหสฺสานํ วิปฺปลปนฺตีนนฺติ วจนํ ปริณาเมตพฺพํฯ

เทสนาปริโยสาเนติ ยกฺขํ ทเมตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา นครทฺวารสมีเป รุกฺขมูเล นิสินฺเนน ภควตา สราชิกาย มหติยา ปริสาย เทสิตเทสนาย ปริโยสาเนฯ **โส**ติ ภควาฯ ***ภวเน เอวา***ติ วิมาเน เอวฯ ***ภควาปิ ปสฺสติ*** ปกติจกฺขุนาว นิโครฺธสฺส อุปริ นิพฺพตฺตตฺตาฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ ''โรเสตุกามตายา''ติ วจเนฯ **เตส**นฺติ สาตาคิริเหมวตานํฯ กาลทีปเทสกุลชเนตฺติอายุปฺปมาณวิสยํ **ปญฺจมหาวิโลกิตํ**ฯ **"สีตํ พฺยปคตํ โหติ, อุณฺหญฺจ อุปสมฺมตี"**ติอาทินา (พุ. วํ. ๒.๘๓) อาคตานิ **ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ**ฯ กฏิปฺปเทสวตฺถิโกสกณฺณโต **ติธาฯ สโทฺท**ติ อาฬวกสฺส อุโคฺฆสิตสโทฺทฯ

อิมินา ปสเงฺคน สกลชมฺพุทีปํ พฺยาเปตฺวา ปวเตฺต อปเรปิ ตโย สเทฺท ยถา เอเต, เอวํ อาฬวกสฺส อุโคฺฆสิตสโทฺทปีติ ทเสฺสตุํ **"จตฺตาโร"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โอสกฺกเนฺต**ติ ปริหายมาเนฯ

จุเณฺณนฺตาติ จุเณฺณตุํ สมตฺถตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปน จุณฺณนวเสน วุตฺตํฯ เตนาห **"มากสฺสจี"**ติอาทิฯ **อุสฺสาวพินฺทุมตฺตมฺปี**ติ อุสฺสาวปตนมตฺตมฺปิฯ **ขุรปฺปํ** สลฺลํฯ

เสฏฺฐานีติ อเชยฺเยน อปฺปฏิหตภาเวน อุตฺตมานิฯ **ทุสฺสาวุธ**นฺติ อาวุธกิจฺจกรํ อุตฺตริยํ ทุสฺสํฯ อิมานิ กิร สกฺกาทีนํ ปุญฺญานุภาเวน นิพฺพตฺตานิ อปฺปฏิหตปฺปภาวานิ ปฏิปกฺขวิธมนยุตฺตานิ อวชฺฌานิ อาวุธานิฯ เตนาห **"ยทิ หี"**ติอาทิฯ

อสนิวิจกฺกํ วิยาติ อสนิมณฺฑลํ วิยฯ

ปิตฺตนฺติ อลคทฺทปิตฺตํฯ **ภิเนฺทยฺยา**ติ อาสิเญฺจยฺยฯ **สุข**นฺติ สุกรํฯ **มุทุภูตจิตฺตววตฺถานกรณตฺถ**นฺติ มุทุภูตํ อตฺตโน จิเตฺต ววตฺถานสฺส กรณตฺถํฯ

เอวํ วุเตฺตติ ''น ขฺวาห''นฺติ เอวํ วุเตฺตฯ ภควโต สาสเน ฐิเต ปยิรุปาสิตฺวา อุคฺคหิตํ ภควนฺตํ ปยิรูปาสิตฺวา อุคฺคหิตเมว นามาติ อาห **"กสฺสปํ…เป... อุคฺคเหสุ"**นฺติฯ **ปุฏฺฐปญฺหา**ติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปุฏฺฐปญฺหาฯ ยสฺมา พุทฺธวิสเย ปุฏฺฐปญฺหา, ตสฺมา พุทฺธวิสยาว โหนฺติฯ

ปฏิเสเธตฺวาติ วาจาย อสกฺกุเณยฺยภาเวเนว ปฏิเสเธตฺวาฯ ''ยทากงฺขสี''ติ ปทสนฺธิวเสน นิเทฺทโสติ อาห **"ยทิ อากงฺขสี"**ติฯ เตน ตุยฺหํ ปุจฺฉํ ตาว สุตฺวา วิสฺสเชฺชสฺสนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **"น เม"**ติอาทิฯ ทุติยวิกเปฺป **ท**-กาโร ปทสนฺธิกโรติ อาห **"ยํ อากงฺขสี"**ติฯ ''ปุจฺฉ, อาวุโส, สุตฺวา ชานิสฺสามี''ติ อวตฺวา สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส อนิยเมตฺวา วจนํ สพฺพวิสยํ โหตีติ อาห **"สพฺพํ เต"**ติอาทิฯ

กึ สูติ เอตฺถ **กิ**นฺติ ปุจฺฉายํ, **สู**ติ สํสเย, กึ นูติ อโตฺถ? **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **ตสฺมา วิตฺต**นฺติ ยสฺมา วิตฺติกรณโต วิตฺตํฯ **สุกต**นฺติ สุฏฺฐุ สกฺกจฺจํ กตํฯ **สุข**นฺติ อิฏฺฐผลํฯ ตตฺถ ยํ ปธานํ, ตํ ทเสฺสตุํ **"กายิกเจตสิกํ สาต"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ นิสฺสนฺทผลญฺหิ ตคฺคหเณน คหิตเมว โหติฯ **อเปฺปตี**ติ ปาเปติฯ อติสยตฺถโชตโน ตร-สโทฺทติ อาห **"อติสเยน สาทู"**ติฯ

รสสญฺญิตาย อิฏฺฐานํ ราคาทิธมฺมานํฯ **เกน ปกาเรนา**ติ **กถํ**-สทฺทสฺส อตฺถมาหฯ **กถํชีวินฺ**ติ ยทิ สมาสปทเมตํ, ‘‘กถ’’นฺติ สานุนาสิกา กตาติ อาห **‘‘คาถาพนฺธสุขตฺถ’’**นฺติอาทิฯ

สทฺธีธ วิตฺตนฺติ เอกเทเสน สมุทายทสฺสนํ สมุทฺทปพฺพตนิทสฺสนํ วิยฯ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘วิตฺติกรณโต วิตฺต’’นฺติ วุตฺตมตฺถํ สนฺธาย เหตูปมาหิ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน สุขาวหนโต, ทุกฺขปฏิพาหนโต, ทาลิทฺทิยูปสมนโต, รตนปฏิลาภเหตุโต, โลกสนฺตติอาวหนโต จ สทฺธา วิตฺตํ ยถา ตํ หิรญฺญสุวณฺณาทีนิฯ เตนาห **‘‘เอว’’**นฺติอาทิฯ นนุ เจตนา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย จ สาติสยํ วิปากสุขํ อาวหนฺติ, ตํ กถํ สทฺธา อาวหตีติ? สทฺธาธุรภาวสภาวโตฯ เตนาห **‘‘สทฺธาธุเรน ปฏิปนฺนาน’’**นฺติฯ ตสฺส จ เสสปเทสุปิ โยเชตพฺพํฯ

อิทานิ ยํ หิรญฺญสุวณฺณาทิ สทฺธาวิตฺตสฺส โอปมฺมํ, ตํ หีนํ, สทฺธาวิตฺตเมว อุตฺตมนฺติ ปาฬิยํ เสฏฺฐคฺคหณํ กตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปรโลกํ คตํ อนุคจฺฉตีติ **อนุคามิกํ**ฯ อเญฺญหิ น สาธารณนฺติ **อนญฺญสาธารณํ**ฯ **สพฺพสมฺปตฺติเหตุ**ติ สพฺพาสํ สีลสมฺปทาทีนํ โลกิยโลกุตฺตรานํ สมฺปตฺตีนํ เหตุฯ **อนตฺถาย โหติ** อนุปายปฏิปตฺติโตฯ **ตสฺมา** อนุคามิกตฺตาฯ อนญฺญสาธารณตฺตา สพฺพสมฺปตฺติเหตุภาวโต หิรญฺญาทิวิตฺตนิทานตฺตา จ **สทฺธาวิตฺตเมว เสฏฺฐํ**ฯ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทเทสนา ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติฯ

‘‘ทสกุสลธโมฺม’’ติ อิมินา เอกจฺจานํเยว ทานาทิธมฺมานํ สงฺคโห, น สเพฺพสนฺติ อสงฺคหิตสงฺคณฺหนตฺถํ **‘‘ทานสีลภาวนาธโมฺม วา’’**ติ วุตฺตํฯ **‘‘สุข’’**นฺติ ติวิธสฺสปิ สุขสฺส สาธารณคฺคหณเมตนฺติ ตํ สวิเสสลทฺธํ ปุคฺคลวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘โสณเสฏฺฐิ...เป.... อาวหตี’’**ติ อาหฯ โย โส ปทุมวติยา เทวิยา ปุโตฺต มหาปทุโม นาม ราชา ทิพฺพสุขสทิสํ รชฺชสุขมนุภวิตฺวา ปจฺฉา ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา นิพฺพานสุขมนุภวิ, ตํ นิทสฺสนภาเวน คเหตฺวา อาห **‘‘มหาปทุมาทีนํ วิย นิพฺพานสุขญฺจ อาวหตี’’**ติฯ

อตฺถุทฺธารนเยน สจฺจสทฺทํ สํวเณฺณโนฺต **‘‘อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี’’**ติ อาหฯ **วาจาสเจฺจ** ทิสฺสติ สจฺจสโทฺท ‘‘ภเณ’’ติ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **วิรติสเจฺจ** ทิสฺสติฯ เวรมณีสุ หิ ปติฏฺฐิตา สมณพฺราหฺมณา **‘‘สเจฺจ ฐิตา’’**ติ วุจฺจนฺติฯ อตฺตาการมฺปิ วตฺถุํ อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ ปวตฺติยาการํ อุปาทาย ทิฏฺฐิ เอว สจฺจนฺติ ทิฏฺฐิสจฺจํ, ตสฺมึ **ทิฏฺฐิสเจฺจ** ทิสฺสตีติ โยชนาฯ **พฺราหฺมณสจฺจานี**ติ ปรมตฺถพฺรหฺมานํ สจฺจานิ, ยานิ ‘‘สเพฺพ ปาณา อวชฺฌา, สเพฺพ กามา อนิจฺจา, สเพฺพ ภวา อนิจฺจา, นาหํ กฺวจนิ กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิ’’นฺติอาทินา (อ. นิ. ๔.๑๘๕) จตุกฺกนิปาเต อาคตานิฯ ปรมตฺถภูตํ สจฺจํ นิพฺพานํฯ **อพฺภนฺตรํ กตฺวา**ติ อโนฺตคธเมว กตฺวา, เตหิ สทฺธินฺติ อโตฺถ ปรมตฺถสจฺจานมฺปิ สาทุตรตฺตาฯ **ยสฺสานุภาเวนา**ติ ยสฺส วาจาสจฺจสฺส อานุภาเวนฯ

อุทกมฺหิ ธาวตีติ อุทกปิฏฺฐิยํ อภิชฺชมานายํ ปถวิยา วิย ธาวติ คจฺฉติ มหากปฺปินราชา วิยฯ **วิสมฺปิ สเจฺจน หนนฺติ ปณฺฑิตา**ติ กณฺหทีปายนาทโย วิยฯ **สเจฺจนา**ติ มจฺฉชาตเก โพธิสตฺตสฺส วิย สเจฺจน **เทโว ถนยํ ปวสฺสติฯ สเจฺจ ฐิตา**ติ วิรติสเจฺจ วาจาสเจฺจ จ ฐิตา ตโยปิ โพธิสตฺตาฯ **นิพฺพุติ**นฺติ นิพฺพานํ ปตฺถยนฺติฯ **สาทุตร**นฺติ สาตตรํ อิฏฺฐตรวิปากทานโตฯ

รสานนฺติ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ นิทฺธารณญฺจ โกจิ กุโตจิ เกนจิ อิมนฺติ กสฺสจิ วจนํ น สาเธตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย อิเม’’**ติอาทิมาหฯ เตน หิ นิพฺพานํ รสสมุทายโต สาทุตรตาวิเส

เสน นิทฺธารียติฯ ตตฺถ เย อิเม วุจฺจนฺตีติ โยชนาฯ **สายนียธมฺมา**ติ ชิวฺหาย สายิตพฺพา ธมฺมาฯ รสายตนํ รโสติ อาห **“มูลรโส ขนฺธรโส”**ติอาทิฯ **ผลรส**นฺติ ผลสฺส รสํ, ผลํ ปีเฬตฺวา ตาเปตฺวา คเหตพฺพรสนฺติ อโตฺถฯ **อรสรูโป**ติ อาจารรหิตสภาโวฯ รูปสฺส อสฺสาทนวเสน อุปฺปชฺชนกสุขธมฺมา **รูปรสา**ฯ เอส นโย **สทฺทรสา**ทีสุฯ **สทฺทรโส**ติ พฺยญฺชนสมฺภูโต รโสฯ **วิมุตฺติรโส**ติ วิมุตฺติสมฺปตฺติโก รโสฯ **อตฺถรโส**ติ อตฺถสฺส ปฏิวิชฺฌนวเสน อุปฺปชฺชนกสุขํ อตฺถรโส, ตถา **ธมฺมรโส เวทิตโพฺพฯ รูปาจารา**ติอาทีสุ รสคฺคหเณน ผลรสํ วทติฯ โส หิ ผลสฺส รูโป จ, รสิตพฺพโต อาสาเทตพฺพโต รโส จาติ **“รูปรโส”**ติ วุจฺจติฯ **อาจาโร** ปน สามคฺคีรสเหตุตาย **“รโส”**ติ วุโตฺตฯ **สจฺจํ หเว**ติ เอตฺถ **หเว**ติ เอกํสเตฺถ นิปาโต, เอกํสโตฺถ จ อวธารณเมวาติ อาห **“สจฺจเมว สาทุตร”**นฺติอาทิฯ **สรีรมุปพฺรูเหนฺติ,** น จิตฺตํฯ นนุ จ สุขุปฺปตฺติปโยชนตฺตา จิตฺตมฺปิ อุปพฺรูเหนฺตีติ? น, สุขสฺส สรีรพฺรูหนํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนตฺตาฯ **วิรติสจฺจวาจา**ติ สจฺจวิเสเสน สมฺปชฺชนํ วทติฯ **จิตฺตมุปพฺรูเหติ** ปทาลิกาย วิรติวาจาย สจฺจรเสสติ สมถวิปสฺสนาทีหิ จิตฺตปริพฺรูหนสฺส สมฺภวโต มคฺคผลานิสํสํ คณฺหาติฯ **อสํกิเลสิกญฺจ สุขมาวหติ** วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตตฺตาฯ **วิมุตฺติรโส**ติ ผลสุขํ วทติ นิพฺพานสุขมฺปิ วาฯ **ปรมตฺถสจฺจรโส** นาม นิพฺพานรโสฯ ตถา หิ ตํ ‘‘อจฺจุติรสํ อสฺสาสกรณรส’’นฺติปิ วุจฺจติฯ เตน **ปริภาวิตตฺตา**ติ วิมุตฺติรสสฺส สาทุตรภาวทสฺสนตฺถํฯ เอวํ สเนฺตปิ ‘‘วิมุตฺติรสปริภาวิตตฺตา’’ติ เอเตน กามํ วิมุตฺติรโส วา ปรมตฺถสจฺจรโส วา สาทุตรรสาติ ทเสฺสติฯ **ตทธิคมูปายภูต**นฺติ ตสฺส ปรมตฺถสจฺจสฺส อธิคมูปายภูตํฯ **อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจา**ติ ผลญฺจ การณญฺจ นิสฺสาย ปวตฺติโต อตฺถรสา ธมฺมรสา จ สาทู, ตโตปิ ปรมตฺถสจฺจเมว สาทุรสนฺติ อธิปฺปาโยฯ

โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจ อตฺถํ อชานโนฺต **อโนฺธ,** โลกิยตฺถเมว ชานโนฺต **เอกจกฺขุ,** อุภยํ ชานโนฺต **ทฺวิจกฺขุ**ฯ ปรหิตํ อตฺตหิตญฺจ อชานโนฺต **อโนฺธ,** อตฺตหิตเมว ชานโนฺต **เอกจกฺขุ,** อุภยตฺถํ ชานโนฺต **ทฺวิจกฺขุ**ฯ โส ทฺวิจกฺขุปุคฺคโล **ปญฺญาชีวี**ฯ ตํ ปน คหฏฺฐปพฺพชิตวเสน วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **“คหโฏฺฐ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ คหฏฺฐปฏิปทํ อาราเธตฺวา จาติ โยชนาฯ **อาราเธตฺวา**ติ จ สาเธตฺวาติ อโตฺถฯ

ปุริมนเยเนวาติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธวิสฺสชฺชิตนเยเนวฯ **กิญฺจาปี**ติ อนุชานนสนฺทสฺสนเตฺถ นิปาโตฯ กึ อนุชานาตีติ? คาถาย จตูหิ ปเทหิ วุเตฺตสุ อเตฺถสุ เอกสฺส อตฺถสฺส สิทฺธิยํ อิตเรสมฺปิ สิทฺธึ อนุชานาติฯ เตนาห **“โย จตุพฺพิธโมฆํ…เป…. ปริสุชฺฌตี”**ติฯ กึ สนฺทเสฺสตีติ? เยสํ ปาปธมฺมานํ พลวภาเวน โอฆตรณาทิ น สิชฺฌติ, เตสํ ปฏิปกฺขานํ นิสฺสเนฺทหวเสน สนฺทสฺสนํฯ เตนาห **“เอวํ สเนฺตปี”**ติอาทิฯ **โอฆตรณ**นฺติ โอฆตรณปฏิปตฺตึฯ **อสทฺทหโนฺต**ติ เอวํ ปฏิปชฺชโนฺต อิมาย ปฏิปตฺติยา โอฆํ ตรตีติ น สทฺทหโนฺตฯ **น ปกฺขนฺทตี**ติ ปกฺขนฺทนลกฺขณาย สทฺธาย น อุคฺฆาฏียตีติ น โอตรติฯ **จิตฺตโวสฺสเคฺคนา**ติ ยถากามาจารวเสน จิตฺตสฺส โวสฺสชฺชเนนฯ **ปมโตฺต** ปมาทํ อาปโนฺนฯ **ตเตฺถวา**ติ กาเมสุ เอวฯ **วิสตฺตตฺตา** ลคฺคตฺตาฯ **โวกิโณฺณ**ติ วิเสวิโตฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตสฺส จตุพฺพิธสฺสปิ อตฺถสฺส เหตุภาเวน ปจฺจามสนํฯ **ตปฺปฏิปกฺข**นฺติ อสฺสทฺธิยาทีนํ ปฏิปกฺขํ สทฺธาทีนํ โอกาสตฺตาฯ

เอตายาติ คาถายํ อิมินา ปเทนาติ สมฺพโนฺธฯ สปฺปุริสสํเสโว สทฺธมฺมสฺสวนํ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีติ อิเมสํ โสตาปตฺติมคฺคาธิคมสฺส องฺคานํ อาสนฺนการณํ สทฺธินฺทฺริยนฺติ อาห **“โสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานํ สทฺธินฺทฺริย”**นฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ , อุปสงฺกมโนฺต ปยิรุปาสติ, ปยิรุปาสโนฺต โสตํ โอทหติ, โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๑๘๓, ๔๓๒)ฯ ทิโฏฺฐฆํ ตรติ เอเตนาติ **ทิโฏฺฐฆตรณํ,** ทิโฏฺฐฆสฺส ตรณํฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘ตรติ โอฆ’’นฺติ วุตฺตํ, วตฺตมานสมีเปปิ ปน วตฺตมานํ วิย โวหรณํ ยุตฺตํ

ทิฏฺฐุฆสฺส ติณฺณภาวสฺส เอกนฺติกตฺตาติ **“โสตาปนฺนญฺจ ปกาเสตี”**ติ วุตฺตํฯ เอส นโย เส เสสุปิฯ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิปฏิปตฺตนฺตรายกรานํ ปาปธมฺมานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา **โสตาปนฺน...เป. ... อปฺปมาเทน สมนฺนาคโตฯ “โสตาปตฺติ...เป.... ตรตี”**ติ เอตฺตเก วุเตฺต สกิเทว อิมสฺส โลกสฺส อาคมนมฺปิ คหิตํ สิยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“อาราเธตฺวา...เป.... อวเสส”**นฺติ วุตฺตํฯ นนุ ‘‘อวเสส’’นฺติ วุตฺตตฺตา โสตาปตฺติมคฺเคน อติณฺณํ อนวเสสํ ภโวฆวตฺถุ คหิตเมว สิยาติ? น, อุปริ ทฺวีหิ มคฺเคหิ ตริตพฺพานํ เตสํ ปรโต ทฺวินฺนํ ปหานวเสน วุจฺจมานตฺตาฯ อปวาทวิสยมฺปิ ปริหรติ – ‘‘เอวํ เอสา โจทนา อตฺตโน วิสเย น ปติฏฺฐาตี’’ติฯ อนาทิกาลภาว ตฺตา กามสญฺญาย กาโมฆตรณํ มหตา เอว วีริเยน สาเธตพฺพนฺติ อาห **“วีริเยนา”**ติฯ **ตติยํ มคฺคํ อาราเธตฺวา**ฯ กาโมฆสฺส วตฺถุ **กาโมฆวตฺถุ,** กามคุเณหิ สทฺธึ สโพฺพ กามภโวฯ **กาโมฆสญฺญิต**นฺติ กาโมฆสงฺขาตํฯ กามนเฏฺฐน กาโม จ โส ทุโกฺข จาติ **กามทุกฺขํ**ฯ อสฺสา ทนเฏฺฐน กาโม เอว สญฺญาติ กามสญฺญา, สพฺพโส สมุจฺฉินฺนตฺตา วิคตา กามสญฺญา เอติสฺสาติ **วิคตกามสญฺญา** ฯ สเพฺพสํ ราคาทิมลานํ มูลภูตตฺตา สตฺตสนฺตานสฺส วิเสสโต มลีน สภาวาปาทนโต ปรมํ อุกฺกํสคตํ มลนฺติ **ปรมมลํ,** อวิชฺชาฯ เตนาห ภควา – ‘‘อวิชฺชาปรมํ มล’’นฺติ (ธ. ป. ๒๔๓)ฯ

ปญฺญาปทํ คเหตฺวาติ ยถาวุตฺตํ ปญฺญาปทํ หทเย ฐเปตฺวาฯ ตปฺปสเงฺคน อตฺตโน ปฏิภาเนน สเพฺพหิ วิย อุคฺคหิตนิยาเมนฯ **สพฺพเตฺถวา**ติ ปญฺจสุปิ ฐาเนสุฯ **อตฺถยุตฺติปุจฺฉา**ติ ปญฺญาทิอตฺถสมธิคมสฺส ยุตฺติยา การณสฺส ปุจฺฉาฯ เตนาห **“อยํ หี”**ติอาทิฯ **ปญฺญาทิอตฺถํ ญตฺวา**ติ ปญฺญาธน-กิตฺติ-มิตฺต-อภิสมฺปรายสงฺขาตํ อตฺถํ สรูปโต สจฺจปฏิเว ธนิปฺผาทเนน ญาเณน ชานิตฺวาฯ นนุ เอส โลกุตฺตรํ โสตาปตฺติมคฺคผลปญฺญํ ตทธิคมูปายํ โลกิยปญฺญญฺจ อภิภวิตฺวา ฐิโต, โส กสฺมา ตตฺถ อตฺถยุตฺตึ ปุจฺฉตีติ? สจฺจเมตํ, อุปริ ปน สมาธิสฺส ยุตฺตึ ปุจฺฉิตุกาโม ปญฺญาย เสฏฺฐภาวโต, ตสฺส จ เอกเทเสเนว อธิคตตฺตา ตเมว อาทึ กตฺวา ปุจฺฉติฯ **“กาย ยุตฺติยา”**ติอาทิ อตฺถวณฺณนํ อติทิสฺสติ **“เอส นโย ธนาทีสู”**ติฯ ตตฺถาปิ อตฺถยุตฺติปุจฺฉาภาโว ปน ‘‘สพฺพเตฺถวา’’ติ อิมินา วิภาวิโตติฯ

สทฺธาสุสฺสูสาอปฺปมาทอุฏฺฐานสงฺขาเตหิ **จตูหิ การเณหิฯ กายสุจริตาทิเภเทน** อาชีวฏฺฐมกสีลภูเตนฯ สมถวิปสฺสนาภูเตน นิปฺปริยาเยน โพธิปกฺขิเย เอว คณฺหโนฺต **“อปรภาเค”**ติ อาหฯ ปริยายโพธิปกฺขิยา ปน วิเสสโต วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนากาเลปิ ลพฺภนฺติฯ **ปุพฺพภาเค**ติ วา ตรุณวิปสฺสนากาลํฯ ตโต ปุพฺพสาธนญฺจ สนฺธาย **“อปรภาเค”**ติ ปุนาห, ตโต ปรนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺม**นฺติ ปฏิปตฺติธมฺมํฯ น สทฺธามตฺตเกเนว ปญฺญํ ลภตีติ โยชนาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘สทฺทหาโน’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ **กึ วุตฺตํ โหตี**ติอาทินา วุตฺตเมว อตฺถํ วิวรติฯ น เกวลํ สุสฺสูสามเตฺตน ปญฺญาปฏิลาโภ, อถ โข อปฺปมาเทน ปญฺญํ ลภตีติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘อปฺปมโตฺต วิจกฺขโณ’’ติ วุตฺตนฺติ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“เอว”**นฺติอาทิมาหฯ

อิทานิ สทฺธาทีนํ ปญฺญาปฏิลาภสฺส ตํตํวิเสสปจฺจยานิ นีหริตฺวา ทเสฺสตุํ **“เอว”**นฺติ วุตฺตํฯ **สุสฺสูสายา**ติ โสตุกามตายฯ สา อตฺถโต อุปสงฺกมนาทิฯ **ปญฺญาธิคมูปาย**นฺติ ปริยตฺติธมฺมมาหฯ เตนาห **“สุณาตี”**ติฯ **คหิตํ น ปมุสฺสติ,** สติอวิปฺปวาสลกฺขโณ หิ อปฺปมาโทติฯ น เกวลํ ยาถาวโต คหณโกสลฺลเมว วิจกฺขณตา, อถ โข ยาถาวโต ปญฺญาสมฺปเวธนญฺจาติ อาห **“วิตฺถาริกํ กโรตี”**ติฯ อิทานิ ปญฺญาปฏิลาภเหตุํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสตุํ **“สุสฺสูสาย วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺถมุปปริกฺขตี**ติ สุตกตานํ ธมฺมานํ ปาฬิอตฺถูปปริกฺขาปุพฺพกํ รูปารูปวิภาคํ ปรมตฺถํ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ อุปปริกฺขติ วีมํสติฯ **อนุปุเพฺพนา**ติ

เอวํ ญาตปริญฺญํ ปตฺวา ตีรณปริญฺญาย ตโต อนุกฺกเมน ตีรณปริญฺญํ ปหานปริญฺญญฺจ มตฺถกํ ปาเปโนฺต มคฺคปฺปฏิปาฏิยา ปรมตฺถสจฺจภูตํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรติฯ

อิมานิ สทฺธาทีนิ จตฺตาริ การณานิ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **"เทสกาลาทีนิ อ หาเปตฺวา"**ติฯ ยสฺมิํ เทเส ยสฺมิํ กาเล เย จ สหายเก นิสฺสาย ยํ กิจฺจํ ติเรตพฺพํ, ตานิ เทสกาลาทีนิ อนติกฺกมิตฺวา อตฺตโน อภิวุฑฺฒิํ อิจฺฉเนฺตน ''อยํ นาม เทโส, ยตฺถาหํ เอตรหิ วสามิ, อยํ กาโล, อิเม มิตฺตา, อิเม อมิตฺตา, อิเม อายวยา, อหญฺจ เอทิโส ชาติ-กุล-ปเทส-พลโภค-ปริวาราทีหิ, ตํ กิจฺจํ อิทานิ อารทฺธพฺพํ, อิทานิ นารทฺธพฺพ''นฺติ สพฺพํ อุปปริกฺขิตฺวา ปฏิปชฺชิตพฺพํฯ เอวํ ปฏิปชฺชโนฺต หิ โลกิยสฺส ธนสฺส ปฏิรูปาธิคมูปายํ กโรติ นามฯ โลกุตฺตรสฺส ปน สีลวิโสธนาทิวเสน เวทิตพฺพํฯ วหิตพฺพภาเวน ธุโร วิยาติ ธุโร, ภาโรฯ อิธ ปน ธุรสมฺปคฺคโห อุตฺตรปทโลเปน ธุโร, วีริยํฯ โส สาติสโย เอตสฺส อตฺถีติ **ธุรวา**ฯ ''อุฏฺฐาตา''ติ ปเทน กายิกวีริยสฺส วกฺขมานตฺตา **"เจตสิกวีริยวเสนา"**ติ วิเสสิตํฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร** โธรยฺหภาวโตฯ **ติณา ภิยฺยํ น มญฺญตี**ติ ติณํ วิย ปริภวโนฺต อติภุยฺยํ วตฺตตีติ อโตฺถฯ **อาทินา นเยนา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน –

> ''กรํ ปุริสกิจฺจานิ, โส สุขา น วิหายติ; (ที. นิ. ๓.๒๕๓);
> ''น ทิวา โสปฺปสีเลน, รตฺติมุฏฺฐานเทสฺสินา;
> นิจฺจํ มเตฺตน โสเณฺฑน, สกฺกา อาวสิตุํ ฆร''นฺติ จฯ (ที. นิ. ๓.๒๕๓); –

เอวมาทีนํ สงฺคโหฯ **อสิถิลปรกฺกโม** อนลสภาวโตฯ **เอกมูสิกายา**ติ เอกาย มตมูสิกายฯ **น จิรเสฺสวา**ติ จตุมาสพฺภนฺตเรเยวฯ **จตุสตสหสฺสสงฺขํ จูฬเนฺตวาสี วิยา**ติ กากณิกฑฺฒกหาปณ-โสฬส-กหาปณ-จตุวีสติ-กหาปณ-สตหรณกฺกเมน เทฺว สตสหสฺสานิ, จูฬกมหาเสฏฺฐิโน ธีตุลาภวเสน เทฺว สตสหสฺสานีติ เอวํ จตุสตสหสฺสสงฺขํ ธนํ เอกมูเลน ยถา จูฬเนฺตวาสี วินฺทิ, เอวํ อโญฺญปิ ปติรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํฯ อยญฺจ อโตฺถ จูฬกเสฏฺฐิชาตเกน ทีเปตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''อปฺปเกนปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;
> สมุฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคิํว สนฺธม''นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๔);

วตฺตํ กตฺวาติ อธิฏฺฐานวตฺตํ กตฺวาฯ ''สจฺจวาที ภูตวาที''ติ กิตฺติํ ปโปฺปตีติ โยชนาฯ **อิจฺฉิตปตฺถิต**นฺติ เยหิ มิตฺตํ อิจฺฉติ, เตหิ อิตรํ ปตฺถิตํฯ **มิตฺตานิ คนฺถตี**ติ มิตฺตภาวํ ฆเฏติฯ ทานสฺส ปิยภาวกรณโต **"ททํ ปิโย โหตี"**ติ วุตฺตํฯ ยํ ทานํ เอกนฺตโต มิตฺตภาวาวหํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **"ทุทฺททํ วา ททํ ตํ คนฺถตี"**ติ อาหฯ **ททนฺ**ติ จ ลกฺขณวจนเมตนฺติ อาห **"ทานมุเขน วา"**ติอาทิฯ

อาฬวกสฺส อชฺฌาสยานุรูปํ **คหฏฺฐวเสน วิสฺสเชฺชโนฺต**ฯ สทฺธา เอตสฺส อตฺถีติ สโทฺธ, ตสฺส **สทฺธสฺสฯ ฆรเมสิโน**ติ ฆราวาสสงฺขาตํ ฆรํ เอสนฺตสฺสฯ ฆราวาสสนฺนิสฺสิตตฺตา ''ฆร''นฺติ กามคุณา วุจฺจนฺตีติ อาห **"ปญฺจ กามคุเณ"**ติฯ ''เอเต จตฺโร ธมฺมา''ติอาทินา คหิตา อนนฺตรคาถาย วุตฺตธมฺมา เอวาติ ทเสฺสโนฺต **"วุตฺตปฺปการํ สจฺจ"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ''อิเม กุสลา, อิเม อกุสลา''ติอาทินา เต อเตฺถ ยาถาวโต ธารณโต อุปธารณโต **ธโมฺม**ฯ สญฺญา จิตฺตเจตสิกานํ ธารณํ, อวิเจฺฉทโต สนฺธารณโต กุสลสนฺตานํ ธาเรตีติ **ธิติ,** วีริยํฯ จชติ เอเตนาติ **จาโค,** ทานํฯ ปจฺจยเวกลฺลโต ผลุปฺปาทนสมตฺถตาวเสน **สนฺติ**ฯ

อเญฺญปีติ อิโต ยถาวุตฺตธมฺมสมุทายโต อเญฺญปิ ธมฺมา ยทิ สนฺติ, เต ธเมฺม ปุจฺฉสฺสูติฯ กิเลเส, กายวาจาทิเก วา ทเมตีติ **ทโม** , ปญฺญาฯ อุฎฺฐหติ อุสฺสหติ เอเตนาติ **อุฎฺฐานํ,** วีริยํฯ **เอตฺถา**ติ เอติสฺสา ปุจฺฉายฯ **สทฺธิ**นฺติ สเงฺขปโต ภาวตฺถปทานํ พนฺธเนน สหฯ **เอกเมกํ ปทน**ฺติ ปญฺญาทิกเมเกกํ ปทํฯ ''ปญฺญา อิมสฺมึ ฐาเน ปญฺญาติ ธโมฺมติ จ อาคตา''ติ อาทินา ปญฺญาทิอตฺถสฺส อุทฺธรณํ **อตฺถุทฺธาโร**ฯ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส ''ปญฺญา ปชานนา''ติ อาทินา (ธ. ส. ๑๖) เววจนปทานํ อุทฺธรณํ **ปทุทฺธาโร**ฯ ปชานาตีติ ปญฺญา, ธาเรตีติ ธโมฺม, ทเมตีติ ทโมติ เอวํ ปทสฺส กถนํ **ปทวณฺณนา**ฯ

อชฺชาติ วา เอตรหิฯ **ยถาวุเตฺตน ปกาเรนา**ติ ''สทฺทหาโน อรหต''นฺติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ สจฺจสมฺปฏิเวธาวคหณํ วา ยถาวุเตฺตน ปกาเรน ทิฎฺฐสจฺจตาย อิธโลกปรโลกตฺถํ ยาถาวโต ชานโนฺตฯ เอวญฺจ ยโกฺข สตฺถุ เทสนานุภาวสิทฺธํ ปญฺหํ ปุจฺฉเนน อตฺตโน ปฏิลาภสมฺปตฺตึ วิภาเวโนฺต ''กถํสุ ลภเต ปญฺญ''นฺติอาทิมาหาติ อาจริยาฯ **สมฺปรายิโก**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐ, เตน ''ทิฎฺฐธมฺมิโก จา''ติ อยมโตฺถ วุโตฺต เอวาติ ทเสฺสโนฺต **''โย อโตฺถ...เป.... ทเสฺสตี''**ติ อาหฯ อรียติ ผลํ เอตสฺมาติ **อโตฺถ,** การณํฯ **วิจกฺขเณ** สปโยชนตายฯ

ตสฺส ญาณสฺสาติ ตสฺส อตฺถสฺส อาวิภาวนสฺส ญาณสฺสฯ คุณวิเสเสหิ จ สทิสสฺสปิ อญฺญสฺส อภาวโต **อคฺคทกฺขิเณโยฺย พุโทฺธ** ภควาฯ เตนาห –

> ''นยิมสฺมึ โลเก ปรสฺมึ วา ปน,
> พุเทฺธน เสโฎฺฐว สโมว วิชฺชติ;
> อาหุเนยฺยานํ ปรมาหุตึ คโต,
> ปุญฺญตฺถิกานํ วิปุลผเลสิน''นฺติฯ (วิ. ว. ๑๐๔๗);

สหิตปฎิปตฺตินฺติ ปญฺญาสงฺคาหิกํ อตฺตโน ปฏิปตฺติํฯ สุนฺทรา โพธิ สุโพธิ, พุทฺธสฺส สุโพธิ พุทฺธสุโพธิ, สา เอว **พุทฺธสุโพธิตา**ฯ ธมฺมสฺสวนตฺถํ สนฺนิปติตเทวตาหิ **สงฺฆุฎฺฐสาธุการสทฺทุฎฺฐานญฺจ**ฯ

สตปุญฺญลกฺขณนฺติ สตสหสฺสกเปฺป ปุญฺญสมฺภารสฺส กตตฺตา เตสํ ปุญฺญานํ วเสน สตปุญฺญลกฺขณํ อเนกปุญฺญนิพฺพตฺตลกฺขณํฯ อภินนฺทิยตาย สเพฺพหิ อเงฺคหิ สมฺเปตํ สมนฺนาคตํฯ กตปุญฺญภาวํ พฺยเญฺชนฺตีติ พฺยญฺชนานิ , องฺคปจฺจงฺคานิฯ เตสํ ปริปุณฺณตฺตา **ปริปุณฺณพฺยญฺชนํฯ ตํ ยโกฺข...เป.... ปูเรสี**ติ คาถาปูรณตฺถเมว หิ ภควา ตถารูปานิ อกาสิฯ **อพฺยาธิตา**ติ อโรคาฯ ''อพฺยถิตา''ติ เกจิ ปฐนฺติ, สยสนฺตาสรหิตาติ อโตฺถฯ

''หตฺถโย''ติ วตฺตเพฺพ **''หตฺถโก''**ติ วุตฺตํฯ **อาฬวินคร**นฺติ อาฬวินครวาสิโน วทติฯ ภวติ หิ ตตฺรฎฺฐตาย ตํ-สโทฺท ยถา ''คาโม อาคโต, มญฺจา อุกฺกุฎฺฐึ กโรนฺตี''ติฯ **เอกโกลาหเลน** วตฺตมาเนนฯ

สมฺปิณฺฑิตฺวาติ สนฺนิปติตฺวาฯ กามํ สมฺภาโร เตน กโตติ นตฺถิ, ยุทฺธตฺถํ ปน พหุโส อุสฺสาหสฺส กตตฺตา **''ยุทฺธมาทึ กตฺวา''**ติ วุตฺตํฯ **ตเมว อาฬวกสฺสตฺตํ กเถสิ** ตสฺสา **เอว** เทสนาย สนฺนิปติตปริสาย สปฺปายตฺตาฯ เตนาห **''กถาปริ...เป.... อโหสี''**ติฯ **จตูหิ วตฺถูหี**ติ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิฯ **ปริส**นฺติ อตฺตโน ปริสํฯ **''อิตรญฺจา''**ติปิ วทนฺติฯ

อาฬวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

ยกฺขสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๑. สกฺกสํยุตฺตํ

๑. ปฐมวโคฺค

๑. สุวีรสุตฺตวณฺณนา

๒๔๗. **อภิยํสู**ติ ยุทฺธสชฺชาภิมุขา หุตฺวา คจฺฉึสุฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ อสุรานํ อภิยาเน **อยํ** ทานิ วุจฺจมานา อนุปุพฺพโต กถาฯ **เตตฺตึส ปุริเส คเหตฺวา**ติ เตตฺตึส ปุริเส ปุญฺญกิริยาย สหายภูเต คเหตฺวาฯ ‘‘ยาวชีวํ มาตาปิตุภโร อสฺส’’นฺติอาทินา สมาทินฺนานิ **สตฺต วตปทานิ ปูเรตฺวาฯ อธิคณฺหนฺตํ** อภิภวนฺตํฯ **ปุตฺตหตายา**ติ หตปุตฺตายฯ สา สุรา น โหติ, น สุรํ ปิวิมฺหาติ อธิปฺปาโยฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ ‘‘น สุรา’’ติ วุตฺตกาลโต ปฏฺฐายฯ ‘‘น สุรนฺติ น ทิพฺพนฺตีติ อสุรา’’ติ เกจิฯ **เหฏฺฐิมตเล** อโนฺตภูมิยํ อายามโต ทสโยชนสหสฺสํฯ

อุรคาทิสหจริตานิ ฐานานิ อุรคาทีนีติ อาห **‘‘อุรคาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสู’’**ติฯ **ปฐมาลิเนฺท**ติ ปฐเม ปริภเณฺฑฯ ปญฺจโยชนสหสฺสวิตฺถารปุถุพหลาหิ สิเนรุสฺส จตูสุปิ ปเสฺสสุ จตฺตาโร ปริภณฺฑาฯ สิเนรุสฺส หิ ตสฺมึ ตสฺมึ ปเสฺส ยุคนฺธราทีสุ ปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาเร มหาทีเป จ ลภิตพฺพสฺส มหโต อตฺถสฺส วเสน **มหตฺถาฯ กุปิตาวิลจิตฺตา**ติ กุปิเตน โกเปน อากุลจิตฺตาฯ **ยุเทฺธสี**ติ ยุเทฺธสิโนฯ **เสเสสู**ติ เสเสสุ ปริภเณฺฑสุฯ **เสสา**ติ สุปณฺณาทโยฯ

วมฺมิกมกฺขิกาติ สปกฺขิกอุปจิกาฯ **โอสกฺกิตฺวา**ติ ปิฏฺฐิภาเคน นิวตฺติตฺวาฯ

ปมาทํ อาปาเทสีติ สกฺกสฺส อาณาย ปมาทํ อาปชฺชิฯ **สฏฺฐิโยชนํ** วิตฺถาเรนฯ **สุวณฺณมหาวีถิ**นฺติ สุวณฺณมยภูมิชคติวีถึฯ

อนุฏฺฐหโนฺตติ อุฏฺฐานํ กายิกวีริยํ อกโรโนฺตฯ **อวายมโนฺตติ** วายามํ เจตสิกวีริยํ อกโรโนฺตฯ **กิญฺจิ กิจฺจ**นฺติ กสิวาณิชฺชาทิเภทํ อญฺญตรํ กิจฺจํ กตฺตพฺพกมฺมํฯ **วร**นฺติ ปวรํฯ เตนาห **‘‘อุตฺตม’’**นฺติฯ ตญฺจ โข กสิตพฺพฏฺฐานํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘โอกาส’’**นฺติฯ **กมฺมํ อกตฺวา**ติ กิญฺจิปิ ชีวิตเหตุภูตํ กมฺมํ อกตฺวาฯ **ชีวิตฏฺฐานํ นามา**ติ ตสฺส ชีวิตสฺส เหตุ นามฯ **นิพฺพานสฺส มโคฺค**ติ นิพฺพานสฺส อธิคมุปายภูโต มโคฺคฯ

สุวีรสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุสีมสุตฺตวณฺณนา

๒๔๘. **อนฺตเร**ติ อพฺภนฺตเรฯ **เอวํนามก**นฺติ ‘‘สุสีโม’’ติ เอวํนามกํฯ **เอกํ ปุตฺตเมว** อญฺญตรํ อตฺตโน ปุตฺตเมวฯ

สุสีมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ธชคฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. **สมุปพฺยูฬฺโห**ติ อุภินฺนํ สห เอว สมาคโม, ภุสํ วา พฺยูฬฺโหติ อโตฺถฯ ภุสา ปนสฺส พฺยูฬฺหตา ทฺวินฺนํ เสนานํ สมาคนฺตฺวา สมฺปิณฺฑิตภาเวนาติ อาห **‘‘สมฺปิณฺฑิโต ราสิภูโต’’**ติฯ **ปจฺฉิมโนฺต**ติ รถปญฺชรสฺส ปรโนฺต ปจฺฉิมโนฺต ปจฺฉิมโกฏฺฐาโสฯ **รถสนฺธิโต**ติ

รถปญฺชรสฺส กุพฺพเรน สทฺธึ สมฺพนฺธนฏฺฐานโตฯ **ตเทว ปมาณ**นฺติ ตเทว ‘‘ทิยฑฺฒโยชนส ตายาโม’’ติ วุตฺตปฺปมาณเมวฯ **ทิคุณํ กตฺวา**ติ ‘‘ปจฺฉิมโนฺต สตโยชโน’’ติอาทินา ทิคุณํ กตฺ วาฯ จนฺทมณฺฑลสูริยมณฺฑลกิงฺกิณิกชาลาทิเภทสฺส **เสสาลงฺการสฺสฯ ปสฺสนฺตานํ** เท วานํฯ **ราชา โน**ติ อมฺหากํ ราชา เทวเสฏฺโฐฯ **ทุติยํ อาสนํ ลภตี**ติ สเกฺก นิสินฺเน ตสฺส อนนฺตรํ ทุติยํ อาสนํ ลภติฯ ตสฺมา เทวเสฏฺฐตาย สเกฺก วิย คารวฏฺฐานิโย, ยโต สเกฺก ‘‘ตสฺส ธชคฺคํ อุโลฺลเกยฺยาถา’’ติ อาหฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อสุเรหิ ปราชิโต**ติ อสุเรหิ ปรา ชยํ อาปาทิโตฯ **รชธชํ ทิสฺวา**ติ ปรเสนาย อุปคจฺฉนฺติยา อฎฺฐิตรชมตฺตมฺปิ ทิสฺวา ฐิโตปิ ตํ รชธชํ ทิสฺวา ภีรุภาเวน **ปลายนธมฺโม**ฯ

ยสฺส ธชคฺคปริตฺตสฺสฯ **อานุภาโว วตฺตติ** อสมฺมุขีภูตาหิปิ เทวตาหิ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโตฯ **โจรภยาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน โรคภยาทีนเญฺจว วฏฺฏทุกฺขสฺส จ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ วิธินา ภาวิเต ปริตฺตสฺส อเตฺถ อุปจารชฺฌานาทีนมฺปิ อิชฺฌนโตฯ

ทีฆวาปีนามเก คาเม เจติยํ **ทีฆวาปิเจติยํฯ มุทฺธเวทิกา** นาม หมฺมิยํ ปริกฺขิปิตฺวา กต เวทิกาฯ พุทฺธคตํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา ปริตฺตรกฺขคุตฺตึ อาหฯ ปริตฺตสฺส อานุภาเวน **เทฺว อิฏฺฐ กา...เป.... อฏฺฐํสุ**ฯ ตถา หิ **ตสฺมึ นิเสฺสณิยํ ฐิเต...เป.... อฏฺฐํสู**ติฯ

ธชคฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. เวปจิตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๕๐. ‘‘มหานุภาวตาย อสุรานํ จิตฺตเวปเนน เวปจิตฺตี’’ติ วทนฺติฯ อิสีหิ ปน อภยํ ยาจิ เต ‘‘ภยเมว ททามี’’ติ วตฺวา เตหิ ‘‘อกฺขยํ โหตุ เต ภย’’นฺติ อภิสปวเสน วุตฺตกาลโต ปฏฺฐาย เวปนจิตฺตตาย **‘‘เวปจิตฺตี’’**ติ วุจฺจติ, ยํ โลกิยา ‘‘ปุโลโม’’ติ จ วทนฺติฯ นิปาตปทานิปิ กานิจิ อตฺถวิเสสโชตกานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘นิปาตมตฺต’’**นฺติ เหตุอตฺถาทีนเมตฺถ อสมฺภวโตฯ **ตนฺติ** สกฺกํ เทวานมินฺทํฯ **กเณฺฐ ปญฺจเมหีติ** กณฺฐพนฺธนปญฺจเมหิ, วิภตฺติอโลเปน นิเทฺทโสฯ **จิ เตฺตเนวา**ติ ‘‘อิมํ พนฺธามิ, อยํ พชฺฌตู’’ติ อุปฺปนฺนจิเตฺตเนวฯ **พชฺฌติ** พโทฺธ โหติ, อยํ เท วานุภาโวฯ **มุจฺจตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ทสหี**ติ ‘‘โจโรสี’’ติอาทินา อิธ วุเตฺตหิ ทสหิฯ เต นาห **‘‘อิเมหี’’**ติฯ นิพฺพตฺติตฺวา จิรกาลตํ อุปาทาย ขุํสนวเสน วทติ **‘‘ชรสกฺกา’’**ติฯ **น ตํ** อ โกฺกสํ **มนสิ กโรติ** ทีฆรตฺตํ ขนฺติโสรเจฺจสุ นิรุฬฺหอชฺฌาสยตฺตาฯ **มหาปฏิคฺคหณ**นฺติ ม หนฺตํ อุปสมพฺยญฺชนํฯ **อสฺสา**ติ เวปจิตฺตสฺสฯ

ปฏิสํยุเชติ ปฏิสตฺตุ หุตฺวา สํยุทฺธํ กเรยฺยฯ เตนาห **‘‘ปฏิปฺผเรยฺยา’’**ติฯ **อุปสมํ...เป. ... มเญฺญ** อุปสเมเนว ปจฺจตฺถิกสฺส นายกภูตสฺส โกธสฺส ปฏิเสธนโตฯ ตาทิเส หิ โกโธ ปฏิกิริยํ อลภโนฺต อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท วูปสมฺมติฯ **ยทา**-สโทฺท เหตุอโตฺถ, น กาล โตฺถติ อาห **‘‘ยสฺมา ตํ มญฺญตี’’**ติฯ **ตาวเทว เทฺว คาโว ยุชฺฌเนฺต**ติ ตสฺมึเยว ขเณ ทฺวีสุ โคเณสุ ยุชฺฌเนฺตสุฯ

ขนฺติโต อุตฺตริตโร อโตฺถ อโตฺถ น วิชฺชติ อนนฺตเรว อสฺส วิโรธํ อนตฺถํ ปฏิพาหิตฺ วา ทิฏฺฐธมฺมิกสฺส เจว สมฺปรายิกสฺส จ สํวิธานโตฯ **ตํ ขนฺตึ ปรมํ อาหุ** เสฏฺฐพลํ วิโรธปจฺจยํ อภิภุยฺย ปวตฺตนโตฯ พาลโยคโต พาโล, ตสฺส พลํ **พาลพลํ,** อญฺญาณนฺติ อาห **‘‘พาลพลํ นาม อญฺญาณพล’’**นฺติฯ **ตํ ยสฺส พล**นฺติ ตํ อญฺญาณพลํ ยสฺส ปุคฺคลสฺส พลํ, **อพลเมว ตํ** ปญฺญาพเลน วิทฺธํเสตพฺพโตฯ **ปฏิวตฺตา น วิชฺชตี**ติ ธมฺมฏฺฐํ ปฏิปฺผริตฺวา อภิภวิตฺวา ปวตฺ

ตา นตฺถิฯ ปฏิวจนมตฺตํ ปน โกจิ วเทยฺยาปิ, ตํ อการณนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ปฏิปฺผริตฺวา วา”**ติ อาทิมาหฯ **พาลพล**นฺติ ‘‘ปฏิปฺผริตฺวา’’ติ วจนสฺส การณวจนํฯ **ตเสฺสว ปุคฺคลสฺส** ปฏิกุชฺฌนกสฺสฯ นานตฺตาวิตกฺกนโต **อุภินฺนํ อตฺถํฯ ติกิจฺฉนฺต**นฺติ อนตฺถปฏิพาหนมุเขน ปณฺฑิตกิจฺจกรเณน ปฏิเสเธนฺตํฯ ‘‘พาโล อย’’นฺติ เอวํ ปญฺญเปตุํ เหตุผลานํ อนวโพธโต **จตุสจฺจธเมฺม อเฉกา**ติฯ

เวปจิตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุภาสิตชยสุตฺตวณฺณนา

๒๕๑. **“เฉกตายา”**ติ วตฺวา ตสฺส วตฺตุํ เฉกภาวํ ทเสฺสตุํ **“เอวํ กิรสฺสา”**ติอาทิมาหฯ **คาห**นฺติ ลทฺธิํฯ **โมเจตฺวา**ติ ยสฺส ปุน ‘‘โจโร’’ติ อุตฺตริ วตฺตุํ น สโกฺกติ, เอวํ วิโมเจตฺวาติ ปฐมํ วตฺตุํ น สกฺกาฯ **ครู**ติ ภาริยํ, ทุกฺกรนฺติ อโตฺถฯ **ปจฺฉา**ติ ‘‘ปรสฺสา’’ติ วุโตฺต โส กิญฺจิ ปฐมํ วทโนฺต อตฺตโน อธิปฺปายํ ปเวเทติ นาม, ตํ ยถาสตฺติ วิทิตมโน ตสฺส อุตฺตริ วตฺตุํ สโกฺกติฯ เตนาห **“ปรสฺส วจนํ อนุคนฺตฺวา ปน ปจฺฉา สุขํ วตฺตุ”**นฺติฯ อปิ จ อสุริเนฺทน ‘‘โหตุ, เทวานมินฺท, สุภาสิเตน ชโย’’ติ ปฐมํ วุตฺตํ, วิเสโส จ ปุพฺพํ อุปเนนฺตํ อนุวตฺตติฯ วจสิ กุสโล สโกฺก เทวราชา ตํ วิเสสํ เตเนว ปุพฺพํ อุปนยาเปโนฺต อุปลาปนวเสน ‘‘ตุเมฺห เขฺวตฺถา’’ติอาทิมาหฯ **ปุพฺพเทวา**ติ สกฺกปมุขาย เทวปริสาย โลเก ปุเพฺพว อุปฺปนฺนตฺตา ‘‘ปุพฺพเทวา’’ติ ปสํสวจนํฯ เวปจิตฺติํ สนฺธาย ‘‘ตุเมฺห’’ติ ‘‘ปุพฺพเทวา’’ติ จ วุตฺตตฺตา **“ตุมฺหากํ ตาว ปเวณิอาคตํ ภณถา”**ติ วุตฺตํฯ คารวฏฺฐานิยตฺตา เวปจิตฺติโน พหุวจนปโยโคฯ ทณฺฑเน อวจาโร อวจรณํ ทณฺฑาวจโร, นตฺถิ เอตฺถ วุโตฺต ทณฺฑาวจโรติ **อทณฺฑาวจรา,** สเกฺกน วุตฺตา คาถาโยฯ

สุภาสิตชยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุลาวกสุตฺตวณฺณนา

๒๕๒. **รถสโทฺท**ติ รถาลงฺการภูตานํ กิงฺกิณิกชาลาทีนํ สโทฺทฯ ตถา **ธชสโทฺทฯ อาชานียสโทฺท**ติ อาชานียานํ หสิตสโทฺท จฯ **กรุณาสมาวชฺชิตหทโย**ติ ปาณานํ อนุปโรเธน ปณามิตจิโตฺตฯ **อีสามุเขนา**ติ รถกปฺปรมุเขนฯ **ปุญฺญปจฺจยนิพฺพโตฺต**ติ อุฬารํ สุวิปุลํ ปุญฺญํ ปจฺจยํ กตฺวา นิพฺพโตฺตฯ **น สชฺชติ** กตฺถจิ อปฺปฏิฆฏฺฏเนน คจฺฉโนฺตฯ **สิมฺพลิวเนนา**ติ สิมฺพลิวนมเชฺฌน ฯ **วิภคฺคํ นิมฺมถิต**นฺติ อิโต จิโต วิภคฺคเญฺจว นิรวเสสโต มถิตญฺจ โหติฯ

กุลาวกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. นทุพฺภิยสุตฺตวณฺณนา

๒๕๓. **สุปจฺจตฺถิโก**ติ สุฏฺฐุ อติวิย ปจฺจตฺถิโก ปฏิสตฺตุฯ **คหิโตสี**ติ เทวปาเสน พนฺธิตฺวา คหิโต อสิฯ **พโทฺธว อโหสิ** สกฺกสฺส ปุญฺญานุภาเวนฯ เจติยราชา กิร อิมสฺมิํ กเปฺป ตโต ปุเพฺพ เกนจิ อวุตฺตปุพฺพํ ขรมุสาวาทํ อภาสิ, ตาวเทว วิรชฺฌิตฺวา มหาปถวิยา วิวเร ทิเน นิปติตฺวา อวีจิอคฺคิชาลานมินฺทนมโหสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“เจติยรโญฺญ ปาปํ สนฺธายา”**ติฯ **มหาปาปานี**ติ มหนฺตานิ ครุตรานิ ปาปานิฯ ตถา หิ เวปจิตฺติโน สปถกรเณ นิทสฺสนภาเวน เอตานิ อฏฺฐกถายํ อาคตานีติฯ

นทุพฺภิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. เวโรจนอสุรินฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๕๔. **ทฺวารปาลรูปกานิ วิยา**ติ ทฺวารปาลากาเรน กตปฏิมาโย วิยฯ **วายเมเถว,** น อนฺตรา สํโกจํ อาปชฺเชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **นิปฺผนฺนโสภเนสู**ติ นิปฺผนฺนภาเวน สุนฺทเรสุฯ ส เพฺพ หิ อนิปฺผนฺนา อตฺถา น โสภนฺติฯ **กิจฺจชาตา**ติ วิปฺปกตภาเวน สญฺชาตกิจฺจาฯ **อกิจฺจชาโต**ติ อสญฺชาตกิโจฺจ กิจฺจรหิโต นาม นตฺถิ คมนฏฺฐิตสยนนิสชฺชาทิวเสน อุปฺปชฺชนกทุกฺขวิโนทนภาวโตฯ **สํโยคปรมาเตฺวว สโมฺภคา**ติ อิเมสํ สตฺตานํ สํภุญฺชิตพฺพวตฺถูนิ นาม ปกติยา วิโรธสีลานิปิ อสํโยเคน วา อสุนฺทรานิปิ, ตานิ อภิสงฺขรณปจนสํโยชนปรมานิ เวทิตพฺพานิ ตถา สติ สโมฺภคารหภาวูปคมนโตฯ เตนาห **“ปาริวาสิกโอทนาทีนี”**ติอาทิฯ อุณฺหาเปตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพยุเตฺต ปริภฺชิตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

เวโรจนอสุรินฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อรญฺญายตนอิสิสุตฺตวณฺณนา

๒๕๕. ชามาติกา วุจฺจติ ธีตุปติ, สสฺโร ภริยาย ปิตา, ตสฺมา อิเม อนฺตรวตฺติโน เทฺวชนา สกฺกเวปจิตฺติโน สฺชาย วเสน **ชามาติกสสุราฯ “จิรทิกฺขิตาน”**นฺติ ทิกฺขิตฺวา ปพฺพชิตฺวา จิรกาลานํ วตสมาทานวเสน อิโต พาหิรกานํ ปพฺพชิตานนฺติ อาห **“จิรสมาทินฺนวตาน”**นฺติฯ **อิโต ปฏิกฺกมา**ติ อิโต ยถาฐิตฏฺฐานโต อเปหิ อปกฺกมฯ **น ปฏิกฺกูลสญฺญิโน** คุเณ คารวโยคโตฯ เทวา หิ เยภุเยฺยน ‘‘มยํ ปุเพฺพ คุณวเนฺต ปยิรุปาสิตฺวา เตสํ โอวาเท ฐตฺวา ปุญฺญานิ อุปจินิตฺวา อิธูปปนฺนา’’ติ คุณวเนฺตสุ อาทรภาวํ อุปฏฺฐเปนฺติฯ

อรญฺญายตนอิสิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สมุทฺทกสุตฺตวณฺณนา

๒๕๖. **จกฺกวาฬมหาสมุทฺทปิฏฺฐิย**นฺติ จกฺกวาฬปพฺพตปาทสมนฺตา มหาสมุทฺทตีรปิฏฺฐิยํฯ ยเถว สิเนรุสมีเป มหาสมุโทฺท อนุปุพฺพนิโนฺน อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโร, เอวํ เยภุเยฺยน จกฺกวาฬปาทสมีเปปิฯ เตนาห **“รชตปฏฺฏวเณฺณ วาลุกปุลิเน”**ติฯ **วุตฺตปฺปการาสู**ติ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตปฺปการาสุฯ **อสฺสมปเทนา**ติ อสฺสมปทเวมเชฺฌนฯ **เอวํ จินฺตยึสู**ติ ‘‘ยํ นูน มย’’นฺติอาทินา ยถา ปาฬิยํ อาคตํ, เอวํ มนฺตยึสุฯ

อิจฺฉิตกโรติ ยทิจฺฉิตกรณํฯ **ทุฏฺฐาน**นฺติ ทุราสยานํฯ เต ปน ทุฏฺฐชฺฌาสยา วิรุทฺธา โหนฺตีติ อาห **“ทุฏฺฐานํ วิรุทฺธาน”**นฺติฯ **ปวุตฺต**นฺติ พีชํ สนฺธาย วปิตํฯ เตนาห **“เขเตฺต ปติฏฺฐาปิต”**นฺติฯ

สายมาสภตฺตนฺติ สายํ อสิตพฺพโภชนํฯ ยถาวารํ ภกฺขิตเมตํ เทวานํ วิย สุขุมํ คุรุวาสญฺจ น โหตีติ **“ภตฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ **เคลญฺญชาต**นฺติ สญฺชาตเคลญฺญํฯ **เวปตี**ติ กมฺปติ ปเวธติฯ

สมุทฺทกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. วตปทสุตฺตวณฺณนา

๒๕๗. สมาทาตพฺพโต **วตานิ,** อญฺญมญฺญํ อสงฺกรสภาเวน ปฏฺฐปิตพฺพโต **ปทานิ,** ตโต เอว อสํกิณฺณภาคาติ กตฺวา **“วตโกฏฺฐาสานี”**ติ วุตฺตํฯ **สมตฺตานี**ติ ปุญฺญวิเสสตาย ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตเนน กิตฺติสญฺญาเนน จ สมํ อตฺตานิ สมตฺตานิฯ **ปริปุณฺณานี**ติ อขณฺฑาทิภาเวน สพฺพโส ปุณฺณานิฯ **สมาทินฺนานี**ติ ตตฺถ สกฺกจฺจการิตาย สมฺมา อาทินฺนานิฯ **มาตุลานี**ติ ปิตุภคินี, น ยา กาจิ มาตุลสฺส ภริยา กุลเชฏฺฐกานํ อธิเปฺปตตฺตา, ภริยาปิ วา มาตุลสมฺพนฺธโต คเหตพฺพา, ตถา สติ มหาปิตุภริยาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อาทิ-สเทฺทน เชฏฺฐภคินีนํ สงฺคโหฯ **อปจิติการโก**ติ เตสํ ปจฺจุฏฺฐานกโรฯ โย โกจิ ททโนฺตปิ สาเปกฺข เทติ, โส มุตฺตจาโค น โหติ, อยํ ปน น เอวนฺติ **“มุตฺตจาโค โหตี”**ติ วุตฺตํฯ **วิสฺสฏฺฐจาโค**ติ นิรเปกฺขปริจฺจาโคติ อโตฺถฯ ยถา ปาณาติปาตพหุโล ‘‘โลหิต ปาณี’’ติ วุจฺจติ, ตถา ทานพหุโล ‘‘ปยตปาณี’’ติ วุโตฺตติ อาห **“เทยฺยธมฺมทานตฺถาย สทา โธตหโตฺถ”**ติฯ **โวสฺสคฺครโต**ติ เทยฺยธมฺมสฺส ปริจฺจชเน อภิรโตฯ **ปเรหิ ยาจิตพฺพารโห**ติ ปเรหิ ยาจิตุํ ยุโตฺต อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส ตาวเทว วิสฺสชฺชนโตฯ **ทาเนนเว ยุโตฺต**ติ สพฺพกาลํ ทาเนนเว ยุโตฺต อภิณฺหํ ปวตฺตมหาทานตฺตาฯ **ทาเน จ สํวิภาเค จาโต**ติ ปรสฺส สมฺปุณฺณํ กตฺวา ปริจฺจชนสงฺขาเต ทาเน จ อตฺตนา ปริภุญฺชิตพฺพโต สํวิภชนสงฺขาเต สํวิภาเค จ **รโต** อภิรโตฯ

วตปทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สกฺกนามสุตฺตวณฺณนา

๒๕๘. **มนุสฺสภูโต**ติ มนุเสฺสสุ ภูโต, มนุสฺสตฺตํ วา ปโตฺตฯ **อาวสถ**นฺติ นิวาสฏฺฐานํ กาเรตฺวา อทาสิ, ตสฺมา วาสํ อทาสีติ **วาสโว**ฯ อตฺถ-สโทฺท อิธ การณปริยาโยติ อาห **“สหสฺสมฺปิ การณาน”**นฺติฯ สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา วิภาวิโตวฯ **วินิจฺฉินติ,** ตสฺมา สหสฺสํ ปญฺญา อกฺขีนิ เอตสฺสาติ **สหสฺสโกฺข**ฯ มฆํ วุจฺจติ ธนํ, ตํ ปน สทฺธาสงฺขาตํ มฆํ อสฺส อตฺถีติ **มฆวา**ฯ ปุเร ทานํ ททาตีติ **ปุรินฺทโท** อนุนาสิกโลปํ อกตฺวาฯ ปุญฺญานิ กาตุํ สโกฺกตีติ **สโกฺก**ฯ

สกฺกนามสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหาลิสุตฺตวณฺณนา

๒๕๙. **โส**ติ สโกฺก เทวราชาฯ พหุวจเน วตฺตเพฺพ เอกวจนํ วุตฺตํฯ วุจฺจตีติ วจนํ, อโตฺถฯ ตสฺมา **พหุวจเน**ติ พหฺวตฺเถติ อโตฺถ ฯ ยถา ปฏิปชฺชโนฺต อนุกฺกเมน เต ธเมฺม สมาทิยิตฺวา สโกฺก สกฺกตฺตํ อชฺฌคา, ตํ ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ **“สโกฺก กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนนฺตเร**ติ สกฺกภาวสฺส อตีตานนฺตเร อตฺตภาเวฯ **ตํ สพฺพ**นฺติ สกฺกสฺส มฆมาณวกาเล สมฺมาปฏิปตฺตึ, ตาย สกฺกภาวูปคมนญฺจาติ ตํ สพฺพํฯ **วุโตฺต,** ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

มหาลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทลิทฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๖๐. **มนุสฺสทลิทฺโท**ติ มนุสฺเสสุ ทุคฺคโตฯ **มนุสฺสการุญฺญต**นฺติ มนุสฺเสสุ ปรมนิหีนตํฯ **มนุสฺสกปโณ**ติ มนุสฺเสสุ วา ปรมนิหีโนฯ **ตสฺมิํ ฐาเน**ติ ตสฺส เทวปุตฺตสฺส ตสฺมิํ อุปฺปชฺชนฏฺฐาเนฯ **ลามกโต จินฺตนฺตี**ติ ตสฺส ปุริมวตฺถุํ นิสฺสาย หีนโต จินฺตนฺติฯ **กเถนฺตี**ติ ตเมว ปเรสํ กเถนฺติฯ **วิตฺถาเรนฺตี**ติ วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาริกํ กโรนฺติฯ สพฺพทา ปริจฺฉิชฺช ปริวารสมฺปนฺนํ หุตฺวา อฑฺฒฏฺฐรตเน หตฺถิกฺขนฺเธ มหจฺจราชานุภาเวน นิสินฺนตฺตา **ชนกาเยน สมุโลฺลกิยมาโน**ฯ **อวลมฺพนฺตี**ติ โอลมฺพนฺติฯ **วนฺทนมตฺตํ วา นาโหสิ**, อญฺญทตฺถุ ปเจฺจกพุทฺธโต อตฺตโน สมานาทรกิริยํ ปจฺจาสีสติฯ เตน วุตฺตํ **“โส”**ติอาทิฯ **กุวาย**นฺติ โก อยนฺติ พฺยาปนฺนวเสน วทติฯ กาฬิรเตฺตหิ สุเตฺตหิ สิพฺพิตตฺตา วณฺณวิการํ ทิสฺวา **“กุฏฺฐิจีวรานิ ปารุโต”**ติ อาหฯ **มหานิรเย นิพฺพตฺติตฺวา** มหาทุกฺขํ ปจฺจนุโภติฯ ตทนุรูปปาปกมฺมสฺส วิปากาวเสเสน ลโทฺธกาเสน **ราชคเห...เป.... ปฏิสนฺธิํ คณฺหิ**ฯ กามญฺจ เอตฺถ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ กุสลกเมฺมเนว, ตสฺส ปน อกุสลกมฺมสฺส วิปากิโน พลวภาวโต วุตฺตํ **“วิปากาวเสเสนา”**ติฯ เตนาห **“คหิตกาลโต...เป.... นิกฺขโนฺต”**ติฯ ภิกฺขาย จริตุํ สมตฺถกาลโต ปฏฺฐาย โรคสฺส พลวตาย **มํสานิ...เป.... ปตนฺติฯ ญาณํ เปเสตฺวา**ติ วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา ภาวนาญาณํ นิพฺพานํ ปฏิเปเสตฺวา ปวเตฺตตฺวาฯ อินฺทฺริยานํ ปริปกฺกตฺตา สตฺถุ เทสนาวิลาเสน **โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐิโต**ฯ **จุมฺพฏ**นฺติ ปาทจุมฺพฏํฯ กุฏฺฐิโน หิ สกลปาทตลํ มา รุชีติ จุมฺพฏํ กตฺวา ตํ ปาทตเล พนฺธิตฺวา คจฺฉนฺติ, **มตฺติกปาติํ ภินฺทิตฺวา วิย** ตถา นิหีนมนุสฺสตฺตภาวโต จวิตฺวา **สุวณฺณปาติํ ปฏิลภโนฺต วิย** เทวตฺตภาวํ คณฺหโนฺต จุติจิตฺตโต ทุติยจิตฺตวาเร อาทานจิตฺตกฺขเณ เทวโลเก นิพฺพโตฺตฯ

มเคฺคนาคตาติ มคฺคาธิคมเนน อาคตา อุปฺปนฺนาฯ **อริยกนฺตสีล**นฺติ อริยานํ กนฺตํ มนาปํ มโนรมํ สีลธมฺมํฯ อริยานํ อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขา วิย อธิสีลสิกฺขาปิ สพฺพา อติวิย กนฺตา เอวาติ อาห **“กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ **อิมสฺมิํ ปนเตฺถ**ติ อิมสฺมิํ โสตาปนฺนสฺส ภวสงฺขาเต อเตฺถ นิทฺธาเรตฺวา วุจฺจมาเนฯ **ปญฺจสีล**มฺปิ ยสฺมา ทิฏฺฐิ วิย ภวนฺตเรปิ **อปฺปหีนํ**ฯ

ทลิทฺทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. รามเณยฺยกสุตฺตวณฺณนา

๒๖๑. อารมนฺติ เอตฺถ สตฺตาติ **อารามา,** มโนรมา อุปวนาทโยฯ เต เอว เจเตนฺติ เอตฺถ สทฺธาย อตฺตโน ปีติโสมนสฺสํ สนฺธหนฺตีติ **เจติยา**ติ จ วุจฺจนฺติฯ **มนุสฺสรมณียภาวสฺสา**ติ มนุสฺสานํ อารมณียภาวสฺสฯ ตสฺส ปน สีลาทิคุณวเสน อจินฺตยฺยาปริเมยฺยานุภาวตาปิ โหตีติ ภควา **“นาคฺฆนฺติ โสฬสิ”**นฺติ อโวจฯ อเจตนาย ภูมิยา รมณียตา นาม คุณวิสิฏฺฐานํ อริยานํ เสวนวเสน เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ **“อิทานิ...เป.... คาเม วาติอาทิมาหา”**ติฯ

รามเณยฺยกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ยชมานสุตฺตวณฺณนา

๒๖๒. **ยชนฺตาน**นฺติ ทกฺขิเณยฺยํ อุทฺทิสฺส เทนฺตานํฯ อฏฺฐุปฺปตฺติโก สุตฺตนิเกฺขโปติ ทเสฺสตฺวา อตฺถวณฺณนํ กาตุํ **“ตทา กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อคฺค**นฺติ เสฏฺฐํฯ เตหิ เตหิ วา ยถา

ลทฺธสปฺปิอาทโย มา นสฺสนฺตุ, อคฺคภาเวน คหิตานิ สปฺปิอาทีนิ เกวลํ อคฺคิมฺหิ ฌาปเนน, เทวา มนุสฺสา มิจฺฉาคาเหน มา นสฺสนฺตูฯ **ตเกฺกนา**ติ ตกฺกมเตฺตนฯ ‘‘กเถมา’’ติ อเมฺห มญฺญถ, อิทานิ ปสฺสถ, ปจฺจกฺขโต อยํ โว…เป.… อาคจฺฉตีติ อาหํสูติ โยชนาฯ

อุปธิวิปากนฺติ อุปธีสุ วา วิปจฺจติ, อุปธโย วา วิปากา เอตสฺสาติ อุปธิวิปากํฯ **วิปุผารวนฺตํ โหติ** วิปุลปกฺขตายฯ **ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทํสุ** ‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน มหาพฺรหฺมุนา จ เอวํ โอวาโท ทิโนฺน’’ติฯ

ยชมานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. พุทฺธวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๓. **อุฎฺฐหา**ติ อุฎฺฐานํ กายิกวีริยํ กโรหิฯ เตนาห **‘‘วิจร, โลเก’’**ติฯ เจตสิกวีริยํ ปน ภควตา มตฺถกํ ปาปิตเมวฯ เตนาห **‘‘วิชิตสงฺคามา’’**ติฯ **ทฺวาทสโยชนิกสฺส** อุจฺจภาเวนฯ วิตฺถารโต ปน อายามโต จ อเนกโยชนสตสหสฺสปริมาณจกฺกวาฬํ อติพฺยาเปตฺวา ฐิตสฺสฯ **ปนฺนภารา**ติ ปาติตภาราฯ นิเกฺขปิตพฺพโต ภาราติ อาห **‘‘โอโรปิตขนฺธา’’**ติอาทิฯ เต หิ ตํ สมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส สมฺปาตนเฎฺฐน **ภารา** นามฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๒๒)ฯ ตเทกเทสา จ **กิเลสาภิสงฺขาราฯ ปนฺนรสาย ปุณฺณมาย รตฺติ**นฺติ ยถา ปนฺนรสปุณฺณมาย รตฺติยํ ปริปุณฺณกาเล อุปกฺกิเลสวิมุโตฺต จโนฺท โสภติ, เอวํ ตว จิตฺตํ สพฺพโส อุปกฺกิเลสวิมุตฺตํ โสภตีติ อธิปฺปาโยฯ

พุทฺธวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. คหฎฺฐวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๔. **ปุถุทฺทิสา**ติ พหุทิสาฯ กา ปน ตาติ อาห **‘‘จตโสฺส ทิสา จตโสฺส อนุทิสา จา’’**ติฯ อนุทิสาคหเณน เจตฺถ อุทฺธํ อโธปิ คยฺหตีติ จ ทเสฺสติฯ **ภูมิวาสิโน**ติ ภูมิปฎิพทฺธวุตฺติโนฯ เอเตน รุกฺขปพฺพตนิวาสิโนปิ คหิตา โหนฺติฯ **จิรรตฺตสมาหิตจิเตฺต**ติ อุปจารปฺปนาฌานานิ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌานตาย จิรกาลํ สมาหิตจิเตฺตฯ **อาปาณโกฎิก**นฺติ ชีวิตปริยนฺตํ ยาวชีวํฯ **เอวมาทีติ อาทิ**-สเทฺทน อวเสสปุญฺญกิริยวตฺถูนิ สงฺคณฺหาติฯ นิจฺจสีลวเสน **ปญฺจหิ,** นิยมสีลวเสน **ทสหิฯ ปิ**-สเทฺทน ตโต กติปเยหิ อุโปสถสีลวเสน อฎฺฐหิปีติ ทเสฺสติฯ **ธมฺมิเกหี**ติ ธมฺมโต อนเปเตหิฯ **ปมุโข**ติ ปโมโกฺขฯ

คหฎฺฐวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. สตฺถารวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๕. **พฺรหฺมชาณุโก**ติ ทกฺขิณชาณุมณฺฑลํ ปถวิยํ ฐเปตฺวา วนฺทมาโน พฺรหฺมชาณุโก นาม ตถาภูโต หุตฺวาฯ ยชิตพฺพโต **ยโกฺข,** ปูชนีโยฯ เอวํ ปูชาวิเสสโยคโต สโกฺกติ อาห **‘‘โส ยโกฺขติ โส สโกฺก’’**ติฯ สกฺกสฺส นมกฺการภาชนภูตญฺหิ ปุจฺฉโนฺต มาตลิ **‘‘โก นาม โส ยโกฺข’’**ติ อาหฯ **คุณเนมิตฺตเกหี**ติ คุณเหตุเกหิ อนนฺตานิ หิ พุทฺธานํ นามานิ, ตานิ จ โข สพฺพานิปิ คุณเนมิตฺตกาเนวฯ อนนฺตคุณตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อสเงฺขยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;

คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ –

ตสฺมา **อโนมนาม**นฺติ ปริปุณฺณคุณนามนฺติ อโตฺถฯ **สมติกฺกเมนา**ติ สมฺมา สมุจฺฉินฺทนวเสน อติกฺกมเนนฯ กิเลสารีนํ อเปตจโยติ **อปจโย,** โส อารมิตพฺพเฏฺฐน อาราโม เอเตสนฺติ **อปจยารามา**ฯ เตนาห **“วฎฺฎวิทฺธํสเน รตา”**ติฯ

สตฺถารวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. สงฺฆวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๖. **ปูติมฺหิ** เทเห **มาตุ สรีเร** สยนโต, **อตฺตโน เอว วา** ปูติเทหํ **สรีรํ** ตสฺมิํ ฐิตตาย **อวตฺถริตฺวา สยนโต ปูติเทหสยา**ติ โยชนาฯ **กุณปเมฺหเต**ติ เอเต มนุสฺสา อสุจิทุคฺคนฺธเชคุจฺฉปฎิกฺกูเล มาตุกุจฺฉิสงฺขาเต กุณปสฺมิํ ทส มาเส นิมุคฺคาฯ เตสํ กินฺนาม ตฺวํ ปิหยสีติ โยชนาฯ **เอเตสํ เอตํ วิหยามี**ติ เอเตสํ อิสีนํ เอตํ สมฺมาปฎิปตฺติํ วิหยามิฯ อิทานิ ตํ ปฎิปตฺติํ ทเสฺสตุํ **“น เต สํ โกเฎฺฐ โอเปนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **ธญฺญํ โกเฎฺฐ น ปกฺขิปนฺติ** ปกฺขิปิตพฺพสฺส จ อภาวโตฯ เตนาห **“น หิ เอเตสํ ธญฺญ”**นฺติฯ **ปเรสํ นิฎฺฐิต**นฺติ ปเรสํ คหิตํ สนฺตกํ เตสํ ปากาย นิฎฺฐิตํฯ **ภิกฺขาจารวเตฺตนา**ติ ปิณฺฑาจริยายฯ **เอสมานา** ปริเยสนฺตาฯ **เอวํ ปริเยฎฺฐน**ฯ ยาเปนฺติ, น เอสนฺติ อเนสนํฯ **สุสมาทินฺนสุนฺทรวตา**ติ สุฎฺฐุ สมาทินฺนโสภนวตาฯ

เอวํ สุภาสิตภาสิโนติ คนฺถธุรวิปสฺสนาธุรานํ วเสน คุณปริมาณสุภาสิตเสฺสว ภาสนสีลา ฯ อริเยน ตุณฺหีภูเตน **ตุณฺหีภูตา**ฯ ตโต เอว มนสฺส สาติสยํ **สมญฺจรา**ฯ คหิตทเณฺฑสุ ปรามาสาทิปยุเตฺตสุ ทณฺฑาทานาทิเหตุ อุปฺปชฺชนกกิเลสปริฬาหาภาวโต **นิพฺพุตา**ฯ เตนาห **“วิสฺสฎฺฐทณฺฑา”**ติฯ **สาทาเนสู**ติ สภวาทาเนสุฯ **อนาทานา**ติ ตพฺพิรหิตาฯ เตนาห **“*ภวโยนี*”**ติอาทิฯ

สงฺฆวนฺทนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. เฉตฺวาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๗. **วุตฺตตฺถเมว** เหฎฺฐา เทวปุตฺตสํยุตฺตวณฺณนายํฯ

เฉตฺวาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ทุพฺพณฺณิยสุตฺตวณฺณนา

๒๖๘. **ทุพฺพโณฺณ** ทุทฺทสิโก วิรูปวโณฺณฯ **โอโกฎิมโก**ติ รสฺสภาเวน อวรโกฎิมโกฯ **สเกฺกน คหิตนามเมเวตํ,** น ปน โส ตถารูโป โกจิ ยโกฺขฯ เตนาห **“เอโก รูปาวจรพฺรหฺมา”**ติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา โส ตถารูโป หุตฺวา อาคโตติ อาห **“สโกฺก กิรา”**ติฯ กถํ ปเนตฺถ ญายติ ‘‘โส เอโก รูปาวจรพฺรหฺมา, น ปเนโส อวรุทฺธกยโกฺข’’ติ ยุตฺติํ ทเสฺสโนฺต **“อวรุทฺธกยกฺขา ปนา”**ติอาทิมาหฯ **เทวานํ** วจนํ **สุตฺวาฯ ผรุเสนา**ติ ผรุสสมาจาเรนฯ ‘‘โก นาม มยฺหํ อาสเน สนฺนิสิโนฺน’’ติ อกฺขนฺติํ อนุปฺปาเทโนฺต **ขนฺติยํ ฐตฺวาฯ พลวจิตฺตีการ**นฺติ ครุตรํ สกฺการ

พหุมานํฯ **นีจวุตฺติยา**ติ ปรมนิปจฺจกาเร สุวูปสมเน จ ทสฺสิยมาเนฯ สกฺกสฺส ตาย เอว อาจารสมฺปตฺติยา **สกฺกาสเน ฐาตุํ,** อตฺตโน จ อาวิกาตุํ **อสโกฺกโนฺต อนฺตรธายิฯ อุปหตจิโตฺตมฺหีติ** ขนฺติเมตฺตานุทฺทยาสพฺภาวโต ปรสฺมิํ อุปหตจิโตฺตมฺหีติ สโกฺก อตฺตโน สภาวํ วทติฯ **โกธวเส วเตฺตตฺ**นฺติ โกเธน อตฺตโน วเส นิพฺพเตฺตตุํ น สกฺโกรมฺหิ, อถ โข โกธํ มยฺหํ วเส น วเตฺตมีติ อธิปฺปาโยฯ **จิรํ น กุชฺฌามี**ติ ยทิ เม กทาจิ โกโธ อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ โกธํ อนฺวเตฺตโนฺต จิรกาลํ น กุชฺฌามิ ฯ **น อุปนยฺหามี**ติ อโนฺต สเจ เม โกโธ อุปฺปเชฺชยฺย, ขิปฺปเมว จ นํ ปฏิวิเนยฺยนฺติ ตํ เม ปุเพฺพว วตํ ปริปูริตํฯ

ทุพฺพณฺณิยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สมฺพริมายาสุตฺตวณฺณนา

๒๖๙. **อาพาธิโก**ติ อาพาโธ อสฺส อตฺถีติ อาพาธิโกฯ **วาเจสี**ติ สิกฺขาเปสิฯ สมฺพโร นาม อสุรมายาย อาทิปุริโส ปุราตโน อสุรินฺทฯ ตํ สนฺธายาห **“ยถา สมฺพโร”**ติอาทิฯ **เอวํ ปจฺจติ** อโญฺญปิ มายาวี มายํ ปโยเชตฺวาฯ อุปวาทนฺตราโย นาม ขมาปเน สติ วิคจฺฉติ, ปากติกเมว โหตีติ อาห **“เอวมสฺส ผาสุ ภเวยฺยา”**ติฯ **เตนา**ติ เวปจิตฺตินา สมฺพรวิชฺชาย อทาเนน วญฺจิตตฺตาฯ **ตถา อกตฺวา**ติ อิสีนํ สนฺติกํ เนตฺวา ขมาปนวเสน กาตพฺพํ อกตฺวาฯ

สมฺพริมายาสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อจฺจยสุตฺตวณฺณนา

๒๗๐. **สมฺปโยเชสุ**นฺติ อญฺญมญฺญํ วาจสิกํ ผรุสํ ปโยเชสุํฯ เตนาห **“กลหํ อกํสู”**ติ, วิวาทํ อกํสูติ อโตฺถฯ **อติกฺกมฺมวจน**นฺติ วจีสํวรํ อติกฺกมิตฺวา วจนํฯ ยสฺมา อจฺจเย เทสิยมาเน ตํ ขีณยติ อญฺญมญฺญสฺส ขมมานสฺส ขมนํ ปฏิคฺคณฺหโต, ตสฺมา วุตฺตํ **“นปฺปฏิคฺคณฺหาตีติ น ขมตี”**ติฯ ตุมฺหากํ วเส วตฺตตุ, วิเสวิตํ อกตฺวา ยถากามกรณีโย โหตุฯ มิตฺตธโมฺม อิธ อุตฺตรปทโลเปน ''มิโตฺต''ติ วุโตฺตติ อาห **“มิตฺตธเมฺม”**ติฯ **กรณวจน**นฺติ ''มิเตฺตหี''ติ กรณวจนํ ภุมฺมเตฺถฯ เตนาห **“มิเตฺตสู”**ติฯ ยถา นิพฺพตฺตสภาวสฺส ภาวโต อญฺญตฺถตฺตํ **ชรา,** เอวํ มิตฺตภาวโต วุตฺตวิปริยาโย อมิตฺตธโมฺม ชราปริยาเยน วุโตฺตฯ **อคารยฺหํ อนวชฺชํ สพฺพโส ปหีนกิเลสํฯ เตนาห “ขีณาสวปุคฺคล”**นฺติฯ

อจฺจยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อโกฺกธสุตฺตวณฺณนา

๒๗๑. **โกโธ ตุเมฺห มา อภิภวี**ติ เอตฺถ โกเธน อนภิภวนียตฺตํ ขนฺติเมตฺตากรุณาทิตปฺปฏิปกฺขธมฺมปริพฺรูหเนน ฯ ตถา หิ ตํสมงฺคิโน โกโธ อภิภุยฺยตีติ อาห **“ตุเมฺหว โกธํ อภิภวถฯ กุชฺฌนฺตานํ มา ปฏิกุชฺฌิตฺถา”**ติฯ **ปฏิปทา**ติ เอสา ปฏิปตฺติฯ **เมตฺตา**ติ อปฺปนาปฺปตฺตา เมตฺตาฯ ตทุปจาโร **เมตฺตาปุพฺพภาโค**ฯ น วิหิํสติ กิญฺจิ เอตายาติ **อวิหิํสาฯ กรุณา**ติ อปฺปนาปฺปตฺตกรุณา เวทิตพฺพาฯ ตทุปจาโร **กรุณาปุพฺพภาโคฯ ลามกชน**นฺติ ขนฺติอาทีสุ โยนิโสมนสิการาภาเวน คารยฺหสมาจารสมาโยเคน จ นิหีนํ ชนํฯ ปจฺจยปริสุทฺธิยา **โกโธ** อภิมทฺทมาโน ปุคฺคลํ **อภิมทฺทติ,** ตสฺส โส ปฏิสงฺขานภาวนาพเลหิ สมฺมเทว ปหาตโพฺพติฯ

อโกฺกธสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย

สกฺกสํยุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สารตฺถปฺปกาสินิยา

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถาย สคาถาวคฺควณฺณนาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ